

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0415 6839

ble 3 bz.

Job. v. d. lewoude

COEN, KOOPMAN VAN HEEREN ZEVENTIEN

COEN

KOOPMAN VAN HEEREN

ZEVENTIEN

VERBODEN VAN HET VERKOPEN VAN HET

IN HET JAAR 1811

VERBODEN VAN HET VERKOPEN VAN HET

IN HET JAAR 1811

COEN ROOPMAN VAN DER ZEEËN

BIBLIOTHEEK
DER ZEVEN ZEEËN

486589.

894990

JOHAN VAN DER WOUDE

NC56C4852

COEN

KOOPMAN VAN HEEREN

ZEVENTIEN

GESCHIEDENIS VAN DEN HOLLANDSCHEN HANDEL
IN INDIË (1598—1614)

C.V. UITGEVERIJ V/H C. DE BOER JR. AMSTERDAM 1948

JOHAN VAN DER WOUDE

COEN

KOOPMAN VAN HEEREN

ZEVENTIEN

GESCHIEDENIS VAN DEN HOLLANDSCHEN HANDEL

IN TWEE DEELDEN

VOOR MIJN OUDERS

VOORWOORD

Ik heb mij tot doel gesteld een overzicht samen te stellen van den Hollandschen handel in Oost-Indië gedurende de periode van de Voorcompagnieën en het bewind van de eerste vier Gouverneurs-Generaal. Daarin moest tevens aandacht worden besteed aan het beeld dat het achterland, de Republiek, vertoonde. Daarnevens aan wat voorgangers en mededingers in den Archipel hebben verricht, de Portugeezen en Spanjaarden, de Franschen en Engelschen.

De eerste periode van de vestiging van den Hollandschen handel wordt afgesloten door het betoog, gedateerd 1 Januari 1614, dat Coen voor de heeren in patria op schrift heeft gesteld. Van dien tijd af werd het Compagniesbedrijf tot een organisch handelslichaam samengesmeed en Coen's richtlijnen hebben voor langen tijd vorm gegeven aan de handelspolitiek. Derhalve heb ik mij in dit gedeelte bepaald tot gebeurtenissen tot in den loop van het jaar 1614. Daarna past een samenvatting van de handelsgeschiedenis gedurende de jaren 1614 tot 1628.

Ik heb gemeend de geschiedenis van de kantoren, forten en nederzettingen apart te moeten behandelen, inplaats van de verschillende reizen van patria of Bantam uit te beschrijven, of de feiten jaarsgewijs te rangschikken, zooals door anderen geheel of gedeeltelijk is geschied. Ik heb mij bij die samenstelling vooral laten leiden door de gedachte, de omvangrijke stof zoo te verwerken, dat het ook voor belangstellende leeken mogelijk zal zijn zich een overzicht te vormen van de ontwikkeling van den Hollandschen handel in den begintijd in den Archipel. Ik hoop dat deze samenvatting daaraan zal beantwoorden.

Gezien andere publicaties van mijn hand is het niet overbodig hier te betonen, dat ik mij heb beijverd in dit werk den romancier in mij het zwijgen op te leggen.

De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw.

De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw.

De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw.

De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw. De eerste paragrafen van de vestiging van den Hollandschen handel in Oost-Indië geschiedde de eerste van de 17de eeuw.

HOOFDSTUK I

De Lage Landen in het laatst van de 16e eeuw. Staatkundige verhoudingen. Geloof en gewetensvrijheid. Handel en scheepvaart. De Voorcompagnieën. Oprichting van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Reizen tot 1607.

DE TWINTIGSTE EEUW IS GETUIGE VAN CONFLICTEN van ongeken- de wij- de en diepte tus- schen wer- eld- beschou- wingen en vol- keren. Voort- durend heb- ben machts- verschuiv- ings de ge- schieden- is geken- merkt, en ook de laatste decennia van de 16e eeuw en de eerste van de 17e eeuw ver- toonden voor den tijd- genoot het niet min- der bewogen beeld van den strijd om de wer- eldmacht, in welk con- flict het grond- gebied van de XVII Pro- vincieën groote stra- tegische beteekenis bezat.

Een krachtig volk vol onder- nemingslust werd tot zelf- bewustzijn ge- wekt door den Prins, die uit ge- boorte gezag en ver- trouwen erfde en die met een voor zijn tijd uit- zonderlijk diep in- zicht in de politieke con- stellatie en in het volks- karakter de eenheid van deze ge- wesen in zijn per- soon voor het eerst heeft ge- symboliseerd. Dat jonge volk heeft eertijds zijn ver- tegenwoordigers ge- steund met alle kracht, die een rots- vast geloof den ster- veling schenkt, en heeft hun de ge- legenheid ge- schonken hun ver- metelste plan- nen te kunnen ver- werke- lijken.

Zoo is het mo- gelijk ge- weest dat de Ne- derland- ers, aan- ge- vuurd en voorge- gaan door hen die de dragers wa- ren van de geloofsover- tuiging der Gere- formeerde leer, ge- bruik ma- kend van de tanende mach- t van het imperialistische Spanje, van de besluiteloosheid en het onver- stand der Duitsche vor- sten, van de zwankende ver- hou- dings tus- schen Spanje, Engeland en Frankrijk, na lut- tele ja- ren van voor- zichtig, maar kundig mi- litair be- leid en een gedurfd poli- tiek in- zicht hun land hebben be- vrijd uit den chaos van verdeeldheid, en het onaf- hankelijk hebben ge- maakt van vreemde Mo- gendheden. In- plaats van een stra- tegisch ob- ject in het poli- tieke spel van ande-

ren, werd de Republiek van een volgzame Staat onder toezicht een waardevolle bondgenoot en al spoedig een geducht concurrent. De Acte van Navigatie ¹⁾, gericht tegen den naburigen Staat die te machtig werd, had niet minder ten doel dan een rigoreuze beknotting van handel en welstand. De koopmansstrijd, die daardoor nog op de spits werd gedreven, eindigde in de Engelsche oorlogen, waarmee de mededinger zijn doel heeft bereikt.

Welk een indruk moet het hebben nagelaten, op te groeien in een tijdperk waarin de bevrijding van het grondgebied zich voltrok, tegelijk met de geboorte, de groei en de bevestiging van de eenheid der volksgemeenschap.

In 1587, toen Parma, de verdediger van het Katholieke geloof, die een jaar tevoren door den Paus was vereerd met een gezegenden hoed en zwaard, dertien provincies onder bedwang had en de Staten Generaal uit Brussel, uit Antwerpen, Middelburg en Dordrecht naar Delft had verjaagd, leek de zaak van de opstandelingen verloren. Vlissingen werd bedreigd. Ging de stad verloren, dan zou de Schelde worden geopend voor den handel op Antwerpen. Kapers van Duinkerken, oorlogsschepen uit Sluis brachten den handel op zee groote schade toe en Verango stationeerde schepen in Delfzijl, om van die haven uit de handel op de Oostzee te onderscheppen. De onderwerping van de vier resteerende provincies, Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht lag in het verschiet. Het gevolg daarvan zou zijn dat de Roomsche kerk zegevierde over het afvallige geloof, dat uit Genève naar de landen in het Noorden van Europa was doorgedrongen en dat de vernietigende aanval op Engeland zou worden ondernomen, waar Elisabeth met de ketters heulde, om het heilige geloof in eere te herstellen, om wraak te nemen op de beleedigingen, de Spaansche Majesteiten aangedaan, en voor de terechtstelling van Maria Stuart.

Leicester keerde naar Engeland terug. Elisabeth was niet geneigd nog hulp te verleen en het oogenblik scheen gunstig te zijn voor Spaansche vredesonderhandelingen, met het doel de Nederlanden van alle hulp te isoleeren, nu ook in Frankrijk Hendrik van Navarre zich ternauwernood staande kon houden tegen den hertog de Guise en de Spaanschgezinde partij.

Oude voorspellingen luiden, dat in 1588 de wereld zou vergaan;

¹⁾ 9.10.1651.

maar ook, dat groote wonderen stonden te gebeuren en dat machtige Rijken zouden omkeeren. Geloovigen weten, dat het wonder den gerechte steunt en zij hebben zekerheid, waar weifelaars wankelmoedig zijn. De hoop leefde en de wonderen bleven niet uit.

Wat heeft den toch vaak weifelmoedigen Philips er toe bewogen, den gulden regel der krijgsmanskunst in den wind te slaan, van twee vijanden eerst den zwakste aan te grijpen, vooral wanneer deze op geen steun kan rekenen? Met de Nederlanden in zijn bezit zou hij Engeland reeds door een kapervloot en een blokkade onberekenbare schade hebben kunnen toebrengen en wellicht op de knieën dwingen. Nadat de pogingen om den tol van de Sont bij verdrag te pachten of hem op het kettersche Denemarken te veroveren, daarin bijgestaan door de Katholieke koningen van Polen en Zweden, waren mislukt, vatte Philips nogmaals het oude, onzalige plan op, den aanval op Engeland te wagen. Wogen de beleedigingen van Elisabeth zwaarder dan de voorzichtigheid, die Philips zoozeer uit het oog verloor, dat hij in een groote vloot vrijwel zijn geheele strijdmacht vereenigde, zoowel wat schepen, artillerie als verdere bewapening betreft, en den hertog van Medina-Sidonia het opperbevel opdroeg, wiens eenige verdienste het is geweest, dat hij de komende débacle heeft voorspeld en zijn koning de geheele onderneming op nuchtere overwegingen heeft ontraden?

Met de Armada verliet de glorie van het Spaansche rijk zijn havens en bleef achter in het Kanaal en op de rotsen van Schotland en Noorwegen. Een halve eeuw lang toefde zij boven de stranden en duinen, de havens en schepen van de Lage Landen en hechtte zich aan hun vlag. Dan begrijpt men de eisch, later door het naijverige Engeland gesteld, dat deze vlag voor de zijne gestreken moest worden.

Berichten van overlevenden der Armada hebben aangetoond, dat haar ondergang te wijten is geweest aan onvoldoende en ondoelmatige uitrusting; aan onkunde en wangedrag van vele bevelhebbers; aan belading, bewapening; aan de tactiek van de Engelsche bevelhebbers; aan de doeltreffende blokkade van negentig Nederlandsche oorlogsschepen en vijftig koopvaardijschepen, die tusschen Engeland en Holland en op en nabij de Zeeuwsche wateren kruisten, teneinde Parma het uitvaren te beletten, want deze geduchte aanvoerder had heele bosschen laten kappen om transportschepen en kanonneerbooten te bouwen; bovendien aan de ontstellende wankelmoedigheid van den Spaanschen admiraal, die

wrokte tegen de taak welke hem was opgedrongen, nadat hij haar op goede gronden van de hand had gewezen ²⁾, die letterlijk alles naliet wat gedaan had moeten worden, de vijandelijke schepen gelegenheid gaf zich te vereenigen en zelfs niet poogde ergens een landing te ondernemen.

Algemeen leefde de overtuiging, dat Elisabeth geen noemenswaardige tegenstand zou kunnen bieden aan den aanval der armada en van Parma's legers. De Katholieke wereld verkeerde reeds bij voorbaat in een feestroes, omdat het heilige geloof spoedig in het kettersche Engeland zou worden hersteld. Vorstenzonen begaven zich uit alle windstreken van Europa naar het kamp van Parma. Troepen uit Corsica, Duitschland, Bourgondië en het beroemde Terzio van Napels, een der schitterendste regimenten uit de krijgsgeschiedenis, arriveerden om het leger van Parma te versterken. Het kan niet anders of de catastrophale nederlaag der armada werd in de bedreigde landen voor een wonder aangezien, ten gunste van de goede zaak. Ons komt het veeleer als een wonder voor, dat de Spanjaarden niet op een dier eerste dagen van Augustus 1588, toen zij Calais naderden, hun troepen aan de overzijde aan land hebben gezet; er stond een kalme zee en zij hadden de gelegenheid er toe.

Men constateert dat de historie ook de zwakheden van een volk meedoogenloos herhaalt. Zooals Elisabeth niet in staat zou zijn geweest de vereenigde legers van de armada en van Parma het hoofd te bieden, dan na een jarenlangen oorlog zonder genade op eigen grondgebied, en verzuimde tijdig doeltreffende maatregelen te nemen om het geenszins twijfelachtige gevaar te keeren, dat haar bekend was, zoomin waren in 1940 de defensies van Engeland berekend op een grootscheepsche invasie uit de lucht en, of over zee van de Duitsche legers. De geschiedenis van deze periode uit den tweeden wereldoorlog van de spectaculaire evacuatie der Engelschen uit Duinkerken af tot den luchtoorlog in den volgenden herfst toe, die de slag om Engeland wordt genoemd, zal nog moeten uitwijzen of ook de Duitsche legerleiding uit besluiteloosheid of onjuist inzicht van een geboden kans geen gebruik heeft gemaakt, waarvan de gevolgen voor dat land niet minder fataal en voor de rest van de wereld niet minder gelukkig zijn geweest, en of in die maanden de ondergang is begonnen van het Duitsche Rijk, dat onder Bismarck en Wilhelm II naar de hegemonie in

²⁾ O.a. in zijn brief uit Coruna aan den koning. 24.6.1588.

Europa, en onder A. Hitler naar wereldheerschappij streefde, zooals in die eerste week van Augustus 1588, toen de hertog van Medina zijn kansen voorbij liet gaan, de ondergang van het Spaansche imperium zich heeft aangekondigd.

In deze nederlaag ligt de kiem der geboorte van de vrije Republiek. Zij stelde de politiek van den Prins in het gelijk: Elisabeth zou onder geen voorwaarde vrede met Spanje sluiten, en de moord op den hertog De Guise, uitgelokt door den Franschen koning, schiep opnieuw de mogelijkheid tot toenadering met Frankrijk. De verslagen armada verstoorde het evenwicht in het politieke spel tusschen de Mogenheden in het Westen en met haar smadelijken terugtocht baande zij voor de Nederlanden den weg naar zelfstandigheid, en naar grootere macht dan zelfs de vooruitziende blik van den Prins heeft kunnen onderscheiden. De gebeurtenissen in Frankrijk hielden de aandacht van Philips gevangen en dwongen hem Parma te bevelen zich te onthouden van zulke operaties in de Nederlanden, die hem zouden beletten in Frankrijk op te treden wanneer de Spaansche belangen dat vereischten. De Fransche koning werd tijdens de belegering van de oproerige hoofdstad vermoord; Hendrik van Navarre, de opvolger die door hem werd aangewezen, droeg de waardigheid over aan den kardinaal van Bourbon. Toen deze spoedig daarna stierf was Parma op bevel van Philips en uit eigenbelang gedwongen de Ligue met geld en troepen te steunen tegen Hendrik IV, die zijnerzijds, maar op bescheiden voet, van de Staten Generaal steun ontving. Philips, paladijn der Katholieke zaak, beet zich meer en meer vast in het militair zeer hachelijke Fransche avontuur, en beval Parma in Frankrijk op te trekken, toen Mayenne door Hendrik IV was verslagen.

Deze ontwikkeling verschafte den Staten Generaal tijd. Zij organiseerden het bestuur, 's lands financiën, het leger en zij herstelden orde en rust. Toen Parma in het laatst van het jaar naar Brussel terugkeerde, had Maurits Breda genomen en Brabant geplunderd. Ook 1591 verstreek voor Parma zonder eenig resultaat; hij onderhandelde met muitende Spaansche troepen.

De Spaansche macht, verzwakt door de nederlaag der armada, werd uitgeput door Philips' Fransche politiek. Het gevaar voor de Nederlanden week naarmate de vijand kwetsbaar werd. Nauwelijks een jaar rust verschafte de Republiek de vereischte ruimte om haar spel te spelen. Zij kon het wagen den vijand aan te vallen, tegen wien zij zich tot nu toe slechts gebrekkig had kunnen ver-

dedigen. Met de val van Breda begon de stormloop naar bevrijding, onafhankelijkheid en soevereiniteit. In 1591 was het land door gebeurtenissen elders bevrijd uit de dreigende beknelling der legers van een vijand, die als gevolg van een roekeloze politiek zijn krachten meer en meer verspilde. Het haalde adem, zette zijn longen uit, drong naar zijn grenzen. Elisabeth, niet bereid ooit nog vrede met Philips te sluiten, zag goedkeurend toe en moedigde aan; een tweede front zou Spaansche troepen aan Frankrijk onttrekken. Het volgende jaar stond het Statenleger te velde, gedrild door de vaders der uniforme militaire opleiding en discipline, waarmee zij het volksleger creëerden, Willem Lodewijk en Maurits, bestaande uit mannen van allerlei nationaliteit: Engelschen, door Elisabeth ter beschikking gesteld, Duitsche huurlingen en Friezen; de laatsten niet talrijk, maar goed bewapend. In dat jaar werden Groningen, de IJsellinie, Nijmegen en vele andere plaatsen veroverd en voerde men den strijd tegen Parma buiten het grondgebied der Republiek voor Rouaan, waar een hulpleger onder Philips van Nassau Hendrik IV bijstand verleende. Het zelfvertrouwen steeg; men kon reeds hulp bieden die op prijs werd gesteld. Hoeveel men reeds waard was bleek, toen Elisabeth haar troepen terug riep terwijl het Statenleger op weg was om het beleg voor Coevorden te slaan, teneinde ze ter beschikking te stellen van Hendrik van Navarre, die intusschen tot koning was uitgeroepen. De gewaardeerde hulp der Staten Generaal zou voor de Republiek een heilzaam middel worden tegen te grooten Engelschen invloed.

Maatregelen, tegen een land genomen, bewijzen dat men het als een factor beschouwt in het spel der politiek, dat in dien tijd op ware Machiavellistische wijze werd gespeeld. Voor Elisabeth was het reeds zaak, te verhinderen dat de Fransche koning te groote verplichtingen kreeg aan de Staten Generaal en er voor te zorgen, dat deze heeren haar dank verschuldigd waren.

Het is de eerste maal, dat de Nederlanden in de politiek der groote Mogendheden als een factor werden erkend, in staat eigen zetten te doen, want men werkt slechts tegen waar gevaar valt te duchten. Hieruit ontwikkelde zich de politiek, sedertdien door Engeland gevolgd; zij behelsde, de kleine kustlanden van West-Europa zoo sterk te laten worden, dat zij zich met eigen kracht tegen een aanval van naburige Staten zouden kunnen verdedigen, maar nooit zoo sterk, dat zij zelf een aanval overzee konden wagen of een factor van belang worden in een bondgenootschap

met een andere vijandelijke Mogendheid. De consequentie hiervan was, dat een hecht verbond moest worden gesloten met de grootste Kuststaat van West-Europa: Frankrijk. Dat deze politiek in 1940 faalde, is eerder te wijten aan de weerloosheid der democratiën en aan de ingrijpende wijzigingen in de oorlogvoering, aan de mechaniseering, waardoor een beweeglijke oorlog over een zeer breed en diep front wordt gevoerd, dan aan het staatkundig inzicht, dat nog altijd geldt, althans wanneer de militaire offensieve kracht van de natuurlijke bondgenooten onder de kleine Staten niet faalt. Deze ontwikkeling voert in den huidige tijd naar de noodzakelijkheid de neutraliteit op te geven ten behoeve van een openlijke alliantie.

Elisabeth's bevel was de oorzaak dat de faam van het Statenleger wies, want het versloeg voor de eerste maal zonder Engelsche hulp het leger der Spanjaarden in open veld; door de val van Coevorden steeg Maurits' roem.

De bevrijding van het grondgebied is bevestigd door de militaire operaties in de veldtochten van 1591-1592, van 1597 en 1600; een overzicht daarvan kan hier gevoeglijk achterwege blijven. Deze gunstige situatie is echter ontstaan uit de machtsverhoudingen tusschen Spanje, Frankrijk en Engeland. De rol van Nederland in de politiek der groote Mogendheden begon met de hulp, aan Engeland geboden om een invasie van het geduchte leger van Parma te beletten. In de mislukte expeditie van de armada naar Engeland school voor de Republiek de kans, een onafhankelijke Staat te worden; Engeland is aan ernstig gevaar ontsnapt door de blokkade van de Zeeuwsche wateren door de Nederlandsche vloot. Het landsbestuur, Oldenbarneveldt en de Staten Generaal, de militaire leiding van de beide stadhouders Frederik Hendrik en Maurits, hebben de situatie waarlijk op gedurfde wijze uitgebuit. Politieke inzichten, door den Prins aangegeven, zijn stoutmoedig verwerkelijkt. Wanneer elders is in luttele jaren een jonge Staat zoo hecht tot een welvarende, machtige eenheid gesmeed?

Deze opkomst uit den chaos van opstand en bezetting, uit oorlogsnood, verwoesting, verarming en terreur heeft den bewoners van deze Lage Landen tenminste twee generaties vervuld, van den jare 1588 af. Voor de menschen die geboren werden in dezen lentetijd van hun volk, die opgroeiden tusschen klokgelui en vreugde, vielen de grenzen weg in de vlucht die de fortuin van het land nam en verschoven tot ver achter den horizon in een ander werelddeel.

Zelden zijn de voorwaarden voor de vereeniging, bevestiging en ontwikkeling van een Staat zoo gunstig geweest als voor de Nederlanden in de laatste decennia der 16e eeuw. Zelden is ook met zoo juist inzicht ieder maal weer de situatie uitgebuit of zoo vastberaden en stoutmoedig het steeds wijder wordend doel nagejaagd. Ook destijds werd het spel der politiek, evenals in de jaren voor het uitbreken van den tweeden wereldoorlog, gevoerd met een realistischen zin voor het belang van den eigen Staat. Ook de Republiek heeft, toen eigenbelang haar dat gebod, tegen bepalingen van het bondgenootschap met Frankrijk in, in 1648 een afzonderlijken vrede met Spanje gesloten, want een verstandig vorst kan noch mag zijn woord houden als dit voor hem nadeelig zou worden, en de redenen, die oorzaak waren van de belofte, niet meer bestaan ³⁾. De staatkunde werd gekenmerkt door begrip voor de werkelijkheid en het belang van het oogenblik, overwegingen, die vooral gelden voor een Staat in opkomst. In een zestigtal jaren, aanvangend met het Tractaat met Elisabeth van 10 Augustus 1585, heeft de Republiek als groeiende Staat en later als de grootste Zeemogendheid een offensieve buitenlandsche politiek gevoerd, die haar hoogtepunt bereikte in de Triple Alliantie, die haar met Frankrijk en Engeland verbond tegen het imperialistische Spanje; in het Twaalfjarig Bestand, waarin de regeering der rebel-lenrepubliek werd erkend als „*Illustres Seigneurs les Etats*”, waardoor weliswaar Spanje gelegenheid werd geschonken in de Zuidelijke Nederlanden adem te scheppen tegen de groeiende Fransche macht, maar waardoor de Republiek zich ten volle kon ontplooien. In die jaren drong zij door in de overzeesche gebiedsdeelen en verwierf zij de heerschappij ter zee. Deze periode eindigde met de vrede van 1648, waarin de rechtspositie van ons land tusschen de andere Mogendheden definitief werd bepaald en waarmee het Duitsch-Spaansche gevaar was bezworen. Zij vormde het begin eener buitenlandsche politiek op het beginsel van neutraliteit, die sedertdien op enkele uitzonderingen na de Nederlandsche staatkunde heeft gekenmerkt.

Verdeeldheid tusschen de Duitsche vorsten in het Westen en hun aandrang op Prins Willem, tijdens zijn ballingschap, zich toch te schikken naar de wenschen en bevelen van den Spaanschen koning, hebben hem gedwongen hulp te zoeken in Frankrijk. Deze zwakheid en verdeeldheid der Oostelijke bureu, waar slechts

³⁾ Machiavelli. *Il Principe*.

Katholieke, Spaansche of Habsburgsche invloeden waren te vreezen, heeft er toe geleid dat in die richting in veel mindere mate dan naar het Zuiden de barrièrepolitiek is gevoerd, waardoor België als bufferstaat tusschen Frankrijk en de Republiek werd gecreëerd, wat den handel betreft zonder genade overgeleverd aan den in het Noorden gelegen nabuur. Wel breidde men als gevolg van het verdrag van Delfzijl, in 1595 gesloten, ook in het Oosten zijn invloed uit door militaire garnizoenen, zeggenschap in de politiek van Oost-Friesland en de gebieden van Gulik en Kleef, alsmede door de burgers van Emden en Münster te steunen tegen hun graaf of bisschop. Met die middelen werd inderdaad een beveiligende zone geschapen tusschen de Republiek en de gebieden ten Oosten van haar grenzen, die in dien tijd als voldoende mocht worden beschouwd, daar uit die richting geen dreigend gevaar te duchten viel, zooals uit het Zuiden.

De geographische ligging maakte de Nederlanden tot een gebied van groote strategische beteekenis. Het bezit der Nederlanden was althans de voorwaarde voor de hegemonie in Europa en het verzet der rebellen tegen de Spaansche macht mag als een der voornaamste oorzaken worden beschouwd van de ondergang van Spanje als groote Mogendheid. Het moge tevens verklaren waarom Engeland, die als reeds groote Mogendheid wereldheerschappij zou veroveren door de handelswegen te volgen die de Nederlanders en hun voorgangers hadden gewezen, en Frankrijk als opkomende macht de Republiek ter zijde hebben gestaan en geveid, geprezen of gelaakt, haar te hulp hebben geroepen of den oorlog verklaard. Steeds bedacht op de tegenstrijdige belangen en vijandschap der drie groote Mogendheden heeft Oldenbarneveldt met staatsmansbeleid de kunst verstaan zijn land uit de chaotische toestanden te bevrijden en het ondanks de vreemde troepen en protectors, drukkende leeningen en lasten, tot de Mogendheid te maken wier vriendschap en steun de beslissende factor was in oorlog of vrede en in den strijd om den overzeeschen handel. In het Oosten lagen zwakke vorstendommen, die den invloed in deze rivierdelta's niet begeerden, waardoor, ten voordeele van Engeland en Frankrijk, het toekomstige Duitsche Rijk werd afgesloten van de zee in het Westen. De vorst van de tanende wereldmacht op het Iberische Schiereiland verloor als paladijn der Roomsche Kerk de reële staatkunde uit het oog. In het Westen lag een eilandenrijk, waar de vorstin de Gereformeerde leer beschermde. In het Zuiden bevond zich een Staat in opkomst, waar twee geloofspartijen streden

om de macht. De Republiek lag op het knooppunt tusschen Oost, Zuid en West; geloofsovertuiging ontketende den opstand tegen overheersching en terreur, in den persoon van den Prins bereid tot gehoorzaamheid wanneer wetten en privilegiën werden geëerbiedigd, en die kon worden gewaagd, hoe dicht zij ook bij de totale nederlaag is geweest, omdat een groote afstand het land scheidde van Spanje, dank zij de verbeterheid en heroïsme eener geloovige minderheid, dank zij den handel die aan omvang toenam en vruchten afwierp, dank zij de genadige welwillendheid van het Rijk aan de overzijde van het Kanaal. Elisabeth stuurde Leicester, wiens opdracht met nadruk luidde, dat hij slechts als militair raadsman der heeren Staten mocht optreden; een Nederlandsch gebied onder Engelsch bestuur heeft nooit in de bedoeling der koningin gelegen. Zij stuurde geld en soldaten en verwierf daarvoor de pandsteden Vlissingen en Sluis; eerst vrijwel twintig jaar later werd dit recht, dat de beheersching van het Kanaal inhield, door Oldenbarneveldt afgekocht.

Onafhankelijkheid der Nederlanden was toen niet aan de orde; heeren Staten Generaal hebben de souvereiniteit afwisselend aan Engeland en Frankrijk aangeboden en hoewel Frankrijk later hierop nog eens tevergeefs is teruggekomen, Elisabeth heeft het aanbod consequent geweigerd. Eertijds verwachtte zij de Nederlanden met Spanje te kunnen verzoenen, zoodat zij onder eigen privilegiën en vrijdommen met de Spaansche kroon zouden kunnen worden vereenigd; later zorgde zij ervoor, dat de „eene partij gesterkt, de andere niet geheel onderdrukt, en de oorlog niet ten eenenmale geëindigd werd”⁴⁾, en na de nederlaag der armade bleef haar gezindheid tegenover Philips onverzoenlijk. De handelsoorlog, die al spoedig tusschen de Republiek en Engeland inzette, veroorzaakte politieke verwickelingen, waarin ook de V.O.C. werd betrokken, zooals bv. in de oppositie van de overzijde tegen Coen naar aanleiding van den zoogenaamden Ambonschen mond; de bemoeiingen van den gezant Carleton waren oorzaak dat hij zonder volmachten of herbenoeming naar Indië vertrok.

Na de nederlaag der armada, toen de Spaansche koning al zijn aandacht besteedde aan het oproer in Frankrijk, toen Parma machteloos werd in het Noorden en de Republiek tijd kreeg orde op haar zaken te stellen, was de situatie uitermate gunstig om het inzicht van Oranje te verwerkelijken, die een pro-Engelsche

⁴⁾ Van Hamel. Nederland tusschen de Mogendheden. Pag. 18.

politiek voorstond, maar tegelijkertijd aansluiting wilde zoeken bij een Mogendheid op het vasteland, echter niet bij de sterkste. Deze politiek, waarin noch de werkelijkheid, noch het eigenbelang werd vergeten, is met groot beleid verwezenlijkt. Zij verzekerde den Advokaat van beide partijen den hoogsten prijs voor haar waarde, want al te groote toenadering tot Frankrijk werd door Engeland afgekocht en omgekeerd. De overeenkomstige belangen voerden naar een bondgenootschap tegen den ervvijand der Republiek en naar de positie van gelijkwaardigheid. Een politiek van passen en meten, van loven en bieden, transigeeren en handelen; zij is gevoerd met geheel de zwaarte van den machtigen Nederlandschen handel, van de vloot, die zich ongelooflijk uitbreidde, van een waarlijk fantastische scheepvaart en een allengs groeienden rijkdom. Langen tijd is de Engelsche diplomatie er op gericht geweest, de Nederlanden onder de souvereiniteit van Anjou te stellen, mits een Oranje de grafelijke macht over Holland en Zeeland behield, of de Republiek met behoud van eigen privilegiën aan de Spaansche Kroon toe te voegen, of in overleg met Frankrijk een of twee onafhankelijke vorsten aan te wijzen, teneinde te voorkomen dat deze landen onder het gezag van een groote Mogendheid een gevaar voor de veiligheid van het eilandenrijk zouden gaan vormen. „Les Pays Bas forment le rempart de l'Angleterre. Si Philippe II en deviendrait le maître où serait la limite de sa puissance?” ⁵⁾ Het verzet der rebellen en de opkomst der Republiek paste in het plan, een aantal geheel of ten deele onafhankelijke Staten te creëren, gelegen langs de kusten van West-Europa, sterk genoeg om als barrière te fungeeren tegen iederen machtigen Europeeschen vijand, echter niet sterk genoeg om zelf een gevaar te beteekenen. Zoodra de groeiende macht der Republiek deze conceptie dreigde te verstoren, werden de bewoners dezer landen “the infernal Dutch”, die ernaar streefden “to get the whole trade and shipping of christendom and the command and mastery of the seas” ⁶⁾, en leidde het geschil over de visscherij in de Engelsche wateren, over het *Dominium Maris*, de exclusieve macht der Engelschen over de zoogenaamde „narrow seas”, het Kanaal en zijn monden, tot de Acte van Navigatie, die voor den Nederlandschen handel en scheepvaart funest moest worden. Het doet dus een weinig wonderlijk aan, de Engelschen als verdedigers te zien

⁵⁾ Leicester. Correspondence.

⁶⁾ Sir Walter Raleigh. Observations touching trade and commerce.

optreden van het „mare liberum”, (hetgeen overigens in dien tijd alleszins hun belang was), in een geschrift van kooplieden van Londen aan de Lords of the Council, getiteld: “Certayne reasons, why the English merchants may trade into the East-Indias” en dan te lezen: „De oceanus is vry van prescriptie oft particulieren interest als de locht is. Mare commune omnium est, et littora sicut aer, Maris communis usus omnibus hominibus ut aeris. Ende onse rechtsgeleerde Bracton seyt, tot denselven effecte; jure naturali et jure gentium haec communo sunt: aqua profluens, aer, mare, littora maris” 7).

De verhouding tusschen Nederland en Engeland is steeds gekenmerkt door overeenkomst in aard en opvattingen, door zoowel gelijkgerichte als tegenstrijdige belangen. Elisabeth was verplicht de Nederlanden te steunen toen de Republiek zwak was, want het „was het eenige middel voor Engeland om de vrije vaart te behouden en het tegen een inval te beveiligen”. 8) Te groote macht hield het minstens even groote gevaar in, dat de zeeverbindingen van Engeland werden bedreigd, die daarvan volstrekt afhankelijk was en is. De oorlogen waren ook niet gericht tegen de onafhankelijkheid van de Lage Landen, doch uitsluitend tegen te groote macht en invloed, al speelden daarbij handelsbelangen ongetwijfeld een belangrijke rol. Een onafhankelijk nationaal bestaan van de kleine Staten is sedert Elisabeth Engeland's belang, zoolang zij niet groote Mogendheden worden. De historie wijst het uit, en de geschiedenis van den tweeden wereldoorlog bewijst het opnieuw, dat Engeland uit eigenbelang de natuurlijke beschermer van een onafhankelijk Nederland was en is, in tegenstelling tot de Mogendheden van het vasteland van eertijds: Frankrijk, Spanje en Duitschland, tot het Duitschland van 1914 en 1939, dat naar de Nederlandsche kusten drong zoodra zijn politiek naar Europeesche of wereldmacht streefde.

De politieke geschillen hielden gelijken tred met de ontwikkeling van den handel en vrachtvaart der Republiek, met de opkomst der V.O.C. en den strijd om het monopolie van de Indische producten. Huigh de Groot schreef zijn Mare Liberum en koning Jacobus zei tegen den Nederlandschen ambassadeur Van Sommelsdijk: “It is you, who are masters of the sea, you do just what you like”. Meester op de zeeën te zijn is een levensbelang voor Engeland;

7) De Jonge. Dl. I, pag. 285 e.v.

8) Manifest van Elisabeth aan de Europeesche Mogendheden.

dit was het in de zeventiende eeuw zoo goed als in 1914 en 1939. Ook in dezen laatsten oorlog was de overwinning der Gealliëerden voor een overwegend deel afhankelijk van haar maritieme macht en het instand houden der zeevaartroutes.

De opstand der Nederlanden en de wonderbaarlijke vlucht die de Republiek nam tot een groote Mogendheid, moge bevestigd zijn door een met succes geleide politiek van evenwicht tusschen machtige Staten en geboren uit de politieke constellatie in Europa, dit alles is eerst mogelijk gemaakt door den geloofstrijd, door het inzicht en den durf der kooplieden, door de vrachtvaart en den handel.

Professor Huizinga vraagt zich af, of de „vastberaden Calvinistische minderheden in verzet kwamen tegen den Spanjaard, omdat Calvijn's leer het hun gebod, of volgden zij Calvijn, omdat zij de verdrukking niet verdroegen?"⁹⁾. In de geloofsovertuiging van een volk of in de wijze waarop groepen de hare belijden, herkent men wel degelijk eigenschappen van het volkskarakter. De vrijheidszin en de verdraagzaamheid, welke de natie kenmerken, verwierven voor het eerst gestalte in het gezamenlijk verzet tegen den onderdrukker daarvan, en men mag zeggen, dat de Calvinistische leer een natuurlijken weerklank vond bij eigenschappen van den eigen aard. Calvijn's religieuze dictatuur van het maatschappelijke leven in Genève appelleerde aan sobere behoeften van een nijvere bevolking, aan de overtuiging, dat werken in het zweet des aanschijns plicht is, voorspoed genade, en verkwisting, ja gemakken of luxe zonde. In een hard leven op zee, en te land tegen haar geweld, van rampen, onderdrukking, onlusten en oorlogen bloeit geloof en nederigheid. Zulke mensen, eenmaal geraakt door het geloof, worden fanatici wanneer terreur den eigen aard verstrikt; zij worden paladijnen van de genade die hun deelachtig wordt en van de vrijheid die in hen leeft. Neen, het geloof heeft deze minderheid tot bevrijders van hun land gevormd, niet omgekeerd. Tegenover het onvervreemdbare recht van vrijheid van denken en vrijheid van geweten stond de gehate Inquisitie, en het verzet, geboren uit het besef van de waarde dezer menschelijke vrijheden doordrong alle groepen geloovigen. De minderheid der Calvinisten heeft in de eerste jaren het verzet gestimuleerd en legde de basis van grooten rijkdom en welstand, ook al zag zij reeds spoedig ook

⁹⁾ Nederland's Beschaving in de XVIe eeuw, pag. 78.

in eigen gelederen verdeeldheid ontstaan. Het is opmerkelijk dat de puriteinsche leer, zoo verbeterd georganiseerd, uitgedragen, gepredikt, nimmer een volstrekt puriteinsch stempel op het volk heeft gedrukt. Zij drong het Katholicisme vrijwel uit de Noorderlijke provincies naar het Zuiden terug, maar de schaduw van Erasmus zweefde over deze landen en verzachtte het scherpe beeld van den machthebber in Genève. Het krachtigste deel der natie is Calvinistisch geweest. De bekwaamste patriciërs, het meerendeel der leden van de Staten Generaal en de vroedschappen waren Libertijnsch: menschen „zonder geloof”, die van meening waren dat onwetendheid de basis is van het geloof. Zij beschouwden fanatisme van welke kleur ook als een gevaarlijken vijand van een goedgeordend gemeenebest en wenschten niet dat de zelfstandigheid van den Staat door kerkelijke voorschriften zou worden beperkt.

Eens schreef de Prins aan de Staten, dat een ieder de vrijheid moest bezitten zijn geloofsovertuiging in het openbaar te kunnen belijden, en de magistraat geen meerder recht dan dat, om de daartoe benoodigde plaats, kerk of kapel, te bestemmen en aan te wijzen. De Staten van Holland stelden in hun eerste vergadering op zijn verlangen den Roomschen en Hervormden eeredienst gelijk ¹⁰⁾. Een jaar later, in 1573, ontstond in Holland een Staatskerk, bedoeld als ordemaatregel tegen een mogelijke herhaling van den Beeldenstorm, waarbij in de geheele provincie slechts den onroomschen eeredienst werd toegelaten, zulks in tegenspraak met des prinsen inzicht en verlangen. De Staten wenschten geen exclusief Calvinistische-, maar een Christelijk evangelische Staatskerk, sterk genoeg om niet te worden ondermijnd; dan zou zij de rust in het land kunnen bestendigen. Uit politieke overwegingen waren de Libertijnsche regeeringsleden gekant tegen iedere scheuring in de kerk, waarin zoowel ketters als orthodoxen plaats moesten kunnen vinden. De tegenstelling tusschen Calvinisten en Libertijnen manifesteerde zich in de Nieuwe Kerkwet van 1590, waarbij den Staat ook in geestelijke zaken volstrekte macht werd verleend; in de Nationale Synode, die zeven jaar later werd gehouden en in de Nieuwe Kerkorde van 1612, waarbij van de predikanten werd geeischt, dat zij de praedestinatie buiten hun betogen hielden.

Uit alles bleek, dat de Staten er op uit waren de tegenstellingen

¹⁰⁾ Fruin. Tien Jaren.

tusschen de groepen geloovigen te overbruggen en de onverzoenlijke dogmatische houding der Calvinisten te verzachten. Eerst in 1618 zegevierde de Calvinistische partij, met welke de prins zich had vereenzelvigd en omgekeerd, met de val van Oldenbarneveldt en met de Nationale Synode die in Dordrecht werd gehouden, tijdens welke de eenheid der Gereformeerde Kerk op den grondslag der Calvinistische leer, zoomede de waarheid der praedestinatie in eere werden hersteld.

Het is een merkwaardige omstandigheid, dat de regeeringsmacht tot 1618 vrijwel onbeperkt in handen is geweest van Libertijnen tot, na het verbod van Oldenbarneveldt in 1614 om betwiste punten in zake de religie van den kansel in het openbaar te bespreken, het verzet tegen de gematigdheid der Staatskerk opleefde, dat in de Synode met de overwinning van haar beginselen eindigde.

De tegenstelling tusschen het volk en de regenten en aristocratie was die tusschen het Calvinisme en het vrijzinnige geloof, tusschen de fanatieke oorlogspartij, die de strijd voor het geloof tegen Spanje wilde voortzetten en de vredespartij; zij streed voor onafhankelijkheid en vrije zelfregeering en sloot het Twaalfjarig Bestand toen dit doel was bereikt. De Calvinisten beschouwden zich als de bewaarders van God's Woord en bleven zich verzetten tegen politieke beslissingen, die weliswaar de belangen van het land dienden, maar afbreuk deden aan God's glorie. Zij vormden een volkspartij, waaruit eerst de stuwende kracht voor den opstand uitging en later het uithoudingsvermogen; zij verlangden dat de oorlog werd gevoerd ad majorem Dei en dat de Staat de religieuze beginselen zou dienen, volgens het voorbeeld van Genève. Toen de macht der Inquisitie eenmaal was gebroken en dit schrikbewind tot over de grenzen was teruggedrongen, werden groote gebieden van het land met harde middelen ontrooomscht, al gebruikte men daarvoor geen folterkamer of brandstapel; hierna traden tallozen tot de kerk toe. De lijdelijke, soms krachtige tegenwerking der Regeering, die steeds naar matiging streefde; de oppositie van andere groepen: Lutheranen, David Joristen en de volgelingen van Menno; scheuring in de eigen partij: de Arminianen, dit alles heeft de Calvinisten teruggedrongen van het vurig nagestreefde doel. Het vormde echter tevens de stuwkracht, waardoor het volk in zoo verbluffend korten tijd zijn vrijheid en souvereiniteit heeft kunnen veroveren.

Vrijheden die in een kort tijdsverloop worden verworven, worden veelal onmiddellijk gevolgd door onderdrukking van de overwon-

nen partijen. Het Calvinisme heeft hierop geen uitzondering gemaakt, zoodra Maurits groote stukken van het grondgebied had bevrijd. Het is aan de matigende politiek der Libertijnen te danken geweest dat de stuwende krachten, die het volk in den loop der komende jaren tot een eenheid zouden vormen, het niet hebben verdeeld. Dank zij hen werd een heilzamen toestand van evenwicht geschapen, die weliswaar geenszins in alle opzichten bevredigde, maar die altans de mogelijkheden schiep, een reële buitenlandsche politiek te voeren, hetgeen bovenal gewenscht was.

Eerst in het tweede decennium van de 17e eeuw, toen de ontwikkeling zich had geconsolideerd en de positie van Oldenbarneveldt was ondermijnd, kon een beslissing in de geschillen tusschen Remonstranten en Contraremonstranten niet langer uitblijven. Na de voorafgaande noodzakelijke periode van opkomst en ontwikkeling werd toen tevens de positie mogelijk van den vorst, in wiens persoon de natie haar eenheid kon symboliseeren. Het gereformeerde volk steunde op de autoriteit van het Huis van Oranje en toen Maurits en zijn gevolg de groote kloosterkerk in Den Haag bezocht en daarmee de zijde der Contraremonstranten koos, was het lot der Libertijnsche partij en van Oldenbarneveldt bezegeld. Reeds in het volgende jaar kreeg Maurits verstrekkende volmachten van de Staten Generaal. De Libertijnsche regeering, die steunde op bewindvoerders en hun aanhang uit de aristocratie en den regentenstand, werd in een binnenlandsche revolutie verdronken door den wil van het volk, dat den opstand had ontketend en tot een goed einde gebracht en dat zijn vertrouwen schonk aan den zoon van den Prins, die eenmaal de geloofsvrijheid van zijn volk met zijn leven had betaald.

Tientallen jaren hebben de dogma's der Calvinistische leer het leven in deze gewesten beheerscht. Het dogma der onvoorwaardelijke praedestinatatie beheerschte het religieuze leven, krachtens hetwelk God bij een onpeilbaar, onherroepelijk raadsbesluit, voor alle eeuwigheid genomen, den eenen mensch tot geloof en zaligheid, den anderen ter eeuwige verdoemenis heeft bestemd, maar beiden even onverdiend, naar geen anderen maatstaf dan dien eener absolute willekeur. De nieuwe historie, niet alleen van ons land, ging van het Geloof uit, dat alle gebieden der cultuur en het geheele maatschappelijke leven doordrong en dat zijn stempel drukte op de verhoudingen tusschen de volkeren. Het Calvinisme heeft uit zijn grondverhouding tegenover God een eigen grondopvatting voor de verhouding tusschen mensch en mensch afgeleid.

Derhalve vond het Calvinisme consequent zijn uitdrukking in de democratische opvatting van het leven ¹¹⁾. Zie eerst op God en daarna op uwen naaste. Loof God in de kerk, maar dien Hem ook in de wereld. In het Calvinisme leefde een vrijheid van conscientie, opdat een iegelijk God zou kunnen dienen naar de uitspraak van zijn hart, volgens het Woord, zonder tusschenpersoon. De Heidelbergse Catechismus was de vlag van dit land in den strijd.

Offervvaardigheid en plichtsbetrachting, ootmoed en gehardheid vormen het gevolg van iedere nieuwe levensovertuiging die over de wereld waait en de issus de Calvin heeft het hart der menschen uit deze gewesten geraakt, in vlam gezet, en hen uit overtuiging, uit aard en aanleg tot verbeten voorvechters van de goede zaak der religie gemaakt. Tenslotte, de aristocraat, de regent of de Libertijn bezaten dan toch dienzelfden aard. Een geestelijke revolutie, heviger in haar uitwerking en niet minder verstrekkend in haar gevolgen, dan de revolutie die de huidige generatie zoo meedoogenloos is opgedrongen.

Zoo hebben eertijds, drie en een halve eeuw geleden, de kinderen den invloed van den nieuwen tijd ondergaan, die hen vormde. Zij groeiden op in die jaren van den geloofsstrijd die hun geboorteland bevrijdde. Velen woonden in een der havens waar de handel bloeide, waar de vloten binnenliepen en uitzeilden, waar de expansiedrift van hun landgenooten de ruimte zocht.

In het jaar 1587, toen Jan Pietersz. Coen in Hoorn het levenslicht zag, werd ook een spruit van een adellijk geslacht geboren, die in Luik werd gedoopt, Louis de Geer. De een zowel als de ander was voorbestemd een „koning der kooplieden” te worden. Beiden, hoezeer verschillend van aard, belichaamden onafhankelijk van elkaar en op verschillende wijze den koopmansstand, die hun land tot aanzien bracht. Louis de Geer stichtte een bedrijf dat economisch in wezen „een hoog-kapitalistisch concern” is geweest ¹²⁾, werd met groote macht bedeed en intrigeerde achter de schermen in de politiek. Hij schiep als eerste het grootkapitalisme van den enkeling. Coen kwam met welhaast souvereine macht aan het hoofd te staan van de eerste naamlooze vennootschap op aandelen: een anderen vorm van het grootkapitaal.

¹¹⁾ Kuyper. Het Calvinisme.

¹²⁾ Jan en Annie Romein. Erflaters. Dl. II, pag. 114.

Nooit is De Geer zijn verborgen macht openlijk ten kwade geduid; het is teekenend voor de maatstaven die men in hun tijd aanlegde, dat men het daarentegen Coen niet vergaf voor iedereen zichtbaar zoo groote macht te bezitten in de gebieden waar de Compagnie haar bedrijf uitoefende. Men mag er uit concludeeren, dat een Staat in wording niet geneigd is de macht van haar eenheid te symboliseeren in een Staatshoofd, althans wanneer deze niet door zijn daden als haar redder wordt beschouwd. Het heeft immers ook tot 1618 geduurd voor Maurits, bovendien onder invloed van de verhoudingen in de buitenlandsche politiek, verstrekkende volmachten kreeg. Het is merkwaardig, dat de Advokaat van Holland vele jaren lang een welhaast volstreckte macht heeft kunnen uitoefenen, waartegen ondanks oppositie niets werd ondernomen, (Maurits deed dit eerst toen hij partij koos tegen de Libertijnen) maar dat dezelfde regentenkooplieden Coen herhaaldelijk hebben geïnstrueerd van zijn macht slechts een voorzichtig gebruik te maken. De Compagnie werd opgericht met het doel, bondgenootschappen te sluiten om leveranties te bedingen en handelsvoordeelen te verwerven, niet om overwonnen volkeren aan zich te onderwerpen. Het bewijst, dat er een tegenstelling bestond tusschen de doelstellingen der Compagnie en de consequenties, die daarvan het gevolg waren en waarmee de Gouverneur-Generaal en zijn Raad van Indië rekening moesten houden. Het wijst er tevens op, dat de Republiek als Staat nog te jong was om te verdragen, dat in overzeesche gebieden, waar een handelslichaam opereerde, een ondergeschikte resideerde met de macht van een onderkoning, welke hem voor een deel was opgedrongen en hij zich voor een deel had toegeëigend. Maar is het toeval dat in hetzelfde jaar in een Staat van kooplieden bij uitnemendheid twee kinderen werden geboren, die als zijn vertegenwoordigers bij uitstek mogen gelden?

Als gevolg van den oorlog in de Zuidelijke provinciën en de terreur tegen de Protestanten in de gebieden waar Parma de macht bezat, weken velen uit naar Noordelijker streken: aanhangers van de nieuwe leer, die de zaak der opstandelingen met kracht en vermetelheid hebben gesteund. Hun voorbeeld werd al spoedig gevolgd door kooplieden, reeders, varens gasten en rijke burgers, die Antwerpen ontvluchtten toen de stad in handen van Parma was gevallen. De politieke constellatie schiep niet alleen het vacuum waarin de evenwichtspolitiek van de Republiek kon gedijen, zij creëerde eveneens gunstige voorwaarden voor den handel en de

scheepvaart, die ondernemende kooplieden profijt beloofden. De verdeeldheid en onmacht der Rijksvorsten in Duitschland, de vele binnenlandsche moeilijkheden waarvoor Engeland zich zag gesteld, de catastrophale politiek van Philips II en zijn oorlogen tegen Engeland, de Republiek en in Frankrijk, de gestadige achteruitgang van den handel der Hanzesteden, maakten den weg vrij naar Nederlandssche havens. Nadat in 1585 de Schelde door de Staat-schen werd geblokkeerd, verplaatste de handel op Antwerpen zich in weinig jaren tijds naar Amsterdam. Door dit alles wordt het duidelijk, dat de goede kansen voor den Nederlandschen handel voor een niet gering deel werden bepaald door afwezigheid van concurrentie. „Het geheele tijdperk van de materieele opkomst der Republiek is gekenmerkt door een uitzonderlijke economische passiviteit van de meeste landen van Europa”¹³⁾.

Economische vrijheid is een erfdeel der bewoners van deze landen geweest, zo goed als vrijheid van geloof en van meeningsuiting. De handel werd van oudsher geleid door persoonlijk initiatief en zonder bemoeienis van hoogerhand. De regeering hief geen noemenswaarde in- of uitvoerrechten en het economisch inzicht huldigde de opvatting, die ook in dien tijd reeds verouderd was, dat weinigen van deze vrijheid mochten profiteeren, ten koste van de anderen. Dit inzicht voerde onvermijdelijk naar het monopolie-stelsel, hetwelk de V.O.C. in haar handelspolitiek ook steeds heeft nagestreefd.

Hier dringt een vergelijking zich op met het Staatsbestuur. Oldenbarneveldt's regeeringsbeleid, hoezeer in de gegeven omstandigheden gerechtvaardigd, heeft geleid tot een oligarchisch bestuur, dat tot den val van den Raadpensionaris werd gevoerd door een Libertijnsche minderheid uit een kleine aristocratie en regentenstand.

De groote bloei van den handel is te danken geweest aan het initiatief van kooplieden afzonderlijk of in groepjes, die alleen of tezamen het benoodigde kapitaal voor hun ondernemingen fourneerden. De voorgeschiedenis van de V.O.C. bewijst, dat verbit-terde concurrenten op zeker oogenblik tot overeenstemming kwamen, om dan met des te meer profijt de belangen van hun groep te behartigen. Zelfs met de stichting van de V.O.C., deze naamlooze vennootschap op aandeelen, werden de familiebelangen gespaard.

¹³⁾ Huizinga. *Nederland's Beschaving*, pag. 35.

De grootste rijkdom werd door den enkeling of een kleine groep verworven. Een man als Louis de Geer bracht het zoover, dat hij den koning van Zweden leeningen kon verstrekken, dat hij in diens Rijk mijnen exploiteerde, kanonnengieterijen oprichtte en op crediet een vloot voor koningin Christina uitrustte, en talloze kooplieden uit Amsterdam verwierven en exploiteerden groot grondbezit. Het gemiddelde peil van den welstand steeg door de nijverheid, door het werkzaam deel van den gewonen man aan den handel, door de willige arbeidsmarkt, die voor zeer velen gunstiger mogelijkheden opende, (al waren daaraan vaak grootere gevaren verbonden dan ooit tevoren) maar de regenten-kooplieden handhaafden faciliteiten voor den groothandel en vormden in weinig jaren groot kapitaalbezit.

Handel en scheepvaart concentreerden zich vooral in Holland, daarnevens in Zeeland, gewesten die slechts weinig door den vrijheidsoorlog hadden geleden. Tijdens deze jaren kregen zij ruimschoots gelegenheid, den handel op de Oostzee en op Portugal en de zoozeer belangrijke visscherij te ontwikkelen. Nog voor het begin van de 17e eeuw was de handelsomzet van de Republiek groter dan die van Engeland of Frankrijk en telde haar vloot meer schepen.

De zeevaart biedt kolossale mogelijkheden; de heerschappij ter zee voert tot een overheerschende positie in den handel, tot verovering van koloniaal gebied; onder zulke voorwaarden breidt een land zich uit tot een wereldrijk. De Nazi-revolutie in het Oosten, die men in onzen tijd, nu de grondbeginselen der massapsychologie voor het eerst in het groot zijn toegepast, een voorbeeld mag noemen van suicide der massa uit den drang naar het heilsverschiet van een ontworteld religieus besef, vindt zeker mede haar oorzaak in het feit, dat typische eigenschappen van het Deutsche volkskarakter, althans voor zoover daarvan in zulk een jonge Staat reeds sprake kan zijn, niet door de zee en het leven op zee zijn bepaald. Men vindt dit op fraaie wijze uitgedrukt in de vergelijking tusschen Luther en Erasmus, door Huizinga op schrift gesteld: „Erasmus, de man der nuance, voor wien de begrippen eeuwig vergleden en wisselden, door Luther een Proteus genoemd; Luther, de man van het overmatige accent op alle dingen. De Nederlander die de zee ziet woelen tegenover den Duitscher, die bergtoppen ziet staan” ¹⁴⁾).

¹⁴⁾ Huizinga. Erasmus. Haarlem, 2e druk, pag. 224.

De scheepvaart is een levenskwestie voor het Nederlandsche volk en was dit reeds in den aanvang der 16e eeuw voor de Hollanders en Zeeuwen. Antoine van Lalaing, stadhouder van Karel V in Den Haag, schreef in 1532 aan de landvoogdes Maria: „Que ladite navigation est très fort nécessaire aux pays de par dechà, et principalement a ceulx de Hollande et de Zellande, tellement que, sans elle, le pays ne peut demourer en estre, subsister, ni soy entretenir, vu que lesdits pays de Hollande et Zellande sont fondez sur ladite navigation et ne savent point partie des inhabitants du pays autrement aydier; car il y an peu de terres et beaucoup de peuple”¹⁵⁾.

Philips II heeft tevergeefs gepoogd de Nederlandsche vrachtvaart naar de Oostzee te belemmeren. De goed-Roomsche Duinkerker kapers hebben nadeel toegebracht, vele schepen, somtijds heele convooien buitgemaakt; als gevolg daarvan hebben echter ook Noord-Nederlandsche kapers menigen kostbaren prijs in het land gebracht. Aan de baten uit zulke veroverde kraken herinnert nog de naam „kraakporselein”. De belemmeringen die Philips de vrachtvaart op Portugal in den weg legde, nadat dit land aan de kroon van Spanje was toegevoegd, hebben er toe geleid, dat de Straatvaart op Genua, Livorno en Venetië, en later op Constantinopel en de Levant werd ondernomen, waardoor vele goederen bij de bron werden geladen en niet meer in de stapelplaatsen van Portugal.

In de jaren toen Maurits de grenzen van het land bevestigde, de vreemde troepen van het gebied verdreef, en de Calvinistische gezindheid het Katholicisme verdrong, werd het zelfbewustzijn der natie geboren, dat expansie zocht. De voorzichtige ondernemingslust van de bewoners der Republiek, die zekere kleine winsten prefereerden boven groot profijt met kans op verlies van alles, werd geïnjecteerd met de speculatieve durf van uitgewekenen uit de Zuidelijke provinciën. Met dezen durf en overmoed sloop ook het kansspel den reëlen handel binnen; talrijken waagden hun geld met graagte in het avontuur in den vreemde en speculanten brachten het benodigde kapitaal bij de reeders en bewindhebbers der Voorcompagnieën in huis. Reizigers, die verre streken hadden bezocht, werden uitgehoord. Plancius werkte zijn kaarten uit. De wereld lag ginds, achter den horizon van de zee die tegen de kusten spoelde: de routes naar Indië, benoorden Azië of om de Kaap naar

¹⁵⁾ Altmeyer. Relations Commerciales.

Brazilië; naar het Noorden, het Zuiden, om de wereld heen. Wat beteekende voor deze ondernemingslust gevaren of reizen die jaren in beslag namen?

In 1578 zeilde men in navolging der Engelschen, die reeds in 1553 benoorden Skandinavië om er op uit trokken om onbekende landen te ontdekken, naar de Witte Zee. Het geloof leefde, dat er een open zee moest zijn aan de andere zijde van straat Waigatsj en dat men vandaar in Zuidelijke richting koersend Indië moest kunnen bereiken, zonder overlast te ondervinden van Spanjaarden of Portugeezen. De ervaringen van Steven van der Haghen wezen kooplieden den nieuwen weg ¹⁶⁾, die volgens Jan Huygen van Linschoten wel zesmaal korter moest zijn dan de bekende route om de Kaap. Als gevolg van deze reizen der Nederlanders is Archangel ontstaan. Adriaan Krijt, schipper in dienst van Melchior de Moucheron, voer de straat van Pudoshemsco op tot aan het klooster van St. Michaël-Archangel; daar verrees de nieuwe zetel van den handel op de Witte Zee. In het laatste decennium der eeuw werden drie expedities uitgerust, die zonder succes de Noord-Oostelijke doorvaart zochten. Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck en Jan Cornelisz. Rijp ontdekten Spitsbergen en hun overwintering op 76 gr. aan de Oostkust van Nova-Zembla, van 26 Augustus 1596 tot 14 Juni 1597, is tot op den huidigen dag een verhaal dat de verbeelding raakt.

Deze ondernemingen, uit particulier initiatief geboren, werden verwerkelijkt met hulp van de Staten van Holland en van Zeeland; de eerste teekenen van de staatsbemoeienis, die spoedig daarna tot oprichting der V.O.C. zou leiden, in pogingen om een anderen zeeweg naar Indië te vinden. Want prins Maurits, Oldenbarneveld en de Staten Generaal beschouwden den handel op Indië als een zaak van nationaal belang.

Men voer naar Brazilië, naar Pernambuco en Angola. In Enkhuizen werd een Guineesche Compagnie opgericht en Balthasar de Moucheron, een vermogend en ondernemend koopman uit Veere, dreef handel met de Canarische eilanden, Guinee en Brazilië; hij veroverde steunpunten op de Portugeezen, hield korten tijd eilanden bezet, maar verloor later zijn fortuin in de nieuwe vaart op Indië, zoodat hij voor zijn schuldeischers met de noorderzon uit Veere moest vluchten. Hij bleef, in Frankrijk, een verbeten en

¹⁶⁾ Avonturen. Tiele. Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap. Utrecht. Dl. VI, 1883.

gevaarlijk vijand der V.O.C. Zeeuwen zeilden naar de wilde kust tusschen Amazone en Orinoco in Zuid-Amerika, welk gedeelte nog niet door Spanjaarden of Portugeezen in bezit was genomen; schepen uit Hoorn haalden zout van de „eilanden onder den wind” in West-Indië, en dreven smokkelhandel op Zuid-Amerika; reeds doemde een ander werelddeel op: Nieuw Nederland.

Vijftienhonderd buizen voeren ter haringvaart, waarop duizenden zeelieden werden geschoold; een enorme zeevaartschool, die waarlijk het volk tot een zeevarende natie maakte. Aan het einde der zeewegen lagen rijke gebieden, gereed om te worden bemachtigd door dengeen die het eerste kwam en er fortten bouwde om zijn handelsverdragen te beschermen. Andere konden worden veroverd op den Portugees of Spanjaard. Ginds lokte de fortuin: rijke retourladingen en prijzen; daarbij zonk gevaar in het niet.

Het had geen uitwerking meer dat de Portugesche Regeering den uitvoer van Indische producten met Portugeesche schepen verbood; zij had daardoor integendeel vreemde scheepvaart op eigen havens aangemoedigd en naar Indië gedirigeerd. Dozijnen schepen liepen in de Republiek van stapel; het volk verdrong zich bij den waterkant en mannen uit alle streken van het land teekenden voor de vaart, om het even waarheen. Maar Indië, het verst weg, weinig bekend, waar de Portugeezen zich al bijna een eeuw geleden hadden gevestigd, lokte het meest. Wat deerde die menschen het decreet van Paus Alexander I, in het verdrag van Tordelillas bekrachtigd, dat in 1494 tusschen Spanje en Portugal was gesloten en waarbij beide landen zich alle gebieden in het Westen, het Oosten of Zuiden gelegen toeëigenden? Wie stoorde zich nog aan het verbod van de Portugeesche Regeering, op straffe van den dood en verbeurdverklaring der handelsgoederen zonder bijzondere vergunning naar Indië te varen of in de Guineesche zee te komen? Sedert het grondgebied der Republiek van de Spaansche macht was bevrijd kon ook Philips de vaart op Oost- en West-Indië niet meer verbieden. Portugeesche fortten lagen op de kusten langs den weg naar Indië. Hun vloten voeren van Goa naar Malaka, naar Ormuz en de Roode Zee, naar China en Japan, naar Ambon en de Molukken en beheerschten den toegangsweg door Straat Malaka; de Spanjaarden zetelden in de Philippijnen. De tijd drong; de eerste reizen der Franschen waren in de herinnering verbleekt, maar na hen waren ook de Engelschen er op uitgetrokken; Drake, Cavendish en Lancaster hadden den Archipel doorkruist.

Men haalde de Indische producten uit de stapelplaatsen in Por-

tugal, dank zij de maatregelen des konings met gevaar voor lijf, schip en lading; men berekende, hoeveel grooter de winst zou zijn, wanneer men de peper en notemuskaat haalde waar zij groeiden. De bekende handelswegen voor de Indische producten liepen over land uit China door Samarkand en Bokhara langs de Noordkust van de Kaspische zee naar de havens van de Zwarte Zee. Over zee van de Groote Oost en Voor-Indië via Ceylon naar Basra in de Perzische Golf en vandaar over de rivieren Euphraat en Tigris naar Syrië en Klein-Azië; een tweede zeeroute voerde van Voor-Indië door Straat Malaka naar de Roode Zee en Alexandrië en Portugeezen brachten de producten van Malaka of Goa via Mozambique om de Kaap naar de havens van het Iberische Schiereiland. De zeevaarders hielden uit eigenbelang de kennis over de zeeroutes en de ervaringen, opgedaan in de Oost-Indische landen, geheim. Maar ginds hadden Hollanders bij de Portugeezen dienst genomen als busschieters en trompetters. Dirck Gerritsz. Pomp keerde in 1590 van reizen naar Indië, Japan en China in zijn vaderstad Enkhuizen terug; mededeelingen van hem werden op zeekaarten verwerkt, die Waghenauer in Amsterdam uitgaf. Niet veel later verscheen het „Itinerario, voyage ofte schipvaart van Jan Huygen van Linschoten”, die als schrijver van den nieuw benoemden Aartsbisschop van Goa, Vincente da Fonseca, naar „Oost- ofte Portugails Indiën” was gevaren, waarin hij ijverig gebruik had gemaakt van Portugeesche bronnen, die in zijn vaderland onbekend waren. Het lijvige werk bevatte uitvoerige aanwijzingen voor de zeilvaart naar en in de Indische wateren en een encyclopedische beschrijving van die landen; hij beschreef de vestigingen der Portugeezen, maar ook waar hun macht of invloed niet behoefde te worden gevreesd, of tanende was.

„Zijn doorsichtighe oogh” heeft neerstich gaen doorkijken
 „Al d'Oost-Indissche schat wel twee seven jaer lanck.”¹⁷⁾

Reeders, schippers en burgers lazen het, zoowel hier als in het buitenland; het ontbrak op geen enkele vloot die de reis naar het Oosten ondernam. Kort en tijd voor dit werk het licht zag, stuurde het Amsterdamsche negenmanschap Hendrick Hudde, Reijnier Pauw, Pieter Hasselaer, Jan Kaerel, Jan Poppen, Heyndrick Buyck, Derck van Os, Syvert Pieters Sem en Arent ten Grotenhuys den spion Cornelis de Houtman, vergezeld van zijn jongeren

¹⁷⁾ Scheurleer. Van Varen en Vechten. 's Gravenhage, 1914. Dl. I, pag. 44.

broer Frederik, naar Lissabon, om alle noodzakelijke gegevens voor de reis naar Indië te verzamelen. Zij verbleven daar twee jaar, oogenschijnlijk als onschuldige agenten van koopmanshuizen in Amsterdam, keerden behouden terug, en brachten verslag uit aan hun opdrachtgevers, die zich inmiddels in verbinding hadden gesteld met den geograaf Plancius. Deze vurige Calvinist, in 1585 predikant in Amsterdam, had reeds in '92 een wereldkaart gepubliceerd, waarop alle gegevens van Portugeesche en Spaansche zeekaarten waren verwerkt, die hij maar had kunnen bemachtigen. In die vergadering „is de saecke ten overstaen van den eersaemen Petrus Plantius, rypelyck ende met alle syne leden naerder examineert, sulcx dat naer verscheyden en veele communicatien eyndelyk resolutie is genomen, de navigatie ende handelinghe in den name des Heeren te beginnen.”¹⁸⁾ In de jaren 1598-1600 schreef Plancius bovendien zijn voor de zeevaarders zoo hoogst belangrijke memories over „de Oost-Indische zeevaart ende haren eygensenschappen ende aenmerkingen.”¹⁹⁾

De Amsterdamsche heeren lieten den geograaf een cursus houden voor de schippers en stuurman over de vaart naar Indië en het gebruik der instrumenten voor de lengtebepaling op zee, door middel van de afwijking der kompasnaald, over zijn zeekaarten met wassende graden volgens de Mercators projectie en over het *Astrolabium Catholicum*.

Deze negen kooplieden rustten de eerste vloot van vier schepen uit, die in 1595 onder bevel van Cornelis de Houtman uit Texel zee koos. Zij richtten een verzoekschrift „Aen de Staten van Hollandt ende West-Frieslandt etc. en aan Z.Exc. Graaf Maurits van Nassau”, om hen „by forme van leeninge te assisteren met vier halve canons, ofte min ofte meerder () voor twee reysen ofte voyagen”²⁰⁾. Dit was de eerste van een reeks particuliere ondernemingen, die zeven jaren later zouden leiden tot de oprichting van de V.O.C.

Zoodra De Houtman, die overigens niet voor zijn taak was berekend, twee jaar later met drie schepen was teruggekeerd en daarmee had bewezen, hoewel de resultaten niet bijzonder gunstig

¹⁸⁾ Remonstrantie van de Amsterdamsche Compagnie aan de Staten van Holland. (Volgens De Jonge behoort dit stuk thuis in den tijd tusschen 28.8-15.9. 1601. Dl. I, pag. 254 ev.

¹⁹⁾ De Jonge. Dl. I, pag. 184 ev.

²⁰⁾ De Jonge. Dl. I, pag. 203/4.

waren, niet alleen om de Kaap Indië te kunnen bereiken, maar ook dat men daar producten kon laden, kocht deze Compagnie van Verre een inmiddels opgerichte nieuwe compagnie in ²¹⁾, en rustte een tweede vloot uit, ditmaal van acht schepen, die in Mei 1598 vertrok.

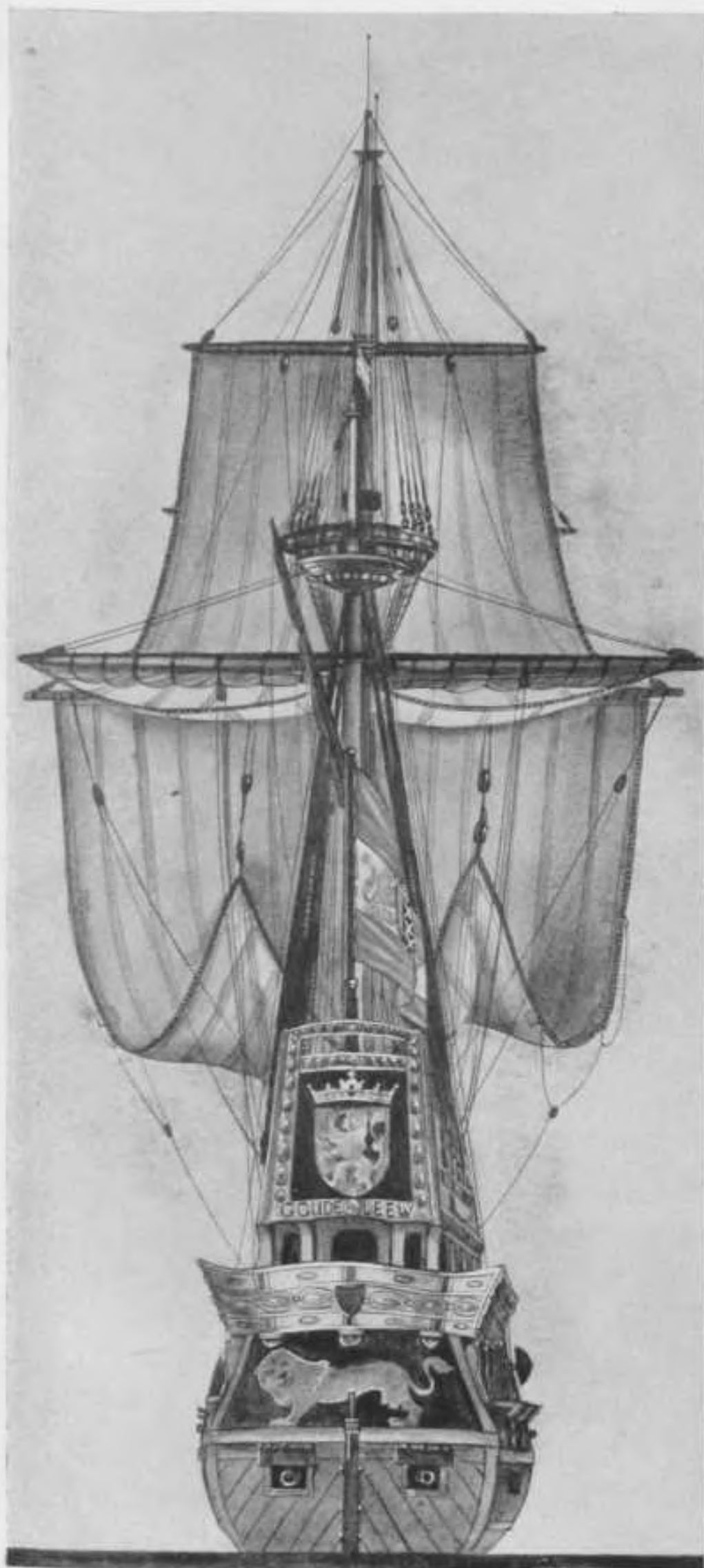
Het nieuws dat schepen der Republiek in Oost-Indië waren verschenen, alarmeerde de Portugeezen. Van Neck keerde met vier volgeladen schepen in het vaderland terug, terwijl de andere vier van zijn vloot naar de Molukken zeilden en facteurs op Banda en Ternate achterlieten.

Balthasar de Moucheron richtte een compagnie op in Veere, die in 1590 twee schepen uitrustte, Adriaen ten Haeff en stadgenooten in Middelburg, en Hans van der Veecken in Rotterdam. Een herbergier uit Utrecht, Olivier van Noort, zeilde met vier schepen uit voor een reis om de wereld door de Straat van Mahelhaes. De Compagnie van Verre, herdoopt in de Oude Compagnie, stuurde in 1599 een vloot onder bevel van Steven van der Haghen naar de Molukken en in Amsterdam werd door uitgeweken Zuid-Nederlanders de Brabantsche Compagnie opgericht. Admiraal over haar eerste vloot van vier schepen was Pieter Both, in later jaren de eerste Gouverneur-Generaal.

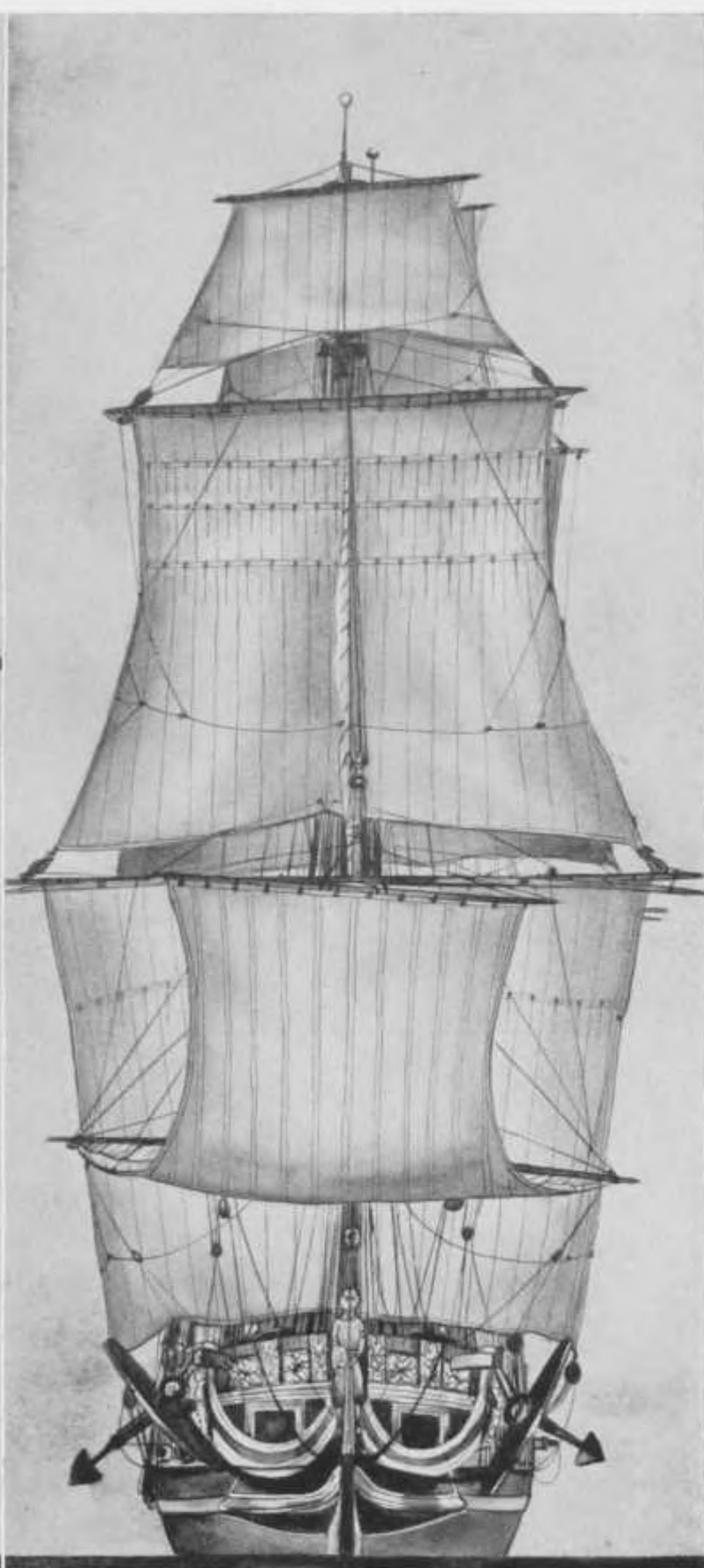
De eene vloot volgde de andere en men kan de beteekenis dezer scheepvaart op Indië toetsen aan de belangengemeenschappen, die de compagnieën aangingen, hiertoe genoodzaakt door behoefte aan kapitaal en door de onderlinge concurrentie. De beide Zeeuwsche compagnieën vereenigden zich; de Oude Compagnie en de Brabantsche smolten samen tot de Vereenigde Amsterdamsche Compagnie. In hetzelfde jaar werd ook in Londen een Oost-Indische Compagnie opgericht, onder leiding van Lancaster en Middleton.

De resultaten van de reizen der Hollanders waren geenszins gunstig, uitgezonderd die van de oude Amsterdamsche Compagnie. Het verlies aan menschenlevens was hoog, maar in verhouding gingen weinig schepen verloren. Van 65 schepen die waren uitgevaren keerden 11 niet terug. In den loop dier jaren was gebleken dat het profijt gering bleef door de concurrentie, waardoor de inkoopprijzen der producten stegen, en dat voor het inslaan van lading het toeval een rol speelde of men spoedig na den oogst eerder arriveerde dan de mededingers. De concurrentie tusschen de verschillende compagnieën maakten de Hollanders bovendien

²¹⁾ Opgericht door Vincent van Bronckhorst e.a.

Oostinjevaarder omstreeks 1600.

Oostinjevaarder omstreeks 1700.

Embleem der V.O.C.

tot de mindere van de Portugeezen of Spanjaarden, die over sterktes en nederzettingen beschikten, welke van oudsher waren gevestigd en die gezamenlijk voor dezelfde belangen opkwamen. Daarentegen waren de resultaten voor de scheepvaart bijzonder gunstig geweest. Men had twee zeewegen naar Indië en drie routes in den Archipel bevaren, terwijl men havens in Voor-Indië, op Ceylon, van Atjeh, in Siam, China en Japan, op Java, Bali en in de Groote Oost had bezocht. Men dreef handel, maakte schepen buit, vocht tegen de Portugeezen, bouwde sterktes en stichtte nederzettingen waar facteurs zich vestigden; men ontmoette ook reeds de Engelschen op zijn weg. Ook de concurrentie in eigen land dreigde grooter te worden; in Delft, Enkhuizen en Hoorn werden expedities voorbereid.

Nu bleek dat men op den ingeslagen weg niet kon voortgaan, waren de meeningen verdeeld over den koers die moest worden gevolgd. Hoe kon het gevaar worden verminderd en het profijt worden vergroot? Sommigen wilden alle belanghebbenden vereenigen, en men mag aannemen dat Oldenbarneveldt uit de eerste hand op de hoogte was van dit streven, dat de meening van machtige en vermogende bewindhebbers der Compagnieën vertegenwoordigde, die tevens invloedrijke functies bekleedden in het landsbestuur. Het belang van die groep moet voor den Raadspensionaris vooral aanleiding zijn geweest, de partijen tot elkaar te brengen. Steeds hadden de Staten vermeden, den groothandel te belasten met belemmerende bepalingen; de vorming van kapitaal was een van de middelen om het succes van den opstand te stabiliseeren en de onafhankelijkheid van den Staat te bevestigen. Nog altijd lag het Engelsch garnizoen in de pandsteden Vlissingen en Sluis, het „pronkjuweel van de kroon van Engeland”, dat Elisabeth tot „the only commander” van de Noordzee moest maken. De lange lijdensgeschiedenis van het rembursement, de terugbetaling van de verleende subsidies, moest nog volgen voor de Staten in 1616 het recht van bezetting met een millioen rijksdaalders konden afkopen. Het moest voorkomen worden dat de periode van stijgende welvaart door een inzinking werd gevolgd, die de weerstand van het land zou verminderen, en de scheepvaart op Indië was een der zekerste middelen om den landsvijand afbreuk te doen, volgens het beproefde systeem, sedert 1572 door de Duinkerker kapers tot schade voor de Staatschen toegepast, de zeevaart en den handel aan te tasten en daarmee de bronnen van welvaart voor het land. Diende men vereenigd hetzelfde belang, dan zou

men den Spanjaard met sterke vloten te lijf kunnen gaan en door kaapvaart een gedeelte van de kosten dekken.

De oprichting van de V.O.C. is een gebeurtenis geweest van verstrekkende beteekenis; zij getuigde van inzicht, durf en besluitvaardigheid; zij is een voorbeeld van welbegrepen samenwerking ten bate van nationale en particuliere belangen. Het bedrijf der V.O.C. heeft zich in den loop van de 17e eeuw verre boven ieders verwachting uitgebreid. Staat men stil bij de langdurige besprekingen, die aan de oprichting zijn vooraf gegaan, bij de artikelen van het octrooi, door de Staten Generaal in 1602 verleend, dan dringt de indruk zich op, dat dit handelslichaam op een waarlijk formidabel fundament werd gesticht. Het was er niet alleen op uit den handel in Oost-Indië te monopoliseeren, het bleek er bovendien op berekend te zijn in die uitgestrekte gebieden in naam der Compagnie, maar al spoedig met het gezag van de Regeering die haar steunde, de basis te leggen voor landsbestuur. Het regeeringsbeleid in dezen is door den uitslag bekroond, ook al zal blijken dat daaruit tevens het gevaar ontstond, met de V.O.C. een imperium in imperio te creëeren.

Reeds is vermeld, dat de handel zich in het laatst der 16e eeuw mede gunstig heeft kunnen ontwikkelen, omdat bemoeienis van staatswege ten eenenmale ontbrak. De Voorcompagnieën en de V.O.C. vormen daarop uitzonderingen. De handel op Oost-Indië bezat niet alleen economische beteekenis, maar was tevens van politiek en militair belang. Teneinde den landsvijand afbreuk te doen, verleende de regeering de Compagnieën op haar verzoek bijstand door geschut en wapens in bruikleen af te staan, munitie te verstrekken en vrijdom van tollén, convooien en licenties te verleenén voor den in- en uitvoer, voor zoover deze goederen niet werden geladen of gelost aan deze zijde van Kaap de Goede Hoop. De handelsvaartuigen, veel kleiner dan de schepen der Portugeezen en Spanjaarden, werden bewapend met kanonnen uit de vestingen, want in dien tijd bestond nog geen speciaal scheepsgeschut. De regeering heeft deze beveiliging nimmer uit het oog verloren en is er sedert de oprichting van de eerste Compagnie op bedacht geweest, de belangen in Indië te vereenigen, teneinde de macht te vergrooten. Derhalve poogde zij reeds in 1598 de Compagnieën te overreden een fusie aan te gaan, opdat „alle Compagnieën in Hollant ende Zeelant metten anderen hun verdroegen ende reyse tzamen deden onder alzulcke commissie als men daertoe zoude mogen verdraghen”. De geschillen tusschen de naijverige

afgezanten van de Zeeuwsche Compagnieën en die der Hollandsche, waardoor deze poging mislukte, werden eerst later door de bemoeiingen van Oldenbarneveldt en Maurits overbrugd.

Nadat in 1598 de tweede vloot van de Oude Compagnie (van Verre) onder Van Neck met rijke lading was teruggekeerd, de Compagnie een derde vloot uitrustte en kooplieden uit Hoorn aan de Staten Generaal octrooi hadden verzocht voor een Compagnie, aldaar in oprichting, bleek ten duidelijkste dat de onderlinge concurrentie den handel op Indië ernstig afbreuk deed. Naarmate meer schepen verschenen stegen de inkoopprijzen, de tol- en ankergelden, de in- en uitvoerrechten; bovendien was er veelal onvoldoende lading voor alle schepen. Daarnevens had men de ervaring opgedaan, dat vijandelijke aanvallen niet met succes konden worden afgeslagen, terwijl in de lastbrieven aan de verschillende bevelhebbers de animositeit tusschen de concurreerende ondernemingen werd aangewakkerd.

Staten Generaal vreesden met reden dat de handel op Indië een fiasco dreigde te worden wanneer geen samenwerking kon worden bereikt. In September 1599 kwam een commissie bijeen, waarin ook de Landsadvokaat zitting nam; de besprekingen leverden echter geen resultaat op. Een jaar verliep, waarin nog eens aan De Moucheron bijstand werd verleend voor een expeditie, die in Mei 1601 uit Veere zou vertrekken, voor op de agenda van de vergadering der Staten van Holland in September 1600 het volgende punt voorkwam „op wat ordre ende Politie de Navigatie op de Oost Indiën zal worden gecontibueert, op dat bij faute van dien de zelve niet en komen in ruine” ²²⁾. Men was van oordeel dat de Compagnieën zich moesten vereenigen onder advies van de Staten Generaal en gaf zelf het goede voorbeeld, niet zonder bemoeienis dienaangaande van de plaatselijke Overheid. De Compagnieën in Zeeland vereenigden zich en ook die in Holland smolten samen. Daarmee steeg vooralsnog de animositeit tusschen de beide groote gewestelijke belangengroepen, getuige hun bevelen aan kooplieden en bevelhebbers: „Gijl. moet zorg dragen dat onze vloot door de aankomst van de Zeeuwsche niet de minste schade lyde. Wy hebben met henlieden in het minste geen contact ofte accoort wegens de negotie. () Daarom koopt, koopt zoo haest als doenlijk is, en het gecogte laadt het voort in uwe schepen, wy nemen alles wat er

²²⁾ Res. van Holland. September 1600.

van speceryen gereed te becomen is" ²³). Amsterdamsche kooplui, er op bedacht hun concurrenten den loef af te steken, dienden nu een remonstrantie in bij de Staten van Holland en West-Friesland, waarin zij beschreven hoe hun eerste Compagnie tot stand was gekomen, hun moeilijkheden en risico's uitmaten en de concurrentie poogden te bezweren door het verzoek: „hen, Remonstranten te verleen octrooy voor vyf en twintich jaeren eerstcommende, omme alleen vuyt den lande van Hollandt ende Westvrieslandt, beoosten de Capo de Bone Esperance te mogen navigeren ende handelen, ende d'equipage binnen der stede Amstelredamme doen; met verbodt van allen anderen, op alsulcke penen als uwer M. E. believen sal daertoe te statueren, mits dat die Remonstranten te vreden syn, alle ingesetenen van Hollandt ende Westvriesland, inde compagnie ende negotie voorby de voorscr. Capo te laten participeren naer den eysch van de vloote" ²⁴).

Na maandenlang overleg met de Remonstranten kwamen de Staten tot de overtuiging, dat de verzoekers al te zeer het belang van hun groep voorstonden en hoewel de Staten het noodig oordeelden dat de handel op Indië onder centrale leiding zou worden voortgezet, wenschten zij toch ook, dat: „de gemeene saeke daarvan mogt profiteren", en dat samenwerking tusschen alle Compagnieën zou worden bewerkstelligd, „om 't samentlyk eene goede en redelyke politie ende ordre op voors. navigatie en handeling voor ettelijke jaren te maken en te accorderen wat de gemeene zaak daarvan profiteren zoude" ²⁵), en dienden de Staten Generaal in dezen zin van advies. Op 6 November 1601 noodigden de Staten Generaal Holland uit „tot kennisgeving aan de verschillende compagnieën, dat deze tegen den 26-sten November, hare gecommiteerden behoorlijk gelast en gequalificeerd in den Haag zouden zenden, om met Gedeputeerden uit de Staten-Generaal, benevens van iedere provincie in besogne te treden, om met autoriteit te kunnen resolveren" ²⁶).

Spoedig daarna werd door iedere Compagnie een rapport ingediend aangaande hare voorwaarden tot samensmelting ²⁷). Nadat

²³) Brief van de Amsterdamsche Bewindhebberen aan de Admiraelen en Raden van onse vloten in Oost-Indië. 1601. De Jonge, dl. 1, pag. 136.

²⁴) De Jonge. Dl. 1, pag. 255 ev.

²⁵) Res. van Holland. 22/23.10.1601. De Jonge. Dl. 1, pag. 140.

²⁶) Res. van Staten Generaal. 6.11.1601. De Jonge. Dl. 1, pag. 140.

men het in een volgende vergadering eens was geworden over „den voet van repartitie inde equipagie”, bleek dat er een geschilpunt tusschen Holland en Zeeland ontstond over de samenstelling van het generaal college. Staten Generaal maanden zonder resultaat tot overeenstemming te komen. Terwijl men in Holland allereen een fusie bepleitte, dienden Zeeuwsche kooplieden bij de Staten van hun provincie een bezwaarschrift in, bestemd voor de Staten Generaal. Het was gericht tegen het monopolie van den handel op Indië, wanneer dit slechts aan de bestaande Compagnieën zou worden verleend. De geheele handel moest weliswaar door één handelslichaam worden gecontroleerd, maar daarnevens moesten ook anderen de gelegenheid krijgen: „in die vaarwateren te zeylen met expres consent ende verwillinghe der voerscr. camere”. In dit stuk wordt er tevens op aangedrongen, „om in de voorz. vremde vaerten eenighe plaetsen te verstercken oft te populeren, die haerlieden soudén moegen dienen in alle vervallende noot, tot retreyte ende verversinge van haere schepen ende stabilisement van denselven handel”²⁸⁾. Dit moge als getuigenis dienen dat kolonisatie oorspronkelijk niet anders ten doel had dan beveiliging van de handelsbelangen en dat deze kolonisatie beperkt kon blijven tot versterkte plaetsen, kantoren en ververschingsstations. Verovering van gebied werd niet beoogd.

Eenigen tijd later opende Oldenbarneveldt half Januari 1602 een derde vergadering, die door Staten Generaal in Den Haag was uitgeschreven. Hij wees er op, dat de vereeniging der Compagnieën een landsbelang was en dat tweedracht de zaak van den Spaanschen koning diende. Men moest het met elkaar eens worden den vijand afbreuk te doen ten bate van het vaderland. De motieven der Regeering leert men ten overvloede duidelijk kennen uit de toespraak van Oldenbarneveldt²⁹⁾.

27) Een van deze rapporten is bewaard gebleven in de Notulen van de Delftsche Kamer. (Indisch Archief). Middelen geraempt by den Bewinthebberen van Oost-Indische Comp. tot Delft, tot vereeninghe van alle Oost Indische Comp.

28) Veradvertentie aen de Gecommitteerden van wege de Ed. Mogende heeren Staten Generaal tot de Vereeninge der Oost-Indische compagnieën. De Jonge. Dl. I, pag. 257 ev.

29) Verklaring der beweegredenen tot het verleenen van het Octrooi aan de Vereenigde O.I. Compagnie. (Minuut van Oldenbarneveldt. Van Deventer. Gedenkstukken. Dl. II. No. CXLVI. 1862.) Eenerzijds was men dus niet van plan toe te geven aan baatzuchtige eischen van een kleine groep kooplieden, anderzijds aarzelde men niet, dezelfde voordeelen aan enkele van deze groepen

Op deze vergadering werd overeenstemming bereikt in zake de samenstelling van het generaal college, zooals het in de tweede paragraaf van het octrooi is geformuleerd. De redactie der 46 artikelen van het octrooi, zonder uitstel door de Staten van Holland aanvaard, ondervond nog eenige oppositie in de vergadering der Staten van Zeeland. Opnieuw was overleg tusschen beide colleges noodig, die in Middelburg bijeenkwamen en waarvoor men de hulp van prins Maurits inriep, die toen in die stad moet hebben vertoefd. Tenslotte werd de zoozeer begeerde overeenstemming bereikt en bij resolutie der Staten Generaal van 20 Maart 1602 werd het octrooi ³⁰⁾ met meerderheid van stemmen gearresteerd en geaccordeerd.

Dit staatsstuk van beteekenis is tevens een uniek document in de geschiedenis van het handelsrecht. De ervaringen, bij de Voorcompagnieën opgedaan, vormden de richtlijnen voor de structuur van een handelslichaam, dat men Maatschap of Compagnie noemde en dat oogenschijnlijk zeer veel overeenkomst vertoonde met wat wij heden ten dage onder een Naamlooze Vennootschap verstaan. De verschillen treden echter aan den dag wanneer men bedenkt, dat de V.O.C. zes Kamers in zich vereenigde, en dus als het ware een syndikaat van zes afzonderlijke Compagnieën vormde, wier structuur was ontleend aan wat onder den rechtsvorm reederij werd begrepen. In het Oud-Hollandsch recht kende men Maatschappen, voor wier overeenkomsten bewindhebbers ten hoogste verantwoordelijk waren ten bedrage van de som waarvoor zij hadden deelgenomen. Ook de participant had geen enkele andere verplichting, dan de som te storten waarvoor hij had ingeteekend. Aan inschrijving was o.a. de voorwaarde verbonden, dat ieders inleg en aandeel in den winst als onderpand zouden dienen voor de betaling van aankopen in specerijen of andere zaken. Bewindhebbers der Voorcompagnieën suppleerden uit eigen middelen,

te verleen. Oldenbarneveld moge, zooals in de verhooren staat aangeteekend, octrooien en monopolien hebben verworpen, omdat zij indruischten „tegen de vrije navigatie en traffijke, die voor alle man gemeen te moeten gemainteneert werden”, hij is er dan toch van overtuigd geweest dat deze groothandel alleen door een geoctroyeerde, geprivilegieerde Compagnie kon worden gedreven. Dat de inleg voor iedereen in de Republiek openstond, hetgeen in feite tot zekere standen beperkt bleef, is ten deele een tactische maatregel geweest, teneinde de weerzin tegen welk monopoliestelsel ook te neutraliseeren. Tenslotte was het algemeen belang natuurlijk gediend bij den handel der Compagnie en den welstand dien zij in het land bracht.

³⁰⁾ Bijlage I.

wanneer de kosten van uitrederij eener vloot de som te boven ging die daarvoor bij elkaar was gebracht, met geen andere consequentie, dan dat hun aandeel in de onderneming met hetzelfde bedrag werd verhoogd. Nadat de V.O.C. was opgericht voorzagen bewindhebbers in zoo'n geval door de uitgifte van obligaties ten laste van de betrokken Kamer, waarop dan ook werd vermeld: „Onder verbant alleen van de goederen en effecten van de Compagnie, sonder dat de bewindthebberen in haare persoonen ofte goederen eenigszins sullen wesen ghehouden” ³¹⁾. In overeenstemming met het geldende recht der Maatschappen waren ook de bewindhebbers der V.O.C. niet persoonlijk aansprakelijk voor verbintenissen, door de Compagnie aangegaan. Bovendien werden zij niet aangesteld door aandeelhouders of een raad van commissarissen, maar door de Regeering. Eenmaal benoemd en beëdigd, waren zij geen verantwoording verschuldigd aan aandeelhouders en nauwelijks rekenschap verschuldigd aan de Regeering. Deze bezat zelfs niet het recht van inzage van boeken en bescheiden en moest, evenals de deelnemers, vertrouwen op den eed, die bewindhebbers bij hun benoeming aflegden en op het eenige machtsmiddel, door haar voorbehouden, het octrooi al dan niet te verlengen. Bewindhebbers mochten bovendien naar believen hun functie neerleggen en waren gerechtigd na tien jaar het bedrag hunner deelname weer op te eischen; hun benoeming behoorde echter tot de competentie der Staten Generaal. Voor de eerste maal werd deelname in het kapitaal voor een ieder opengesteld ³²⁾, al bleef dit in de praktijk tot bepaalde groepen beperkt, die bevoordeeld waren boven andere. In de bewijzen van deelname ontstond spoedig een levendigen handel, die aanleiding te over gaf tot windhandel en misbruik, waartegen de Regeering gedwongen was maatregelen te nemen.

De V.O.C. vereenigde de bestaande Compagnieën in één lichaam zonder dat van een organische samensmelting sprake was. De Kamers behielden elk haar eigen administratie, personeel, fondsen en reederij; zij zetten haar werk dus voort als afzonderlijke reederijen onder de leiding van heeren XVII, in welk college alle kamers vertegenwoordigd waren, die kosten en baten deelden. Er was, zooals Van der Chijs terecht opmerkte ³³⁾, opmerkelijk veel

³¹⁾ Mansvelt. Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de O.I.C., pag. 51.

³²⁾ Art. X van het Octrooi.

³³⁾ Geschiedenis der Stichting van de Vereenigde O.I. Compagnie.

overeenstemming tusschen de structuur van de V.O.C. en die van het Staatsbestuur, waar de vertegenwoordigers der steden zitting hadden in het college van Provinciale Staten. Het ligt in de rede dat deze figuur als leiddraad heeft gediend bij de vorming der V.O.C. De kwestie van evenredige vertegenwoordiging is immers ook op de voorvergaderingen voor de Zeeuwsche afgevaardigden een struikelblok geweest; zij vreesden de overmacht van Holland. Deze vorm is, volstrekt onafhankelijk van buitenlandsche invloeden, ontstaan uit overwegingen, geldig in een land waar de koophandel bloeide en zoowel het regeeringsbeleid als de militaire strategie, de economie als de kunst op beslissende wijze beïnvloedde. Met deze constructie deed men in wezen geen afstand van de bewegingsvrijheid die den handel kenmerkte, al waren door de oprichting andere groote particuliere ondernemingen natuurlijk onmogelijk gemaakt. Ja, de Regeering sanctioneerde deze vrijheid en verleende haar met het octrooi welhaast souvereine macht. Daarmee schonk zij, als vrucht der behaalde resultaten uit particuliere ondernemingslust, het monopolierecht, dat de bewindhebbers steeds hardnekkig hebben gehandhaafd, en verliet daarmee den weg van vrijen handel.

Het resultaat heeft uitgewezen dat dit een in opzet bevredigende mogelijkheid schonk om den bedreigden handel op Oost-Indië tot bloei te brengen; in het keurslijf van het octrooi werd de vrije handel behoed. Het doel, met vereende krachten het handelsgebied in de Oost te veroveren ten bate van het monopolierecht van de V.O.C., is niet alleen verwezenlijkt, maar heeft bovendien reeds na luttele jaren rijkdom voor een kleine groep en welstand voor een deel der bevolking in de Republiek gebracht.

Het vervult den nazaat met bewondering, dat onder de gegeven omstandigheden uit nuchter overleg tusschen Regeering en kooplieden een handelslichaam werd geschapen, dat zoozeer wortelde in den geest van den tijd, zooals deze zich in de Republiek manifesteerde, en waarin waarlijk de eigenschappen van den volksaard zich weerspiegelden. De twee corporaties die in Spanje op Indië handel dreven: de „Consejo real y supremo de Indias”, in Madrid gevestigd, en de „Audienzia real de la Contratacion” in Sevilla, waren geheel en al aan den koning ondergeschikt. In Engeland was de Oost-Indische Compagnie een zoogenaamde „regulated Company”, waarin iedere expeditie afzonderlijk door een aantal participanten werd gefinancierd, waarbij zij zich slechts aan algemeene bepalingen der Compagnie behoefden te onderwerpen.

Eerst in 1612 zou zij de structuur van de V.O.C. overnemen. De oprichters der V.O.C. zijn niet tewerk gegaan volgens het voorbeeld van anderen; integendeel, hun werk heeft later anderen tot voorbeeld gediend.

Uit de fusie vloeiden vele voordeelen voor de Regeering en den handel voort. Onderlinge concurrentie in Indië zou tot het verleden behooren; een groote vloot, die op het juiste tijdstip zee koos, zou zich beter kunnen verdedigen tegen vijandelijke aanvallen; de handel op Indië en andere gebieden zou toenemen en geregeld werk verschaffen aan een groot aantal zeelieden. De landsinkomsten uit convooien en licenties zouden vermeederen; de oorlogsvloot kon door schepen der Compagnie worden versterkt en men zou den vijand op zee en in den overzeeschen handel afbreuk kunnen doen.

De nadeelen van deze concentratie van den handel op Oost-Indië traden eerst aan het licht naarmate hij zich ontplooiide. Het belang van de Regeering bracht met zich mee, dat de vaart naar gindsche streken, die groote winsten in het vooruitzicht stelde en over voldoende bedrijfskapitaal beschikte, alle kosten van haar bedrijf uit eigen middelen financierde. Daardoor zou de militaire macht van de Republiek worden versterkt op kosten van anderen. De Compagnie verwierf bij octrooi alle rechten, noodig om haar bedrijf te ontplooiën, vasten voet in den Archipel te krijgen en zich aldaar te verdedigen. Zij was gerechtigd een oorlogsvloot en een leger te onderhouden, rechtspraak uit te oefenen, haar eigen politiek te bepalen en tractaten te sluiten; zij werd daardoor in die nieuwe gebieden een soevereine macht. In feite zijn groote gebieden van de overzeesche gewesten niet door de Regeering der Republiek, maar door de Compagnie in bezit genomen en het had de voorkeur verdiend, den handel der Compagnie van regeeringswege en uitsluitend uit haar naam met een vloot en een leger te beschermen. Nu schiep men een machtsapparaat dat soverein werd bestuurd door bewindhebbers, wier doen en laten slechts gewaarborgd werd door den eed dien zij hadden afgelegd. De oprichting der V.O.C. onder haar octrooi was een fraai resultaat van nuchter overleg en zin voor de werkelijkheid; het wekt slechts bevreemding dat dit octrooi zonder wijzigingen van beteekenis herhaaldelijk werd verlengd. Eerst op 1 Maart 1796 werd de administratie der Compagnie door het Comité tot den Oost-Indischen handel en Bezittingen overgenomen, terwijl het nog twee jaar langer zou duren voor de Bataafsche Republiek haar nieuwe constitutie gereed had. Later

moest Daendels op zijn manier weer orde scheppen in den chaotischen toestand.

De Regeering en oprichters der V.O.C. bezaten slechts hoogst onvolledige gegevens over den handel op Indië en zijn mogelijkheden, en zij hebben geenszins kunnen voorzien hoe groot de vlucht zou zijn, die de Compagnie zou nemen. Het wekt echter onverdeelde bewondering dat het Compagniesapparaat voor zulk een expansie berekend was; wat men er ook van moge hebben verwacht, het is door de werkelijkheid vele malen overtroffen. Het heeft wassenden welstand in het land gebracht; het maakte de handelsvloot gedurende welhaast een halve eeuw tot de sterkste ter wereld: een duizelingwekkende macht, in slechts weinig jaren tijds bereikt. Reden te over voor bezorgdheid bij andere naties, in het bijzonder in Engeland.

Reeds in Maart 1585 schreef Cavendish aan Burleigh over de Lage Landen: "if you saw the wealth, the strength, the shipping and abundance of mariners whereof these countries stand furnished" ³⁴⁾, en in het begin der 17e eeuw klaagde en overdreef Walter Raleigh, bezeten door angst voor de macht der Hollanders: "The Low Countries have as many ships and vessels as eleven kingdoms of Christendom, let England be one. They build every year near 1000 ships" ³⁵⁾. Sedertdien zou de verbittering van de Engelschen zoozeer toenemen dat een enquête, in 1663 door het Lagerhuis ingesteld over de oorzaken van het verval van den Engelschen handel, den Hollanders ervan beschuldigde, dezen in Indië, Afrika en elders te onderdrukken en met een variant op het "ceterum Carthaginem esse delendam" luidde de meening van Wood, dat ook de laatste Hollandsche visschersschuit of vrachtaarder naar Indië den Engelschen handel nog bedreigde ³⁶⁾.

Maar in dat gedenkwaardige jaar van de oprichting der V.O.C. gleed de wereld voor de Hollanders open. Achter Indië lagen China en Japan. Men zag de vlaggen der Republiek op alle zeeën en zij waaiden tegen de lucht voor de forten der Portugeezen en Spanjaarden. Hollandsche zeelui in vreemde havens spraken fier over de rijke retourvloten uit Indië; kooplieden, overal in Europa verspreid, ontvingen monsters van de begeerde waren uit het

³⁴⁾ Lord Cavendish aan Lord Burleigh, Maart 1585.

³⁵⁾ Observations.

³⁶⁾ Survey of trade.

Oosten. Het nieuws verspreidde zich, dat de Hollanders den Portugees de loef afstaken.

In dien tijd stond Coen, een jongen van vijftien jaar, in Rome op het koopmanskantoor voor zijn lessenaar, schreef posten in en leerde de geheimen van dubbele boekhouding. Hij zou de handelspolitiek van de V.O.C. in den Archipel gestalte geven.

Nadat drie expedities uit de Lage Landen tevergeefs naar de Noord-Oostelijke doorvaart hadden gezocht, om langs dien weg een veilige route naar Oost-Indië te vinden, waagden de schepen van de eerste Compagnie zich om de Kaap, in de richting van Voor-Indië, waar de Portugeezen in den loop van welhaast een eeuw talrijke nederzettingen en versterkingen hadden gevestigd. De Portugeezen verschenen reeds in het eerste decennium van de 16e eeuw in den Archipel, veroverden en versterkten Malaka, ontdekten Hitu, het Noordelijk schiereiland van Ambon en leerden het eiland Ternate kennen, waar de kruidnagel groeide. Malaka werd in den loop der jaren de stapelplaats van producten uit geheel Indië, uit China en Japan. Zij bouwden forten in de Groote Oost en op Solor, vanwaar het kostbare sandelhout, bestemd voor Boeddhistische ritueele doeleinden, naar China werd gebracht. De Portugeezen hadden hun macht bevestigd langs de geheele kust van Voor-Indië; van Mozambique tot Ormuz in de Perzische Golf. In Goa resideerde de onderkoning; in Ceylon beheerschten zij den uitvoer; handelaars hadden zich gevestigd op de kust van Koromandel, in Bengalen en Arrakan en Atjeh. Malaka, een van de toegangspoorten tot den Archipel, was de tusschenhaven voor de scheepvaart op Patani, Siam, China en Japan, de Molukken. Agenten bezochten Java en de Banda-eilanden, vanwaar de producten naar Malaka werden gebracht.

Bijna een eeuw lang is de schatkamer Indië vrijwel onbeperkt het domein van de Portugeezen geweest en later in het Oosten van de Spanjaarden, die uit Mexico de Philippijnen hadden bereikt. De grootsche veroveringspolitiek van de eerste Portugeesche Onderkoningen verzwakte in den loop der jaren door de winzucht van particulieren tot een vermolmd bestel, waarvan Jan Huygen van Linschoten de zwakke plekken met name noemde. Het ontbreken van concurrenten uit Europa is wellicht een van de redenen geweest, zooals zeker de schromelijke baatzucht van particulieren daartoe heeft meegewerkt, dat de Portugeezen zich ermee tevreden stelden de producten uit de Groote Oost zoo goedkoop mogelijk in

te koopen. Inplaats van hun macht stevig te bevestigen, hebben zij de inlandsche vorsten onbetrouwbaar tegen elkaar uitgespeeld en de bewoners naar willekeur behandeld en onderdrukt; dit alles in naam van en slechts voor een klein deel ten bate van de Kroon. Het Portugeesche systeem, waarin aan getrouwe dienaars posten werden geschonken teneinde zich een vermogen te kunnen verwerven, droeg hier duidelijk wrange vruchten. Zij hebben het zelfs verzuimd zich stevig op de Banda-eilanden te nestelen. Ongeveer op de helft van de 16e eeuw werd Ternate bij het overlijden van den wettigen vorst, in gevangenschap in Goa, aan de Portugeesche Kroon vermaakt; nauwelijks twintig jaar later waren de Portugeezen van het eiland verdreven, kregen daarna weer vasten voet, tot zij tenslotte hun plaats aan de Spanjaarden moesten afstaan. Maar ook wanneer Van Linschoten in zijn reisgeschrift niet herhaaldelijk tusschen de regels door er op had gezinspeeld, dat de Portugeesche macht geenszins onoverwinnelijk was, zou men het er op hebben gewaagd.

De Hollanders drongen vooral door Straat Soenda den Archipel binnen, maar meden ook Straat Malaka niet en waagden zich eveneens tot voor de versterkte plaatsen in Voor-Indië. Portugeesche schepen liepen uit Malaka en Goa uit om te pogen de indringers te verdrijven en de reizen van de Hollanders naar de laadplaatsen van de specerijen gingen gepaard met talrijke schermutselingen. In de zeven jaren die verliepen voor de V.O.C. werd opgericht, werden factorijen gesticht en forten gebouwd; men sloot handelsovereenkomsten af, vocht met de Portugeezen of inlanders, en zeilde ter kaapvaart. In deze jaren groeide de bereidheid den handel in Indië eendrachtig en onder een centrale leiding meester te worden. Reeds toen daagde het besef, dat ergens een sterk rendez-vous moest worden gesticht, zooals Goa of Malaka dat voor de Portugeezen waren. Op Java en Sumatra bevonden zich geen Portugeesche factorijen; Portugeezen uit Malaka stuurden agenten naar de handelsplaatsen om bestellingen te doen; mannen, die daar soms langen tijd bleven en invloed verwierven bij de machthebbers. De handelsscheepvaart concentreerde zich op China en Japan en op de Groote Oost.

De gedachte dringt zich op dat de Hollanders strategisch een gunstiger positie innamen, omdat zij later in den Archipel verschenen. Door Straat Soenda binnengedrongen, waar zich immers geen vijandelijke sterktes bevonden, lag het in de rede dezen toegangsweg te bewaken en in de omgeving daarvan forten op te richten.

Van hier was het mogelijk Straat Malaka te blokkeeren, of de scheepvaart op China en Japan te scheiden van die op de Groote Oost. Reeds de ondercommies Willem Lodewijcksz. berichtte den bewindhebbers van de Compagnie van Verre dat men, gesteund door een sterkte in Bantam, Malaka zou kunnen uithongeren en bovendien tollën heffen op de vaart naar de Molukken en Malaka. Als basis voor operaties in den Archipel was Java verre te verkiezen boven Goa. De geschiedenis der Compagnie bewijst het. Want al heeft Coen op den duur meer van de Engelschen te duchten gehad dan van de Portugeezen, hij heeft zich minder om Sumatra, China en Japan kunnen bekommeren dan om de Groote Oost. Het doel van de eerste reis onder De Houtman is zonder twijfel grootendeels bepaald door den goeden raad van Van Linschoten, die geheel volgens de waarheid over Java schreef: „op welke plaetse men wel soude traffiqueren en moghen, sonder yemants belet, want die Portugesen daer niet en comen; om dat het die Jauwen selfs tot Malacca comen veylen en vercoopen” ³⁷⁾. De weg dien hij wees leidde naar het hart van den Archipel. Tijdens deze eerste reizen, veertien in getal, had men zeevaartroutes en het vaarwater leeren kennen, facteurs achtergelaten, betrekkingen aangeknoopt en contracten gesloten. Het ongelukkig optreden van De Houtman in Bantam tijdens de eerste reis werd onverhoopt teniet gedaan door wangedrag van de Portugeezen. Hollandsche schipbreukelingen in Japan bereidden den toekomstigen handel voor; men bezocht de kust van Voor-Indië, Sumatra, het Schiereiland van Malaka, Java, Bali, Ambon, de Molukken en Banda-eilanden; men koerste naar China. Steven van der Haghen bouwde het Kasteel van Verre op Ambon en Wolfert Harmsz. versloeg met vijf kleine jachten en scheepjes voor Bantam de Portugeesche vloot, met een zesvoudige overmacht aan schepen, bemanning en soldaten. Een wapenfeit dat tot zijn eer en die der Hollanders strekt: „honoris causa sumnio iure nomindandus, ut quo vix quisquam, non dico de societate Indica, sed de nomine Batavo melius umquam meritis sit” ³⁸⁾. Jacob van Heemskerck maakte de Portugeesche kraak uit China buit, die jaarlijks van Macao naar Malaka zeilde en Spilbergen de kraak uit Koromandel,

³⁷⁾ Intinerario. Dl. I, pag. 77.

³⁸⁾ De Groot. De iure praeda. Deze verdient meer dan iemand anders hier een eervolle vermelding, omdat hij zich voor de O.I.C., neen voor alles wat Hollander heet ten zeerste verdienstelijk heeft gemaakt. Dr. O. Damsté.

de laatste met behulp van de Engelschen. Terecht concludeert Colenbrander: „de elementen der latere compagniesgeschiedenis zijn in de geschiedenis der Voorcompagnieën in kiem aanwezig”³⁹⁾. Dezelfde namen beheerschten den eersten tijd van de V.O.C. in Indië; hetzelfde monopolistische streven bepaalde haar politiek. Coen heeft de consequenties getrokken die tot een machtige organisatie onder een krachtig bewind voerden, met als gevolg kolonisatie en steeds grooter wordenden invloed op de inlandsche bevolking; in tegenstelling tot de Portugeezen, die via het tusschenstation Malaka ver weg specerijen laadden. Zij hebben den ongezonden uithoek Malaka als een centraal inkoopbureau beschouwd. Wel stuurden de Portugeezen in 1545 den Christenprediker Xaverius uit, die met anderen Christengemeenschappen stichtte met kerkjes en scholen; maar daar zij de gekerstende inlanders in vele gevallen streng van andere geloovigen scheidden, leidde dit tot een herleving van het islamitisch besef, met als gevolg verzet en opstand. Op de Banda-eilanden werden de tegenstellingen verscherpt tusschen de Oelilimas, aanhangers van den Islam, en de Oelisibas, de aanhangers van voorvaderlijke instellingen of Christenen, die door de Portugeezen vaak met de premie van materieele voordeelen waren bekeerd. Het had tot gevolg dat Steven van der Haghen bij zijn komst op Ambon gehoor vond bij kapitein Hitu, de voornaamste orankaja van de Oelilimas, vijanden der Portugeezen uit hoofde hunner religie.

Men ontkomt niet aan den indruk dat ook de bevelvoerders van de vloeten der Voorcompagnieën bezielde waren door een anderen geest dan de Portugeezen; zij hebben bovendien, bij alle winstbejag, van den beginne af aangestuurd op een monopolistische handelspositie. De enorme bedragen die bij deze expedities gemoeid waren⁴⁰⁾ en de oprichting van de V.O.C. getuigen, dat men bereid was veel in de waagschaal te stellen voor den handel op langen termijn en voor duurzame betrekkingen, met alle kosten vandien. Inderdaad heeft de V.O.C. ook tijdens Coen's bewind

³⁹⁾ Koloniale Geschiedenis.

⁴⁰⁾ Het grootste gedeelte van het kapitaal van de Voorcompagnieën werd gefourneerd door uitgewekenen uit de Zuidelijke Nederlanden. De Buzanval, Fransch gezant in Den Haag, schreef 15.12.1600 aan zijn Regèring „Hollande et Zellande envoyent chacun à part une nouvelle flotte aux Indes-Orientales pour y charger des épices: on fait état que cela emportera un million d'or de ce pays. Les Archiducs ayant esté informez que la plupart de cet argent sortoit des comptoirs d'Anvers”. (Codex Dipl. Neerl. I, 2e afd. (1851) p. 316.)

meer aan haar organisatie ten koste gelegd dan de Portugeezen aan de hunne en ook al komt het den nazaat voor dat heeren XVII schriel waren, (hun bevelhebbers stonden bij de inlanders echter als vrijgevig bekend), Coen werd in de gelegenheid gesteld zoowel den export als den binnenlandschen handel te financieren.

De historie van het land waar de spreuk „de cost gaet voor de baet uyt” gemeengoed is in alle burgerbedrijven, wijst voorbeelden te over aan van schrielheid, die met deze spreuk in flagrante tegenspraak is. Het feit dat de oprichters niet zijn teruggeschrikt voor de organisatie van de Compagnie en haar gigantische ontwikkeling, pleit voor hun durf en inzicht. Zij hebben tenslotte tegenstribbelend of gul, uit eigen middelen of met de hulp van de Regeering, de bedragen gefourneerd en bewezen uit ander hout gesneden te zijn dan de Portugeezen en Spanjaarden, die den kostbaren voorsprong slechts ten deele in Voor-Indië en geenszins in den Archipel hadden uitgebuit, of dan de Engelschen, wier jonge compagnie vooreerst uitsluitend particuliere belangen diende.

Zoodra de V.O.C. was opgericht kwam de vergroote macht harer eenheid tot uitdrukking. De eerste vloot, wel door de vereenigde Compagnieën gefinancierd, maar nog buiten de rekening van de V.O.C., bestond uit vijftien schepen. Zij werd gevolgd door een smaldeel van drie schepen onder den vice-admiraal Sebalt de Weert en een van twaalf schepen onder bevel van den admiraal Wijbrand van Warwijck. Sebalt de Weert vond op Ceylon den dood, omdat hij trouw bleef aan het eens gegeven woord en daarmee vervloog zijn droom in rook, Ceylon te veroveren en in het oude Gale het rendez-vous voor de V.O.C. te vestigen. Zijn opvolger ontzette Djohor en stichtte een factorij in Patani, uit welke nederzetting handelsbetrekkingen met Siam werden aangeknoopt. Van Warwijck vestigde in Bantam en Grissee nederzettingen, opende den handel in diamanten op Borneo, steunde den trouwen bondgenoot van Djohor met oorlogstuig en vertrok naar China. Tot nu toe was het den bevelhebbers der schepen verboden vijandelijkheden tegen de Portugeezen te openen, die vaak wreed tegen de Hollanders zijn opgetreden, daar zij meenden in hun rechten te worden aangetast. Staten Generaal gingen er echter toe over de instructies te wijzigen en de Staten van Holland waarschuwden bewindhebbers, dat de vloten in het vervolg niet alleen aanvallen moesten kunnen weerstaan, maar ook zelf tot den aanval over-

gaan ⁴¹⁾). De vloot van dertien schepen onder bevel van Steven van der Haghen, die in 1604 uitzeilde, was dan ook reeds heel wat beter bewapend.

Toen Heemskerck in 1603 het Portugeesche schip „Catharina” buit maakte en met zijn kostbare lading behouden in het vaderland opbracht, droegen Staten Generaal aan Huigh de Groot op, een juridisch betoog op te stellen, waarin het goed recht van de Compagnie werd verdedigd, aanvallend oorlog te voeren en ter kaapvaart te varen ⁴²⁾).

Van der Haghen had instructies in dezen geest. Hij belegerde Mozambique en Goa vruchteloos en achtte zich niet sterk genoeg om een aanval op Malaka te wagen, maar veroverde Ambon en het Portugeesche fort; zijn vice-admiraal nam de Spaansche sterkte op Tidore in.

Van deze vloot bleven enkele kleine, snel zeilende jachten in den Archipel achter; een ervan, de *Delft*, vestigde de eerste Nederlandsche factorij op de kust van Koromandel; een ander, 't *Duyfken*, ontdekte een gedeelte van de Noordkust van Australië, van de Zuidkust van Nieuw-Guinea en liep de Kei- en Aroe-eilanden aan. Cornelis Matelieff, die in Mei 1605 met elf schepen was uitgevaren, behaalde voor Malaka een groote overwinning op de Portugeesche vloot, belegerde zonder resultaat de forten op Ternate en Tidore, maar richtte op Ternate een sterkte op, die de Nederlandsche factorij moest beschermen.

Paulus van Caerden, die in 1606 met negen schepen zee koos, belegerde Mozambique zonder resultaat, maar veroverde het Spaansche fort op Makian.

De tegenstand in Indië groeide door versterkingen uit Mexico en Portugal. Staten Generaal hadden in 1606 aan Daniël de Haultain opgedragen, de Spaansche kust te blokkeeren en toen hij met zijn schip in de lucht was gevlogen, drong Jacob van Heemskerck in 1607 in de baai van het geduchte Gibraltar door, waar meer dan twintig schepen van de Spaansche vloot met een bemanning van 4000 koppen onder bescherming van het vestinggeschut voor anker

⁴¹⁾ Afgekondigd 1.9.1604.

⁴²⁾ Dit betoog was in 1605 gereed. Het werd niet gepubliceerd, daar het theoretisch geschrift door de werkelijkheid was achterhaald. Het verscheen in 1868 onder den titel „Hugonis Grotii de Jure praedae Commentarius”, en is, hoe tendentieus ook, een belangwekkende bijdrage voor de kennis van het rechtsgevoel uit dien tijd. Hierin is tevens het befaamde betoog over de vrije zee opgenomen.

Philips II van Spanje

Alexander Farnese, hertog van Parma

lagen, en vernietigde haar in een gevecht dat slechts enkele uren duurde. Hooft's grafschrift voor den man „die dwers door 't ijs en 't ijser dorste streven” getuigt ervan, hoe zijn gewaagde en moedige daad tot de verbeelding sprak.

Zoo had men tot dat jaar de zeewegen naar Indië leeren kennen, was in den Archipel doorgedrongen en had ginds den oorlog met den vijand voortgezet. Men had rijke retourladingen naar het vaderland gebracht; men had er schepen verloren of buit gemaakt en handelaars achtergelaten in goed vertrouwen op de toekomst. De Portugeesche macht was uit haar sluimering wakker geschud en ook de Engelschen waagden zich op den langen weg; zij zouden gevaarlijker mededingers worden dan Portugeezen of Spanjaarden. Men had echter tevens ervaren, dat de Portugeesche macht niet onoverwinnelijk was en dat het rijke gebied braak lag voor wien de sterkere bleek te zijn.

In het jaar toen Spanje's vloot in de baai van Gibraltar verbrandde, zonk of in de lucht vloog, stak de vijfde vloot van de V.O.C. in zee, dertien schepen groot. Het bevel voerde Pieter Willemsz. Verhoeff en een van de onderkooplieden, een bescheiden functie voor jonge mannen die zich in warenkennis, administratie en boekhouding hadden bekwaamd, was Coen, de toekomstige organisator bij uitstek voor het handelsbedrijf in het groot der V.O.C.

HOOFDSTUK II

Standbeeld. Vijandelijkheden van mededingers voorzien. Coen onderkoopman. Instructies. Verhoeff's reis naar Indië. Centralisatie van het bestuur. Coen opperkoopman. Tweede reis in Indië. Boekhouder-generaal en president. Conclusies. Het handelsgebied.

VELE BESCHEIDEN GEVEN UITSLUITSEL OVER HET werk, dat Coen na zijn tweede reis naar Indië aldaar voor de Compagnie heeft verricht. Over zijn jeugd, in Hoorn en Rome doorgebracht, of over zijn privéleven in Indië en tijdens zijn ten deele gedwongen verblijf in Holland gedurende de jaren 1623 tot 1627, zijn weinig gegevens bewaard gebleven. Zijn brieven, geschreven in een persoonlijken stijl, vergoeden dit gemis. Men kan er uit leeren dat de man met zijn werk moet worden vereenzelvigd en dat de mensch in dit werk is verzonken.

Een veelbewogen leven spreekt tot de verbeelding en wordt gemakkelijk het onderwerp van een legende, die inspireert, of tot voorbeeld strekt. Coen's leven bezit alle elementen daarvoor. Het is anders gelopen, misschien wel omdat het in een land van kooplui den koopman niet vergeven wordt zijn instructies te hebben overschreden.

In Hoorn staat een standbeeld op een klein, ovaal plein, ingesloten tusschen bescheiden gevels. Daar hangt in het door weinigen bezochte museum zijn portret, door een onbekende geschilderd, naast dat van zijn vrouw, die hem vele jaren heeft overleefd. De spreuk op het standbeeld is een gemeenplaats geworden. Jonge menschen wordt geleerd, dat Coen de grondslagen heeft gelegd voor de gebiedsdeelen van het Rijk in den Oost-Indischen Archipel. Hij zelf is niet in een legende gesymboliseerd. Het nageslacht kent de spreuk, het standbeeld en het portret; de rest is duisternis, vergetelheid en het bezit van problematische dividenden.

Coen's vader was uit Twisk geboortig en behoorde tot den niet geheel onbemiddelden middenstand. Hij dreef handel op Spanje en zond zijn zoon, toen dertien jaar oud, naar Rome, waar deze

jongen uit gereformeerden huize in de leer ging bij een lid van de bevriende familie De Visscher, die uit Oudenaerde was uitgeweken, zich in Rome Pescatore noemde en den Katholieken godsdienst beleed. Zeven jaar later keerde de jongeman, volleerd in de ingewikkelde kunst van de dubbele boekhouding, in Hoorn terug. Of zijn vader nog leefde of intusschen was gestorven is nog onbekend. Men mag echter aannemen dat Coen in zijn vaderstad niet veel hulp of voorspraak had ¹⁾. Welke redenen hem er ook toe noopten als onderkoopman dienst te nemen, het avontuurlijke trok hem niet aan. Met meer reden mag worden verondersteld dat de jonge onderkoopman van bijna 21 jaar heel goed wist wat hij wilde, nog voor hij ergens in de Oost voet aan wal had gezet. Dit valt op te maken uit den inhoud van zijn „Discours aen de E.Heeren Bewinthebberen toucheerende den Nederlantsche Indische Staet”, van 1 Januari 1614, dat hij in Bantam opstelde en met welk schriftuur de georganiseerde ontwikkeling van het bedrijf in Indië een aanvang nam. Het bevat een uitvoeriger omschrijving van voorstellen, die Coen ten deele reeds in 1610, na zijn eerste reis, aan de heeren deed. Deze laatsten maakten toen zooveel indruk, dat zij hem tot opperkoopman bevorderden.

Dit eerste discours, het resultaat van zijn reis op de vloot van Verhoeff, is niet bewaard gebleven. Het tweede, waarin tevens de ervaringen zijn verwerkt welke hij opdeed tijdens een reis langs de verschillende kantoren der Compagnie, van Februari 1613 tot October van dat jaar, toont aan dat Coen reeds in het begin van zijn loopbaan de richtlijnen heeft geformuleerd, volgens welke z. i. het beleid moest worden gevoerd.

Is het gewaagd aan te nemen dat de jonge opperkoopman, die zoo welbewust zijn meeningen op schrift stelde, al voor zijn vertrek naar de Oost goed was ingelicht over de zaken ginds? Het kan verklaren waarom hij, daarmee uiting gevend aan de formidabele expansiezucht van zijn ondernemende landgenooten, zijn toekomst in die streken zocht en zeker van zijn succes kon zijn.

De eerste reis met de vloot van Verhoeff is voor zijn inzichten en bewind van beslissende beteekenis geweest, evenals enkele jaren later de reis van acht maanden langs een reeks factorijen, en het

¹⁾ Prof. Gerretson publiceerd enkele aantekeningen over afkomst en jeugd van Coen in De Gids. Nov. 1943. Aanhangsel, pag. 81 ev. De belangrijke onderzoekingen van den heer A. Merens in dezen zijn door omstandigheden tijdens de bezetting vertraagd; verwacht mag worden dat zij binnen afzienbaren tijd zullen worden gepubliceerd.

lot wilde, dat hij toen voor Bando het voorspel meemaakte van een conflict, dat later door hem op zijn wijze zou worden beëindigd ²⁾). Tijdens de oprichting der V.O.C. is zoowel door de Regeering, als de bewindhebbers en participanten voorzien, dat de handel gepaard zou gaan met verweer tegen aanvallen van vijanden, met gewapend optreden tegen mededingers, tenslotte met oorlog tegen Spanjaarden en Portugeezen. Onder den druk der omstandigheden werden langzamerhand de instructies voor de bevelhebbers steeds duidelijker in die richting gewijzigd, zonder dat het nog noodig was dit met het betoog van Huigh de Groot te motiveeren. Enkele jaren na de oprichting stelde het bedrijf der V.O.C. reeds zoo hoge eischen aan de financiering, omdat het als offensieve macht moest optreden, dat heeren XVII Staten-Generaal om bijstand verzochten, zooals dit, hoewel op kleinere schaal, ook vroeger bij de Voorcompagnieën gebruikelijk was geweest.

Het verzet in den Archipel groeide en Matelieff had bij de belegering van Malaka ³⁾ tot zijn schade ondervonden dat de Spaansche koning sterke vloeten had laten bouwen om zijn gezag te handhaven. Teneinde die macht ter zee afbreuk te doen, en om te verhinderen dat nog meer schepen naar Oost-Indië uitzeilden, werd een vloot onder bevel van Haultain uitgezonden om de Spaansche en Portugesche kusten te blokkeeren en drong Jacob van Heemskerck tot in de haven van Gibraltar door. Pieter Willemsz. Verhoeff bevond zich aan boord van het admiraalschip en nam het bevel daarvan over toen Van Heemskerck was gesneuveld.

Verhoeff werd aangesteld als admiraal over een vloot van dertien schepen, die, als gevolg van berichten over toenemende vijandelijkheden in de Oost en over den dreigenden toestand in de Molukken, door Staten-Generaal met twee groote oorlogsschepen was versterkt. Geheime onderhandelingen wezen er op dat Spanje den oorlog met de Republiek moe was. Men moest helaas rekening houden met vrede in het nabije verschieft. Het was zaak voordien zooveel mogelijk voordeel in Indië te behalen en de macht der Compagnie op belangrijke punten, in ieder geval in de Molukken en op de Banda-eilanden, te stabiliseeren. Verhoeff kreeg eenerzijds bevelen mee die uitsluitend op den handel betrekking hadden; bovendien echter de geheime instructie ⁴⁾ Mozambique en

²⁾ Zie hfdst. X. Banda.

³⁾ Zie hfdst. V. Malaka.

⁴⁾ Opgemaakt door HH. XVII. Amsterdam. 13.10.1607.

Goa te belegeren, jacht te maken op Portugeesche schepen, Malaka aan te vallen, wanneer het althans nog niet in Nederlandsche handen zou zijn, en op de Banda-eilanden orde op zaken te stellen. In een brief, dien Verhoeff werd nagestuurd, luidde het: „Wij kunnen U.E. niets gewisses ordonneren (nl. ten aanzien van de situatie die zou ontstaan wanneer vrede met Spanje werd gesloten), dan alleenlyck op 't hoogste recommanderen de eylanden, daer de naghelen mette nooten en de foelie groeijen, (Banda en de Molukken) deselve soeckende met tractaet ofte met geweld aan de Comp. te verbinden voor den 1-sten September 1609 ofte eerder, oock op elck land een klein fortres opwerpende en met eenich krijchsvolck besettende”⁵⁾. Bovendien was Verhoeff in het bezit van een brief van Prins Maurits, bestemd voor de hoofden op de Banda-eilanden.

Het was de laatste vloot die naar Indië uitzeilde voor in 1609 Pieter Both als de eerste Gouverneur-Generaal werd benoemd; met die functie werd een centraal gezag gecreëerd. De gebeurtenissen na den dood van Verhoeff en diens opvolger Hoen, toen in vele gevallen sprake was van schromelijke plichtsverzaking, hadden het prestige van de Hollanders en hun Compagnie ernstig ondermijnd; de nieuwe functionaris moest aan diergelijke misstanden een einde maken.

Hier mogen in het kort belangrijke gebeurtenissen op die reis worden gememoreerd, als een overzicht van de ervaringen die Coen opdeed; zij komen te bestemder plaats in volgende hoofdstukken uitgebreider ter sprake.

De vloot van Verhoeff⁶⁾ zeilde 22 December 1607 van Texel uit, deed Isla de Maho aan, ankerde in Mei op de reede van St. Helena, rondde in Juli de Kaap de Goede Hoop en verscheen in het laatst van die maand voor Mozambique. Hier werden twee kraken buitgemaakt en de snelle jachten veroverden een derde schip. Troepen doorzochten een vrijwel verlaten dorp op eenigen afstand van het kasteel, waar goederen en sieraden werden buitgemaakt. Zij wierpen bolwerken op en legden loopgraven aan. De bezetting van het fort verdedigde zich hardnekkig, de tijd verstreek en het beleg moest worden opgegeven met het oog op den gunstigen wind naar het Noorden. Na een beleg van ruim zeven weken werden dorp

⁵⁾ 29.3.1608. Zie voor Verhoeff op Banda. Hfdst. X.

⁶⁾ Zij bestond uit 9 schepen en vier jachten. Deze laatste waren bestemd om in Indië te blijven. De vloot telde 1942 opvarenden.

en kloosters in brand gestoken en verliet Verhoeff de reede. Voor Goa, welke stad een eind landinwaarts aan de oevers van een rivier lag en door vijf kasteelen werd beschermd, behaalde hij evenmin eenig succes. Vandaar vertrok Verhoeff naar Calicut, op de kust van Malabar, waarheen een jacht vooruit was gestuurd om de komst van de vloot aan te kondigen en waar Steven van der Haghen op 11 November 1604 „een vast verbondt, eeuwige ende onverbreecklijke alliantie tot verdruckingh der Portugesen ende alle hare geassocieerde, haer te verdrijven uyt alle de landen van Zijne Mayesteijt, keijzer van Malabar”, aanging ⁷⁾. Verhoeff werd met groote welwillendheid ontvangen en bevestigde de oude overeenkomst met een nieuw tractaat ⁸⁾. Van Calicut zette hij koers naar Kotsjin, waar hij zijn scheepsmacht vereenigde om in de Straat van Malaka op Portugeesche schepen jacht te maken en met den sultan van Djohor te onderhandelen. Hij zond een sloep vooruit naar l'Hermite in Bantam en twee jachten naar de kust van Koromandel, waar in de jaren 1605 en 1606 kantoren waren gesticht in Mazulipatnam en Petapoeli; tijdens de reis van deze beide jachten werd een derde kantoor in Tegenapatnam opgericht, waardoor de gunstige resultaten van den handel op die kust nog zouden worden vergroot ⁹⁾.

Intusschen had Verhoeff Atjeh aangedaan en een afwijzend antwoord van den sultan van Djohor ontvangen, gezamenlijk het kasteel en de stad Malaka te belegeren. Verhoeff had zich daarvoor beroepen op het accoord, op 17 Mei 1606 tusschen Matelieff en den koning van Djohor gesloten, waarin was bepaald dat beide partijen „malcanderen (zouden) bijstaen ende helpen met alle maght ende nae uijtterste vermogen om de Portugesen en Spangiaerden, haer beijder vijanden, alle mogelijke affbreuck te doen” ¹⁰⁾. Men behoeft zich echter niet over de weifelende houding van den sultan te verbazen, wiens Rijk dicht bij de versterkte havens en kustplaatsen van de Portugeezen lag en aan de belangrijke stapelplaats Malaka grensde, op den weg naar het Oosten; zij is voornamelijk te wijten aan het feit, dat slechts zelden Nederlandsche schepen opdaagden. Toen een groote Portugeesche vloot

⁷⁾ Heeres, pag. 30.

⁸⁾ Zie hfdst. VI. Kust van Malabar.

⁹⁾ Zie hfdst. VI. Tegenapatnam.

¹⁰⁾ Heeres, pag. 43.

op de rivier was verschenen had dat zoo'n indruk gemaakt, dat de bewoners hun stad in brand staken en in de bergen vluchtten. Sedertdien waren vredesonderhandelingen gaande tusschen den sultan en de Portugeezen. Verhoef bepaalde zich er toe jacht te maken op Portugeesche schepen. Er zijn teekenen die er op wijzen dat de sultan een bondgenootschap met de Hollanders prefereerde, maar zijn positie was verre van benijdenswaardig en er werd geen ander resultaat bereikt dan dat Verhoeff twee schepen ter beveiliging bij Djohor achterliet ¹¹⁾. Op weg naar Bantam bereikte hem het bericht dat een bestand met Spanje hangende was. Heeren XVII vermoedden dat de conditiën van het bestand zouden luiden: „dat de eene partye nyet en sall mogen vaeren, daer de ander partye het gebiet off contract heeft, soo moet men nu sien, dat wy daer mede ons proffyt doen en het is nu den rechten tyt, dat ghylieden het vaderlant ende de Compagnie merckelycken dienst cont doen” ¹²⁾. De positie der Compagnie moest derhalve inderhaast zooveel mogelijk worden verstevigd, in het bijzonder in de Molukken en op de Banda-eilanden. Verhoeff arriveerde in Bantam toen een burgeroorlog was uitgebroken tusschen aanhangers van den pangeran, de oom van den minderjarigen vorst, en zijn voornaamste bevelhebbers en stedehouders der gewesten. Hij koos daarin geen partij, maar knoopte met beide partijen onderhandelingen aan die, daar hijzelf onverwijd naar de Molukken moest vertrekken, door l'Hermite tot een goed einde werden gevoerd toen hij een „eeuwigh verbondt” sloot met den vorst van Bantam, dat echter geen vrucht droeg. Dit was aanleiding dat l'Hermite zich weer eens tot Jacatra wendde, want tusschen beide landen bestond veel oneenigheid en zij werden derhalve tegen elkaar uitgespeeld ¹³⁾. Verhoeff had enkele schepen van zijn vloot vooruit gezonden naar Makassar, om daar een factorij te stichten en zooveel mogelijk rijst en andere leeftocht in te slaan voor de Molukken, en zeilde zelf naar de Banda-eilanden, teneinde een verbond met de inlanders te sluiten en een fort te stichten. Coen heeft het begin van het treurspel van Banda meegemaakt en keerde, na de schijnbare verovering van Banda-Neira met de schepen Rotterdam en Hoorn, die in Banda volle lading hadden ingenomen, naar het vaderland terug. Wat

¹¹⁾ Zie hfdst. V. Djohor.

¹²⁾ Memorie en Instructie. 11.4.1608. Met het jacht De Goede Hoop in Indië aangekomen op 4.5.1609. De Jonge. Dl. III, pag. 309.

¹³⁾ Zie hfdst. IV. Bantam. Jacatra.

Vice-admiraal Wittert in Makassar ¹⁴⁾ of op Ternate ¹⁵⁾ had bereikt was hem niet bekend. De gebeurtenissen op Banda heeft hij echter meegemaakt en daar maakte hij tevens kennis met den Engelschen mededinger, tegen wien hij later in Indië en in Europa anders moest optreden dan hij wenschelijk achtte.

Inmiddels was op 9 April 1609 te Antwerpen het Twaalfjarig Bestand gesloten, dat weliswaar aan onzekerheid over het voortbestaan van de Compagnie een eind maakte, of over de wijze waarop men in de Oost tegen Spanjaarden en Portugeezen moest optreden, maar dat toch haar positie bedreigde. Tenslotte is gebleken dat juist deze bedreiging haar deel heeft bijgedragen in de vlucht die de Compagnie nam. Voor Spanje was wapenstilstand of vrede een gebiedende eisch; het was wat Europa betreft oorlogsmoe en had kostbare reserves vruchteloos verbruikt. De Fransche politiek neigde naar een betere verstandhouding; het Spaansche voorstel van een huwelijk van den dauphin met de infante werd welwillend overwogen en de zeer groote Nederlandsche vloot die in de Engelsche wateren op haring vischte was oorzaak, dat de goede verstandhouding tusschen Jacobus I en de Staten-Generaal werd vertroebeld. Nog voor enkele jaren zou een erkenning van Spaansche zijde van de Republiek als soevereine Staat bij Oldenbarneveldt en Staten-Generaal gewicht in de schaal hebben gelegd. De groeiende macht der Republiek had dit punt naar het tweede plan verschoven, vergeleken bij het geschil over den handel buiten Europa op de beide Indiën, of bij de vraag of de vrede ook in die gebieden den oorlog zou beëindigen. Staten-Generaal hadden nog in 1608 aangeboden dat de status quo ook buiten Europa zou gelden. De onderhandelingen waren echter afgebroken toen bleek, dat over dat punt geen overeenstemming kon worden bereikt. Tallooze pamfletten gaven in 't bijzonder uiting aan de oppositie van den koopmansstand tegen dezen vrede, die volgens vele belanghebbenden ontijdig gesloten zou worden en waardoor Spanje in Europa de handen vrij zou krijgen om met te meer kracht den strijd in het Oosten te kunnen voortzetten. De handelsexpansie was immers eerst aangevangen en men beschouwde het als een te hoogen prijs voor den vrede, dien in het Oosten te moeten opgeven. Bovendien had de Compagnie door de oorlogvoering in Indië reeds met zooveel moeilijkheden te kampen, dat zij gedwongen was om bij

¹⁴⁾ Zie hfdst. VIII. Makassar.

¹⁵⁾ Zie hfdst. IX. Ternate.

den Staat om hulp aan te kloppen en dat het vertrouwen in haar werd geschaad; dit laatste kwam tot uitdrukking in groote koerschommelingen in de aandeeleu bij voor- of tegenslag. De koning van Spanje beriep zich op zijn koninklijk recht, dat steunde op Goddelijke wetten en Pauselijke bullen. In de Republiek had Huigh de Groot in opdracht van Heeren XVII zijn *Mare Liberum* en *De Jure Praedae* geschreven, welke geschriften ook grooten tegenstand in Engeland uitlokten. Want daarin concludeerde hij: „Zeer zeker is het een ontoelaatbaar misdrijf, dat iemand een groot gedeelte van de zee, ook al is hij daartoe in staat, aan het algemeen gebruik onttrekt en daartegen trekt een eerbiedwaardig man met recht te velde” ¹⁶⁾. Niet toevallig haalt De Groot voorbeelden aan met betrekking tot de visscherij, welke later aanleiding zou geven tot het geschil tusschen Engeland en de Staten-Generaal. Op gezag van Vitoria haalt hij aan, „dat de aanleiding tot een oorlog rechtvaardig is, wanneer de vrijheid om handel te drijven wordt verdedigd tegen wie die willen belemmeren”, waaruit volgt, „dat de Hollanders een rechtmatige reden hebben gehad om de Portugeezen te beoorlogen” ¹⁷⁾.

Het is een bijzondere omstandigheid dat De Groot in dit geschrift, geschreven als verdediging van de buitvaart en de oorlogshandelingen tegen vijanden van de V.O.C., herhaaldelijk Francisco de Vitoria aanhaalt, prima-professor in de theologie aan de Universiteit van Salamanca, en volgens Böhm de grondlegger van het moderne volkenrecht. De Spanjaard had betoogd dat de Paus tijdelijk macht bezit, doch slechts voor zoover die dienstig is voor het geestelijke, d.w.z. voor zoover zij noodig is voor de bediening der geestelijke zaken en dat de Spanjaarden, toen zij voor het eerst naar Indië zeilden, geen recht meebrachten om die gebieden in bezit te nemen ¹⁸⁾.

Reeds lang was men er aan gewend geraakt dat handel in oorlogstijd gepaard ging met buitvaart, en aan de voordeelen die dat opleverde, zoodat men, zooals De Jonge opmerkt, voor zich als het ware een *ius praedae* opeischte. Voorloopig scheen de oorlogspartij het gewonnen te hebben, maar toen de betrekkingen tusschen Frankrijk en Engeland vriendschappelijker werden, toen het volk, dat wel niet oorlogsmoe was maar toch behoefte had aan vrede

¹⁶⁾ Verhandeling over het Recht op Buit. Dr. O. Damsté, pag. 213.

¹⁷⁾ Zie nt. 16, pag. 237.

¹⁸⁾ De Indis recenter iuventis. Böhm. Het Recht van Kolonisatie, pag. 141 ev.

en rust, zich begon te verzetten tegen het voortzetten van den oorlog, en ook Engeland welhaast dreigend in die richting drong, accepteerde Oldenbarneveldt den tusschenweg van een wapenstilstand. Direct daarna zou Engeland zijn aandacht opeischen, dat ondanks het verdrag, bekend als het Magnus intercurcus van 1496 en het verdrag van Binche van 1550 de Nederlandsche vischvangst in de wateren van Engeland en Schotland zonder bijzondere toestemming verbood ¹⁹⁾.

In het Bestand met Spanje, gesloten met de v r i j e Vereenigde Nederlanden, werd een oplossing van het hangende conflict gevonden in de formule van handelsvrijheid, met de restrictie van Spaansche zijde: „'t welck nochtans den voorsz. Heere Koningh verstaet te wesen, gerestringeert en gelimiteert aen de Koninkrijcken, Landschappen, Landen en Heerlijckheden, die hij houdt ende besit in Europa, ende andere Plaetsen en Zeen, alwaer de Ondersaten van de Koningen en Princen, die sijne Vrunden en Geallieerden zijn, hebben die voorsz. traffijcque bij onderlinge gewillinge" ²⁰⁾. Staten-Generaal namen hiermee eerst genoegen nadat door de gezanten van Engeland en Frankrijk uitdrukkelijk was verklaard, dat Indië hierin was begrepen.

Deze bepaling, die toch niet zoo gunstig klonk, verhinderde ook niet dat de oorlogspartij in zooverre gelijk kreeg, dat het Bestand in Indië van Spaansche zijde werd gesaboteerd, daar de koning verzuimde daarvan officiëele mededeeling te doen. Het resultaat was vrede in Europa en oorlog in Indië, waar de Spanjaarden en Portugeezen nu krachtiger dan voordien konden worden gesteund. De weinig benijdenswaardige positie waar de Compagnie in verkeerde maakte het dubbel noodzakelijk, dat het bedrijf overzee door een centraal gezag werd geleid. Tot nu toe had men zoowel voor als na de oprichting van de V.O.C. vloeten uitgezonden, die als afzonderlijke ondernemingen van patria uit werden gedirigeerd en wier bevelhebbers instructies ontvingen, waarin weliswaar langzamerhand een zekere samenhang viel te onderkennen, maar die niet berekend waren op de ongewisse omstandigheden ter plaatse.

¹⁹⁾ To give notice to all the World that our express Pleasure is, that from the beginning of the Month of August next coming, no Person of what Nation or Quality soever, be permitted to fish upon any of our Coasts and Seas of Great Britain, Ireland and the rest of the Isles adjacent, until they have orderly demanded and obtain'd Licences from us. Emundson. Anglo-Dutch Rivalry, pag. 19.

²⁰⁾ Hist. Verhaal der O.I.C. Dl. I, pag. 555.

Op 1 September 1609 kwamen Bewindhebbers overeen een nieuwe vloot uit te rusten en namen zij het besluit een Gouverneur-Generaal te benoemen, „sowel over dese vloote, als over alle comptoiren en partijen, de generale Comp. aengaende en in Oost-Indië sijnde”.

Dit besluit kenschetst de ontwikkeling van het compagniesbedrijf en de moeilijkheden waarmee het te kampen had. De avontuurlijke vaart van particuliere ondernemingen met vreedzame handelsdoeleinden was met de oprichting der Compagnie uitgegroeid tot een ten deele militaire macht, die er op uit was zoo noodig met wapengeweld het uitsluitend handelsrecht te veroveren op vijanden, mededingers en inlanders. Toen dit later verworven was heeft de Compagnie dit beginsel, waartegen herhaaldelijk door machthebbers in Indië oppositie is gevoerd, halsstarrig met groote kosten gehandhaafd, ondanks de wantoestanden waartoe het aanleiding gaf. De omvang die het bedrijf nam en zijn offensief karakter maakten zijn wel en wee afhankelijk van Staatsbemoeienis wat financiën en oorlogsuitrusting betrof; het werd, hoewel onder souverain particulier bestuur, als het ware een lichaam dat den Staat vertegenwoordigde. Dat deze inmenging van den Staat gewenscht was blijkt ook uit het „Discours ghestelt by den Admiraal C. Matelief op den Staet ende handel van Indiën”, waarin hij te kennen gaf, „soo dunckt mijn dat wy de saecke van Oost-Indien niet en sullen kunnen staende houden, met de selve alleen te laten regeren door de Heeren Bewinthebberen, want sie niet datse autoriteyt ghenoech hier in Indien sullen krijgen, om de saecke ten goeden eynde te brengen” ²¹⁾. Hier hoort men de tegenstelling tusschen het beleid van de heeren in patria en de eischen die de werkelijkheid aan het bestuur in Indië stelde. Met dat al was de benoeming van een Gouverneur-Generaal een stap in goede richting. In het plakkaat der Staten-Generaal aangaande de functies van G.G. en Raden van Indië staat veelbeteekenend, dat wij het „dienstich bevonden hebben voor den welstand der voorsz. Vereenigde Nederlanden, verzekering en goede regering van de landen, forteressen en plaatsen, die Wij en de Onzen in de Oost-Indien houden en bezitten met de ingezetenen, zoo soldaten als anderen onder Ons gebied aldaar zijnde” ²²⁾. Hiermede werd de macht van de

²¹⁾ Begin en Voortgangh. Dl. II. 13e hfdst., pag. 72.

²²⁾ Bijlage II.

Compagnie in Indië duidelijker omljnd dan in art. 35 van het Octrooi, waarin immers slechts sprake was van „forteressen ende versekertheden”, die natuurlijk onder het onroerend goed der Compagnie moesten worden gerekend. De conclusie ligt voor de hand, dat men tijdens het opstellen van de artikelen voor het Octrooi niet bedacht is geweest op het verwerven of veroveren van gebied, zooals men ook in art. 37 slechts rekening had gehouden met de verdediging tegen aanvallen van vijanden. Hoe de verhouding tusschen Compagnie en Staat langzamerhand was gewijzigd, hoe souverain de bevoegdheden waren, bij Octrooi aan de Compagnie verleend, blijkt uit overeenkomsten met inlandsche vorsten gesloten. Zie bv. het accoord tusschen vice-admiraal Hoen en de Bandaneezen, waarin het eiland Banda-Neira eeuwig en erfelijk vervallen werd verklaard aan de Staten-Generaal, den Prins en de Bewindhebbers der Compagnie. Dit alles kreeg gewicht toen de Bataafsche Republiek in 1798 de V.O.C. zooals zij reilde en zeilde overnam en de Compagnie dan ook niet naliet zich voor haar rechten te beroepen op de instructies van de Staten-Generaal aan Both en zijn opvolger Reynst.

De nauwe samenwerking tusschen de Compagnie en den Staat verklaart dat de V.O.C. vanzelfsprekend gebruik heeft gemaakt van het gezag der Staten-Generaal en van de Republiek om respect af te dwingen en haar doel te bereiken; zij hadden dezelfde vijanden en hun belangen liepen parallel. Met dat al werd in de plakaten der Staten-Generaal van 27 November 1609, voor de benoeming van Pieter Both, en van 1 Maart 1613, voor die van Both's opvolger Reynst, de positie van de Compagnie nader omljnd. Art. 35 van het Octrooi kon slechts gelden voor den begintijd, voor de eerste jaren van ontwikkeling, en al was daarin bepaald dat de Gouverneurs den „eed van getrouwigheid zouden doen aen de Staten-Generaal of de Hooge Overigheid”, en aan de Compagnie „sooveel de neeringe en trafique aangaat”, het is duidelijk dat men destijds de mogelijkheden niet heeft overzien en dat de kooplieden-oprichters het belang van den Staat bij een floreerende Compagnie hebben uitgebuit. Eerst zeven jaar later hebben de Staten-Generaal met de benoeming van Both het niet denkbeeldig gevaar van een Staat in den Staat bezworen.

De benoeming van een G.-G. kan dus als een gevolg worden beschouwd van de centralisatie, die met de stichting der V.O.C. was begonnen. Men had zich in dezen aan Portugeezen en Spanjaarden kunnen spiegelen en ware het eerder geschied, het zou rampen

en mislukkingen hebben voorkomen. Het was het eenige middel om weerstand te kunnen bieden aan den druk, door voorgangers en mededingers uitgeoefend. Zoo leidde de avontuurlijke vaart op begeerde producten tot de stichting van een handelsbedrijf onder centraal bestuur, dat het monopolie zou verwerven; de benoeming van een G.-G. en Raden tot de stichting van een rendez-vous op eigen grondgebied. Hoe men hierover in onzen tijd ook moge en moet oordeelen, deze consequenties vestigen bij den nazaat den indruk dat zij onvermijdelijk zijn geweest.

De instructie van Both werd gevolgd door een „ordonnancie en Instructie voor den Gouverneur-Generaal (Reynst) en de Raden van India”, van 22 Augustus 1617; zij werd in 1632 gehandhaafd en in 1650 nog voor bindend verklaard. Coen ontving haar in 1619 in Ambon. Zij behelst de aanwijzingen voor zijn bestuur, die niet meer dan richtlijnen konden zijn, alsmede positieve aanwijzingen voor den handel, die op ervaring waren gebaseerd. Daarnevens werden daarin principiële zaken aangesneden, die de grondslagen vormden voor het beleid gedurende Coen's bewind en, met uitzondering van het rendez-vous, nog langen tijd na hem. Het rendez-vous, de veilige opslagplaats van goederen en voorraden, het centrale punt voor het verdedigen en handhaven der verworven posities, het uitgangspunt van de greep naar het handelsmonopolie. De regeling, beter gezegd het verbod, van den vrijen handel, met onvoldoende faciliteiten voor belanghebbenden, en andere zaken. Reeds werd vermeld dat Coen, toen hij in 1610 van zijn eerste reis was teruggekeerd, „uut Banda komende, de heeren mayores hiervan breeder discours (heeft) gegeven” en dat hij als gevolg daarvan als opperkoopman werd aangesteld. Op 12 Mei 1612 vertrok hij als commandeur van de schepen Geuniëerde Provinciën en Hope, die door de kamer Amsterdam tusschen de groote vloten door werden uitgereed.

Men vraagt zich af waarom Coen in 1609 niet in Indië is gebleven, want eenmaal ter plaatse lag bevordering in het verschiet en een goede carrière voor het grijpen. Hij heeft zich echter den tijd gegund terug te keeren om het vertrouwen der hooge heeren te verwerven en zich van hun steun te verzekeren. Hoe hij deze jaren in Holland heeft doorgebracht is nog niet bekend.

Tijdens zijn eerste reis naar Banda verwierf Coen een eenzijdig inzicht over locale gebeurtenissen. In 1613 maakte hij gedurende een tocht langs verschillende kantoren kennis met ongeveer alle moeilijkheden waarmee het bedrijf der Compagnie had te kampen.

In Bantam en Jacatra ondervond hij de tegenwerking van de inlandsche vorsten; in Grisse de gevolgen van den binnenland-schen oorlog; in Ambon begon de strijd om het monopolie met de Engelschen; in Tidore werd den Portugeezen een nederlaag toege-bracht. Hij kreeg te maken met wangedrag van personeel, beleefde den gunstigen afloop van Schotte's expeditie naar Solor en over-woog reeds waar het rendez-vous moest worden gevestigd.

Allerlei voorbeelden bewijzen dat Coen niet ten onrechte als een man van de daad wordt gekarakteriseerd; en daden met resultaat spreken zoo tot de verbeelding dat de voorgeschiedenis er bij in het niet zinkt. Daarnaast moet worden vermeld dat deze jonge opperkoopman verstrekkende consequenties heeft getrokken uit gegevens, die ook aan anderen bekend waren, en deze helder heeft geformuleerd in het discours van 1 Januari 1614 en den brief van 10 November van datzelfde jaar. De functie van G.-G. was in het leven geroepen om het bedrijf uit den chaotischen toestand van expedities zonder verband te ordenen en te leiden. De tijd was rijp om de opgedane ervaringen van bevelhebbers met beperkte instructies, om de onbetrouwbare, verouderde, onjuiste gegevens ter plaatse te rangschikken en te kunnen overzien. In dit stadium van haar ontwikkeling had de Compagnie voor alles behoefte aan een organisator. De conclusies die Coen trok onderscheiden hem van anderen, hoe bekwaam sommigen ook zijn geweest.

De ervaringen tijdens deze reis, grootendeels in gezelschap van den G.-G. opgedaan, plaatsten hem middenin het wel en wee van het bedrijf in het eerste stadium van de centralisatie. Zijn conclusies imponeerden niet alleen de lastgevers in Holland, maar maakten ook indruk op den G.-G. Deze benoemde den rechtschapen en bekwamen opperkoopman tot boekhouder-generaal van de Compagnie en tot president van de twee belangrijkste kantoren, Bantam en Jacatra. Zijn oordeel luidde, dat Coen was „een persoon seer modest van leven, zedich, van goeder aert, geen dronckaert, niet hoovaerdigh, in raedt zeer bequaem, int stuck van de coopman-schap en boeckhouden hem wel verstaende”²³⁾. In Bantam moest Coen beginnen met den janboel te ordenen die door Coteels was achtergelaten. Drie Gouverneurs-Generaal zouden hem voorgaan voor hij zelf op dien post werd benoemd, Both, Reynst, Reael. In Bantam begon hij zijn werk meer of min met het discours van 1 Januari 1614, waaruit men den indruk krijgt dat het grootendeels

23) Both aan Bewindhebbers. 1.1.1614. De Jonge. Java. Dl. I, pag. 11 ev.

gedurende de reis langs de kantoren moet zijn geschreven, en den brief van denzelfden datum, waarin hij zijn toekomstig beleid uiteenzette, gevolgd door den even uitvoerigen brief van 10 November van datzelfde jaar. Daaruit klinkt een zelfbewuste en tegelijk zakelijk-nuchtere toon, die zijn persoon typeert. De functie van president van de loge te Bantam, waar vooralsnog het hoofdkantoor van de Compagnie was gevestigd en welke plaats als rendez-vous fungeerde, stelde Coen door de centrale boekhouding en correspondentie meer dan iemand anders in de gelegenheid zich een overzicht van het bedrijf te vormen. Reeds in zijn eerste brieven gaf hij blijk van een onverbiddelijk organisatorisch vermogen en het is geen wonder dat deze man, als president van het hoofdkantoor waar alle draden samenliepen, later als directeur-generaal van alle kantoren, zichzelf eerder als het middelpunt van de Compagnie beschouwde dan zijn G.-G., die door den Archipel zwierf. En is het toeval, dat aan dezen man die functie werd toebedeeld op het oogenblik toen het noodig was? De oorlog op Banda, de vestiging van het rendez-vous, de verdediging van Jacatra, de Ambonsche moord spreken gemakkelijker tot de verbeelding of wekken critiek of lof dan boekhouding en correspondentie. Coen's organisatie ligt aan het bedrijf der Compagnie ten grondslag en hij heeft het opgebouwd met nuchter overleg en door gestagen, eentonigen arbeid, als een goed zoon van het volk van kooplieden in Europa. Men behoeft het niet te verwaarloozen dat nuchtere kooplui uit hun handelsbedrijf het bestuur van overzeesche gebiedsdeelen mogelijk hebben gemaakt als gold het niet anders dan een gewone, ja doodgewone zaak ²⁴⁾.

De eerste Europeanen die in het Oosten doordrongen troffen daar een rijk handelsgebied aan, waar sedert oudsher een uitgebreiden en intensieven handel in kostbare producten werd gedreven. Sedert onheuglijke tijden bestond er scheepvaartverkeer tusschen de havens van den Archipel en Voor-Indië met Zuid-China. Handelslaars van talrijke nationaliteiten voerden goederen aan, verkochten deze en kochten andere in vele groote en kleine Kuststaten, vooral in Voor-Indië, welk gebied door zijn ligging bijzonder geëigend was voor den overzeeschen handel. Van hier werd weer de scheepvaart naar het Oosten ondernomen.

Door middel van dezen handel werd de verbinding met de macht-

²⁴⁾ Handelspolitiek. Hfdst. XI.

hebbers in den Archipel tot stand gebracht, al werd hij uitgeoefend in de handelswijken, waar ook vreemdelingen huisden en al was er geen sprake van dat zij ooit den afstand tusschen hen en de machthebbers konden overbruggen en tot de hoven doordringen. Deze handel was in den ruimsten zin internationaal en de voornamste kooplui in de handelsplaatsen beschikten over niet minder rijkdom of kapitaalbezit, en hadden nog meer invloed en macht dan hun collega's in het Westen van Europa. Uit Arabië, Perzië en Turkije, uit geheel Voor-Indië en Zuid-China richtte de handel zich op den Archipel, waarvan de waren naar het Noorden en Westen werden verscheept en verhandeld tegen goederen uit Perzië, Indië en China.

Steeds hebben de vorsten en andere machthebbers in den Archipel in den handel een beslissende rol gespeeld. Zij domineerden zowel de economie als de politiek, aan welke positie eerst in de 19e en 20e eeuw door het Nederlandsche koloniaal-militaire regime een eind werd gemaakt. Zij hadden in die positie echter vrijwel nog een volstrekte macht toen de Portugeezen in den Archipel doordrongen, gevolgd door de Hollanders in het laatst van de 16e eeuw. Ten behoeve van die machtspositie waren talrijke maatregelen in zwang. Tolgelden, ankergelden of andere heffingen; stapeldwang en monopolie; contrôle op productie of georganiseerde aankoop, etc.

De macht en rijkdom van de Javaansche Rijken was gebaseerd op de boerengebieden in de vlakten tusschen de vulkanen; de macht van het Kustrijk Sumatra, dat als handels- en zeemogendheid bijzonder gunstig gelegen lag aan den zeeweg door Straat Malaka, op den stapel van den internationalen handel, op den eigen handel, op tolgelden, op oorlog en roof. De macht van de Javaansche Rijken berustte op een ambtenarenhierarchie; die van het Sumatraansche Rijk op den stapeldwang, in beide gevallen ten bate van den vorst en zijn aanhang.

Opmerkelijk is hoe onbeduidend de invloed was, die de talrijke gevestigde of reizende handelaars op de beschaving, de zeden, gewoontes en het bestuur hebben uitgeoefend, evenals op den godsdienst tot de 14e eeuw. De organisatie van de volksgroepen, die verspreid in den Archipel leefden, vertoonden in de talrijke vormen welke tijdens een langdurig proces in het geografisch en historisch milieu waren gegroeid een geheel eigen karakter, hoewel zij toch bovendien in velerlei opzicht nauw met elkaar waren verwant. De handelaars, die immers ook niet met de krin-

gen der machthebbers verkeerden die de beschaving beïnvloedden, mogen niet als cultuurdragers worden beschouwd. Zij behoorden tot de lagere volksgroepen. Er bestond evenmin een heerschende stand van halfbloeden, geboren uit huwelijksverbintenissen tusschen Hindoes en inlandsche vrouwen. Voor zoover nog eenigen invloed kon worden uitgeoefend, geschiedde dit door den rijken of voornamen vreemdeling, die als machtig koopman aan het hof werd toegelaten. Het leven der vreemdelingen in de handelswijken had bovendien zeer weinig contact met de bevolking. De cultuur werd gedragen door de machthebbers; de bevolking arbeidde en bracht de heffingen op.

Om deze reden is er geen sprake geweest van Hindoesche kolonisatie met een politiek-religieus doel. Ook de Moslimsche handelaars hebben eeuwenlang hun bedrijf uitgeoefend zonder dat er van bekeeringsijver sprake was of kon zijn, tot, te beginnen in het laatst van de 13e eeuw, toenemend in de 14e, 15e en 16e, de bekeering een factor werd met politieke beteekenis. Naarmate dit proces voortgang vond verzwakte de invloed van de Hindoes, die in 1556 vrijwel geheel eindigde met de val van het Rijk Vijayanagara. Tevoren was het Mohammedanisme doorgedrongen naar nieuwe Kustrijkjes in Noord-Sumatra, daarna naar de jonge handelsvestiging Malaka, waardoor de machthebbers zich hadden verzekerd van den steun van machtige bondgenooten in het Westen en de Islam een politiek instrument werd in den inlandschen handel en tegenover het gezag van inlandsche vorsten. Van hier drong het naar het Zuiden door tot de havens op N.O. Java, waar inlandsche grooten in de oppositie den Islam beleden ten behoeve van de politiek.

Men moge in het oog houden, dat de overzeesche handel door de machthebbers in den Archipel werd beheerscht. Dat een nieuwe godsdienst kon naderen stond stellig in verband met den overzeeschen handel. Hindoesche handelaars zijn nimmer zendelingen van hun leer geweest. Daarentegen draagt de Islam door haar profetisch karakter, evenals het Christendom, zoowel het Katholicisme der Portugeesche overweldigers als het Calvinisme van de Hollandsche kooplui, het kenmerk van den zendelingsgodsdienst, nl. de zucht tot expansie. Beiden volgden de wegen van den handel en daar de belangen van de inlandsche grooten nauw met den handel waren verbonden, hebben zij uit tactische en politieke overwegingen dien godsdienst gesteund en verbreid. Derhalve kan de Islam

zich bezwaarlijk tot de groote massa van het volk hebben gericht. Haar verbreiding en invloed was eenerzijds het gevolg van commercieele belangen der Moslimsche handelaars, anderzijds van die van de inlandsche vorsten en grooten en van de mate waarin zij in binnenlandsche verwikkelingen waren betrokken.

Uit het voorgaande moge nog eens worden vastgesteld, dat de gemeenschap met den Archipel, tot stand gebracht en voortgezet door en ten bate van den handel, weinig of geen invloed op de beschaving in die gebieden heeft uitgeoefend, omdat zij de cultuurdragers niet bereikte. De machtspositie der gezaghebbers isoleerde dit volstrekt eigen bezit, tot het op zeker oogenblik voor diezelfde machtspositie gewenscht was dat met een politiek doel invloeden werden toegelaten. Het is een merkwaardige figuur, dat feitelijk slechts sprake is geweest van een handels geschiedenis met die gebieden overzee, die eerst na verloop van eeuwen door de achterdeur van de binnenlandsche politiek de beschaving van de leidende kaste heeft beïnvloed, maar de zeden en gewoontes van de groote massa van het volk niet of nauwelijks heeft beroerd en daarin geenszins essentieele wijzigingen heeft kunnen aanbrengen.

Dat hebben ook de Portugeezen niet gedaan. Ook zij kwamen als handelaars naar de rijke kusten van Voor-Indië, waar het handelsverkeer met veel grootere vaartuigen werd onderhouden dan in Europa gebruikelijk was. Zij veroverden strategische punten, vestigden hun bestuur met oorlog en geweld, maar breidden het handelsverkeer niet uit en veroorzaakten evenmin economische vooruitgang. De Portugeesche handel werd door het Gouvernement gedreven en bleef betrekkelijk gering van omvang. Hooge ambtenaren van bestuur en geestelijkheid werden uit den adel in het moederland gerecruteerd. Zij maakten zich meester van de contrôle op de voornaamste handelswegen, op de scheepvaart en het in- en uitgaande verkeer. Zij exploiteerden de ambten en verpachtten de inkomsten, waardoor de exploitatie feitelijk in handen der inlanders bleef. Uitoefening van het vrije ambacht en het gemengde huwelijk werden toegestaan. Dank zij dit alles, alsmede door het verfoeilijke systeem van privileges aan gunstelingen, in de scheepvaart of op posten met rijke inkomsten, bovendien door den steeds in omvang toenemenden weliswaar verboden, maar openlijk gedreven particulieren handel, werd op schromelijke wijze roofbouw gepleegd. Dit is een van de voornaamste oorzaken van het verval der Portugeesche macht. Handel en scheepvaart werden uitgebuit, gedesorganiseerd en op geen enkele wijze in nieuwe, vruchtbare

banen geleid. De komst van de Portugeezen betekende derhalve dat de handel een deel aan hun moest afstaan.

Uiteraard werd de geheele scheepvaart beheerscht voor de halfjaarlijksche moessons. Met den WNW wind koersten de schepen uit Voor-Indië en China naar den Archipel en voeren naar de Groote Oost of Timor. Men dreef handel tot de wind keerde en de terugtocht kon worden aanvaard. De Portugeezen ondernamen met eigen schepen de vaart op de sandelhouteilanden, op de Groote Oost, op Perzië en Japan, naar Ceylon, de Roode Zee of de Perzische Golf, naar Bengalen en Koromandel of naar de havens waar leeftocht kon worden opgedaan. Jaarlijks voeren groote galeien van duizend ton of meer van de rijkste gebieden naar Malaka en Goa. Zij creëerden geen nieuwe scheepvaart, zooals de Spanjaarden, die door den zilveraanvoer uit Mexico een omvangrijken Chineeschen en Japanschen handel naar de Philippijnen trokken. Met dit alles werd echter geen ingrijpende wijziging in handel en verkeer tot stand gebracht. Met name het verkeer in den Archipel van de Javaansche en Maleische scheepvaart tusschen de gebieden onderling bleef vrijwel onveranderd. Langs dezen weg werden de specerijen van de Javaansche en Maleische havens naar de stapelplaatsen van den internationalen handel vervoerd. Daar werden kleedjes of Chineesche waren ingeslagen en de havens in het Westen en het Oosten van rijst en andere leeftocht voorzien. Deze omvangrijke inlandsche handel op de drukste scheepvaartroutes werd onderhouden met niet meer dan 350 jonken van 30 tot 50 last groot en de totale omzet rijst bedroeg ongeveer 14000 last of 42.000.000 pond ²⁵⁾.

De internationale handel in de 14e en 15e eeuw nam ongeveer 480 schepen in beslag ter grootte van tjalken en kustvaarders, van 100 tot 200 last. De scheepvaart uit den Archipel met China en West-Azië ongeveer 115 schepen van denzelfden inhoud. In al deze gevallen moest dus, zooals eerder gezegd, een gedeelte van den handelsomzet aan de Portugeezen worden overgelaten.

Wij hebben daarnevens gezien dat talrijke handelaars op vele plaatsen werkzaam waren, minstens in een verhouding van tien kooplui op een vaartuigje. Men mag hieruit concludeeren hoe weinig een ieder kocht of verkocht en met reden kwalificeert Van

²⁵⁾ Van Leur. Pag. 167. Gegevens over den jaarlijkschen afzet van specerijen in Europa en in den Archipel bij Van Leur, Hfdst. IV, par. 4-11.

Leur deze bedrijvigheid als „kramerhandwerkshandel van hoogwaardige kwaliteitsproducten” ²⁶⁾. In die bewogen wereld werden de markten, die tamelijk geïsoleerd van elkaar lagen, beheerscht door de reizende kooplieden en hier fungeerden de machthebbers als opkoopters en tusschenhandelaars in het groot, als geldschietters of reeders. Zij versperden de markt, monopoliseerden den inkoop, de scheepvaart, den verkoop, al naar believen. Hier was tevens de koopmansbeurs van den groothandel en daar ontmoetten de inlandsche machthebbers en handelsheeren elkaar. De handelaars daarentegen deden hun kleine aan- en verkoopen op de markten, waarvan de uitvoer plaats vond via de waag, na voldoening van menigvuldige lasten en kosten. De Houtman heeft het in Bantam ondervonden, toen hij na oneenigheid met de machthebbers zijn lading op de markt wilde koopen ²⁷⁾. En zooveel markten en handelsplaatsen, zooveel maten, gewichten en munten. In deze handelsdrijvende wereld kan men dus drie groepen onderscheiden, die van elkaar gescheiden bleven door sociale en economische verschillen welke niet waren te overbruggen; de vorsten en hun aanhang, de groote kooplieden, de kleine handelaars. Op sommige plaatsen, zooals in de Bandagroep en op Ambon ontbrak de tweede groep. Op de Banda-eilanden bestond bovendien geen vorstengezag en daar deelden de bewoners in de opbrengst.

Met de komst der Hollanders kreeg de Mohammedaansche godsdienst grootere politieke beteekenis. De Islam trok nu zoowel tegen het Katholicisme der Portugeezen als tegen het Calvinisme der Hollanders van leer, en wel onder begunstiging van de machthebbers, wier gezag daardoor niet werd aangetast. In deze wereld waren de Hollanders binnengedrongen als kooplieden in het groot, waardoor zij toegang kregen tot de hoven en de voorraden van de vorsten en hun aanhang, terwijl zij tevens soms gedwongen waren aan den kramerhandel deel te nemen. Wanneer de Portugeezen slechts de superioriteit van hun militaire en maritieme macht van overzee als nieuw element aan de Voor-Indische volkshuishouding hebben toegevoegd, en zich door middel van het bestuursapparaat van inkomsten verzekerd, de komst van de Hollanders luidde een nieuwen tijd in. Ook hun bemoeiingen werden door het handelsdoel bepaald; zij brachten echter wijzigingen van ingrijpende beteekenis met zich mee. De Portugeesche scheepvaart op het Oosten

²⁶⁾ Van Leur, pag. 171.

²⁷⁾ Zie hdst. IV, Bantam.

was monopolie van den vorst in Europa, en de verkoop der producten op de Europeesche markt behoefde nog geen rekening te houden met gevaarlijke concurrentie. De aanvoer van den Perzischen en Arabischen handel naar de Middellandsche Zee en vandaar door Venetianen en anderen naar de havens van Zuid-Europa, werd door de Portugeesche forten in Diu, Ormuz en Aden gecontroleerd. Het monopolie der V.O.C. van de vaart op Indië moest onvermijdelijk naar het monopolie van den verkoop in Europa streven, waaruit omgekeerd weer de strijd om de beheersching van het handelsgebied ontstond. Met te meer reden, omdat de mededingers bovendien landsvijanden waren; van een vergelijk was dus geen sprake.

Men heeft overigens tegenover de Engelschen, de Franschen of Denen hetzelfde doel nagestreefd; met de Engelschen werd echter op zeker oogenblik een vergelijk getroffen. De felle concurrentie bij den aankoop dreef de prijzen vaak buiten verhouding op en verstoorde het economisch evenwicht van het marktverkeer. De oorlogen tusschen de Europeesche mededingers verstoorden den inlandschen handel, en bracht de scheepvaart onberekenbare schade toe. Zeeroof en represaillemaatregelen waren aan de orde van den dag. Het Compagniesbedrijf en zijn mededingers trokken een niet onbelangrijk deel van den handel en het vervoer tot zich en verovering van gebied desorganiseerde het transitoverkeer.

De nieuwe tijd werd door een geheel andere doelstelling gekenmerkt; nl. de contrôle op de productie, op de scheepvaart en den inlandschen handel, ten behoeve van het monopolie op de Europeesche markt, mogelijk gemaakt door de vooral maritieme superioriteit en de vergevorderde techniek²⁸⁾. In het kort, het geheele ingewikkelde handelsverkeer leed onder den jarenlangen strijd der vijanden en mededingers, tot het langzamerhand onder leiding van de V.O.C. werd gereorganiseerd. Door hogere inkoopprijzen dank zij concurrentie, waren de landsinkomsten plaatselijk weliswaar gestegen, in het bijzonder ten bate van de machthebbers, maar de inlandsche bevolking heeft daarvoor den prijs betaald met armoede en hongersnood, met schermutselingen en oorlog en tenslotte met het gedegen georganiseerde Europeesche bestuursapparaat der Hollandsche kooplui.

In die jaren hebben ook de Hollanders geen invloed uitgeoefend op de inlandsche beschaving. Het handelsdoel vertrouwde op ver-

²⁸⁾ Zie hfdst. XI.

dragen en verdraagzaamheid in zake godsdienst; dit laatste niet alleen als politiek middel maar ook uit overtuiging. Op een hoogst enkele uitzondering na wilde men den vorst in het bezit laten van zijn waardigheid; anderzijds hadden ook zij geen contact met de groote massa van het volk, behalve ten deele in de Molukken, waar in geschillen tusschen bevolkingsgroepen partij moest worden gekozen ²⁹⁾).

Deze opmerkelijke figuur, van gebieden waar in de kustplaatsen sedert eeuwen een levendige internationale handel bloeide, zonder dat deze invloed van eenige beteekenis uitoefende op de kenmerken der volksgroepen, wijzigde zich niet in de jaren van de opkomst der V.O.C. Ook de Compagnie heeft handelsgeschiedenis gemaakt en daarmee volgde zij het voorbeeld van alle andere vreemdelingen in dat gebied sedert oudsher.

Het Portugeesche regime van verovering en roofbouw, een eeuw tevoren verwerkelijk, was de exponent van het feodalisme, dat zich zonder bezwaar in die gebieden kon nestelen, als ging het uit van een Aziatisch potentaat. De Hollanders, kooplui en vrachtaarders bij uitnemendheid, behoefden niet anders te doen, en deden in het begin niet anders, dan dien beproefden handel en vrachtvaart voort te zetten in een gebied, dat daartoe bij uitstek geschikt was. Het is daarbij niet gebleven.

²⁹⁾ Zie hfdst. IX.

HOOFDSTUK III

Voorgangers, Engelschen en Franschen.

AN DE GESCHIEDENIS VAN DE HOLLANDSCHE vestigingen gaan de verrichtingen van voorgangers vooraf, terwijl die van de mededingers er in zijn verwerkt.

Een uitzondering hierop moest worden gemaakt voor de eerste mislukte reizen van de Franschen en de eerste kaapvaarten van de Engelschen, want deze ondernemingen hebben op een enkele uitzondering na geen onmiddellijke gevolgen gehad voor de exploratie van de handelsgebieden in den Archipel. Zij volgen in dit hoofdstuk, waarbij aan de Engelschen de voorrang is verleend boven de Franschen, omdat de Engelsche expedities van meer beteekenis waren en spoediger aanleiding waren dat opvolgers het voorbeeld volgden.

De naam Francis Drake klinkt ons vertrouwder in de ooren dan dien van den even stoutmoedigen ontdekker Fernando Magelhaes. Komt het omdat de man uit Devonshire ¹⁾ verbonden is aan de kaapvaart in de West, zooals deze driekwart eeuw later door de Hollanders der West-Indische Compagnie tegen denzelfden vijand zou worden ondernomen? Of wekken de lotgevallen van dezen avonturier ter zee heugenis aan gelijksoortige daden van Hollandsche zeelui?

In 1565 en 1567 voer Drake ter kaapvaart naar West-Indië, de tweede maal als bevelhebber van de *Judith*, een van de twee Engelsche schepen, die aan den aanval van de veel sterkere Spaansche vloot uit de haven van S. Juan de Ulloa ontsnapten. Deze reizen legden Drake geen windeieren "by playing the

¹⁾ Francis Drake werd om en nabij 1544 in Devonshire geboren.

seaman and the pirate" ²⁾). Zij werden nog door drie andere tochten gevolgd. Op de laatste zou hij, zooals de overlevering wil, tijdens een expeditie door de smalle landstrook in de West, waar de Spanjaarden hun heerschappij hadden gevestigd, vanuit een hoogen boom op een heuvel de beide Oceanen hebben gezien; een aanblik die zooveel indruk op hem moet hebben gemaakt, dat hij de Voorzienigheid smeekte ook dien nieuwen Oceaan te mogen bevaren. Twee jaar later was een lotgenoot hem voor, die onder hem had gediend. John Oxenham was de eerste Engelschman die zijn weg baande over den Stillen Oceaan.

Drake keerde in 1573 naar Engeland terug, waar hij enkele jaren als gefortuneerd man leefde en zijn vriend, den Earl van Essex, zonder resultaat financieel steunde in zake diens bemoeiingen in Ierland. Geleden verliezen noopten hem terug te keeren tot het oude beroep en zoo verkreeg hij door bemiddeling van den vice-chamberlain van koningin Elisabeth een bijzondere vergunning voor zijn volgende reis, "to carry on the war of reprisal against the Spaniards" ³⁾). Bij de uitrusting van de vloot werd de grootste geheimhouding betracht, zoowel om de Spanjaarden te misleiden als om Drake's soortgenooten als Oxenham niet wijzer te maken. Bovendien mocht onder geen voorwaarde uitlekken dat de koningin zelf bijdroeg in de kosten van uitreeding.

Op 15 November 1577 stak Francis Drake met een vloot van vijf scheepjes uit Plymouth in zee: de Pellican, Elisabeth, Marigold, Swanne en Christophor, bemand met 164 koppen. Eerst op zee vernam de bemanning dat men door de Straat van Magelhaes naar de Westkust van Amerika zou varen. Van daar koerste Drake door den Stillen Oceaan naar Indië en om de Kaap de Goede Hoop naar Engeland terug.

Alleen zijn admiraalschip volbracht den tocht door de gevreesde zeestraat en bereikte den Oceaan, waar het door een storm naar het Zuiden werd gedreven en Drake de Elizabethides ontdekte: "without which there is no maine nor Iland to be seene to the Southwards, but that the Atlanticke Ocean and the South Sea, meete in a most large and free scope" ⁴⁾). Het hield in dat het Terra del Fugo, het Zuidland, dat zich moest uitstrekken naar de Zuid-

²⁾ Vaux. *The World Incompassed*. Introduction, pag. viii.

³⁾ Vaux, pag. x.

⁴⁾ Drake. *The World Encompassed*, pag. 87.

pool, niet bestond, welk verbijsterend feit nog vele jaren nadien voor de zeevaarders geheim werd gehouden.

Naar het Noorden koersend vernam hij in Lima, dat veertien dagen tevoren het goud- en zilverschip *Cacafuego*, "the great glory of the South Sea", in de richting van Panama was vertrokken. Dichtbij den evenaar werd het schip achterhaald en van zijn lading ontlast ⁵⁾. Hierna kon de *Cacafuego* haar reis naar Panama vervolgen, "somewhat lighter then before" ⁶⁾.

Na den Oceaan te zijn overgestoken zeilde Drake via Mindanao naar Tidore waar hij ankerde voor een eilandje, dat tot het gebied van den sultan van Ternata behoorde en op 4 November 1579 bezoek ontving van een afgezant met gevolg, die hem uitnoodigde naar Ternate te gaan, waar de vorst hem in alles behulpzaam zou zijn. Hij waarschuwde hem bovendien voor de Portugeezen op Tidore, van wie hij slechts "deceit and treachery" zou ondervinden. Verkoos hij daarentegen naar Tidore te zeilen, dan wilde de sultan van Ternate niets met hem te maken hebben, want hij beschouwde de Portugeezen als zijn vijanden.

Sultan Baab beschouwde de Engelschen als mogelijke bondgenooten in de toekomst, putte zich uit in beleefdheden en ontving Drake's afgezant met veel eerbetoon. "He would sequester the commodities and traffique of his whole Iland from others, especially from his enemies the Portugals (from whom he had nothing but by the sword), and reserue it to the intercourse of our Nation, if we would embrace it" ⁷⁾. De vorst kondigde zijn bezoek aan boord aan, maar stelde dit toen bij monde van zijn broeder uit, wellicht op zijn hoede, omdat het zwaar geladen schip van Drake slechts leeftocht laadde en geen kruidnagelen. Zijnerzijds wekte de sultan daarmee het wantrouwen der Engelschen op, die na een kort verblijf van vijf dagen Ternate verlieten.

⁵⁾ Drake, pag. 111. We found in her some fruite, conserues, sugars, meale, and other victuals, and (that which was the especiallest cause of her heauy and slow sayling) a certaine quantitie of iewels and precious stones, 13 chests of ryals of plate, 80 pound waight in gold, 26 tunne of vncoyned siluer, two very faire gilt siluer drinking boules, and the like trifles, valued in all at about 360000 pezoës.

⁶⁾ Drake bezat gevoel voor humor; zijn journaal onderscheidt zich daarin van die van de Hollanders. Zoo verbleef hij tijdens de achtervolging van de *Cacafuego* zes dagen voor "Cape Francisco (), to recouer our breath againe, which we had almost spent with hasty following". Drake, pag. 110.

⁷⁾ Drake, pag. 138.

Drake zwierf een tijdlang tusschen Celebes en de Molukken rond, kalefaterde zijn schip op een der eilanden ten Noorden van Timor en bereikte tusschen de Soenda-eilanden door de Zuidkust van Java, waar de Portugeezen zich nog niet hadden vertoond. De Engelschen werden goed ontvangen door de inlanders, "a louing, a very true and a iust dealing people, (as are their kings)" ⁸⁾. Van hier ving Drake de terugreis aan om de kaap de Goede Hoop en liep 26 September 1580 in Plymouth binnen; "after (he) had spent 2 years 10 moneths and some few odde daies beside, in seeing the wonders of the Lord in the deep, in discovering so many admirable things, in going through with so many strange aduentures, in escaping out of so many dangers, and ouercomming so many difficulties in this our encompassing of this neather globe, and passing round about the world, which we haue related" ⁹⁾.

Drake's voorbeeld werd al spoedig gevolgd door Thomas Cavendish die, nadat de oorlog tusschen Spanje en Engeland was uitgebroken, op 21 Juni 1587 met drie schepen uit Plymouth zee koos. Ook hij zeilde door de Straat van Magelhaes, stak met het admiraalschip den Stillen Oceaan over en belandde bij de Oostelijke Philippijnen. Via de eilanden Capul en Panay, door Straat Basilan en Straat Makassar liep hij door Straat Bali naar de Javaansche kust. Om Kaap de Goede Hoop keerde hij op 9 September 1588 in Engeland terug.

De laatste tocht van zulke vrijbuiters ter kaapvaart werd ondernomen door James Lancaster. Hij verliet Plymouth met drie schepen op 10 April 1591, zelf bevelhebber op de *Edward Bonaventure*, met bestemming Indië langs de route om de Kaap de Goede Hoop. Eerst bijna veertien maanden later bereikte alleen zijn schip de Noordkust van Sumatra. Het stormachtige winterseizoen bracht hij op een veilige ankerplaats voor Penang door, waar echter aan land nog velen van de reeds schrikbarend geslonken bemanning stierven. Van hier trok Lancaster er op uit om verversching op te doen en veroverde een Portugeesch schip dicht onder de kust van Malaka, dat in Perak peper had geladen. Drie andere scheepjes, met lading voor kooplieden in Pegu, liet hij ongemoeid. Nadat hij met zijn schip eenigen tijd in Straat Malaka had gekruist, op de loer naar geladen schepen uit Goa, China, Japan of de Molukken, werd een schip met rijst buit gemaakt,

⁸⁾ Drake, pag. 161.

⁹⁾ Drake, pag. 162.

afkomstig uit Negapatnam op de kust van Koromandel en bestemd voor Malaka. Kortens tijd later veroverde Lancaster nog een galjoen met koopwaar uit Goa. De bemanning, bevreesd naar onbekende gebieden in het Noorden te zullen verzeilen, maakte aan dezen kruistocht een einde en zette haar wil door om met het zwaar geladen schip naar huis terug te keeren. De "captaine at that time lying very sicke, more like to die than to live, () was constrained to give his consent to returne, leauing all hope of so great possibilities" ¹⁰). Op 8 December 1592 zette men koers naar de Kaap de Goede Hoop.

Lancaster's kortstondig verblijf in de Indische wateren had niet alleen de Portugeezen, maar ook de inlandsche scheepvaart gealarmeerd. Lancaster zelf werd door de geleden ontberingen niet afgeschrikt. Reeds in October 1594 zeilde hij met drie schepen, uitgerust door een aantal kooplieden uit Londen, naar Pernambuco in Brazilië en in 1600 was hij bevelhebber van de vloot op de eerste reis voor rekening van de "merchants of London, () for the discovery of a trade in the East-India, to bring into this realme spices and other commodities" ¹¹). Deze kooplui hadden op 31 December 1599 octrooi verkregen om, onder voorbehoud van zekere bepalingen, gedurende vijftien jaar uitsluitend op Indië te mogen varen. Daar zouden ook de Hollanders hem en zijn gezellen ontmoeten. Het kostte Lancaster weinig moeite, de zeerooverij met vreedzamen handel te combineeren. De vloot bestond uit de *D r a g o n*, de *H e c t o r*, waarop de vice-admiraal John Middleton het bevel voerde, de *A s c e n t i o n* en *S u s a n*. Zij was goed uitgerust, van allerlei koopwaar voorzien en Lancaster was in het bezit van brieven van aanbeveling van hare Majesteit voor verschillende Indische vorsten.

Na een langdurig verblijf in de Tafelbaai en Madagaskar, voornamelijk ten behoeve van de bemanning, die geslonken was en door ziekte hulpbehoevend, ankerde de vloot op 5 Juni 1602 voor Atjeh. Daar kreeg Lancaster aan boord bezoek van twee Hollanders, door Cornelis Bastiaensz. en Hans Huybrechtsz. Tonneman in November van het vorige jaar met geld en goederen in Atjeh achtergelaten. Van hen hoorde Lancaster, "that the Queene of England (Defendresse of the Christian Faith and Religion) was

¹⁰) Barker. Narrative of the First Voyage, pag. 16.

¹¹) The First Voyage made to East India by Master James Lancaster. Hakluyt-Society, pag. 57.

very famous in those parts, by reason of the warres and great victories which she had gotten against the king of Spaine" ¹²⁾). Wellicht was dit de reden dat Joris Spilbergh, die in November met twee schepen voor Atjeh aankwam, Lancaster met een schip bijstand verleende bij de verovering van het Portugeesche galjoen, dat jaarlijks van de kust van Koromandel naar Malaka voer; voor deze hulp kreeg Spilbergh een achtste gedeelte van de omvangrijke buit. Het was een der weinige keeren dat Hollanders en Engelschen in die gewesten samenspanden tegen den gemeenschappelijke Europeeschen vijand. Met deze reis van James Lancaster was ook de Engelsche concurrentie doorgedrongen in het gebied, dat de Hollanders nog nauwelijks hadden verkend en het zou niet lang meer duren, of zij zouden daarginds als vijanden tegenover elkaar komen te staan.

De kosten der eerste expedities naar Oost-Indië, en het risico daaraan verbonden waren zoo groot, dat de voortzetting ervan voor een goed deel afhing van gunstige resultaten der eerste reizen. De Portugeesche ondernemingen werden reeds loonend door de verovering van Malaka; deze eerste Europeanen was het er bovendien om te doen een overzeesch Rijk te sichten, dat aan de kroon van Portugal te brengen en aldaar het Christendom ingang te doen vinden. De eerste reizen van Drake en Lancaster brachten winst op door zeeroof. Dit wakkerde de ondernemingslust der Londen-sche kooplieden aan, die bovendien met leede oogen aanzagen hoe de scheepvaart der Hollanders op Oost-Indië zich ontwikkelde, of dat daarvoor door de Hollanders ook in Engeland nog schepen werden aangekocht. Zij wilden niet alleen den Portugees afbreuk doen door kaapvaart, zij wilden ook verdragen sluiten voor vreedzamen handel met inlanders. Elisabeth's brief aan den vorst van Atjeh, door James Lancaster overhandigd, klinkt oprecht en werd met dezelfde welwillendheid beantwoord.

De eerste ondernemingen der Franschen, die welhaast een halve eeuw eerder dan de Engelschen en driekwart eeuw vroeger dan de Hollanders de Portugeezen navolgden, werden bezocht door tegenslag, ongeluk en misfortuin. Frans I, die het toeliet dat schepen zijner onderdanen ter kaapvaart voeren en de protesten der Spaansche Regeering dienaangaande met een kwinkslag beantwoordde, waaruit bleek hoe weinig respect hij bezat voor de Pauselijke

¹²⁾ Lancaster, pag. 74.

bullen en de wijze waarop daarin de wereld was verdeeld, financierde om en bij 1526 met enkele reeders, onder wie den zeer vermogenden Jean Ango uit Dieppe, voor gezamenlijke rekening een vloot van drie schepen, waarop de Italiaan Giovanni Verrazzano het bevel zou voeren: "et pour iceulx troys veseaulx, esquipper, vitailier et convinyr, pour faire le voiage des espiceryes aux Indes" ¹³⁾. Verrazzano onttrok zich echter aan de overeenkomst, want hij werd in September of October 1527 door de Spanjaarden, die jacht op hem maakten daar hij op de Spaansche kust ter kaapvaart voer, gevangen genomen en met zijn bemanning naar Cadix vervoerd. Hij bood zonder succes een losgeld aan van 30000 dukaten en werd ter dood gebracht ¹⁴⁾.

De reeders in Dieppe hadden echter niet stil gezeten; in 1527 vertrok een kleine vloot naar Indië. Slechts een van deze drie schepen, dat Madagascar bereikte en daar handel dreef, keerde met een kleine lading minderwaardige producten naar Dieppe terug. Het tweede werd in Juli 1527 voor Diu door den vorst van Guseratte voor goeden prijs verklaard; bovendien dwong hij de bemanning in zijn dienst te treden. Het derde bereikte Sumatra, maakte vandaar een zwerftocht en verongelukte tenslotte op deze kust, waar de schamele rest der bemanning door visschers om het leven werd gebracht.

In het journaal van den schipper Jean Parmentier, een ontwikkeld, kunstzinnig begaafd en intelligent man uit Dieppe, in dienst van het huis van Jean Ango ¹⁵⁾, worden de lotgevallen beschreven van twee schepen, *la Pensée* en *le Sacre*, die op 28 Maart 1529 uit Dieppe in zee staken en via Madagascar en de Malediven drie eilandjes ten Westen van Sumatra bereikten. Parmentier noemde ze „Louise”, „Parmentière” en „Marguerite” ¹⁶⁾, en zeilde vandaar naar Tiku op Sumatra. De ruilhandel beantwoordde hier echter niet aan de verwachtingen, zoodat hij langs de Zuidkust van Sumatra naar Indrapura zeilde. Intusschen was Parmentier gestorven en eveneens de kapitein van het tweede schip; de beman-

¹³⁾ Margry. *Les Navigations Françaises*, pag. 194.

¹⁴⁾ Murphy. *The Voyage of Verrazzano*. (1875).

¹⁵⁾ *Journal du Voyage de Jean Parmentier, de Dieppe, à l'île de Sumatra, en l'année 1529*. Estancelin. *Recherches sur les voyages et découvertes des Navigateurs Normands*.

¹⁶⁾ De beschrijving in het journaal vertoont treffende overeenkomst met die van de Ticou-eilanden, door James Horsburgh in *India Directory*. Zie tevens Estancelin, pag. 290.

ning had geen moed meer, de reis naar Java te vervolgen. Ook de ruilhandel in Indrapura leverde zoo goed als niets op; peper werd niet afgeleverd en het goud tegen schrikbarend hoogen prijs aangeboden. Met veel moeite ruilde men eenige handelswaren in tegen voedsel. "Et pour ce que la nuaison se passoit, vivres nous failloient, nos gens se mouroient, et quatre hommes du Sacre furent nyés à la barre d'Indrapoure, le 15e jour de janvier. Pour ces raisons et plusieurs autres, le samedi, 22 de janvier, nous devadasmes et fismes voile au ouest-sor-ouest pour retourner à notre pays" ¹⁷⁾.

Hiermee eindigt het journaal over deze reis, die door haar poovere resultaten de ondernemingslust der Fransche reeders tot den aanvang van de volgende eeuw verlamde. Er is onderscheid tusschen de conquistadors van het Iberische schiereiland, tusschen de eerste Engelsche wereldreizigers, avonturiers ter zee en piraten, en de Franschen, die met een lading ruilartikelen vreedzamen handel wenschten te drijven; men leest in Parmentier's journaal niet over gewelddaden of roof.

Eerst toen de Hollandsche Voorcompagnieën vloot na vloot naar Oost-Indië uitrustten, en Lancaster voor de merchants of London was uitgevaren, rustten reeders uit Saint-Malo, Laval en Vitré, twee schepen uit, de *Croissant* en de *Corbin*, die op 18 Mei 1601 de haven van Saint-Malo verlieten. De admiraal Michel Trotet werd terzijde gestaan door den Hollandschen stuurman Wouter Wilckens, die Cornelis de Houtman op zijn eerste reis naar Indië had vergezeld; onder de bemanning bevonden zich nog meer landgenooten.

Ook deze reis werd door misfortuin achtervolgd. Joris Spilbergh, die in Mei 1601 met twee schepen en een jacht, uitgerust voor rekening van Balthasar de Moucheron, uit Middelburg in zee was gestoken, ankerde op 29 November in de baai ten Noorden van Kaap de Goede Hoop: de St. Helena-baai, die door hem de Tafelbaai werd genoemd. Op 27 December, ter hoogte van de Zuidpunt van Afrika, kreeg hij de beide Fransche schepen in zicht, en daarmee zagen de Hollanders voor de eerste maal den Franschman als mededinger in deze wateren. Het zou blijken, dat zij toen en in later jaren van dezen weinig te duchten hadden.

In een Verbaal van 7 Juli 1603, door Boreel en De Waert, bewindhebbers der V.O.C. te Middelburg, aan de E.M. heeren ge-

¹⁷⁾ Estancelin, pag. 312.

daan, wordt het lot der beide Fransche schepen vermeld. „Uwe M.E. weten, dat de Franchoyssen met twee schepen () seyn naer de Oost-Indiën gevaeren, waeraff int gaen het een Frans schip op de Maldives is gebleven (de Corbin) () ende wederkeerende naer deese landen syn ontrent die cost van Spangien in zee vergaen, (de Croissart) naerdatt eenige scheepen uit Hollant, 't volck, gelt ende coopmanschappe hadde overghenomen" ¹⁸⁾.

Bijna vijftien jaar verliepen, voor de Franschen zich opnieuw in den Archipel vertoonden.

¹⁸⁾ De Jonge, II, pag. 494. François Martin. Description du premier voyage fait aux Indes Orientales par les Français en l'an 1603. (!) Paris. 1604.

HOOFDSTUK IV

Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Java. Bantam. Djakarta. Demak. Toeban. Sidajoe. Madura. Djaratan-Grissee. Soerabaja. Barboean. Balamboeang. Bali.

DE REEDE VAN BANTAM ACHTER STRAAT SUNDA, de poort naar den Archipel, heeft van de komst der Hollanders tot aan de vestiging van het rendez-vous in Djakarta veelal als uitgangspunt gefungeerd voor de expedities in de Indische wateren. Zoolang de vloten der Voorcompagnieën onafhankelijk van elkaar naar Indië zeilden, deden zij dat eenerzijds naar Atjeh, Djohor en Patani, voor het meeren-deel naar Bantam en de Molukken. In die jaren van het begin ontwikkelden de expedities zich dus zoowel van Bantam uit langs de plaatsen aan de Noordkust van Java tot Bali, naar de Molukken, Borneo en Celebes, van waar de terugtocht soms werd ondernomen via de kust van China of Zuidelijker naar Patani, en via Bantam naar patria. Anderzijds werden na de eerste expedities al spoedig vloten uitgerust met instructies tegen de Portugeezen naar Atjeh, Malaka, Djohor en Patani, die dan of vandaar huiswaarts stevenden of nog enkele schepen naar Bantam en de Molukken stuurden; deze keerden dan gewoonlijk met andere retourschepen door Straat Soenda naar de Republiek terug.

Na verloop van jaren zeilden bijna alle schepen door Straat Soenda binnen, nog slechts een enkele maal ook via Koromandel, soms Ceylon, langs de Westkust van Sumatra naar Java, en werd ook de handel op Atjeh, Djohor, de kust van Koromandel, Ceylon, China, Siam en Japan van Bantam uit gedirigeerd. Ambon, het belangrijkste ververschingsstation voor de Molukken en de tusschenhaven op de route daarheen, kan ten deele als uitgangspunt worden beschouwd voor de verrichtingen in de Molukken, in veel mindere mate in de Banda-groep.

Cornelis de Houtman zeilde op 2 April 1595 met zijn vloot van

Maurits, prins van Oranje

Willem Lodewijk, graaf van Nassau

vier kleine schepen, de Amsterdam, Hollandia, Mauritius en het jacht het Duyfken uit Texel, bereikte via de Kaap de Goede Hoop en Madagaskar in Juni van het volgende jaar het eiland Engano, aan de Westkust van Sumatra gelegen, en zeilde door Straat Soenda naar de baai van Bantam, waar hij op 23 Juni 1596 ankerde. Drie dagen later koos men een ligplaats achter Poeloe Lima, op ruim drie km afstand van Bantam gelegen, de stapelplaats van de producten voor den export uit den geheelen Archipel; rijst, klappers en olie uit Makassar en Soembawa; grof zout, peper, katoen en schilpad uit Palembang en Priaman; gedroogde visch en honing uit Bandjermassin en Timor; suiker uit Jacatra en Djapara; ijzer uit Karimata; hars van Banka; tin uit Perak; katoen van Bali; notemuskaat en kruidnagelen uit de Molukken. Javanen, Maleiers en Bengaleezen, Arabieren, Guzeratten en Abessiniërs, Chineezen, Perzen, Peguanen en Portugeesche kooplui uit Malaka dreven hier handel. De laatsten was het om peper, noten, nagelen, sandelhout en kruiden te doen; de Hollanders vooral om peper en notemuskaat.

Hun instructie luidde vreedzamen handel te drijven en zich te onthouden van vijandelijkheden tegen andere schepen, „wat natien die oock toebehooren”; wel moesten zij zich verdedigen wanneer zij werden aangevallen ¹⁾. Derhalve ontving men een zestal Portugeezen, die reeds den 23-sten poolshoogte kwamen nemen, teleurgesteld maar vriendelijk, en hechtte niet te veel geloof aan de pessimistische berichten over den oogst.

In den aanvang van dit jaar was de jonge koning van Bantam, Maulana Mochamad, tijdens de belegering van Palembang gesneuveld. Het regentschap voor den kroonprins, vijf maanden oud, werd waargenomen door den vader van de drie oudste van 's konings wettige vrouwen: Ki-Patih Djajanagara.

Een dag later werd de vloot door den inlandschen admiraal verwelkomd en toen hoorden de Hollanders van den sabander, dat de peperoogst meer beloofde dan in vele jaren het geval was geweest en dat de prijzen dienovereenkomstig laag zouden zijn ²⁾. De Portugeezen en talloze anderen uit de stad werden gul ont-

¹⁾ De Jonge. I, pag. 213.

²⁾ 5 à 6 Zakken peper voor 1 kèti. 1 Fardo was 10000 caixa's. 1 Kèti of 10000 caixa's stond gelijk met 8 realen van achten, of 8 maal f 2.25 is f 18.—. Een zak peper woog 45 kati, of 56 Amsterdamsche ponden. 1 Pikol is 100 kati, of 62½ kg. (Mollema. Eerste schipvaart, pag. 226). De sabander stelde dus een prijs van ongeveer 6½ cent per Amsterdamsch pond in uitzicht.

vangen en onthaald; de admiraal waarschuwde echter de Portugeezen niet te vertrouwen en de ceremoniemeester van den gouverneur noodigde de Hollanders uit den Bantammers met een bombardement uit zee behulpzaam te zijn in een veldtocht tegen Palembang, hetgeen van de hand werd gewezen. Op aandringen van den sabander werd een bezoek gebracht aan den Rijksbestierder, die op 29 Juni met groot gevolg op de Mauritius werd ontvangen. Cornelis de Houtman moge voor en tijdens dit bezoek onhandig tegen den voornamen gast zijn opgetreden, deze werd aan boord echter overtuigd van de volstrekt vredelievende bedoelingen van de vreemdelingen. Twee dagen later reciproceerde De Houtman dit bezoek terecht met veel ceremonieel, waarvoor hij overigens door zijn landgenooten braaf werd uitgelachen, bood den regent de patenten en commissiën van zijne Prinselijke excellentie aan en deed het voorstel, een vast verbond te sluiten, waarvan hij bij voorbaat een concept-tractaat had laten opstellen.

Dit werd op 1 Juli 1596 geteekend en beëdigd en vormt het eerste tractaat door de Hollanders met een inlandsch vorst gesloten; het is daarnevens het eerste schriftelijke verdrag, door Bantam met een vreemde natie aangegaan ³⁾.

Lading was er in voldoende hoeveelheid voorhanden en men had toestemming verworven om handel te drijven. Schrielheid ten aanzien van de prijs, (misschien zouden de prijzen dalen na den veelbelovenden oogst die te wachten stond) hield de kooplieden er van af lading in te slaan en dit wekte het wantrouwen der inlanders, die geneigd waren geloof te hechten aan de verdachtmakingen der Portugeezen. Volgens hen kwamen de Hollanders slechts poolshoogte nemen om dan met een sterke vloot terug te keeren en de stad te brandschatten. De Rijksbestierder gaf De Houtman in overweging om van het gunstige aanbod te profiteeren en waarschuwde tegen plannen van den pangeran van Demak, die met zijn vader, sultan van Padjang, tien jaar tevoren uit zijn Rijk was verdreven en enkele dagen tevoren in Bantam was aangekomen. Deze verarmde Javaan van zeer hoge geboorte overwoog om met zijn aanhangers de Hollandsche schepen te overvallen, mede op aanstichten van de Portugeezen, die hem daarvoor een groot gedeelte van den buit toezegden. De pangeran vertrok al spoedig naar Jacatra, toen hem gebleken was dat de Hollanders zich niet zouden laten overrompelen, maar tenslotte vonden de

³⁾ Bijlage III.

insinuaties der Portugeezen bij den Rijksbestierder gehoor. In een volgend onderhoud met hem, waarbij opnieuw de loyale en correcte houding van den sabander te roemen valt, verdween het wantrouwen weer, waarna de Rijksbestierder voor de Hollanders een steenen gebouw in het Chineesche kwartier als loge beschikbaar stelde en verzekerde, dat hun aankopen den voorrang zouden genieten. Van zijn kant aarzelde De Houtman niet langer om goederen in het magazijn op te slaan en een twintigtal manschappen aan land te detacheren.

Daar werden door de voorname heeren veel goederen op rekening aangekocht en tenslotte stemde de sabander 20 Juli toe, de peperprijs vast te stellen. Waarom sloeg de scheepsraad dien dag lading voor twee schepen af, welke werd aangeboden? Spoedig daarna steeg de prijs; men kocht slechts kleine hoeveelheden op den passar.

Intusschen poogden de Portugeezen den Rijksbestierder om te koopen, den mededingers allen handel te verbieden; hiervan was tegenwerking van hoogerhand het gevolg. En toen bekend werd hoeveel peper de hoge heeren in hun pakhuizen in voorraad hadden, die zij niet aan de Hollanders wilden leveren, besloot de scheepsraad er beleefd maar nadrukkelijk op aan te dringen, dat de beloofde lading voor de afgenomen goederen werd geleverd.

Besprekingen met den Rijksbestierder leverden echter geen resultaat op. Begrijpelijk; in den aanvang hadden de Hollanders zich de gelegenheid laten ontgaan dezen functionaris te betrekken bij het wisselen van de realen van achten, waardoor den aankoop der lading zou zijn overgedragen aan iemand die den inlandschen handel door en door kende en beheerschte, en die zonder schade voor de koopers nog een belangrijk bedrag op de transactie zou hebben verdiend.

Het optreden van de Hollanders wekte wantrouwen, omdat men niet kon aannemen dat al te groote zuinigheid daarvan de oorzaak was. De praatjes der Portugeezen troffen doel en deze ontzagen zich niet een hunner, Pedro de Tayde, die den Hollanders welgezind was, te laten vermoorden. Inplaats van nu tegen hogere prijzen op de vrije markt nog lading in te slaan voor de Chineesche handelaars ter reede verschenen, en de leveranties op crediet liever af te schrijven, besloot de scheepsraad hardere maatregelen te nemen. Men wist dat in Djakatra door bemoeienis van den pangeran van Demak vijftig oorlogsprouwen gereed lagen om hen aan te vallen, stuurde het jacht dreigend tot dicht onder de stad

om het vaarwater te peilen en besloot betaling te eischen van alle uitstaande vorderingen binnen 24 uur. Na een stormachtig onderhoud met den Rijksbestierder oordeelde De Houtman het raadzaam de Hollanders aan land zoo spoedig mogelijk naar de schepen terug te roepen. Dertien hunner kwamen heelhuids aan boord; dertien anderen, onder wie De Houtman zelf, werden gevangen genomen, terwijl de loge werd bezet.

Het lijdt geen twijfel of De Houtman's onbekwaamheid heeft tot deze teleurstellende ontwikkeling geleid. In de volgende dagen liet hij zich kennen als een in het nauw gedreven smeekeling, die daardoor ook het laatste restje respect van zijn lotgenooten verspeelde; de gebeurtenissen op de verdere reis bewijzen daarenboven genoegzaam dat hij als bevelhebber onbekwaam was. De scheepsraad daarentegen hield voet bij stuk, nu de zaak zoover gedreven was, en toen een laatste poging tot verzoening, gedaan op 4 September, onbeantwoord bleef, zocht men verhaal voor de gevangenen en goederen. Op 5 September voer men onder bescherming van het jacht met de sloepen tot vlak onder de stad en veroverde een drietal geladen Portugeesche jonken; de groote schepen bombardeerden de stad.

Opnieuw vermurwd door een smeekbrief van De Houtman zond de scheepsraad nog eens bericht naar den Rijksbestierder, dat eveneens onbeantwoord bleef. Den 7den September werd de stad opnieuw gebombardeerd en het jacht, dat op een droogte was gelopen maar weer kon worden vlotgebracht, sloeg een aanval van 24 oorlogsprouwen af. Al spoedig werd opnieuw onderhandeld over uitlevering van de gevangenen voor de in beslag genomen goederen, eveneens zonder resultaat, want de Rijksbestierder wist nu hoe ver, beter gezegd hoe weinig ver, het geschut der Hollanders droeg.

Nadat de vloot op Sumatra de watervaten had gevuld keerde men 1 October weer voor de stad terug, waarna op aandringen van De Houtman, (die overigens tijdens de beschieting door de kroonraad ter dood was veroordeeld; men maakte echter geen haast met de executie en van dit uitstel kwam afstel) werd onderhandeld over de losprijs van de gevangenen. De aartsonderhandelaar De Houtman kreeg op 11 October met zijn lotgenooten de vrijheid terug voor een bedrag van 2000 realen van achten, waarin tevens de wederzijdsche vorderingen waren verdisconteerd, en zag bovendien nog kans het tractaat van 3 Juli te vernieuwen; twee

dagen later werd hij met saluutschoten op de Mauritius verwelkomd.

Nu werd eenigen tijd zonder belemmering handel gedreven en voor redelijke prijzen op den passar ingekocht, tot een afgezant van den kapitein-gouverneur van Malaka heimelijk met een groot bedrag in geld en goud in de stad verscheen. Door een bevel van den Rijksbestierder, die met het goud was omgekocht, dat van nu af aan slechts caixa's in betaling mochten worden aangenomen, werd de koers van den reaal gedrukt en de handel vrijwel gestaakt. Ditmaal zorgden de Hollanders er voor tijdig aan boord terug te keeren. Op 1 November nam men voor de stad de lading noten en foelie uit een paar jonken van kooplui uit Grisse over, voorwendend de scheepjes te overvallen, teneinde de eigenaars te beschermen tegen den Rijksbestierder, die inmiddels allen handel met de Hollanders had verboden. Een aanval op het scheepje van den Portugeeschen maecenas uit Malaka mislukte, daar het veilig en wel op het droge lag.

De pangeran van Demak bevond zich toen met een kleine scheepsmacht bij Poeloe Doewa, wachtend tot de vloot van de Bantammers zou uitvaren; hij bracht zelfs een bezoek aan boord van de Mauritius om hulp tegen Bantam te verzoeken. Men liet hem ongehinderd weer vertrekken, na hem te hebben laten blijken dat men van zijn plannen zeer goed op de hoogte was. In de daarop volgende dagen verschenen rondom oorlogsprouwen en nadat de Hollandsche vloot hier een week doelloos had gelegen ging zij 6 November onder zeil. Na lange deliberatie in de scheepsraad, waarin twee partijen als doodsvijanden tegenover elkaar kwamen te staan, vervolgde men de reis, min of meer in een toestand van voortdurende muiterij, via Djakatra, Djapara, de Karimoe-eilanden, Sidaju, Madoera en Bawoean door Straat Bali naar Balambangan en Bali, en keerde vandaar huiswaarts.

Volledige gegevens ontbreken, over wat er precies is voorgevallen tijdens dit eerste bezoek der Hollanders aan Bantam. De onverkwikkelijke processen in patria, als gevolg van onderlinge twisten tusschen de bevelhebbers ⁴⁾, alsmede de overweging dat dit alles niet gemeengoed zou worden, moge de oorzaak zijn dat die gegevens uit het journaal van De Houtman of berichten van derden niet meer ten dienste staan. Door schrielheid zijn den kooplui

⁴⁾ Mollema. Hfdst. VIII. De twisten tusschen Cornelis de Houtman en Gerrit van Beuningen.

groote baten ontgaan; door onbedrevenheid hebben zij het tegen de kuiperijen der Portugeezen afgelegd; door ongemotiveerd wantrouwen en onbegrip van inlandsche toestanden den Rijksbestierder en andere voorname heeren in het harnas gejaagd. Er is geen twijfel aan of zij hadden te doen met inhalige machthebbers, die het accord niet als een bindende overeenkomst beschouwden; deze hebben echter in den aanvang geenszins blijk gegeven van onwil of vijandigheid. De Houtman had het ijzer moeten smeden toen het heet was, door den hoogen heeren te gunnen wat hun volgens gebruik toekwam. Dan zou ook het accord, dat een politiek succes van niet geringe beteekenis was en bij alle complicaties toch getuigde van den goeden wil van de andere partij, reële waarde hebben gehad. Nu werd het spel verspeeld door wantrouwen, door naijverige derden gewekt en bracht De Houtman slechts een kleine lading naar huis terug, nog niet voldoende voor één schip. Dit slechte begin is nimmer ten volle goedgeemaakt.

De Rijksbestierder en zijn stad hadden door de onzen al zeer weinig schade geleden; de Portugeezen bleven meester op het terrein, tot ook zij de vertrouwde politiek van kuiperij verlieten voor machtsvertoon en geweld en het gewonnen vertrouwen weer verloren. Geruchten over Hollandsche schepen die op weg naar Straat Soenda waren of ter kaapvaart voeren, alarmeerden den Portugeeschen vice-koning in Goa, Francisco da Gama, die 24 September 1597 een vloot van veertien schepen uitzond om de scheepvaart op China en Japan te beschermen en de Hollandsche schepen op te zoeken en te vernietigen. Via Malaka zeilde deze vloot door naar Java, teneinde daar den handel van andere Europeanen te beletten en om de schade te verhalen, door Mohammedanen aan Portugeesche kooplui en zendelingen berokkend. Zij arriveerde een klein jaar na het vertrek van de eerste Hollandsche vloot voor Bantam, waar de bevelhebber, Brito, van den Rijksbestierder de 10000 realen van achten terugeischte, hem destijds geschonken opdat hij zich van de Hollandsche schepen meester zou maken. Terugbetaling bleef natuurlijk uit, zoodat Brito bij wijze van schadeloosstelling twee Chineesche jonken met kostbare lading confisqueerde. Hierna zeilde de Bantamsche vloot uit, enterde en veroverde drie met buit zwaar beladen galeien en bracht deze schepen naar Bantam op. Brito verliet de reede zonder nog iets te kunnen of te willen ondernemen en bewees met deze zinnelooze strafexpeditie, die zich tegen hemzelf keerde, den opvarenden van de tweede Hollandsche vloot den grooten dienst hen voorloopig

van de mededinging zijner landgenooten te hebben bevrijd. Jacob Cornelisz. van Neck, admiraal van de tweede Hollandsche vloot van acht schepen, die op 1 Mei 1598 Texel verliet en met drie schepen reeds in November voor Bantam het anker liet vallen, profiteerde hiervan. Voor het eind van het jaar had hij zijn schepen geladen, en nadat op Oudejaarsdag ook de overige schepen waren gearriveerd, eveneens spoedig een vierde schip. De overige vier ondernamen onder bevel van Van Warwijck en Jacob van Heemskerck voor de eerste maal de reis naar de specerijeilanden. Van Neck keerde met zijn kostbare lading naar het vaderland terug, waar hij na een even voorspoedige terugreis reeds op 19 Juli 1599 voor Texel aankwam.

Met regelmaat verschenen nu Hollandsche schepen voor Bantam, ladend om dan terug te zeilen naar patria of verder trekkend naar Ambon, de Molukken en de Banda-eilanden, om via Bantam de thuisreis weer te aanvaarden. In Bantam ging de handel ongestoord zijn gang, zoolang men aan hooggeplaatsten kwistig geschenken uitdeelde en de hoge havengelden voldeed. In Maart 1600 waren de Bantammers weer eenigszins bekomen van den schrik over hun vermetelen en geslaagden aanval op de Portugeezen in '98. Steven van der Haghen ondervond de nadeelen van de onderlinge concurrentie en van die der Chineezzen; de prijzen stegen, evenals de havenrechten en tolgelden, zoodat hij besloot de aanwijzingen van Van Warwijck op te volgen, vermeld in een brief dien deze in Bantam had achtergelaten en zijn reis voort te zetten naar de Molukken.

Pieter Both liet in Januari 1601 enkele mannen achter om handel te drijven voor rekening van de Nieuwe Brabantsche Compagnie, opgericht na de terugkeer van Van Neck's volgeladen schepen. Van Heemskerck, onderbevelhebber van Jacob Wilckens, liet in Juli van hetzelfde jaar een zestal mannen achter ten behoeve van de zaken der Oude Compagnie (van Verre).

Onder al deze bedrijvigheid van de Hollanders die elkaar beconcurrerden, wroette de Portugeesche tegenwerking door. Zij poogden de peperhandel uit Java naar elders te verplaatsen en de inlandsche vorsten op Java tegen de mededingers op te zetten. De Portugeesche vice-koning in Goa, Ayres de Saldanha, droeg Furtado de Mendoza op met een groote vloot een expeditie naar Ceylon te ondernemen, daarna via Malaka naar Bantam te zeilen, de inlanders af te straffen omdat zij de Hollanders bevoorrechtten en dan in de Molukken het gezag te herstellen, dat door de mede-

dingers ernstig werd bedreigd. In de eerste dagen van Januari 1602 zagen twee Zeeuwsche schepen de geduchte Portugeesche vloot, bestaande uit acht galjoenen en 22 kleinere schepen op de reede van Bantam en vervolgden wijselijk hun weg naar Ambon.

Op 23 April 1601 was een vloot van dertien schepen, uitgerust door de Vereenigde Hollandsche Compagnieën, waarin de Oude Compagnie, de Nieuwe-Brabantsche Compagnie en de Westfriesche in oprichting zich hadden vereenigd, van de reede van Texel in zee gestoken. Vijf daarvan, de snelste zeilers, onder bevel van Wolfert Harmensz., bereikten 24 December 1601 Straat Soenda, waar een prauwtje hen tegemoet voer en een Chinees het nieuws bracht van de Portugeesche armada die voor Bantam lag. De breede raad besloot zonder uitstel „overwegende alle swaricheyt ende insonderheyt tgene Geunieerde Provintien, die negotie van Indie ende hunne vlote aen de veroveringe ende ruine van Bantam was gelegen, vertrouwende op de hulpe des Alderhoochsten, resolveerden, ende besloten, de Armada van de Portugysen, haer vyanden, met couragie te besoucken” ⁵⁾.

Sedert het eerste bezoek der Hollanders was er al veel gewijzigd; de Engelschen hadden de Spaansche kust geblokkeerd, de Staten Generaal hadden de vaart op Spanje en Portugal verboden, als gevolg van de confiscatie van schepen en goederen, en met hun plakkaat van 9 April 1599, waarin Spanjaarden en hun goederen voor goeden prijs werden verklaard, behoorde ook de defensieve handelsvaart tot het verleden. De Hollanders hadden bovendien geleerd met hun kleinere, maar sneller manoeuvreerbare schepen de groote galjoenen niet te hoeven vreezen. Desondanks, men heeft niet ten volle in te stemmen met Huigh de Groot's lofzang, die wordt ontsierd door teveel nadruk, om te erkennen dat Wolfert Harmensz. met zijn vijf scheepjes op 27 en 29 December 1601 voor Bantam de vele malen sterkere Portugeesche scheepsmacht zonder zelf noemenswaarde schade op te looplen een gevoelige nederlaag heeft toegebracht, die den Portugeezen in Java onberekenbaar nadeel berokkende en den Hollanders evenveel voordeel schonk. De Portugeezen ruimden het veld en Harmensz., indachtig zijn instructie, dat den heeren bewindhebbers „aen 't voorderen van de reyse ten hoochsten geleghen (was)” ⁶⁾, achtervolgde den vijand

⁵⁾ Scheepstocht onder den admiraal Wolphert Harmensz. De Jonge. II, pag. 531.

⁶⁾ Instructie. De Jonge. II, pag. 527.

niet. Later zeilden zijn schepen naar de Banda-eilanden en Ternate; in Augustus 1602 keerde Harmensz. via Bantam, waar ook hij twee kooplieden achterliet, met drie geladen schepen naar het vaderland terug.

In hetzelfde jaar arriveerden daar in een bark van Ternate de laatste opvarenden van de *Hendrick Frederick*, een schip, behorende tot de vloot van Olivier van Noort, de eerste Nederlander die door Straat Magellanes om de wereld zeilde. Hij heeft niets bijgedragen tot de ontwikkeling van den handel op de Oost, behalve door een bezoek aan Burnei op Borneo, maar zijn tocht verdient te worden vermeld. Van Noort, een herbergier uit Rotterdam, kreeg bij resolutie van 24 December 1597 verlof voor twee reizen door Straat Magellanes naar Chili en de Westkust van Amerika, de Molukken en omringende landen, en de commissie-brief van prins Maurits veroorloofde hem Spanjaarden en Portugeezen zooveel mogelijk afbreuk te doen. Op 13 September 1598 verliet zijn vloot de Zeeuwsche wateren. Voor de gevreesde Straat moest hij een van zijn schepen verlaten, in de Stille Zuidzee geraakte een tweede in een storm van de overige af en in een zeegevecht voor Manilla werd het jacht door de Spanjaarden veroverd en moest het deerlijk gehavende admiraalschip in de haven van Burnei worden gekalefaterd. Na Djaratan te hebben aange-loopen keerde Van Noort door Straat Bali huiswaarts; 26 Augustus 1601 kwam zijn schip met weinig lading behouden in Rotterdam aan. Staten Generaal hebben Van Noort voor het volbrengen van zijn reis om de wereld een gouden ketting vereerd. Al waren anderen hem voor geweest, zijn reis dwingt respect af; zijn grafzerk in Schoonhoven herinnert den nazaat er aan: „Hic ille est totum velis qui circuit orbem a Magel(ano) quartus Oliverius” ⁷⁾. Het afgedwaalde schip, de *Hendrick Frederick*, liep de kusten van Chili en Peru af, stak de Zuidzee over en strandde in de Molukken bij Ternate. Een gedeelte van de resteerende bemanning ging met Van Neck mee naar het vaderland terug, de anderen zeilden in een zelfgetimmerde bark naar Bantam, waar zij 20 April aankwamen en een plaats vonden op de schepen van Van Heemskerck en van Harmensz.

Slechts enkele maanden na de glorieuze overwinning van Harmensz., die feitelijk een eind maakte aan den Portugeeschen invloed in dat gedeelte van Java, ankerden op 16 December 1602

⁷⁾ IJzerman. Reis om de wereld door Olivier van Noort. Dl. II, pag. 117.

twee schepen van den toekomstigen gevaarlijksten mededinger voor Bantam, de *Dragon* en de *Hector*, onder bevel van James Lancaster ⁸⁾. John Middleton werd aan land gezonden naar den koning, "being but a child of ten or eleuven yeares of age" ⁹⁾, werd minzaam ontvangen en spoedig daarna overhandigde Lancaster te midden van zijn gevolg den koning den brief van zijn vorstin. Hij ontving de verzekering zonder overlast aan land handel te mogen drijven en twee dagen later liet Lancaster goederen in een factorij brengen. Hij bood den vorst de eerste keuze aan, kocht zonder moeilijkheden lading in, beschouwde de Javanen als "the greatest pickers and theeves in the world" ¹⁰⁾, liet streng wacht loopen en kocht in vijf weken zooveel lading dat hij het jacht, van Spilbergh overgenomen, naar de Molukken zond om daar handel te drijven en een factorij te stichten. In Bantam liet hij William Starkey achter als hoofd van de loge, met tien man, om lading in te koopen voor de volgende Engelsche vloot. De vorst gaf hem een brief en geschenken mee voor koningin Elisabeth en zoo verliet Lancaster Bantam met zijn beide schepen op 20 Februari 1603, waarmee hij 11 September van hetzelfde jaar behouden in Engeland arriveerde. Zonder twijfel had Lancaster niets te duchten gehad van Portugeesche inmenging; hij kwam daarenboven op het goede oogenblik, toen er veel aanbod was. Hij heeft zich echter bovendien verstandig buiten mogelijke verwikkelingen gehouden en als vreedzaam koopman zijn waren geruild. Natuurlijk liet zijn bezoek, dat zonder incidenten verliep, een goeden indruk na; het effende den weg voor een langdurige, vreedzame verhouding met de hoofden en bevolking, al zou het nog tot December 1604 duren voor opnieuw Engelsche schepen voor Bantam het anker lieten vallen.

De hoogst onveilige toestanden aan land, sluipmoord, koppensnellen, diefstal en vooral brandstichting waren aan de orde van den dag, vereischte dat het personeel van de kantoren voortdurend op zijn hoede was en dat de koopmansgoederen en voorraden werden beschermd. Op 20 Augustus 1604 verwierf Wybrand van Warwijck, admiraal van de eerste vloot, uitgezonden door de V.O.C., van den pangeran een erf met steenen gebouw, in het

8) Zie hfdst. III.

9) Marham. *First Voyage made to East India by Master James Lancaster*, pag. 99.

10) Zie nt. 9, pag. 100.

beste gedeelte van de stad gelegen. Deze plek was gemakkelijk te verdedigen en dit gebouw werd het centrale punt van den handel en bleef geruimen tijd het bolwerk van de Hollandsche macht. Aan François Wittert, tot kapitein en opperkoopman benoemd, en zijn breeden raad van de loge werden verstrekkende articulen en ordonnantiën uitgereikt. Vier maanden later verving Steven van der Haghen Wittert op last van bewindhebbers door Jan Willemszoon Verschoor, bijgestaan door twaalf assistenten, wiens ordonnantie en instructie in Amsterdam was opgesteld. Tusschen de voorschriften voor den handel, de boekhouding, de beurtvaart in Indië, de discipline, leest men het uitdrukkelijk verbod particulieren handel te drijven, of mededingers behulpzaam te zijn; daarenvens het bevel den Portugeezen zooveel mogelijke afbreuk te doen en voorzorgen te treffen families huisvesting te verleenen die uit Holland zouden emigreeren ¹¹⁾).

In dezen tijd bloeide de handel; gezanten uit Ambon riepen in Bantam de hulp in van Steven van der Haghen tegen de Portugeesche schepen; veroverde Portugeesche vaartuigen werden naar de reede opgebracht; retourvaarders vertrokken; schepen uit patria ankerden voor de stad.

Op 21 December 1604 verscheen Henry Middleton met een vloot van vier schepen voor Bantam, die op deze tweede reis voor de merchants of London op 4 April 1604 was uitgezeild. Cornelis Bastiaensz., vice-admiraal van Steven van der Haghen, begroette hen, liet verversching aan boord brengen en verschafte de zeer verzwakte bemanning onontbeerlijke hulp, "which afterwards they effected to us in sending their boats to fetch us water — many other courtesies besides, we of ourselves not able to do the same, our weakness being so great" ¹²⁾. Op 30 December werd de goede verstandhouding tusschen Engelschen en Hollanders bezegeld door een bezoek en maaltijd van Van der Haghen en zijn hoogste bevelhebbers aan boord van de *Red Dragon*, het schip van den Engelschen generaal.

Den dag daarna overhandigde Middleton den jeugdigen vorst van Bantam geschenken en een brief van James I. Edmund Scott, hoofd van de Engelsche factorij, had voldoende lading voor twee schepen ingekocht, die in Bantam bleven en werden geladen. Op

¹¹⁾ Extract uit de ordonnantie en instructie. XII. 1603. De Jonge. III, pag. 206, ev.

¹²⁾ Corney. Voyage of Sir Henry Middleton, pag. 16.

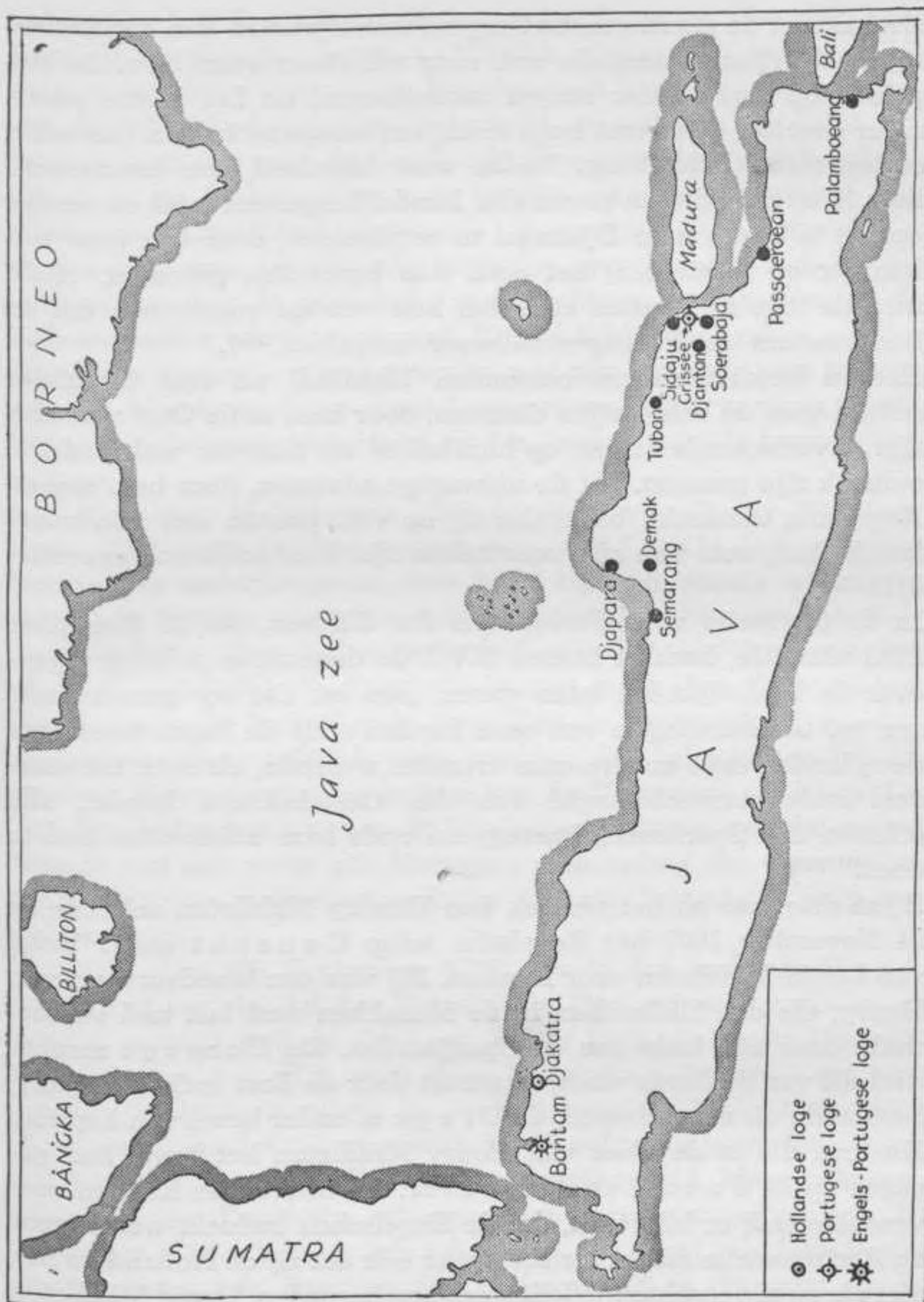
18 Januari 1605 vertrok Middleton met de beide andere vaartuigen naar de Molukken. Hier werd hij betrokken in den strijd tusschen de Portugeezen en Hollanders, waarin hij voorzichtig partij koos voor de eersten, en verscheen op 24 Juli weer voor Bantam; de beide schepen aldaar waren inmiddels naar Engeland vertrokken, met voor het meerendeel een Chineesche bemanning. Ook onder het personeel der loge was groote sterfte geweest. Middleton wachtte hier op zijn laatste schip, dat hij op de heenreis naar de Molukken naar de Banda-eilanden had gezonden, benoemde Gabriël Towerson tot hoofdfacteur in Bantam en ving 7 October met beide schepen de thuisreis aan. Drie schepen bereikten Plymouth. Van een der twee die het eerst Bantam hadden verlaten werd niets meer gehoord.

Op 28 November 1605 vertrok het jacht *Duyfken* uit Bantam voor een expeditie naar Nieuw-Guinea, het onbekende Zuidland. Het bereikte land op 4 à 5° Zuiderbreedte en zeilde langs de kust tot kaap Keerweer, vanwaar de terugreis naar Banda werd ondernomen. De reis leverde geen noemenswaard resultaat op, daar men bij landingspogingen door de inlanders steeds vijandelijk was ontvangen ¹³⁾.

Men bleef in Bantam den Portugeeschen invloed meester en bewaarde dus het respect der inlanders, die echter hun streken niet verloren; „het zijn boeven”, luidde het oordeel van Matelieff. Zij plunderden een scheepje, waarmee de Hollanders, die uit Ternate waren verdreven, in Bantam aankwamen en bezorgden de geroofde goederen eerst terug, toen de vloot van Cornelis Matelieff, admiraal van de derde vloot der V.O.C., in aantocht was. Hij was in de maand Mei 1605 uitgevaren en had een veel grootere Portugeesche armada bij Malaka een beslissende nederlaag toegebracht ¹⁴⁾. Hem was in een geheime instructie opgedragen op bedreigde punten in Straat Malaka en de Molukken aanvallend tegen de Portugeezen op te treden, natuurlijk zonder daarbij de handelsbelangen uit het oog te verliezen. De schepelingen stelden zich in Bantam duchtig schadeloos voor de geleden ontberingen en daar zij niet hadden gemonsterd om te vechten, moest Matelieff veel door de vingers zien, wilde hij op hen kunnen blijven vertrouwen. Door de aanval op het Hollandsche scheepje uit Ternate, en na een audiëntie bij den jeugdigen vorst, bleek hem dat de Rijksbestierder zijn gezag

13) Leupe. Reizen.

14) Zie hfdst. V.

slechts met de steun van den regent van Djakatra kon handhaven tegen de Rijksgrooten, die zich naar willekeur verrijkten. De tolgelden op den uitvoer stegen onrustbarend en het kostte steeds meer overleg, den vorst hulp te blijven weigeren in den duren oorlog tegen Palembang. Reden voor Matelieff, aan bewindhebbers in overweging te geven den handel langzamerhand en zonder opzien te baren naar Djakatra te verplaatsen, door ook daar een kantoor op te richten; het oord was bovendien gezonder. Hield men de loge in Bantam aan, dan kon worden voorkomen dat de Bantammers de Portugeezen weer inhaalden ¹⁵⁾.

Heeren bewindhebbers beloonden Matelieff na zijn terugkeer schriel voor de belangrijke diensten, door hem in de Oost verricht; zijn onverbloemde critiek op hun beleid zal daarvan wel mede de oorzaak zijn geweest. Uit de uitvoerige adviezen, door hem aan de Regeering verstrekt, blijkt dat hij op vele punten een uitnemend inzicht had; vele van zijn voorstellen zijn door anderen verwerkelijk ¹⁵⁾.

In de instructie voor Steven van der Haghen, die 18 December 1603 uitzeilde, hadden heeren XVII de defensieve politiek tegenover de landsvijanden laten varen; „soo ist: dat wy genootsaackt syn tot bescherminghe van onse luyden ende de ingesetenen van de eylanden ende andere onse vrunden wesende, als oock tot voordeel ende verseeckeringhe van den Oost-Indische handel, alle offentie den Spaniaerts, Portugysen ende hare adherenten aen te doen!” ¹⁶⁾

Bijna drie jaar na het vertrek van Hendry Middleton ankerde op 24 November 1607 het Engelsche schip *Consent* onder bevel van David Middleton voor Bantam. Hij was een bloedverwant van Henry, die den Hollanders in de Molukken veel last had veroorzaakt door zijn hulp aan de Spanjaarden. De *Consent* maakte deel uit van de derde vloot, uitgerust door de East India Company, bestaande uit drie schepen; de *Dragon*, onder bevel van kapitein Keeling, die in de vloot van Henry Middleton het bevel had gevoerd op de *Susan*, en de *Hector*. De instructies luiden zeer vredelievend; er blijkt uit, dat de Engelschen beducht waren voor de Portugeesche macht ter zee, maar ook dat zij de Hollanders nog niet als ongewenschte mededingers beschouwden. David Middleton

15) Fredriks. Cornelis Matelieff de Jonge en zijn geslacht Rott. Hist. Bladen. Dl. I. —1.

16) De Jonge. III, pag. 29.

stelde Matelieff dan ook zonder voorbehoud gerust, toen deze hem verzocht den Spanjaarden in de Molukken geen hulp te verleenen. Drie weken later vertrok de Engelschman naar de specerijeilanden; Matelieff had echter reeds voordien inderhaast een jacht met geld en goederen naar de Banda-eilanden gezonden, met bevel om aldaar en op Ambon alles op te koopen voor de concurrent verscheen; met hetzelfde doel stuurde hij een schip naar Ternate.

In den loop van de volgende maanden verscherpten zich de geschillen tusschen de inlandsche machthebbers; de sabander en de Rijksbestierder waren vermoord. Vijandelijkheden braken uit tusschen den nieuwen Rijksbestierder met zijn aanhang van prinses van den bloede en de provinciebestuurders; beide partijen waren begeerig onbelemmerd invloed op den jongen vorst te kunnen uitoefenen.

Inmiddels was 15 Februari 1609 de vloot van Pieter Willemsz. Verhoeff ¹⁷⁾ voor Bantam aangekomen, met Coen in de bescheiden functie van onderkoopman; hier hield hij zich, zooals wij zagen, buiten de twisten, maar knoopte onderhandelingen aan die door Jacques l'Hermite werden beëindigd met het afsluiten van het „Euwich verbondt” ¹⁸⁾. Tenslotte kregen te Bantam de ooms van den sultan in de heerschende geschillen de overhand; zij stonden een conservatieve politiek voor, werkten den inlandschen handel tegen en lieten de steenen huizen van de Chineezers afbreken. De loge der Hollanders was aan dit lot slechts ontkomen, omdat oorlog dreigde met den vorst van Mataram; men ontzag die vreemdelingen omdat men wellicht spoedig op hen een beroep om hulp zou moeten doen.

Niet veel later, 29 September 1610, bracht het jacht de *Haze-wind* het bericht dat het Twaalfjarig Bestand was gesloten, al spoedig gevolgd door de vloot van Pieter Both, de eerste Gouverneur-Generaal ¹⁹⁾. Hij werd door l'Hermite uitvoerig over den toestand in Indië ingelicht en vertrok naar de Molukken, waar zijn aanwezigheid werd vereischt. In de volgende jaren lag vooral hier het terrein van de Hollandsche bedrijvigheid. Maar ook verschenen meer Engelsche schepen, met kortere tusschenpoos. In November 1612 ankerden drie schepen onder bevel van John Saris, eertijds facteur in Bantam; één hiervan had in Priaman op de

17) Zie hfdst. II.

18) Februari 1609. Heeres, pag. 56, ev.

19) Zie hfdst. II.

Westkust van Sumatra peper geladen en een weinig goud ingekocht. Enkele dagen later verscheen de *J a m e s* onder bevel van Edmund Marlowe, in Februari van hetzelfde jaar uit Engeland vertrokken en weer korten tijd later kwam de vloot van sir Henry Middleton voor anker. Zij deelden royaal geschenken uit en wonnen daarmee de kostbare sympathie van den Rijksbestierder, die den Hollanders nog slechts voor billijker prijs welkom was.

Coen arriveerde op 9 Februari 1613 met zijn beide schepen in Bantam en keerde hier na zijn reis langs de diverse kantoren met den G.G. terug, om er zijn werkzaamheden als opvolger van Coteels aan te vangen, die den 7den Juni was overleden ²⁰).

Intusschen was de gezindheid van den Rijksbestierder nog slechter geworden, voornamelijk uit naijver, omdat de Hollanders in Djakarta geen inkomende rechten behoeften te betalen en zich daar dichtbij de riviermonding hadden gevestigd; daarmede omdat zij, nu niet langer afhankelijk van de willekeur in Bantam, karig werden met hun geschenken. Als tegenmaatregel werd hun bevolen den steenen gevel van hun loge te verlagen. Een ontplofing in een kruithuis van Chineezers die voor de regeering werkten, veroorzaakte 20 Augustus 1612 een ernstige brand in de loge, waarvan de Rijksbestierder wel niet onkundig zal zijn geweest, evenmin als van den moord op enkele Hollanders, die met een geldzending op weg waren naar Djakarta. De Compagnie had daarbij zeer groote schade geleden. „Het verdriet desen pangoram (de Rijksbestierder) uuttermaeten seere, dat de cleeden ende andere goederen tot Jaccatra werden gebracht. Het schijnt, dat hem de oogen geopent warden, ende hy voor een vertreck vreest, daarmede hem lange gedreycht hebben. () 't Is oock van noode, omme beyde de coningen van Bantam ende Jaccatra in contrabalance met vryenschap te houden, voornemelijck dese van Bantam, alsoo dese plaetse ongelijck bequamer dan Jaccatra is, ende ten lesten met den coninck van Jaccatra niet een haer beter soudens vaeren dan met die van Bantam” ²¹).

Djakatra, op korten afstand van Bantam gelegen heeft, sedert de eerste Hollanders 13 November 1596 met de vloot van Cornelis de Houtman ter reede verschenen, vele jaren lang dienst gedaan als een uitnemende ververschingshaven. In later jaren trok het lang-

²⁰) Zie hfdst. II.

²¹) Coen aan bewindhebbers. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 41.

Johan van Oldenbarnevelt

Petrus Plancius

zamerhand een gedeelte van den handel uit Bantam tot zich. Toen twee adelborsten van De Houtman er voet aan wal zetten, werd er weinig handel gedreven, maar men vond er „in grooter meenichte cocos ende hoenderen, fruyten ende wynen, alles van een redelycken ende beeteren prys als tot Bantam” ²²⁾, die al spoedig door de inlanders in overvloed naar de schepen werden gebracht en verhandeld.

Ruim twee jaar later ankerden hier vier schepen onder bevel van Van Warwijck en Van Heemskerck en de eerste, met twee schepen uit de Molukken terugkeerende, verscheen 13 November van hetzelfde jaar nogmaals voor de stad. Ook Wolfert Harmensz., die op 17 Januari 1602 met drie schepen op de reede ankerde, werd goed ontvangen en overhandigde bovendien in opdracht van prins Maurits den regent een brief en geschenken. In Juli 1602 deed hij de plaats op den terugweg nogmaals aan.

Den 24-sten Januari 1605 bracht Steven van der Haghen, vergezeld van zijn vice-admiraal en enkele kooplieden den regent een bezoek, „dat een fraey man voor de Hollanders is” ²³⁾ en gaf hem eenige geschenken. Ook Matelieff, met zijn vloot op weg naar de Molukken, had 12 Februari 1607 een onderhoud met den regent en schonk hem twee kanonnen, een half dozijn balen dadels en enkele kleedjes; reeds toen was hij van meening, „dat men met den koninck van Jacatra sage te handelen, 't sy in syn stadt ofte versche rivier voorsz. (3 ofte 4 mylen bewesten nae Bantam toe) te mogen een fortressen bouwen” ²⁴⁾.

Pieter Willemsz. Verhoeff onderhandelde tijdens zijn oponthoud in Bantam eveneens met den regent van Djakatra, vrijwel onafhankelijk vazal van Bantam, die zich tijdens de onderlinge twisten in Bantam ophield en tot de tegenpartij van den nieuwen Rijksbestierder behoorde. Verhoeff behaalde vooralsnog geen ander resultaat, dan dat de regent beloofde, redelijke wenschen van de Hollanders te zullen inwilligen. Toen de nieuwe Rijksbestierder in Bantam zijn macht bevestigde, vertrok de regent al spoedig weer naar Djakatra, waarheen velen hem volgden van de partij die het onderspit had gedolven; van daaruit voerden zij oppositie tegen het nieuwe bestuur.

Jacques l'Hermite, hoofd van de loge in Bantam, had van Verhoeff

²²⁾ Journaal gehouden op het schip *Hollandia*. De Jonge. II, pag. 337.

²³⁾ Dagboek gehouden door Hendrik Jansz. Craen. De Jonge. III, pag. 182.

²⁴⁾ Fredriks. Rott. Hist. Bladen. Dl. I. —1, pag. 240.

opdracht gekregen de onderhandelingen met den regent van Djakatra voort te zetten, waaraan l'Hermite in het najaar van 1610 gevolg gaf door den onderkoopman Cornelis Jacobsen Mairos naar Djakatra te zenden. Het bleek dat de regent berouw had de voorstellen niet te hebben aangenomen, die hem het vorige jaar door Verhoeff waren gedaan, en Mairos kwam dus met gunstige berichten terug. Nu werden drie afgezanten naar den regent gezonden, „met volcomen last om alles watt redelyck is, finalyck met den Coninck te besluyten” ²⁵⁾. Deze besprekingen werden bekroond met een Contract tusschen den vorst van Djakatra en de Nederlandsche gecommitteerden, gesloten op 10/13 September 1610, waarmee de Hollanders tegen betaling van 1200 realen van achten de beschikking kregen over „een goede plaets om een logie te stighen, () hebbende in de lenghte 50 vademmen lenghte en ook soo veell in de breete”, gelegen aan den rechteroever van de Tji-Liwang, en waarin „Portugesen off Casstilianen” den handel op Djakatra werd verboden ²⁶⁾.

In patria hadden de adviezen van Matelieff gehoor gevonden. In de instructie voor Pieter Both, die in December 1610 in Bantam arriveerde en reeds 19 Januari naar Djakatra doorzeilde om de gesloten overeenkomst te bekrachtigen, stond dan ook, dat het raadzaam was „met den Koning van Jacatra in nadere communicatie en alliantie te treden, te weten: van hem te begeeren eene gelegen plaats, om tot Ons contentement een fort, dienende tot een rendez-vous van de gansche Indische navigatie en van Onze schepen, aldaar te bouwen, houden en in alle gelegenheid te blijven bezetten, vrij van alle tollén, schat en scheringe van denzelven koning, voor zoo veel Onze schepen aangaat;” ²⁷⁾. De regent bleek echter minder toeschietelijk te zijn dan tevoren, zoodat Both geen gunstiger bepalingen kon bedingen. Integendeel; het gesloten contract bleef ongewijzigd, op het artikel na over vrijdom van uitgaande rechten op leeftocht, dat er uit werd geschrapt. Both vertrok naar Ambon en op zijn bevel werd in Djakatra al spoedig begonnen met de bouw van een steenen huis, dat „Nassau” werd geheeten: verblijfplaats voor ambachtslieden, die op zijn vloot

25) Algemeene missieve van Jacques l'Hermite. 10.11.1610. De Jonge. III, pag. 344.

26) Heeres, pag. 89, ev.

27) Myer. Verzameling, pag. 14, ev.

waren uitgekomen. Op het nabijgelegen eiland Onrust werden scheepswerven voor herstelwerkzaamheden aangelegd.

Jacques l'Hermite beval Djakatra als centrum van den handel aan boven Bantam en geloofde, dat men den regent meer vertrouwen mocht schenken dan een anderen vorst, „aengesien syn macht cleyn is ende groote hulpe ende proffyt van ons staet te verwachten, om syn plaetse ende neringhe van dien te vermeerderen”²⁸⁾. Coen bezocht Djakatra voor de eerste maal op uitreis langs de verschillende kantoren, in Februari 1613, zooals wij hebben gezien.

Ongeveer terzelfder tijd hadden heeren XVII in patria bij resolutie van 17 Februari 1613 besloten, dat de Directeur-Generaal van de kantoren Bantam en Jacatra in de laatstgenoemde plaats moest resideeren, zulks ter dispositie van den heer Gouverneur-Generaal. De eerste functionaris waarvoor dit gold, was Coen.

Jacob van Heemskerck, die op 4 Maart 1602 met twee schepen en twee jachten van Bantam naar de Molukken uitzeilde, ankerde vier dagen later op een ongelukkig tijdstip voor Djapara, dat tot het gebied van den pangeran van Demak behoorde, welke plaats, niet ver van Djapara gelegen, door den vorst van Mataram werd belegerd. De koopman Adriaen Bruyninck en anderen, die aan land waren gezonden, werden eerst vriendelijk ontvangen, maar onverhoeds gevangen genomen en naar Demak gebracht, waar de pangeran hen tegen zijn vijanden hoopte te gebruiken; ook werd, waarschijnlijk op zijn last, vruchteloos een aanval op de schepen beproefd. Toen Van Heemskerck de hooge losprijs voor de gevangenen voor de helft had voldaan, werden acht man weer in vrijheid gesteld. De anderen bleven echter in gevangenschap en werden ook niet uitgeleverd tegen de bijna honderd inlanders, die Heemskerck op zijn beurt had gevangen genomen en de goederen, die hij had geconfisqueerd. Resultaat werd niet behaald; Heemskerck liet vele gevangenen weer vrij, in de hoop daarmee nog iets te bereiken; hij was echter al spoedig gedwongen zijn reis naar Djaratan te vervolgen om lading te zoeken. Vandaar zond hij de inlandsche gevangenen in een prauw terug naar Demak, met een brief van aanbeveling voor zijn gevangen landgenooten, geschreven door den priestervorst van Grisse en bestemd voor den pangeran. Uit het antwoord van de gevangenen aan Heemskerck blijkt, dat zij dapper tegen de belegers hebben gevochten. Vijf hunner von-

²⁸⁾ Corte Remonstrantie. 20.8.1612. De Jonge. III, pag. 384, ev.

den gelegenheid in een prauw naar Bantam te vluchten, toen de anderen door den pangeran naar Semarang werden meegenomen; een tweetal was overleden ²⁹⁾).

Eerst meer dan tien jaar later liet Pieter Both op 29 September 1613 den opperkoopman Lambert Dircksz. Haga met een assistent in Djapara achter om in deze vruchtbare streken rijst op te kopen, die „van hier over gans Java ende oock op Malacca, Amboyna, Banda ende ommementom in seer groote meynnichte (wort) vervoert, wandt is een seer schoon ende vruchtbaer landt, mede van andere lijfftochten” ³⁰⁾).

Van Warwijck en Van Heemskerck, op 8 Januari 1599 met vier schepen van Bantam vertrokken, bezochten na Djakarta de reede van Toeban, om verversching op te doen. Op 2 December 1596 was de vloot van Cornelis de Houtman, van Madura komende, in een storm van deze open reede gevlucht. Toeban was een bevolkte, ommuurde stad, waar echter weinig handel van beteekenis voor de Hollanders werd gedreven. Zij werden vriendelijk ontvangen, onthaald, op een tournooi van edelen vergast en zij mochten zelfs een blik werpen in den harem van den vorst. Anderzijds waren de zeerooverspraktijken van den adel de oorzaak, dat de handel zich voor het meerendeel naar Djaratan had verplaatst. Jacob van Heemskerck oordeelde, dat „dewyle wy daer geen handel hebben, behoeft men haer niet alteveel toe te vertrouwen, maer alle vrunt-schap te houden, 't can in toecomende tyden te passe coomen” ³¹⁾). Ondanks deze vriendschap deed een kleine vloot uit Toeban een paar jaar later nog eens een vruchteloze aanval op de Nederlandsche nederzetting in Banda.

Van hier vertrok Van Heemskerck met twee schepen naar Djaratan, zocht daar zonder resultaat een loods voor de reis naar de Molukken, en volgde toen Van Warwijck, die met de andere twee schepen naar Arisbaja op Madura was gevaren, teneinde aldaar rijst te laden, dat er in groote hoeveelheden te krijgen moest zijn. In zijn Memorie had Van Heemskerck aanbevolen, den vorst geschenken te geven, om de goede vriendschap te onderhouden. Wolfert Harmensz. ankerde in Juli 1602 op den terugweg uit de Molukken naar Bantam met twee schepen en een jacht voor Toe-

²⁹⁾ Antwoord van Adriaan Boisot en Arent van Weesinck. 3.8.1602. De Jonge. II, pag. 513, ev.

³⁰⁾ Coen aan bewindhebbers. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 24.

³¹⁾ Memorie. De Jonge, II, pag. 451.

ban, alle drie zwaar geladen, en overhandigde den vorst namens prins Maurits een geschenk. Daar ontmoette hij Van Heemskerck, die uit Grisse hierheen was gezeild op het bericht dat Portugeesche schepen voor Toeban waren gesignaleerd en aldaar dus inplaats van vijanden vrienden aantrof.

Nadat Pati Unus, vorst van Djapara, in 1513 met zijn zeemacht in Straat Saboen een nederlaag tegen de Portugeezen had geleden, viel den Portugeezen in Maart van hetzelfde jaar in Sidaju, een stad die tot het gebied van den genoemden vorst behoorde, tusschen Toeban en Grisse gelegen, een goede ontvangst ten deel. Zij hadden in de nabijheid van Toeban de lading geborgen van een jonk, die van Ternate op weg naar Malaka was gestrand. Cornelis de Houtman bezocht Sidaju op 3 December 1596, nadat men van schippers in Toeban had gehoord, dat hier enkele prauwen lagen, geladen met specerijen, die te koop waren. Den volgenden dag werden Hollanders door den pangeran ontvangen, die zijn bezoek aan boord aankondigde en verlof gaf zijn stad te betreden. Intusschen was ook het bericht van het wedervaren van de vloot in Bantam in de plaats doorgedrongen. Het bezoek van den pangeran, zijn Rijksgrooten en 200 Javanen ontpopte zich aan boord van de Amsterdam tot een overval, waarbij twaalf leden der bemanning sneuvelden voor de overigen zich met succes teweer konden stellen; niet meer dan een dertigtal der aanvallers hield er het leven bij ³²⁾. In den nacht van den vijfden op den zesden December verliet de vloot deze ongestvrije reede.

Voor Arisbaja, op Madura, dat men nog in den avond van den zesden December bereikte, verging het De Houtman en de zijnen niet veel beter, al was het ditmaal niet aan de verraderlijkheid van de inlanders, maar aan een misverstand te wijten. De gemoederen waren na de gebeurtenissen van den vorigen dag waarschijnlijk ook nog niet tot bedaren gekomen. Een deputatie van den vorst kondigde zijn bezoek aan, dat De Houtman inwilligde, mits het gezelschap uit niet meer dan een half dozijn personen zou bestaan. Men mag aannemen dat de tolk deze instructies niet heeft begrepen, want de vredelievende houding blijkt ten duidelijkste uit de aanwezigheid van het acht jaar oude zoontje van den vorst in een van de prauwen, die van land rechtstreeks naar de Amsterdam voeren, terwijl het gezelschap op de Hollandia zou worden ontvangen. De bemanning, opnieuw vreezend dat verraad

³²⁾ Mollema, pag. 301, ev.

in het spel was, vuurde op eigen gelegenheid drie kanonschoten op de prauwen af, waardoor ook de vorst den dood vond; bovendien werden gevangenen gemaakt door een sloep van de *Hollandia*, waarvan de bevelhebbers waren opgeschrikt door het vuren. Later werden de gevangenen naar land teruggestuurd. Dienzelfden nacht vervolgde men de reis naar Poeloe Loeboek, nu Bawoean geheeten.

Van Warwijck, die hier met twee schepen in Februari 1599 ankerde, ondervond de nadeelige gevolgen van het misverstand, waarvan De Houtman's bemanning het slachtoffer was geworden. De bemanning van een sloep, naar land gezonden om rijst te koopen, werd gevangen genomen en die van twee booten onderging hetzelfde lot. Van Warwijck zond nu bericht aan Van Heemskerck, die met zijn schepen voor Djaratan lag, om daar een loods te zoeken voor de Molukken en zich dan bij hem te voegen. De gezant van den vorst van Toeban, bij Van Heemskerck aan boord om namens zijn heer een geschenk voor prins Maurits aan te bieden, bemiddelde voor de uitlevering der gevangenen. De vorst eischte echter als losgeld o.a. het zwaarste stuk geschut, waarna werd besloten dat Van Heemskerck met 140 man een landing zou ondernemen. Aan land kwam een gevangen genomen Portugees hen tegemoet, „met een vreedevaen, seggende: dat wy ons stil wilden houden, de Cooninck soude ons volck weederom geven” ³³). Een opstekende hevige storm noodzaakte Van Heemskerck naar de schepen terug te keeren, waarbij hij een sloep en een boot verloor, „sonder dat wy 't volck eenige hulpe conden doen”. Het volk ervan verdronk of werd aan land doodgeslagen. De vorst eischte toen een losgeld van 2000 realen van achten, te betalen in fluweel en laken, waartoe Van Warwijck besloot. Zoo kreeg men de gevangenen terug, uitgezonderd twee man, die er de voorkeur aan gaven aan land te blijven. Op 14 Februari 1599 verlieten de schepen de reede met bestemming Ambon. Later schreef Van Heemskerck in zijn Memorie: „Arisbaia is niet geraten aen te soecken, om dies wille dat het ontrou volck is, genegen tot vrybuytery, gelyck een yegelyck daervan getuycht, de cleeden, die daer vallen, sullen tot Jurtan wel te becoomen wesen” ³⁴). De Houtman's ervaring

³³) Journaal, gehouden door den vice-admiraal Jacob van Heemskerck. 1598—1600. De Jonge. II, pag. 415.

³⁴) Memorie van Van Heemskerck. De Jonge. II, pag. 452.

wijst hier ook wel op, ondanks het misverstand en de verklaringen onder pressie na het verhoor van enkele gevangen genomen inlanders.

Het bezoek van Van Heemskerck aan Djaratan in Januari 1599 ondervond welwillende bejegening in Grisse, de stapelplaats van de noten en nagelen uit de Molukken en Banda-eilanden. Hier woonden Portugeezen, „dewelcke haer meeste handel dryven met catoenen lywaet ende andere cleden, die de Javanen ende eylanders gebruyken! ³⁵⁾. Veel nieuwsgierig volk kwam aan boord, dat nog nooit dergelijke schepen had gezien en Van Heemskerck hoorde, dat de Portugeezen den vorst van Soerabaja voor de veroveringszucht der Hollanders had gewaarschuwd. Dit schrikte loodsen af om in dienst te treden, maar nadat Van Heemskerck den vorst geschenken had laten brengen, kwam door de bemiddeling van een edelman uit Bantam een Molukkaan aan boord, met wiens beperkte kennis van het vaarwater men zich tevreden moest stellen. Van Heemskerck verliet de reede om Van Warwijck op Madura te hulp te komen.

Een jaar later werd Olivier van Noort, die uit Burnei op 29 Januari 1600 voor Djaratan ankerde, vriendschappelijk door de Portugeezen ontvangen, die hier jaarlijks uit Malaka kwamen om handel te drijven. Peper was hier niet, want de aanvoer werd naar Bantam gebracht, waar de vraag grooter was dank zij de koopers uit Europa. Wel deed Van Noort leeftocht op en ontving hij van een Portugees „twee Balen met Foelie, t'welck ontrent een halve Bar was, by de 200 pont weghende" ³⁶⁾. De Mohammedaansche vorst, een vijand van de Christenen, liet niettemin Portugeezen en andere vreemdelingen toe om handel te drijven, daar dit den welstand verhoogde, en nog wel zonder tolgelden te eischen. Na een oponthoud van een week verliet Van Noort Djaratan, nadat zijn schip was gekalefaterd en zeilde door Straat Bali huiswaarts. Op 27 April 1602 ankerde Van Heemskerck, komende van Djapara, waar hij twaalf van zijn lotgenooten als gevangenen van den pangeran van Demak had moeten achterlaten, voor Djaratan en Grisse. Hier werd hem een zeer goede ontvangst bereid en hij verwierf zonder moeilijkheden verlof om in Grisse een factorij op te richten en zijn goederen aan land te brengen ³⁷⁾. Tijdens

³⁵⁾ Journaal, De Jonge. II, pag. 409.

³⁶⁾ IJzerman. Dl. I, pag. 140.

³⁷⁾ Brief van Jacob van Heemskerck. 13.7.1602. De Jonge. II, pag. 515.

een aanval van een Madureesche oorlogsvloot op Djaratan stond hij de belegerden bij en veroverde de prauw, waarmee hij de gevangen genomen inlanders uit Djapara naar hun land terugzond. Het plan om naar Bali te zeilen en ook daar kooplieden en goederen achter te laten mislukte door lagen waterstand. Het cargasoen van de loge werd toen tot omtrent 22000 gld. vergroot en Adriaen Schaeck, Hans Roef en Gerrit van Doornick ontvingen last daarvoor noten, foelie en nagelen aan te koopen³⁸⁾. Ook een tweede poging mislukte, om ditmaal boven Madura langs Bali te bereiken.

Voor Djaratan veroverde Van Heemskerck met toestemming van de „gouvernante van Grisse”, zooals hij de regentes betitelde, na tegenstand een Portugeesch fregat, dat geladen met levensmiddelen de vloot van Furtado naar Ambon was gevolgd en vandaar naar Solor was gedirigeerd, om met een lading sandelhout naar Malaka terug te keeren. Uit brieven vernamen de Hollanders dat Furtado Ambon aan zijn gezag had onderworpen en hetzelfde van zins was te doen met Ternate, de Banda-eilanden en Solor. In een brief uit Macao las men dat Hollandsche gevangenen van een schip van Van Neck waren opgehangen. Van Heemskerck spaarde zijn Portugeesche gevangenen, die hij eerst hetzelfde lot van zijn landgenooten wilde doen ondergaan, indachtig de Hollandsche gevangenen in Demak en de kooplieden van de loge in Grisse. Hij voer echter, belust op wraak, op de Portugesche schepen af, die zich volgens de regentes voor Toeban zouden bevinden, waar hij op 12 Juli arriveerde. Wij hebben gezien dat dit de schepen van Wolfert Harmensz. waren.

In Grisse teruggekeerd stuurde Van Heemskerck bericht naar Bantam, dat er tijdelijk weinig lading in Grisse te krijgen was en vertrok naar het Maleische Schiereiland. Twaalf Nederlanders bleven in Grisse achter.

In Mei 1603 zond admiraal Van Warwijck, die na een lange en onfortuinlijke reis uit patria op 29 April met zijn vloot voor Bantam ankerde, een schip naar Grisse, dat met een halve lading noten en foelie terugkeerde, die door het personeel van de loge was opgekocht. Zelf vertrok hij 11 November daarheen met drie schepen en twee jachten. Afgezanten, naar den adipati van Soerabaja gezonden, verwierven van dezen een erf, waarop een loge mocht

38) Zie ook Jacob van Heemskerck's Memorie van Adriaen Schaeck. 7.6.1602. De Jonge. II, pag. 518, ev.

worden gebouwd; bovendien werd den Nederlanders toegestaan, dat zij vrijelijk handel mochten drijven en werden zij vrijgesteld van tollën of andere belastingen. Anderzijds werd bedongen dat zij in de havens of de wateren van het gebied van den adipati geen vijandelijke daden tegen de Portugeezen mochten bedrijven. Dit alles hield slechts een bevestiging in van wat Van Heemskerck het jaar tevoren had bereikt; Van Warwijck breidde het kantoor uit en loste het personeel af. Hij stuurde een jacht naar de Banda-eilanden en vertrok zelf op 6 December 1603 met de andere schepen naar Djohor.

Naarmate in den loop van de volgende jaren de Hollandsche invloed op de Banda-eilanden grooter werd, en aldaar contracten waren afgesloten, verloor de loge in Grissee aan beteekenis. Anderzijds werd om dezelfde reden Grissee belangrijker voor den inlandschen handel, als een van de weinige havens waar men den Portugeezen nog van specerijen kon voorzien. Daar deze inlandsche handel in strijd was met die contracten, waren de Hollanders al spoedig gedwongen om schepen voor Grissee en Soerabaja te stationneeren, teneinde de jonken van en naar Malaka aan te houden. De adipati verdedigde zijnerzijds den Portugeeschen handel zooveel in zijn vermogen lag. Hendrik Brouwer, die de kustplaatsen van Java in October en November 1611 bezocht, berichtte aangaande Grissee aan bewindhebbers: „alsoo de vaert der Javaenen, onderdaenen deeses Conincks, de Bandanezen soo styft dat naer der Nederlanderen fort niet veel en vraegen;() doch het lant vol portugezen ende synder omtrent 80 ofte 100 personen sterck, hebbende desen jare daer omtrent de 30.000 croonen capitael gebracht, alles op den treck van folly, nooten ende nagelen, die de Javanen steelsgewyse van onse plaetsen weeten wech te voeren”³⁹⁾. Toen Coen in 1613 voor Grissee aankwam was de Nederlandsche loge verbrand als gevolg van den oorlog tusschen de vorsten van Mataram en Soerabaja. Coen berichtte hierover: „Verstonden ende bevonden, alsdat den Mattaram over 14 daghen Grissi ende Jortan hadde genomen, de mueren gheraeseert ende de plaetsen verbrant, doch sonder andere merckelijcken schade, wandt d'inwoonderen mett haere goederen al gevlucht waeren”⁴⁰⁾. Ook de Compagnie leed slechts de geringe schade van 500 realen van achten. Twee jaar later, in 1615, werd het kantoor opgeheven.

³⁹⁾ 27.6.1612. De Jonge. IV, pag. 2, ev.

⁴²⁾ Coen aan bewindhebbers. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 23.

In 1606 bezochten Van Soldt, l'Hermite en de facteur van de loge in Grisse, tot welke functie Steven Doenssen was benoemd, als eerste Hollanders Soerabaja, met het doel den adipati te bewegen geen rijst meer naar Malaka te verschepen. Hetzelfde verzoek had het drietal aan den vorst van Makassar gedaan, en dit had deze aarzelend ingewilligd, hoewel zonder praktisch resultaat. Men wilde den invloed van de Portugeezen ondermijnen en den aanvoer van levensmiddelen naar Malaka zooveel mogelijk beperken. De adipati gaf als zijn meening te kennen, dat de handel vrij moest blijven, maar stemde er in toe om gedurende een jaar de scheepvaart op Malaka te verbieden.

De eerste betrekkingen op Bali zijn aangeknoopt door Cornelis de Houtman, die op 11 December 1596 voor Bawoean (Poeloe Loeboek) ankerde; dit eiland was eerst drie jaren tevoren van Djapara uit gekoloniseerd. Hier werd besloten om het schip *Amsterdam* op te geven, en de reis niet voort te zetten naar de Molukken, maar huiswaarts te koersen. In Januari 1597 verscheen de vloot voor Balembangan, welke stad reeds maandenlang werd belegerd door den Mohammedaansche pangeran van Pasoeroean, de schoonzoon van den zeer ouden, blinden Hindoe-vorst. Boodschappers berichtten, dat er hongersnood in de stad heerschte en dat de verliezen zeer groot waren; de Hollanders voelden er echter niets voor zich in den geloofsstrijd te mengen.

Korten tijd nadat de vloot de reede had verlaten om naar Bali over te steken, werd de stad ingenomen en de vorst met alle leden van zijn geslacht vermoord. Op 26 Januari ankerde De Houtman bij de Loloan-rivier, door een inlandsche prauw daarheen geloodst en hoewel men daar vriendelijk werd ontvangen boezemde het Balineesche leger, dichtbij gelegd en bestemd voor den oorlog tegen den Hindoe-vorst, zooveel respect in dat men rechtstreeks naar Laboean Kota koers zette, met veel gevaar en moeite de Varkenshoek rondde en bij Pantai Timoer ankerde.

Ook hier werd de adelborst Rodenburgh met groote vriendelijkheid ontvangen en voor den koning geleid. Men trof een vijftal Portugeezen aan, de overlevenden van de bemanning van een Portugeesch schip dat omstreeks 1586 bij de Tafelhoek verscheen, doch daar strandde ⁴¹⁾. Paulus van Caerden ⁴²⁾ werd door den

⁴¹⁾ Tiele. IV. Dl. V, pag. 210.

⁴²⁾ Later in dienst van de Brabantsche Compagnie als vice-admiraal op de vloot van Pieter Both, die in Dec. 1599 naar Indië vertrok.

vorst aangezegd dat hij hem op het strand wilde ontmoeten en later had ook De Houtman een vriendschappelijk onderhoud met hem. Hier werden de watervaten gevuld en in ruime mate leeftocht opgedaan, althans vooral voor de kajuit; voor het volk schijnt te weinig varkensvleesch te zijn ingezouten.

Het vertrek was bepaald op 24 Februari; vier dagen tevoren bleven de adelborst Rodenburgh en Jacob Claesz., een jonge kuiper uit Delft, door een list aan land achter. Zij lieten zich niet meer zien en gaven er de voorkeur aan in dit paradijsachtig oord te blijven. In Juli 1601 vertrokken twee Hollandsche schepen onder bevel van den oppercommies Cornelis van Heemskerck, behoorende tot de vloot van Pieter Both waarop Jacob Wilckens vice-admiraal was, van Ambon naar Bali. Op 7 Juli 1601 sloot hij met den koning een verdrag, waarin deze den Hollanders vergunde „alhier van te handelen als myn eyghen ingesetene ende also ofte sy in Hollant quaemen, ende dat Bali ende Hollandt één sy” ⁴³⁾.

Ditmaal nam Rodenburgh de gelegenheid te baat om het paradijs te verlaten, dat hij boven de oneenigheid op de vloot van De Houtman had verkozen. Over den kuiper wordt geen woord gerept, maar Van Heemskerck kocht zoowel Rodenburgh als een zekeren Jan Jansen de Roy van Amsterdam van den koning vrij. Van hier zette hij koers naar Bantam.

Van Warwijck, die op 6 December 1603 met vier schepen uit Grisse naar Djohor was vertrokken, doch zijn doel door tegenwind niet kon bereiken, zond een van zijn schepen naar Bali, met opdracht om daar rijst en peper te koopen; de handel met dat eiland was vooralsnog echter van zeer weinig beteekenis.

⁴³⁾ Brief en Verklaring van den Koning van Bali aan Z. Exc. Maurits van Nassau. 7.7.1601. De Jonge. II, pag. 475. Heeres. pag. 15.

HOOFDSTUK V

Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Atjeh. Djohor. Malaka.

DE VAART OP SUMATRA, VOORBIJ CEYLON, WAAR de Portugeezen zich sedert vele jaren stevig in verschillende plaatsen hadden genesteld, leidde naar de peperhaven Atjeh. De handel op deze gewesten, waar in Straat Malaka de Portugeesche sterkte van dien naam een belangrijke strategische positie innam, ging al spoedig gepaard met conflicten met de landsvijanden, waarin de Hollanders eerst verdedigend optraden. Maar al spoedig nadat men tijdens de eerste expedities die streken had verkend en de vloten grooter werden en beter bewapend, tastten zij den vijand aan, ingevolge de duidelijke taal der instructies; belegerden Malaka, vooralsnog vruchteloos, raakten slaags met vloten der Portugeezen en betwistten hun den invloed op het Schiereiland. Zoo mengden zij zich in de geschillen tusschen de van oudsher naijverige vorsten van Atjeh en Djohor, uitsluitend door beiden, vooral Djohor, Atjeh in mindere mate, te steunen tegen de Portugeezen. De vriendschap met Atjeh, dat voor den handel reeds spoedig zijn beteekenis vrijwel verloor, werd door de Hollanders in stand gehouden ten behoeve van de scheepvaart op Koromandel, waardoor de Portugeesche invloed op Sumatra gevoelig afbreuk werd gedaan.

De vriendschap van den sultan van Djohor, die het gebied en de stad zijner voorouders op de Portugeezen wilde heroveren, verschafte den Hollanders gelegenheid de Portugeesche scheepvaart naar het Noorden te bedreigen, den aanvoer naar Malaka van het Westen uit te beletten of door een blokkade den levensmiddelentoevoer af te snijden. De inlandsche vorst is de vriendschap met de Hollanders op lofwaardige wijze trouw gebleven. Zijn gebied heeft vele malen Portugeesche aanvallen moeten verduren

wanneer de Hollanders niet in staat waren van hun toch nog geringe macht, die bovendien over den geheelen Archipel was verdeeld, bijstand naar Djohor te zenden. Zij hebben het anderszijds den sultan niet aan hulp laten ontbreken, voor zoover het in hun vermogen stond deze op bescheiden voet te verleen. Dat de vorst tenslotte vrede sloot met de Portugeezen is te wijten aan den onwil om zijn beloften, bij contract gegeven, na te komen; voornamelijk echter aan de overweging, dat een mogelijke overwinning van de Hollanders in Malaka hem waarschijnlijk nog afhankelijker zou maken van de nieuwe vrienden dan hij nu al van de oude vijanden was; bovendien aan oorlogsmoeheid en aan het inzicht, dat Malaka het waarschijnlijk nog wel vele jaren zou uithouden.

Voor den belanghebbende moet het duidelijk zijn geweest, dat ook al wies de macht der Hollanders en der V.O.C., haar bedrijf zich evenredig uitbreidde en dat er dus steeds tekort aan schepen of bijstand zou zijn. De vrede tusschen Djohor en de Portugeezen veranderde echter niets aan het gevaar, dat de Portugeesche handel naar het Noorden bedreigde; ook Djohor was toen voor den Hollandschen handel niet meer van overwegend belang, behalve voor zoover zij den handel der Portugeezen op die streken wilde beletten. In de jaren van het verbond met Djohor hadden de Hollanders den weg naar het Noorden gevonden, zich daar genesteld en de scheepvaart der vijanden veel afbreuk gedaan.

De vijandschap tusschen Atjeh, een van de machtigste Staten op Sumatra, en Djohor, dat bij den vrede tusschen de Portugeezen en Atjeh in 1587 het wingewest Aru had ontvangen, was niet geluwd. Sedert 1587 dreven de Portugeezen er handel en in 1598 zond de sultan twee gezanten naar Goa om hulp te vragen tegen Djohor. Deze bevonden zich in Mei 1599 in Malaka en waren zoowel door den vice-koning in Goa als door den bevelhebber van Malaka met eerbetoen ontvangen; teekenen van vriendschap, gezocht door den vorst om den inlandschen vijand afbreuk te doen. Het is duidelijk dat de sultan de Portugeezen moest dulden, zij waren reeds sterk en hij wilde zich niet verzwakken in een oorlog met hen, en dat hij in ruil daarvoor de voordeelen van den handel genoot. Deze ten deele onafhankelijke positie veranderde niet toen de Hollanders ten tooneele verschenen. Ook hier werden de vreemdelingen tegen elkaar uitgespeeld en afwisselend aangezocht om hulp te verleen in inlandsche geschillen.

Cornelis de Houtman, bekend door de eerste reis der Hollanders

naar Oost-Indië, had na zijn terugkeer emplooi gevonden bij den ondernemenden Zeeuw Balthasar de Moucheron, die waarschijnlijk, en tot zijn nadeel, geen geloof sloeg aan de geruchten over en processen tegen hem, en die hem het commando opdroeg over de schepen de *Leeuw* en de *Leeuw in*, die op 25 Maart 1598 uit Vlissingen zee kozen. Aan boord bevond zich als stuurman de Engelsche piloot John Davis, die in opdracht van den graaf van Essex als spion dienst had genomen ¹⁾.

De Houtman had ook ditmaal met veel tegenspoed te kampen en ankerde eerst op 24 Juni 1599 voor Atjeh. Een Portugees uit Malaka, Affonso Vicenti genaamd, in Atjeh woonachtig om zijn invloed bij den sultan te laten gelden wanneer concurrenten opdoken, verschaftte De Houtman schriftelijk inlichtingen over den handel op deze kust en bood zijn diensten aan, echter met geen ander oogmerk dan om hem zooveel mogelijk tegen te werken.

De sultan ontving de nieuwe koopers welwillend, bood De Houtman als teeken van zijn goede gezindheid een geschenk aan en gaf hem verlof handel te drijven, waarvoor den Hollanders een huis aan land werd aangewezen. Tegen hoogen prijs werd een kleine partij peper ingekocht en toen De Houtman bij den sultan op verlaging aandrong van den prijs, die door den sabander was vastgesteld, deed deze het voorstel dien tot op de helft te verminderen wanneer de Hollandsche schepen de vloot van Atjeh naar Djohor wilden vergezellen en de stad vanuit zee beschieten. De scheepsraad ging hierop in en de belooning voor haar hulp werd vastgesteld op 1000 bahar peper bij vertrek en evenveel wanneer de schepen van Djohor zouden zijn teruggekeerd. Terwijl een sloep naar Pedir voer om rijst te halen en aan de schepen herstellingswerkzaamheden werden verricht, keerde het gezantschap van Atjeh uit Malaka terug, vergezeld van een Portugeesch gezant, die den sultan duidelijk maakte dat men de Portugeezen slechts te vriend kon houden wanneer men de Hollanders weerde. Vicenti overreedde den sultan om de Hollandsche schepen te overvallen, welk plan ten uitvoer werd gebracht toen De Houtman 11 September 1599 een aantal gewapende edelen met hun gevolg op de schepen ontving en de Hollanders van de vergiftigde spijs en drank hadden genoten, die de Atjehers hadden meegebracht. Aan

¹⁾ John Davis aan Essex: “; when it pleased you to imploy mee in this Voyage, for the discovering of these Easterne parts of the world, to the service of her Majestie, and the good of our Countrey”. Purchas. II, pag. 305.

de waakzaamheid van sommigen was het te danken dat de aanvallers van de schepen werden verdreven; velen waren echter onverhoeds vermoord of in het gevecht gesneuveld, onder wie ook Cornelis de Houtman, die in de kajuit om het leven werd gebracht, „met noch drie neffens hem, ende mede andere vant scheepsvolck, ende eyntelijck hebben insgelijcx die onse d'ouerhandt gehouden, sulcx dat door het lanckdurich ende gestadich gevecht weynich vande Achenen ontcommen zijn, () die Achenen, die inde Leeuwinne waren, sijn te samen ouer boort gesprongen, het schip verlatende, hebben hen ten deele in haer prauwen gesalveert, ende die reste zijn omgecommen, ende alsoo door Goodes genade die schepen behouden, doch met verlies van ontrent vijff ende tnegentich personen van ons volck....”²⁾. De broer van Cornelis, Frederik de Houtman, kapitein van de *Leeuwinn*, werd met 27 anderen aan wal of uit de sloep in Pedir gevangen genomen en nog een gelijk aantal werd gedood. 's Konings aanbod, de gevangenen vrij te laten tegen overgave van een schip, weigerde De Houtman, zeggende: „datwy geen macht, om een schip noch vant minste daer in was en hadden tegeuen, ende dat wy maer Dienaers, en waren vande schepen, ende degene die het goedt toequamen...”³⁾. Dienzelfden avond zeilden de schepen naar Pedir om te pogen de sloep te redden, die echter reeds door de Atjehers was buit gemaakt; daar sloegen zij een aanval van elf Portugeesche galeien af, schoten een ervan in den grond en keerden den 22-sten voor Atjeh terug, teneinde te pogen de gevangenen los te koopen. Hier werden de schepen echter door de vloot van den sultan met vijandelijkheden bedreigd; zij verlieten de reede, deden de Nicobaren aan en zetten koers naar huis, daartoe gedwongen door tegenwind. Frederik de Houtman, die met zijn medegevangenen dienst moest doen op de vloot van den sultan, hoorde 31 Juli 1600 in Pedir, dat dien dag vier Hollandsche schepen voor Atjeh waren aangekomen en dat den sultan een brief van prins Maurits was overhandigd. Het waren de vier schepen waarmee Van Neck zijn eerste tocht naar Indië had gemaakt, die zooveel baten had afgeworpen en die onder bevel van den vice-admiraal Jacob Wilckens op 21 December 1599 opnieuw waren uitgevaren; de rest van de vloot waartoe deze schepen behoorden zou eerst onder bevel van admi-

2) Verklaring van Hendrick Cornelissen van Rosendaal. Tiele. Bijdragen. Hist. Gen. Utrecht. VI. 1883, pag. 227.

3) „Cort Verhale vant 'gene wederuaren is Frederick de Houtman”, pag. 15.

raal Jacob Van Neck in Juni van het volgende jaar volgen.

Hans Decker, een der gevangenen, die in Atjeh buiten bereik van de Hollanders werden gehouden, liet een brief aan boord brengen, vermeldend wat hier met de Leeuw en de Leeuwijn was voorgevallen. Dit was aanleiding voor Wilckens om geen gevolg te geven aan de uitnoodiging van den sultan, hem aan land een bezoek te brengen. Waarschijnlijk hebben ook andere gebeurtenissen het wantrouwen van de Hollanders opgewekt, want een der opvarenden klaagt in een brief aan heeren bewindhebbers: „doch hetselvige ons daer bejegt is, waer langhe om verhalen, laete dat staen, achte hetselvige van anderen verstaen zult. Hier was schoone ende goede peper ghenoch, doch zynder van daen gescheiden, ende alle oorsaecken te verhalen ware te lange....”⁴⁾. Wilckens trok af en zoowel Hans Decker als de jongen die den brief aan boord had gebracht moesten het ontgelden. Intusschen poogden de Portugeezen hun positie nog te versterken door den sultan te bewegen hun als compensatie voor aangeboden bijstand tegen Djohor het sterkste Atjehsche fort af te staan, hetgeen bij den vorst wantrouwen wekte.

Enkele dagen later, 21 September 1600, verscheen Paulus van Caerden met twee schepen voor Atjeh. Hij was vice-admiraal van de vloot van Pieter Both, die 21 December 1599 voor rekening van de Nieuwe Brabantsche Compagnie was uitgevaren. Van Caerden, door zijn admiraal naar de Westkust van Sumatra gezonden, bezocht daar zonder resultaat Priaman, Tikoe en Pasaman, waar overal slechts weinig peper in voorraad was en besloot naar Atjeh te gaan om lading, hoewel hij wist wat De Houtman daar was overkomen.

Hier werd hij verwelkomd door den Franciskaner monnik, die den vorst van Atjeh had willen bewegen zijn sterkste fort af te staan. Van Caerden retourneerde de geschenken van den monnik en liet de ververschingen, door hem gezonden, voorproeven. Op aansporing van den ander legde de vorst den brief van prins Maurits ongelezen terzijde, (hij zou op varkensleer geschreven zijn) maar liet „Hans Decker metde twee andere mannen van ons volck dietot Atchein waren”⁵⁾ vrij, klaarblijkelijk om de mededingers der Portugeezen zijn goede gezindheid te betuigen, althans om hen gunstig te stemmen. De Houtman bezwoer zijn lotgenooten de

4) Cornelis van Heemskerck. Plm. 30 November 1600. De Jonge. II, pag. 468.

5) Zie nt. 3, pag. 28.

zaak der Hollanders niet te bederven door overhaast de vlucht te nemen, maar toen de vorst de anderen ontbood en hen beval naar Pedir te vertrekken, stemde De Houtman er in toe dat zij zouden pogen de Hollandsche schepen te bereiken.

Intusschen had Van Caerden onderhandelingen aangeknoopt die een gunstig verloop hadden, al verscheurde de vorst het eerste contract toen de Hollanders den tekst door Hans Decker lieten vertalen, en bleek dat de inhoud verschildte van wat men was overeen gekomen. Op 28 December werd men het eens over den prijs, de hoeveelheid, de leveringstijd en de uitgaande rechten, en werd bepaald, dat „geen koopluijden ofte schippers van watt natie die ook zouden mogen zijn en zullen geen peper mogen koopen offte laeden, voor en all eer de Hollanders hare ladinge bekomen hebben” ⁶⁾. Onderwijl waren vijf Hollanders, de zesde was onderweg gestorven, op weg naar Pedir in Salamangan met een prauw gevlucht en hadden veilig de schepen bereikt. Van Caerden stelde den vorst hiervan in kennis, die hun genadig de vrijheid schonk, maar van den Hollandschen bevelhebber tevens vooruitbetaling van een gedeelte van de overeengekomen leverantie bedong, hetgeen Van Caerden onvoorzichtigerwijs inwilligde, want de vluchtelingen hadden hem ervan op de hoogte gesteld dat zij naar Pedir waren gezonden om de vloot naar Atjeh te ontbieden. Den 30-sten ontvluchtte ook Frederik de Houtman met drie gezellen, nadat zij een zeil en riemen hadden gemaakt. Zij haalden een kleine prauw van den rivioeroever, verongelukten in de branding, maar speelden het tenslotte toch klaar zee in te steken: „ende hebben ons best gedaen, met roeyen, ende seylen, alsoo het tegen den dach ginck, om uyt t'gesichte tezyn” ⁷⁾. Op Oudejaarsavond bereikten zij het schip van Van Caerden. De Houtman raadde aan, den vorst ervan op de hoogte te stellen dat ook hij was ontkomen en bood aan naar land terug te keeren teneinde de goede verstandhouding te bestendigen, want men moest hier nog geruimen tijd wachten op het nieuwe gewas. Dit onbaatzuchtige aanbod werd aanvaard en toen de vorst ook Frederik de Houtman de vrijheid schonk, scheen aan zijn gevangenschap een einde te zijn gekomen. Aan land werd hij echter onverhoeds op last van den sabander van Pedir op een verzonnen beschuldiging van diefstal gevangen genomen, en met toestemming van den vorst tezamen met een

⁶⁾ Heeres. pag. 20.

⁷⁾ Zie nt. 3, pag. 29.

scheepsgezel, die hem geld en kleeën had gebracht, en twee anderen naar Pedir vervoerd; daar werden zij in de boeien geslagen. Van Caerden liet nu de Hollanders van land terugroepen en besloot, bevreesd dat geen levering zou volgen voor de voorgeschoten gelden, peper te lichten uit jonken van Arabische kooplieden, die op de reede lagen ⁸⁾. Dit werd 12 Januari 1601 ten uitvoer gebracht en van inlandsche zijde beantwoord met geschutvuur uit het fort. Toen dit na een waarschuwing van Van Caerden niet werd gestaakt, stak hij een aantal scheepjes in brand, o.a. ook dat van den Portugeeschen monnik.

Intusschen was De Houtman met zijn gezellen geboeid op een olifant van Pedir naar Atjeh teruggebracht, waar de sultan hem schriftelijk voorstellen liet doen om te onderhandelen; tusschen de regels door waarschuwde hij echter dat de vorst een aanslag op de schepen beraamde. Deze weigerde Van Caerden's aanbod, de zestig gevangenen die hij op de scheepjes had gemaakt, tegen de Hollanders uit te wisselen en concentreerde talrijke vaartuigen bij het fort. Hierna liet Van Caerden de gevangenen vrij, wier landslui hij ook niet tot vijanden van de Hollanders wilde maken, liep met zijn schepen naar Poeloe Way, wachtte daar nog enkele dagen op antwoord van den sultan en zette toen koers naar Bantam, via enkele plaatsen op de Westkust van Sumatra, waar hij evenmin lading opdeed.

Ook ditmaal bleef Frederik de Houtman in Atjeh achter, overgeleverd aan het misnoegen van den vorst, die niet afliet hem te pressen Mohammedaan te worden. Zijn relaas, dat klaarblijkelijk later achter elkaar is opgeschreven, wellicht aan de hand van vluchtige notities, (het is niet altijd nauwkeurig wat data betreft) bezit een onloochenbaar accent van echtheid. Men mag er uit concludeeren dat De Houtman's vastberadenheid en bezadigde houding respect afdwongen en dat hij wellicht daaraan het behoud van zijn leven te danken heeft gehad. Hij was zeker de man, die zich met het Bijbelwoord Lucas 12 vers 11 ⁹⁾ mocht en

⁸⁾ Daar de gesloten overeenkomst gold voor den nieuwen oogst, kon Van Caerden zich niet op het laatste artikel beroepen, (zie nt. 6) en de reeders deden dit ten onrechte in 1617. De verklaring ligt voor de hand. Van Caerden was gealarmeerd door de berichten van de ontvluchte Hollanders en wantrouwde den vorst, indachtig De Houtman's waarschuwing. Bovendien was hij er op bedacht waar te ontvangen voor het voorgeschoten geld.

⁹⁾ En wanneer zij u heenbrengen zullen in de synagogen en tot de overheden en de machten, zoo zijt niet bezorgd, hoe of wat gij tot verantwoording zeggen of wat gij spreken zult;

kon verdedigen tegen de pressie die op hem werd uitgeoefend. Van Caerden's handelwijze was onder de gegeven omstandigheden, gezien den naijver der Portugeezen, het wantrouwen van den sultan en diens onbetrouwbare, weifelmoedige houding aan wie der vreemdelingen hij de voorkeur moest geven om zijn doel te bereiken, natuurlijk geenszins bevorderlijk voor de goede verstandhouding. Het is duidelijk dat de vice-admiraal, die eenerzijds volgens zijn instructie lading moest zoeken, anderzijds de landgenooten wilde bevrijden of loskoopen, onvoorzichtig op te goed vertrouwen concessies deed en dat hij, indachtig wat Cornelis de Houtman hier was overkomen, met reden vijandelijkheden vreesde en daaruit dus de gevolgtrekking trok dat de peper niet zou worden geleverd. Men verbaast er zich slechts over, dat de scheepsraad De Houtman nogmaals opofferde voor een zaak, die toen geen uitzicht bood. Het misnoegen van den vorst liet zich al spoedig ook op de Westkust gelden, waar 31 Juli 1601 twee schepen van de Brabantsche Compagnie, in Juni van het vorige jaar tegelijk met de vloot van Van Neck uitgezeild, voor Priaman ankerden. Tot nu toe waren de Hollanders daar goed ontvangen. Ditmaal werd op last van den sultan van Atjeh Cornelis Pietersz. met 17 anderen aan land gevangen genomen, van wie vijf man in verzet werden gedood. Het aanbod, hen uit te leveren in ruil voor het grootste schip, werd afgewezen; pogingen om te ontvluchten hadden geen resultaat. Tenslotte werden de gevangenen naar Atjeh getransporteerd, waar de sultan hun de vrijheid schonk, daar inmiddels de kansen ten gunste van de Hollanders waren gekeerd.

In de maand Juni waren namelijk een galjoen en een fust van de vloot van André Furtado de Mendoza, (uit Goa vertrokken om via Malaka naar Bantam te zeilen en daar de inlanders te tuchtigen ¹⁰⁾), voor Atjeh verschenen en het wantrouwen der inlanders voor de Portugeezen was na het onhandige voorstel van den Franciskaan groot genoeg, om verband te leggen tusschen de komst der Portugeesche schepen en de aanwezigheid van een vloot van een zestigtal oorlogsschepen van den sultan van Djohor voor Pasei. De Atjehers versterkten zich, bevreesd voor een aanval van beiden. Eenerzijds waakte de sultan er voor de Portugeezen tot vijanden te maken, anderzijds werd zijn misnoegen nog meer opgewekt toen de Portugeezen jacht maakten op een Arabisch schip. Dit liet hij beantwoorden met een kanonnade uit het fort, waarbij een der

¹⁰⁾ Zie hfdst. IV.

Portugeesche schepen verloren ging; de opvarenden werden door de Atjehers ontwapend en gevangen gezet. De volgende Hollandsche vloot zou van deze gebeurtenissen profiteeren.

Twee groote en twee kleine schepen van de Middelburgsche Compagnie, (De Houtman noemde Hans Huybrecht Tonneman, kapitein op de *Middelburg*, de admiraal) hadden op 28 Januari 1601 Zeeland verlaten en bereikten Sumatra na een voorspoedige reis reeds op 23 Augustus via Andschuan, een der eilanden van de Komoren; hier kregen zij van den vorst een aanbevelingschrijven voor den sultan van Atjeh; en via Ceylon. De Houtman hoorde in zijn gevangenschap de saluutschoten en hij ondervond alras dat de houding van den vorst te zijnen gunste veranderde, toen deze het advies van Portugeesche zijde niet opvolgde, de Hollanders in de bergen in veiligheid te brengen. De Zeeuwen werden plechtig ontvangen, overhandigden den vorst een brief van prins Maurits, alsmede geschenken in geld en koopmansgoederen en ten bewijze van zijn welwillendheid liet de vorst Frederik de Houtman de boeien afnemen, die hij acht maanden lang had gedragen; daarna schonk hij hem en zijn gezellen zonder losprijs de vrijheid terug. Ditmaal lieten de Hollanders zich niet afschrikken door de betrekkelijk hooge prijzen, want zij wisten dat zoowel Engelsche als Fransche schepen in aantocht waren, brachten hun koopwaar aan land en sloegen voor twee schepen lading in. Een verdachtmaking van Portugeesche zijde, dat de Hollandsche realen valsch waren, werd weerlegd toen de sultan 1000 munten liet doorsnijden en de kooplieden Gerard le Roy en Laurens Bicker waren zoo verstandig, den sultan de verzekering te geven dat Paulus van Caerden zijn bevoegdheid te buiten was gegaan toen hij de peper uit de Arabische jonken lichtte, en dat de gedupeerde kooplieden zonder twijfel schadeloos zouden worden gesteld ¹¹⁾).

Dit alles verzekerde een goede verstandhouding, zoodat de sultan gezanten afvaardigde naar Prins Maurits ¹²⁾ en de Zeeuwen het waagden twee commiezen en drie assistenten, die verlof hadden

11) Dit is ook geschied. Laurens Bicker, die de belangen der Arabische kooplieden zou behartigen, kwam reeds in 1602 met de bewindhebbers der Nieuwe Compagnie overeen, dat f 51048.— schadevergoeding zou worden betaald. Tiele (VI) vermeldt, dat de zaak in 1617 nog hangende was; Franc. Pyrard geeft op 1608.

12) Het resultaat was een verbond van vriendschap en koophandel en volgens Huigh de Groot hadden de gezanten zonder twijfel den indruk gekregen dat de vriendschap der Hollanders hun meer zekerheid bood dan de

gekregen zich aan land te vestigen, met geld en goederen achter te laten in een loge, die „Zeelant” werd geheeten. Bovendien had de „Coninck henlieden toegelaten, dat twee van de voors. commissen gingen na Cambaia met zeecker coopmanschappen, met zyne brieven van faveur aen den Coninck aldaar....”¹³⁾. Niet lang daarna werd ook van hieruit de handel met Goezeratte geopend.

Op den 29-sten November vertrokken de beide volgeladen schepen met de gezanten naar Holland; zij werden voor St. Helena door een rijk geladen Portugeesch galjoen met kanonschoten begroet, welk schip echter na een gevecht van twee dagen in handen der Hollanders viel¹⁴⁾ en naar patria werd opgebracht. De beide andere schepen vertrokken op denzelfden dag van Atjeh langs de Westkust van Sumatra naar Bantam, waar zij, zooals wij hebben gezien, de Portugeesche vloot ontweken en hun reis naar de Molukken vervolgden.

Nauwelijks enkele weken later, op 15 December, verscheen Jan Grenier met zijn schip op de reede; hij was vice-admiraal van de vloot van Jacob van Neck, die op 24 April was uitgevaren. Grenier was van de andere schepen afgedwaald, die door tegenwind Atjeh niet konden bereiken, welke plaats zij ingevolge hun instructie gezamenlijk moesten aandoen. Hij laadde hier een klein quantum peper, maakte de groote brand mee die op 13 Januari 1602 ruim 200 huizen verwoestte en waarbij ook de Zeeuwsche loge, overigens met weinig schade, in vlammen opging, en vertrok reeds op 19 Februari naar Tikoe, waar hij geen lading opdeed omdat toen de handel met vreemdelingen in de kustplaatsen verboden was, uitgezonderd in Atjeh; vandaar zeilde hij naar Bantam. In dat jaar verschenen ook voor de eerste maal een Engelsche vloot en een Fransch schip voor Atjeh. James Lancaster ankerde met vier schepen op 5 Juni 1602 op twee mijl afstand van de stad

slavernij der Portugeezen. Het hoofd van het gezantschap overleed kort na aankomst en werd te Middelburg plechtig begraven. Wap. Het gezantschap van den sultan van Achin, pag. 19 en 22.

13) „Cort Verbael, overgegeven by ende van wegen de Compagnie van Zeelant”. De Jonge. II, pag. 487.

14) Is er reden te gelooven dat de Hollanders aanleiding zochten om het galjoen aan te tasten, zooals Tiele (VI) oppert? Het ligt, dunkt mij, in de rede dat men voor de uitdaging van den landsvijand niet week, al zal de kostbare buit het zijne tot de vechtlust hebben bijgedragen.

en werd verwelkomd door twee Hollandsche kooplieden, die hem niet alleen verzekerden dat de sultan hen welwillend zou ontvangen, maar ook dat de koningin van Engeland in deze gewesten in hoog aanzien stond, "by reason of the warres and great victories which she had gotten against the king of Spaine"; ook de sultan roemde in een onderhoud met Lancaster en zijn gevolg, die een brief van zijn koningin overhandigde, hun meesteres als "a princesse of great noblenesse, for fame speaketh so much of her" ¹⁵⁾. Zij werden hier met veel eerbetoon in een plechtige audiëntie ontvangen, vergast op een banket, feesten en dansen en men wisselde wederzijds geschenken uit, die in een optocht van kostbaar uitgedoste olifanten werden vervoerd. Zonder moeite kregen zij verlof handel te drijven, maar toen Lancaster ervoer dat de inkoopsprijzen veel hoger waren dan waarop men op advies van zijn stuurman John Davis had gerekend, en dat hij niet over voldoende kapitaal beschikte voor een volle lading, zond hij een van zijn schepen naar Priaman op de Westkust van Sumatra. Bovendien vatte hij het plan op het galjoen op te wachten, dat jaarlijks om dezen tijd van de kust van Koromandel naar Malaka werd gezonden, in-dachtig de beproefde buitvaart die hij vroeger had uitgeoefend. Met veel beleid wist hij den sultan te bewegen, te voorkomen dat het bericht van zijn aankomst door Portugeezen of hun handlangers naar Malaka zou worden overgebracht.

Intusschen was op 24 Mei 1602 het Fransche schip *Croissart* ¹⁶⁾ voor Atjeh verschenen, nadat het tweede, de *Corbin*, in het begin van die maand bij een van de Maldiven op de klippen was vergaan. Ook de Franschen werden welwillend ontvangen en kregen verlof hun goederen aan land in een huis op te slaan en handel te drijven. Zij arriveerden echter op een ongunstig tijdstip, want de beschikbare peper was voor het overgrootste deel reeds door de Zeeuwen en Engelschen opgekocht. Ook „door ziekte van den Gouverneur, als ander quaet toesicht hebben (zij) tot geen handel cunnen comen" ¹⁷⁾ en reeds op 20 September 1602 verliet de *Croissart* de reede weer. Op de terugweg moest de bemanning het schip dichtbij de kust van Spanje verlaten, daar het in zinkenden toestand verkeerde.

¹⁵⁾ Markham. *The first voyage*, pag. 74/76.

¹⁶⁾ Zie hfdst. III.

¹⁷⁾ „Verbaell, ghedaen aen de E.M. Heeren." 7 Juli 1603. *De Jonge*. II, pag. 494.

Enkele maanden tevoren, in het begin van September, was het jacht het *L a m*, onder bevel van Cornelis Spex, voor Atjeh aangekomen. Het behoorde tot de vloot van Cornelis Spilbergh, bestaande uit drie schepen, die door Balthasar de Moucheron was uitgerust en 5 Mei 1601 Middelburg had verlaten. Het jacht was in de buurt van de Komoren van de andere schepen afgedwaald en zoodanig onttakeld, dat Spex het niet aandurfde de reis door de Indische wateren voort te zetten; hij deed het scheepje aan Lancaster over, die ook de bemanning in zijn dienst nam. Enkele dagen later verscheen Joris Spilbergh met de beide andere schepen, nadat hij Ceylon had bezocht. Toen hij van Lancaster's plan hoorde om jacht te maken op het Portugeesche galjoen, bood hij aan met een van zijn schepen aan de onderneming deel te nemen, voor welke hulp hij een achtste deel van de buit zou ontvangen. Op 21 September zeilden de schepen uit en blokkeerden Straat Malaka, "al spread our selues a mile and a halfe one from another", toen zij op den derden October een zeil in zicht kregen. Het bleek het verwachte galjoen te zijn, dat spoedig werd veroverd en waarvan de lading door de opvarenden zelf op de andere schepen moest worden overgeladen. "Within fiue of sixe daies we had unladen her of nine hundred and fiftie packes of calicoes and pintados, besides many packets of merchandize: she had in her much rice and other goods, whereof we made full account" ¹⁸⁾. Spilbergh ontving voor zijn $\frac{1}{8}$ part 120 balen en zijn deel van de kisten. De zeshonderd opvarenden liet men toen met het galjoen ongehinderd naar Malaka vertrekken.

Van Atjeh stuurde Lancaster een volgeladen schip naar Engeland terug, nam plechtig afscheid van den sultan, die hem een brief aan zijn koningin overhandigde en verliet Atjeh 9 November met bestemming Priaman; daar voegde hij zich bij het schip dat hij naar die haven had vooruitgezonden en dat aldaar een groote lading voor billijken prijs had opgedaan.

Toen Spilbergh in Atjeh terugkeerde was de beschikbare peper door de Engelschen opgekocht. Hij poogde zonder resultaat Kedah te bereiken en wierp in het laatst van het jaar opnieuw voor Atjeh het anker uit. Hier voegden zich al spoedig twee van de drie Zeeuwsche schepen bij hem, welke onder bevel van vice-admiraal Sebalt de Weert deel uitmaakten van de vloot van Wybrand van Warwijck. Deze waren op 13 Maart 1602 in zee gestoken; de elf

¹⁸⁾ Markham. The first voyage, pag. 92/93.

andere volgden op 17 Juni. Zij waren door De Weert van Ceylon vooruit gezonden, waar hij zelf nog was achtergebleven teneinde in Kandy met den maharadja in onderhandeling te treden. Op 5 Februari 1603 verscheen De Weert zelf voor Atjeh, waar dus nu vijf Hollandsche schepen vereenigd waren. Hiermede wilde de vice-admiraal naar Ceylon terugkeeren om te pogen de Portugeezen daar uit hun vestingen te verdrijven. Een maand later arriveerden nog drie schepen van de vloot, door Van Warwijck eveneens onder bevel van De Weert gesteld. Deze nam bovendien nog een der beide schepen van Spilbergh over en beschikte voor zijn expeditie naar Ceylon over zeven schepen. Er werd zonder incidenten handel gedreven, die echter niet van beteekenis was. De peperaanvoer verminderde, sedert de Hollanders ook in Patani een kantoor hadden gevestigd. De Weert's pogingen, toestemming te krijgen een brandvrije loge te bouwen, mislukten; hij liet echter een commies in Atjeh achter en vertrok 3 April 1603 met zijn schepen naar Ceylon. Joris Spilbergh zette met zijn laatste schip koers naar Bantam.

In Augustus van hetzelfde jaar waren zes der schepen uit Ceylon naar Atjeh teruggekeerd, ditmaal onder bevel van Cornelis Pietersz., de opvolger van De Weert, die met een aantal metgezellen op Ceylon was vermoord. Ook nu was er slechts weinig peper aanwezig, bovendien tegen hoogen prijs, zoodat Pietersz. nog dezelfde maand drie schepen naar Bantam stuurde en zelf met de drie andere naar Patani vertrok. Het zevende was van Ceylon direct naar Bantam gezeild.

Naarmate elders in den Archipel de handel tot ontwikkeling kwam, verloor Atjeh als peperhaven meer en meer aan beteekenis. Daar het tweeledig doel werd nagestreefd, in zooveel mogelijk plaatsen vasten voet te krijgen waar op gunstige voorwaarden handel kon worden gedreven, daarnevens om zoowel daar als elders de landsvijanden te verdrijven, te benadeelen of vóór te zijn, kon het niet uitblijven dat behaalde resultaten door andere elders werden achterhaald of te niet gedaan. Zoo verloor later het kantoor in Grisse veel van zijn beteekenis toen men eenmaal het handelsmonopolie op de Banda-eilanden had verworven, en werd de aankoop in Atjeh ongunstig beïnvloed door den handel in Patani en Djohor. De vriendschap met Djohor en Atjeh was van belang als bedreiging voor den Portugeschen handel en Malaka. De vrede tusschen Djohor en de Portugeezen berokkende den Hollanders slechts geringe schade, want zij hadden zich toen reeds in Noordelijker

streken gevestigd, en ook al kwamen de kantoren in Patani en Sangora na dien vrede onder het bereik van aanvallen der Portugeezen, het bleef bij een bedreiging. De vriendschap met Atjeh werd voornamelijk gehandhaafd ten behoeve van den belangrijken handel op de kust van Koromandel. Andere streken in den Archipel vereischten alle inspanning en beschikbare hulpmiddelen, weshalve eenige jaren verlieden voor opnieuw Hollandsche schepen voor Atjeh verschenen; in dien tusschentijd was de peperhandel nog belangrijk verminderd.

Toen de vloot van Cornelis Matelieff in 1606 naar Malaka koerste, om te pogen deze sterkte te veroveren, was een groote Portugeesche vloot onder bevel van den vice-koning van Indië, Martin Affonso de Castro, uit Goa in zee gestoken, die op 13 Juni van dat jaar voor Atjeh verscheen. De bevelhebber stelde hoogdravende eischen aan den sultan, die zich versterkte, daarbij terzijde gestaan door de Hollandsche facteurs. In de schermutselingen die volgden behaalden de Portugeezen aanvankelijk succes, maar werden toen teruggeslagen en verloren bovendien vijf van hun fusten, die door de Atjehers werden veroverd. Nu verliet de vloot de reede, wellicht op het gerucht dat Malaka werd belegerd. Na de zeeslag met de Hollanders die, zooals wij nog zullen zien, in een beslissende nederlaag voor de Portugeezen eindigde, ankerden op Driekoningendag 1607 drie schepen van de vloot van Matelieff voor Atjeh, onder bevel van den vice-admiraal Olivier de Vivere. Hij had opdracht het verbond van vriendschap met den koning te vernieuwen, terwille van den handel op Koromandel en Goezeratte. Het machtsvertoon der Portugeezen had de positie der Hollanders verbeterd, hoewel ook Paulus van Solt, op doorreis naar Koromandel, in Juni van het vorige jaar goed was ontvangen en op een gevecht tusschen olifanten onthaald. Het kostte Olivier de Vivere geen moeite het verbond met den sultan, in 1600 gesloten, te vernieuwen. Hierin werd den Hollanders bovendien toegestaan: „een versekerde ende vaste plaetse (te) hebben”, daarin „ambaght-luijden ende huijsgezinnen te mogen brengen uijt haer landt”, en dat de sultan niet zou toelaten, „datter eenige Hollanders, Europische volckeren offte naekomelingen in eenige van zijne landen sullen mogen handelen, offte zullen bescheijdt van onse coningh moeten brengen ende het zelve niet hebbende, sullen als vijanden gehouden en vervolght worden”¹⁹⁾. Deze overeenkomst verloor

¹⁹⁾ Heeres, pag. 48—49.

echter haar betekenis toen de sultan in het laatst van 1607 overleed. Van hier vertrok De Vivere met twee van zijn schepen naar Bantam en zond het derde naar Koromandel.

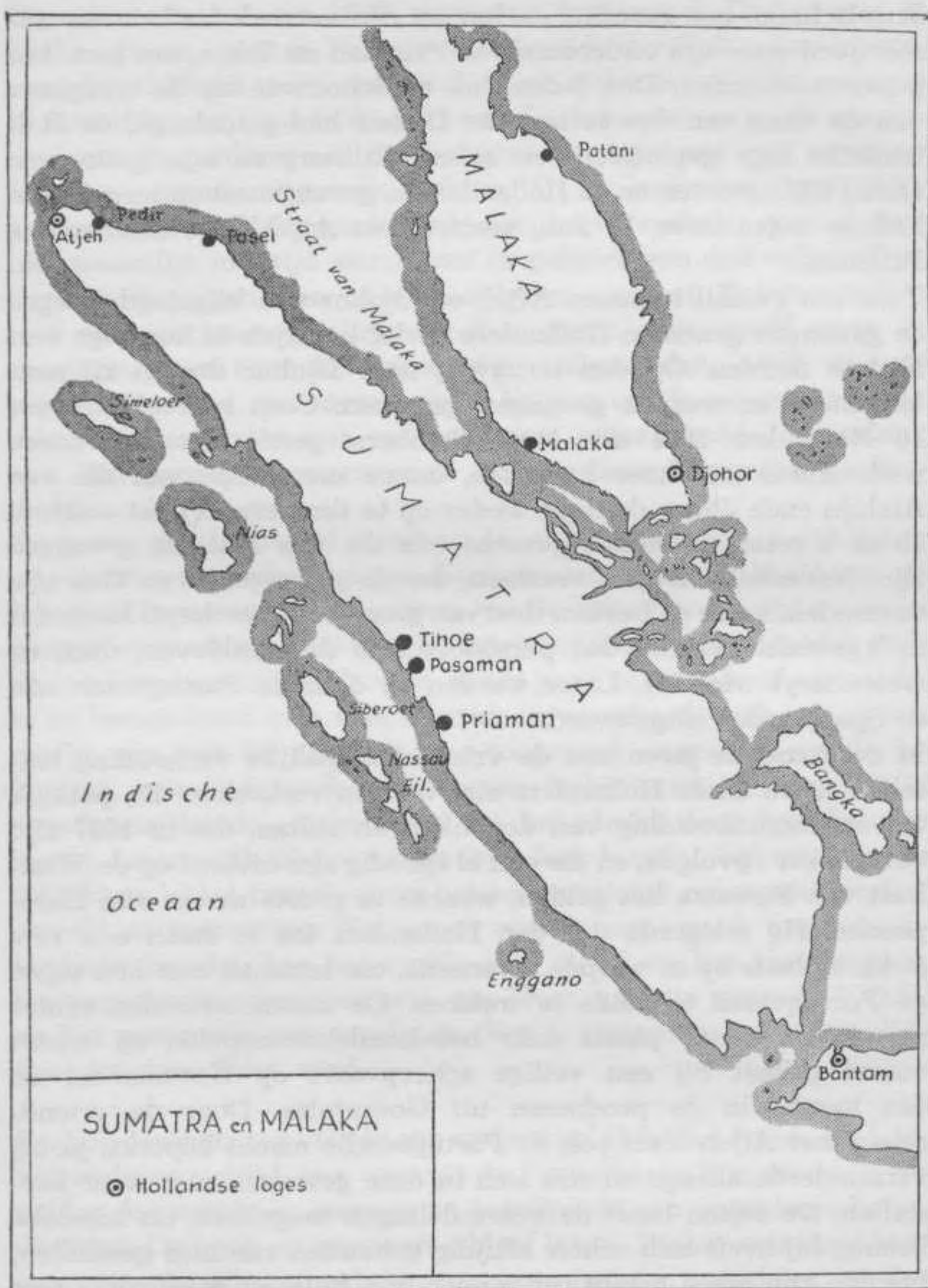
De vloot van Pieter Willemsz. Verhoeff, die van Kotsjin kwam, deed in de eerste dagen van November 1608 Atjeh aan, waar drie van zijn kooplieden met hun gevolg op feestelijkheden werden onthaald en waar de assistenten der facteurs door andere werden vervangen. Van hier poogde Verhoeff tevergeefs hulp van den sultan van Djohor te krijgen om Malaka aan te tasten. Na enkele weken verliet hij Atjeh met bestemming Djohor.

Na Lancaster's bezoek in 1602 duurde het bijna zeven jaar voor opnieuw een Engelsch schip, de *Union* onder bevel van Richard Rowles, op 6 Augustus 1609 ter reede verscheen. Het was 24 Maart 1608 met een tweede schip, de *Ascension*, uit Engeland vertrokken. Zij verloren elkaar bij de Kaap de Goede Hoop uit het oog; de *Ascension* leed schipbreuk in de golf van Kambaja, de *Union* strandde op den terugweg op de Fransche kust.

Daar de Hollanders zich na den dood van den sultan, die door een zusterszoon was opgevolgd, niet meer konden beroepen op hun overeenkomst, stelden zij zich ermee tevreden de Engelschen zoo veel mogelijk tegen te werken, zoodat deze slechts zeer weinig handel konden drijven met de kooplieden uit Goezeratte, en Rowles al spoedig zijn ankers lichtte, om op de Westkust zijn geluk te beproeven in Priaman en Tikoe, waar hij ook een klein quantum peper opdeed.

Op 12 April 1613 ankerden twee Engelsche schepen, de *Hosian* en de *Dragon* onder bevel van Thomas Best voor Atjeh; hij was 1 Februari 1612 met vier schepen uit Engeland vertrokken ²⁰⁾. Rowles werd met veel eerbetoen aan land ontvangen, waar de sultan ter eere van hem een groot banket gaf. Best overhandigde brieven en voerde besprekingen over de bepalingen die tusschen den grootvader van den sultan en James Lancaster waren overeengekomen, met name over tolvrije in- en uitvoer; overigens zonder resultaat. Hier hoorde hij van den gezant van den vorst van Siam, dat zijn landgenooten dat Rijk hadden bezocht en werd hij eveneens tot een bezoek uitgenoodigd. Best overhandigde den gezant brieven voor zijn vorst en voor de machthebbers in verschillende havenplaatsen. De sultan van Atjeh verleende den

²⁰⁾ A Journall of the tenth Voyage to the East-India. Purchas. IV, Chap. VII. par. 2.

Engelschman een eeretitel en liet op zijn verzoek lastbrieven uitschrijven voor zijn onderdanen in Priaman en Tikoe, om hem van peper te voorzien. Den 3-den Juli aanschouwde hij de terugkeer van de vloot van den sultan, die Djohor had getuchtigd, de Hollandsche loge geplunderd en sultan Sabrang en zijn gezin, een aantal Rijksgrooten en 22 Hollanders in gevangenschap meevoerde. Enkele dagen later, 13 Juli, verliet Best Atjeh, met bestemming Priaman.

Toen het geschil tusschen Atjeh en Djohor was bijgelegd, kregen de gevangen genomen Hollanders verlof in Atjeh in hun loge verblijf te houden. Op den terugweg naar Djohor dreven zij naar Malaka af en werden gevangen genomen. Coen schreef hierover 10 November 1614 aan bewindhebbers: „ende dat den onsen wederomme na Jhoor keerende, omme met hulpe van die van Atchijn ende Jhoor de logie weder op te timmeren () tot omtrent 20 in 't getal, na eenich gevecht van die van Malacca gevangen zijn. Naderhant hebben verstaen, dat de gevangenen na Goa zijn versonden, maer en hebben daervan geen recht bescheyt. Mede dat in 't gevecht verscheyden personen zijn doot gebleven, doch en weten neyt wie” ²¹⁾. Later werden zij door de Portugeezen aan de Spanjaarden uitgeleverd.

In de komende jaren zou de vriendschappelijke verhouding tusschen Atjeh en de Hollanders niet worden verbroken. De politiek van machtsuitbreiding van den nieuwen sultan, die in 1607 zijn voorganger opvolgde, en die ook al spoedig zijn invloed op de Westkust van Sumatra liet gelden, weerde te groote macht van Europeanen. Hij weigerde dus den Hollanders toe te staan een versterkte plaats op te werpen, eveneens, om tezamen met hen tegen de Portugeezen te velde te trekken. De onzen streefden echter niet in de eerste plaats naar het handelsmonopolie; zij waren vooral gebaat bij een veilige scheepvaart op Koromandel en den handel in de producten uit Goezeratte. Door de vriendschap met Atjeh bleef ook de Portugeesche macht beperkt; ja, zij verminderde allengs en zou zich in deze gewesten niet weer herstellen. De sultan heeft de vreemdelingen toegelaten uit handelsbelang; hij heeft zich echter afzijdig gehouden van hun geschillen, breidde zijn eigen macht uit zonder hun hulp, en voorkwam met beleid dat een van beide partijen te grooten invloed in zijn gebied zou krijgen.

²¹⁾ Bescheiden. I, pag. 61.

De overeenkomst van 1607 werd niet vernieuwd. Djohor zou in 1641 nog eens tegen de Portugeezen de zijde der Hollanders kiezen, waardoor Malaka werd veroverd; Atjeh hield zich afzijdig en eerst in datzelfde jaar sloot de dochter van den schoonzoon, en de opvolger van den sultan met de Nederlanders opnieuw een overeenkomst aangaande uitgaande rechten ²²⁾. De herleving van Atjeh's macht heeft de Hollandsche belangen niet geschaad, omdat deze niet wezenlijk in strijd waren met de politiek van den sultan. Ten slotte, andere gebieden wierpen rijkeren oogst af. Het monopolie, met alle machtsontplooiing vandien, werd nagestreefd voor de specerijen, niet voor den inkoop van ruilartikelen. Atjeh was als peperhaven niet van overwegend belang en de nevenhandel in inlandsche artikelen kon op vreedzame wijze geschieden zoolang ook Europeesche concurrenten niet beslissend werden bevoordeeld.

Er is een groot verschil tusschen de geschiedenis van de Hollandsche kantoren op de kust van Koromandel, of bijvoorbeeld van de loges en forten in de Molukken. In de eerste werd onder veelal hoogst ongunstige omstandigheden handel gedreven zonder voldoende bescherming, tijdens de eerste jaren op genade of ongenade; in de laatste hield men voet bij stuk en verzekerde zich met groote macht van wat bij contract was toegezegd: eenerzijds op de inlanders, anderzijds op de mededingers. In het eerste geval volstrekt vreedzame handel, belemmerd en benadeeld door willekeurige lasten der machthebbers, uitgevoerd door kooplui, bekwaam in de fabrikage; in het tweede geval het onverzettelijk monopolie, forten, geweld en verovering. Het eerste was de ware aard; maar de inlandsche handel, hoe belangrijk ook, stond op het tweede plan. De export van specerijen was een levenskwestie voor de V.O.C., en het monopolie een noodzaak. Het is verworven met hetzelfde doel, uit denzelfden aard.

Djohor daarentegen volgde een andere politiek dan Atjeh. Malaka, het verloren gebied, van waaruit de Portugeezen hun macht lieten gelden, lag aan haar grenzen en beteekende een voortdurende bedreiging. De hoop op herovering bleef leven. Djohor was door haar ligging in de gelegenheid den toevoer van levensmiddelen uit den Archipel en den handel met de Noordelijk gelegen gebieden te

²²⁾ Schriftelycke acte der koningine van Atchyn, met J. Schouten afgesloten tusschen 23 Maart en 27 Mei 1641. Heeres, pag. 345, ev.

blokkeeren; de oude vijandschap zocht een bondgenootschap met een anderen tegenstander uit Europa. De Hollanders op Banda hoorden van inlandsche handelaars uit Djohor dat de sultan hun vriendschap zocht; „desen coninck compt Mallacken rechtelycken toe, is een seer goedertieren coninc en wort van vremdelingen seer bedanct”²³⁾.

Van Heemskerck gaf hieraan gevolg, zond den sultan uit Djaratan een brief en geschenk en vertrok zelf op 27 Juli 1602 naar Djohor. Gedwongen door stroom en tegenwind bezocht hij echter eerst Patani, waar de broer van den sultan van Djohor, regent van Siak op Sumatra, Heemskerck op zijn schip bezocht, hem zijn vriendschap betuigde, maar natuurlijk zijn hulp inriep tegen de Portugeezen. Deze belemmerden hunnerzijds den inlandschen handel, toen de sultan weigerde de Hollanders te weren. Van half November 1602 tot eind Februari 1603 kruiste Heemskerck in de omgeving van het eiland Timoean om de Portugeesche galjoenen van Macao op te vangen en zeilde, toen een dezer schepen toch Straat Malaka had bereikt, op uitnoodiging van den sultan van Djohor naar de rivier, nadat hij zich voordien van den toestand aldaar op de hoogte had laten stellen. Hier lag een tweede galjoen voor anker, dat de zeilen heesch, maar zich na een gevecht moest overgeven, op voorwaarde van lijfsbehoud voor de 750 opvarenden. Heemskerck hield zijn belofte, liet de gevangenen ongehinderd naar Malaka vertrekken en ontving daarvoor later dankbrieven van den bevelhebber van Malaka, Fernao d'Albuquerque en van den Raad van Malaka, alsmede van den kapitein van het galjoen, Sebastiao Serrao²⁴⁾. De sultan van Djohor ontving Heemskerck met de grootste welwillendheid en toen hij op 3 April 1603 met het buitgemaakte schip naar Bantam vertrok, liet hij den koopman Jacob Buys met assistenten en koopmansgoederen achter en werd hij vergezeld door een gezant met gevolg op weg naar prins Maurits. Het kantoor was gevestigd in de hoofdplaats Batoesawer. In Augustus 1603 had Cornelis Pietersz. met twee schepen en een jacht Atjeh verlaten. Hij veroverde in Straat Malaka een Portugeesche jonk uit Makassar, (een ander scheepje, dat aan den vorst van Makassar toebehoorde, liet hij weer gaan,) kruiste geruimen tijd rond om Straat Singapoera te vinden en ankerde 4 November

23) Informatie, vermoedelyk van Stalpaert van der Wiele. De Jonge. III, pag. 153.

24) Gepubliceerd o.a. in H. Grotius. „De jure praedae”. Dansté. Hfdst XI.

1603 op de rivier van Djohor. Daar werd hij door berichten van Buys ervan op de hoogte gesteld, dat de hoofdstad door een Portugeesche vloot onder bevel van Estevao Teixeira de Mattos werd geblokkeerd, bestaande uit zes groote en een aantal kleine schepen. Op 7 November viel Pietersz. de Portugeesche vloot aan en verdreef haar; de achtervolging, die toen tezamen met een veertigtal prauwen van den sultan werd ingezet, had echter geen succes. De sultan bezocht den Hollandschen vice-admiraal aan boord van zijn schip, waar zij tevens afscheid van elkaar namen, daar vooreerst geen lading beschikbaar was; Pietersz. zette zijn voorgenomen reis naar Patani voort.

Het oude spel der Portugeezen uit het begin der eeuw herhaalde zich. Enkele dagen na het vertrek der Hollandsche schepen verschenen Portugeesche galeien en werd den sultan vrede aangeboden, op voorwaarde dat hij de Hollandsche kooplui zou uitleveren, hetgeen de vorst weigerde. Hij versterkte zijn stad, maar een aanval bleef vooralsnog uit. Anderzijds wees hij ook vredesvoorstellen van den sultan van Atjeh van de hand. Ware de vrede tusschen de inlandsche vorsten gesloten, het zou den Hollanders met hulp van beiden weinig moeite hebben gekost Malaka in het Oosten en het Westen te blokkeeren en den Portugeeschen handel op de Noordelijke gebieden te vernietigen.

In de eerste dagen van Mei 1604 verscheen Van Warwijck uit Grisse met twee schepen op de rivier en ontbood Buys, van wien hij vernam dat de Portugeesche bedreiging ernstig was en dat de sultan het bij een aanval waarschijnlijk zou afleggen wanneer hem geen hulp werd verleend. Van Warwijck wisselde geschenken met den vorst en stond oorlogsbehoeften aan hem af, voornamelijk kruit en lood. Op 20 Mei vertrok hij naar Patani.

Een van zijn schepen, de *Vlissingen*, dat op reis van Patani naar Bantam een Portugeesch schip had buitgemaakt, veroverde ook op den terugweg bij Pedro Branca een Portugeesch vaartuig met rijke lading en zeilde de rivier van Djohor op. Daar raakte het in gevecht met blokkadeschepen uit Malaka; het dreef een galjoen op de vlucht, maakte nog een scheepje uit Solor buit en zeilde naar Patani. Van Warwijck zond de *Vlissingen* naar Djohor terug, waar de Portugeesche schepen de rivier hadden verlaten en volgde zelf den 27-sten October. Daar voegden zich 16 November nog twee schepen bij hem onder bevel van Cornelis Bastiaensz., vice-admiraal van Steven van der Haghen, die uit de Molukken waren gekomen, Patani hadden aangedaan en vandaar

koers naar Djohor hadden gezet. Hoewel de sultan berichtte dat de Portugeezen in Malaka slechts over een geringe macht beschikten en er op aandrang de stad te belegeren, weigerden de Hollanders dit met het oog op hun tekort aan kruit en manschappen. Zij stonden echter nog eenig geschut en een gedeelte van hun kruit aan den sultan af, lieten den facteur Cornelis Francx bij hem achter en vertrokken in December naar Bantam.

Cornelis Matelieff, bewindhebber van de V.O.C. en admiraal van een vloot van elf schepen, die op 12 Mei 1605 met negen schepen was uitgezeild, zou echter aan de verlangens van den sultan tegemoet komen. Hij verscheen 30 April 1606 voor de stad, waar de vloot van den sultan zich bij de zijne voegde, hief na een gevecht met een grootere Portugeesche vloot, dat onbeslist bleef, de blokkade van de stad op, zeilde naar Djohor, maar keerde naar Malaka terug en bracht den Portugeezen een zware nederlaag toe. Tijdens zijn verblijf in Djohor overlegde hij met den sultan hoe men den Portugeeschen handel op China en de Groote Oost schade kon toebrengen, gaf aanwijzingen omtrent de versterking van Batoesawer en deed opmetingen voor vestingwerken. Hij beseftte duidelijk van hoeveel belang het was om op den hoek van het Schiereiland vasten voet te krijgen; „men soude eerst en voor alle dingen moeten soecken de stadt van Johor vast te maecken”, luidde zijn advies aan bewindhebbers ²⁵⁾. Anderzijds had een vestiging aldaar voor den handel slechts weinig betekenis, „want daer vallen gansch geen waeren ende tgene men aldaer tot noch toe geladen heeft is een weynich peper, twelck wel van selff in Java soude commen, doch met dat de saecke in oorloghe staet, soude men het comptoir aldaer noch wat mogen continueren” ²⁶⁾. Zijn pogingen hadden echter weinig resultaat; het werk aan de vestingwerken vlotte niet, de sultan bezat weinig overwicht over zijn hoofden, die zelfs voor het meerendeel Portugeesch gezind waren en toonde bovendien berouw over het accoord, door hem met Matelieff voor Malaka gesloten; tenslotte was hij van meening, dat Malaka niet kon worden veroverd en neigde reeds, oorlogsmoe, tot vrede met de Portugeezen. Desondanks was de sultan den Hollanders „wonder welgesint, na mijn oordeel mach men hem wel betrouwen”,

25) Discours van den Oost-Indischen Staet. 12 November 1608. Rott. Hist. Bl. III/1, pag. 257.

26) Discours, Rott. Hist. Bl. III/1, pag. 275.

Jan Huygen van Linschoten

Verhael vande Reyse by de Hollandtsche Schepen

gedaen naer Oost Indien/haer avontuer ende succes/met de beschryvinghe der Landen daer zy gheweest zijn/der Steden ende Inwoonderen met Caerten ende Figuren verlicht seer ghenoechlyck om lesen.

Ghedrukt voor Barent Langenes, Boeck-vercooper tot Middelborgh, Anno 1597.

De eerste Hollandsche vloot naar Oost-Indië, onder bevel van Frederik de Houtman

luidde Matelieff's advies aan admiraal Van Caerden ²⁷⁾). Matelieff pareerde den onwil van den sultan door naar voren te brengen dat hij Malaka desnoods alleen of met de hulp van des sultans ouden vijand Atjeh kon veroveren, waarna het „Tweede accoordt” tot stand kwam ²⁸⁾). Hiermede werd de eerste overeenkomst bevestigd en den Hollanders bovendien toegestaan ergens op het gebied van den sultan een versterkte plaats te bouwen; dit laatste werd echter niet verwerkelijkt. Inmiddels had Matelieff vernomen, dat de helft der Portugeesche vloot naar de Nicobaren was vertrokken, waarop hij naar Malaka terugkeerde, waar de vijandelijke vloot door de Hollanders vrijwel werd vernietigd; de stad bleef echter voor de Portugeezen behouden.

Een jaar lang lieten de Portugeezen Djohor ongemoeid. De sultan neigde echter nog steeds tot vrede, om welke reden hij geen gevolg gaf aan de uitnoodiging van Matelieff, die inmiddels de Molukken, China en Tsi-ampa had bezocht en in October 1607 een schip naar Djohor zond, met het verzoek aan den sultan hem in Pahang te willen bezoeken, waar hij tezamen met den vorst van Pahang, die vroeger bij het beleg van Malaka hulptroepen aan Djohor had afgestaan, maatregelen tegen de Portugeezen wilde beramen. Matelieff zweefde het plan voor oogen, de vorsten van het Schiereiland tegen de Portugeezen te vereenigen. In Bantam ontving hij den last der bewindhebbers, den oorlog met terzijdestelling van den handel zoo krachtig mogelijk voort te zetten en 15 December 1607 kreeg hij bericht uit Djohor, dat de Portugeezen met een groote vloot voor de stad waren verschenen. De inlanders staken hun stad in brand en vluchtten naar het gebergte, hoewel de Portugeezen geen aanval ondernamen; de sultan nam de wijk naar Lingga. L'Hermite liet nu een gedeelte van het kapitaal uit het kantoor te Batoesawer lichten.

Admiraal Van Caerden, die inmiddels 6 Januari 1608 met zijn vloot in Bantam was aangekomen, besloot in overleg met Matelieff naar Djohor te zeilen; tegenwind belette hem dit echter, zoodat hij na enkele dagen onverrichterzake terugkeerde. Zijn plan was geweest „aldaer de caracquen, die men dit jaer van China verwacht, waer te nemen ende de stadt van Malacca te benauwen tegen de compste van de toecomende vloot, dwelck, indien 't te wege hadde connen gebracht worden, een heerlycke saecke soude

27) Van 4 Januari 1608. De Jonge. III, pag. 234.

28) 23 September 1606. Heeres, pag. 47, ev.

geweest syn" ²⁹⁾). De fiscaal Martin Ape werd naar Djohor gezonden, teneinde den sultan moed in te spreken. Deze was echter zeer ontmoedigd, omdat in zoo langen tijd geen Hollandsche schepen waren verschenen en gaf den fiscaal te kennen, dat hij zonder doeltreffende hulp der Hollanders binnenkort gedwongen zou zijn vrede te sluiten met de Portugeezen. De beide admiraals Matelieff en Van Caerden besloten nu naar de Molukken te zeilen, waaraan volgens den eerste meer gelegen was dan aan Djohor.

Het uitblijven van hulp bracht den sultan inderdaad in de grootste verlegenheid. In een smeekschrift aan de Hollanders beklagde hij er zich over, dat zij „hem nu tusschen twee stoelen in de assche lieten zitten" ³⁰⁾). Zijn onderdanen kwamen tegen hem in opstand en hij moest machteloos toezien dat de Portugeezen op de oevers der rivier versterkingen opwierpen en de scheepvaart belemmerden. Toen de vloot van Verhoeff op 23 November 1608 voor Malaka verscheen, en deze admiraal den vorst opvorderde hem volgens de overeenkomst bijstand te verleen, was de sultan niet alleen nauwelijks bij machte hieraan gevolg te geven, hij was er bovendien niet meer toe bereid. Na het vertrek van Matelieff had hij onderhandelingen over den vrede met de Portugeezen geopend en deze waren nog gaande. Vooropgesteld dat vriendschap met de Hollanders, gericht tegen de Portugeezen, in het belang was van Djohor en dat de sultan bewezen had den Hollanders trouw te willen blijven, hij moest tenslotte wel tot het inzicht komen dat alleen een sterke Hollandsche vloot, in zijn Rijk gestationneerd, hem kon vrijwaren voor de aanvallen der Portugeezen. Nu was hij aan hun genade of ongenade overgeleverd zoodra de Hollandsche vloten deze streken verlieten, na Malaka te hebben bedreigd of vijandelijke schepen te hebben verjaagd. Daar hij bovendien van meening was dat Malaka niet kon worden veroverd, (dit geschiedde immers ook eerst in 1641) bleef er voor hem weinig anders over dan zich te verstaan met den vijand van oudsher. De handelsbelangen der Hollanders riepen hun vloten naar elders. Het is eveneens te begrijpen dat zij militaire operaties van tamelijken omvang, die schepen zouden opeischen welke elders niet konden worden gemist, tenslotte moesten achterstellen bij belan-

²⁹⁾ Algemeene Missive van Jacques l'Hermite. 28 Januari 1608. De Jonge. III, pag. 248.

³⁰⁾ Victor Sprinckel, opperkoopman in Patani, aan Jacques l'Hermite in Bantam. 27 December 1608. De Jonge. III, pag. 80.

gen in gebieden van meer beteekenis, waar men bovendien den vijand ook afbreuk deed of kon doen. Heeren bewindhebbers hebben herhaaldelijk bevolen Malaka te belegeren en zoo mogelijk te veroveren; het is soms op een haar na gelukt. De methode daartoe was echter, de stad met sterke vloten te blokkeeren en uit te hongeren; daarbij kon het bondgenootschap met Djohor niet worden ontbeerd. Ware het gelukt, men zou den Portugeeschen handel in den geheelen Archipel, in Japan en China in den rug hebben genekt. Ook al ontving Matelieff het bevel den oorlog rigoreus door te voeren, ongeacht nadeelen voor den handel, de gedachte dringt zich op dat toch het tweeledige doel der Compagnie, handel drijven en oorlog voeren, de oorzaak was dat men tenslotte de meest omslachtige methode koos. Namelijk den vijand van zijn verst weg gelegen posten terug te dringen, met behoud van onmiddellijk profijt, inplaats van in zijn rug de lange verbindingswegen af te snijden en hem zoo tot overgave te dwingen, zonder onmiddellijk profijt.

Ook Matelieff heeft ingezien dat het de Compagnie aan macht ontbrak om den vijand afdoende te verdringen; zijn meening daaromtrent getuigt waarlijk van inzicht: „soo dunckt mijn dat wy de saecke van Oost-Indien niet en sullen kunnen staende houden, met de selve alleen te laten regeren door de Heeren Bewinthebberen, want sie niet datse autoriteyt ghenoech hier in Indien sullen krijgen, om de saecke ten goeden eynde te brengen”³¹⁾. Met andere woorden: de Staten Generaal moesten de leiding op zich nemen.

Het is niet gewaagd te veronderstellen, dat reeds de gecombineerde zeemacht van Matelieff en Van Caerden, bijgestaan door andere schepen die zich in den Archipel bevonden, Malaka had kunnen veroveren. Van Caerden zeilde echter ten Westen van Sumatra naar Bantam; Matelieff wees het af hem naar Djohor te vergezellen en de moesson belette hem bovendien deze plaats te bereiken. Hoezeer bewindhebbers er ook op waren bedacht Malaka onschadelijk te maken en daarmee de Portugeesche concurrentie, talrijk waren de moeilijkheden die overwonnen moesten worden voor men met kans op succes kon opereeren en de bevelhebbers der vloten wisten bovendien maar al te goed, dat de Compagnie het profijt niet kon ontberen.

Verhoeff deed dus tevergeefs een beroep om hulp op den sultan

³¹⁾ Discours van Matelieff. Beg. en Voortg. O.I.C. II, 13e reis, pag. 72.

van Djohor en hij werd over de redenen van deze weigering ter dege ingelicht door den koopman Van den Broeck uit Batoesawer. In het laatst van December 1608 verscheen de admiraal met zijn vloot voor Djohor, waar hij volgens zijn instructie met den sultan een nader verbond moest sluiten, „bouwende oock met deszelfs believen, advys ende hulpe een fortress ofte sterkte” ³²⁾. Hem was tevens opgedragen, zich zoo spoedig mogelijk naar de Molukken te begeven en de sultan, wetende wat hem boven het hoofd hing als de Hollanders weer waren vertrokken, weigerde het verzoek. Er werden wederzijds geschenken gewisseld. Zijnerzijds wees Verhoeff het van de hand den sultan bij te staan om Patani te veroveren, waarop hij rechten liet gelden, maar hij steunde hem met geld, om de verbrande hoofdstad weer op te bouwen, en met oorlogsbehoeften, en liet voorloopig twee schepen op de rivier achter. Van den Broeck werd vervangen door Jacques Obelaer en 8 Februari 1609 vertrok de vloot naar Bantam.

De beide schepen bleven tot November 1609 in Djohor, met een korte onderbreking voor een reis naar Patani. Toen werden de onderhandelingen tusschen den sultan en de Portugeezen met succes bekroond. Het gerucht van een Bestand tusschen de Republiek en Spanje had tenslotte den doorslag gegeven, zooals de sultan aan prins Maurits schreef: „want oversulcx op wien mogen wy onse hope meer stellen omme der stadt van Malacca weder te vercryghen, soo 't selvige accort met den Coninck van Portugal voortganck heeft” ³³⁾. Tot October 1610 blokkeerden Portugeesche schepen de rivier, waardoor de handel vrijwel geheel werd stilgelegd en op den eersten van die maand verscheen een Portugees als afgezant van Malaka om het vredesverdrag te onderteekenen. Op 16 October werd de vrede onder trompetgeschal bekend gemaakt. Zes dagen later vertrok de Portugeesche gezant in gezelschap van gezanten van den sultan, die hunnerzijds in Malaka het tractaat zouden onderteekenen.

Den volgenden dag verklaarde de sultan in een bijeenkomst met de Hollanders in hun loge, dat hij: „Syne Princel. Ex^{tie}en de Bewinthebbers en d'onse niet verlaten en sal soolange als hij leeft, en den pais heeft moeten doen door armoede, ende een jaer bycans belegert is geweest van de Portugeesen, en dat hy zyn excuse doet aen de heeren Staten met een briefken, waeraen wij ons refe-

³²⁾ Geheime instructie voor Verhoeff. 13 October 1607. De Jonge. III, pag. 72.

³³⁾ Missive van den Sultan van Djohor. De Jonge. III, pag. 306.

reren" ³⁴⁾. De Hollandsche kooplui mochten onder bescherming van den vorst ongehinderd blijven. De Portugesche handel herleefde echter oogenblikkelijk door den aanvoer van goedkoope kleedjes uit Malaka; de Hollandsche werd van nog minder betekenis dan hij al was.

Door het verbond met de Portugeezen werd echter opnieuw de vijandschap tusschen Atjeh en Djohor ontketend. Terwijl de vloot van Djohor naar Pahang was gevaren, met welk Rijk het sedert 1612 in oorlog was, verscheen 7 Mei 1613 de vloot van Atjeh op de rivier, waar het schip de *Hope* lag, dat drie dagen tevoren was gearriveerd om den facteur af te lossen en het kapitaal aan te vullen. De Hollanders sloegen het verzoek der Atjehers af, zich afzijdig te houden, trouw blijvend aan de overeenkomst, tusschen Matelieff en den sultan van Djohor gesloten. Zij zetten 31 man aan land, die werden bijgestaan door het personeel der loge, dat uit zes man bestond, „doende daarmede die van Atchijn alle mogelijke affbreuck. Doch dies nietteghenstaende hebben die van Atchijn den 6en Juny de stadt innegecreghen, sijnde haer door die van Joor opgegeven" ³⁵⁾. Twee man sneuvelden, 22 werden gevankelijk naar Atjeh gebracht, „onder borchtocht van des compagnies goederen", een drietal gewonden keerde naar het schip terug, de overigen werden vermist. Wij hebben reeds gezien wat het lot dezer gevangenen was toen de vorsten van Atjeh en Djohor zich hadden verzoend en de eerste zijn zuster aan sultan Sabrang ten huwelijk gaf en hem vergezeld van 2000 Atjehers naar Djohor terug liet brengen, om de stad weer op te bouwen. Bijna een jaar lang lag de handel nu geheel stil, tot in Augustus 1614 de opperkoopman Andriaan van der Dussen in Djohor arriveerde om besprekingen te voeren over den bouw van een fort.

Zooals de Hollanders niet ver van den Zuidelijken toegangsweg tot den Archipel een sterkte stichtten als centraal punt van hun macht, zoo zagen reeds tientallen jaren eerder de Portugeezen de noodzakelijkheid in om de toegangspoort in het Westen te beheerschen. Reeds in 1505 had koning Manuel het plan opgevat den handel der heidenen te vernietigen. Hij zond een gouverneur naar Indië met een sterke macht om de Portugeesche nederzettingen te be-

³⁴⁾ Brief van Jacques Obelaer uit Djohor. 25 November 1610. De Jonge. III, pag. 305.

³⁵⁾ Coen aan bewindhebbers. 1. I. 1614. Bescheiden. I, pag. 27.

schermen, en stelde zich ten doel door de verovering van Aden den handelsweg via Alexandrië naar Europa af te sluiten en met de verovering van Ormuz den weg via Beirout. Bovendien wilde hij in Malaka den Mohammedaanschen handel tot zich trekken, want men kon en mocht alles in bezit nemen wat niet aan Christenen toebehoorde ³⁶⁾. Zoolang dit kruispunt van den inlandschen handel in handen bleef van de Mohammedanen zouden de Portugeezen daarvan uitgesloten blijven.

De geschiedenis van deze vestiging nam in 1511 een aanvang met de verovering van Malaka, welk Portugeesch succes niet voor een gering deel te danken was aan de geschillen tusschen de inlandsche vorsten, aan het hardnekkige verzet van Djohor, dat van de verloren gebieden geen afstand wilde doen en aan de groeiende macht van Atjeh. Door deze tegenstrijdige belangen is Malaka herhaaldelijk aan herovering ontkomen en kon de veelal zwakke macht der Portugeezen zich in deze gunstig gelegen maar ongezonde plaats handhaven. Het is even vaak met groote overmacht belegerd, beschoten, of geblokkeerd om te worden uitgehongerd en daarvoor gespaard dank zij de tweespalt tusschen de inlandsche vorsten, door onkunde hunnerzijds of het gelukkig toeval. Dit alles werd onderbroken door strafexpedities der Portugeezen, die een tijdlang rust waarborgden.

Vanuit dit Westelijk gelegen strategisch bolwerk werd de handel op de kusten van China en Japan, naar de eilanden in het Oosten en ook op Koromandel met vrucht ondernomen. Een blik op de kaart doet reeds zien van hoeveel beteekenis Malaka in die gebieden was. Echter ook, dat de Groote Oost buiten haar radius lag, in tegenstelling tot Jacatra of Bantam. De kwalijke geschiedenis der Portugeesche overheersching in de Molukken moge vooral te wijten zijn aan willekeur, corruptie en dieverij van vaak onbekwame gezaghebbers, men kan de bedroevende resultaten tevens op rekening schuiven van den afstand met het zoover Westelijk gelegen Malaka.

Den weg, door de voorgangers gebaad, hebben de Hollanders niet gevolgd. Het doel der Portugeesche strafexpedities was verovering van gebied en onderwerping der bevolking; dat der Hollandsche was bevestiging van het gesloten contract. De verovering van Banda maakt daarop geen uitzondering, evenmin de bouw van het fort in Jacatra.

³⁶⁾ Böhm. Het recht van Kolonisatie.

Na de verovering van Malaka, stapelplaats van specerijen en handelsartikelen uit China en Japan, strekte de Portugeesche handel zich vooral naar het Noorden uit. Het eerste doel der Hollanders was het verkeer met de Groote Oost en langs dien omweg ontwikkelden zij zich tot mededingers in het Noorden.

In Augustus 1509 verliet een vloot van vijf schepen onder bevel van Diogo Lopez de Sequeira Kotsjin; zij was uit Lissabon vertrokken met instructie om via Madagaskar naar Malaka te koersen, daar specerijen te laden en schatting op te leggen. Zij deed de peperhavens Pedir en Pasei aan op de Noordkust van Sumatra, waar de Portugeezen toestemming verwierven om handel te drijven, maar vervolgde zonder lading in te nemen haar reis naar Malaka. Hier werden de opvarenden door den sultan welwillend ontvangen en kregen zij verlof hun koopwaar in een factorij op te slaan.

Heeft het goud en de overredingskracht van belanghebbende Mohammedaansche kooplui, die den geduchten concurrent vreesden, den sultan van gedachten doen veranderen, of speelde de onbetrouwbaarheid een rol, die een despotisch heerscher en zijn Maleische onderdanen wordt aangewreven? Toen twee maanden waren verstreken rustte de sultan in het geheim een vloot uit om de Portugeesche schepen te overvallen en hoewel deze opzet mislukte, werden een aantal Portugeezen aan land gedood en anderen in de factorij gevangen genomen. De schepen verlieten de reede en namen op den terugweg wraak op Maleische vaartuigen.

Waren de Maleiers zoo onbetrouwbaar? Waren zij opgeschrikt door de mare die den Portugeezen was vooruit gegaan, dat zij zich steeds voordeden als vredelievende kooplui, die na verloop van tijd den vorst met geweld tot schatplichtigheid dwongen? De val van Goa dwong den sultan tot voorzichtigheid; daarna verklaarde hij zich bereid tot vriendschappelijke onderhandelingen.

De plannen van Dom Manuel, die werden gesteund door Pauselijke bullen, lieten aan duidelijkheid echter niets te wenschen over. Welk verschil maakte het uit, dat weinige jaren later Francisco de Vitoria de rechtsgeldige gronden onderscheidde van de niet-rechtsgeldige, volgens welke de barbaren van de Nieuwe Wereld, van waar de Spanjaarden hun macht in de Philippijnen vestigden, onder hun zeggenschap zouden komen? De inlander had geen ongelijk den Portugees te wantrouwen en de strafexpeditie, ondernomen door Affonso d'Albuquerque, sedert 5 November 1509 gouverneur van Indië, had geen ander doel dan Malaka te ver-

overen. Dit voornemen werd nog gesterkt door een brief van Ruy d'Aranjo, de facteur die in Malaka gevangen was genomen, waarin hij als zijn meening te kennen gaf, dat men zich slechts met geweld van den handel in Malaka meester kon maken en daarvoor over een sterke macht moest beschikken.

Op 2 Mei 1511 voer d'Albuquerque met een vloot van 19 schepen uit naar Malaka, maakte onderweg handelsvaartuigen buit, waardoor hij de goede verstandhouding met de vorsten van Pedir en Pasei verstoorde en ankerde half Juni voor Malaka. Hier eischte hij dat de gevangenen zouden worden uitgeleverd en dat schade-loosstelling werd betaald voor de vernielde goederen; werd dit niet ingewilligd dan dreigde hij den sultan te zullen afzetten en verjagen. De vorst hield de onderhandelingen sleepende, leverde na een bombardement de gevangenen uit en vroeg om vredesvoorwaarden, maar wierp versterkingen op toen d'Albuquerque bovendien eischte een fort te mogen bouwen. Op 25 Augustus 1511 gingen de Portugeezen tot den aanval over. Toen deze 10 Augustus werd hervat viel de stad na enkele dagen in handen der Portugeezen, waar zij grooten buit behaalden.

De Portugeesche vesting werd opgebouwd met materiaal uit de oude koningsgraven en van gesloopte moskeeën, hetgeen allerm minst bevorderlijk was voor een goede verstandhouding, waaraan d'Albuquerque zich overigens ook weinig gelegen liet liggen. Deze strafexpeditie draagt het onloochenbaar karakter van een beraamde veroveringstocht en dit doel werd bevestigd door de maatregelen van bestuur, het invoeren van een nieuwe munt en het in beslag nemen der tinmijnen als bezit van de Portugeesche kroon. Daarmee was Malaka een Portugeesch gewest geworden.

In Europa werd deze gebeurtenis door Paus Leo X te Rome op een algemeenen dankdag herdacht met een processie naar de kerken S. Maria del Popolo en S. Agostino, waar Zijne Heiligheid in persoon aanwezig was, terwijl de koning van Portugal in een oratio in de pauselijke kapel werd geloofd. In Indië begon de verbitterde strijd met den verdreven vorst en zijn opvolgers, later sultans van Djohor, die eerst tijdelijk eindigde met de opkomst van Atjeh, daarna met de vrede tusschen de Portugeezen en Djohor, tenslotte voorgoed toen de Hollanders hun macht in den Archipel hadden gevestigd en Malaka in hun handen was overgegaan.

De verdreven vorst bedreigde uit Bintang, en later zijn zoon en opvolger Alu-uddin uit Djohor, den aanvoer van voedsel naar

Malaka en den handel naar het Noorden. Expedities naar deze versterkte plaatsen, aanvallen van Maleiers en Javanen op Malaka, gevechten ter zee, blokkade van Malaka, zeeroof door de Portugeezen wisselden elkaar af, tot Atjeh uit het Westen naar de Portugeesche vesting opdrong. Inplaats dat dit leidde tot een verbond tusschen de inlandsche vorsten, dwongen de veroveringen van Atjeh Djohor in 1536 tot vrede met de Portugeezen, waardoor de scheepvaart grootendeels werd hersteld, zonder dat dit overigens de vijandige houding van den sultan wijzigde. Drie jaar later heroverde Atjeh het wingewest Aru op den sultan van Djohor en ontwikkelde zich ter zee tot een geduchte vijand der Portugeezen, met als doel den Mohammedaanschen handel in Malaka tot zich te trekken. Oneenigheid tusschen de Portugeesche opperbevelhebbers in Goa verhinderde dat de functie van gouverneur van Malaka, in het leven geroepen om den ernstigen toestand het hoofd te kunnen bieden, werd vervuld. In 1559 werd Malaka door Paus Paul IV tot bisdom verheven.

De belegeringen van de Atjehers werden bekroond door een krijgstocht in vereeniging met de oorlogsmacht van de vorstin van Djapara. Hij mislukte door onderlinge naijver tusschen Atjeh, Djapara en Djohor. De grootscheepsche aanval en beschieting van 1-17 Februari 1575 werd gevolgd door een onverklaarbare terugtocht, die de 150 Portugeezen in de vesting, slecht voorzien van mondkost en munitie, wel als een wonder moeten hebben beschouwd. In 1581 werd Philips zonder noemenswaarde tegenstand ook in Indië als souverain erkend. De aanvallen van Atjeh en Djohor herhaalden zich met tusschenpoozen, tot in 1587 het verdrag tusschen de Portugeezen en Atjeh werd gesloten, waarbij tevens Aru weer aan Djohor werd toegewezen.

Hoeveel aanvallen de Portugeezen ook moesten verduren, hoeveel strafexpedities zij ook uitzonden, hoe vaak zij met een kleine macht zonder hulp in uitzicht aan een beslissende nederlaag zijn ontkomen, de handel met de gebieden in het Noorden vond voortgang, de stad Malaka bracht haar profijt op en van hieruit werden ook in de Molukken vestingen opgeworpen.

De geschiedenis van Malaka na de verovering, bekneld tusschen inlandsche Rijken die met elkaar in oneenigheid leefden, wordt gekenmerkt door een machtsverhouding die op ontoereikende middelen berustte en door verblindheid van machtige tegenstanders; zij wordt ontsierd door willekeur en zeeroof.

Naarmate de Hollandsche vloten naar Indië talrijker werden en

verder in den Archipel doordrongen, trad men ook doortastender tegen den landsvijand op. Schermutselingen uit concurrentie, veroverde buit en verworven gunstige handelsresultaten openden het verschiet, de voorgangers niet alleen te kunnen benadeelen, maar hen met geweld te kunnen verdrijven. De plannen der bewindhebbers werden stoutmoediger, niet in de laatste plaats omdat als begeerd bezit het monopolie van den export lokte. Uit deze overwegingen liet men het uitsluitend handelsdoel voor een deel varen en werd den vlootvoogden in geheime instructies opgedragen den vijand aan te vallen. In die eerste jaren werd tweemaal een poging gedaan om den Portugeeschen handel op China en de Groote Oost te vernietigen door een grootscheepschen aanval op het geduchte Malaka.

Reeds werd vermeld dat Matelieff met negen schepen op 30 April 1606 voor Malaka verscheen. Tevoren had hij op het eiland Mauritius met den admiraal Steven van der Haghen overleg gepleegd over den stand van zaken in Indië. Het gerucht wilde, dat de Portugeezen zich in Malaka versterkten, hetgeen ernstig gevaar voor den Hollandschen handel inhield, en ingevolge Matelieff's geheime instructie, die verloren is gegaan, besloten beide admiraals dat deze sterkte het eerst zou worden aangevallen.

Bij de Nicobaren deelde Matelieff zijn bemanning de bestemming der vloot mee; dit wekte ontevredenheid, want het volk was niet aangenomen om te land te vechten. De admiraal stelde echter buit in uitzicht en won daarmee de bereidwilligheid der bemanning. Voor Malaka riep Matelieff de hulp van den sultan van Djohor in; in afwachting daarvan verbrandde hij enkele schepen die op de reede lagen en beschoot de stad. De Portugeesche vestingwerken werden verdedigd door ongeveer 150 soldaten, bij wie zich later nog een twintig man voegden, die uit de Molukken ter versterking waren uitgezeild. Op 17 Mei verscheen de sultan van Djohor met een oorlogsvloot van meer dan vijftig galeien en fusten, bemand met drie duizend koppen. Het zou spoedig blijken, dat deze hulp van weinig of geen beteekenis was. Matelieff trad nu met den sultan in onderhandeling over de verdeeling van wat nog veroverd moest worden, en zoo kwam reeds denzelfden dag het eerste accoord tot stand, waarin de sultan Matelieff beloofde hem steun te verleen en bij de verovering van de stad en den Hollanders vrijdom van toll en het monopolie van den handel toestond. Bovendien werd bepaald dat men de buit zou verdeelen, dat de stad het eigendom zou worden der Hollanders, het omringende

gebied dat van den sultan ³⁷⁾). Toen de aanval was mislukt verkregen de Hollanders, zooals wij hebben gezien, in het tweede accord het recht op het gebied van den sultan een sterkte te bouwen. De voorstad werd na de beschieting ontruimd; de landing die er op volgde kwam echter voor de vestingwerken tot staan. Deze waren bestand tegen de uitwerking van het geschut, zoodat Matelieff gedwongen was er toe over te gaan de stad te blokkeeren teneinde de bezetting uit te hongeren. Op 14 Juli voegden nog twee schepen van zijn vloot zich bij de zijne, die later uit Holland waren vertrokken. De tijd verstreek met kleine schermutselingen, maar het uitzicht op succes was gunstig, want de bezetting leed reeds honger en zou het nog slechts enkele weken kunnen volhouden. Toen daar de nood hoog was gestegen kreeg Matelieff op 14 Augustus bericht dat een groote Portugeesche vloot uit Goa, ongeveer tweemaal zoo groot als de Hollandsche, onder bevel van den vice-koning van Indië in aantocht was van Atjeh. Matelieff riep zijn troepen van land terug, maakte zijn schepen gevechtsklaar en raakte 18 Augustus met den vijand slaags, waarbij aan beide zijden twee schepen verloren gingen. Tekort aan munitie dwong Matelieff zich naar Djohor terug te trekken, waar hij ook de geleden schade liet herstellen. Tijdens zijn verblijf aldaar bereikte hem het bericht, dat de helft van de vijandelijke vloot naar de Nicobaren was vertrokken, waarna de scheepsraad het besluit nam naar Malaka terug te keeren. Zij arriveerden daar 20 October en twee dagen later viel men de zeven galjoenen en drie galeien van den vijand aan; de gezagvoerders hadden het bevel de schepen te enteren, gezien het tekort aan kruit. Vier galjoenen werden veroverd, de drie andere staken de Portugeezen zelf in brand en er werden vele gevangenen gemaakt, die later tegen losgeld werden uitgeleverd. Hierna zetten de schepen koers naar de Nicobaren, om daar de rest der Portugeesche vloot op te zoeken, en deden onderweg Kedah aan, waar Matelieff een bezoek bracht aan den sultan, die hem in Djohor daartoe een uitnoodiging had gezonden. De vorst gaf echter te kennen dat hij geen partij wilde kiezen en met beide partijen in vriendschap wenschte te leven.

Op 1 December zag Matelieff dat de Portugeesche vloot uitweek naar een veilige ligplaats ten Noorden van Kedah, in een baai van een der Boeton-eilanden, waar zij met wind en stroom in haar voordeel veilig was voor een aanval. Zij waagde zich niet aan een ge-

³⁷⁾ Heeres, pag. 41, ev.

vecht in open vaarwater, zoodat Matelieff niets anders overbleef dan de poging op te geven. Olivier de Vivere, zijn vice-admiraal, vertrok met drie schepen naar Atjeh; hij zelf zette met de zes overige koers naar Bantam.

Twee jaar later, op 23 November 1608, verscheen admiraal Verhoeff met zijn vloot voor Malaka. In straat Malaka had hij eenigen tijd rond gekruist om handelsscheepjes buit te maken, en bericht van zijn aankomst naar den facteur in Djohor gezonden; deze moest tevens, zooals werd vermeld, den sultan hulp verzoeken voor een aanval op Malaka, waaraan deze zich onttrok. Toen de vloot voor de stad verscheen staken de Portugeezen een oud, verlaten schip op de reede in brand. Hun vloot, die in zee was gestoken, overviel de Hollandsche schepen den volgenden ochtend bij Ilha da Pedra, waar men aan land was gegaan om sloepen te maken, maar werd spoedig verdreven. Hier wachtte Verhoeff nog eenigen tijd op de gevraagde hulp uit Djohor, maakte intusschen een paar geladen jonken uit China buit en vernam toen van den facteur uit Batoesawer, dat er aan hulp niet te denken viel. Na Matelieff's aanval was Malaka duchtig versterkt en het garnizoen enkele malen verdubbeld, zoodat Verhoeff ervan afzag de sterkte zonder hulp van derden te belegeren; tegen het eind van het jaar verliet hij de reede met bestemming Djohor.

Zoo was deze tweede poging reeds bij voorbaat tot mislukking gedoemd door de dwangpositie waarin de sultan van Djohor verkeerde. Had Matelieff een grootere zeemacht onder zijn bevel gehad, de bezetting van Malaka zou zich gedwongen door den nood hebben moeten overgeven. Hadden de Hollanders van den aanvang af de vriendschap uit eigenbelang van den sultan van Djohor beantwoord door op de rivier schepen te stationneeren, teneinde het Rijk tegen aanvallen van Portugeezen te beschermen, Djohor zou Verhoeff hebben bijgestaan en de gedwongen vrede met de Portugeezen niet hebben gesloten. Met de verovering van Malaka, zelfs met een kleine vloot, gestationneerd in Djohor, in het offensief in Straat Malaka, zou de tanende Portugeesche handel in het hart zijn geraakt. Inplaats daarvan breidde men den handel van het bedrijf boven zijn macht uit en bestreed den vijand op al die plaatsen tegelijk, in een gevecht dat onvermijdelijk langer moest duren en derhalve kostbaarder was. Men kan het karakteriseeren met de woorden van Matelieff: „als men een soldaat en een koopman in een persoon vereenigd wil hebben, is het al verloren arbeid”.

HOOFDSTUK VI

Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Ceylon. Koromandel. Mazulipatnam. Petapoeli. Tegenapatnam. Tierepopulier. Palikat. Arrakan. St. Thomas. Negapatnam. Westerkwartieren. Suratte. Guzeratte. De kust van Malabar.

WELHAAST EEN EEUW VOOR DE HOLLANDERS verschenen, in 1505, verzeilde een Portugeesche vloot naar de kust van Ceylon. Eerst na de verovering van Goa, Ormuz en Malaka rustte d'Albergaria, de opvolger van den grondvester van het Portugeesche overzeesche Rijk d'Albuquerque, een expeditie naar Ceylon uit, om daar vasten voet te krijgen voor den handel in kaneel, olifanten, olifantstanden, peper en edelgesteenten. De kaneel van Ceylon vond haar weerga niet in den geheelen Indischen Archipel en de handel daarin beloofde hooge winsten te zullen afwerpen. Teneinde het monopolie van dezen kaneelhandel te verwerven veroverden de Portugeezen de havenplaatsen op de Zuid-, West- en Noordkust gelegen, die de streken beheerschten waar de kaneel groeide. De havens aan de rotsachtige Oostkust lieten zij ongemoeid; hier was het dat de Hollanders voor het eerst aan land gingen.

Met hulp van de Portugeezen waren de eindelooze twisten en oorlogen tusschen de vorsten van Ceylon onderling beslist ten gunste van den sultan van Kandy, die zich in naam tot het Christendom had bekeerd, den fraaien naam van den overleden broer van den koning van Portugal aangenomen, Dom Joao d'Austria, en het geheele eiland aan zijn gezag onderworpen. Zijn pogingen, daarna de Portugeezen te verdrijven, die den uitvoer der producten beheerschten, mislukten. Zijn legers werden verslagen, hijzelf kon zich slechts in het binnenland handhaven en in het laatst van de 16e eeuw bezaten de Portugeezen het monopolie van den geheelen export.

Van de havenplaatsen Gale, Kulture, Colombo, Negombo en Jaffanapatnam beheerschten zij de kust van Madura en van hier

werd ook een levendigen, grootendeels particulieren handel gedreven met de beide Portugeesche vestingen Negapatnam en St. Thomas op de kust van Koromandel, welke nederzettingen echter geen versterkte plaatsen waren, zooals die op de Westkust van Voor-Indië of op Ceylon.

Op 31 Mei 1602 verscheen Joris Spilbergh met twee schepen en een jacht ¹⁾, langs Gale om de Zuidkust heen, aan de Oostkust van Ceylon voor Batticalao, waar, zooals vermeld, geen Portugeesch garnizoen lag. De vorst van Batticalao, die schatting aan de overheerschers moest betalen en met zijn souverein, de sultan van Kandy, tot hun vijanden behoorde, droeg den Hollanders dus een goed hart toe, maar waagde het niet van zijn welwillendheid te doen blijken. Spilbergh zond toen op 14 Juni een commies als afgezant naar Kandy, die veilig met brieven en geschenken terugkeerde. Op 6 Juli waagde Spilbergh zelf den gevaarlijken tocht door het binnenland, begeleid door tien man ²⁾. Hij werd echter op de pleisterplaatsen met de grootste tegemoetkomendheid ontvangen, maakte op den maharadja indruk door zich voor te doen als afgezant van prins Maurits, wisselde geschenken met den vorst, werd benoemd tot gevolmachtigd gezant en nam brieven voor den prins in ontvangst. De maharadja bood een bondgenootschap tegen de Portugeezen aan en gaf met graagte toestemming, op Ceylon een vesting op te werpen. Spilbergh liet enkelen der zijnen bij den vorst achter en vertrok weer naar Batticalao.

De vooruitzichten voor den handel waren echter allerm minst gunstig, want de maharadja beschikte slechts over weinig producten. Hij zond Spilbergh een kleine hoeveelheid peper en kaneel naar de havenplaats na en deed de geflatteerde toezegging, later meer ter beschikking te kunnen stellen. Ook de ruilhandel in edelgesteenten was van weinig beteekenis. Spilbergh veroverde nog enkele Portugeesche handelsscheepjes, liet andere in brand steken en vertrok op 3 September 1602 naar Atjeh, waar hij den 16-den arriveerde.

In November van hetzelfde jaar ankerde Sebalt de Weert voor Batticalao. Hij was vice-admiraal van de vloot van Wybrand van Warwijck en was met een smaldeel van drie schepen op 31 Maart 1602, eerder dan de rest van de vloot, uit het vaderland vertrokken. Hier werd hij welwillend door den vorst ontvangen, die hem

1) Zie hfdst. V.

2) Begin en Voortgang. Dl. I. 10e stuk, pag. 28, ev.

echter geen lading in uitzicht kon stellen en hem aanraadde den maharadja in Kandy een bezoek te brengen, toen De Weert aanstalten maakte zijn reis te vervolgen. De Weert zond twee van zijn schepen naar Atjeh en reisde zelf het binnenland in naar de residentie van den vorst, die hem met veel vertoon van vriendschap ontving en voor de toekomst alles beloofde, mits De Weert zijn hulp verleende om Gale te blokkeeren of Colombo in te nemen. Die overredingskunsten stegen De Weert naar het hoofd, waardoor hij het plan opvatte het oude Gale voor de Compagnie te veroveren. Anderzijds was hij zoo verstandig niets anders toe te zeggen dan aan zijn lastgevers hulp te zullen vragen, echter niet voor zijn derde schip volle lading had gekregen en wanneer ook in de toekomst geregeld voor lading zou worden gezorgd. De maharadja verzekerde den vice-admiraal dat nu geen producten in voorraad waren en dat hij ten minste vier maanden geduld moest oefenen, waarna De Weert in de beste verstandhouding het hof verliet, naar Batticalao terugkeerde en met zijn schip naar Atjeh zeilde. De complimenten en verlokkende voorstellen bleken echter hun uitwerking niet te hebben gemist, en het moet gezegd worden dat de verovering van Ceylon van groote beteekenis zou zijn geweest, gesteld dat het mogelijk ware. Het is echter zeker, dat het niet strookte met de handelspolitiek der heeren bewindhebbers, die aan het monopoliesysteem de voorkeur gaven boven een centrum van den vrijen handel uit geheel het Oosten. Men mag het bovendien met reden betwijfelen of de Hollandsche macht in dien begintijd eenige kans zou hebben gehad de Portugeezen uit hun sterke vestingen te verdrijven.

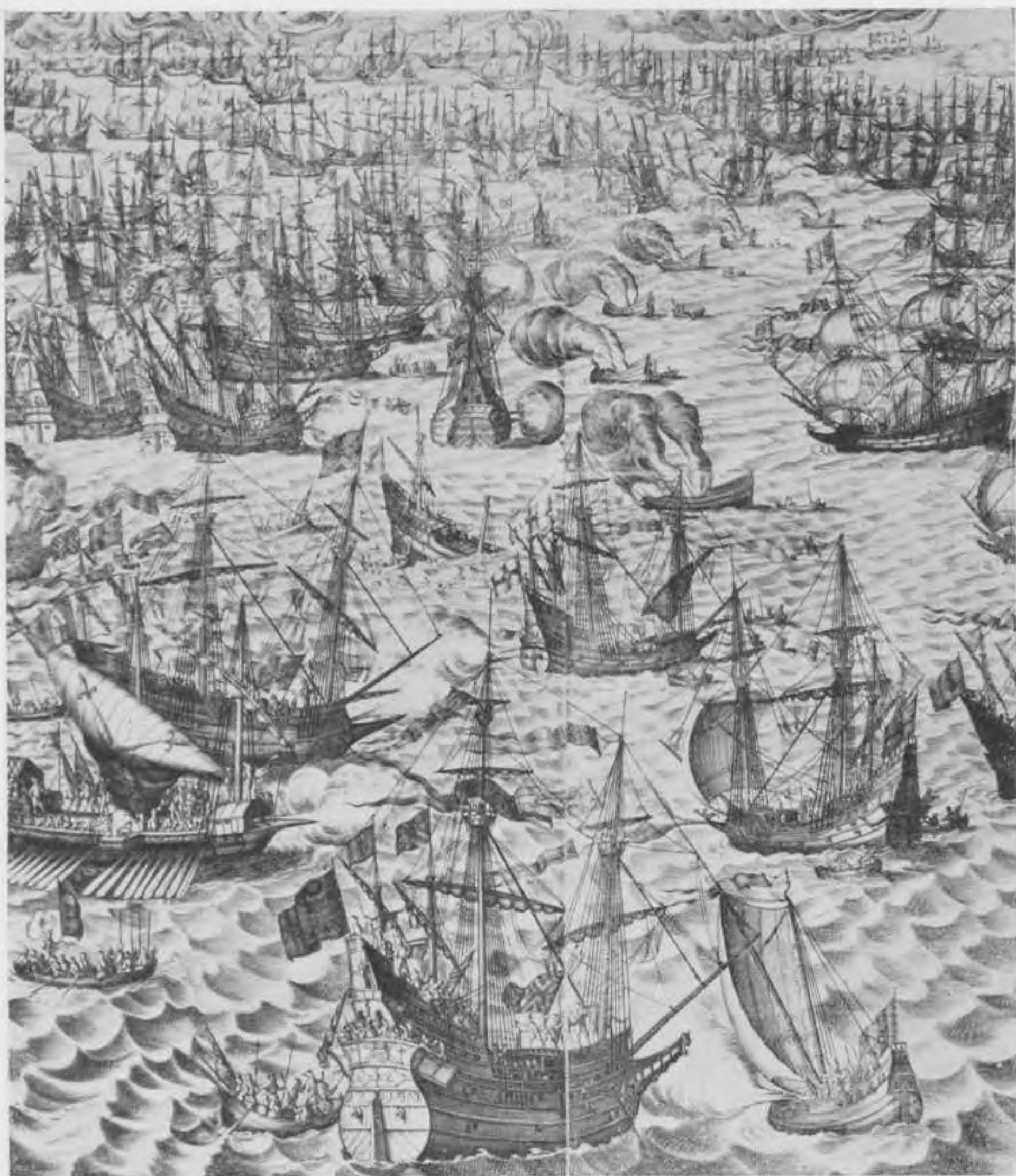
In Maart 1603 arriveerde De Weert in Atjeh en keerde in April met een vloot van zeven schepen naar Ceylon terug, waar hij den 25-sten voor Batticalao ankerde, met 150 man aan land ging en leeftocht voor weinig geld opdeed. Zijn bezoek aan den vorst werd beantwoord door een tegenbezoek aan boord en inmiddels was bericht van zijn aankomst naar Kandy gezonden; enkele dagen later arriveerde de maharadja in de kustplaats.

In den tusschentijd had De Weert enkele Portugesche scheepjes buit gemaakt, de opvarenden gevangen genomen, maar hun kwartier beloofd toen zij zich overgaven. De vriendschappelijke verhouding met den maharadja nam een onverwachte wending ten ongunste, toen De Weert zijn gegeven woord aan de Portugeezen gestand deed en weigerde hen aan den maharadja uit te leveren als gijzelaars voor een zoon van den vorst, die zich in Portugeesche

gevangenschap bevond. Dit feit was De Weert niet bekend en hij was bovendien niet voldoende van de godsdienstige gebruiken der Hindoes op de hoogte, of niet diplomatiek genoeg om deze te ontzien, om te weten dat het schieten van ossen door zijn mannen in een naburig bosch als een zoo ernstig vergrijp werd beschouwd, dat het den vorst van Batticalao en de inlanders tot vijanden maakte. Ook de gezindheid van den maharadja veranderde, waarschijnlijk mede door intriges van den gezant van Atjeh en wel ondanks het feit dat De Weert hem had toegezegd Gale te blokkeeren.

Op den 1-sten Juni werden de Hollanders op een feestmaaltijd in het paleis van den vorst in Batticalao uitgenoodigd. Halverwege den avond zond De Weert het meerendeel van zijn mannen naar de schepen terug en bleef met vijftientig gezellen. Er werd duchtig gedronken. Wellicht heeft De Weert, die zich steeds zeer vrijmoedig met den maharadja onderhield, zich oneerbiedig gedragen? De vorst moet bevel hebben gegeven De Weert gevangen te nemen, die zich daarop verweerde. In het gevecht dat volgde verloor hij het leven, „met alle degenen die bij hem waren en (die koning) vervolgde ons tot op strand en smeten al dood wat zij kregen () soo was het altemaal vyandschap ende wij niet wetende waar dat ons zulks van daan kwam, want wij meenden dat het altemaal vriendschap was en het veranderde in vyandschap, en dit is geschied den 1-sten Junij 1603”³⁾. Het kan wel niet anders of vergrijpen tegen inlandsche gebruiken en gebrek aan eerbied voor den vorst moeten als de oorzaken van dezen treurigen afloop worden beschouwd. De maharadja vertrok gebelgd naar Kandy en liet den Hollanders mededeelen, dat het hem onverschillig was of zij vrede of oorlog wenschten, maar toen De Weert's opvolger een van zijn schepen naar Bantam zond en drie andere naar Atjeh zeilden, bood de maharadja opnieuw zijn vriendschap aan, vooral dank zij de bemoeiingen van den vorst van Batticalao, en verzocht hulp om Gale en Colomba te veroveren. De ondercommies Jacob Cornelisz. waagde nogmaals de reis door het binnenland om met den maharadja te onderhandelen, en keerde spoedig in gezelschap van afgezanten terug. Cornelis Pietersz. had intusschen 80000 pond kaneel gekocht uit een sjampan van Madura, maar was nog steeds bevreesd voor verraad. Hij verwierp de voorstellen die de afgezan-

3) Dagboek van Jacob Rycx. De Jonge. III, pag. 13, ev. Waarschijnlijk was Rycx een dergenen, die door De Weert naar boord werd teruggezonden.

*De aanval der branders op de onover-
minnelijke vloot voor Calais, op Zon-
dag, 7 Augustus 1588*

Elizabeth van Engeland

ten hem deden en stond er op dat de maharadja eerst als bewijs van vriendschap twee scheepsladingen peper en kaneel zou opslaan voor schepen die later Batticalao zouden aandoen. Op den laatsten dag van Juli 1603 vertrok hij naar Atjeh.

Sedertdien verliep een aantal jaren voor opnieuw Hollandsche schepen voor de kust van Ceylon ankerden. Hetgeen De Weert en de zijnen was overkomen stemde tot voorzichtigheid; anderzijds was de sterke Portugeesche macht op het eiland aanleiding, het vooralsnog te mijden zoolang men elders de handen vol had. Naarmate echter de handel op de kust van Koromandel in omvang en beteekenis toenam, werd ook Ceylon in die belangen betrokken, voorloopig om enkele olifanten aan te koopen, die de kooplui op de kust aan de inlandsche machthebbers aldaar ten geschenke wilden geven. Tevens achtte men het gewenscht de vriendschap met den vorst in den vorm van een contract te formuleeren, teneinde te gelegenertijd tegen de Portugeezen in Ceylon te kunnen optreden, zich daar te vestigen en zich met den handel in kaneel te bemoeien; plannen op langen termijn, voorbereid voor de toekomst. Voorloopig kon men weinig anders doen dan betuigingen van vriendschap wisselen met den maharadja, die Dom Joao in 1604 was opgevolgd.

In Januari 1610, toen de Portugeezen door den naik van Gingier uit Tegenapatnam op de kust van Koromandel waren verdreven omdat zij hun beloften niet waren nagekomen, stelden de Hollandsche kooplui uit Tierepopulier zich weer met den maharadja in verbinding en zonden hem geschenken, teneinde den vorst te bewegen hun een paar olifanten af te staan, dien zij den naik van Gingier wilden aanbieden.

Half December 1609 waren drie schepen uit Bantam vertrokken, met instructie om naar Atjeh en langs Gale naar Tegenapatnam te zeilen. Op 4 Mei 1609 had l'Hermite in Bantam de Memorie en Instructie van bewindhebbers ontvangen, met het bericht van de onderhandelingen tusschen de Republiek en Spanje en met de opdracht: „de oude contracten die voor dezen sullen weezen gemaect (te) laeten vernyeuwen ende soo bondich maacken als doentlycken is”⁴⁾. Twee van deze schepen vertrokken in Januari 1610 naar Ceylon, maakten een Portugeesch vaartuig buit dat uit Bengalen kwam en wierpen voor Batticalao het anker uit. Van

4) Memorie en Instructie, aangebracht in Indië met het jagt De Goede Hoop op 4 Mei 1609. De Jonge. III, pag. 312. ev.

hier trad men in Kandy met den maharadja in verbinding, die inmiddels de geschenken uit Tierepopulier had ontvangen en zijn bezoekers zoo welwillend ontving, dat men besloot enkele onderhandelaars aan het hof achter te laten om tot een resultaat te komen; onder hen bevond zich Carolus de Lannoy, gevolmachtigde van den gezagvoerder van de Eendracht. Een van de twee schepen bleef in Batticalao achter om op de onderhandelaars te wachten en de gevraagde olifanten naar Koromandel te vervoeren. Op 13 April 1610 werd door De Lannoy het eerste „Accoort met den Kayser van Ceylon, Coninck van Candy” gesloten, waarmee de Hollanders het recht verwierven zich op Ceylon te vestigen, daar sterktes te bouwen en handel te drijven, begunstigd boven welke andere natie ook; bovendien om dien handel aan de Portugeezen te betwisten. De Hollanders beloofden den maharadja in zijn strijd tegen de Portugeezen bij te staan ⁵⁾. Hunnerzijds had dit accoord slechts diplomatieke beteekenis, want de macht der Compagnie was nog bij lange na niet berekend op expedities tegen Ceylon, waar de Portugeezen bovendien gemakkelijk uit Goa hulp zouden kunnen verwachten. De maharadja daarentegen stelde zich voor dat hem zonder verwijl hulp zou worden verleend, die hem trouwens ook door De Lannoy was beloofd, en liet reeds korten tijd nadat De Lannoy met de olifanten naar Mazulipatnam was vertrokken, er door zijn gezant in Palikat op aandringen dat de Hollanders afgezanten zouden sturen om overleg te plegen hoe men de bepalingen van het accoord het best ten uitvoer zou kunnen brengen. Op 21 November 1610 werd aan De Lannoy en twee anderen in Palikat een instructie uitgereikt voor een bezoek aan den maharadja, waarvan zij in Februari 1611 weer werden terugverwacht. Uiteraard moest De Lannoy de voortvarendheid van den maharadja kalmeeren en hulp op de lange baan schuiven. Toen Pieter Both in 1610 naar Indië uitzeilde, nadat het Twaalfjarig Bestand was gesloten, nam hij brieven mee van de Staten Generaal en prins Maurits, bestemd voor verschillende inlandsche vorsten; zoo ook voor den maharadja van Ceylon. Jan van Wesick, president van de kantoren op de kust van Koromandel, vaardigde begin 1612 Marcellus van Boschhouwer af om den vorst deze missieven te overhandigen. Op 11 Mei 1612 werd een verbond gesloten tegen de Portugeezen, waarin aan de bepalingen van het oude

⁵⁾ Heeres, pag. 81, ev.

ackoord nog een artikel over vrijdom van tollën werd toegevoegd⁶⁾. De Boschhouwer verbleef tot 1615 aan het hof, werd met de hoogste waardigheden bekleed, nam deel aan vruchteloze veldtochten tegen de Portugeezen en verzocht later in Bantam op hoogen toon bijstand voor den maharadja. Het heet, dat hij naar Holland zeilde, in Denemarken met hulp van de kroon een expeditie van twee schepen uitrustte en op den terugweg naar Ceylon stierf⁷⁾.

Na een wijziging in het bestuur van Portugeesch Indië, doorgevoerd in 1551, werden die gebieden in drie gouvernementen gescheiden. Merkwaardig is, dat Koromandel noch de Oostkust van Voor-Indië daarin waren begrepen. In Bengalen en Arrakan had het bestuur zelfs niet den geringsten invloed, al kregen Portugeesche avonturiers als particulier daar tijdelijk groote macht. Hiervoor is vermeld dat ook de Hollanders gedurende de eerste jaren van hun verblijf op de kust onbeschermd handel moesten drijven. Was ook voor de Portugeezen den handel in kleedjes, het onmisbare ruilobject voor den inlandschen handel, niet aantrekkelijk genoeg om hun macht op de kust te vestigen? Men mag de oorzaak wellicht zoeken in het feit, dat men zich hier niet van begeerd gewas kon verzekeren, en dat men de huisindustrie zou verdrijven wanneer het gebied werd veroverd. Voor de Portugeezen speelde hierin bovendien de particuliere handel zijn rol, die het bestuur nimmer had kunnen of willen onderdrukken en buiten toezicht van militaire bezetting kon worden gedreven; nog ongestoord, met alle vrijheden die men zich dus kon veroorloven, in het verder weg gelegen Bengalen of Arrakan. Uiteraard boden deze gebieden in den begintijd van de Portugeesche vestiging, die toen bovendien voor grootscheepsche operaties een omvangrijke macht vereischte, geen onmiddellijk profijt. Ook later heeft men het nut van veroveringen niet ingezien, al vestigden de Portugeezen zich in Negapatnam en St. Thomas, welke laatste plaats naar den apostel Thomas was genoemd, die volgens de overlevering aldaar den marteldood zou zijn gestorven.

Tegen het einde van de 16e eeuw hadden de Portugeezen de Thomas-Christenen gedwongen het Katholieke geloof aan te nemen en sedert 1606 was St. Thomas een bisschopsstad. Ook elders woonden Portugeesche handelaars hier en daar verspreid

⁶⁾ Heeres, pag. 95 ev.

⁷⁾ Van Dijk. Wemmer van Berchem, pag. 28, nt. 1.

langs de kust, maar alleen in de genoemde plaatsen handhaafden zij zich min of meer onafhankelijk van de inlandsche vorsten en hun willekeurige bepalingen.

Tot de vloot van Steven van der Haghen, in December 1603 naar Indië uitgezeild, behoorden vier jachten: Delft, Medenblick, Enckhuisen en 't Duyffgen, waarvan „ten minsten 3 derselver () voor den tyt van omtrent 3 jaren offte na gelegenheit in Oost-Indien (sullen) blyven om van d'eene plaetse in d'andere te varen ende handelen na de ordre van de oppercoopluyden aldaer blijvende” ⁸⁾. In een informatie voor den admiraal betreffende den handel in den Archipel, wordt Palikat genoemd, met vermelding dat daar de Portugeezen „een vastichheyt” hadden, maar ook Negapatnam, waar „wel te handelen is en vrij van de Portugeesen”, en Mazulipatnam, „een vermaerde coopstad () zeer wel gelegen voor de schepen, soo voor goede reede, als oock om te ververschen” ⁹⁾.

Op 11 December 1604 zond Van der Haghen het jacht Delft naar Atjeh met de gezanten van den sultan, die uit de Republiek terugkeerden. De eerste reis van het jacht naar Koromandel vond plaats in het voorjaar van 1605, toen de Hollanders in Mazulipatnam aan land gingen en, bijgestaan door een handelaar, genaamd Assalin, handelsbetrekkingen aanknoopten. Op 25 April liet men aldaar Pieter Ysaacx Eyloff als opperkoopman achter, alsmede enkele assistenten, en vertrok waarschijnlijk in het begin van de maand Mei via Atjeh naar Bantam, waar het scheepje op 21 Augustus 1605 arriveerde. „Delft quam van Masulepatan, hadden daer leggers gelaeten, welcke de eerste waren ende hadden eenige cleetgens in” ¹⁰⁾. Met deze eerste vestiging, die al spoedig gevolgd werd door andere elders op de kust, begon voor de kooplieden en hun personeel een lange periode vol moeilijkheden. Zooals reeds werd aangeduid beschikten de Portugeezen in St. Thomas en Negapatnam, die particulieren handel dreven en daarvoor tol aan hun koning betaalden, niet over voldoende machtsmiddelen om een direct gevaar voor de kantoren van de Hollandsche Compagnie te beteekenen. Anderzijds moest men steeds voor mogelijke vijande-

8) Extract uit eene Memorie voor den Admiraal Steven Verhagen. De Jonge. III, pag. 147.

9) Waarschijnlijk opgesteld door Stalpaert van der Wiele. De Jonge. III, pag. 149 ev.

10) Uittreksels uit het dagboek gehouden door Hendrik Jansz. Craen. De Jonge. III, pag. 202.

lijkheden op zijn hoede zijn en ondervond men ernstig nadeel van den voorsprong, die de Portugeezen in hun verkeer met de inlandsche vorsten hadden verworven. Zonder toereikende machtsmiddelen moest men zich de willekeur der machthebbers laten welgevalen, vernederingen ondergaan, en verdragen, dat de zwakke positie zoowel brutaal als listig werd uitgebuit. Daarnevens was in dien eersten tijd de scheepvaart volstrekt onvoldoende. Men heeft zich in onverdedigde loges, lijdend door het slechte klimaat, slechts met de grootste moeite kunnen handhaven tegen het machtsmisbruik van de inlandse Grooten en de kuiperijen der Portugeezen. De geschiedenis van deze vestigingen is daarom een voorbeeld van wat de Hollandsche koopman uit dien tijd, die aan zichzelf werd overgelaten, onder ongunstige omstandigheden vermocht te bereiken. De handel op deze kust was daarenboven voor de Compagnie van het grootste belang voor den inkoop van specerijen elders. Talrijke artikelen werden ingevoerd, zwavel en kamfer, specerijen, agelhout en sandelhout, speauter: een mengsel van lood en tin, vermiljoen, Chineesche zijde en porselein, fluweel, lak, aluin; de aankopen werden echter voor het overgrootste deel in geld betaald.

De vraag van de koopers der kleedjes dwong de Hollanders een kantoor te openen op een dagreis afstand van Mazulipatnam, in Petapoeli, waar een bepaalde roode verfstof werd vervaardigd uit wortels, die op een dichtbij gelegen eilandje groeiden. Uitbuiting van de machthebbers dwong hen ook elders handelsbetrekkingen aan te knopen, zooals in Arrakan. Het was de oorzaak, dat men zich bovendien verder naar het Zuiden in Palikat vestigde en in Tierepopulier, waar de inkoopsprijzen niet onbelangrijk lager waren.

Begonnen onder de meest ongunstige omstandigheden breidden de Hollanders hun betrekkingen naar de andere genoemde kantoren uit, die in December 1610 onder één leiding werden gesteld, met als hoofdkantoor Palikat, en die zich in die luttele jaren reeds tot een belangrijke tak van het bedrijf van de Compagnie hadden ontwikkeld. Een resultaat, dat ondanks onverkwikkelijke geschillen onderling en misslagen toch onverdeelde bewondering wekt, omdat het zonder noemenswaarde steun door vreedzamen handel werd bereikt.

Dit alles ontwikkelde zich van Mazulipatnam uit, waar het jacht Delft voor de tweede maal op 17 Mei 1606 op de reede verscheen. De bemanning was aangevuld met den opperkoopman

Paulus van Soldt ¹¹⁾ en anderen. Vanuit Atjeh gaf men den koopman Assalin brieven mee voor Eyloff in Mazulipatnam en zeilde in April naar St. Thomas, waar men den 25sten arriveerde en zich van een drietal leege Portugeesche schepen meester maakte. Twee daarvan behoorden aan een „gheportugaleseerde Nederlander die den Portugesen aard ingesopen” had en wiens protesten derhalve niets uitrichtten. De Portugeezen in St. Thomas moeten een zeer losbandig leven hebben geleid.

Van hier zette Van Soldt koers naar Palikat, waar hij onderhandelingen opende met den sabandar, die gunstig schenen te verlopen tot Van Soldt gewaarschuwd werd, dat men de Portugeezen in St. Thomas te hulp had geroepen.

In Petapoeli behaalde men meer succes. Daar „de roode verwe voor de beste van die contreyen wert ghehouden” ¹²⁾ werd besloten, ondanks de ongunstige ankerplaats en het zeer ongezonde, moerassige klimaat, met den gouverneur van Petapoeli te onderhandelen. Op 6 Mei 1606 ging Van Soldt aan land, werd met vorstelijke praal ontvangen en verwierf toestemming om handel te drijven tegen 4 % in- en uitgaande rechten. Hem werd een huis aangewezen waar de Hollanders konden wonen en waar zij hun koopwaar konden opslaan. Onzerzijds deed men bestellingen op monsters kleedjes en kocht een erf. Dirk van Leeuwen werd tot hoofd van de nieuwe loge aangesteld en bleef achter, tezamen met den koopman Van der Hagen en een aantal assistenten.

Op 17 Mei verscheen Van Soldt voor Mazulipatnam, waar Eyloff en zijn gezellen reeds een jaar hadden doorgebracht. De gouverneur, Sideppa genaamd, ontving de nieuw aangekomenen met luister. Het bleek echter dat de kwestie der tolgeden nog niet was geregeld en dat deze ondraaglijk hoog waren, want zij bedroegen 16 % van den uitvoer en 3½ % van den invoer. Op aandringen van den gouverneur en den sabandar besloten de Hollanders naar het hof van den sultan van Golconda te reizen, tot wiens Rijk Mazulipatnam behoorde, om bij hem gunstiger voorwaarden te bedingen. Daar bereikten Van Soldt en zijn gezellen in Augustus 1606 dat in den vorm van een open brief een overeenkomst werd aangegaan, waarin weliswaar de in- en uitvoerrechten op 4 %

11) Naar alle waarschijnlijkheid de schrijver van het Verhael, ende Journael... naer de Custe van Choromandel. (1605—1608). Begin en Voortgangh. II, 12e stuk. pag. 40 ev.

12) Discours door Lodewijk Isacss. 5.11.1608. De Jonge. III, pag. 282, ev.

werden vastgesteld, maar welke overeenkomst afhankelijk werd gesteld van de goedkeuring van den gouverneur in Mazulipatnam ¹³⁾. Uiteraard beteekende dit slechts een schijnresultaat, want de gouverneurs, die elkaar na een ambtsperiode van een jaar opvolgden, zouden zich hun goedkeuring duur laten betalen. Op het gerucht van een ernstige overstroming was Van Soldt 1 Augustus eerder dan zijn metgezellen naar Mazulipatnam teruggekeerd. Onderweg bevrijdde hij een drietal Hollandsche gevangenen uit de vesting Kondapali, die het vorige jaar hadden geprobeerd uit Mazulipatnam naar de Portugeezen over te loopen. Bij zijn thuiskomst bleek, dat de overstromingsramp zijn landgenooten ernstig had getroffen. In de tweede helft van Augustus keerden ook de andere Hollanders uit Golconda terug; de overeenkomst werd door den gouverneur in ruil voor een belangrijk geschenk bekrachtigd. De handel bloeide in beide kantoren, die onafhankelijk van elkaar werkten.

Olivier de Vivere, vice-admiraal van Matelieff, was in Straat Malaka met drie schepen naar Atjeh gezonden. Vandaar vertrok de *Groote Sonne* naar de kust van Koromandel, teneinde het aldaar gevestigde kantoor te bezoeken; de opvarenden wisten nog niet dat reeds in twee loges handel werd gedreven. Dit schip voerde in Mazulipatnam een groote partij koopwaar aan, de oorzaak van de moeilijkheden die volgden. Eyloff werd vervangen door zijn broer Isaacx.

Nauwelijks was de *Groote Sonne* van de reede verdwenen, of de sabander beval dat alle aan land gebrachte goederen, die een waarde van meer dan f 100.000,— vertegenwoordigden, in het tolhuis moesten worden opgeslagen. De gouverneur hield ze daar drie maanden onder zijn berusting, hoewel de tolgelden waren voldaan, en eischte een hooge „leening”, waarop hij meende recht te hebben omdat de onzen vrij handel mochten drijven. Tenslotte was Lodewijck Isaacx genoodzaakt den gouverneur, in wiens macht het stond den handel te verbieden, „met eenige penningen te voorzien. () Ende alsoo het geweld van den Gouverneur tot Masilipatan daegelycx was toenemende hebben met malcanderen goet gevonden () de voyage op Arrakan te doen” ¹⁴⁾.

In Petapoeli werd het contract, door Van Soldt gesloten, getrouw nagekomen. De willekeur waaronder de Hollanders in Mazuli-

13) Heeres, pag. 45, ev.

14) Discours door Lodewijck Isacss. De Jonge. III, pag. 285.

patnam te lijden hadden, was oorzaak van de expeditie naar Arrakan. Men mocht hier op betere bejegening rekenen, want de vorst had de hulp van de Hollanders ingeroepen toen een Portugeesch avonturier, die den vorst behulpzaam was geweest bij de verovering van Pegu, het fort St. Jago aan de Portugeezen wilde schenken, welk fort hij bij de haven van Siriam had gebouwd; deze haven was hem geschonken als belooning voor zijn hulp. Een grootscheepsche veldtocht van den vorst tegen het kasteel liep op niets uit.

Pieter Willemsz., onderkoopman in Mazulipatnam en de boekhouder Jan Gerritsz. Ruyll zeilden met een vrij groot cargasoen naar Arrakan. De vorst ontving de Hollanders met groote welwillendheid, „den tol vry schenckende”. Hij hoopte dat de Hollanders zich in zijn land zouden vestigen, want dan zou hij met hun hulp zijn vijanden de baas kunnen worden „ende presenteerde derhalven gants Bengalen, Pegu ende Arracam om onse negotie vry ende franck te moghen doen”, vragende, „oft onse scheepen niet soudén willen coomen in syn lant ende helpen de Portugeusen daer uyt dryven” ¹⁵⁾. Uiteraard gingen de Hollanders daar niet op in.

Inderdaad bood in rustiger tijden de handel in Arrakan met Koromandel, Atjeh, Bengalen en Siam zeer goede vooruitzichten; het waren vruchtbare streken, geschikt om er te koloniseeren. De Hollanders dachten er echter niet aan, en konden het zich evenmin veroorloven, zich in de geschillen tusschen den vorst en de Portugeesche avonturiers te mengen. Pieter Willemsz. vertrok met een kleine lading, maar hij had de mogelijkheden onderzocht en de vriendschap van den vorst gewonnen. Deze gaf hem een brief mee voor den „machtigen Co. v. Hollandt”, waarin hij op bijstand tegen de Portugeezen aandrong en in ruil daarvoor allerlei voorrechten aanbood ¹⁶⁾. Ruyll zeilde eenigen tijd later naar Atjeh.

Aan deze hulp was de vorst wel zooveel gelegen, dat hij nog hetzelfde jaar geschenken naar Mazulipatnam gezonden schijnt te hebben, teneinde de Hollanders gunstig voor zich te stemmen. Ruim twee jaar verlieden echter, voor men opnieuw Arrakan bezocht, hoewel „de saecke van Arrecan () by de coopluysden op de custe liggende van cleynder importantie (werd) gehouden, overmits de cleyne proffytten die daer vallen connen ende de groote

¹⁵⁾ Informatie door Pieter Willemsz. 25.5.1608. De Jonge. III, pag. 288.

¹⁶⁾ Salimscha, Keyser van Pegu, Coninck van Arracan. Anno 1608. De Jonge. III, pag. 291, ev.

onkosten die de Comp^{ie} vooreerst soude moeten doen om den Coninck weeder in syn ryck te bevestighen" ¹⁷⁾). Op 11 September 1610 vertrokken de assistent van Mazulipatnam, Jacob Dircksz. Cortenhoeff en drie anderen met een klein cargasoen naar Arrakan. Zijn opdracht luidde tot overeenstemming te komen over vrijen handel, zich te verontschuldigen dat hulp alsnog op zich had laten wachten, maar deze ook voor de toekomst op de lange baan te schuiven; tevens moest hij een hoeveelheid rijst opvragen, die de vorst den Hollanders twee jaar geleden schuldig was gebleven. Hieruit blijkt, dat het hen er uitsluitend om was te doen de vriendschappelijke betrekkingen te bestendigen, zonder zich evenwel tot daadwerkelijke hulp in de gebieden van den vorst te verplichten.

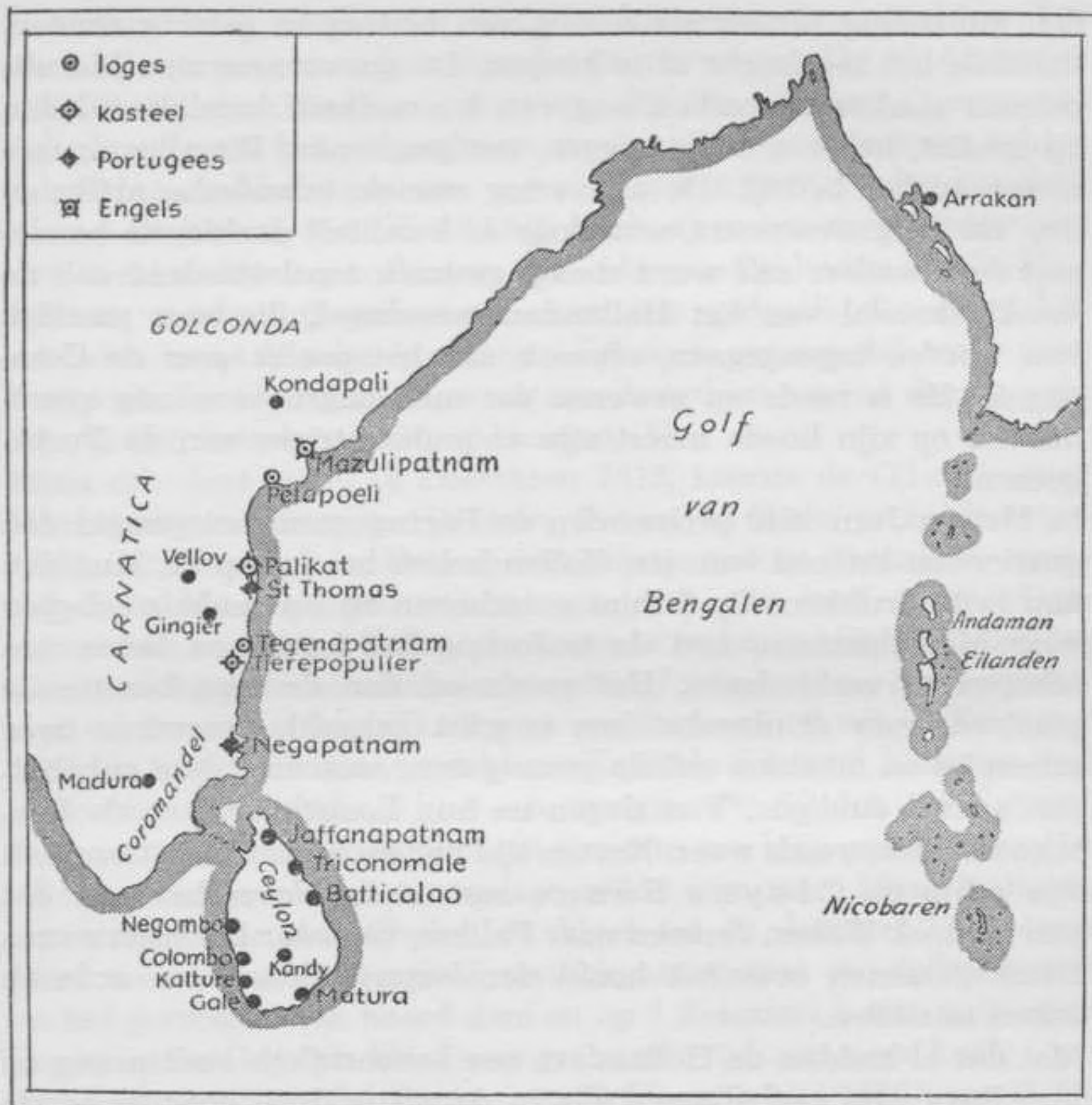
Op 25 Maart 1608 keerde Pieter Ysaacx met het schip de *Eendracht* in Mazulipatnam terug. Tijdens de reis van Bantam via Atjeh en de kust van Ceylon had men voor Negapatnam een Portugeesche jonk en een half dozijn scheepjes in brand geschoten of in den grond geboord, voor St. Thomas een paar salvo's op de stad afgevuurd en op de reede van Palikat nog twee Portugeesche schepen in brand gestoken. In Mazulipatnam leefden de Hollanders nog steeds in oneenigheid met den sabander. Nu werd het bestuur over dit kantoor en dat in Petapoeli opgedragen aan Ysaacx, waardoor in velerlei opzicht vereenvoudiging en besparing werd bereikt. Jan van Wesick werd onder hem als hoofd van Petapoeli benoemd. In November 1608 deed Jacob de Bitter, die door admiraal Verhoeff met twee jachten van Calicut naar de kust was gezonden, ook Mazulipatnam aan om het handelskapitaal aan te vullen. Daar werden de voorwaarden onder welke men moest werken steeds drukkender en de lasten die men moest opbrengen droegen het karakter van afpersing. Het verdrag, door Paulus van Soldt gesloten, verplichtte den Hollanders immers ieder jaar opnieuw aan de schrikbarende eischen van den nieuwen gouverneur tegemoet te komen; de hebzucht van den gouverneur Pyleppa bracht hen in de grootste moeilijkheden. Toen Van Wesick hem in de maand Juni van 1609 het volle bedrag der gevraagde „leening" weigerde, kondigde de gouverneur tezamen met dien van Petapoeli het zegelrecht op het linnen af, dat gouverneur Sideppa eertijds had kwijtgescholden; maar dit gold slechts, zooals wij weten,

¹⁷⁾ Algemeene Missive van Jacques l'Hermite aan de Kamer van XVII, 10.11.1610. De Jonge. III, pag. 342, ev.

voor den duur van diens bewind. Toen de Hollanders weigerden dit recht te voldoen, bewerkten de gouverneurs dat de vorst van Golconda het ronde bedrag van 12000 pagoden ¹⁸⁾ eischte om het zegelrecht af te koopen, waar de kooplui evenmin op ingingen. Daarna was het zaak de Hollanders door gijzeling tot betaling te dwingen. Men zocht een aanleiding hen naar het hof in Golconda te ontbieden en greep hiervoor een gebeurtenis aan, die zich reeds in Januari 1609 had afgespeeld. De onderkoopman Pieter Jelis had toen in Petapoeli des nachts een inbreker op heeterdaad betrapt, den man een pak slaag toegediend en hem aan den inlandschen rechter overgeleverd; deze liet hem in de gevangenis opsluiten, waar de man na enkele dagen overleed. Onder voorwendsel zich voor dit feit te moeten verantwoorden werden de Hollanders naar Golconda ontboden, waarheen Van Wesick zich met enkele anderen op 19 October 1609 op weg begaf. Daar aangekomen bemerkte men al spoedig, dat het om betaling van het zegelrecht was begonnen. Ten aanzien van Petapoeli werd het geschil spoedig bijgelegd, want daar was het zegelrecht nooit in zwang geweest en een nieuwe eisch van den gouverneur voor poortgelden, verschuldigd over al den tijd dien de Hollanders daar handel hadden gedreven, werd door geschenken aan een machtigen gunsteling van den vorst, Mirsumela, eveneens afgewezen. Wat Mazulipatnam betreft werden de onderhandelingen tot het laatst van December sleepende gehouden, voor de Hollanders onder borgtocht van schulden van den koning en den gouverneur verlof kregen om naar de kust terug te keeren, waar zij 2 Januari arriveerden. Alleen de gunsteling had bij dit gekuip gewonnen, want de beide gouverneurs overtroefden de Hollanders nog met geschenken aan hem. Anderzijds had men in Golconda het niet onbillijke verwijt moeten hooren, dat de vestigingen der Hollanders den Portugeeschen handel hadden verdreven en dat bedroevend weinig Hollandsche schepen de kantoren aanliepen, zoodat hun komst den inlandschen handel eerder afbreuk had gedaan dan voordeel gebracht. Voor het zegelrecht moest een oplossing worden gevonden wanneer het volgende schip op de reede verscheen.

Het geschil bleef hangende, zoodat de kooplieden wel gedwongen waren de beide gouverneurs er met geschenken toe te bewegen, voorloopig genoeg te nemen met de oude, vastgestelde tolgelden voor in- en uitvoer van 4 %, terwijl zij er evenmin aan ontkwamen

18) Een pagode: ongeveer drie gulden.

den gunsteling Mirsumela alsnog een bedrag in geld te zenden, teneinde het zegelrecht af te koopen. De gouverneur van Mazulipatnam eischte bovendien nog een hoeveelheid handelsartikelen op crediet, hetgeen wilde zeggen, ten geschenke. Dit alles drukte zwaar op het bedrijf. De aflevering van de inlandsche artikelen liep via de gouverneurs, waardoor de kwaliteit daalde; de handel met de inlanders zelf werd streng gestraft; tenslotte deed ook de smokkelhandel van het Hollandsch personeel, die zeer moeilijk kon worden tegengegaan, afbreuk aan het profijt voor de Compagnie. Er is reeds op gewezen dat men daarmede nog voortdurend op zijn hoede moest zijn voor de intriges van de Portugeezen.

In Mei en Juni 1610 probeerden de Portugeezen met geweld den groeienden invloed van den Hollandschen handel op de kust den kop in te drukken. Op 7 Juni verschenen zij met enkele schepen voor Mazulipatnam, met de bedoeling het lossen en laden van schepen te verhinderen. Het personeel van de loge bezette de plaatsen waar drinkwater kon worden gehaald, veroverde twee scheepjes en maakten enkele gevangenen, waarmee deze onbeholpen aanval eindigde. Vier dagen na hun komst verlieten de Portugeezen deze reeds weer. Kort na dien tijd kwam Maertssen met zijn schip de *Cleyne Sonne* aan en in November van dat jaar vertrok Willem Janssen naar Palikat, vanwaar klachten waren binnengekomen over het hoofd der factorij aldaar, om orde op zaken te stellen.

Met dat al hadden de Hollanders een behoorlijken voorsprong op hun Engelsche mededingers, die in Augustus 1610 voor de eerste maal voor Petapoeli verschenen. Hun schip de *Globe*, onder bevel van kapitein Hippon, was op 5 Januari uitgezeild, bereikte 1 Augustus de Zuidpunt van Ceylon bij Gale, verzeilde naar Negapatnam, dat werd gepasseerd, voer langs Tegenapatnam en St. Thomas en ankerde 9 Augustus voor Palikat. Daar werd Hippon reeds den volgenden dag namens den sabander verlof verleend aan land te komen; ook wees deze hem een huis aan en zegde zijn hulp toe om verlof te krijgen handel te drijven. Den dag daarop bracht Jan van Wesick een bezoek aan boord, toonde de overeenkomst, door de Hollanders op 24 April 1610 gesloten, waarbij andere naties van den handel werden buitengesloten en verzocht den Engelschman te vertrekken. Hippon wachtte de gelegenheid af een bezoek te kunnen brengen aan de gouvernante, maar toen hem werd medegedeeld dat hij zich een reis naar het hof van den koning

in Vellor moest getroosten, wilde hij kans van slagen hebben, besloot hij zijn reis naar het Noorden te vervolgen. Op 20 Augustus ankerde hij voor Petapoeli, sloot spoedig een tolovereënkompst met den gouverneur, bracht goederen aan land, liet twee facteurs achter en zeilde naar Mazulipatnam, waar hij op den laatsten dag van deze maand aankwam. Hier deelde hij geschenken uit, doch ondervond van den inhaligen gouverneur dezelfde moeilijkheden als de Hollanders, zoodat hij gedwongen was een gedeelte der gemaakte schulden kwijt te schelden. Begin Februari vertrok hij weer naar Petapoeli, laadde zijn koopwaar aan boord en verliet deze plaats den 11-den met bestemming Bantam ¹⁹⁾.

Bijna drie jaar later, 19 December 1613, keerde de *Globe* voor Mazulipatnam terug, na Bantam, Patani en Siam te hebben bezocht. Hippon was in Patani overleden en door Essington opgevolgd. In Mazulipatnam werden goederen aan land gebracht en kwam men overeen 4 % in- en uitgaande rechten te betalen. Bovendien trof hij hier het Engelsche schip *James* aan, dat tezamen met de *Hosander*, *Dragon* en *Salomon* op 10 Februari 1612 uit Engeland was vertrokken. Kapitein Edmund Marlowe had instructie zich bij de *Globe* te voegen. Op 10 Juni 1613 werd Petapoelie bereikt, waar men goederen in een loge aan land bracht en negen man achterliet, vandaar zeilde men naar Mazulipatnam, arriveerde hier den 21-sten en bleef tot 16 Januari 1614, toen Marlowe weer naar Petapoeli vertrok, het restant van de koopwaar en het personeel aan boord nam en op 7 Februari koers zette naar Bantam. De *Globe* bleef nog geruimen tijd aan deze kust.

Wij hebben gezien dat Paulus van Soldt op 3 Mei 1606 voor Petapoeli ankerde, hier een kantoor vestigde en naar Mazulipatnam vertrok. Naarmate de handel zich in de laatste plaats ontwikkelde, het cargasoen en het bedrijfskapitaal groter werden, overwoog men Petapoeli te lichten, welk kantoor immers op zeer korten afstand van Mazulipatnam lag, overwegende dat „men tot dinste van de Compagnie het beste, ende een plaetse daertoe bequam genoch siende, gehouden hadde” ²⁰⁾. Men liet het tenslotte na om derwille van de zoozeer gewilde „roode verwe”, die alleen daar te verkrijgen was. In Maart 1608 werd het met Mazulipatnam onder

¹⁹⁾ The Seventh Voyage; made in the Globe into East-India. Extracts of Peter Williamson Floris, his Journall, for the seventh Voyage, — translated out of Dutch. Purchas. III, pag. 304, ev.

²⁰⁾ Memorie van Lodewijk Ysaacx Eyloff. 1.11.1608. Gecit. door Terpstra. Vestiging, pag. 49.

één leiding gesteld. De vergunning om in Petapoeli handel te drijven was weliswaar bekrachtigd door den vorst en gold voor alle plaatsen in zijn Rijk, maar ook daar werd de handel geregeld door afspraken met den gouverneur. Zijn eischen waren echter redelijk vergeleken bij de lasten die in Mazulipatnam moesten worden opgebracht. Bovendien onderhielden de Hollanders relatie met inlandsche kooplieden, die een groot gedeelte van de waren leverden. Reeds in de eerste jaren bleef de omzet van dit kantoor slechts weinig beneden die van Mazulipatnam, en al moest men ook hier den gouverneur naar de oogen zien, zoodat men behalve de in- en uitgaande rechten nog geschenken moest geven in geld en goederen op crediet, de lasten bleven lager dan in het andere kantoor. De resultaten van de besprekingen in Golconda over het zegelrecht, waaraan ook personeel uit Petapoeli deelnam, wijzen uit dat de voorwaarden in Petapoeli gunstiger waren dan in Mazulipatnam, dank zij heerschende gebruiken.

Behalve in deze beide plaatsen vestigden de Hollanders nog kantoren in Palikat en in Tierepopulier, dicht bij Tegenapatnam gelegen. Op weg naar Mazulipatnam deed Jacob de Bitter met de jachten *Arent* en *Valck*, door tegenwind afgedreven, voor het eerst Tegenapatnam aan, dat tot het gebied van den naïk van Gingier behoorde. Daar werd hij door den gouverneur met groote welwillendheid ontvangen en bleek hem, dat de handel hier door de lage inkoopprijzen gunstiger mogelijkheden bood dan in het Noorden. De gouverneur bracht zelfs een bezoek aan boord en bood De Bitter niet minder aan dan „omme een huys te bouwen ofte het vervallen fort van de Portugysen om aldaer te woonen ende met haerluyden in alle vrundtschap te negotieren” ²¹⁾. Volgens zijn instructie zeilde De Bitter zoo spoedig hij kon naar Mazulipatnam, na den gouverneur te hebben beloofd binnenkort terug te zullen keeren om de onderhandelingen voort te zetten. Op die reis deed hij ook Conimor aan, waar hij eveneens goed werd ontvangen en beloofde terug te keeren. Met die plaats werden echter geen betrekkingen aangeknoopt.

Den 19-den November 1608 ankerde hij opnieuw voor Tegenapatnam, na op een dagreis afstand van Petapoelie een Portugeesch schip te hebben veroverd en vijf dagen later vertrokken Pieter Gerritsz. Bourgonje en drie anderen naar het hof van den naïk

21) Memorie door Jacob de Bitter tot Bantam gelaeten. De Jonge. III, pag. 280.

in de hoofdstad Gingier, een zeer versterkte stad, om een handels-overeenkomst met den vorst af te sluiten; een reis van twee dagen landinwaarts. De besprekingen met den vorst hadden een gunstig verloop, want deze bood den Hollanders niet alleen het verlaten en vervallen kasteeltje van de Portugeezen aan in Tegenapatnam, maar zelfs de geheele plaats. Het laatste werd van de hand gegeven. Daarentegen werd de bescherming van den vorst ingeroepen en op 30 November 1608 werd den Hollanders een caul, vrijgeleide of open brief verleend, waarin de vorst beloofde de Hollanders in Tegenapatnam in zijn „bescherminge te nemen ende de statt op te laten bouwen, oock de Portugijsen te ontseggen ende haer vyandt te blyven”. Desondanks verbleven nog Portugeesche kooplui in de stad. Hiertegenover beloofden de Hollanders „alle coopmanschappen te brengen, ende met alle coopluijden te negotieeren”, alles tegen 4 % in- en uitgaande rechten ²²⁾. De Bitter liet nu geld en koopmanswaren in de loge aan land brengen, waar tien man personeel werd achtergelaten, onder bevel van Bourgonje. Op 13 December vertrok het schip.

Het bleek dat het oude kasteeltje der Portugeezen, waarin de Hollanders op Nieuwjaarsdag hun intrek wilden nemen, volstrekt vervallen was, zoodat het opnieuw zou moeten worden opgebouwd. Op bevel van een gunsteling van den vorst, alsmede op verzoek van den gouverneur namen de Hollanders hun intrek in het voormalige kasteeltje van de Portugeezen in Tierepopulier, ongeveer een halve mijl landinwaarts gelegen, „een groot, schoon stheenen huys, gemaect van blaeuwen morduynsteen” ²³⁾, terwijl de Hollanders een aanvang lieten maken met herstelwerkzaamheden aan het kasteeltje in Tegenapatnam, die echter weinig voortgang maakten. De gunsteling van den vorst eischte dat er eerst geschut zou worden aangevoerd, omdat men met de bouw van het fort wellicht een aanval van de Portugeezen zou uitlokken. Terzelfder tijd verleende hij echter schriftelijk toestemming tot vrijen handel met kooplieden, wevers en schilders langs de geheele kust. Zoo begon men den handel liever in Tierepopulier, „daert veel bequamer is als in Tegenapatnam, dat maer een woeste plaetse is en nyet bequam om te wonen” ²⁴⁾.

²²⁾ Heeres, pag. 55.

²³⁾ Bourgonje aan l'Hermite. Tierepopulier. 5.1610. Kol. Arch. Gecit. door Terpstra. Vestiging. Pag. 89.

²⁴⁾ Jacques l'Hermite. 10.11.1610. De Jonge. III, pag. 340.

Baldadigheden van een viertal beschonken leden van het personeel, ernstige insubordinatie in tegenwoordigheid van de gouverneurs van Negenapatnam en Tierepopulier, het zoogenaamde schandaal van Tierepopulier, deed den handel schade en bedreigde den Hollanders met de ongenade van den naïk. Intriges van de Portugeezen bij den vorst, die hun huizen in Tegenapatnam versterkten, en niet alleen deze plaats maar bovendien nog zeven andere dorpen kregen, maakten den toestand hachelijk. Maar de machtige gunsteling had de zijde van de Hollanders gekozen en dank zij zijn bemoeiingen bleef hun positie ongewijzigd.

In September 1609 week het gevaar, toen de naïk van Gingier de Portugeezen, die hun beloften niet nakwamen, uit zijn gebied verjoeg, waarna de handel oogenblikkelijk opleefde. Sedertdien breidden de handelsbetrekkingen zich gestadig uit. Om dezen vorst voor zijn medewerking een bewijs van erkentelijkheid te geven, werd besloten bij den maharadja van Ceylon olifanten voor hem te koopen ²⁵⁾.

In vele opzichten bood Tierepopulier uitstekende vooruitzichten; men behoefde geen willekeurige lasten op te brengen en er werd ruimschoots ingekocht, goede waar tegen lagen prijs. Men heeft overwogen de kantoren in het Noorden te lichten, ten gunste van Tierepopulier, maar de handel vandaar met Palikat werd door de Portugeezen in St. Thomas krachtig belemmerd en toen de Hollanders in April 1610 ook een loge in Palikat stichtten, was het van belang geworden de gevestigde kantoren te handhaven en zoo van vier plaatsen uit den handel op de kust te organiseeren. In Januari 1610 waren uit Atjeh twee schepen naar Ceylon vertrokken; het derde, de *C l e y n e S o n n e*, onder bevel van Arend Maerssen, zeilde via St. Thomas naar Tierepopulier, waar het schip op 2 Maart arriveerde. Maerssen's instructie luidde, de overeenkomst te vernieuwen, die eertijds tusschen den naïk en De Bitter was gesloten, waarvoor hij onderhandelingen met den gouverneur aanknoopte, die op 29 Maart tot een accoord leidden ²⁶⁾. Hierin werden prins Maurits het vaste huis geschonken, de in- en uitgaande rechten verlaagd en den handel geregeld. Bovendien zouden de Portugeezen worden geweerd en van den handel uitgesloten. Met dit accoord was dus het bezit van Tierepopulier bevestigd. De overeenkomst werd ter bekrachtiging naar den koning

²⁵⁾ Zie hfdst. VI.

²⁶⁾ Heeres, pag. 78, ev.

van Carnatica in Vellor gezonden, met wien Maertssen op 18 Februari 1610 reeds in correspondentie was getreden over een mogelijke vestiging van de Hollanders in Palikat. Hierna bezocht Maerssen den vorst in Gingier, uit welke plaats hij 24 April weer vertrok, in het bezit van een schrijven van den naik aan den „grave van Hollant”, met de belofte, dat hij zich nauwgezet aan de overeenkomst zou houden. Nu werd ook het kasteeltje in Tierepopulier met enkele stukken geschut versterkt.

De briefwisseling met den vorst van Carnatica, aan wien de naik van Gingier onderhoorig was, leidde reeds tot succes, want 22 April 1610 arriveerden gezanten in Tierepopulier met volmacht om een overeenkomst aan te gaan betreffende den handel in Palikat. Deze werd opgesteld, vrijwel gelijklopend aan die voor Tierepopulier ²⁷⁾ en naar den vorst gezonden om te worden bekrachtigd. Enkele dagen later ontvingen ook de Hollanders van de loge in Tierepopulier verlof op Palikat handel te drijven. Op 9 Mei vertrok Maerssen naar Palikat om aldaar de besprekingen voort te zetten en zes dagen later ontving hij de uitnoodiging, den koning in Vellor te bezoeken. Hij gaf hieraan gehoor, ondervond ook in Vellor nog veel tegenwerking van de Portugeesche Jezuïeten, maar tenslotte wees de koning hun aanbiedingen van de hand. Hans Marcelis werd nu tot opperkoopman van de loge in Palikat aangesteld, bijgestaan door vier anderen. Maerssen zelf reisde naar Mazulipatnam, waarheen hij zijn schip reeds vooruit had gezonden. Ook Palikat beloofde veel voor de toekomst, wegens de groote productie van kleedjes en de lage prijzen. Hier zou men een grooteren omzet kunnen behalen dan elders aan de kust en van den aanvang af had men behoefte aan een groot cargasoen en bedrijfskapitaal. Ook hier stond men echter aan de willekeur van den sabander bloot, die nu en dan den handel verbood, ja somtijds de loge bezette of de Hollanders molesteerde. In dit geschil koos de koning van Carnatica weliswaar de zijde van de Hollanders, maar zij, wellicht toch niet geheel vrij van blaam, achtten het noodig hem een geschenk te vereeren; daarvoor bestemden zij twee olifanten die uit Ceylon waren aangekomen en voor den naik van Gingier waren bedoeld.

Tijdens een bezoek aan Vellor had men opnieuw veel te duchten van de intriges der Portugeezen, maar tenslotte bereikte men na lang wachten, dat een anderen sabander werd aangesteld en dat

27) Heeres, pag. 83, ev.

de in- en uitvoerrechten met een $\frac{1}{2}$ % zouden worden verminderd. Onheusch optreden van Marcelis tegen inlandsche schilders scheen echter de goede verstandhouding in Palikat weer te bederven. Klachten over hem door zijn metgezellen bewerkten, dat Willem Janssen in October 1610 door de raden van Mazulipatnam en Petapoeli naar Palikat werd afgevaardigd, om orde op zaken te stellen. In November arriveerde hij in de loge aldaar, deelde een schrobbeering uit, maar handhaafde Marcelis.

In Mei van dat jaar hadden de Portugeezen nog eens gepoogd met eenig machtsvertoon de Hollanders te verdrijven. Zij boekten ook ditmaal geen succes, evenmin als in Mazulipatnam, verloren twee scheepjes, en volk dat gevangen werd genomen.

Zooals de ontwikkeling van den handel er toe had geleid de kantoren Mazulipatnam en Petapoeli onder één hoofd te stellen, zoo vereenigde de breede raad van Bantam per instructie van 12 December 1610 alle kantoren aan de kust onder één bestuur, met residentie Palikat. Van Wesick werd als eerste „hooft ende continueel president over alle de cantooren ende plaetsen van de custe” benoemd, hetgeen hij tot medio 1612 bleef, toen hij werd opgevolgd door Wemmer van Berchem.

Wij hebben gezien dat het verzet van de Portugeezen tegen den gevaarlijk wassenden handel der Hollanders zich op enkele uitzonderingen na beperkte tot intriges aan de hoven van de inlandsche vorsten en tot een kwistig gebruik van geschenken in geld. Dit verzet ging van de Portugeesche nederzettingen in St. Thomas en Negapatnam uit, plaatsen, die wijselijk door de Hollanders werden gemeden. Nu en dan verschenen daar weliswaar Hollandsche schepen op de reede, maar de vijandelijkheden bleven beperkt tot het lossen van enkele kanonschoten of het veroveren van een paar scheepjes. Beide partijen waren voorloopig niet sterk genoeg om tegen elkaar te velde te trekken. De particuliere handel van de Portugeezen kon dergelijke ondernemingen niet bekostigen, de Hollanders genoten van de Compagnie evenmin bescherming. In deze jaren groeide dus de Hollandsche onderneming naast de Portugeesche en won terrein, ondanks de intriges der tegenstanders of hun voorsprong. Sedert de vier loges onder één centraal bestuur waren vereenigd, verbeterden de resultaten; anderzijds bleef men afhankelijk van de willekeur der machthebbers en de gunst der vorsten. Met dat al was de handel op de kust in minder dan tien jaar tijds voor de Compagnie van groot belang geworden.

Met de komst van Wemmer van Berchem ²⁸⁾, die door Gouverneur-Generaal Both uit Banda via Bantam en Atjeh naar de kust was gezonden om Van Wesick op te volgen, en die zich in Juni 1612 in Palikat bevond, ving een periode aan die werd gekenmerkt door grootere tegenslagen en felle vijandelijkheden met de Portugeezen. Tot goed begrip diene, dat alleen het kasteeltje in Tierpopulier eenigermate was versterkt; daarentegen waren de kantoren of pakhuizen niet in steenen gebouwen ondergebracht, maar in gewone inlandsche huizen, die niet bestand waren tegen een aanval van eenige beteekenis.

Nadat Van Berghem in Juli 1612 te Mazulipatnam de functie van directeur der kantoren op de kust van Van Wesick had overgenomen, en deze naar Bantam was vertrokken, besloot Van Berghem naar het hof van den koning van Golconda te gaan, om te pogen daar de oude, altijd nog hangende kwesties over de tolgelden te regelen. Ginds ontving hij uit Petapoeli het bericht, dat Portugeesche schepen uit St. Thomas op den 9-den Juli voor Palikat waren verschenen, de loge der Compagnie hadden ingenomen, waarbij drie Hollanders waren gesneuveld en de zeven anderen in gevangenschap geraakten, en hen met alle goederen aan boord hadden gebracht. Portugeesche gezanten aan het hof van Golconda deelden kwistig geschenken uit aan de Rijksgrooten, met het doel den vorst te bewegen den Hollanders den handel te verbieden en het verblijf op de kust te ontzeggen. Tijdens een audiëntie, op 10 Augustus aan Van Berghem verleend, beklagde de vorst zich erover dat de Hollanders hun belofte niet waren nagekomen, eertijds door Van Soldt en Willemsz. gedaan, geregeld een groote verscheidenheid koopwaar in te voeren. Enkele dagen later bood Van Berghem de ronde som van 3000 pagoden per jaar aan voor in- en uitgaande rechten. Hij merkte toen tevens dat de vice-koning van Goa den koning een zeer hoog bedrag had aangeboden wanneer de handels-

28) Van Dijk. Wemmer van Berghem werd door heeren XVII bij resolutie van 5.9.1609 aangewezen om met het jacht *Hazewind* naar Oost-Indië te vertrekken, met het bericht dat het Twaalfjarig Bestand was gesloten. Na een reis van Bantam naar Grisse v.v. werd hij 28.12.1610 tot koopman bevorderd, en vertrok in die functie in Jan. 1611 met den G.G. Both via Jacatra en Ambon naar Banda. Per 18.5 werd hij aangewezen om Jan van Wesick als directeur van de kantoren op de kust van Koromandel op te volgen. Op 20.8 arriveerde hij weer in Bantam, vertrok naar Atjeh, waar hij eenigen tijd verbleef en vandaar naar Koromandel. In Juni 1612 bevond hij zich te Palikat. In Mazulipatnam nam hij het directeurschap van Van Wesick over; hij vervulde die functie tot Mei 1615.

betrekkingen met de Hollanders werden verbroken. De kansen keerden zich echter ten gunste dank zij een onbeduidend geschenk in kleeren aan des konings bouffon, met als gevolg dat men zich met het geboden bedrag tevreden stelde en Van Berghem het door den koning goedgekeurde firman ontving, alsmede een brief aan de machthebbers in Mazulipatnam met bevel, de Hollanders naar behooren en met respect te bejegenen.

Op 23 September 1612 kwam hij weer in Mazulipatnam aan, waar de gouvernante van Palikat, de sabander en inwoners hem lieten verzoeken het kantoor te herstellen en te heropenen. In het laatst van October vertrok Van Berghem via Petapoeli naar Palikat en vandaar naar Vellor, waar hij 10 December door den koning van Carnatica in audiëntie werd ontvangen; daar deed hij zijn beklag over den aanval der Portugeezen, zich beroepend op de overeenkomst. De vorst bood aan tegen St. Thomas op te trekken, wanneer de Hollanders de stad van de zeezijde zouden insluiten. Dit plan werd niet ten uitvoer gebracht, maar wel sloot men op 12 December 1612 een „accoord ende contract”, waarin o.a. werd bepaald dat het in aanbouw zijnde fort in Palikat op kosten van de gouvernante moest worden voltooid en den Hollanders werd toegestaan „op de rheede van Palliacatta, St. Thoome ende alle andere havenen ende plaetsen () te mogen beschadigen, aenhalen ende alle hostileijt op de Portugesen scheepen ende goederen te gebruycken, zonder daer int minste ijets tegen te seggen offte ons eenigh beletsell offte schade daerom te doen” ²⁹⁾. Daar de macht van den ouden vorst beperkt was, achtte Van Berghem het raadzaam dit accoord te laten bekrachtigen door Jaggeragie, een Rijks-groote, wiens gebied het dichtst bij Palikat was gelegen. Hij ondernam derhalve de reis van 40 mijl naar Colael, waar Jaggeragie zich bij het leger van den koning van Carnatica bevond. Daar trof hij afgezanten van de Portugeezen in St. Thomas aan, die Jaggeragie 100.000 pagoden hadden aangeboden wanneer hij de Hollanders uit Palikat verjoeg. Van Berghem's optreden en welsprekendheid bezorgden hem echter niet alleen Jaggeragie's instemming, zoomede een caul van dezelfde strekking, bovendien werden hem nog drie dorpjes in de omgeving van Palikat ten geschenke gegeven, die reeds vroeger tot het gebied van de Hollandsche loge hadden behoord, maar door Jaggeragie weer in bezit waren genomen. Op 6 Januari 1613 kwam Van Berghem in Palikat terug;

²⁹⁾ Heeres, pag. 103.

vandaar zond hij hulp aan de Hollanders in Tegenapatnam, instructies aan De Boschhouwer in Kandy en voorzag in de bouw van het fort, welke door de tegenwerking der Portugeezen zoo langzaam vorderde, dat men besloot niet langer op de gouvernante van Palikat te vertrouwen maar het werk zelf uit te voeren. Coen berichtte aan heeren XVII: „Daernaer hebben den onsen met hulpe van d'inlandse overheyt ende de schepen de Sterre, den Groenen Leeuw, Der Goes, ende Duyfken, de sterckte van Palleacatte, in spyte der vyanden (doch met zeer groote coste van de compagnie), wederomme opgemaect ende daerop geleyt 70 mannen met al sulcke amonitie, gelijk de heeren per bygaende ontwerp ende de schriften van den directeur sullen sien”³⁰⁾. Het fort kreeg den naam Gelria.

Ondanks alle pogingen van de Portugeezen bleef de goede verstandhouding met den vorst en de inlandsche machthebbers bewaard, met uitzondering van Iterragie, een broer van Jaggeragie die, ondanks de overreding van den vorst, in het laatst van April 1613 met ongeveer 700 man tegen het fort optrok; hij werd echter door Van Berghem en de zijnen, die werden bijgestaan door den sabander en inlandsche soldaten, weer verdreven. Ook een poging van de Portugeezen om Van Berghem en enkele anderen te vergiftigen, mislukte; twee van de daders werden daarvoor ter dood gebracht. Van Berghem veronderstelde niet ten onrechte dat een sterk fort een zoo groote bedreiging voor de Portugeezen in St. Thomas beteekende, dat zij die plaats wellicht spoedig zouden verlaten; hij verzocht derhalve Both om geschut, versterking voor het garnizoen en een groot bedrag aan contanten te zenden. Coen klaagde er tegen heeren bewindhebbers over, dat „wy en connen niet eenen duytsenden”. Bewindhebbers daarentegen vreesden de kosten eener sterke bezetting; men moest liever probeeren „’t selve met den tijd door d'inwoonderen selve en door d’aliantie van de vrouwen aldaar te verzekeren en alzoo allengs tot eene goede kolonie te brengen; () anders worden de middelen van de Comp. overal in onkosten geconsumeerd”³¹⁾. Het tekort aan contanten dreigde ernstige gevolgen te hebben, want vele wevers en schilders zaten met leege handen, en ook al had men reeds eenige malen den Engelschen den handel in Palikat ontzegd, Van Berghem vreesde

30) Bescheiden. I, pag. 29.

31) HH. XVII, aan Van Berghem. 21.11.1614. Van Dijk, pag. 31, nt. 2.

niet ten onrechte dat zij zich zouden indringen wanneer den plaatselijke handwerkslieden werk in uitzicht werd gesteld.

In de eerste helft van 1614 werden de Engelschen in Mazulipatnam ook namens de gouvernante van Palikat uitgenoodigd zich in die plaats te vestigen, "right over against the Fort of Paleacatte, with all such Priviledges as we should desire, and other great promises besides" ³²⁾. Eenzelfde verzoek bereikte hen uit St. Thomas.

Gebrek aan waren en geld was ook de reden, dat Van Berghem zijn plannen moest uitstellen, handel te drijven op Arrakan en een kantoor te stichten in Bengalen. Begin Juli 1613 poogden de Portugeezen zoowel met een sterke macht te land als ter zee het fort te veroveren, welke aanvallen tenslotte na tamelijk hevige gevechten werden afgeslagen; hierbij geraakte het schip de *Sterre* alleen met acht Portugeesche fusten slaags en joeg deze op de vlucht.

Wat echter den Portugeezen niet was gelukt geschiedde tusschen den 29-sten December 1613 en 2 Februari 1614, toen hevige slagregens het fort wegspoelden, dat grootendeels uit aarde was opgeworpen. Op 12 Februari arriveerde Van Berghem met veel materiaal om het fort kleiner, maar sterker weer op te bouwen.

Inmiddels had Van Berghem van den koning van Golconda verlof gekregen om in Mazulipatnam, waar men nu rekening moest houden met de concurrentie van de Engelschen, een huis te bouwen volgens landsgebruik, hetgeen met spoed ten uitvoer werd gebracht. Het was weliswaar geen fort, maar dan toch een gebouw dat eenige zekerheid bood tegen diefstal of een onverhoedschen aanval. Hoezeer al deze gebeurtenissen den handel ook hebben bemoeilijkt, de kooplieden hebben doorgezet en daarmee deze belangrijke tak van het bedrijf der Compagnie in stand gehouden. Hun werk schijnt te verzinken achter den strijd om het monopolie van den export en de kriegsverrichtingen elders. Het zou echter niet lang meer duren of de handel in inlandsche producten was minstens even onontbeerlijk voor de Compagnie, als de verovering van het monopolie en de contrôle van den export.

Aan de Westkust van Voor-Indië, waar de Hollanders factorijen zouden vestigen die de Westerkwartieren worden genoemd, heerschten andere toestanden dan op de kust van Koromandel; men had er met andere moeilijkheden te kampen, die echter niet minder groot waren. Hier was sedert tientallen jaren de macht der

³²⁾ Purchas. III, pag. 336.

Portugeezen hecht gevestigd. Te Goa, Portugeesch bezit sedert de stad in 1510 was ingenomen, zetelde de vice-koning. Op deze West-kust waren tot 1534 sterktes opgeworpen in Cochin, Chaul, Bassaïn en Suratte. Uit het fort in Cochin en de factorij in Cananor oefende men invloed uit op den handel in Calicut; uit Goa en Chaul in Dabhol; uit Chaul en Bassaïn in Bombay. Het fort in Diu beheerschte de scheepvaart tusschen Suratte en de Perzische Golf en de Roode Zee; daar werden tollën geheven. De verovering van Sokotra, waar in 1507 een fort werd gebouwd, beheerschte den toegang naar de Roode Zee; de verovering van Ormuz in hetzelfde jaar dien naar de Perzische Golf.

Van oudsher vervoerden de Arabieren de handelsartikelen uit Voor-Indië naar de Perzisch Golf en de Roode Zee en dan per karavaan naar de Middellandsche Zee; van hier werd de koopwaar door zeelui uit Venetië, Genua of andere Italiaansche steden naar de havens van hun land verscheept. Toen de nieuwe handelsweg van de Portugeezen den ouden van de Arabieren bedreigde, en de Europeanen de tegenwerking van hun voorgangers ondervonden, ontwierp d'Albuquerque zijn grootsch opgezet plan om de macht zijner landgenooten met geweld te vestigen; te gereeder, omdat het tegen ongeloovigen was gericht. Met het bezit van de driehoek Sokotra, Ormuz en Diu verwierf hij gevaarlijken invloed op de scheepvaart, groot genoeg om onder de bescherming van de vestigingen op de West-kust van Voor-Indië den Portugeeschen handel onbedreigd tot ontwikkeling te kunnen brengen. Met de verovering van Malaka beheerschte d'Albuquerque daarenboven den toegang tot het Oosten.

Uiteraard heeft de omvang van dit project, dat overigens zeer groote winsten afwierp, enkele decennia lang alle beschikbare hulpmiddelen opgeëischt; het was uiteindelijk de oorzaak dat Malaka weliswaar kon worden veroverd, maar dat de machtsontwikkeling in oostelijk gelegen gebieden beperkt moest blijven.

Eenzelfde beperking werd door de uitgestrektheid der gebieden gelijkelijk aan alle zeevarende Europeesche naties opgedrongen. De strijd om de suprematie in den handel was slechts voor een deel afhankelijk van de beschikbare middelen; in den aanvang kon succes in een beperkt, hoewel desondanks uitgestrekt gebied, door geweld worden behaald. En al bleef ook in later jaren, toen de Hollanders opdoken, het bezit van strategische punten van niet te onderschatten beteekenis, de verovering van het geheele gebied, of zelfs van een gedeelte daarvan, ging ver boven de mogelijkheden

uit van welke Europeesche natie ook. Men kon over het geheele gebied zijn invloed slechts duurzaam vestigen, en dus het monopolie van den export bemachtigen, wanneer men den inlandschen handel bewegingsvrijheid gunde, dus ten hoogste ietwat beperkte; wanneer men dezen als het ware inschakelde. Uiteindelijk moest men den handel vestigen door middel van vreedzame overeenkomsten, hetgeen plaatselijk machtsvertoon waar noodig toch niet uitsloot. De taktiek van geweld der conquistadors kon hoogstens tot de overheersching in een beperkt gebied leiden, nooit tot contrôle in al de gebieden. De oorspronkelijke Hollandsche taktiek van handelsovereenkomsten, met rechten en plichten, leidde echter tot de opbouw van een zeer wijd vertakt handelslichaam, dat op den duur geweld gebruikte om verkregen rechten te handhaven. De Portugeezen bestreden den inlandschen handel van ongeloovigen door hun gezag te vestigen; de Hollanders, tegenstanders van den geloofsstrijd, bestreden de Europeesche vijanden en mededingers, voor het meerendeel in den rug gedekt door hun vreedzame overeenkomsten, waaruit met het stijgen van hun macht vaak ook hun gezagspositie groeide. De Portugeesche vestigingen bewijzen, dat een klein land weliswaar dank zij geniale leiding overzeesche gebieden kan verwerven en beheerschen, maar dat de uitgestrektheid daarvan afhankelijk is van de hulpmiddelen, die het moederland ter beschikking kan stellen. De taktiek der Hollanders leidde, bij gelijke middelen, tot resultaten over een veel grooter gebied. De Engelschen, die tenslotte bij de tanende macht der Portugeezen, welke werd ondermijnd door het particulier belang, de ernstigste mededingers waren, volgden dezelfde taktiek. Ook dan speelden de beschikbare middelen een beslissende rol en zoogoed als de Engelschen mede daardoor in de Groote Oost moesten wijken voor de Hollanders, zoo goed hebben de laatsten door gebrek aan middelen op den duur in de Westerkwartieren de eerste plaats aan de Engelschen moeten afstaan. Eenerzijds hebben op deze wijze de Hollanders vasten voet in Oost-Indië gekregen; anderzijds hun mededingers in Engelsch Voor-Indië.

In de eerste jaren van de 17e eeuw teerde het overzeesche Rijk van de Portugeezen nog altijd op de faam der groote pioniers Vasco da Gama, d'Almeida en d'Albuquerque; wantoestanden, corruptie en dieverij hadden de oude macht echter reeds beslissend verzwakt.

Ondanks hun vestigingen en forten en het bezit van Goa hadden de inlandsche vorsten zich nog altijd kunnen handhaven. Guze-

ratte, waar de Hollanders nog voor de Engelschen handelsbetrekkingen poogden aan te knopen, behoorde tot het Rijk van den Groot-mogol Akbar, (1556-1605) die door veroveringen groote gebieden onder zijn rechtvaardig en humaan bestuur had gebracht. De vorst bevorderde den uitgebreiden handel van Guzeratte, een zeer vruchtbaar land, de voedselschuur van alle streken waardoor het werd omringd. Deze streek had bovendien een belangrijken uitvoer van indigo naar Europa en van grove katoenen kleedjes naar het Oosten, de Westkust van Sumatra, Ambon, de Molukken en de Banda-eilanden. Suratte was sedert oudsher een knooppunt van den handel met Agra en Dehli, het Gangesdal, met Atjeh, Arabië en Perzië. Den Europeanen werd den handel toegestaan, maar de vorst en zijn gouverneurs verhinderden stelselmatig, dat vreemdelingen zich in het Rijk versterkten. Ook al was de macht van de vorsten op de kust van Koromandel bij lange na niet zoo groot als die van den Groot-mogol, zoodat de Hollanders toch na een aantal jaren versterkingen op de kust konden bouwen, in Suratte moest men op dezelfde wijze te werk gaan als tijdens de eerste jaren der vestigingen op de Oost-kust van Voor-Indië. Zij waren onbeschermd kooplui, die de welwillende medewerking van de machthebbers moesten verwerven en geen meerdere rechten verkregen dan de inlandsche handelaars, de Perzen en Arabieren. Ook hier waren de omstandigheden verre van rooskleurig. De gouverneurs, die slechts voor den korten tijd van een jaar werden benoemd, poogden zooveel mogelijk profijt te halen uit hun voordeelig ambt, waarin zij getrouw terzijde werden gestaan door den sabander en andere Rijksgrooten. Bovendien moest men niet alleen bedacht zijn op de intriges van de Portugeezen, maar ook op de tegenwerking van alle andere kooplieden. De voorwaarden voor een floreerenden handel waren ook hier, ruime aanvoer van geld en goederen en geregelde scheepvaart. De beschikbare middelen van de Compagnie waren daarvoor vooralsnog te beperkt, gezien de talrijke andere belangen die zij in oostelijker streken moest behartigen. Dit werd de voornaamste reden waarom de Hollanders al vrij spoedig hun kleinen voorsprong verloren en den voorrang aan de Engelschen moesten afstaan.

Wij hebben gezien dat de vloot van de Middelburgsche Compagnie van vier schepen onder bevel van Cornelis Bastiaensz. in Augustus 1601 Atjeh bereikte, waar Cornelis de Houtman zijn vrijheid terug kreeg, men de loge „Zeelant” stichtte, commiezen en assis-

tenten achterliet en van den vorst aanbevelingsbrieven kreeg voor Cambaya. De omvangrijke handel tusschen Atjeh en Guzeratte gaf aanleiding te verwachten, dat er ginds „negotien van groote proffytten waren te vinden” ³³⁾.

Half Februari 1602 vertrokken de kooplieden De Wolff en Lafer op inlandsche vaartuigjes naar het Rijk van den Groot-mogol, voorzien van koopmansgoederen en geld. De ontvangst liet niet te wenschen over; zij huurden een huis, waar zij hun intrek namen, hun goederen opsloegen en handel dreven. Hun verslag vermeldt ook het bezoek van enkele inwoners van Calicut, die mededeelden, „dat by haer sommige plaetsen syn, daer geen Portugysen en syn”, en die „presenteerden ons een fort te geven, soo wij met haer begeerden te handelen” ³⁴⁾. Dit bericht was aanleiding dat enkele jaren later Steven van der Haghen met zijn vloot Calicut bezocht. Het onderbrak echter eveneens den zoo juist begonnen handel in Suratte, want de beide kooplieden die zich ter informatie naar de kust van Malabar hadden begeven, werden eind April 1603 door de Portugeezen opgelicht, naar Goa gevoerd en daar opgehangen. Over de lotgevallen van het kantoor Suratte tijdens de eerstvolgende jaren zijn slechts schaarsche berichten bewaard gebleven. Men mag echter aannemen, dat in 1605 de handel in Suratte weer is opgevat. Toen Steven van der Haghen op 11 November 1604 het accord van vriendschap en verbond tegen de Portugeezen had gesloten in Calicut ³⁵⁾, zond hij volgens zijn instructie twee schepen met een volle lading koopmansgoederen naar Cambaya ³⁶⁾.

Ook twee schepen van de vloot van Cornelis Matelieff waren bestemd Guzeratte aan te doen. De admiraal gaf er echter de voorkeur aan zijn vloot niet te verzwakken, toen hij het besluit had genomen naar Malaka te varen, waar de Portugeezen zich hadden versterkt. Het bewuste verdrag werd in 1607 door Paulus van Caerden bevestigd en op 13 October 1608 door Pieter Willemsz. Verhoeff vernieuwd ³⁷⁾.

In Mei van het jaar 1606 arriveerde David van Deynsen, vergezeld

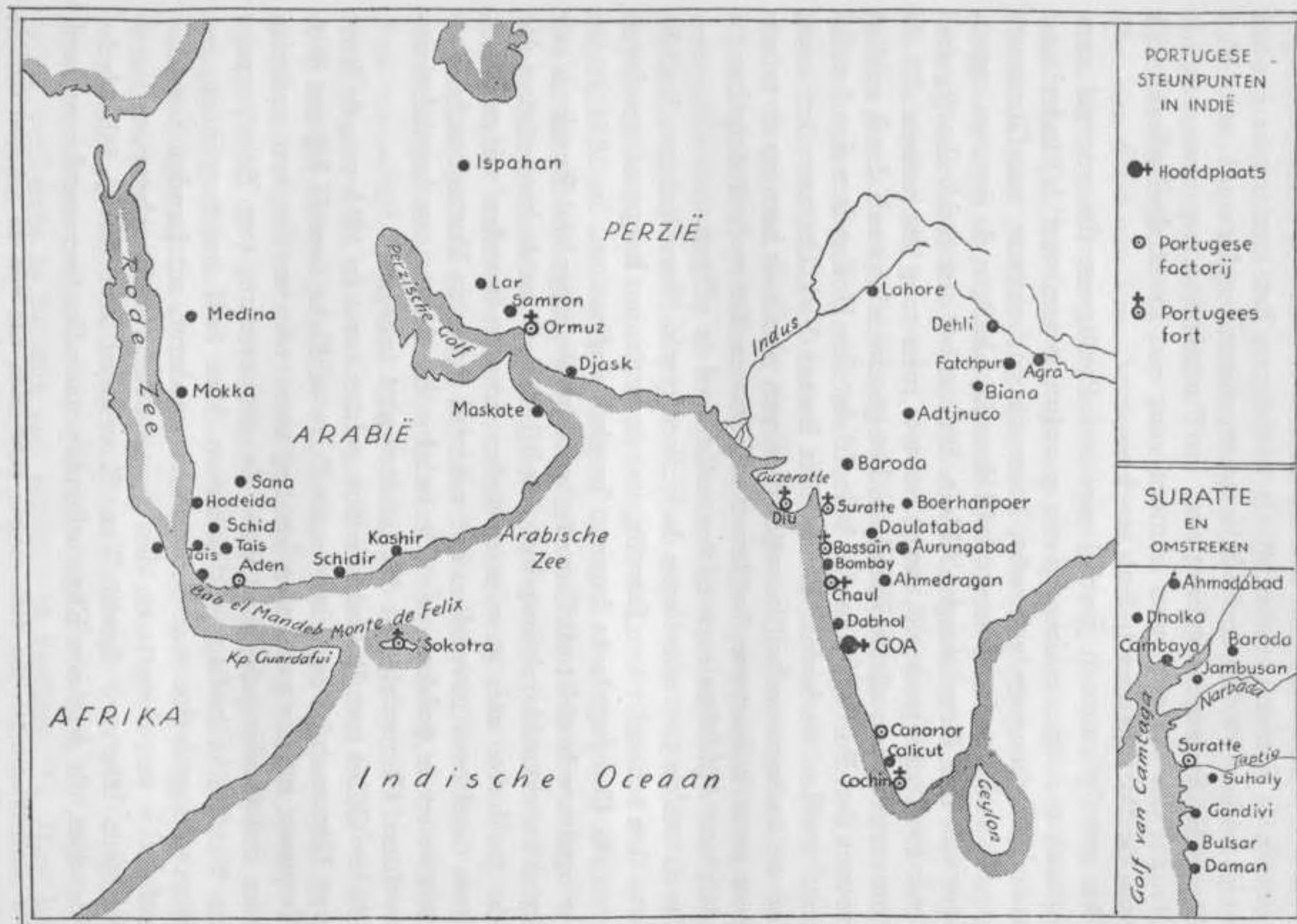
³³⁾ Terpstra. Opkomst der Westerkwartieren, pag. 17.

³⁴⁾ Brief van 20.4.1602 uit Guzeratte. De Jonge. II, pag. 496.

³⁵⁾ Heeres, pag. 30, ev.

³⁶⁾ Terpstra, pag. 23. Uit de waarde van het cargasoen, f 37000.—, 2½ maal zoo groot als dat, bestemd voor de Molukken en 1½ maal als dat voor Bantam, blijkt hoezeer heeren bewindhebbers overtuigd waren van het belang van den handel op Guzeratte.

³⁷⁾ Heeres, pag. 53, ev.

van den onderkoopman Jan Hussen met een vrij belangrijk cargasoen in Suratte, waar hij als hoofd van het kantoor in functie zou treden ³⁸⁾. Evenals zijn voorgangers ondervond ook Van Deynsen de tegenwerking van de Portugeezen en inwoners; de handel der laatsten was immers voor een groot deel afhankelijk van de Portugeezen in hun sterktes.

Als gevolg van een geschil met een Portugees, die voorgaf aanspraak te mogen maken op een quantum ivoor, werd hij inderhaast naar Boerhanpoer gebracht, waar de gouverneur van Guzeratte resideerde; deze was aangesteld door Djsahangir, de zoon en opvolger van den Groot-mogol Akbar. Daar moet een dubbelhartig spel met hem zijn gespeeld, want hoewel men mag aannemen dat de gouverneur ten zijnen gunste in het geschil uitspraak deed, schijnt tevens den Portugees te zijn beloofd dat den Hollanders den handel zou worden verboden. Bovendien kwam Van Deynsen ter oore, op welke onmenschelijke wijze men van plan was hem op de terugreis naar de kust van het leven te beroven. Dit vooruitzicht bracht den vertwijfelden man er toe zelfmoord te plegen.

In datzelfde jaar ontvingen de Hollanders in Mazulipatnam bericht van den sabander van Suratte, dat de restanten koopmansgoederen van de Compagnie te hunner beschikking waren. In 1613 kwam er opnieuw bericht uit Suratte, waarop Wemmer van Berghem per brief antwoordde; daarop ontving hij niet alleen de bevestiging dat de goederen aan gevolmachtigden zouden worden uitgeleverd, men deed hem bovendien het voorstel tegen de Portugeesche vestingen op te trekken, met de belofte van lucratieve handelsvoorrechten. Hierop zijn de Hollanders niet ingegaan.

Pieter Gilles van Ravesteyn trok echter eerst in 1615 van de kust van Koromandel over land naar Suratte. Daar hoorde hij dat Van Deynsen aldaar gestorven en begraven was en dat een gedeelte van het Compagniesbezit door de gouverneurs van Boerhanpoer en Suratte in beslag was genomen. Met veel moeite gelukte het hem een gedeelte van de rest der goederen uit handen van den sabander van Suratte en den gouverneur van Boerhanpoer los te krijgen. Hiervoor kocht Van Ravesteyn een partij inlandsche kleedjes, die met een Engelsch schip naar Bantam werd vervoerd.

³⁸⁾ Redelijkerwijze zou men mogen aannemen dat van de schepen van de vloot van Van der Haghen geen kooplui achterbleven en dat men dus weer is opgebroken na eenigen tijd handel te hebben gedreven. Wat is er echter met het geld en het cargasoen gebeurd dat onder berusting was van De Wolff en Lafer?

Hij kon in dien tijd tevens waarnemen, welken omvang de Engelsche handel reeds had aangenomen, al ondervonden ook de Engelschen tegenwerking van allerlei aard. Het zou echter nog tot 1616 duren voor op aanstichten van Coen definitief een kantoor in Suratte werd gesticht.

Met den dood van Van Deynsen werd de Hollandsche handel dus weer voor geruimen tijd onderbroken; in de komende jaren gaf men daardoor het terrein prijs aan de Engelschen. De Compagnie kocht de zeer gewilde kleedjes uit Guzeratte tegen den dubbelen prijs in Atjeh in en Coen was volstrekt overtuigd van het groote belang van den inlandschen handel op de kusten van Koromandel en Guzeratte. Hij schreef: „Het is bycans ongeloofelijck, welcken groote menichte van cleeden jaerlijcx in d'Indische quartieren vertiert connen worden, ende vertiert worden” ³⁹⁾.

Inmiddels was op 24 Augustus 1608 het Engelsche schip *Hector*, onder bevel van William Hawkins, voor Suratte verschenen, die op 1 April 1607 tezamen met de *Dragon* was uitgevaren, nog vergezeld van de *Consent*, die op eigen gelegenheid voer ⁴⁰⁾. Hier werd hij door den gouverneur goed ontvangen, van wien hij na verloop van twintig dagen vergunning ontving voor eenmaal zijn goederen aan land te mogen brengen en handel te drijven. Wilde hij verlof krijgen een kantoor te stichten, dan moest hij zich de moeite getroosten naar het hof van den Groot-mogol te reizen. Hij nam het besluit de reis te ondernemen en zond twee barken met lading, in Suratte gekocht, naar Bantam; deze werden echter door de Portugeezen aangehouden en met de bemanning, die zich niet had verdedigd, naar Goa opgebracht. Op 3 October 1608 vertrok de *Hector* en bleven Hawkins, William Finck en twee bedienden achter. Voor hij 1 Februari 1609 met een gehuurd escorte naar het hof in Agra vertrok, moest hij ondervinden dat men tweemaal een aanslag op zijn leven pleegde, waaraan hij beide malen ontsnapte. Van April 1609 tot November 1611 verbleef hij in de onmiddellijke omgeving van den vorst, die hem eenerzijds met gunstbewijzen overlaadde, een huwelijk met een voorname Christenvrouw uit Armenië opdrong en tegen de kuiperijen van de Portugeezen beschermde, maar anderzijds niet definitief zijn toestemming verleende in Suratte een kantoor te vestigen ⁴¹⁾. Hier be-

39) Bescheiden. I. 10.11.1614, pag. 87.

40) Purchas. III. Chap. VII, pag. 1.

41) Purchas. III. Chap. VII, pag. 9, ev.

reikte Hawkins het bericht, dat in September 1609 het Engelsche schip *A s c e n s i o n* bij de kust was gesignaleerd en dat het bij Cambaya schipbreuk had geleden, waarbij echter de bemanning zich in veiligheid had gesteld. De *A s c e n t i o n*, onder bevel van Alexander Sharpey, en de *U n i o n*, onder bevel van Richard Rowles, verlieten Engeland op 14 Maart 1607 ⁴²⁾.

Enkele leden van de geredde bemanning stelden vertrouwen in de hulp van een Portugeeschen pater, bereikten Goa en scheepten zich vandaar naar Portugal in. Anderen bleven bij Finck in Suratte en een aantal hunner bezocht van Suratte het hof in Agra, waar zij niet meer verwierven dan de verzekering van de goede gezindheid van den Groot-mogol; zij hadden oorspronkelijk de bedoeling door Perzië den terugweg naar Engeland te ondernemen.

In Cambaya hoorde Hawkins, dat op 26 September 1611 een drietal Engelsche schepen in Suratte was aangekomen, onder bevel van sir Henry Middleton, die in April 1610 was uitgevaren ⁴³⁾. Middleton deed alle mogelijke moeite om zijn landgenooten uit Cambaya en Suratte veilig en wel aan boord te krijgen, steeds min of meer bedreigd door een groot aantal Portugeesche schepen. Hoe groot de invloed van de Portugeezen was blijkt uit den brief, dien Alexander Sharpey op 12 October 1611 in Suratte aan Middleton schreef: "otherwise we do not know what course to take to get aboard: for these people doth but delay us with fair words, but they durst not displease the Portugals". Zou het niet mogelijk zijn aan boord te komen, dan had men besloten: "to direct our course for Mesopotam with all speed, which is at least 40 days journey", in de hoop vandaar op een Hollandsch schip Atjeh of Bantam te bereiken: "where we, with God's help, hope to meet you, and so to get for England together" ⁴⁴⁾.

In het laatst van December ontving Middleton ook bericht van zijn landgenooten en van de Hollanders die in hun dienst waren uit Petapoeli en Mazulipatnam, dat hem inlichtte over den gang van zaken aldaar ⁴⁵⁾. In Januari 1612 haalde hij met sterk escorte Sharpey en Hawkins van de kust en begin Februari werden alle goederen en de meeste manschappen ingescheept, nadat de gouverneur had geweigerd verlof te geven een kantoor op te richten.

⁴²⁾ Purchas. III. Chap. IX, pag. 61.

⁴³⁾ Purchas. III. Chap. XI, pag. 115.

⁴⁴⁾ Letters. I. No. 77, pag. 138.

⁴⁵⁾ Letters. I. No. 76, pag. 136, ev.

Op 9 Februari vertrok Middleton naar Dabhol, waar handel werd gedreven en een Portugeesch schip veroverd, dat geladen was met cocosnoten. Vandaar zeilde hij naar den mond van de Roode Zee, waar hij drie Engelsche schepen onder bevel van John Saris ontmoette; gezamenlijk hielden zij talrijke handelsschepen aan.

Vijf September 1612 arriveerde Thomas Best met de schepen *Dragon* en *Hosander* voor Suratte; zij waren 1 Februari 1611 uit Engeland vertrokken ⁴⁶⁾. Hij ontving al spoedig bezoek van Thomas Kerridge, een van de Engelschen die was achtergebleven en die hem de schriftelijke vergunning van den gouverneur overhandigde, in Suratte handel te mogen drijven. Enkele dagen later verscheen een groote Portugeesche vloot en werden twee Engelschen gevangen genomen. Best nam hiervoor een scheepje uit Guseratte in beslag, dat met rijst was geladen, sommeerde dat men zijn manschappen en goederen ongehinderd weer aan boord zou laten komen en vertrok den 10-den October naar Suhali. Hier sloot hij op 21 October een verdrag met de "Governour of Amadaver, and the Governour of Surat, and foure principale Merchants () for the setling of Trade and Factories in the Cities of Surat, Cambaya, Amadava, Goga, or in any other part or parts of this Countrey within the Great Mogols Dominions" ⁴⁷⁾. Hierin werd o.a. bepaald, dat men de overeenkomst door den Groot-mogol zou laten bekrachtigen en dat een ambassadeur aan diens hof zou worden geaccrediteerd.

Ruim een maand later ontving Best bericht, dat in Goa schepen waren uitgerust om de twee Engelsche vaartuigen te overvallen. Den 28-sten November kwamen vier Portugeesche galjoenen en 25 fregatten in zicht en begon het gevecht, dat met onderbrekingen tot den 23-sten duurde. Best hield de vijandelijke schepen op een afstand, "and forced them to a dishonorable flight" ⁴⁸⁾. Hij zeilde via Suratte naar Suhali en ontving daar uit handen van den sabander van Suratte de overeenkomst, die door den Groot-mogol was bekrachtigd. Opnieuw werden goederen aan land gebracht en lading ingekocht.

Op 18 Januari 1613 vertrok Best naar Atjeh; enkelen van zijn bemanning bleven achter om geschenken aan den Groot-mogol in

46) Purchas. IV. Chap. VII, pag. 119.

47) Purchas. IV. Chap. VII, pag. 125, ev.

48) Letters. I. No. 105, pag. 257.

Agra te overhandigen en Anthony Starkey ving over land de terugreis naar Engeland aan om brieven naar huis te brengen.

Het zeegevecht met de Portugeezen had grooten indruk gemaakt. Ongeacht de bedreiging van een groote overmacht had Best zijn zaken met gunstig gevolg afgewikkeld. Zijn gematigd, maar vastberaden optreden, gevoegd bij de mislukking van de aanvallen der Portugeezen en het succes dat hij had bereikt toen hij de overeenkomst had afgesloten, hebben de gunstige voorwaarden geschapen voor de ontwikkeling van den Engelschen handel en hun toekomstige macht in Voor-Indië.

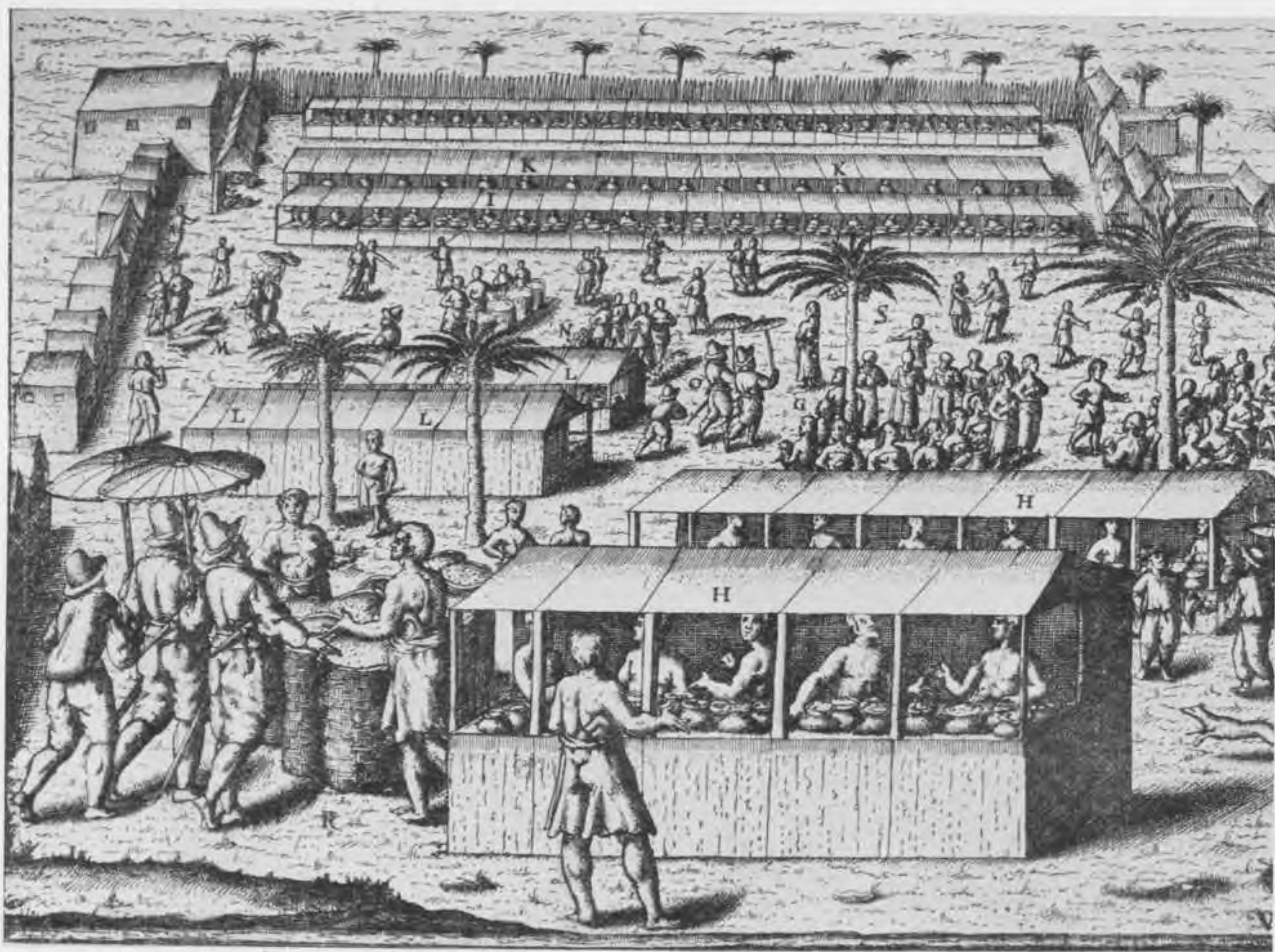
Nadat Vasco da Gama reeds in 1498 naar de kust van Malabar was doorgedrongen ondervonden de Portugeezen hier al spoedig moeilijkheden met de Arabieren, wier handelsweg naar de kusten van Perzië en Arabië door de nieuwe zeeroute om de Kaap werd bedreigd. Reeds voor d'Albuquerque van Goa het centrale punt der Portugeesche overheersching had gemaakt en de export langs de oude route ten gunste van den nieuwen zeeweg controleerde, werd in 1502 een factorij in Cananor gesticht, en een jaar later een fort in Cochin opgeworpen.

Eerst een eeuw later bereikten de Hollandsche kooplui De Wolff en Lafer uit Atjeh het Rijk van Akbar, terwijl zij, zooals wij hebben gezien, na hun reis naar de kust van Malabar door de Portugeezen in Goa werden terechtgesteld.

Steven van der Haghen had, toen hij met zijn vloot in December 1603 zee koos, niet alleen instructies twee schepen met een vrij groot cargasoen naar Cambaya te zenden, hij moest zich bovendien op de hoogte stellen hoe het De Wolff en Lafer was vergaan en waar hij kon met de vorsten op de kusten van Voor-Indië verdragen van bondgenootschap sluiten. Hij kweet zich van het laatste in Calicut, de residentie van den samorijn, die in vijandschap met de Portugeezen leefde en bij zijn leger te velde was. Voor de kust veroverde Van der Haghen een Portugeesch fregat, andere werden beschoten en de Hollanders maakten ook twee jonken buit. Op 8 November 1604 vond aan land het eerste onderhoud tusschen den samorijn en Van der Haghen plaats; drie dagen later werd het verdrag gesloten, behelzende dat voor den handel kooplui zouden worden gezonden en dat men gezamenlijk de Portugeezen en hun bondgenooten uit het gebied van den samorijn, ja uit geheel Indië zou verdrijven.⁴⁹⁾

⁴⁹⁾ Begin en Voortgangh. II. 12e. stuk, pag. 8, ev.

De groote markt van Bantam

Uiteraard waren de Hollanders niet bij machte aan deze belofte kracht bij te zetten, zij was ook voornamelijk gedaan om de handelsbetrekkingen aanlokkelijker te maken, en toen Paulus van Caerden in November 1607 met zijn vloot voor Calicut verscheen, kon hij weinig anders uitrichten dan het verdrag bevestigen; overigens was hij niet heelemaal zeker van de betrouwbaarheid van den bondgenoot, die volgens hem in het geheim met de Portugeezen in briefwisseling stond.⁵⁰⁾

Ook in de volgende jaren kon niets worden ondernomen om den samorijn tegen den gezamenlijken vijand bij te staan, of in Calicut, waar het voor onbeschermden kooplui alleszins een gevaarlijke omgeving was, deel te nemen aan den omvangrijken handel in talrijke producten uit den Archipel. Daarvoor was niet alleen een hecht fort noodzakelijk, bovenal een regelmatige scheepvaart met het vaderland, die nog geenszins mogelijk was. In deze hoek, waar de Portugeesche macht zich reeds een eeuw lang had gehandhaafd en ondanks verslapping nog altijd geducht was, had een Hollandsch kantoor weinig kans op succes, evenmin als in Suratte. Pieter Willemsz. Verhoeff, wiens lastgeving o.m. luidde, de bestaande handelsbetrekkingen uit te breiden of te versterken, verscheen met zijn groote vloot in December 1607 voor Calicut en breidde de oude overeenkomst, op 11 November 1604 door Steven van der Haghen gesloten, uit „tot ruïne ende destructie van de Portugesen neffens hunne geassocieerden”. De samorijn zegde toe „d’selve coopluyden van onse natie met goede plaetzen ende woningen, daer sij heure personen, goederen, coopmanschappen ende waren secuurlyck mogen vertrouwen ende bequameelyck logeren, te provideren ende te versien ende d’selve nemen in zijne protectie ende bescherminge”⁵¹⁾. Van zijn kant beloofde Verhoeff twee schepen van Bantam te laten komen om den keizer te steunen tegen de Portugeezen, en kooplieden en waren om handel te drijven op de kust van Malabar, waar peper kon worden ingekocht.

Oogenschoonlijk een gunstig resultaat, ware het niet dat expedities als die tegen Mozambique en Goa, en het tractaat met de vorsten van Malabar zonder noemenswaard voordeel veel kostbaren tijd vergden, terwijl de vloot elders hoog noodig was. De president van de loge in Bantam, Jacques l’Hermite, weigerde dan ook terecht de gevraagde schepen te zenden, die niet eens in Bantam beschikbaar

50) Begin en Voortgangh. II. 14e. stuk, pag. 30, ev.

51) De Jonge. III, pag. 278. Heeres, pag. 53, ev.

waren, want de vloot bevond zich in de Molukken, en antwoordde: „dat ons den handel op die plaatse voor deeser tijt noch nyet vorderlijck en conne sijn, alsoo daer nyet anders en valt als peeper, welcke enough te becommen is, so hier als op andere plaetsen” ⁵²).

Ook dit moge nog eens aantoonen dat de Hollanders met het enthousiasme, nieuwelingen eigen, bovendien volgens plannen, in patria uitgebroed en opgesteld, te veel hooi op hun vork namen en daardoor eenerzijds niets konden bereiken bij gebrek aan middelen en anderzijds behaalde resultaten in gevaar brachten door expedities en onderhandelingen, waardoor hun geringe macht in dit bijna onoverzienbaar groote gebied nog meer werd verspreid, opgehouden of tot onproductiviteit gedwongen.

⁵²) Bantam. 19.11.1603. De Jonge. III, pag. 76, nt. 1.

HOOFDSTUK VII

Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Patani. Siam. Cambodja. China. Japan.

PATANI, AAN DE NOORDKUST VAN HET MALEISCHE Schiereiland gelegen, werd door de Portugeezen onder bevel van Fernao Perez, op weg naar China, voor de eerste maal in 1516 bezocht. Zij sloten hier handelsovereenkomsten af, maar in den loop der jaren bleek dat hier weinig afzetmogelijkheid voor hun goederen bestond, zoodat zij in 1540 van Patani uit den handel met Siam openden. Ten tijde dat de Hollanders voor het eerst Patani aanliepen hadden de Portugeezen zich sedert vele jaren in China gevestigd en daar een belangrijke positie veroverd, waardoor de handel op Patani aan belang had ingeboet. Er had zich een klein aantal Portugeezen gevestigd en geregeld verschenen kooplui uit Malaka om hoornvee te koopen. Stalpaert van der Wiele beschreef Patani in zijn Informatie als een „vermaerde coopstad”, vanwaar een omvangrijke scheepvaart werd onderhouden met China, Siam, Borneo, Banda en de Molukken. „Altijt behoeft men hier geen sorge te hebben van de Portugesen en d'inwoonders syn soo goet, dat men se nyet beter wenschen can” ¹⁾. Er woonden ongeveer 1000 weerbare mannen; het werd geregeerd door een koningin, bezat een zelfstandig bestuur, maar moest een jaarlijksche schatting betalen aan den vorst van Siam. Uiteraard hadden zich in Patani talrijke kooplieden uit Siam gevestigd, die zich al spoedig naijverig betoonden op de voorrechten die de Hollanders hadden verworven.

Op 31 Juli 1601 had Jacob van Neck met een schip en een jacht Ternate verlaten; hij bereikte de Chineesche kust en liep op 7 November 1601 Patani binnen. Hier kwam hij na langdurige onder-

¹⁾ De Jonge. III, pag. 154.

handelingen met den sabander tot overeenstemming aangaande de prijs van de peper en den bouw van een huis voor de koopmansgoederen ²⁾; bovendien kon men hier rijst en andere leeftocht inslaan. In een geschil over de aflevering van gezuiverde peper besliste de koningin ten gunste van de Hollanders; daarbij stelde zij echter de eisch, dat de vreemdelingen zich naar behooren zouden gedragen. De Siammers beraamden toen een aanslag op de Hollandsche schepen, waarbij zij zich van de hulp van 200 Japansche soldaten hadden verzekerd, die in Portugeeschen dienst stonden; dit plan werd echter door de waakzaamheid van de Hollanders verijdeld. Er verliepen echter maanden voor Van Neck zijn beide schepen had geladen en hij bevond zich nog in Patani, toen op 26 Mei van het volgende jaar twee schepen uit Zeeland onder bevel van Gerard le Roy en Laurens Bicker arriveerden. Op 19 Augustus verschenen nog twee schepen onder bevel van Jacob van Heemskerck, die op 27 Juli Djaratan hadden verlaten, nadat zij vruchteloos hadden gepoogd Djohor aan te doen. Hij trof de andere vier schepen alreeds geladen aan, „waerdoor dat wy ons handt wederom op een idele plaets gheleyt hebben” ³⁾. Vier dagen na zijn aankomst vertrokken Van Neck en de beide Zeeuwsche schepen naar Bantam. Van Neck had een factorij gesticht, waarover Daniël van der Leck als opperkoopman was aangesteld, en ook de Zeeuwen hadden een loge opgericht, terwijl Van Heemskerck hun voorbeeld volgde, een kantoor inrichtte en een houten huis voor zijn koopmansgoederen bouwde. Op 16 November vertrok de laatste naar het eiland Timoean, om daar Portugeesche handelsschepen uit Macao op te vangen.

Van 28 December 1602 tot 6 September 1603 verbleven twee schepen, de *Haarlem* en de *Leyden*, behoorende tot de vloot van Van Neck, in Patani. Zij waren onder bevel van Gaspar van Groesbergen naar China gezonden, maar verzeilden na veel tegenslag en ontbering in Patani. Voor hun vertrek liepen op 1 Juli 1603 nog twee schepen van Van Warwijck's eskader binnen, die op weg waren naar Macao; men kocht rijst in en nam een Chineeschen loods in dienst. Op 4 November daaraanvolgend kwam Cornelis Pietersz. met zijn beide schepen uit Atjeh aan. Enkele dagen later voer Van Groesbergen uit, maar de onzeewaardigheid van zijn vaartuigen dwong hem terug te keeren. Nu kwam hij met Cornelis

²⁾ 10.11.1601. Heeres, pag. 15, ev.

³⁾ Brief van Jacob van Heemskerck. Patani. 23.8.1602. De Jonge. II, pag. 523.

Pietersz. overeen, dat deze de lading uit de *Haarlem* zou overnemen, waarna dit schip op 26 Januari 1604 achter de Hollandsche loge werd gebracht en daar verbrand.

Intusschen had men met het inlandsch bestuur overleg gepleegd over de centralisatie van de verschillende loges, hetgeen tot gevolg had dat een stuk grond werd aangewezen, waarop men begon een houten gebouw op te trekken. Daniël van der Leck werd tot hoofd van het kantoor benoemd. Het duurde echter nog verscheidene jaren voor de loopende zaken van de oude factorijen waren afgewikkeld.

Op 20 Mei 1604 was Van Warwijck met twee schepen uit Djohor naar Patani vertrokken, waar hij tien dagen later arriveerde; hier wilde hij Chineesche tolken in dienst nemen voor zijn voorgenomen reis naar China. Van een gezant van den koning van Siam, die zich op terugweg uit Burnei in Patani bevond, hoorde hij dat uit Siam jaarlijks gezanten naar den koning van China werden gezonden. Nu vaardigde hij Cornelis Spex af, vergezeld van Lambert Jacobsz. Heyn, met schriftelijk verzoek, gedateerd 8 Juni 1604, zich bij het gezelschap te mogen voegen, om den koning van China geschenken te overhandigen. Een maand later arriveerden acht opvarenden van de vloot van Van Heemskerck, die door de inwoners van Burnei ongewapend in een sloep waren gevangen genomen en in Patani in vrijheid werden gesteld.

Op 27 Juni vertrok Van Warwijck naar China, van welke reis hij op 18 Maart 1605 in Patani terugkeerde; hier was ruim een maand tevoren een Portugeesche kraak uit China met averij aan het roer binnengeloopen. Van Warwijck sommeerde de Portugeezen om te vechten of zich over te geven; de bemanning koos het laatste op voorwaarde van lijfsbehoud. Het bleek echter dat een groot gedeelte van de lading reeds over land naar Malaka was vervoerd. Een gedeelte van den nog omvangrijken buit moest aan de koningin worden afgedragen, die den Hollanders vrij spel had gegeven en daarmee dus openlijk partij had gekozen tegen de Portugeezen. De laatsten namen wraak; op hun aanstichten staken Japanners op 3 April 1605 een wijk van de voorstad in brand, waarbij ook een gedeelte van den buit weer verloren ging.

Nadat het schip *Vlissingen*, behoorende tot de vloot van Van Warwijck, na allerlei kriegsbedrijven ter zee uit Bantam in Patani was angekommen en naar Djohor vooruitgezonden om lading te zoeken, stelde Van Warwijck Ferdinand Michielsz. als opperkoopman van het kantoor aan en volgde op 15 September de *Vlissingen*.

geen naar Djohor, het veroverde Portugeesche schip met zich mee voerend.

In de volgende jaren gingen de gunstige verwachtingen aangaande den handel echter niet ten volle in vervulling; de aandacht van de Compagnie was op andere gebieden gevestigd en geldschaarschte noopte de kooplui groote leeningen tegen hooge rente bij de vorstin aan te gaan. Daarenboven waren de peperprijzen niet onbelangrijk hooger dan in Bantam of elders en bedrog met geleverde waar was aan de orde van den dag. Tenslotte was de koningin machteloos tegen de Rijksgrooten, die den handel naar willekeur belastten, en hierin kwam eerst verandering ten goede, toen de Compagnie een nevenkantoor in Sangora oprichtte. Wel werden betrekkingen aangeknoopt met Siam, Cambodja en Borneo.

Toen Ferdinand Michielsz. op 4 Augustus 1607 stierf, werd hij opgevolgd door den Groninger Hendrik Janssen, die reeds sedert 1601 of 1602 in Patani verblijf hield en grondig op de hoogte was van de locale toestanden. Op 8 November daaraanvolgend werd hij echter vervangen door Victor Sprinckel, die door Matelieff tot opperkoopman in Patani was benoemd en met de *Mauritius* arriveerde; Janssen liet zich bewegen zijn chef als onderkoopman bij te staan. Het bleek, dat de handel toen van zoo weinig betekenis was, dat men besloot een groot gedeelte van het aanwezige kapitaal, 33000 realen van achten, te lichten en naar Bantam te brengen. De *Mauritius* vertrok een maand na aankomst weer, met aan boord gezanten van Siam op weg naar prins Maurits.

In dien tijd waren de vredesonderhandelingen gaande tusschen den sultan van Djohor en de Portugeezen; kwamen beide partijen tot overeenstemming, dan zou deze vrede voor Patani dreigend gevaar beteekenen. Ook al verbeterde langzamerhand de toestand van het kantoor in Patani onder de bekwame leiding van Sprinckel, Matelieff oordeelde, dat het moest worden opgeheven, „want aldaer gheen waeren en vallen”, en „de Madornis ofte Orancays (doen) als wat sy willen”⁴⁾. Voor en aler men een sterk rendez-vous op Java had gevestigd zag hij bovendien in Patani geen heil in den handel met de Chineezen. Hij gaf l’Hermite in Bantam dan ook bevel het overgrootste deel der kapitalen uit Djohor en Patani te lichten. Bewindhebbers dachten er echter anders over, ten deele ook op gezag van een brief, door Sprinckel aan l’Hermite gezonden, en besloten het kantoor niet op te heffen.

4) Discours. Rott. Hist. Bl. 1871, pag. 274.

Toen 5 Augustus 1608 het schip *Gouda* voor Patani ankerde, weigerde Sprinckel de opgevorderde gelden af te staan, zich beroepend op voorkopen, bij de Chineezers aangegaan en de verplichtingen die hij bij levering op zich had genomen. Bovendien was in dit jaar de peperinkoop bevredigend geweest en Sprinckel had gedaan gekregen dat voor het komende jaar de uitgaande rechten voor zijde en zijdewaren van 5 % op 3½ % werden verlaagd. De resultaten werden gunstiger, zoowel door de bekwaamheid en tact van de Hollandsche kooplui als door het onloochenbare feit, dat de inlanders inzagen hoezeer hun belang was gediend bij een floreerenden handel met de vreemdelingen. Helaas werd de gunstige reputatie geschokt door wangedrag van scheepsvolk van de *Gelderland* en de *Kleine Zon*, die uit Ternate op 4 November 1608 voor Patani waren aangekomen. Wel werden de oproerkraaiers in de boeien gesloten, maar men durfde hen niet streng te straffen, uit vrees voor muiterij, en zond hen 11 November naar Bantam. Andere tooneelen van wangedrag speelden zich af, terwijl de *Gelderland* met peper werd geladen; 's nachts en overdag moest men het volk „in de hoer ende arackhuijssen gaen halen”. Wij zullen zien dat Sprinckel terzelfder tijd ook moeilijkheden ondervond met het personeel van het kantoor in Siam. Op 27 of 28 Mei van het volgende jaar verschenen een schip en een jacht van de vloot van Verhoeff, op doorreis naar Japan. Zij laadden kleine hoeveelheden ruwe zijde, lood en ijzer, maar lieten ook 10000 realen van achten achter, waarmee Sprinckel zijn schuld bij de koningin kon aflossen, en vertrokken reeds vier dagen later. Laatst October en begin November keerden zij uit Japan terug, waar met succes onderhandelingen waren gevoerd, laadden peper en zeilden naar Bantam. Sprinckel wilde nu in Cambodja een kantoor vestigen, teneinde vandaar roggevellen en hertevellen in Japan in te voeren, terwijl hij bovendien kapitaalsvermeerdering aanvroeg om zijn schuld aan de koningin af te lossen, zoomede voor den handel met de Chineezers en op Japan. Van al deze plannen kwam echter voorlopig niets terecht.

De moord op admiraal Verhoeff en zijn lotgenooten op de Banda-eilanden, de nederlaag van zijn vice-admiraal François Wittert in de Philippijnen schokte het prestige niet weinig en ontnam Sprinckel de hoop, kapitaal en schepen uit de Molukken te mogen verwachten. Hij liet zelfs uit voorzorg in Ajudhja varkens opkopen, slachten en inmaken, ten behoeve van vluchtende schepen, hetgeen ten goede kwam aan de berooide bemanning van het jacht

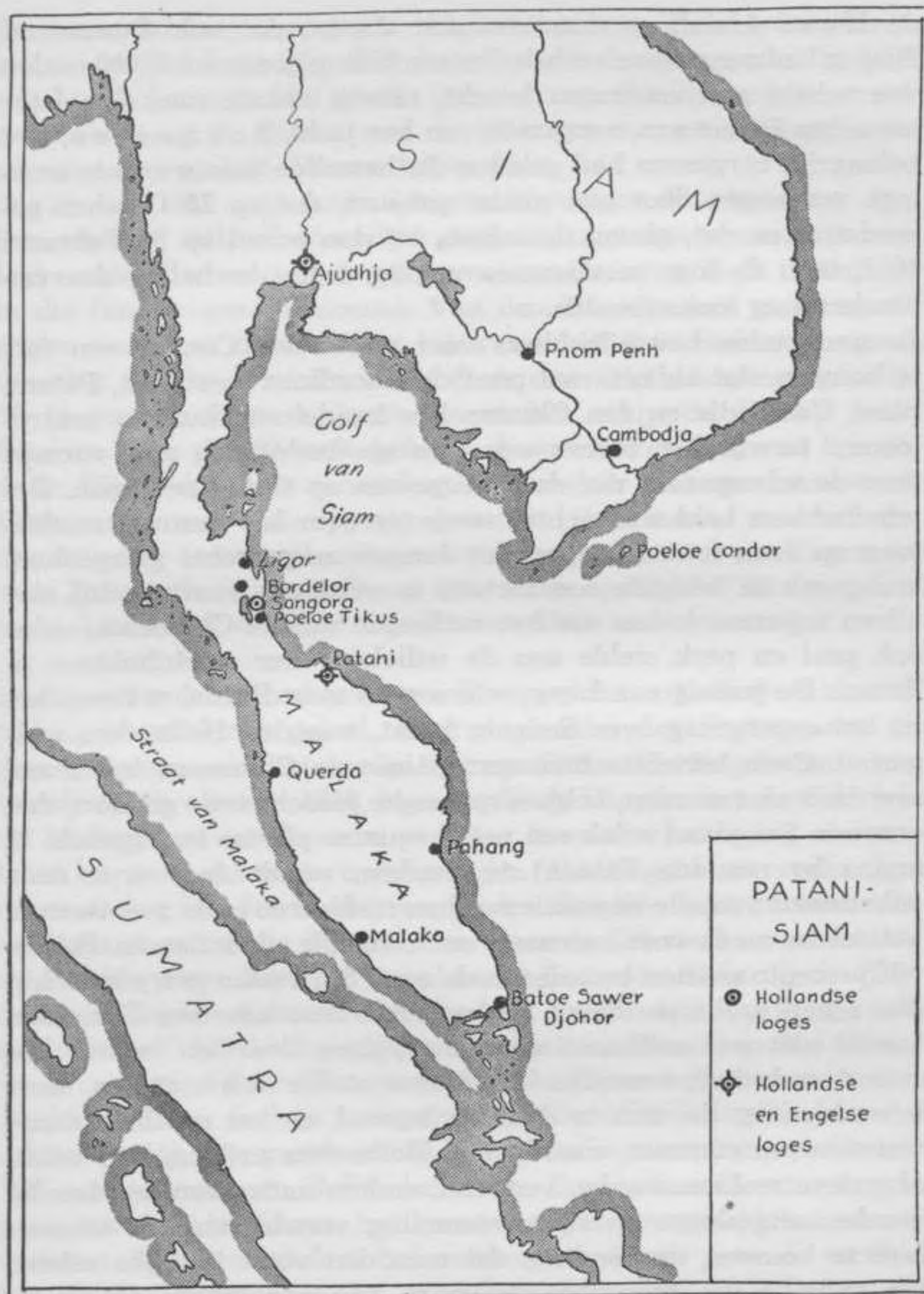
de P a u w en een sloep van de vloot van Wittert, die uit de Philipijnen waren ontkomen en in Mei 1610 in Patani arriveerden. De koopman van het jacht stond Sprinckel echter al het geld af dat hij kon missen, ten bedrage van 13000 realen van achten, waarmee weer een gedeelte van de schulden kon worden afgelost.

Enkele maanden later verscheen een schip van de vloot van Van Caerden uit Ternate, om lading in te nemen. Het bracht Sprinckel opnieuw 44000 realen van achten. Het jacht de P a u w moest met leeftocht naar de Molukken terugkeeren. Peter Segers, de koopman van het jacht, bleef echter in Patani achter, want Sprinckel, gesillussionneerd omdat heeren bewindhebbers zich zoo weinig aan zijn kantoor lieten gelegen liggen, wenschte van zijn functie te worden ontheven. Ook nu ondervond hij weer moeilijkheden door het wangedrag van het scheepsvolk van de P a u w en de D e l f t. Met dat al zorgde hij voor een goede lading peper voor het laatste schip, waarmee ook Hendrik Janssen op 3 November naar Bantam vertrok.

Deze keerde echter spoedig in de functie van koopman en als plaatsvervanger van Sprinckel terug, in het bezit van 40000 realen van achten voor de kantoren in Djohor en Patani. Nadat Janssen aan land was gegaan zeilde zijn schip door naar Japan.

De opperkoopman Sprinckel heeft onder zeer moeilijke omstandigheden blijk gegeven van groote bekwaamheid en ontegenzeggelijk heeft het hem, dank zij de gebeurtenissen elders, aan de noodige middelen ontbroken om de handelsmogelijkheden ten volle te benutten. Zijn kantoor is er een duidelijk voorbeeld van, hoe de groote vlucht die de Compagnie nam haar middelen versnipperde, elders blokkeerde of opeischte en den koopman met onvoldoende geld of goederen aan zichzelf overliet, afhankelijk van leeningen van de inlandsche vorstin, die bij zijn vertrek tot een bedrag van 22000 realen van achten waren opgelopen.

Ook Sprinckel's opvolger Hendrik Janssen moest geduld oefenen wat geld en schepen betrof, want heeren bewindhebbers hadden in December 1611 aan Peter Segers in Patani laten berichten, dat de Chineesche handel, dien zij overigens veel gewicht toekenden, en dus tevens dien in Patani, op Siam en Japan, moest worden achtergesteld bij de bevestiging van de macht der Compagnie in de Molukken en op de Banda-eilanden. Ook Janssen was dus gedwongen bij herhaling van de koningin geld te leenen en bij de inlandsche kooplui vestigde het een slechten indruk, dat schepen uitbleven. Op 3 Juli 1612 verscheen tenslotte uit Bantam het jacht

de *Hazewind*, op doorreis naar Japan, dat ook Borneo en Djohor had aangedaan en behalve een lading goederen 50000 realen van achten aan contanten bracht, terwijl enkele maanden later het schip *Bantam*, vergezeld van het jacht *Enkhuizen*, een belangrijk cargasoen had geladen. In hetzelfde jaar werd de oude loge vervangen door een nieuw gebouw, dat op 15 October gereed was en dat, gezien de schade bij den brand op 26 Februari 1611, toen de loge in vlammen opging, tegen herhaling daarvan bescherming moest bieden.

Janssen stelde bewindhebbers voor op Poeloe Condor een fort te bouwen, dat als centraal punt de Noordkust van Java, Patani, Siam, Cambodja en den Chineeschen handel zou kunnen controleren, terwijl het tevens een ernstige bedreiging zou vormen voor de scheepvaart van de Portugeezen op China en Japan. Bewindhebbers hielden er echter reeds toe over het centraal rendez-vous op Java te stichten, zoodat Janssen nog slechts gelegenheid kreeg ook in Sangora een factorij te vestigen, waarmee hij niet alleen tegemoet kwam aan het verlangen van de Chineezen, maar ook paal en perk stelde aan de willekeur der machthebbers in Patani. De koning van Ligor, wiens zoon over Bordelon heerschte en het oppergezag over Sangora bezat, was den Hollanders welgezind. Coen berichtte hierover: „Alsoo de Chineesen in Patana zeer bezwaert werden, hebben sy langhe gesocht ende gephort, den onsen in Sangora (welck een seer bequame plaetse is, leggende 12 mylen by noorden Patana) te trecken, wandt daer vrye ende onbeswaert van alle impositie moghen resideeren ende negotieeren, hetwelcke mede voor ons zeer wel comende, doordien in Patane vijf percento moeten betaelen ende noch 850 realen per yder schip ofte schepen, die jaerlijckx laeden; ende daer alle den Chineesen handel niet wel volkomen connen cryghen, doordien te zeer beswaert ende belast werden ⁵⁾. Janssen stelde zich met den vorst in verbinding, die zich in Ajudhja bevond, en het resultaat daarvan was een contract, waarbij den Hollanders vrijdom van tollen of andere rechten werden verleend, andere naties van den handel werden uitgesloten en zij toestemming verwierven een steenen huis te bouwen, op conditie, dat men den vorst jaarlijks zekere Hollandsche goederen ten geschenke zou aanbieden; een vorm van schatplichtigheid derhalve ⁶⁾. Nu vertrokken kooplui naar

⁵⁾ Bescheiden. I, 1.1.1614. pag. 33.

⁶⁾ Bescheiden. I, 1.1.1614. pag. 33, ev. Terpstra. Patani, pag. 68.

Sangora, dat vooralsnog als hulpkantoor van Patani fungeeren zou en in den loop van 1613 liet Janssen daar voor weinig geld een huisje bouwen. Het profijt liet zich onmiddellijk gelden, want men verkreeg in Patani van de koningin concessies waar men vroeger niet op had durven hopen.

Op 26 Juli 1613 arriveerde Janssen's opvolger Abraham van den Broecke, die zichzelf voor deze post van opperkoopman in Patani had aangeboden en door den Gouverneur-Generaal Both te Ambon in die functie werd benoemd. Van den Broecke had een ongunstigen staat van dienst, want hij was in 1612 te Bantam wegens manslag ter dood veroordeeld, doch door Both begenadigd. Op 16 November vertrok Janssen met het schip de *Hoop* naar Bantam. Van den Broecke's bewind was echter niet van langen duur. Zijn gedrag was aanleiding dat Hendrik Janssen er toe werd bewogen de post van opperkoopman in Patani voor een termijn van drie jaar te vervullen; hij voerde tevens den titel van directeur over Patani, Sangora en Siam, arriveerde op 17 Mei 1614 met het jacht *Jacatra* en bleef tot October 1618 in functie.

In die eerste jaren had men van Europeesche mededingers slechts weinig te verduren gehad, want de handel der Portugeezen in deze gewesten concentreerde zich op China. De Engelschen vertoonden zich eerst in 1612, toen Anthony Hippon met de *Globe* op 22 Juni arriveerde en vier dagen later aan land ging om een brief en geschenken te overhandigen. De Engelschen verkregen toestemming handel te drijven, onder dezelfde voorwaarden als de Hollanders, zijnde 5 % rechten alsmede 850 realen van achten voor ieder schip dat werd geladen; zij bouwden dicht bij de Hollandsche loge een brandvrije factorij, "eight fathome long, and foure broad" ⁷⁾. Anthony Hippon stierf in Patani op 9 Juli en werd opgevolgd door Thomas Essington. Hij was genoodzaakt een sterke wacht in de loge te leggen tegen brutale diefstallen van de inlanders. Op 1 Augustus vertrok de *Globe* naar Siam en Pieter Willemsz. Floris, een Hollander die in Engelschen dienst was gegaan, bleef als hoofd van het kantoor achter, vergezeld van zeven anderen. Karakteristiek is het oordeel van Floris over de tactiek van de Hollanders, die den inlandschen handel stimuleerden en hun landgenooten particulieren handel ten strengste verboden. "Surely a token of great ignorance or envie, suffering Turkes and

⁷⁾ Extracts of Peter Williamson Floris, his Journall. Purchas. III, pag. 323.

Heathens to grow rich, rather then their owne Countreymen should get their living. Surely a great ingratitude, and a token that Gods punishment is comming upon them" ⁸⁾.

In 1613 maakte de *Globe* nog een tweede reis naar Siam. Op 4 October van dat jaar, toen tijdens een oproer van Javaansche slaven een groote brand in Patani uitbrak, bewaakten de Hollanders en Engelschen in gezamenlijk overleg hun loges zoo goed mogelijk, waardoor een overval werd voorkomen. Per 27 September 1613 gaf Essington aan Adam Denton zijn commissie als facteur in Patani, tezamen met Peter Floris, en zette hij koers naar Bantam, om vandaar naar Engeland terug te keeren.

Wij hebben gezien, dat de Hollandsche handelslui zich ook in Sangora hadden genesteld ten bate van den Chineeschen handel. Daarnevens had men vasten voet in Siam verworven. Deze kantoren beschouwde Coen als uitgangspunten voor den handel op Japan, die in de toekomst zoo lucratief zou worden; bovendien zou men hierdoor tevens „mede becomen den geheelen rijcken Chineesen handel ende sooveel syden als men begeert" ⁹⁾. Uiteraard was ook hiervan het gevolg dat naarmate de handel op Japan zich ontwikkelde, de tusschenkantoren van minder beteekenis werden.

Evenals Patani werd ook Siam door de Portugeezen verwaarloosd ten gunste van den intensieven handel op China. Toen d'Albuquerque in 1511 voor Malaka verscheen om het te veroveren, zond hij een afgezant naar den vorst van Siam met een jonk mee die naar China terugkeerde. Na dit bezoek in Ajudhja werden als blijk van de goede verstandhouding wederzijds geschenken gewisseld en gezanten afgevaardigd. Als resultaat daarvan kwam een handelsverdrag tot stand, dat in 1519 werd vernieuwd. De Chineesche belangen overvleugelden echter al spoedig die van minder beteekenis in andere streken en toen de Hollanders verschenen was de tanende macht van de Portugeezen zelfs niet bij machte de scheepvaart op China te beschermen, die vele jaren lang zonder overlast te ondervinden had kunnen worden onderhouden. Ook in Siam bezaten de Portugeezen, die daar in kleinen

⁸⁾ Purchas. III, pag. 324. Floris was partij in dezen, want hij had den dienst der Hollanders verlaten voor beter loon. Zijn critiek geeft de gangbare meening uit dien tijd weer, waarin geen rekening werd gehouden met grootere mogelijkheden op langeren termijn door monopolie van den export en contrôle van den inlandschen handel.

⁹⁾ Bescheiden. I, 1.1.1614. pag. 33.

getale woonden, niet de macht om concurrenten te weren. Het behoeft geen betoog, dat de lange zeeweg van Malaka, een hachelijke voorpost halverwege het Portugeesche machtscentrum Goa op de Westkust van Voor-Indië, uiterst kwetsbaar was en dat de bedreiging in den rug grooter werd naarmate de Hollanders zich op hun voorzichtige wijze op deze kusten nestelden.

Siam werd voor de eerste maal door Hollanders bezocht in Februari 1604. Daniël van der Leck, hoofd van de loge in Patani, vertrok met een aantal Siammers in een jonk naar Ajudhja om handelsbetrekkingen aan te knopen; men kon daar rijst, roggevellen en hertevellen inkoopen. Op 9 Juni van hetzelfde jaar werd Cornelis Spex, vergezeld door Lambert Jacobsz. Heyn, door Van Warwijck met geschenken naar den vorst van Siam afgevaardigd, met het verzoek hem in het gevolg van den gezant van Siam op te nemen, „op dat zijn ende der Hollanderen Naeme aldaer bekennt mochten werden, oock ofte de Hollandtsche Schepen aldaer in China comende, vryen handel souden connen becomen”¹⁰⁾. In Februari 1605 ontving men in Patani bericht van Van Spex, dat de reis naar China spoedig zou kunnen doorgaan en zond men hem nog 2000 realen van achten, ter bestrijding van de kosten. Tenslotte kwam hiervan niets, maar de reizen van Van der Leck en Spex leidden er toe, dat twee jaar later, op 7 April 1606, de Hollanders Jacques van de Perre en Egbert Egbertsz. door den koopman Francx uit Djohor met een cargasoen ter waarde van ongeveer f 7500.— naar Ajudhja werden gezonden, op 14 Mei gevolgd door Willem Pietersz. Tonneman uit Patani met een cargasoen van bijna f 4400.—. Al spoedig bleek echter dat men met deze vertegenwoordigers een slechte keuze had gedaan, want afrekeningen bleven uit. Heyn werd nu aangewezen om Van de Perre en Tonneman te vervangen, maar beiden weigerden terug te keeren om zich te verantwoorden.

In dezen tijd zeilden Cornelis Spex, Heyn en Egbert Egbertsz., welke laatste tijdens de reis overleed, vergezeld van een gezantschap van den vorst van Siam voor prins Maurits via Ligor en Sangora naar Patani terug. Spex en de gezanten zeilden naar Bantam door, waar de Siammers den Engelschen te kennen gaven, “that their king was a great king en needed nothing the Hollanders had but this, that if they will come and trade in his Country as other Nations do, they shall be as free there as the Portugals

¹⁰⁾ Begin en Voortgangh. I, 11e stuk, pag. 73/74.

or other Nations" ¹¹⁾). Inderdaad zouden spoedig ook de Engelschen welwillend in Siam worden ontvangen. Daar heeren bewindhebbers om der wille van de kosten hadden beslist geen ambassadeurs naar Holland te laten vertrekken, aarzelde Matelieff, maar zijn raad oordeelde, dat men den vorst van Siam niet voor het hoofd mocht stooten en Matelieff nam de gezanten mee naar Holland, toen hij op 28 Januari 1608 uit Bantam vertrok.

Inmiddels was duidelijk gebleken dat het beleid van Van de Perre en Tonneman in het kantoor Ajudhja alles te wenschen overliet. Niet alleen dreven zij weinig handel, zij verkochten bovendien ten eigen bate zijde, die voor patria was bestemd. Daarenboven was Van de Perre zoo onverstandig een langdurig en kostbaar proces met den sabander aan te gaan. In Februari 1608 stuurde Sprinckel een jonk naar China om orde op zaken te stellen, met Heyn, die tot hoofd van het kantoor was benoemd en een assistent. Met hen reisde ook Melchior van Santvoort mee, met bestemming Japan. Heyn maakte in Ajudhja een einde aan het proces zonder uitzicht met den sabandar, maar Van de Perre en Tonneman weigerden het cargasoen aan hem over te dragen, terwijl zij evenmin gehoor gaven aan de herhaalde lastgeving, zich zoo spoedig mogelijk naar Patani te begeven. Zij rekten hun verblijf om eigen voordeel na te jagen en keerden eerst in het begin van 1609 naar Patani terug.

Hierna brak een rustige tijd voor het kantoor aan. Heeren XVII achtten de resultaten echter niet zoo bevredigend, dat handhaving van het kantoor gewettigd scheen; per 11 September 1610 gaven zij althans den Gouverneur-Generaal en zijn raad in overweging het kantoor op te heffen, waar echter geen gevolg aan werd gegeven. Heyn vertrok in het laatst van 1610 uit Ajudhja en ook zijn opvolger werd uit overwegingen van bezuiniging teruggeroepen, zoodat de leiding van het kantoor einde 1612 alleen in handen bleef van Maarten Houtman. De handel was er van weinig beteekenis, maar de koopman klaagde zijn nood, dat de Compagnie zijn kantoor verwaarloosde en hem geen kapitaal ter beschikking stelde. In 1611 opende Jacques Spex, dien het in Firando in Japan niet beter ging, den handel in inlandsche artikelen tusschen Siam en Japan, waarvan Coen later het belang inzag, en in 1613 zond zijn opvolger Hendrick Brouwer artikelen van zijn cargasoen naar Siam, die in Japan onverkoopbaar waren.

11) Letters. I, No. 2, pag. 7, ev.

Toen de schepen *Roode Leeuw* met *Pijlen* en *Grifioen* op 30 October en 7 November 1609 uit Japan in Patani waren teruggekeerd, wilde Hendrik Janssen in Cambodja een kantoor openen, om aldaar hertevellen en roggevellen in te koopen voor den uitvoer naar Japan. In afwachting van het benoodigde kapitaal, dat in Bantam was aangevraagd, werden Hendrick van Raey als opperkoopman en een assistent aangesteld. In Juni 1610 beklagde Sprinckel zich dat hiervoor geen geld beschikbaar was en in November van hetzelfde jaar gaf men het plan op. In December 1612 kwam het nogmaals ter sprake toen Hendrick Janssen voorstelde een fort op Poeloe Condor te bouwen, van waar ook den handel op Cambodja zou kunnen worden gecontroleerd. Wij hebben hiervoor gezien, dat ook aan deze plannen geen uitvoering werd gegeven.

In November 1608 kregen de Engelschen in Bantam zekerheid, dat ook zij in Siam met open armen zouden worden ontvangen, toen William Keeling van een der gezanten hoorde: "that their King would account it one of their greatest happinesses to have commerce with so great a King as his Majestie of England: with whom, as he understood, the King of Holland was not comparable" ¹²⁾.

Het duurde echter nog tot 1 Augustus 1612 voor Thomas Essington met de *Globe* uit Patani naar Siam vertrok, waar hij 17 September aan het hof van den vorst in Ajudhja verlof verwierf om handel te drijven; hem werd een loge aangewezen dicht bij die der Hollanders. Op de *Globe* brak muiterij uit en Essington werd afgezet; het schip vertrok 3 November weer naar Patani, een facteur en personeel achterlatend. In het begin van 1613 herhaalde het de reis.

Ook de handel in Ajudhja was in de eerste jaren der vestiging van weinig beteekenis. Coen beschouwde als de oorzaak daarvan: „dat dese plaetsen van contanten ende coopmanschappen nyet behoorlijcken versien zijn geworden”, en hij voorspelde: „Van Siam can op Japon ende weder van Japon op Siam eenen goeden handel gedreven worden” ¹³⁾. Bovendien bracht de handel op deze plaatsen zoo weinig gevaar van den kant der Portugeezen met zich mee, dat men hem met jonken kon onderhouden. Uiteraard waren deze voorposten op den weg naar het Noorden kantoren van weinig be-

¹²⁾ Purchas. II, pag. 522.

¹³⁾ Bescheiden. I, 10.11.1614. pag. 83.

teekenis, die voornamelijk werden gehandhaafd ten bate van den handel op Japan en voor dien met de Chineezzen, zoolang de Hollanders in dat land nog geen vasten voet hadden gekregen. Dit zou nog een aantal jaren duren, vooral, omdat de Compagnie voorloopig met bijna haar geheele macht in den strijd was gewikkeld om het monopolie in de Groote Oost en later in dien om het gezagscentrum op Java. Voorloopig stelde men zich er mee tevreden de begeerde artikelen uit China elders tegen hooger prijs van de Chineesche kooplui te koopen, de Portugeesche scheepvaart zoo veel mogelijk afbreuk te doen en zich te verrijken met buit. Wanneer de vloot der Compagnie in die jaren niet sterk genoeg was om Malaka te blokkeeren of die stad in te nemen, zij was zeker niet sterk genoeg om den toegang tot China te forceeren en de gevestigde Portugeesche macht aldaar aan te vallen.

Na de verovering van Malaka zond d'Albuquerque niet alleen afgezanten naar Patani en Siam, in 1515 ook naar China, teneinde zich op de hoogte te stellen van den handel in dat legendarische Rijk. Zij keerden met kostbare lading terug. Twee jaar later verwierven de Portugeezen van den gouverneur van Canton verlof, daar handel te drijven op het eiland Tamao (San-tshwan), het „eiland der koopmanschap”, waar de handelaars van vreemde nationaliteit verblijf hielden. Bovendien bezocht men Tchantcheu, waar eveneens handel werd gedreven. Toen de schepen in September 1518 naar Malaka terugkeerden, liet men Thomé Pirez als facteur op Tamao achter. Een jaar later arriveerde Simao d'Andrade uit Malaka, die met totale miskenning van de situatie de gevoerde politiek van vreedzamen, voorzichtigen handel liet varen, op Tamao versterkingen opwierp, den handel van derden verstoorde en Chineesche kinderen als slaven mee naar Indië voerde. Thomé Pirez werd naar Peking ontboden om voor den keizer te verschijnen; de Portugeezen in Canton gevangen genomen, sommigen stierven van gebrek, anderen werden ter dood gebracht; enkelen, onder wie Thomé Pirez, bleven in behoeftige omstandigheden in het leven. De Portugeesche schepen en goederen werden verbeurd verklaard en andere schepen, die op de reede verschenen, verjaagd. Bijna twintig jaar verlieden voor de Portugeezen opnieuw tot den handel werden toegelaten in Ningpo, waar zij al spoedig op een eilandje een groote nederzetting vormden, en in Tchantcheu, waaruit zij enkele jaren later tengevolge van wangedrag weer werden verdreven. Eerst in 1554 verwierf

Zeegevecht voor Bantam tusschen vijf Hollandsche schepen onder bevel van Wolfert Harmensz. en de Portugeesche Armada. 27—29 December 1601

Cornelis Matelieff de Jonge

opnieuw Lionel de Sousa vergunning voor den handel op de eilanden voor Canton. De handel op China was in particuliere handen en breidde zich zoo snel uit, dat op Macao al spoedig een Portugeesche stad verrees, waar zich steeds meer Portugeezen vestigden en van waar de bewoners langzamerhand ook doordrongen op het vasteland. Uit den particulieren handel was een zeer sterke kolonie gegroeid, door haar omvang geduchter dan Malaka, en de Hollanders zouden ondervinden dat de Portugeezen, die zich sedert hun definitieve vestiging naar de wetten en gebruiken hadden gevoegd, zich hun voorspronk ter dege ten nutte hadden gemaakt.

Op 31 Juli 1601 vertrok Jacob van Neck met een schip en een jacht uit Ternate, met bestemming Patani. Door tegenwind hierin belemmerd zette hij koers naar China, dat hij op 20 September in zicht kreeg. Zeven dagen later bereikte men Macao. Van Neck zond een sloep met elf man naar land, die echter niet terugkeerde en den volgenden dag werd ook een tweede sloep, waaruit men peilingen deed, in het gezicht der schepen veroverd, die door tegenwind geen hulp konden bieden. Alle pogingen om communicatie met het vasteland te krijgen bleven zonder resultaat en Van Neck werd door gebrek aan leeftocht gedwongen den 3-den October de kust te verlaten en zijn reis naar Patani te vervolgen, waar hij 7 November arriveerde. Uit de verklaringen van den fiscaal Marten Ape, de eenige van de twintig Hollanders die ontkwam, blijkt dat zeventien hunner in Canton ter dood werden gebracht op aanstichten van de Portugeezen; de drie anderen werden naar Goa getransporteerd, waar Ape kon ontvluchten.

Op 20 Augustus van ditzelfde jaar verlieten twee schepen van de vloot van Jacob van Neck Bantam, met bestemming China, onder bevel van Gaspar van Groesbergen. Ook op deze reis werden de Hollanders door misfortuin achtervolgd; Van Groesbergen verloor 23 man bij overvallen van de inboorlingen op de kust van Cochin-China, waar ook nog anderen door vergiftiging om het leven kwamen. Hij werd zelf gevangen genomen, maar tegen losprijs weer vrijgelaten, en bezocht tenslotte ook Tachem. Hij ervoer, dat Chineezen en Portugeezen een belangrijken handel onderhielden op de kusten van Tsi-ampa. Hij bereikte niets, werd door de Chineezen, inlanders en vorsten bedrogen en misleid en verweerde zich tegen een aanslag, op zijn schepen beraamd, door een dorp te plunderen en in brand te steken. Tenslotte keerde hij naar Patani terug, waar later een van zijn schepen, onzeewaardig geworden, werd verbrand.

Twee jaar later, op 6 Juni 1603, verlieten opnieuw twee schepen Bantam, behorende tot de vloot van Van Warwijck, met bestemming Canton. Via Patani, waar men rijst laadde en een Chineeschen stuurman in dienst nam, kwamen de schepen 30 Juli voor Macao, „daer vindende een overrijcke Portugese Caraecke, volladen ende zeylreede legghende, om sijn reyse naer Jappan te aenvaerden”, en de Hollanders verheugden zich niet weinig, „dat sulck een rijcke proye haer voor de boegh quam”¹⁴⁾. De Portugeesche opvarenden vluchtten met de booten naar het land; de Hollanders namen de kostbare lading over en verbrandden het schip.

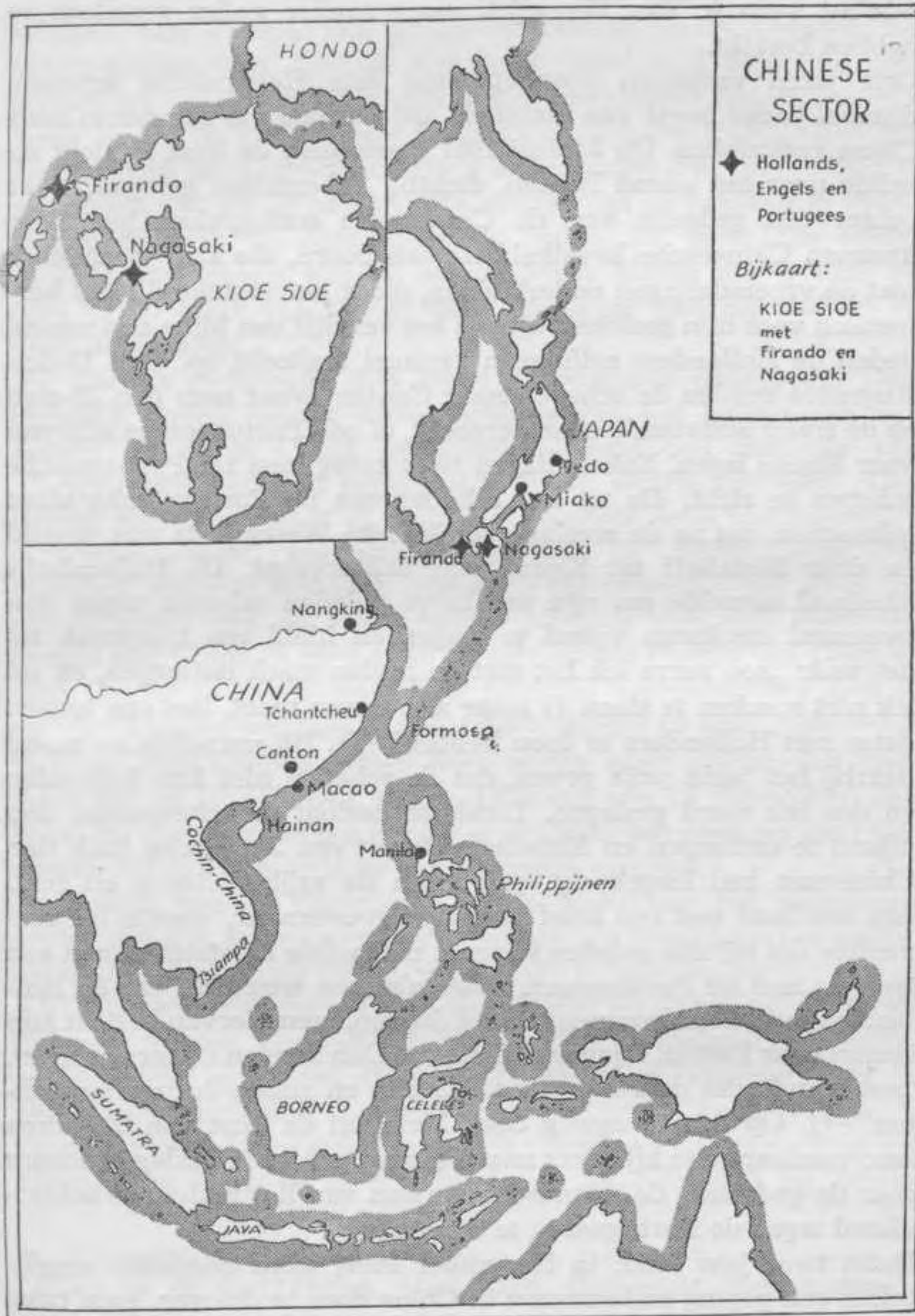
Uiteraard was daarmede tevens de kans op vreedzamen handel verkeken en men besloot, de „Voyagie naer China voor dit mael te staecken ende weder naer Bantam te keeren”. Onderweg veroverde men na een hardnekkig gevecht nog een jonk uit Siam, die men echter haar reis liet vervolgen toen men begreep te doen te hebben met onderdanen van een bevriende natie. Op 16 December ankerden de schepen weer op de reede van Bantam, vanwaar zij in Januari 1604 naar het vaderland terugkeerden. Aldaar bracht de buit, bestaande uit 2800 balen ruwe zijde, 1.400.000 gulden op.

Ook Van Warwijck zelf, die 27 Juni 1604 met twee schepen uit Patani naar China vertrok, bereikte geen resultaat. Door ongunstig weer zwierven de schepen geruimen tijd voor de kust rond tusschen Canton en Macao. Den 9-den Augustus zond Van Warwijck brieven aan land „om vriendschap ende handelinge te versoecken”¹⁵⁾. Berichten van het vasteland schenen er op te wijzen dat onderhandelingen mogelijk waren, mits zeer hoge geschenken werden aangeboden, maar 18 November verscheen een Chineesche vloot van vijftig jonken, met last van den gouverneur „om haer met soeticheydt te doen vertrecken; dewyle hares lants wetten niet toe en lieten, haer den handel te vergunnen, ten ware door expresse ende speciale laste sulcx van haren Coningh verkregen was”¹⁶⁾. De Chineesche bevelhebbers gaven echter blijk van een opmerkelijke welgezindheid en met Chineesche handelaars werd de afspraak gemaakt dat zij hun waren naar Patani zouden zenden. Op 15 De-

14) Journaal van Cornelis van Veen. Begin en Voortgangh. I, 9e stuk, pag. 26.

15) Begin en Voortgangh. I, 11e stuk, pag. 75.

16) Begin en Voortgangh. I, 11e stuk, pag. 76.

cember vertrok Van Warwijck weer zonder ander resultaat te hebben bereikt.

Drie jaren verliepen voor opnieuw drie Hollandsche schepen, ditmaal onder bevel van Matelieff, uit Ternate via Mindanao naar China vertrokken. Op 22 Juli 1607 kreeg men de kust in zicht en zeilde naar het eiland Namao, dichtbij Tchantcheu gelegen, waar echter een gedeelte van de Chineesche oorlogsvloot lag. Hier kwamen Chineesche bevelhebbers aan boord, die zich vriendelijk met de vreemdelingen onderhielden, maar het vasteland bleef hermetisch voor hun gesloten; tijdens het verblijf van bijna een maand deden de Hollanders zelfs geen kruimel leeftocht op. Den 16-den Augustus zeilden de schepen naar Canton, waar men den 28-sten op de rivier arriveerde en onderzocht, of ook Portugeesche schepen voor Macao lagen. Enkele dagen later kreeg men zes Portugeesche schepen in zicht, die tot het eskader van de Portugeesche vloot behoorden, dat na de zeeslag voor Malaka Westwaarts was gezeild en door Matelieff tot Kedah was achtervolgd. De Hollandsche admiraal aarzelde om zijn ten halve geladen schepen tegen den tweemaal sterkeren vijand te wagen en hield een toespraak tot het volk: „soo verre ick het met de zeylen mach ontleggen, en sal ick niet soecken te slaen () maer alst wesen moet, laet ons toonen datse met Hollanders te doen hebben” ¹⁷⁾. Hij verzeilde en moest daarbij het jacht prijs geven, dat de schepen niet kon bijhouden en dus lek werd geslagen. Tenslotte besloot de scheepsraad den vijand te ontloopen en Matelieff, die uit een Japansche jonk tien Chineezzen had losgekocht, gaf dezen de vrijheid terug en zond hen aan land met een brief voor den gouverneur, waarin hij vermeldde dat hij zijn geladen schepen niet wilde blootstellen aan een gevecht met de Portugeezen, maar als men wenschte dat de Hollanders in Canton kwamen handel drijven, men hiervan bericht kon sturen naar Patani, Djohor of Bantam. Dan zouden zij terugkomen, „soo sterck, dat de Portugesen ons niet en sullen durven bevechten” ¹⁸⁾. Op den terugweg deed Matelieff de kust van Tsi-ampa aan; vandaar zette hij koers naar Pahang, geheel in beslag genomen door de gedachte, de inlandsche vorsten van het Maleische schier-eiland tegen de Portugeezen te vereenigen.

Ruim twee jaar later, in November 1609, werd nogmaals vruchteloos een poging ondernomen in China door te dringen, toen twee

17) Begin en Voortgangh. II, 13e stuk, pag. 89.

18) Begin en Voortgangh. II, 13e stuk, pag. 119.

schepen van Firando uit Japan vertrokken en in October ten anker gingen voor Namao. Een brief, naar land gezonden, had slechts tot gevolg dat men zich bereid verklaarde om de schepen weer in zee te loodsen. De Hollanders besloten toen „alsoo wij hier gantsch geen apparentie ende sagen omme wat profytelycx te vernemen, dat tot de negotie ofte avance van de handelinghe soude mogen dienen”¹⁹⁾, naar Macao te zeilen. Zij geraakten echter tijdelijk van elkaar, konden zonder loods Macao niet vinden en toen zij westelijk van Macao weer bij elkaar kwamen zeilden zij door naar Patani.

Nu werden gedurende tien jaren de pogingen opgegeven. Desondanks bleven heeren bewindhebbers van het belang van den handel op en in China overtuigd, blijkens een memorie van 11 April 1608 voor het personeel in Indië, waarin het heet: „Den handel van China wort ul. oock opt hoogste ende wel ernstelick gerecommandeert, voornamentlick van de rouwe syde”²⁰⁾. Matelieff was van meening, overigens ten onrechte, dat alleen de aanwezigheid van de Portugeesche schepen hem had belet den handel met China te openen en hij adviseerde Paulus van Caerden naar Canton te varen, want daar mochten vreemdelingen komen, en „de Chinesen verstaen dat vastelyck, dat als sy twee coopluyden in haer landt hebben, sullen hare waren meer gelden dan alser maer een en is”²¹⁾. Ook in zijn Discours van 12 November 1608 beval hij den lucratieven handel met China ten sterkste aan; hier voegde hij talloze nuttige raadgevingen aan toe.

De positie van de Compagnie in de Molukken liet vooralsnog echter niet toe, schepen en manschappen ter beschikking te stellen om deze onderneming tot een goed einde te brengen, zoodat heeren XVII van meening waren, met den handel op China tot gunstiger tijden te moeten wachten²²⁾. Men besloot derhalve den Chineeschen handel op Patani, Bantam of Grisse te bevorderen en de gewenschte artikelen, hoewel tegen hooger prijs, aldaar te koopen. Eenige jaren stelde men zich tevreden met dezen gang van zaken, toen Coen er in zijn brief van 26 Juli 1618 bij heeren

19) Resolutiën van den raad der schepen de Roode Leeuw met de Pijlen en de Griffioen. 14/16.10.1609. Groeneveld. Nederlanders in China, pag. 47.

20) De Jonge. III, pag. 311.

21) Matelieff aan Paulus van Caerden. 10.1.1608. Groeneveld, pag. 37.

22) Brief van 14.12.1611 naar Bantam.

bewindhebbers op aandrang, een vloot naar de kust van Cochinchina te zenden, teneinde daar op een eilandje een fort te bouwen. Men moest „dicht by haer (de Chineezzen) comen, en hoe naerder, hoe het te beter voor de Compagnie wesen sal” ²³⁾.

De ontdekking van Japan door de Portugeezen valt samen met de hervatting van den handel op China. Uit een zestal berichten over deze gebeurtenis, uit Portugeesche en Japansche bron, blijkt dat zij in de jaren 1542-1543 bij toeval moet hebben plaats gevonden, terwijl het eiland Luçon in 1545 voor het eerst door een Portugees uit Burnei werd bezocht. Al spoedig ontwikkelde zich een levendig handelsverkeer met Malaka, Patani, Siam en China, in dezen omvang mogelijk gemaakt en gesteund door het bekeeringswerk der Jezuïeten, reeds in 1549 door Xaverius begonnen, die uit Malaka en Macao hierheen werden gezonden; „dieder oock den meesten handel doen () ende hebben daer veel Heeren ende groote menichte van volck aen de P a p i s t e Religie ghebrocht” ²⁴⁾, later ook door de Franciskaners. Hier ging dus de particuliere handel gepaard met de prediking van den katholieken godsdienst, zonder dat ergens een machtscentrum werd gevormd.

Japan bezat een koopkrachtige bevolking van 15-20 miljoen inwoners en tot den aanvang der 17e eeuw waren de Portugeezen de eenige handelaars van vreemde nationaliteit. Gedurende de tweede helft van de 16e eeuw vereenigde Hidejosji, “the greatest statesman of his century whether in Japan or in Europe” ²⁵⁾, van afkomst een boer die opklom tot de machtspositie volgend op die van den keizer, de verschillende provincies tot één Rijk onder zijn heerschappij, want hij ging zelfstandig te werk. Hij begunstigde de Christelijke godsdienst tot 1587, toen hij haar als een voorbereiding ging beschouwen van veroveringsoorlogen. Door de Christenvervolgingen die daaruit voortvloeiden werden de Jezuïeten naar Firando teruggedreven, maar de Portugeesche handel werd niet verstoord, al werden in 1596 in Nagasaki 26 Jezuïeten aan het kruis ter dood gebracht.

Naarmate de eenheid werd tot stand gebracht bleek, dat de Portu-

23) Bescheiden. I, pag. 377.

24) IJzerman. Reis om de wereld van Olivier van Noort. I, pag. 114. IJzerman geeft op dat er in 1585 tweehonderdduizend bekeerden waren. Dirck Gerritsz. Pomp, pag. 14.

25) Murdoch en Yamagata. History of Japan. 1542—1561.

geesche kooplui bij lange na niet meer in staat waren in de behoeften van den handel te voorzien. De Japansche handelsscheepvaart was niet te vergelijken met die van de Chineezzen; daar konden vreemdelingen op het vasteland consequent worden geweerd zoolang de Chineesche scheepvaart vrijwel ten volle in de behoeften voorzag. In Japan werd de scheepvaart belemmerd om te voorkomen dat de bewoners zich elders vestigden en naarmate de behoeften grooter werden, moesten ook de voorwaarden voor den handel van vreemdelingen gunstiger worden.

De opvolger van Hidejosji, die in 1598 aan het bewind kwam, dacht er dus niet aan den Jezuieten gehoor te geven toen de Hollanders in 1609 verschenen, en de nieuwelingen te weren. Wellicht herinnerde hij zich ook de hulp, die Hollandsche busschietters in 1600 den keizer hadden verleend tegen opstandige leenmannen, want in die veldslag werd de eenheid van het Rijk voorgoed gevestigd en de Hollanders hebben daartoe het hunne bijgedragen.

De ontwikkeling van den Hollandschen handel, die in 1609 aanving, is gedurende een negental jaren voorbereid door de schipbreukelingen van het schip de *L i e f d e*, dat tot de vloot van Mahu en de Cordes behoorde, die op 27 Juni 1598 uit het vaderland was vertrokken. Twee van de vijf schepen, de *H o o p* en de *L i e f d e*, bezochten Zuid-Amerika en verlieten 27 November 1599 de kust van Chili teneinde, op aanraden van den bekenden Dirck Gerritsz. Pomp, de onbekende Zuidzee over te steken naar de Noordpunt van Japan, waar men niet beducht behoefde te zijn voor de Portugeezen ²⁶⁾. Op 24 Februari verloren de schepen elkaar in een storm uit het oog; beide voeren met een gedunde en verzwakte bemanning. Van de *H o o p* werd nooit meer iets vernomen; de *L i e f d e* bereikte 19 April 1600 de Beppoe-baai, een mijl ten Westen van Boengo (Oita) op Kioe-sioe; als gevolg van de onvolledigheid der zeekaarten was het naar de Zuidpunt verzeild. De bemanning, 24 of 25 man groot, was zoo uitgeput, dat nog slechts

26) Dirck Gerritsz. Pomp, in Enkhuizen geboren, verbleef van zijn elfde jaar af bij familie in Lissabon en vertrok, 24 jaar oud, in 1568 als busschietter naar Goa, om in Indië zijn fortuin te zoeken. Aldaar maakte hij kennis met Jan Huygen van Linschoten, met wien hij vriendschap sloot. Toen had een voordeelige reis naar China en Japan hem in staat gesteld om te trouwen met een meisje, uit Brussel geboortig. In 1584 vertrok hij nogmaals naar China en verbleef in 1585 en 1586 geruimen tijd in Macao en Nagasaki. Hij was de eerste Nederlander die Japan bezocht en hij wees zijn landgenooten den weg naar dit rijke handelsgebied.

zes man zich staande konden houden, onder wie de Engelsche stuurman William Adams. Men was dus niet bij machte te verhinderen dat de Japanners, die in drommen aan boord kwamen, stalen wat los en vast was. Op verzoek van kapitein Quaeckernaeck stuurde de gouverneur, „koning van Boengoe”, een wacht aan boord. Enkele dagen later werd het schip naar de haven gebracht, kregen de zieken aan land een verblijf aangewezen en maakte een Jezuïet inventaris op van de lading, die in beslag werd genomen; zij werd tijdens het verblijf van stuurman Adams aan het hof van den keizer in Osaka gestolen. Adams werd in Osaka door den keizer in audientie ontvangen, daarna in de gevangenis gebracht, tenslotte weer vrij gelaten en naar het schip teruggeleid. Twee schepelingen hadden de zijde van de Portugeezen gekozen, de anderen, door een Jezuïet verhoord, vreesden aan het kruis te zullen worden geslagen. Tenslotte schonk de keizer hun een bedrag van 50000 realen van achten als vergoeding voor de geroofde lading, welk bedrag de gouverneur moest uitkeeren al naar gelang de bemanning het noodig had. Het schip werd 22 Juli door den keizer gevorderd; het verging in een storm dichtbij Yedo, in het ZW. van de baai.

In October van hetzelfde jaar bedienden de Hollanders de 18 of 20 stukken geschut, die met een ruime hoeveelheid kruit, kogels van gegoten ijzer en kettingkogels reeds eerder in beslag waren genomen, in den beslissenden veldslag in Sekigahari. De overlevenden der bemanning waren toen nog ongeveer dertien in getal. In den tijd die volgde legden zij zich met meer of minder succes op den handel toe, daartoe in staat gesteld door het geld dat te hunner beschikking lag en trouwden met Japansche Christenvrouwen. William Adams, van wien een drietal brieven bewaard zijn gebleven, die uitsluitel geven over zijn bevindingen ²⁷⁾, kwam door zijn cosmographische kennis in hoogen gunst bij den keizer en bouwde zelfs twee schepen voor hem. Alleen de kapitein van de *Liefde*, Quaeckernaeck, kreeg dank zij de bemoeienis van Adams verlof om Japan te verlaten. Hij vertrok in 1605 met Van Santvoort naar Patani, in het bezit gesteld van een handelspas ²⁸⁾, ging vandaar naar Djohor, bereikte de vloot van Matelieff,

27) Wieder. Reis van Mahu en De Cordes. III. Documenten, pag. 53/78.

28) Een handelsoctrooi, dat Quaeckernack aan Matelieff ter hand zou hebben gesteld, is niet te voorschijn gekomen. Het is ook niet aannemelijk dat de keizer van Japan in dien tijd een vergunning van zoo verstrekkende

werd door dezen eerst aangesteld als opperstuurman op het admiraalschip, daarna als schipper op de *Erasmus*, en sneuvelde 22 October 1606 tegen de Portugeezen bij kaap Rachado. Van Santpoort keerde naar Japan terug en kreeg ook nadien nog een handelspas voor Patani en Siam, want in 1608 nam hij brieven mee van den facteur in Patani, Victor Sprinckel, voor den keizer van Japan en voor William Adams ²⁹⁾.

Sedert 1606 besteedden ook de bewindhebbers aandacht aan den mogelijken handel op Japan en Paulus van Caerden kreeg een brief mee van prins Maurits voor den keizer van Japan, alsmede geschenken, bestemd om te worden overhandigd door „alzulken persoon als bij den admiraal Pauwels van Caerden zal worden geordonneerd” ³⁰⁾. Als gevolg van de gebeurtenissen in de Molukken heeft hijzelf deze opdracht niet ten uitvoer kunnen brengen. Het is echter niet onmogelijk, dat hij overleg pleegde met admiraal Verhoeff, die twee schepen van zijn vloot, de *Rode Leeuw* met de *Pijlen* en de *Griffioen* opdracht gaf het Portugeesche schip uit Macao naar Japan op te wachten en, wanneer het zou ontkomen, naar Japan koers te zetten. Op 10 Mei 1609 vertrokken deze schepen uit Djohor, liepen Patani aan, kruisten eenigen tijd tevergeefs op de Portugeesche kraak en verschenen 6 Juli voor Nagasaki en Firando. De onderkoopman Jacques Spex werd aan land goed ontvangen en keerde aan boord terug met den raad, gezanten naar den keizer af te vaardigen. Inmiddels had men ook contact gekregen met Melchior van Santpoort, die de kooplieden Abraham van den Broeck en Nicolaas Puyck als tolk naar het hof van den shogoen in Yedo zou vergezellen. Zonder twijfel moet het spoedige en gunstige resultaat van deze onderhandelingen op rekening worden gesteld van den goeden naam, dien de schipbreukelingen van de *Liefde* in de afgelopen jaren hadden verworven, want ondanks de tegenwerking van de Portugeezen verleende de shogoen den Hollanders een algemeene handelspas, waarmee zij vrijelijk op alle kusten van zijn Rijk handel mochten

beteekenis zou hebben verleend. Waarschijnlijk was Q. slechts in het bezit van een handelspas, geldig voor één reis. Als gevolg van zijn verslag aan Matelieff vatte deze het plan op Japan te bezoeken, te combineeren met de reis naar China, die hij in 1607 ondernam. Omstandigheden leidden er toe dat hij Japan niet aandeed.

²⁹⁾ Wieder. Brieven en berichten, pag. 81/86.

³⁰⁾ Resolutie van bewindhebbers. Amsterdam. Febr. 1606.

drijven ³¹⁾). Bovendien werd hun een brief ter hand gesteld voor prins Maurits, die op 18 December 1610 door dezen werd beantwoord, alsmede paspoorten voor handelsschepen, waarin hun „alle faveur en vriendschap” werd toegezegd ³²⁾). Op 20 September 1609 besloot de scheepsraad een kantoor in Firando op te richten, waar Jacques Spex als facteur en nog vier anderen achterbleven. Op 2 October verlieten beide schepen Firando, zetten koers naar China, maar keerden vandaar onverrichterzake naar Patani terug. Tijdens de besprekingen was den shogoen in uitzicht gesteld, dat Nederlandsche schepen jaarlijks Firando zouden aandoen en het wekte groot misnoegen op, toen reeds in het volgend jaar geen schepen kwamen opdagen. Spex had intusschen zonder resultaat geprobeerd, via het eiland Taxima den handel op Korea te openen, en besloot toen, hoewel hij slechts over geringe middelen beschikte, met enkele kooplui naar Siam te gaan, waarvoor hij na veel moeite toestemming verwierf; daar wilde hij waren inslaan in ruil voor lakwerk en zilver. In 1611 moet hij ook Patani hebben bezocht, vanwaar hij nog een aanbevelingsschrijven meenam naar Adams, die immers zeer in de gunst stond.

Inmiddels was de koopman Van den Broeck in het vaderland teruggekeerd; op 2 Augustus 1610 bracht hij heeren bewindhebbers rapport uit over de verrichtingen in Japan en op zijn advies werd een cargasoen opgesteld. Eerst in 1612 kwam het jacht de *Leeuw met de Pijlen* weer in Firando aan. Maar ook nadien beschikten de Hollanders langen tijd slechts over onvoldoende middelen, waardoor hun prestige en goeden naam ernstig werden geschaad.

Van de Portugeezen dreigde geen militair gevaar. De vriendschap met de Japanners kon slechts worden behouden wanneer men aan de gestelde verwachtingen voldeed, op redelijke schaal handel dreef en dus niet onderdeed voor de Portugeezen, die bleven intrigeeren.

In 1613 werd Spex als hoofd van de factorij opgevolgd door Hendrick Brouwer, die met een kostbaar cargasoen in Japan was aangekomen. Coen verwachtte hiervan echter niet veel voordeel, „wandt daer te grooten abundantie gebracht is ende by de Portugysen recht te voeren veel lakenen over de Suytzeë gebracht

³¹⁾ De mikado resideerde in Miado (Kioto) en was de titulaire heerscher. De shogoen, de feitelijke machthebber, resideerde in Yedo (Tokio). Handels-pas. 25.8.1609. Heeres, pag. 69, ev.

³²⁾ Van Dijk. Vroegste betrekkingen met Japan, pag. 27.

was" ³³⁾. In Bantam werd Jacques Spex opnieuw als opperkoopman in Firando aangenomen, en toen Coen per 30 November 1613 van Brouwer uitvoerig bericht had ontvangen over den gang van zaken, besloot men mede op aanraden van Spex dat deze met een cargasoen van ruim f 72000.— naar Firando zou terugkeeren. Brouwer had intusschen artikelen, die in Japan geen aftrek vonden, naar Siam gezonden; het bleek dat tusschen beide kantoren loonende handel kon worden gedreven.

Inmiddels waren de Engelschen ook hier ten tooneele verschenen. Op 10 Juni 1613 arriveerde de *Globe* uit de Molukken, onder bevel van John Saris, dichtbij Firando. Saris richtte een banket aan voor den gouverneur, die met groot gevolg aan boord kwam en overhandigde hem brieven van den Engelschen koning, bestemd voor den koning van Firando. Enkele dagen later kwam Hendrick Brouwer aan boord, die met Saris besprak: "That betwixt us we should set rates upon such clothes as both of us had, and neither of us in any wise to sell under the price agreed upon" ³⁴⁾. Brouwer scheen echter de concurrentie van de Engelschen te vreezen, want hij liet Saris berichten dat hij uiteindelijk zonder toestemming van zijn opdrachtgevers geen vrijheid had zulk een overeenkomst af te sluiten en haastte zich, zijn waren voor lageren prijs af te zetten. Saris zond brieven naar Adams, met verzoek bij hem aan boord te komen. Voor deze op 29 Juli arriveerde had men den Engelschen in Firando reeds een huis aangewezen voor hun koopwaar.

Adams vergezelde Saris naar het hof van den keizer in Surunga, waar hij geschenken en een brief overhandigde, die minzaam in ontvangst werden genomen. Na een bezoek aan het hof van den zoon des keizers in Edoo keerden zij naar Surunga terug, waar Saris een brief in ontvangst nam voor den koning van Engeland, alsmede de oorkonde, waarin den Engelschen vrijen handel in Japan werd vergund ³⁵⁾. Hun rechten waren in acht artikelen omschreven en reikten verder dan die, aan de Hollanders verleend, althans wat bijstand aan de Engelsche onderdanen of bij gevallen van schipbreuk of sterfte betreft. Ook al was de vorst gediend bij stijgenden handel, het spoedige succes zal voornamelijk te danken zijn geweest aan de voorspraak van Adams.

³³⁾ 1.1.1614. Bescheiden, pag. 32.

³⁴⁾ Saris. Purchas. III, pag. 449.

³⁵⁾ Purchas. III, pag. 466.

Nu werd op 26 November 1613 een factorij in Firando opgericht, die met dertien man personeel werd bezet en na langdurige onderhandelingen met de Hollanders en zijn landgenooten trad ook Adams voor een jaar in dienst van de Engelsche Compagnie. Op 5 December verliet de *Globe* Firando.

HOOFDSTUK VIII

Borneo. Celebes. Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Burnei. Soekadana. Landak en Sambas. Banjermassing. Tello, Goa, Makassar. Boeton.

ZOOALS WIJ REEDS HEBBEN GEZIEN, WAS DE TAK-tiek van de Europeanen in den Archipel er op gericht vasten voet te krijgen in de streken waar de begeerde producten voor den export werden gewonnen. De Portugeezen verschenen als veroveraars, althans waar hun dit mogelijk was, en Hollanders en Engelschen als kooplui, die soms uit overwegingen van koopmanschap zich gedwongen gevoelden hun macht te laten gelden. Allen was het er om te doen, ten eerste zich meester te maken van de contrôle over den export naar Europa, ten tweede voor een belangrijk deel den inlandschen handel tot zich te trekken. Eerder is er op gewezen, dat hun komst dien inlandschen handel nauwelijks heeft vergroot, dat de Europeanen dus mededingers werden van den inlandschen handel en vrachvaart. Zoowel de vestigingen als de inkoop van begeerde producten waren ten deele afhankelijk van den handel in andere inlandsche artikelen en d e z e handel, te beschouwen als een middel om tot het doel te geraken, ten deele zelfs als de kosten die voor de baat uitgingen, werd op vreedzame wijze gedreven daar hij de lasten van verovering en bezetting niet kon dragen. Bovendien waren de Europeanen bij lange na niet machtig genoeg dit ontzaglijke gebied, of zelfs maar de belangrijkste punten voor den buitenlandschen- en inlandschen handel te veroveren of te beheerschen. Men scheidde dus het bedrijf van den handel in gebieden waar men uit hoofde van het monopolie zijn macht moest en wilde vestigen, zoowel tegen mededingers als bewoners, en andere, waar men in factorijen, onder bescherming van den regeerenden vorst, handelscontracten sloot en handel dreef in voedsel, en in al de artikelen van den inlandschen handel, waardoor de exportproducten mede te verkrijgen waren. Ambon, het belangrijkste tusschen-

station op den weg naar de Molukken, vormde als strategisch punt een uitzondering op dien gulden regel van koopmanschap. Maar Borneo, en ook Celebes, bleven voor geweld gespaard omdat bij ontstentenis van exportproducten die inlandsche handel geen overwinning gedoogde, concurrentie van mededingers in de verhoudingen van dien tijd geen werkelijk gevaar beteekende en de eilanden geen strategische voorposten van de Groote Oost vormden. Wel was dit het geval in Celebes ten aanzien van de Banda-eilanden, waar dan ook de inlandsche handel door de Portugeezen werd gestimuleerd. De Engelschen konden en wilden daar in dien tijd niets tegenover stellen; de Hollanders poogden, vooralsnog door een beperkte blokkade van de Banda-eilanden, dien handel den kop in te drukken; voorloopig zonder noemenswaard resultaat. De macht van de vorsten op Celebes was bovendien te groot om gevaar te hoeven duchten van de ontoereikende middelen der Europeanen. Tenslotte opende vredelievende handel in nauwelijks beschermde kantoren de mogelijkheid gebruik te kunnen maken van den inlandschen handel, welke taktiek met veel succes plaatselijk, bv. in sommige plaatsen op Java en Celebes, door de Portugeezen is toegepast. Hun weliswaar hogere inkoopprijzen werden althans niet nogmaals verhoogd met de zeer groote kosten, verbonden aan machtsontplooiing.

Er bestaan twee lezingen over het eerste bezoek van Portugeezen aan Borneo, en wel iedermaal in Burnei, waarvan de naam Borneo voor het geheele eiland afkomstig zou zijn. En wel Lorenzo de Gomez, op een reis naar China, in 1518¹⁾, en Don Jorge de Menezes op een reis naar de Molukken in 1526. Meer waarde moet worden gehecht aan Pigafetta's relaas van de reis om de wereld van Magellanes, die in dienst van den koning van Spanje stond, en wiens schepen, na den dood van den admiraal, Borneo in 1521 moeten hebben aangedaan. In 1527 zond De Menezes, Portugeesch gouverneur van de Molukken, Vasco Lourenso naar Borneo om handelsbetrekkingen aan te knopen, waar deze echter door zijn geschenken wantrouwen zaaide en Burnei moest verlaten. Drie jaar later zeilde Pereira, de nieuw benoemde kapitein van Ternate, op last van den vice-koning Da Cunha met drie schepen naar de Molukken om daar Chineesche pasmunt op te doen en handelsartikelen te koopen. In dien tijd hadden de Portugeezen nog niet meer dan ongeveer tachtig Spaansche mijlen van de kust ontdekt.

1) Het is onbekend waar dit bericht aan is ontleend.

Van Borneo werd handel gedreven op Patani, Siam, Malaka en Sumatra. Levensmiddelen, slaven, kamfer, sago, was, diamanten, aloëhout en wijn werden uitgevoerd; koper, kwikzilver, vermiljoen, drogerijen en kleedjes van Kambaja ingevoerd. De sultan van Burnei, heerscher over de Mohammedaansche eilandbewoners, gaf Pereira verlof ook andere havenplaatsen aan te doen en dit bezoek luidde een langdurig en vreedzaam handelsverkeer tusschen de Portugeesche centra en Borneo in. Bijna een halve eeuw later, in 1573, poogden de Spanjaarden van de Philippijnen uit handelsbetrekkingen aan te knopen. Dit gelukte eerst toen zij, teneinde de plaag der zeerooverij te beëindigen, die van Burnei en Soeloe uit werd ondernomen, een broer van den vorst in zijn rechten op den troon steunden en de stad Burnei innamen. Spoedig daarna werd de verjaagde vorst door de Portugeezen weer in zijn waardigheid hersteld, maar reeds in 1580 opnieuw door de Spanjaarden verdreven. De nieuwe vorst erkende natuurlijk het gezag van den koning van Spanje, en weinig jaren later werden reeds Franciskanermonniken naar Borneo gezonden; een hunner werd in 1587 door lanssteken gedood. Van veel beteekenis is echter de Spaansche handel niet geweest, al moeten de Spanjaarden korten tijd een vestiging hebben gehad om en bij kaap Oensang.

Nadat Olivier van Noort met zijn schip en een jacht voor Manila slaags was geraakt met Spaansche schepen, in welk gevecht het Spaansche admiraalschip tot zinken werd gebracht en het Hollandsche jacht verloren ging, zeilde Van Noort naar Burnei, waar zijn onttakeld schip op 26 December 1600 in de baai ankerde. De ontvangst was niet overmatig vriendelijk, want nadat Van Noort den vorst een geschenk had gezonden, vergezeld van het verzoek handel te mogen drijven, werd hem wel leeftocht gebracht, maar op 1 Januari 1601 hadden de Hollanders slechts dank zij hun oplettendheid een overval kunnen verijdelen. Den volgenden dag sloeg Van Noort een kleine hoeveelheid peper in, die door Chineesche kooplui uit Patani was aangevoerd, maar al spoedig volgde een tweede poging zich van het schip meester te maken, toen des nachts zwemmers probeerden de ankerkabels door te snijden, waardoor het schip op de kust zou zijn gedreven. Den vierden Januari verliet Van Noort de baai, koers zettend naar Java. Buitengaats hoorde hij van den Portugeeschen kapitein van een sjampan uit Japan, dat daar het schip *De Liefde* onder bevel van Jacob Quaeckernaek was aangekomen ²⁾.

2) Zie hfdst. VII.

Enkele jaren later deden zich gunstiger mogelijkheden voor. In Juni 1604 arriveerde een afgezant van den vorst van Burnei in Patani, „mede brengende ende in vryheyt stellende, acht Nederlandsche ghevangenen, zijnde van het volck van den Admirael Jacob van Heemskerck, die in een Schuyt ongewapent van eenige Borneers gevangen waren”³⁾, toen zij aan land waren gegaan om water te halen. De vorst bood Van Warwijck, die op dat oogenblik in Patani vertoefde, zijn verontschuldigen aan, alsmede den vrijen handel in zijn gebied. In de volgende jaren, tusschen 1604 en 1608, moet van Patani uit eenigen handel, overigens van weinig of geen beteekenis, op Burnei zijn gedreven. Paulus van Caerden, die in Augustus 1608 van Ternate vertrok naar Java, verzeilde door tegenwind langs de kust van Borneo, waar veel gevaarlijke klippen en banken lagen, om welke reden zij het „niet geraten zouden achten deze passagie meer aan te doen”⁴⁾. De Hollanders moeten niet veel waarde hebben gehecht aan den handel op Burnei. Een brief van prins Maurits, bestemd voor den vorst, door den facteur in Soekadana in 1609 ontvangen, werd althans niet door dezen bezorgd. Dit verzuim moet echter tevens worden geweten aan den oorlogstoestand tusschen Burnei en Sambas. Er bestond namelijk een bondgenootschap tusschen de Hollanders en den vorst van Sambas. In ieder geval moet in de volgende jaren de handel vrijwel zijn verwaarloosd, want in 1614 betuigde de vorst van Burnei ditmaal schriftelijk zijn welwillende gezindheid aan den Hollandschen facteur in Patani, Hendrik Janssen. Hij betuigde tevens dat zijn land voor de Nederlanders open stond en verzocht hun een kantoor op te richten. Hendrik Janssen bedankte den vorst voor zijn aanbod, maar kon daarvan vooralsnog geen gebruik maken door gebrek aan personeel. Hij had daartoe bovendien geen opdracht van zijn lastgevers ontvangen. Zijn oordeel over den handel aldaar luidde: „zijnde dergelijke commercie niet suffisant genoeg van de onkosten, die ten respecte aldaar zouden moeten gedaan worden, overmits de partijen zoo in abundantie niet vallen, als men wel vermeent; () dat alles ook met onze komst tegen de Portugezen en andere vreemde kooplieden ten hoogsten prijze zoude rijzen”⁵⁾.

Door allerlei omstandigheden concentreerde de handel op Borneo

3) Begin en Voortgangh. Dl. I, 11e stuk, pag. 75.

4) Van Caerden aan H.H. XVII. 1.12.1608.

5) Hendrik Janssen aan H.H. XVII. 20.10.1614. Van Dijk, pag. 215, ev.

zich al spoedig in Soekadana. Kort na dat de Hollanders zich in Bantam hadden gevestigd moesten zij echter reeds betrekkingen hebben aangeknoopt met Banjermassing. Over die eerste periode, die al spoedig als gevolg van vijandelijkheden voor langen tijd werd afgebroken, zijn slechts schaarsche gegevens bewaard gebleven, en ook de Indische Regeering was daarvan reeds in den jare 1660 niet meer nauwkeurig op de hoogte ⁶⁾. In ieder geval werd reeds in September 1603 de handel in diamanten op Banjermassing door Van Warwijck genoemd in zijn instructie voor den opperkoopman Fr. Wittert in Bantam ⁷⁾.

Op 14 Februari 1606 werd Gillis Michielsz. als koopman met een jonk uit Bantam naar Banjermassing gezonden. Uit het journaal van den Engelschen koopman John Saris in Bantam blijkt, dat in de maand November 1606 zes Hollanders naar Bantam vertrokken en dat de koopman Julius, "who had used certain foule speeches of the King, which he came to the hearing of, and thereupon sent for the Merchant and Master, and by the way gave order to kill them" ⁸⁾. Ook de Hollanders in Bantam vernamen in Juni dat Michielsz. was vermoord. Heeft die moord werkelijk plaats gevonden, dan mag het bevreemding wekken dat Bloemaert, de Hollandsche koopman in Soekadana, in 1609 last ontving een verbond te sluiten met den vorst van Banjermassing. Van Dijk ⁹⁾ concludeert daaruit dat de moord op Michielsz. en althans enkele van zijn gezellen later dan 1609 moet hebben plaats gevonden, want de Hollanders namen daarvoor wraak in 1612. Anderzijds schreef president Coteels op 16 October 1612 aan zijn G.G.: „de onzen voor vier jaren en langer te Banjer vermoord". De lastgeving aan Bloemaert, voor het geval hiervan werkelijk sprake is geweest, moet dan toch als een uitvloeisel worden beschouwd van de Instructie van heeren XVII, met het oog op de dreigende vrede of wapenstilstand met Spanje overeenkomsten te sluiten met zoveel mogelijk vorsten in Indië. Het zal wel aan de plaatselijke bevelhebbers ter beoordeeling zijn overgelaten of zij dit moesten of konden doen, en Bloemaert deed het niet, waaruit men dan mag opmaken dat de bewuste moord wel in 1607 of nog eerder kan hebben plaats gevonden. Wel kreeg Bloemaert van de vorstin van

6) Zie de Instructie voor den koopman Dirk van Lier. 25.2.1660.

7) Begin en Voortgangh. Dl. I, 11e stuk, pag. 67.

8) 14.5.1607. Purchas. III, pag. 494.

9) Betrekkingen der O.I.C. met Banjer-massin, pag. 3.

Banjermassing gedaan dat een overlevende van Michielsz' gezelschap in vrijheid zou worden gesteld. „De vrees is hier mede soo int volck voor die van Bengermassingh, datse nauwelijcx en dorven uyt varen door vrees van genomen ende doodt geslagen te worden”. En op het gerucht dat de Hollanders de bemanning van een jonk uit Banjermassing zouden hebben gedood, schreef Bloemaert (misschien is de moord op zijn landgenooten daar wel niet vreemd aan geweest) „maer dat wy 't eens metter daet deden, soude een groote vrees hier int Lant brengen” ¹⁰⁾. In Mei 1609 moet nog een Hollandsche pinas naar Banjermassing zijn vertrokken, „with purpose to search every Creeke and corner of the Iland. For they have heard there is much Gold there and Bezars” ¹¹⁾.

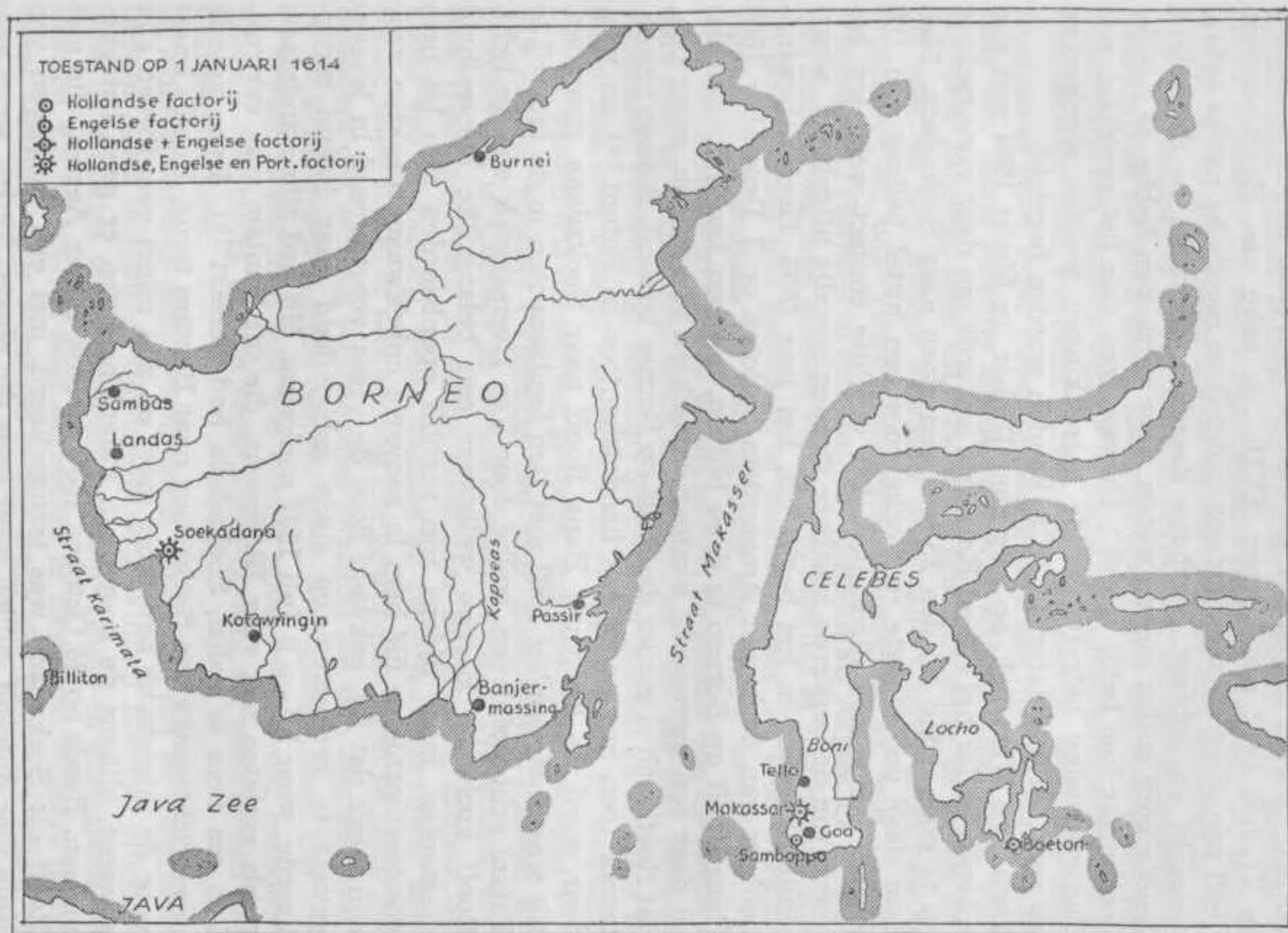
Deze vreeze der inlanders schijnt in ieder geval voor de veiligheid der Hollanders hoogst wenschelijk te zijn geweest, want na strubbelingen in Sambas werd de facteur in Soekadana in het geheim gewaarschuwd, dat het in Soekadana en op andere plaatsen eerlang in Indië ook zoo zou gaan wanneer de Hollanders niet doeltreffender wraak namen dan op den moord in Banjermassing ¹²⁾. Men had hier inderdaad te doen met een lastig volkje en de conclusies van Aertsz., toen facteur in Soekadana, zal in die jaren toen men steeds meer zijn heil zocht in de vreeze der machtsontplooiing, het hare hebben bijgedragen tot de conclusie van president Coteels, om „onze natie in de omliggende landen van de Mooren in beter reputatie en ontzag te brengen”, omdat „uit hoogeischenden nood de Compagnie'sdienst zulks vereischt” ¹³⁾. Drie schepen werden bestemd voor deze strafexpeditie, die onder leiding stond van den breeden raad, bestaande uit zes personen. Zij hadden opdracht naar Banjermassing te zeilen en prauwen, korakora's of galeien die daar thuis hoorden aan te vallen. Op 26 April 1612 werd aan den mond van de rivier een jonk veroverd, waarvan de bemanning ontkwam, maar in de maand Mei namen de Hollanders de stad Banjermassing bij verrassing in en verwoestten en verbrandden haar. Nauwkeurige gegevens daarover zijn niet bewaard gebleven. Op 1 Juli 1612 schreef echter het hoofd van den handel in Soekadana aan Coteels, „dat de revenge ook op Sambas zal gedijen”, en de uitwerking liet zich op geheel

10) Bloemaert. Discours. Begin en Voortgangh. Dl. II, 15e stuk, pag. 99.

11) Purchas. III, pag. 503.

12) P. Aertsz. aan l'Hermite. 29.1.1611.

13) Coteels aan G. G. Both. 24.2 en 10.3.1612. Van Dijk, pag. 4.

Borneo en zelfs in Bantam en Grisseo gevoelen. Brouwer schreef op 27 Juli 1612 aan heeren XVII: „de zake van Banjer-massin heeft een groot ontzag voor ons onder deze moorsche natiën overal gemaakt en gebragt. Verhope daerdoor voortaan te Succadana zonder zorg zullen mogen wezen, daer vernomen hebbe de handel hoe langer hoe beter wordt”. Daarentegen was het resultaat wat Banjermassing betreft, dat de betrekkingen werden afgebroken en eerst elf jaar later, in 1623, konden worden hersteld.

Toen Van Warwijck, op weg naar Djohor, in Maart 1604 met zijn schepen onder het eiland Karimata ankerde om daar verversching op te doen, zond hij den 25-sten een sloep naar Soekadana. Men nam daar poolshoogte en kocht voor een luttel bedrag van 100 realen van achten diamanten. Dit vluchtig contact werd ten behoeve van de begeerde kostbare steenen spoedig uitgebreid, waarschijnlijk reeds in het begin van het jaar 1606. Heeren bewindhebbers van de kamer Amsterdam besloten op 7 December 1606 Hans Roeff op Borneo te doen blijven, hetgeen kan inhouden dat zij daar een permanent kantoor wenschten te vestigen, maar ook, dat Roeff zich al eerder dan 1606 op Borneo bevond. Borneo ressorteerde toen nog onder het handelskantoor in Patani¹⁴⁾ en vandaar werd de koopman Hans Roeff naar Soekadana gezonden. Hij was in November 1602 met tien landgenooten in de factorij te Patani achtergebleven, welke door Van Heemskerck was gesticht. Roeff kocht op Borneo weliswaar een belangrijke hoeveelheid diamanten, maar tijdens zijn verblijf openbaarden zich bij hem geestesstoornissen die hem in zooverre onbekwaam maakten voor zijn werk dat hij, gekweld door de vrees voortdurend in levensgevaar te verkeerren, op eigen gelegenheid naar Patani terugkeerde, waar hij op 9 Juli 1607 aankwam. Hij had zijn standplaats reeds verlaten nog voor Bloemaert, die uit Bantam was vertrokken om hem te halen, Soekadana had bereikt¹⁵⁾. Deze keerde onverrichterzake van Soekadana naar Bantam terug. Roeff's angst voor de inlandsche bevolking moet op zijn minst overdreven zijn geweest, althans de kooplui in Patani hechtten er geen betekenis aan. Reeds op 26 October 1607 vertrok Pieter Aertsz., die met Roeff uit Soekadana was teruggekeerd, met een cargasoen van ruim vier duizend gulden weer naar die plaats. Aertsz. werd ver-

14) In 1609 nam Bantam de leiding der zaken in Borneo op zich.

15) Ook in Patani werd Hans Roeff niet bevrijd van de angst, „dat hem nu wederom dese crancksinnicheijt an comen zoude”. Op 10 September 1607 maakte hij een eind aan zijn leven door in zee te loopen.

gezeld door Albert Rutgers en had de opdracht naar Bantam te zeilen wanneer hij zijn cargasoen zou hebben besteed. De handel stuitte op moeilijkheden omdat de verkoopers den tusschenhandel van de Hollanders liever wilden vermijden en de diamanten in Bantam van de hand doen. Zelfs medewerking van den vorst van Soekadana ten aanzien van de betaling van uitstaande schulden in Landak had geen resultaat. Erger was dat Aertsz. weigerde naar Bantam te gaan, maar liever in Soekadana een factorij bouwde en daar een lustig leventje leidde. Dit was althans aanleiding voor Hendrik Janssen, hem uit Patani de schrobbeering te geven dat dit niet te pas kwam, evenmin zich „alle daghe droncken te drincken”, en ook Victor Sprinckel, opperkoopman van Patani, schreef aan l’Hermite in Bantam, dat jongelui als Aertsz. de weelde van hun functie niet konden verdragen. Met dat al was het verblijf op Borneo toch niet geheel en al zonder gevaar. In 1608 werd de vorst van Soekadana uit jaloezie door zijn vrouw vergiftigd. Zij nam het bestuur in handen en dit scheen de positie van de Hollanders niet te verbeteren, want in September van dat jaar vertrok Bloemaert opnieuw uit Bantam, ditmaal om Aertsz. en Rutgers te halen. Hoe verkwistend Aertsz. ook moge zijn geweest, hij had voor zijn cargasoen 633 diamanten gekocht, met een totaal gewicht van 275 karaat; volgens l’Hermite een zeer profijtelijke handel. Zij arriveerden in October in Bantam, maar reeds in November vertrok Bloemaert voor de derde maal naar Soekadana, ditmaal als hoofd van de factorij, welke functie hij twee jaar vervulde. Misschien werd het al of niet ernstig dreigend gevaar van de zijde der inlanders ook wel als voorwendsel gebruikt om den ongezeglijken en verkwistenden Aertsz. zonder al te veel moeite naar Bantam te krijgen, want men had wel eerder ondervonden dat ontboden kooplui eenvoudig in hun standplaats bleven, tot schade van het Compagniesbezit.

In ieder geval was deze geschiedenis aanleiding dat de Engelsche facteur Saris in Bantam zijn landgenoot William Keeling inlichtte over de gunstige vooruitzichten van den handel in diamanten op Borneo. En hij schreef naar de heeren in Engeland: “I have many times certified your worships of the trade the Flemings follow to Soocadanna, which place yieldeth great store of diamonds” ¹⁶⁾. Keeling besloot dat, wanneer zijn jacht van een reis naar de Banda-eilanden was teruggekeerd, “John Saris should go in her to

¹⁶⁾ Letters. I, pag. 22.

Sequedana upon Borneo" ¹⁷⁾). Hiervan kwam weliswaar niets, maar de Engelschen waren opmerkzaam geworden en het zou niet lang meer duren voor ook zij op Borneo concurrenten werden.

Bloemaert had opdracht gekregen zich moeite te geven voor den handel in Landak, want de binnenlandsche geschillen tusschen Soekadana en Landak behoeften dat niet te verhinderen, althans wanneer men op vredelievende wijze te werk ging. Bloemaert arriveerde op 8 December 1608 en ging met de vorstin een overeenkomst aan, waarbij hem tegen betaling van zekere tolgelden vergund werd zijn waren aan land te brengen en gedurende een jaar handel te drijven. Eerder is vermeld, dat hij in Maart 1609 geen gevolg gaf aan den last, een verbond te sluiten met den vorst van Banjermassing, maar wel bereikte dat een landgenoot in vrijheid werd gesteld. Daar hij de vorstin van Soekadana van advies diende inzake de besprekingen met gezanten van Banjermassing, is het vermoeden gewettigd, dat Bloemaert zijn positie in Soekadana niet in de waagschaal wilde stellen door te groote toenadering tot Banjermassing; die positie was al kwetsbaar genoeg. Daar kwam nog bij dat de handel in Banjermassing niet veel uitzicht bood omdat de Chineezzen dien geheel in handen hadden. Bovendien had hij Aertsz. naar Landak gezonden, om poolshoogte te nemen in verband met de vestiging van een kantoor, en om te bemiddelen in de geschillen tusschen den vorst van Sambas aangaande het gezag in Landak, waar vertegenwoordigers van de vorstin van Soekanana zich tegen verzetten. Toen Bloemaert zonder succes aan de vorstin toestemming verzocht voor vrijen handel op Landak, ondernam hij zelf de reis naar Sambas, waar hij op 1 October een verbond en contract met den koning van Sambas sloot, Landak inbegrepen. Daarmee werd den Hollanders vergund „vrije handelingende suffisante woonplaetse ende vastigheijt, daer hunne personen ende goederen in goede bewaringe mogen sijn ende deselve bescherming tegen alleende een ygelijck". Hunnerzijds zouden de Hollanders den „koninck van Sambas sijne onderdanen en landen () helpen beschermen tegen alle geweldt, ongelijck ende jnvasatie te water ende te lande die hem door de Spangaerden ende Portugesen soudén mogen aengedaen worden" ¹⁸⁾). De koning diende met dit contract zijn heimelijk doel, zich met de hulp van de Hollanders van den lucratieven handel in diamanten meester

17) Purchas. III, pag. 522.

18) Heeres, pag. 73, ev.

te maken. Aertsz. werd de leiding van de zaken in Sambas opgedragen, toen Bloemaert op 16 October 1609 naar Soekadana terugkeerde. Dit succes wekte natuurlijk weer de ontevredenheid van de koningin van Soekadana op, die dan ook niet naliet daarvan duidelijk blijk te geven. Het verkeer met Landak werd er temeer door bemoeilijkt en toen ook Aertsz. in Juli 1610 naar Soekadana terugkeerde, bleek dat de koningin overwoog de Hollanders uit te wijzen, zoowel om hun bemoeiingen in Landak als omdat Bloemaert er bij haar op had aangedrongen zijn vorderingen te voldoen. In ieder geval heeft hij in diezelfde maand slechts dank zij de waarschuwing van bevriende hoofden zijn huid kunnen redden. De moeilijkheden moeten Bloemaert boven het hoofd zijn gegroeid, want op 5 Augustus 1610 zeilde hij naar Bantam, na Aertsz. als zijn vervanger te hebben aangesteld. Voor zoover Aertsz. in de vorige jaren door eigenzinnigheid mocht hebben gefaald, hij bleek dan toch uit beter hout gesneden te zijn. Bovendien werden de rollen in zooverre omgekeerd, dat bewindhebbers reeds op 11 September 1610 aanleiding vonden hun G.G. Both op te dragen, „scherpelyck te informeren op het comportement van S. Bloemaert”, want „dat de Compagnie daar grootelyks bij ontrouwe commiezen (kon) worden gefraudeerd”. Bloemaert bevond zich echter een week eerder op weg naar patria, waarvoor hij verlof had gekregen omdat hij al zeven jaar in Indië had doorgebracht. Heeft Bloemaert fraude gepleegd? Aertsz. schreef op 26 September 1610 dat Bloemaert uit Soekadana was vertrokken „met een schoone partij diamanten”, terwijl l’Hermite op 4 September aan bewindhebbers berichtte: „Bloemaert bragt alleen 154½ caraat, dewijl er door de inlandsche oorlogen weinig diamanten te bekomen waren”. Fraude kan een verklaring zijn voor Bloemaert’s overhaast vertrek uit Bantam.

In November van dat jaar liet David Middleton in Bantam opdracht achter “for Master Spalding (when God shall send him to Bantam) to determine a Voyage to Succadania in Borneo for Diamonds”¹⁹⁾.

Kort na Bloemaert’s vertrek uit Soekadana arriveerde daar op 26 September 1610 de onderkoopman en diamantkenner Hector Roos, die nog op verzoek van Bloemaert door den opperkoopman in Djohor naar Soekadana was gestuurd. Daar Aertsz. beschikbaar moest zijn „om met de wilden te onderhandelen”, hadden l’Hermite en zijn raad besloten Willem Symansz. Salvement tot onderkoop-

¹⁹⁾ Purchas. III, pag. 114.

man in Soekadana te benoemen, en toen het jacht, waarmee Bloemaert naar Bantam was gezeild, op 16 October weer in Soekadana terugkeerde, bracht het den kenner Roos naar Sambas. Of Roos, of zijn landgenoot Van der Meer, die nu in Sambas verblijf hield, moest den vorst vergezellen wanneer hij het binnenland in trok om met de inlanders handel te drijven. In Sambas aangekomen volgden Roos en zes landgenooten den vorst, die reeds vertrokken was, het binnenland in, de rivier op. Daar vond de ontmoeting plaats. De vorst toonde zich verstoord, nam echter de zilveren beteldoos in ontvangst (een geschenk, door l'Hermite uit Bantam gestuurd), gaf hun toestemming aan land te gaan en liet hen toen vermoorden. Op zijn bevel werden ook de opvarenden van het jacht en de kooplui in Sambas gedood, onder voorwendsel dat de Hollanders hem geschut hadden beloofd en dit niet afgeleverd. Het jacht en de loge werden geplunderd en het geschut naar de muren van de stad gebracht.

Niet lang daarna drong het nieuws van deze gebeurtenissen tot Aertsz. door. Gelijk eerder vermeld, werd hij gewaarschuwd dat de Hollanders zulke daden niet ongestraft mochten laten, wilden zij ook in Soekadana geen gevaar loopen, en hij merkte dat het den bewoners berouwde zich niet zelf van het begeerde geschut te hebben meester gemaakt. De verstandhouding met de vorstin was nog slechter geworden. In 1610 had zij den Landakkers verboden aan de Hollandsche loge handel te drijven. De handel bleef van weinig beteekenis; bovendien werd daaraan nog afbreuk gedaan door den clandestienen particulieren handel en de koningin liet meer dan eens de loge door gewapende benden bedreigen. Salvemert vertrok naar Bantam met het slechte nieuws, in het bezit van 187½ karaat diamanten. Hier was men voorloopig niet in staat iets te ondernemen en in November van dat jaar achtte ook Aertsz. het verstandiger de wijk te nemen naar Bantam. Hij was van meening, dat de vorstin in het geheim tegen de Hollanders intrigeerde. De oorzaken daarvan kunnen niet met zekerheid worden vastgesteld. Wel is er geen twijfel aan of deze vijandelijkheden richtten zich in het bijzonder tegen de Hollanders (waarschijnlijk vooral tegen Aertsz.) want in 1611 waren ook de Engelschen in Soekadana doorgedrongen. Floris vermeldt dat "By order of David Middleton, a Factorie was settled at Succadania, and continued by Master Spalding, but it seemeth (as things are carryed) rather to private then publie benefit" ²⁰⁾.

²⁰⁾ Purchas. III, pag. 322.

Uit de Instructie voor de strafexpeditie in Maart 1612 naar Banjer-massing en Sambas blijkt, dat alleen Aertsz. naar Bantam de wijk had genomen, en dat nog Hollandsch personeel in de loge was achtergebleven. Nauwkeurige gegevens over de tuchtiging van Sambas zijn niet bekend, maar Coteels berichtte 16 October 1612 aan den G.G., „Verhope dat UEd. het voor welgedaan zal houden; want het een grooten schrik bij deze omliggende Mooren verwekt heeft en de handel van diamanten en de plaats van Succadana in betere negotie en stipulatie zal houden en brengen, als (onze kooplieden) mij adviserer sedert ook bevonden hebben; want van te voren op heete kolen zaten” ²¹⁾. De strafexpeditie had althans voorloopig een gunstige verandering tengevolge, maar wreekte zich in de concurrentie met de Engelschen, toen de inlanders langzamerhand van den schrik waren bekomen. Op den terugweg van Sambas liepen de schepen Soekadana aan, waar men zich op de hoogte stelde van den stand van zaken en 430 karaat diamanten naar Bantam kon meenemen. In het eerste halfjaar van 1613 werd nogmaals 473 karaat afgeleverd. De concurrentie van de Engelschen kon echter niet worden geweerd; zij deed den handel natuurlijk schade en dreef de prijzen omhoog. Ook de onderlinge verstandhouding liet veel te wenschen over. De handel op Soekadana werd door beide mededingers van Bantam uit ondernomen en het heeft dus geen verbazing te wekken, dat ook de geschillen naar Borneo werden overgeplant en dat de strijd tegen elkaar, die vooral in Bantam zoo hevig tot uitdrukking kwam, op dezelfde wijze en met dezelfde middelen in Soekadana werd voortgezet. Daar men vooral in Bantam beter dan elders ervan op de hoogte was hoever ieders invloed en macht in den Archipel reikte, spitsten ook hier afgunst en geschillen zich toe. In 1612 besloot Henry Middleton een bekwaam juwelier naar Soekadana te zenden en de Engelsche facteurs “monopolised the trade in diamonds there to such a degree that the people of Landak sent an embassy desiring that the English should come and settle a factory there” ²²⁾. De Hollandsche kooplui zijn blijkbaar in dien tijd ook niet tegen hun concurrenten opgewassen geweest. De Engelschen strooiden bovendien geruchten rond die de Hollanders in discrediet moesten brengen, en ook gretig geloof vonden. Molestaties en schietpartijen bleven evenmin uit en de Engelschen bezwoeren het

²¹⁾ Van Dijk, pag. 148.

²²⁾ Willi of Gais, pag. 2, ev.

misnoegen van de vorstin door haar al hun geschut aan te bieden, waarna zij vergunning kregen hun factorij te vergrooten. Op 1 Januari 1614 schreef Coen, dat de handel nog wel bevredigend was, maar dat de diamanten steeds duurder werden. Hij vermeldde ook, dat de Engelschen hadden gepoogd, den opperkoopman Evert Deyn te vermoorden ²³⁾. Later berichtte hij, de Engelschen „sijn aen de zyde van d'onsen comen woonen, omme te beter haer personagie te mogen spelen”. Coen adviseerde dat het „wel noodich zoude wesen, dat de heeren een geweldige vloote tegen de Spaensche croone ende een ander tegen d'ondercruypinghe ende contramine van d'Engelsen hielden” ²⁴⁾. In 1614 was derhalve de toestand in Soekadana nog geenszins rooskleurig. De Engelschen verdrongen hun voorgangers, ook al ondervonden zij het nadeel van voortdurend tekort aan goederen. Een winstgevend kantoor was het echter niet meer, want uit Coen's verantwoording blijkt dat „de onkosten die in Succadana werden gedaen, ontrent sooveele bedragen als op de coopmanschappen avanceren, die door ons derwaerts worden gesonden”. Hij concludeerde dan ook: „Wy en zouden oock niet goet achten, dat U.E. dese plaetse d'Engelsen liete” ²⁵⁾.

Sedert oude tijden waren de zusterrijken Tello en Goa op Celebes zoo nauw met elkaar verbonden, dat de Europeanen deze naar de hoofdstad van Goa, Makassar noemden. En sedert oudsher onderhielden de Makassaren en Boegineezen ²⁶⁾ een uitgebreide scheepvaart naar Java en de sandelhouteilanden, naar de Kustrijken in de Straat van Malaka, naar Borneo en Manila. In het begin van de 16e eeuw werd aan Maleische handelaars toegestaan zich in Makassar te vestigen, waardoor de handel tot groteren bloei kwam en in 1580 sloot sultan Baab van Ternate een bondgenootschap met Makassar, met het oogmerk den Islam in te voeren, hetgeen hem niet hier, maar wel in andere streken op Celebes gelukte. In Makassar werd de nieuwe leer vooral verbreid door de Maleische handelaars, met zooveel succes, dat in het eerste

23) 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 30, ev.

24) 22.10.1615. Bescheiden. I, pag. 133.

25) 10.11.1614. Bescheiden. I, pag. 75, ev.

26) De Boegineezen ontleenen hun naam aan de plaats Woegi in Wadjo. Van daaruit verspreidden zij zich over Bone (Boni) en de Noordelijker gelegen streken.

decennium van de 17e eeuw de vorsten van Tello en Goa den Mohammedaanschen godsdienst aannamen.

Toen in 1522 Antonio de Brito ²⁷⁾ zich als eerste gouverneur der Portugeezen op Ternate vestigde, hoorde hij al spoedig verhalen over de vermeende goudrijkdom van de Ilhas dos Celebes ²⁸⁾. In 1525 werd de eerste poging ondernomen, om deze eilanden heen te varen. Op verschillende plaatsen aan de kust ondervonden de opvarenden vijandelijkheden van de inlanders, maar op een van de Marianen-eilanden werden zij goed ontvangen. Als belooning voor de hulp die zij den inlanders verleenden tegen de bewoners van een ander eiland ontvingen zij een hoeveelheid goud, ter waarde van meer dan 300 dukaten voor ieder lid der bemanning. Hier wachtten zij een viertal maanden tot de wind gunstig werd en keerden toen naar Ternate terug, waar zij in Januari 1526 aankwamen. In 1532 kreeg de Portugees Urdaneta gelegenheid zich aan te sluiten bij het gezantschap van den vorst van Djilolo naar Oost-Celebes, waar hij op het eiland Bangaja de begrafenis meemaakte van de overleden vorstin, en van 150 mannen en vrouwen die van het leven waren beroofd om haar in de andere wereld te dienen, en waar hij eenig inzicht kreeg in den handel, in het bijzonder in ijzeren voorwerpen. Een jaar later bezocht de Portugees Oviedo met een ander gezantschap de Oostkust van Celebes, waar de Djiloleezen de wapenen kochten waarvoor deze ijzerrijke streek beroemd was. Enkele jaren later werden van Celebes uit handelsbetrekkingen met Ternate tot stand gebracht. Hier resideerde sedert October 1536 de gouverneur Antonio Galvao, een man van groote bekwaamheid, die in 1540 naar Lissabon werd teruggeroepen. Twee Makassaren, die naar Ternate waren gekomen om zich daar te laten doopen, en met sandelhout, goud, wapens en andere handelsartikelen arriveerden, bezochten Ternate voor de tweede maal met een dergelijke lading. Naar aanleiding van de inlichtingen die zij gaven, droeg Antonio Galvao aan Francisco de Gastro op naar Makassar te zeilen, welk doel door tegenwind echter niet werd bereikt.

In 1543 deed een Spaansch scheepje, op weg naar Mexico, de Oostkust van Celebes aan en in hetzelfde jaar zeilde de Portugees Antonio de Payva naar het handelsplaatsje Supa op de Westkust

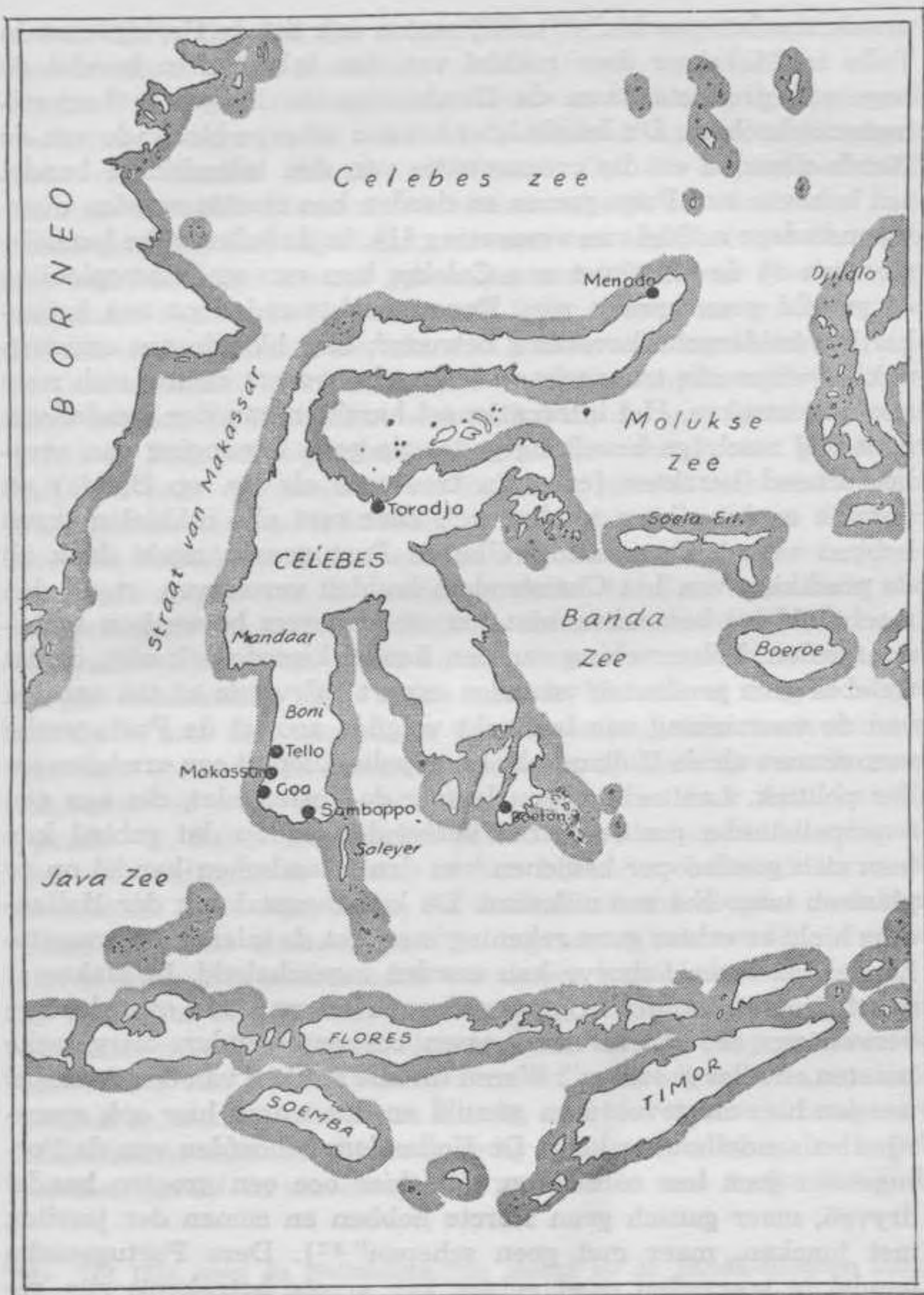
27) Zie hfdst. IX.

28) De Portugeezen rekenden den Soeloe-Archipel en de Zuidelijke Philipijnen bij Celebes.

van Celebes, en naar Siam, op 50 mijl afstand van Supa gelegen. In beide plaatsen lieten de vorsten zich met talrijke onderdanen doopen en zij verzochten den Portugeeschen bevelhebber in Malaka Christenpredikers naar hun land uit te zenden. Xaverius heeft overwogen zelf hier gevolg aan te geven, maar een priester, die onder geleide van soldaten Celebes bezocht, bracht bij zijn terugkomst berichten mee over voortdurende krijgsverrichtingen tusschen vijandelijke stammen op Zuid-Celebes. Xaverius gaf toen de voorkeur aan Ambon. Twintig jaar verlieden voor de veroveringszucht van sultan Hairun van Ternate aanleiding voor de paters Jezuïeten was zich weer om Celebes te bekommeren. Sultan Hairun zond zijn zoon Baab, een agressief verbreider van den Islam, uit om de Noordkust van Celebes te veroveren. De paters op Ternate zonden er hunnerzijds, ondanks alle mogelijke tegenwerking van den sultan, pater Diogo Magelhaens heen met het schip van den Portugeeschen bevelhebber Henrique de Sa. De pater doopte in Noord-Celebes vele duizenden heidenen, terwijl in Zuid-Celebes pater Mascarenhas predikte en bekeerde. Er is geen twijfel aan of door het werk van deze paters zijn gunstige voorwaarden geschapen voor de toekomstige handelsrelaties van de Portugeezen. De willekeur van de Portugeesche machthebbers wekte echter vooral in de Molukken zooveel verzet, al spoedig ook op Celebes, dat de Makassaren later andere inlandsche volkeren in hun strijd tegen de Portugeezen terzijde stonden. Dit optreden heeft bovendien ernstig wantrouwen tegen Europeesche kooplui van andere nationaliteit gezaaid. Het was de oorzaak, dat de vorsten van Makassar aan Europeanen consequent weigerden versterkte plaatsen of forten in hun gebied te mogen bouwen. Zij hebben ook zeer goed begrepen, dat deze weigering voorwaarde was om den inlandschen transitohandel in stand te houden en tot grooteren bloei te brengen.

Wij zullen zien dat Adriaen van Veen van Banda uit ²⁹⁾ het eerste contact met Celebes tot stand bracht, toen hij den vorst van Makassar een geschenk zond en van hem verlof kreeg, dat een tiental Hollandsche kooplui zich in Makassar mochten vestigen. Deze vorst kende echter zijn Pappenheimers, want hij schreef, dat „hij wel verstaen hadde wy vyanden van de portugesen waren en allebeyde zeer cloec ter wapenen waren en alsoo malcanderen schadelyck mochten wesen en zyn lant daerdoor onvry ende mis-

²⁹⁾ Zie hfdst. X.

presen mochte worden" ³⁰⁾. Wij weten ook dat de Portugeezen in Tello en Makassar door middel van den inlandschen handel de begeerde producten van de Banda-eilanden in groote hoeveelheden opkochten. Dit leidde later tot een scherpe blokkade van de Banda-eilanden en die concurrentie van den inlandschen handel ten behoeve van Portugeezen en derden kon slechts worden overwonnen door middel van verovering ³¹⁾. In de belangrijke handelsplaatsen op de Westkust van Celebes kon van machtsontplooiing of geweld geen sprake zijn. Deze streek werd door een krijgshaftige, heidensche bevolking bewoond; hier bloeide een omvangrijke overzeesche transitohandel; de scheepvaart richtte zich naar alle windstreken. Het internationaal karakter van den handel van deze vrij machtige bevolking gedoogde geen inmenging van overheerschend karakter (evenmin trouwens als bv. op Banda) en vorsten en bevolking zouden zich daar met alle middelen tegen hebben verzet. De positie welke de Portugeezen mede dank zij de prediking van het Christendom hadden verworven, stond den machthebbers bovendien niet toe mededingers boven hen te bevoordeelen. Beheersching van den handel klemde ook niet, omdat Celebes geen producten voor den export opleverde en ten aanzien van de voorziening van leeftocht volgden zoowel de Portugesche veroveraars als de Hollandsche monopolie-kooplui een vredelievender politiek. Leeftocht alleen loonde de kosten niet, die aan een monopolistische positie waren verbonden en op dat gebied kon men zich goedkoop bedienen van den inlandschen handel op de plaatsen waar het zoo uitkwam. De koopmanstaktiek der Hollanders hield er echter geen rekening mee, dat de inlandsche transitohandel ten eigen behoeve kon worden ingeschakeld. In Makassar werd grooten handel in rijst gedreven en er was „overvloedige verversinge, soo van varckens, ossen, coeyen en andere diergelycke beesten en alles goetcoop". Waren uit alle streken van den Archipel werden hier aangevoerd en geruild en dus waren hier ook specerijen en sandelhout te koop. De Hollanders behoefden van de Portugeezen geen last te hebben, „die hier ooc een grooten handel dryven, maer gansch geen stercte hebben en comen der jaerlicx met joncken, maer met geen schepen" ³²⁾. Deze Portugeesche handel in specerijen moet echter van groote beteekenis zijn ge-

30) Informatie. De Jonge. III, pag. 157.

31) Zie hfdst. X.

32) Informatie. De Jonge. III, pag. 156.

weest ³³⁾, en het was dus geen wonder dat de vorst van Makassar hen te vriend wilde houden.

Nadat Van Veen zich tot den vorst van Makassar had gewend verliepen eenige jaren voor de Hollanders nadere inlichtingen over den handel aldaar verwierven. Op 17 September 1603 maakte Cornelis Pietersz., vice-admiraal op de vloot van Van Warwijck, zich dichtbij Malaka meester van een Portugeesch schip, dat van Makassar kwam, „gheladen met 150 Bhaar Nooten, een weynich Foelie ende Nagelen, oock Was, nevens een goede partye Slaven en Slavinnen”. De inlandsche stuurman uit Makassar verstrekte waardevolle inlichtingen over zijn woonplaats. Drie dagen later hielden de Hollanders een jonk aan, die met specerijen was geladen. Daar zij eigendom was van den vorst van Makassar, liet men haar ongehinderd verder gaan, hoewel zich een viertal Portugeezen aan boord bevond, „soo om dat sy by haren Coningh over de Nederlanders niet souden klachtich wesen”; () scheydende in alle minne van den anderen; onder beloften haer ende alle Nederlanders by haren Coningh te recommandeeren” ³⁴⁾.

Men had zich nu een beeld kunnen vormen van het belang van de plaats Makassar op de route naar de Molukken, van de mogelijkheden van den handel en van de welwillende medewerking van den vorst. Claes Luersen, koopman op Banda, vertrok naar Makassar en was de eerste landgenoot die daar een factorij opende ³⁵⁾. Sedertdien deden Hollandsche schepen deze haven aan om leeftocht te laden, in het bijzonder bestemd voor de Molukken. Alles wijst er op, dat de Hollandsche kooplui daar hun plaats tusschen anderen hadden ingenomen en zonder overlast aan te doen of te ondervinden vreedzaam handel dreven.

In 1607 stuurde Matelieff den koopman Abraham Mathijsz. naar Makassar met de opdracht, zich met den vorst te verstaan over de verovering van Banda. Mathijsz. moest voorstellen, dat „wy hem souden leueren 't eyland van Banda, mits dat de heele conqueste onder synen naem geschiede ende hy nyet meer als met 7 ofte 800 mannen gereet en maeckte, ende wy souden met 4 ofte 600 Hol-

33) Tot 1615, toen de Hollanders hun macht op de Banda-eilanden lieten gelden, rekende men de Makassarers tot de voornaamste afnemers van noten en foelie op de Banda-eilanden. Bocarro, *Decada 13 da Hist. da India*. Lisboa 1876, pag. 461. Tiele VIII, pag. 74.

34) Begin en Voortgangh. Dl. I, 11e stuk, pag. 34, ev.

35) Wanneer dit geschiedde heb ik niet kunnen vaststellen.

landers ende 800 Amboinesen hem helpen" ³⁶⁾. Matelieff wilde bovendien een bondgenootschap tegen de Portugeezen, en een fort bouwen. Of deze besprekingen al of niet hebben plaats gevonden? In ieder geval kreeg Matelieff geen bescheid en ook al zou Mathijsz. het voorstel hebben overgebracht, de vorst en de bevolking hadden er alles bij te verliezen en niets bij te winnen, want monopolistische voorrechten voor welken gegadigde ook be- teekenden op zijn minst verval van het transitoverkeer en daling van het nu betrekkelijk hooge welvaartspeil.

Nadat Matelieff Rakeka op Zuid-Celebes had aangedaan, zond hij op 4 Mei 1607 uit Ambon de kooplieden Paulus van Soldt en Jacques l'Hermite naar Tello om het kantoor te visiteeren en den vorst geschenken aan te bieden. Deze beklagde zich over gewelddaden, door Matelieff's schepen bedreven tegen prauwen die hem toebehoorden. Jacques l'Hermite verzocht hem namens den vorst van Djohor geen rijst meer naar diens vijanden in Malaka te zenden, hetgeen voor den duur van dat jaar werd toegezegd. Desondanks liet de vorst nadrukkelijk uitkomen, dat zijn land voor alle naties openstond. De rekening en verantwoording van het kantoor werd zoo „vol frauden bevonden", dat de beide visiteurs besloten den koopman ³⁷⁾ mee te nemen naar patria, ten- einde zich daar voor de heeren te verantwoorden. Dat hield in dat het kantoor voorloopig werd opgeheven, tot misnoegen van den vorst, wien echter werd toegezegd dat na aankomst van de eerstvolgende vloot uit Holland ander personeel zou worden uitgezonden. Op 25 Mei 1607, de dag van vertrek, „heeft (de vorst) andermael ghebeden, dat sijn landt doch niet verlaeten wilden, maer den handel te willen continueren, hy soude zijne Folie van Banda ontbieden, die hy daer altemael leveren wilden" ³⁸⁾.

Ook al verliep geruimen tijd voor opnieuw personeel in het kantoor zijn intrek nam, Hollandsche schepen bleven Makassar aan- doen om leeftocht te laden. Toen Admiraal Verhoeff op 25 Februari 1609 met zijn vloot uit Bantam naar de Banda-eilanden vertrok, bleef zijn vice-admiraal François Wittert met vier schepen en jachten daar achter. Hij had opdracht om naar Ternate en Tidore te zeilen en voordien Makassar aan te doen, daar met de vorsten van Goa en Tello een verbond te sluiten en een facteur te instal-

³⁶⁾ Matelieff. Discours. Rott. Hist. Bladen. Dl. I, 1e stuk, pag. 248, ev.

³⁷⁾ Dit was, met vrij groote zekerheid, nog Claes Luersen.

³⁸⁾ Paulus van Soldt. Begin en Voortgangh. Dl. II, 1e stuk, pag. 82.

Don Alfonso d'Albuquerque

Frederik de Houtman

leeren. In Maart bereikte hij Celebes, waar hij waarschijnlijk een overeenkomst met de vorsten aanging, en het kantoor in Samboppo vestigde, waar Samuel Denis als facteur werd aangesteld ³⁹⁾.

Op 11 Augustus 1609 verscheen ook voor het eerst een Engelsch schip niet ver van Makassar voor de kust. William Keeling, die de Banda-eilanden tenslotte had verlaten nadat hij van de Hollanders een credietbrief voor zijn uitstaande vorderingen had ontvangen, ankerde op een halven dag zeilens van Makassar, "being very desirous to goe thither, hoping upon reports, to finde Cloves there for Cloth" ⁴⁰⁾. Daar hoorde hij dat drie maanden eerder een Hollandsch schip voor Makassar schipbreuk had geleden, "upon which dangerous report (he) gave over the search of Macassar", en de reis naar Jacatra vervolgde.

Tijdens het verblijf van Denis poogden de Makassaren met geweld den Islam in Boni in te voeren, waartegen de Boegineezen zich bleven verzetten. Zij hieven met hulp van de Portugeezen tribuut op Solor en dreigden hun invloed in Boeton te laten gelden sedert zij hun gezag op de eilanden Adonare en Floris hadden gevestigd. Toen Apollonius Schotte in 1612 Solor op de Portugeezen had veroverd ⁴¹⁾ kwam tevens een eind aan de schatplicht, en de vorst van Boeton zocht steun bij de Compagnie. In dien tijd verschenen ook de Engelschen op Celebes. In October 1612 besloot Peter William Floris in Siam "to send a Cargason for Maccasar, sending John Persons as Chiefe, in a Juncke of Empan" ⁴²⁾. Zij openden in Makassar een factorij, die geregeld van koopwaar en geld werd voorzien. De kriegsverrichtingen der Makassaren hadden een funesten invloed op de oogst, waardoor de rijstuitvoer gedurende langen tijd werd verboden. Toen Hans de Haese in 1614 Makassar bezocht om het kantoor te controleeren en de inventaris op te maken, bleek dat Denis in twee jaren niet meer dan 25 last rijst had kunnen koopen. Het kantoor had althans op dat oogenblik veel van zijn beteekenis ingeboet. De Hollanders en Engelschen waren ook niet opgewassen tegen de concurrentie der Portugeezen, en het bestaan van het kantoor bond de Hollanders de handen ten aanzien van den omvangrijken handel der Makassaren in spece-

39) Denis heeft dato 15.7.1612 over zijn verrichtingen tusschen 1609 en 1612 verslag uitgebracht aan HH. bewindhebbers. De Jonge. III, pag. 319, ev.

40) Keeling. Voyage to Banda. Purchas. II, pag. 544.

41) Zie hfdst. IX.

42) Floris. Voyage to Siam. Purchas. III, pag. 324.

rijen van Ambon en de Banda-eilanden, die bestemd waren voor de Portugeezen. De Haese oordeelde derhalve dat het kantoor moest worden opgeheven, teneinde de handen vrij te krijgen om jacht te maken op de jonken der handelaars van Makassar ⁴³⁾. Ook Coen berichtte op 10 November 1614 naar patria, „dat in Grissi ende Maccassar noch min van voor desen te doen sal wesen, derhalven sal volgens U.E. ordre de lichtunghe der comptoiren deser plaetsen in deliberatie worden geleyt” ⁴⁴⁾. Eerst het volgende jaar werd tot opheffing besloten, hetgeen in April 1615 door Denis' opvolger Abraham Sterck op eigen gelegenheid werd uitgevoerd. Dit beteekende het begin van het ernstige conflict tusschen de Compagnie en de Makassaren. Beide partijen hadden dezelfde belangen, die slechts ten koste van den ander konden worden verwezenlijkt. Dit liep spoedig op openlijken oorlog uit, die langdurig was en bloedig werd gevoerd.

Boeton was een van die plaatsen, waar voor de Compagnie weinig voordeel viel te behalen, maar die toch, op een der eilanden voor de Zuidwestkust van Celebes gelegen, een niet onbelangrijk punt vormde op den zeeweg naar de Groote Oost. Het bezat een goede reede in de baai, gunstig gelegen bij alle winden, waar men werven voor reparatie of nieuwbouw zou kunnen aanleggen. Het land was arm en de vrij groote bevolking, die in haar onderhoud kon voorzien, werd geregeerd door een vorst op leeftijd; hij was de eerste van zijn geslacht, had het Rijk veroverd en was er op bedacht het tegen den vorst van Makassar en tegen zijn eigen adel te verdedigen.

In April 1608 verscheen David Middleton voor de kust. De vorst bezocht zijn schip, ontving de Engelschen aan zijn hof en Middleton deed hier lading op. “Our ship being laden to the full with Cloves, bought in this place of the Javans” ⁴⁵⁾. Middleton kwam in 1609 bij het eiland terug, maar zeilde door toen hij hoorde dat hem niets kon worden afgeleverd. Hij was bovendien niet genegen den vorst terzijde te staan in den oorlog tegen zijn naburen.

In 1612 nam de vorst het besluit een Engelschman, die in zijn dienst was achtergebleven, naar de Molukken te sturen en den Hollandschen G.G. Both voor te stellen gezamenlijk tegen de Portugeezen op Solor op te trekken. Hij verzekerde dat de meeste

⁴³⁾ Hans de Haese aan Bewindhebbers. 12.8.1614.

⁴⁴⁾ Bescheiden. I, pag. 74 ev.

⁴⁵⁾ David Middleton. Voyage. Purchas. III, pag. 60.

Portugeezen op Timor vertoefden om sandelhout op te koopen, en dat de onderneming niet op veel tegenstand zou stuiten. Daarnevens vroeg hij hulp tegen de Makassaren. Het eerste plan kwam overeen met Both's instructie ⁴⁶⁾; tegenover het tweede verzoek behoefde hij niet afwijzend te staan, daar de omvangrijke handel der Makassaren zijn landgenooten benadeelde. Both, die toen in het fort Barnevelt op Batjan vertoefde, droeg den bekwamen Apollonius Schotte op een contract met den vorst van Boeton aan te gaan en met hem tegen het Portugeesche fort op Solor op te trekken.

Schotte vertrok met het schip *Der Veer* op 9 November 1612 uit de Molukken, had met tegenwind te kampen en liet eerst op 17 December voor Boeton het anker vallen. Ziekte onder het scheepsvolk maakte het noodig dat hij daar geruimen tijd bleef. De vorst en zijn onderdanen ontvingen de Hollanders goed en Schotte sloot op 5 Januari 1613 een „Contract ende eeuwigh verbondt” ⁴⁷⁾. Hierin werd den vorst hulp toegezegd tegen zijn vijanden, terwijl de Hollanders tevens ten zijnen behoeve bij de vorsten van Makassar en Ternate zouden interveniëeren. Bovendien zou een fort worden gebouwd. De Hollanders waren vrijgesteld van tol- of ankergelden; daarnevens zouden vaste prijzen gelden van de „coopmanschappen ende vivres in (het) landt vallende”. Zijnerzijds zou de vorst hulp verleen en bij de expeditie tegen Solor en bovendien bij de Bandaneezen er op aandringen vrede met de Hollanders te sluiten.

Schotte ging op 9 Januari 1613 onder zeil naar Solor, zonder nog langer te wachten op de vloot van den vorst, die nog niet gereed was. Op Boeton bleven de opperkoopman Jacob van der Meyden en Hendrick van Ray met tien soldaten achter.

Op den 3-den Augustus vertrok Both, vergezeld van Coen, uit de Molukken naar Boeton, waar hij den 22-sten arriveerde en waar hem het bericht wachtte over den gunstigen afloop van Schotte's onderneming op Solor en Timor.

Van Ray had twee kleine bolwerken opgeworpen, „die welcke soo perfect gemaect sijn van opgeleyde steen als ick noch oyt eenich werck hebbe gesien”. Van der Meyden was in den tusschen-

⁴⁶⁾ Art. 36 behelsde: „welcken handel van 't sandelhout, op Timor en Soloo vallende, () dat gijl. op 't zelve stuk zulke orde wilt stellen, dat Wij met den eersten bevinden, dat door U gehandeld wordt”. Mijer, pag. 18.

⁴⁷⁾ Heeres, pag. 104, ev.

tijd overleden en Both had Abraham van den Broeck, die via Boeton en Bantam naar Patani zou gaan, gelast de bezittingen van Van der Meyden te inventariseeren en in een verzegelde kist naar Bantam mee te nemen. Aan deze opdracht had Van den Broeck niet voldaan en het bleek, dat Van Ray zich allerlei bezittingen van zijn overleden landgenoot had toegeëigend. Bovendien hadden Van Ray en Van den Broeck op eigen gelegenheid voor rechter gespeeld en een inlander opgehangen, die naar de Compagnie was overgelopen en van Banda gedrost. Van den Broeck, „een schender van jonge meysgens die noch geen man conden lijden”, werd geboeid naar patria gezonden en Both liet Van Ray ophangen „aenden galgh, die hij selfs heeft gemaect”.

Both schreef aan den heeren in Holland, „’t en is niet schandelyck, maar oock horribel en abominabel, dat van uw dienaers in dese landen op verscheyden plaetsen passeert, alsoo U.E. sal gelieven te oversien, diversche informatien, attestatien en bekentenissen van den onsen alhier gepleecht”⁴⁸⁾.

Het kostte Both eenige moeite de ontstemming van den vorst, veroorzaakt door het optreden van Van den Broeck en Van Ray, te bezweren. Het gelukte hem tenslotte het gesloten contract te bekrachtigen, daarbij belovend, dat soldaten zouden worden gezonden. Dit laatste geschiedde nog in 1614; uit de Molukken werden 35 soldaten in Boeton in garnizoen gelegd.

Het kantoor bleek echter niet aan redelijke verwachtingen te voldoen; het werd twee jaar later weer opgeheven.

48) Both aan Bewindhebbers. 1.1.1614. Tiele. Bouwstoffen, pag. 28, ev.

HOOFDSTUK IX

I

Voorgangers. Portugeezen en Spanjaarden. De Molukken. Ternate. Het Christendom. Tidore. Halmaheira. Batjan. Makian. Motir. Banda-eilanden. Ambon. De verdeeling der wereld. De Philippijnen.

KORTEN TIJD NA DE VEROVERING VAN MALAKA zond Affonso d'Albuquerque drie schepen onder bevel van Antonio d'Abreu naar de Molukken en Banda-eilanden, met de vreedzame instructie, zich van geweld te onthouden en aan de gezaghebbers in die streken geschenken aan te bieden. Anderzijds moest worden verhinderd dat andere handelaars eerder dan de Portugeezen lading innamen. Het was de eerste maal dat Europeanen die streken bezochten.

De instructie getuigt, dat het ginds vooralsnog niet om verovering was begonnen, maar dat de Portugeezen aanspraak maakten op een ondubbelzinnig voorkeursrecht, dat de voorbode van het monopolie was. De groote afstand zal tot voorzichtigheid hebben gemaand. Later zou blijken dat de afstand met de voorpost Malaka inderdaad te groot was om de noodzakelijke macht te kunnen ontplooien. Voorloopig hadden de eerste reizen ten doel, de specerijen aan de bron op te koopen, waar de prijs een à twee dukaten per bahar bedroeg, terwijl dezelfde waar in Malaka door tusschenhandelaars voor tien à veertien dukaten aan den man werd gebracht.

De schepen van d'Abreu deden Gresik op Java aan en vandaar zond hij de jonk van den Maleischen koopman Nachoda Ismaël vooruit naar de Banda-eilanden. Op Groot-Banda werd lading opgedaan en d'Abreu maakte gebruik van den gunstigen moesson; hij keerde met zijn schepen, die veel geleden hadden, naar Malaka terug zonder de Molukken aan te doen.

Het ongeluk dat het schip van Francisco Serrao had getroffen, een van de onderbevelhebbers, waardoor het tijdens de heenreis verloren ging, leidde tot een onverwachte en gunstige entree in de

Molukken. De jonk, door d'Abreu op Groot-Banda gekocht voor de bemanning van Serrao, die bij de schipbreuk het leven had gered, dwaalde op den terugweg van de beide andere schepen af en strandde op een der Schildpadeilanden, bezuiden Ambon. Daar maakten de Portugeezen zich bij verrassing van een korakora van zeeroovers meester en lieten zich door hen naar Nusa Telo brengen, een klein eilandje aan de Westkust van Hitu. Van hier werden zij op bevel van een Ambonsch hoofd naar Assalulu op Hitu overgebracht. Aldaar aangekomen, werd hun uitlevering geëischt door bewoners van Huamohel, het Westelijk schiereiland van Ceram. Geruchten over de gevechten, waarin de Ambonneezen met hulp van de Portugeezen hun vijanden versloegen, drongen in de Molukken door, waar men reeds door Nachoda Ismaël op de hoogte was gesteld van de komst der Portugeezen.

Onder de Molukken verstond men in dien tijd Ternate, Tidore, Motir, Batjan en Makian, met de duizend eilandjes waardoor zij waren omringd: het gebied van vier naijverige vorsten, die op Ternate, Tidore, Batjan en in Djilolo op Halmaheira resideerden. Makian behoorde aan de sultans van Ternate en Tidore gemeenschappelijk. Ook hier vormde de naijver en vijandschap tusschen de inlandsche vorsten de achtergrond van de vestiging der Portugeezen.

Beide sultans zonden afgezanten naar Ambon om den Portugeezen te verzoeken in hun dienst te treden en Serrao en zijn gezellen vertrokken met de gezanten van Ternate naar dit eiland, waar vriendschap met den sultan werd gesloten.

Toen in 1513 een tweede Portugeesch eskader onder Antonio de Miranda d'Azevedo in de Molukken verscheen, boden de sultans van Ternate en Tidore als om strijd lading aan, verzochten den Portugeezen zich op Ternate en Tidore of op Makian te vestigen en gaven brieven mee, bestemd voor koning Manuel. Het is duidelijk, dat zij wederzijds op de hulp der Portugeezen rekenden om hun vijanden te verslaan. Alexander Serrao bleef ook nu op Ternate achter.

Hiermede waren bijzonder gunstige voorwaarden voor vestiging geschapen, die bij rechtvaardig optreden en het vermijden van willekeur of roof tot duurzame resultaten zouden hebben geleid. Gestreng, tevens minzame en rechtvaardige mannen als Gonçalo Pereira of Antonio Galvao waren een uitzondering onder de bevelhebbers, die de Mooren als hun doodsvijanden beschouwden en het bezit van heidenen als goeden prijs.

Reeds tijdens de derde reis naar de Molukken, in December 1518 uit Malaka ondernomen, werd de goede verstandhouding vertroebeld, toen Portugeesche opvarenden van een jonk zich op Batjan aan vrouwen van inlanders en van den sultan vergrepen. Terwijl Dom Tristao de Menezes, de bevelhebber der vloot, een onderzoek instelde, werden de schuldigen door het volk, dat te hoop was gelopen, gedood en de Portugeezen vonden het raadzaam de wijk te nemen.

Antonio de Brito, die in October 1521 met een eskader uit Bintang vertrok en via Toeban, Gresik en Banda naar de Molukken zeilde, nam in Mei 1522 wraak met een strafexpeditie tegen Batjan; een dorp werd verbrand en talrijke inlandsche mannen, vrouwen en kinderen gedood. Op die reis zag De Brito voor het eerst de Spaansche vlaggen op twee schepen voor Tidore.

Er is kenmerkend onderscheid tusschen den vrijen handel in producten, den Portugeezen in de Molukken toegestaan om zichzelf te verrijken, en den beperkten vrijen handel in ruilobjecten als eerbare verdienste van kolonisten, die de Hollanders in later jaren voorstonden als een der voorwaarden voor kolonisatie. De Portugeesche expansiezucht gaf particulieren gelegenheid zich in korten tijd te verrijken, hetgeen gewoonlijk in strijd was met het belang van de kroon, en corruptie, willekeur en dieverij in de hand werkte. Later hebben heeren XVII leering getrokken uit de kwalijke gevolgen van het particulier winstbejag hunner voorgangers, al werd daarmee ook hun eigenbelang gediend. Het zal er toe hebben bijgedragen dat zij hun monopolierecht zoo onwrikbaar handhaafden en welhaast iederen vorm van particulieren handel onmogelijk maakten. Het demonstreert echter het verschil tusschen de politiek van veroveraars en van kooplieden, die overigens ook niet voor geweld terugdeinsden. Die van de Hollanders, bijna een eeuw later dan de Portugeezen, was ook de exponent van een nieuwe, langzaam doorbrekende opvatting over de verhouding tusschen de volkeren en van het volkenrecht.

Antonio de Brito sloot met de vorstin-weduwe van Ternate en haar mederegent Taruwes een overeenkomst, waarbij de geheele handel in handen van de Portugeezen kwam, tegen den vastgestelden prijs van 800 reis in goederen per bahar kruidnagelen. Tevens legde De Brito op 24 Juni 1522 den eersten steen van het fort St. Joao Bautista. De handel voor eigen rekening, den Portugeezen in de Molukken toegestaan, leidde tot onderhandsche aankopen en prijsopdrijving onderling, want de inlanders verkochten

aan den meestbiedende. Het gevolg hiervan was dat den facteur des konings slechts kleine hoeveelheden werden aangeboden, daarenboven tegen een driemaal hooger prijs dan waarvoor men de specerijen in Malaka van tusschenhandelaars kon koopen. In 1527 beval Dom Garcia, dat de particuliere koopers een deel der waren voor den bij contract bepaalden prijs aan den facteur moesten afstaan, hetgeen zoowel van de Portugeezen tegenstand ontlokte, omdat zij een veel hooger prijs hadden betaald, als van de inlanders; dit had tot gevolg dat Dom Garcia gedwongen werd zijn bevel weer in te trekken.

Gonçalo Pereira zette in 1530 de verovering door, volgens welke een derde deel van den particulier opgekochten voorraad kruidnagelen tegen den vastgestelden prijs aan den facteur moest worden afgestaan, waaraan niemand gevolg gaf. In 1535 werd de factorijprijs verhoogd tot 1080 reis per bahar, hetgeen al evenmin resultaat had en in 1537 arriveerde Jorge Mascarenhas op Ternate met het bevel der Regeering, dat eenerzijds allen particulieren handel verbood tot zijn schip was geladen, maar dien wel toestond aan den bevelhebber Antonio Galvao, aan de beampten der factorij en aan hemzelf en de bemanning van zijn schip. Men deed zooals men beliefte.

Dit alles had tot gevolg dat de handel der particulieren floreerde ten koste van de kroon en dat de Regeering slechts kleine quanta minderwaardige producten verwierf. Eerst in December 1552 kondigde Francisco Lopes de Sousa nieuwe bepalingen af. De belangrijkste hiervan was, dat de beschikbare laadruimte in de schepen voor particulieren en voor de Regeering zich moest verhouden als 5:9. De Regeering was wel genoodzaakt het monopolie te handhaven, teneinde althans een gedeelte van den oogst voor lagen prijs te kunnen verwerven, want uit de winsten daarop gemaakt, moesten de kosten van de vestigingen in de Molukken worden betaald; anderzijds werkte zij door den openlijk en oogluikend toegestanen vrijen handel prijsopdrijving in de hand, welk verschijnsel natuurlijk niet alleen tot de Molukken bleef beperkt. Door die tweeslachtige houding ondermijnde zij haar eigen monopolie en positie. De nadeelen van het monopolie kwamen in de Molukken vooralsnog ten laste van de Portugeesche vrijhandelaars, vooral echter van den vorst; de inlandsche verkoopers profiteerden in den aanvang van de concurrentie tusschen de Portugeezen onderling, later van die der Spanjaarden, nog later van die tusschen Engelschen en Hollanders.

De naijverige vorsten van Ternate en Tidore poogden in ruil voor handelsvoorrechten met de hulp van de vreemdelingen hun belangen te dienen, waarbij zij wederzijds den Europeanen vasten voet in hun gebied verleenden en zoo den sterkste binnenhaalden. Ook hier waren, evenals tusschen Djohor en Atjeh, onderlinge geschillen de oorzaak, dat overeengekomen bepalingen van uit nood geboren bondgenootschappen nooit ten volle werden nagekomen. De sultan van Ternate had den Portugeezen toegestaan een fort te bouwen en daarmee hun hulp tegen Tidore gewonnen. De verhouding veranderde, toen de Spanjaarden in de Molukken doordrongen en zich op Tidore vestigden.

Op 8 November 1521 verschenen twee schepen van de vloot van Fernao de Magelhaes voor dit eiland. Magelhaes had in 1509 de eerste reis der Portugeezen naar Malaka meegemaakt en nam in 1511 onder d'Albuquerque deel aan de verovering van die stad. Uit teleurstelling dat hij werd gepasseerd om evenals zijn vriend Francisco Serrao en zijn leermeester Gonçalo d'Oliveira naar de Molukken te worden uitgezonden, waar een post groote privé-winsten beloofde, keerde hij in 1512 naar Portugal terug. Hij nam dienst bij het leger in Noord Afrika en werd gewond. In Lissabon wees men het verzoek om verhooging van zijn inkomen van de hand, wellicht ook als gevolg van de briefwisseling, die hij met Serrao in de Molukken onderhield; men was er van hoogerhand niet op gesteld dat particulieren inlichtingen zouden krijgen, die bevoegde instanties wellicht werden onthouden, en waarmee zij hun voordeel zouden kunnen doen. In 1517 vertrok hij naar Sevilla en een jaar later naar het Spaanse hof in Valladolid, waar hij door bemiddeling van den bisschop van Burgos, Juan Rodrigos de Fonseca, minister van koloniën, gehoor vond bij Karel V, koning van Spanje en met de Regeering een overeenkomst aanging om uit het Westen den weg te zoeken naar de Zuidzee en naar de landen die zich daar bevonden, althans voor zoover deze binnen het Spaanse halfmond lagen. Op 20 September 1519 verliet zijn vloot, bestaande uit vijf oude, opgekalefaterde schepen, San Lucar de Barrameda en met drie ervan bereikte hij op 27 November 1520 door Straat Magelhaes den Indischen Oceaan. Op 6 Maart kreeg hij den Archipel in zicht, die later de Philippijnen zou worden genoemd; 27 April sneuvelde hij met een aantal zijner lotgenooten op het eiland Matan.

De twee resteerende schepen van deze vloot bereikten in November 1521 Tidore, waar de Spanjaarden welwillend door den sultan

werden ontvangen, die een handelsovereenkomst met hen sloot. Ook de radja van Batjan sloot een verbond met hen en zij ontvingen een uitnoodiging van den sultan van Djilolo op Halmaheira om hem een bezoek te brengen. Eèn schip moest achterblijven om hersteld te worden; het andere, de *Victoria*, ondernam op 21 December 1521 met een lading van 533 centenaars kruidnagelen de thuisreis en kwam 6 September 1522 in Spanje aan. De bemanning was van 60 tot 18 man geslonken. De lading werd „den 21 January () alhier t'Antwerpen inder Wage (verkocht): nagelen die gecomen waren van den nieuwen eylanden voor onsen Keyser Carolus" ¹⁾. Het tweede schip, de *Trinidad*, liet de resteerende koopwaar in een factorij op Tidore achter, zwierf maandenlang over den Oceaan en keerde tenslotte in October naar Halmaheira terug; vanhier vroeg men hulp aan de Portugeezen, die onder De Brito bezig waren hun fort op Ternate te bouwen. De Brito liet het ontredderde schip naar Ternate brengen, borg de lading en zond de manschappen naar Spanje terug.

Protesten van Portugeesche zijde na de terugkomst van de *Victoria* tegen de Spaansche vestiging in de Molukken, op grond dat deze eilanden binnen het gebied zouden liggen dat den Portugeezen ter ontdekking was toegewezen, was de oorzaak dat zoowel Portugeezen als Spanjaarden de vaart op de Molukken staakten tot een junta van astrologen, zeevaartkundigen en rechtsgeleerden in het geschil uitspraak had gedaan. Groote verschillen tusschen de Portugeesche en Spaansche zeekaarten maakten een beslissing onmogelijk, zoodat 24 Juli 1525 een tweede Spaansche vloot van zeven schepen Coruna verliet, waarvan slechts èèn schip op 29 October 1526 Samafo op de N.O. punt van Halmaheira binnenliep en op 1 Januari 1527 voor de Z.O. kust van Tidore ankerde. Hier werden de ruim honderd gewapende Spanjaarden met groote vreugde door de Tidoreezen ingehaald, die van hen hulp tegen de Portugeezen verwachtten; met man en macht werden versterkingen opgeworpen. In den nacht van 17 Januari kon een aanval der Portugeezen worden afgeslagen, die zich terugtrokken, er op vertrouwend, dat de mededingers zich vroeg of laat moesten overgeven, want hun schip was reddeloos geschoten en niet meer zeewaardig.

Zoo werd, met de Portugeezen en Ternate met zijn gebied op Halmaheira eenerzijds, de Spanjaarden en Tidore met zijn gebied

1) Tiele. Bouwstoffen. 1, pag. 380, nt. 3.

op Halmaheira en Djilolo anderzijds, de machtsverhouding tijdelijk weer vrijwel in evenwicht gebracht. Hiermee zijn ook de partijen aangegeven van het conflict, dat wat de Europeanen betreft eerst zou worden bijgelegd toen Alva in 1580 de tegenstand in Portugal had gebroken en Philips II tevens koning van Portugal werd. Reeds het verdrag tusschen Spanje en Portugal van 22 April 1529, waarbij Spanje onder zeker voorbehoud voor 350000 dukaten afstand deed van zijn recht op de Molukken, schakelde de Spanjaarden als tegenstanders uit. Hun aanwezigheid bleef echter een latent gevaar, een aansporing tot verzet tegen de Portugeezen, tot de Spanjaarden uit de Philippijnen en de Portugeezen in de Molukken hun macht hadden vereenigd. Maar in dien tijd was ook het verzet tegen de vreemdelingen onder aanvoering van sultan Baab van Ternate machtiger geworden dan ooit tevoren en de inlanders zetten hun spel voort toen de Engelschen en Hollanders verschenen.

De geschiedenis der Europeanen in de Molukken voor de komst der Hollanders wordt gekenmerkt door naijver tusschen de vorsten en de Europeanen onderling; door vijandelijkheden om derwille van de inlandsche macht, of om voedsel en handelsvoorrechten; door verzet van Mohammedaansche vorsten tegen de prediking van het Christendom toen de Portugeezen eenmaal dankzij hun willekeur en machtsmisbruik alle vertrouwen hadden ingeboet. De vorsten bezaten een wapen dat doodelijker was dan geschut, wanneer zij het slechts doelmatig en eendrachtig hadden toegepast: zij konden voedselleveranties verbieden en den toevoer daarvan blokkeeren.

Het monopolierecht uit naam van het Kruis leidde tot onderdrukking van de inlandsche vorsten op Ternate en tot de prediking van het Christendom. In 1530 verliet de opperpriester der Mohammedanen, oom van den sultan, Ternate toen de Portugeezen hem hadden beleedigd en bond zijn geloofsgenooten op het hart den smaad te wreken. Prompt volgde het verbod, den Portugeezen voedsel te verschaffen, waarna deze op rooftocht uitgingen en de inlanders die zich verzetten mishandelden. De poging van den Rijksbestuurder van Ternate, Taruwes, samen met een voogd van den jongen sultan van Djilolo ondernomen, de Portugeezen en Spanjaarden uit Djilolo en van Ternate te verdrijven, mislukte door verraad. Taruwes werd met andere Rijksgrooten gevangen genomen en ter dood gebracht.

In dien tijd bevond de jonge sultan van Ternate zich reeds geruimen tijd als gijzelaar in de vesting. De herhaalde weigering Dajâl in vrijheid te stellen kostte den Portugeeschen bevelhebber Pereira op 27 Mei 1531 het leven en dit ontketende den opstand, die naar Makian en Motir oversloeg. Pereira's opvolger, Vicente da Fonseca, die een mildere houding wilde aannemen, herstelde den vrede met de belofte den sultan in vrijheid te stellen. Al spoedig mengde hij zich echter in geschillen tusschen de Rijksgrooten, die tegen den wettigen sultan samenspanden en verhief hun pretendent zonder recht op den troon. Dajâl nam naar Djilolo de wijk, nadat zijn schatten aan de Portugeezen waren uitgeleverd en het huwelijk van zijn vrouw met zijn opvolger was aangekondigd.

Twee jaar later liet Tristao d'Atayde, opvolger van De Fonseca, den sultan en zijn raadslieden gevangen nemen, toen zij zich er tegen verzetten dat kooplieden van andere eilanden werden geplunderd, en naar Goa opzenden. Een broer van den sultan, Aeiro geheeten, een jongen van twaalf jaar, werd in diens plaats aangesteld en als gijzelaar in de vesting gevangen gehouden.

In ditzelfde jaar sloot Dajâl een verbond met de vorsten van Batjan, Tidore, Djilolo en de Papoesche eilanden, landde op Ternate, ontstak over het geheele eiland het vuur van den opstand, verbrandde de stad en bedreigde de vesting. Zij weken voor hulp uit Malaka, maar weigerden op vredesonderhandelingen in te gaan en de bevolking overwoog, het eiland te verlaten. Eerst in 1537 stelde Jorge Mascarenhas den sultan in vrijheid en onder zijn minzaam bestuur werden de verhoudingen weer eenigermate hersteld.

In 1544 nam de gevangen sultan in Goa het Christendom aan en schonk Ambon aan Jordao de Freitas, Portugeesch bevelhebber op Ternate. Toen hij korten tijd later stierf had hij bij nagelaten beschikking den koning van Portugal tot zijn opvolger benoemd. In 1555 brak opnieuw opstand uit toen de nieuwe sultan, die zich verzette tegen daden van willekeur, met zijn moeder en broeder gevangen waren genomen. Zoodra de gevangenen weer in vrijheid waren gesteld liet het verzet na. Vier jaar later moest de sultan het testament van zijn voorganger erkennen en hij voerde sedertdien het bewind als vazal van den koning van Portugal. In 1570 werd hij, als gevolg van een twist, door een Portugees vermoord, waarmee de Portugeezen in zijn zoon Baab een geduchten vijand tegenover zich kregen. Deze sloot de vesting in, zond een vloot naar Ambon om de afvallige plaatsen waar de Portugeezen heerschten te veroveren en trad in het huwelijk met een dochter van den sultan

van Tidore. In November 1574 stelde hij de bezetting der vesting, die in miserabelen toestand verkeerde, het ultimatum zich binnen 24 uur over te geven, op belofte van lijfsbehoud en vrije overtocht naar Ambon, hetwelk werd aangenomen.

Sultan Baab liet zich kennen als een rechtvaardig man; hij drong er in brieven aan den koning op aan, dat de moordenaars van zijn vader zouden worden gestraft. Zooals de opkomende macht van Atjeh de inlandsche vorsten in die streken er toe dwong de hulp der Portugeezen te zoeken, zoo dreef de stijgende macht van Baab, die in zijn gebied zijn gezag liet gelden, het verstevigde en uitbreidde en de bekeerde Christenen dwong het nieuwe geloof af te zweren voor den Islam, de vorsten van Tidore en Batjan in de armen der Portugeezen. Deze bezaten nog slechts forten op Tidore en Ambon, konden niet beletten dat het werk der zendelingen werd teniet gedaan en meenden hunnerzijds gebaat te zijn bij de hulp der vijandige inlanders. Het gebied van Baab omvatte 72 eilanden en strekte zich uit van Mindanao tot Bima en Korreh op Soembawa en Nieuw-Guinea. Die macht werd zoo groot, dat de Portugeezen ten langen leste besloten den sultan den moordenaar van zijn vader uit te leveren. Diogo Lopes de Mesquita verliet in 1577 Portugal, maar kwam met de voltallige bemanning van zijn schip na een storm bij een overval van de Javanen in Djapara om het leven.

In November 1579 verscheen een mededinger uit Europa, die de Spanjaarden reeds toen met schrik voor de toekomst vervulde, al zou het nog ruim dertig jaar duren voor hij gevaarlijk werd. Francis Drake was in de Molukken verschenen en werd op Ternate vriendschappelijk door Baab ontvangen.

Ook op Tidore leidde het beginsel van monopolie reeds in 1522 tot vijandelijkheden teneinde den handel met Banda te beletten, waarbij de Portugeese fust dat het eiland beschoot, strandde en de bemanning door de Tidoreezen om het leven werd gebracht. De Portugeesche bevelhebber op Ternate, De Brito, loofde toen een belooning uit voor het hoofd van iederen Tidorees, waarmee hij de Ternataansche koppensnellers in actie bracht. In 1524 werd na een derden aanval Mariko op Tidore ingenomen en gaven de dorpen op Makian, waar de sultan van Tidore als heer werd erkend, zich zonder verweer over. Een jaar later sloot Garcia Henriquez, bevelhebber van Ternate, vrede met den sultan. Hij liet hem echter vergiftigen toen door het voorgenomen huwelijk van zijn doch-

ter met den Rijksbestuurder Taruwes van Ternate een verbond dreigde te ontstaan, dat voor de Portugeezen noodlottig kon worden. Hij ontzag zich evenmin de vrede te verbreken tijdens de begrafenis van den vergiftigden sultan, waarmee hij een oeroude gewoonte der inlanders schond.

De komst der Spanjaarden maakte Tidore met reden tot een gevaarlijken vijand. Na een mislukte aanval in 1527 versloeg Jorge de Castro met zijn bondgenooten de Spanjaarden op 28 October 1529; zij werden naar Samafo op Halmaheira overgebracht; daarna sloot hij vrede met den sultan. Maar toen in 1532 sultan Dajâl van Ternate naar Tidore vluchtte, waar de onderhandelingen plaats vonden over de uitlevering van zijn schatten, joegen de Portugeezen tijdens een aanval de bewoners over de kling en vluchtten de vorsten en Rijksgrooten naar het gebergte. Het vertrek der Spanjaarden leverde ook hen over aan de willekeur der Portugeezen en in 1535 sloten zij met hen een monopolieovereenkomst over de nagelleveranties. In datzelfde jaar nam Tidore deel aan de samenzwering tegen de Portugeezen, gehoor gevend aan den oproep van Dajâl, die een jaar later tijdens een Portugeeschen aanval zwaar gewond werd en bezweek. Met Tidore werd de vrede hersteld op de voorwaarden, dat veroverd geschut en wapens moesten worden uitgeleverd, de vorst niemand meer bijstand zou verleen en tegen de Portugeezen en dat het monopolierecht van den nagelaankoop tegen factorijprijs aan Portugal werd verleend, waarin de sultan toestemde. In 1538 joeg Antonio Galvao met de hulp der Tidoreezen een groote vloot handelsjonken uit Java, Banda, Makassar en Ambon voor de kust van Ambon uit elkaar, teneinde te verhinderen dat deze schepen de Molukken aandeden. In 1544 doken de Spanjaarden weer op, die den sultan behulpzaam waren het fort te herbouwen, dat door de Portugeezen was vernield. Op grond van het verdrag van 1529 overreedde Ferrao de Sousa den Spaanschen bevelhebber Villalobos en de zijnen Tidore te verlaten; zij begaven zich met alles wat zij bezaten naar Ternate, om vandaar op Portugeesche schepen 18 Februari 1546 via Ambon naar hun vaderland terug te keeren, waar slechts weinigen van hen behouden arriveerden. Tevens was overeen gekomen, dat de Spaansche bondgenoot, de sultan van Tidore, als vriend zou worden behandeld, welke belofte werd opgevolgd, al sloopten de Portugeezen na de val van Djilolo de vestingwerken op Tidore.

Het huwelijk van sultan Baab met de dochter van den sultan van Tidore verhinderde niet, dat de laatste heimelijk de Portugeesche

bezetting van het fort op Ternate van voedsel voorzag toen Baab het belegerde en dat hij, bevreesd voor Baab's macht, den Portugeezen aanbood voor hun een fort op Tidore te bouwen. In 1575 overviel Baab Tidore, verwoestte de kustplaatsen en dreef de bewoners het gebergte in. Drie jaar later bouwden de Portugeezen hun sterkte, probeerde Baab tevergeefs den sultan tot een bondgenootschap tegen de Portugeezen te bewegen, liet hem toen vergiften en onderwierp het eiland aan zijn gezag. Sedert 1580 werd de bezetting van het fort van Manila uit van het benoodigde voorzien en in Maart 1582 drong in Tidore het nieuws door, dat Portugal aan de kroon van Spanje was toegevoegd en dat men op Spaanschen bijstand kon rekenen.

Zooals vermeld zeilden de Spanjaarden reeds in April 1522 met de *Trinidad*, het tweede schip van de vloot van Magelhaes, langs de Noordkust van Halmaheira, namen verversching in te Samafo, een plaats die tot het gebied van Tidore behoorde en vertrokken met bestemming de Amerikaansche kust. In October keerden zij na een zwerftocht vol ontbering naar Halmaheira terug, waar Antonio de Brito met zijn Portugeezen op Ternate zich op hun verzoek over het ontredderde schip ontfermden en de verzwakte bemanning naar huis terugzonden. Op 4 November 1527 liep het laatst overgebleven schip van een Spaansche vloot, die op 24 Juli 1525 uit Coruna was uitgezeild, de haven van Samafo binnen, waar de opvarenden met vreugde werden ontvangen, daar ook hier de verbittering tegen de Portugeezen reeds groot was. Zij kozen de zijde van den sultan van Tidore met zijn bondgenoot van Djilolo tegen de Portugeezen en Ternate. In die jaren verkozen de Spanjaarden nog den oorlog met hun mededingers boven het verdrag, op 6 Augustus 1530 gesloten, waarin beide partijen waren overeen gekomen elkaar niet langer te bestrijden of afbreuk te doen, zonder dat daarmee de tegenstelling tusschen beider belangen werd opgeheven. Ook werd reeds vermeld dat in September 1529 de verslagen Spanjaarden van Tidore naar Samafo werden gebracht, van welke plaats zij uit eigen beweging naar Djilolo trokken en in 1533 op een Portugeesch schip naar huis terugkeerden. In Djilolo vond ook de gevluchte sultan Dajâl van Ternate een veilige schuilplaats en hier werd in 1533 de algemeene opstand tegen de Portugeezen voorbereid en ingezet met geruchten over een goudvondst in Djilolo, en een tweede afleidingsmanoeuvre op Halmaheira, ten einde de Portugeezen te verleiden hun macht te verspreiden. In

1537 steunde Antonio Galvao de Tidoreezen om enkele plaatsen in Moro aan zijn gezag te onderwerpen, bij welke gelegenheid tevens talrijke inlanders tot het Christendom werden bekeerd. Op Halmaheira werd de Portugeesche macht eerst weer ernstig bedreigd, toen zes schepen, uit Mexico uitgevaren om de eilanden van het Westen te ontdekken, bij de Serangani-eilanden ankerden. Een schip en een galei, op rooftocht uit naar voedsel, verzeilden in de Molukken en verschenen voor Sugala in Moro, vanwaar het schip via Djilolo op verzoek van den sultan koers zette naar Tidore. De vervolging der Christenen op Halmaheira werd in 1545 gevolgd door een strafexpeditie tegen Djilolo en in 1550 door onderwerping en harde vredesvoorwaarden. Negen jaar later bouwden de Portugeezen de geslechte vesting in Djilolo weer op. Ook hier leidde naijver tusschen de vorsten of vrees voor elkaar tot gezamenlijk optreden van Portugeezen en Tidoreezen tegen Djilolo; van de inlandse vorsten tegen de vreemdelingen; van Djilolo, Batjan en de Portugeezen tegen Ternate; van de Portugeezen en Ternate, Tidore en Batjan tegen Djilolo; of van Spanjaarden en Tidoreezen tegen plaatsen in Moro en de Portugeezen, door welke steeds zwankende verhoudingen de Portugeezen zich met een veelal zeer zwakke macht konden handhaven tegen tegenstanders, die den vreemdelingen verre de baas zouden zijn geweest, mits zij eensgezind gezamenlijk waren opgetreden.

Op Batjan, Makian en Motir speelden zich dergelijke tooneelen af. Zooals werd gememoreerd leidde het gewraakte optreden der Portugeezen op Batjan in 1518 tot de strafexpeditie van De Brito in 1522. Tien jaar later ondernam Tristao d'Atayde, Portugeesch bevelhebber in de Molukken, een rooftocht, omdat de sultan de Portugeezen meed, tijdens welke hij zich niet ontzag de vorstengraven te schenden. Onder den druk van die overmacht werden de Portugeesche eischen weliswaar ingewilligd, maar wij hebben gezien dat ook Batjan zich aansloot bij den algeheelen opstand, door sultan Dajâl ontketend. Nadat het volgende jaar de vrede was gesloten, bleef de rust langen tijd bewaard en in 1555 verleende Batjan den Portugeezen zelfs hulp tegen opstandige Ternatanen. In later jaren omzeilde het deze hulp, maar in 1575 deed het een beroep op de Portugeezen tegen de veroveringszucht van sultan Baab; daarentegen streed het tien jaar later weer aan de zijde der Spanjaarden mee bij een aanval op het fort op Ternate. In Januari 1528 ondernam Garcia Henriquez een strafexpeditie

*De vloot van Matelieff tijdens de
belegering van Malaka slaags met
Portugeesche schepen. Augustus 1606*

Stadsbeeld in de Portugeesche vestiging Goa

tegen Makian, waar de sultan de zijde van een kleine groep Spanjaarden had gekozen, die zich op dat eiland bevond. Deze staken tijdig de voorraad nagelen in brand, maar de Portugeezen veroverden de hoofdplaats, roofden wat van hun gading was en brachten talrijke inwoners om het leven. In hetzelfde jaar werd het eiland door de Tidoreezen en Spanjaarden veroverd en hoewel spoedig een goede verstandhouding met de Portugeezen werd hersteld, nam het eveneens deel aan den opstand van Dajâl. In 1584 verscheen een Spaansch eskader uit de Philippijnen, teneinde ook Makian het gezag van den Spaanschen koning te doen erkennen. Ook Motir had in 1531 aan den grooten opstand deelgenomen. In 1584 zwoeren de inwoners trouw aan de Spanjaarden, om te voorkomen dat hun eiland werd geplunderd en verwoest.

Merkwaardigerwijze bleven gedurende vrijwel de geheele eeuw de Banda-eilanden verschoond van gewapend optreden der vreemdelingen. Nu eens vroegen de Spanjaarden, dan weer de Portugeezen den bewoners van Banda om hulp tegen hun vijanden, en ook de Tidoreezen zetten korten tijd voor den grooten opstand van Dajâl de Bandaneezen tegen de Portugeezen op, overigens zonder daadwerkelijk resultaat. Slechts eenmaal, in 1574, deed een Portugeesch vaartuig een mislukten aanslag op Poeloe Ai. De Banda-groep bleef verder afzijdig van de onlusten en den strijd der vreemdelingen in de Molukken, en de hoofden en bevolking hebben een heel wat verstandiger houding aangenomen. Al heeft dit hun ten slotte in later jaren niet gebaat, in de 16e eeuw hebben zij zich afzijdig weten te houden van den strijd tusschen inlanders onderling of met Europeanen in de Molukken.

Anders was het met Ambon gesteld, dat tot het gebied van Ternate behoorde. Onlusten om derwille van geloofsgeschillen tusschen Mohammedanen en Christenen werden onderdrukt, gestraft, en braken weer uit en hier wakkerde sultan Baab in later jaren den opstand tegen de Europeanen aan.

Op Ambon waren de Portugeezen ongeveer in 1536 na een verblijf van veertien jaar op het Noordelijk schiereiland genoodzaakt Hitu te verlaten, want de Mohammedaansche bevolking wilde voorkomen dat zij ook hier het handelsmonopolie met geweld tot zich zouden trekken. Zij vestigden zich toen bij de heidensche vijanden der Hitueezen op Leitimor. In 1538 joeg Galvao een vloot handelsjonken, bestemd voor de Molukken, voor Ambon uit elkaar en zeilde de kusten langs, waar hij met de bewoners vriendschap sloot of zijn gezag liet gelden.

Toen de sultan van Ternate in den aanvang van 1535 tezamen met een aantal Rijksgrooten door Tristao d'Atayde op Ternate was gevangen genomen en naar Goa gezonden om zich aldaar te rechtvaardigen, nam deze ginds op aanraden van Jordao de Freitas het Christendom aan, waarna koning Joao bevel gaf hem weer op den troon te herstellen. De sultan beloonde den goeden raadgever door hem het eiland Ambon ten geschenke te geven, welke overdracht de Portugeesche koning goedkeurde. Uiteraard leverde het bezoek aan Ambon van Vasco de Freitas, een broeder van den nieuwbakken eigenaar, om het in bezit te nemen, geen resultaat op. Hij bouwde echter niet ver van het dorp Hative een versterking, maar verspeelde de sympathie der bewoners door zijn despotisch optreden.

Ook bij de bekeeringen, die veelal het karakter droegen van een waren doophonger, speelden de machtsverhoudingen haar rol; de doop was het onfeilbare middel om zich van de hulp der Portugeezen te verzekeren tegen den groeienden invloed van Ternate; met het Kruis of den Islam bekende men kleur voor of tegen de Portugeezen.

De prediking van het Christendom voegde een nieuw motief toe aan de geschillen en schermutselingen tusschen Mohammedanen en heidenen, waar de Ternatanen het hunne toe bijdroegen, want zij zonden gewapende expedities uit om de afvalligen weer tot den Islam te bekeeren, terwijl later sultan Baab daarmee tevens beoogde, verloren gegaan gebied terug te veroveren en plaatsen te onderwerpen waar zijn gezag niet langer werd erkend of waar de bevolking de Portugeezen gehoorzaamde. Ondanks willekeur en machtsmisbruik werd het Christendom hier reeds de bondgenoot der vreemdelingen, zoomede een der belangrijkste geschilpunten tusschen de bevolking. Ambon was immers voornamelijk een plaats waar voedsel en verversching werd opgedaan, een tussenstation op den weg van Malaka naar de Molukken. De nagelcultuur, op kleine schaal van de Molukken naar Ambon en Ceram overgebracht, was slechts van weinig beteekenis. De Portugeezen waren ter zee bij lange na niet machtig genoeg om den inlandschen handel en de scheepvaart der Ambonneezen te beletten; het gebied was geenszins onderworpen, hetgeen ook op grooteren tegenstand zou stuiten dan waar elders in den Archipel ook; het exportproduct ontbrak en vooralsnog was het de Europeanen er om te doen zeker te zijn van de ververschingen. Dank zij de prediking van het Christendom en den langzaam groeienden invloed van de belijders van

het ware geloof zou wellicht het doel kunnen worden bereikt, den omvangrijken inlandschen handel van Ambon op de Molukken te beperken, waardoor de inlanders van Java uit van wapens en geschat werden voorzien en de prijzen der producten op peil bleven. In de Molukken werd het handelsmonopolie met geweld afgedwongen en gehandhaafd; op Ambon werd de zaak der Christenen tegen den Islam gesteund. Koning Sebastiao drong er in een brief van 14 Maart 1565 bij Antao de Noranha op aan, den vice-koning van Indië, op Ambon een fort te bouwen, teneinde daardoor den aanvoer van levensmiddelen naar het fort op Ternate te verzekeren, terwijl men dan bovendien met meer succes dan tot nu toe den Javaanschen handel op Ambon zou kunnen beletten. Dan zou bovendien het Christendom nog meer aanhangers verwerven, „een voornaam middel om zich van het land te verzekeren en de opbrengst van het land te doen toenemen” ²⁾.

In April 1566 stak een eskader onder bevel van Gonsalo Pereira Marramaque uit Malaka in zee en zeilde via de Philippijnen en de Molukken naar Ambon. Hier joegen de Portugeezen de Javanen en Hitueezen uit de opgeworpen stellingen naar het gebergte, achtervolgden en versloegen hen. Na een ongelukkige reis naar de Philippijnen trok Pereira ten tweeden male naar Ambon, vergezeld van de sultans van Tidore en Batjan, verdreef de Javanen en Hitueezen opnieuw uit hun stellingen, veroverde door verraad de versterkte kampong Atusile en bouwde in Juli 1569 het fort op Hitu af. Twee jaar later, toen de Portugeezen een ernstige nederlaag hadden geleden tegen de Hitueezen aan de Zuidkust van Ceram, verliet de kleine bezetting het fort en trok naar de bevriende bevolking van Nusanive op Leitimor, waar tusschen dit dorp en Halong een houten sterkte werd opgeworpen, dat enkele jaren later in steen werd herbouwd. In dienzelfden tijd, 1527, ondernamen de Portugeezen uit Nusanive met een aantal Ambonneezen een plundertocht naar Hattiaha. Hier waren enkele Portugeesche schipbreukelingen gedood, die bij hun aankomst welwillend waren ontvangen, maar zich aan de schoone vrouwen hadden vergrepen. Zij staken het dorp in brand en joegen alle bewoners over de kling.

Op Ambon plunderden de Mohammedanen de dorpen der Christenen, de Portugeezen die van Mohammedanen; wanbegrip en willekeur der Portugeezen joeg ook de bevriende bevolking herhaaldelijk tegen hen in het harnas.

²⁾ Tiele. Bouwstoffen. IV, pag. 435.

Op aandringen van een Portugees gaf de sultan van Mamoja op Moro in 1535 aan Tristao d'Atayde te kennen, dat hij bereid was zich tot het Christendom te bekeeren, wanneer dan de Portugeezen hunnerzijds hem wilden beschermen tegen zijn Mohammedaansche vijanden. De doopplechtigheid vond op Ternate plaats en de sultan werd op den terugweg naar zijn land door een geestelijke vergezeld, die in Mamoja velen bekeerde. Ook tijdens de expeditie, enkele jaren later, van den sultan van Tidore tegen opstandige radjas op de kust van Moro, werden tallozen bekeerd nadat de opstandelingen waren verslagen. Toen Antonio Galvao in 1538 met zijn schepen uitvoer om de handelsjonken bij Ambon te verjagen, gingen op zijn tocht langs de Noordkust van Leitimor in Hative, Amantelo en Nusanive vele inlanders tot het ware geloof over op aandringen van de Portugeezen die daar woonden. In datzelfde jaar bereikte Galvao uit Makassar het verzoek om enkele onderwijzers in den Christelijken godsdienst uit te zenden. Het schip dat Galvao uitrustte bereikte Makassar niet, verzeilde naar een groep onbekende eilanden ten Noorden van de Molukken ³⁾ en maakte op een daarvan, Getigano genaamd, vele bekeeringen: volwassene en ook kinderen trokken mee naar Ternate om daar de Portugeesche taal te leeren en kennis op te doen aangaande de Christelijke godsdienst. De bekeeringsijver sloeg ook op andere eilanden der Molukken over, zoodat de Mohammedaansche sultans van Ternate, Tidore en Djilolo hiertegen optraden met de bepaling, dat hun afvallige onderdanen als slaven zouden worden beschouwd en dat hun bezit zou worden geconfisqueerd.

In 1541 vertrokken op uitnoodiging van koning Joao van Portugal drie paters-Jezuïeten naar Indië, een van hen was Franciscus Xavier, die eenigen tijd in Malaka verbleef en in Februari 1546 in Ambon aankwam, waar hij nog vele inlanders doopte, die hij overigens een onbeschaafd, trouweloos en ondankbaar volkje noemde. Van hier vertrok hij naar Ternate en naar Moro, waar hij duizenden zou hebben bekeerd. In 1547 keerde hij weer naar Malaka terug, waar hij vijf jaar later stierf, na nog onvermoeid werkzaam te zijn geweest in Japan, Voor-Indië, Kotsjin en China. In dezen tijd zetten de paters door, dat op Moro de Christenen werden gescheiden van de heidenen en Mohammedanen, welke harde maatregel veel kwaad bloed zette en slechts ten koste van veel strubbelingen ten uitvoer kon worden gebracht. Xavier stuurde Nuno Ribero naar Ambon om daar het Christendom te pre-

³⁾ Waarschijnlijk de Marianen- of Carolinen-groep.

diken en na diens dood bleven de bekeerden langen tijd van voorlichting verstoken, onderdrukt door de Mohammedanen, tot in 1554 Antonio Fernandez aankwam en bijgestaan door Vincenzo Petera de omringende eilanden bezocht. Alleen op Ambon bevonden zich toen reeds ongeveer dertig dorpen waar Christenen woonden. In 1588 trokken de Ternatanen, verbolgen op de Portugeezen en aangespoord door hun Mohammedaansche priesters, naar Buru en Ambon om de afvalligen weer tot den Islam te bekeeren. Zij ondervonden hier slechts weinig tegenstand, maar werden enkele jaren later weer door de Portugeezen onder bevel van Henrique de Sa verdreven. Als gevolg daarvan gingen in Hative weer talrijke menschen tot den Christelijken godsdienst over en in Oma op Haruku werd door de paters een kerkje gebouwd. Daar in dien tijd hulp voor de Portugeezen uitbleef, zoodat de Javanen het zelfs konden wagen een Portugeesch schip voor Hitu aan te vallen, duurde het niet lang of de Mohammedanen kregen weer de overhand, verwoestten de plaatsen waar Christenen woonden en doodden allen die weigerden het vreemde geloof af te zweren; slechts enkele dorpen in het gebergte bleven voor deze furie gespaard. Intusschen was in Malaka en op Ternate een Jezuïeten-Collegie gesticht. Op Moro won het Christendom veld, men telde daar ruim 36 kampongs met Christenbewoners; de sultan van Batjan liet zich doopen en de leer vond ingang op Solor, Timor en Celebes. Weinige jaren later arriveerden ten tweeden male Augustijnerpaters uit Mexico in de Philippijnen en begonnen daar hun bekeeringstaak.

In April 1529 had Spanje bij verdrag zijn recht op de Molukken aan Portugal afgestaan; daarin werd de grenslijn vastgesteld op 17° ten Oosten van de Molukken, terwijl de Portugeezen hunnerzijds tot 20 mijl in den omtrek van Ternate geen nieuwe sterktes mochten opwerpen. Dit verdrag was een uitvloeisel van de Pauze-lijke bullen, die in den loop van driekwart eeuw de ontdekte of nog onbekende gebieden aan Portugal en Spanje toewezen en tusschen beide landen verdeelden. Hiermede werd het tweeledige doel beoogd, het ware geloof te verbreiden en de vrede tusschen de Christenvolken te bewaren. Paus Calixtus III kende in zijn bul *Inter Caetera* (13 Maart 1456) koning Alfonso V het exclusieve recht toe op ontdekte of nog te ontdekken gebieden van de kapen Bojador en Nao af tot heel Guinea toe, en in Zuidelijke richting naar de Indiërs die, zooals men vermoedde, in het huidige

Abessinië zouden wonen en het Christendom belijden ⁴⁾). Nadat Columbus Cipangu en Antilia, „het eiland der zeven steden” had ontdekt, teekende Jan II, koning van Portugal, daartegen protest aan bij het Spaansche hof, daar deze ontdekkingen zouden hebben plaats gevonden in het gebied dat hem was toegewezen. Ferdinand en Isabella verzochten Paus Alexander VI hun rechten te willen bekrachtigen, als gevolg waarvan hij in Mei 1493 drie bullen uitvaardigde. In de eerste: *Inter Caetera* (3 Mei 1493), werden den Spanjaarden geschonken alle de bovengenoemde landen en eilanden reeds ontdekt en nog te ontdekken, onder voorbehoud echter dat deze te geener tijd in feitelijk tijdelijk bezit zijn geweest van eenig Christen ⁵⁾). In de tweede bul, *Eximiae Devotionis*, van denzelfden datum, worden deze gebieden nader gelocaliseerd in het Westen en in den Oceaan ⁶⁾). In de derde bul, *Inter Caetera*, (4 Mei 1493) werd op verzoek van Ferdinand en Isabella een demarcatieline vastgesteld, die ten gunste van Spanje en Portugal de aarde in twee helften verdeelde, loopende van de Noordpool tot de Zuidpool op een afstand van 100 leagues ⁷⁾ ten Westen en ten Zuiden van een der eilanden van de Azoren ⁸⁾). Waarschijnlijk is deze grens vastgesteld aan de hand van de ervaringen, die Columbus op zijn reis naar het Westen opdeed, waar hij op dezen afstand van de Azoren veranderingen waarnam in het uitspansel, de sterren, de temperatuur van lucht en zeewater en een beduidende afwijking van het compas constateerde. Uiteraard moest bij den toenmaligen stand der instrumenten, de beperkte geographische kennis en de verspreidheid van de Azorengroep, deze demarcatieline wel tot verwikkelingen aanleiding geven. Alexander VI breidde in de bul *Dudum Siquidem*

4) *et locis a capitibus de Bojodor et de Nam usque per totam Guineam et ultra illam meridionalem plagam usque ad Indos.*

5) *omnes et singulas terras et insulas predictas, sic incognitas, et hactenus per nuntios vestros repertas et reperiendas in posterum, que sub dominio actuali temporali aliquorum dominorum Christianorum constitute non sint.*

6) *Hodie siquidem omnes et singulas terras firmas et insulas remotas et incognitas, versus partes occidentales et mare oceanum consistentes.*

7) Een league is volgens Dawson, „Lines of Demarcation”, 590 meter.

8) *omnes insulas et terras firmas inventas et inveniendas, detectas et detegendas versus occidentem et meridiem, fabricando et constituendo unam lineam a polo Arctico scilicet septentrione ad polum Antarcticum scilicet meridiem, sive terre firme et insule invente et inveniende sint versus Indiam aut versus aliam quancunque partem, que linea distet a qualibet insularum, que vulgariter nuncupantur de los Azores et Caboverde, centum leucis versus occidentem et meridiem.*

(26 September 1493) de rechten van Spanje bovendien uit in Oostelijke richting, betreffende eilanden en vastelanden, die in de zeevaartroute naar het Westen en het Zuiden lagen, onverschillig of zij zich in Westelijke streken of in die van het Zuiden, het Oosten of van Indië bevonden ⁹⁾. Hiermede kende de Paus dus ook aan Spanje het recht toe, in Indië veroveringen te maken. Bij verdrag van 7 Juni 1494 tusschen Spanje en Portugal werd de demarcatielijn opnieuw vastgesteld, nu op 370 leagues ten Westen van de Kaap-Verdische eilanden ¹⁰⁾. Dit verdrag werd door Paus Julius II in de bul *E a Q u a e* (24 Januari 1506) bekrachtigd. Nadat Malaka door de Portugeezen was veroverd en hun scheepvaart op de Molukken zich ontwikkelde, ontstond opnieuw verschil van meening met het Spaansche hof, weshalve Paus Leo X de bul *P r a e c e l s a e D e v o t i o n i s* (3 November 1514) uitvaardigde, die als tegenhanger kan worden beschouwd van die van 26 September 1493, want daarin werden Portugal de gebieden toegekend, ontdekt op een vaart naar het Oosten, ook al bevonden zij zich in Westelijke streken, langs die route verder weg gelegen dan halverwege de aarde ¹¹⁾. Te dien tijde kon de vastgestelde demar-

9) Cum autem contingere posset quod nuntii et capitanei aut vassalli vestri, versus occidentem aut meridiem navigantes, ad partes orientales applicarent, ac insulas et terras firmas que Indie fuissent vel essent, repperirent, nos, volentes etiam vos favoribus prosequi gratiosis, motu et scientia ac potestatis plenitudine similibus, donationem, concessionem, assignationem, et litteras predictas, cum omnibus et singulis in eisdem litteris contentis clausulis, ad omnes et singulas insulas et terras firmas, inventas et invenientas ad detectas et detegendas, que navigando aut itinerando versus occidentem aut meridiem hujusmodi sint vel fuerint aut apparuerint, sive in partibus occidentalibus vel meridionalibus et orientalibus et Indie existant.

10) e los dichos sus procuradores en su nonbre e por virtud de los dichos sus poderes otorgaron e consintieron que se haga e señale por el dicho mar oceano una rraya o linea derecha de polo a polo, conviene a saber, del polo Artico al polo Antartico, que es de norte a sul, la qual rraya o linea se aija de dar e de derecha, como dicho es, a tresientas e setenta leguas de las Yslas del Cabo Verde.

11) Et pro potiori cautela, omnia et singula in eisdem litteris contenta, ac quecunque alia imperia, regna, principatus, ducatus, provincias, terras, civitates, opida, castra, dominia, insulas, portus, maria, littora, et bona quecunque, mobilia et immobilia, ubicunque consistentia, per eundem Emanuele Regem et predecessores suos a dictis infidelibus, etiam solitaria quecunque recuperata, detecta, inventa, et acquisita, ac per ipsum Emanuele Regem et successores suos in posterum recuperanda, acquirenda, detegenda, et invenienda, tam a Capitibus de Bogiador et de Naon usque ad Indos quam etiam ubicunque et in quibuscunque partibus, etiam nostris temporibus forsan ignotis, eisdem auctoritate et tenore de novo concedimus.

catielijn, door beide partijen over beide halfronden doorgetrokken, natuurlijk met de beschikbare hulpmiddelen niet nauwkeurig worden bepaald.

Naar aanleiding van het bezit van het begeerde gebied der Molukken herleefde de behoefte om deze demarcatielijn althans zoo nauwkeurig mogelijk vast te stellen en om de positie van de Molukken te bepalen, waaruit dan zou kunnen worden afgeleid tot wiens gebied zij behoorden. Dit stuitte op zeer groote moeilijkheden, bovendien op een even grooten onwil van beide zijden. Op 19 Februari 1524 kwamen beide partijen overeen, dat van weerskanten drie astrologen, drie schippers en zeelieden aan de hand van de beschikbare gegevens tot overeenstemming zouden pogen te komen. De Portugeezen berekenden den afstand van de Kaap-Verdische eilanden naar de Molukken op 137° , de Spanjaarden op 183° ; een verschil dus van een achtste deel van den omvang der aarde en te groot om tot een vergelijk te kunnen leiden ¹²⁾. De geleerde heeren gingen derhalve zonder resultaat uiteen.

Hoewel het geenszins vaststond dat de betwiste eilanden tot het gebied van Spanje behoorden, kregen de Portugeezen een argument in handen, dank zij de geldnood waarin het Spaansche hof verkeerde. Na lang treuzelen kwam op 22 April 1529 een verdrag tot stand, waarbij Spanje alle rechten op de Molukken en omliggende eilanden (hierin vielen ook de Philippijnen) afstond voor 350000 dukaten. De demarcatielijn op het Zuidelijk halfrond zou loopen van pool tot pool, 17° : is $297\frac{1}{2}$ leagues, ten Oosten van de Molukken en op 19° afstand ten Noordoosten en Zuidwesten. Intusschen zou een commissie van geleerden de rechten van beide landen aan een nader onderzoek onderwerpen; wees deze tenslotte het eigendomsrecht aan Spanje toe, dan mocht het die gebieden eerst in bezit nemen wanneer de koopsom ten volle aan Portugal was terugbetaald.

In 1542 zeilde Ruy Lopez de Villalobos met een eskader uit Mexico om de eilanden van het Westen te ontdekken en daar het Christendom te verbreiden. Met zijn laatste schip, gevolgd door een galei, verzeilde hij in de Molukken en belandde voor Sugalu op de kust van Moro. Zooals vermeld staken deze Spanjaarden naar Tidore over, moesten zich overgeven aan de Portugeezen, namen tezamen met hen deel aan een expeditie tegen Djilolo en werden in 1546

12) Oscar Pechel berekent in *Die Theilung der Erde*, dat de Molukken ook bij de ongunstigste berekening den Portugeezen hadden moeten worden toegewezen.

door de Portugeezen via Ambon en Malaka naar Spanje teruggezonden.

Sedertdien leefde bij de Spanjaarden het plan om voort te zetten wat eertijds was begonnen en zoo droeg Philips II in 1559 aan Don Luis de Velasco, zijn vice-koning van Mexico op, opnieuw een expeditie uit te rusten naar de eilanden die aan de Molukken grensden en naar hem de Philippijnen waren genoemd. Zij zouden in die streken geen hinder ondervinden van de Portugeezen, wier macht immers nauwelijks groot genoeg was om zich in de Molukken te kunnen handhaven. Vijf jaar later, in November 1564, stak een vloot van vier schepen uit Puerto de la Natividad in zee, onder bevel van Miguel Lopez de Legazpi. Aan boord bevonden zich vijf Augustijnerpaters, onder wie Andres de Urdaneta. Nadat men op de Marianen-archipel levensmiddelen had opgedaan, werd in Februari 1565 de Westkust van Samar bereikt, waar bij het dorp Caniongo door de inlanders tegenstand werd geboden, toen Legazpi het eiland ten behoeve van de kroon van Spanje in bezit wilde nemen. Gebrek aan voedsel noopte de Spanjaarden dit met geweld van de inlanders te vorderen. Nadien vluchtten op andere plaatsen de bewoners de bosschen of het gebergte in en vuursignalen op de bergen meldden de komst der vreemdelingen. Bij het eiland Bohol hoorde de Spaansche bevelhebber van den Maleischen stuurman eener Portugeesche jonk, dat zijn kostbare handelsartikelen uit Mexico in de Philippijnen geenszins gewild waren, maar in Burnei of Siam spoedig koopers zouden vinden; bovendien welke artikelen uit Burnei en China naar de Zuidelijke Philippijnen werden uitgevoerd; koper, tin, Chineesch porselein, gekleurde stoffen, gegoten ijzerwerk, lanspunten en messen werden geruild tegen goud, slaven, was, kleine schelpen (de pasmunt in Siam) en witte dekens. Op Bohol sloeg Legazpi echter leeftocht in en van hier werd een verkenningstocht naar Zebu ondernomen, waar men weer gedwongen was met geweld voedsel op te doen. In Juni zeilde een der groote schepen met pater Urdaneta terug naar Peru, waar het behouden aankwam. Vandaar vertrok de monnik naar Spanje, om den koning verslag uit te brengen en brieven van de Spaansche bevelhebbers in de Philippijnen te overhandigen, waarin zij om bijstand verzochten. Legazpi sloot op Zebu een verbond met verschillende hoofden, waarbij zij den koning van Spanje als hun heer erkenden, liet een aanvang maken met de bouw van een fort en verleende hun hulp tegen hun vijanden; ook de paters begonnen met hun bekeeringswerk. Bijna twee jaar verliepen voor

opnieuw een Spaansch schip uit Mexico arriveerde met instructies. Vooralsnog sloegen de Portugeezen hun nieuwe mededingers in den handel in de Zuidelijke Philippijnen niet hoog aan. Pereira, de bevelhebber van Ternate, zond in Juni 1565 bericht aan de Spanjaarden, met den raad, zich toch liever in de Molukken te vestigen inplaats van op een eiland waar men gebrek leed. Legazpi weigerde dit op grond van zijn instructie, die hem gebod de Molukken te mijden, en kocht bovendien voor een gering bedrag een van de belangrijkste Portugeesche zeekaarten, waarop de koersen in den Archipel en naar Japan en China stonden aangegeven. Tevens zond hij een jacht naar Mexico met verzoek om hulp, die overigens reeds onderweg was, en een maand later, in Augustus, arriveerden tweehonderd soldaten. Eerst in het volgende jaar zonden de Portugeezen een vrij sterke macht om de Spanjaarden over te halen het eiland te verlaten; gedurende de onderhandelingen blokkeerden zij de plaats. Ook deze poging liep op niets uit, maar Legazpi trok er leerling uit, dat Zebu zonder veel moeite vanuit zee kon worden afgesloten en daar het eiland bovendien niet voldoende voedsel voortbracht, liet hij hier een compagnie soldaten achter en vestigde zich nabij een riviermond op de Noordkust van het eiland Panay. Hier won hij de vriendschap der bewoners door hun hulp te verleen tegen vijandige nabuurstammen. Hij ondernam expedities naar de eilanden Mindoro en Luzon en in Juni 1570 ontving Legazpi uit Mexico bericht, dat de koning hem tot gouverneur der Philippijnen had benoemd en om des geloofs wille zijn goedkeuring aan de verovering daarvan had gehecht. Nu werden een fort en een nederzetting op Zebu gesticht en in April 1571 voer Legazpi naar Manila. Hier had zijn onderbevelhebber Goyti reeds in het begin van dat jaar vijandelijkheden der Mohammedanen te verduren gehad, in welk geschil de oude radja en zijn volk afzijdig bleven. De bijna driehonderd Spanjaarden namen de uitdaging van tienduizend Mohammedanen aan en versloegen hen. Op 24 Juni 1571 werd in Manila het hoofdkwartier gevestigd en maakte men een aanvang met de bouw van een fort, woningen, een kerk en een klooster voor de Augustijnermoniken; een Spaansche stad verrees. De stichter, Legazpi, stierf op 20 Augustus 1572.

De eerste aanval op Manila werd ondernomen door de gevreesde en machtige Chineesche zeeroovers. De nederzetting werd verwoest, maar de Spanjaarden konden hun gebied tegen de groote overmacht houden; zij herbouwden de nederzetting en het

duurde niet lang of hun invloed strekte zich zelfs tot Burnei uit. De Spanjaarden hebben zich in deze jaren van vestiging gunstig onderscheiden van de Portugeezen door de bekwaamheid hunner bevelhebbers, de discipline der manschappen en door een alleszins rechtvaardige en humane houding tegenover inlandsche vorsten en hun onderdanen. In tegenstelling met de Portugeezen namen zij weliswaar ook het nieuwe gebied voor hun souverain in bezit, maar zij handhaafden de regeerende vorsten, steunden hen wanneer dit noodig was en hielden hun gegeven woord. Het Portugeesche bewind werd ondermijnd door eigenbelang, corruptie en particuliere winzucht; de Spaansche vestiging werd tot stand gebracht door onbaatzuchtige, bekwame mannen, die met beleid van hun macht gebruik maakten zonder tot wreedheden hun toevlucht te nemen. Zij is, ondanks het beginsel van verovering, welhaast zoo vreedzaam in haar werk gegaan als die van de Hollandsche kooplieden in de beginperiode. De macht der Portugeezen taande. Niet zonder reden mag men veronderstellen, dat zij in de Molukken spoedig blijvend door de Spanjaarden zou zijn overvleugeld, ware het niet dat de Spanjaarden hier tegen de Hollanders de nederlaag leden. Zij zouden ook de vijanden van Portugal worden na de vereeniging van dat land met Spanje in 1580. Na den dood van den kardinaal-infant Henrique op 31 Januari 1580 brak Alva met zijn legers den tegenstand van het Portugeesche volk, dat Antonio, prior van Crato, steunde, een kleinzoon van koning Manuel, en beklom Philips II, zijnerzijds gesteund door den Portugeeschen adel en de geestelijkheid, den troon van Portugal. Als gevolg van deze gebeurtenis boden de Spanjaarden in Maart 1582 den Portugeezen op Tidore hun hulp aan.

Het feit der vereeniging van de beide vreemde Mogendheden sloeg de beproefde politiek van de onderlinge vijandige inlandsche vorsten den bodem in, de Europeanen tegen elkaar uit te spelen. Het alarmeerde Baab, die tevergeefs probeerde den sultan van Tidore in het verzet tegen de vreemden te betrekken, en wakkerde den weerstand der Mohammedanen in de Molukken aan. De Portugeezen waren sedert geruimen tijd verstoken van hulp uit Malaka en ook al ontvingen de Spanjaarden in de Philippijnen met tussenpoozen bijstand uit Mexico, zij hadden vooralsnog de handen vol met de bevestiging van Manila en expedities in het binnenland, tegen Zebu of tegen de geduchte zeeroovers van Mindanao. Overeenstemming tusschen Ternate en Tidore zou nog in het laatst der eeuw noodlottig hebben kunnen worden voor de zwakke macht der

Portugeezen, die veel van hun prestige hadden ingeboet, en van de Spanjaarden. Sultan Sahid, die Baab na zijn dood in 1584 opvolgde, ging op den ingeslagen weg voort. Een klein Spaansch eskader, in Mei uit Manila naar de Molukken gezonden, dwong op Motir den hoofden onder bedreiging van plundering den eed van trouw af op den koning van Spanje en onderwierp later ook de Rijksgrooten, die zich nog met steun van de Ternatanen verzetten. Een tweede eskader verleende hulp bij de bestorming van het oude Portugeesche fort op Ternate, dat door Sahid nog was versterkt en door zijn troepen bezet. Dit had geen ander resultaat, dan dat door bemiddeling van den sultan van Tidore aan den Portugeezen werd toegestaan aan land te gaan, maar op zoo vernederende voorwaarden dat daaraan geen gevolg werd gegeven. In October 1585 werd het beleg opgebroken en trok men met de rest der troepen weer af naar Manila.

De verstandhouding werd nog vertroebeld door twee koninklijke besluiten: het verbod van de scheepvaart uit Manila op China, uitgevaardigd om de tusschenhandelaars in Indië te ontzien, wier winsten daalden omdat de inkoopsprijzen stegen; en het decreet dat den handel in nagelen uit de Molukken als een recht aan de Portugeezen toekende en den Spanjaarden werd ontzegd. Ook hierdoor werd een mogelijkheid van gezamenlijk optreden in de Molukken verzuimd.

In die jaren steunde de macht van de vreemde naties op den onderlingen naijver en haat van de inlandsche vorsten. In 1591 mengde zich ook een aantal Bandaneezen in den strijd, door de Mohammedanen bezworen tot een goed einde te zullen worden gebracht, die tezamen met de Ternatanen het beleg sloegen voor het fort op Ambon.

Reeds de Jezuïet Gaspar Gomez raadde den gouverneur der Philippijnen aan om de Banda-eilanden te veroveren. In tegenpraak met zijn meening daarover zouden de Hollanders in later jaren ondervinden hoeveel moeite het kostte de inlanders te dwingen hun werkelijke of vermeende verplichtingen na te komen.

In Manila had men in het eigen gebied de handen vol. In de Molukken waren de Portugeezen vrijwel machteloos en daar was het verzet tot gevaarlijken omvang gegroeid toen op 22 Mei 1599 twee Hollandsche schepen onder bevel van Van Warwijck voor Ternate ankerden, waar sultan Sahib deze bondgenooten met een vloot tegemoet voer en verwelkomde. Het toekomstig succes der Hollanders was door de Portugeezen voorbereid.

II

De Hollanders van 1599 tot 1614. De Molukken. Solor en Timor. Ambon.

Uit het voorgaande blijkt, dat de vestiging der Hollanders in de Molukken een geheel ander karakter zou krijgen dan op Java of Atjeh, dan op de kust van Koromandel of in Japan, ja dan waar elders ook in den Archipel. Het aanknoopen van handelsbetrekkingen was vooralsnog vreedzaam verlopen. De tegenwerking der Portugeezen uitte zich in intriges bij de inlandsche machthebbers, zooals in Bantam of op de kust van Koromandel; zij werd geneutraliseerd door de dreiging der Hollandsche macht, zooals in Atjeh, manifesteerde zich in mislukte of geslaagde aanvallen op Hollandsche nederzettingen, zooals in Mazulipatnam, St. Thomas, Patani, of in overwinningen op inlandsche vorsten, zooals in Djohor. De vijandelijkheden waren tot nu toe beperkt gebleven tot enkele zeeslagen van grooten omvang, zooals voor Bantam en Malaka werden uitgevochten; tot kaapvaart en schermutselingen op de zeeroutes. De Hollanders hadden zich in talrijke plaatsen genesteld waar de voorgangers geen macht bezaten of konden laten gelden; in de Molukken moesten zij met de hulp van inlandsche bevolkingsgroepen een zeer beweeglijken oorlog voeren tegen steeds wisselende steunpunten van Portugeezen en Spanjaarden, tegen hun inlandsche bondgenooten en tegen de Spaansche macht in de Philippijnen. Ook de geschiedenis der Hollanders in de Banda-groep onderscheidt zich hiervan, want daar lag het zwaartepunt van het conflict in de geschillen tusschen Hollanders en inlanders.

In Mei 1599 werden de Hollanders op Ternate met open armen ontvangen; niet omdat zij kooplustige liefhebbers waren van de begeerde producten, maar omdat zij een nieuwe machtsfactor vertegenwoordigden, die zich onverwachts liet gelden, in de geschillen tusschen de inlandsche vorsten en met de gehate voorgangers. Er is immers geen enkele reden om aan te nemen dat de Ternatanen de Portugeezen vriendschappelijk gezind waren, of de Tidoreezen de Spanjaarden. Het al te gereed aanvaarde bondgenootschap met de Europeanen had den onderlingen strijd hoogstens nog verscherpt, waar beide partijen onder leden, en hun onafhankelijkheid allengs ernstig ondermijnd. De binnenlandsche geschillen konden niet worden overbrugd in een reëel bondge-

nootschap tegen de indringers, al werd tijdelijk wel eens vrede gesloten. Tidore is daarbij slechts in zooverre gebaat geweest, dat de vestigingen der Portugeezen en Spanjaarden de natuurlijke ontwikkeling van het Rijk van Ternate onder een bekwaam bestuurder met gezag als Baab hebben verhinderd, met geen ander resultaat dan dat een inlandsch verzet van gevaarlijken omvang, zooals zich dat op de Banda-eilanden ontwikkelde, in de kiem werd gesmoord. Wij hebben gezien dat de inlandsche en Europeesche bondgenooten in dezen strijd op wonderlijke wijze wisselden, terwijl slechts een hoogst enkele maal van inlandsche zijde een vereende poging werd gedaan om de vreemdelingen, die men had binnengehaald, hun macht te ontnemen. Maar ondanks vele verschuivingen bleef over het geheel Tidore den Spanjaarden trouw en Ternate eerst den Portugeezen en later den Hollanders, zoodat, toen de Portugeezen tenslotte door de Spanjaarden werden uitgeschakeld, Ternate een tijdlang machteloos was overgeleverd aan de annexatielust van zijn ouder vijand, tot de Hollanders deze gebieden weer aan Ternate konden toewijzen.

Bij de beschouwing van de verrichtingen der Hollanders in de Molukken, waaronder dan Ternate, Tidore, Motir, Makian en Batjan worden verstaan, terwijl Halmaheira het aangrenzende gebied is, moet dus rekening worden gehouden met de volgende factoren: de verhoudingen tusschen de inlandsche vorsten; hulp aan hun in hun onderlingen strijd, en in dien tegen de Portugeezen of de Spanjaarden; de gevechten tegen de Europeesche mededingers; de handelsbetrekkingen met de vorsten en de vestigingen in hun gebied.

In tegenstelling tot de meeste andere vestigingen der Compagnie (uitgezonderd alweer in de Banda-groep waarvan de geschiedenis min of meer afzonderlijk kan worden besproken, ook al vormden al deze nederzettingen onderdeelen van het geheel: soms apart, zooals bijvoorbeeld op Java of het schiereiland van Malaka, soms in het verband van een groep, zooals op de kust van Koromandel), moeten de eilanden der Molukken als een samenhangend geheel worden beschouwd, waar succes of tegenslag werd bepaald door den toestand op zeker oogenblik op alle eilanden. Toen Van Warwijck voor Ternate ankerde, waren zij duidelijk gescheiden in een voormalig Portugeesche en een werkelijk Spaansche invloedssfeer. De eersten bezaten een fort op Tidore, waarvan de bevolking echter Spaansch gezind was, en in Djilolo op Halmaheira, waarvan anderzijds de sultan tot de vrienden van Ternate be-

hoorde. De Spanjaarden wachtten in de Philippijnen hun tijd af om het verloren gebied te heroveren. De Portugeezen beschikten slechts over een geringe macht en sultan Sahid wachtte op een gunstige gelegenheid hen met behulp van anderen te verjagen, ten-einde daarna Tidore te kunnen onderwerpen. Tijdens het verblijf van Van Warwijck op Ternate, van 22 Mei tot 9 Augustus 1599, ondernam de sultan rooftochten naar gebieden van Tidore en ver-overde een groot gedeelte van Motir en Halmaheira.

De Hollandsche admiraal werd voorkomend ontvangen en sultan Sahid begaf zich aan boord van de Hollandsche schepen; een neef van den sultan, die uit Ambon met Van Warwijck mee was gekomen, verstrekke hem inlichtingen over de Hollanders, die on-verdeeld gunstig luidden. Al spoedig ontving Van Warwijck van twee voorname Ternatanen het verzoek, hulp te verleenen bij een aanval op het Portugeesche fort op Tidore, hetgeen hij voorzichtigheidshalve niet eerder in overweging wilde nemen, voor een handelsovereenkomst was gesloten. Dit geschiedde op 9 Juli, toen de prijs van de nagelen op 54 realen van achten per bahar werd vast-gesteld, „houdende tot Ternate ontrent 600. ende in Amboyna 500. ponden” (13). Dit vormt derhalve het eerste contract met Ternate, dat den 13-den Augustus werd aangevuld met een overeenkomst voor „'t nieu ghewas van de Naghelen; tot welcken eynde hy met den Admiraal gheaccordeert is, als datter vijf man met een jonghen op Ternate blijven soudon, om de Naghelen op te koopen, ende ruylen teghen de wederkomste van onse Schepen” 14). Van Warwijck onttrok zich ditmaal wijselijk aan hulp tegen de Portugeezen en sultan Sahid zag in, dat hij redelijkerwijs' geen hulp kon verwachten voor en aleer handelsvoordeelen den Hollanders daartoe aanleiding gaven. Uiteraard was alle hulp, die de Hollanders aan inlandsche vorsten bewezen, er vooreerst op gericht voor-deelige contracten af te sluiten en concurrenten vreedzaam of met de wapens te weren of te verdrijven. Het behoeft niet te verbazen dat de vorst van Ternate en zijn bondgenooten den Hollanders bij voortduring vriendschap bewezen. Anderzijds ging de hulp, die zij ontvingen, grootendeels buiten hun belangen om, want de Hollanders was het er om de doen in den handel te verwerven wat hun Europeesche voorgangers bezaten, en eveneens buiten mededinging van derden, echter zonder de inlandsche bevolking te

13) Begin en Voortganch. I, 3e stuk, pag. 28.

14) Begin en Voortganch I, 3e stuk, pag. 28.

onderwerpen. In dit conflict van tegenstrijdige belangen moesten de inlanders in ieder geval op den duur de zwakste partij vormen, en derhalve kan men beter spreken van hulp, die de Hollanders van inlandsche zijde ontvingen om hun doel te bereiken, dan omgekeerd; want hun hulp aan inlanders diende uiteindelijk slechts hun eigen belang. Zij zal hier dus niet afzonderlijk worden vermeld, doch ter sprake komen in den strijd der Hollanders tegen hun Europeesche mededingers, die inderdaad over de hoofden der inlanders heen is gevoerd en waaruit tenslotte resultaten werden behaald inzake handelsbetrekkingen en nederzettingen. In de eerste jaren ging het vooral tegen de Portugeezen, later tegen de Spanjaarden, die ook ten deele vijandig tegen de Portugeezen zijn opgetreden, tot beiden uit de Molukken waren verdreven. Dit alles ging uiteraard met groote onderbrekingen in zijn werk; soms verliep een jaar of langer voor de volgende vloot ten tooneele verscheen. In dien tusschentijd waren de facteurs en hun personeel aan zichzelf overgelaten, versterkingen vaak in andere handen overgegaan, de machtsverhoudingen tusschen de inlanders gewijzigd.

De contrôle over gebieden, zoover van het vaderland verwijderd, was niet alleen afhankelijk van de bekwaamheid der aanvoerders, soldaten of facteurs, zij hing voor een evengroot gedeelte af van het gunstig toeval of en wanneer de vijand over voldoende schepen en manschappen kon beschikken om een aanval te ondernemen. De gebieden in den Archipel waren te uitgestrekt, voor welken gegadigde ook, om bij voortduring overal sterk genoeg te zijn om tegenstanders te weren. Ook de Hollanders hebben tallooze malen tijdelijk het onderspit gedolven of het veld moeten ruimen voor den sterkere, maar zij kwamen vaker dan anderen met meer schepen terug om plaatsen die verloren gingen te heroveren. Het is de verdienste van de kooplui-bewindhebbers in Holland, dat zij aan de steeds stijgende eischen uit Indië hebben voldaan: personeel, koopmansgoederen, schepen, materiaal en geld, waarmee men ginds de mededingers heeft kunnen overvleugelen; de voorwaarde voor het succes van de Compagnie was de grootte van haar organisatie.

Nadat Van Warwijck op 29 Augustus 1599 van Ternate was vertrokken, waar hij Frank van der Does als facteur met vijf landgenooten had achtergelaten, verliep ongeveer anderhalf jaar voor in de maand Februari of Maart 1601 opnieuw een Hollandsch schip voor Ternate verscheen en daar op het strand schipbreuk

leed. De Hendrick Frederick, onder bevel van Pieter Esaisz. de Lint, behoorende tot de vloot van Olivier van Noort, was van de andere schepen afgedwaald na de straat van Magelhaes te zijn gepasseerd ⁽¹⁵⁾. Hem viel op Ternate een betere ontvangst ten deel dan Balthasar de Cordes en zijn bemanning op Tidore. ⁽¹⁶⁾ Hij verscheen anno 1600 nog voor De Lint voor Ternate, sloeg den raad van Frank van der Does in den wind, niet naar Tidore te zeilen en stak naar dat eiland over, waar hij op 3 Januari 1601 ankerde. Alle opvarenden werden door de Portugeezen gedood, op een zestal na, waarvan drie eerst vele jaren later in het vaderland zijn teruggekeerd.

Het geschut en de lading van de Frederick Hendrick werden geborgen en later werd het schip met wapens, geschut en kruit aan sultan Sahid verkocht in ruil voor kruidnagelen, die na verloop van tijd zouden worden afgeleverd. Terwijl deze zaken door den commies Van Suylen van Nyevelt werden afgewikkeld, bouwde De Lint met zijn mannen een zeewaardige sloep, waarmee zij veilig naar Bantam overstaken.

Enkele maanden na de Hendrick Frederick arriveerde op 2 Juni 1601 Jacob van Neck met twee schepen uit Ambon voor Ternate, waar de sultan hem welkom heette. Tijdens een godsdienstoefening aan boord nam de vorst de plaats in van de wacht, teneinde dezen in de gelegenheid te stellen aan het gebed van de andere schepelingen deel te nemen. Hier vernam Van Neck van Van der Does welk lot Balthassar de Cordes en zijn volk op Tidore had getroffen; bovendien, dat de Portugeezen in een brief aan den sultan de Hollanders ervan hadden beschuldigd, God noch gebod te eeren en den vorst uit zijn gebied te willen verdrijven. De Sequeira, de Portugeesche bevelhebber, had er reeds herhaaldelijk bij den gouverneur der Philippijnen op aangedrongen, hem versterking te zenden, en de sultan van Tidore zond nog in de maand Maart hieraan voorafgaande zijn broeder naar Manila, om het verzoek kracht bij te zetten. Als gevolg daarvan had de gouverneur een klein aantal mannen en wat oorlogstuig naar Tidore gezonden; een reden voor De Sequeira om te probeeren Van Neck te intimideeren, die er echter niet aan dacht te wijken. Mede op

15) Zie hfdst. V.

16) Het schip behoorde tot de vloot van Mahu en De Cordes, bestaande uit vijf schepen, die op 27.6.1598 was uitgevaren. De Trouwe dreef van de vloot af, verzeilde in den Chiloé-Archipel en stak den Grooten Oceaan over naar de Molukken. Wied. De Reis van Mahu en De Cordes. I.

verzoek van den sultan, die het schouwspel wilde aanzien, zeilden de schepen op Pinkstermaandag naar Tidore, waar zij het geschutvuur der Portugeezen uit vier schepen en drie batterijen te land met een kanonnade beantwoorden, die voor de toeschouwers „een schrickelijk dingh moest om sien wesen” (17) en twee en een half uur duurde. Daar er weinig of geen lading op Ternate was, besloot Van Neck niet op zijn vice-admiraal Van Warwijck te wachten om gezamenlijk de Portugeezen aan te vallen, hetgeen de sultan hem had verzocht. Met de helft van zijn bemanning woonde hij een banket van den sultan bij en vertrok toen naar Celebes. De kanonnade op Tidore had den schrik er echter terdege ingebracht, want op herhaald verzoek van De Sequeira drong de gouverneur van de Philippijnen er bij den vice-koning van Mexico op aan, een expeditie uit te rusten, want dit was hoog noodig, wilden zij althans in de nabije toekomst niet uit de Molukken worden verdreven. De nieuw benoemde gouverneur van de Philippijnen, don Pedro de Acuna, nam zich dan ook voor Ternate te heroveren.

Nadat Wolfert Harmensz. met zijn vijf scheepjes de Portugeesche vloot voor Bantam slag had geleverd en Furtado naar Ambon was geweken, teneinde de bewoners daar te tuchtigen, stuurde de Hollandsche admiraal twee van zijn schepen naar de Banda-eilanden en vertrok zelf met de drie overige via Djakatra naar Ternate, waar hij 17 Februari 1602 ankerde. Hier trof hij het personeel van de Hollandsche loge in goeden welstand aan, in vriendschap levend met de inlanders, en werd hij door den sultan verwelkomd. De vorst betuigde zijn leedwezen dat er nu geen lading voor de schepen was, maar hoopte op de komende pluk, en beloofde „aen geen andere natie te consenteren eenige vercoopinge, voor dat d'onse souden syn geryft” (18). Den 28-sten Februari werd voor Tidore een scheepje met rijst, wijn, olie, porselein en zijde buitgemaakt, waarvan de opvarenden naar het eiland ontkwamen en op 7 Maart zette Harmensz. koers naar de Banda-eilanden. In Mei van dat jaar keerden twee schepen van zijn vloot uit Banda terug, om op Ternate op den nieuwen oogst te wachten; de opperkoopman Cornelis van de Geijn had opdracht met den sultan en Van der Does te overleggen, op welke wijze men leveranties van het nieuwe gewas aan de Portugeezen zou kunnen beletten. In

17) Begin en Voortgangh. I, 7e stuk, pag. 7.

18) Scheepstocht onder admiraal Wolphert Harmensz. De Jonge. II, pag. 533.

denzelfden tijd arriveerde Acuna in Manila, waar hij vooreerst de handen vol kreeg met den oorlog tegen de zeeroovers van Mindanao en Sulu, die na een mislukte expeditie tegen hen hun rooftochten tot vlak bij Manila uitstrekten.

Nadat Furtado Ambon had veroverd en in Manila aan Acuna hulp had laten vragen om in de Molukken Ternate te onderwerpen, welke hulp hem in uitzicht werd gesteld, arriveerde hij 10 Augustus 1602 voor Tidore. Van hier stuurde hij zijn roeischepen naar Makian, waar de Hollanders, die op dat eiland nagelen laadden, de wijk namen naar Ternate. De inlanders verzetten zich evenmin toen Furtado volk aan land zette om een fort te bouwen, waarvoor hij 50 man als bezetting aanwees; daarna stak hij naar Ternate over, waar Van de Geijn de ankers lichtte en met zijn beide half geladen schepen naar Bantam onder zeil ging. De sultan riep de hulp in van Javanen en Mindanauers en versterkte zijn hoofdstad, daarbij geholpen door het personeel van de Hollandsche loge. Een aanval bleef uit, want het Portugeesche volk was niet willig om te vechten, en bovendien beschikte Furtado nog slechts over weinig munitie, tot half Februari 1603 een Spaansch eskader onder bevel van Juan Xuarez Gallinato, een kleine maand tevoren van het eiland Panay vertrokken, via Tidore voor Talangame op Ternate arriveerde. Voorloopig stelde de Spanjaard zich ermee tevreden samen met de Portugeesche schepen het eiland te blokkeeren, waardoor al spoedig vele inlanders door honger gedreven naar de Spanjaarden overliepen. Daarna bracht men troepen en geschut aan land en sloeg het beleg voor de vesting, die echter hardnekkig werd verdedigd. Hulp van den sultan van Tidore bleef uit; de Ambonneezen, die zich bij de aanvallers hadden aangesloten, waren naar hun land teruggekeerd; het gerucht ging, dat Hollandsche schepen uit Banda onderweg waren en zoo bleef er weinig anders over dan het beleg op te breken. Op 23 Maart 1603 verlieten de troepen Ternate. Furtado liet het fort op Makian weer ontmantelen, scheepte de bezetting in en zeilde naar Ambon; Gallinato keerde met De Sequeira naar Manila terug, nadat de vorsten van Ternate en Tidore weer eens een kortstondigen vrede hadden gesloten.

Ruim twee jaar bleef de toestand onveranderd, tot de bezetting van het Portugeesche fort op Ambon zich op 23 Februari 1605 aan de Hollanders overgaf. Vluchtelingen bereikten Malaka. Furtado, nu gouverneur van die plaats, zond twee goed bemande

galjoenen naar de Molukken om de Portugeezen aldaar bijstand te verleen en vroeg aan Acuna om hulp. Tegelijkertijd bereikten vluchtelingen uit Ambon de Philippijnen en Acuna, meer dan ooit overtuigd van de noodzakelijkheid een expeditie tegen de Hollanders en Ternate te moeten ondernemen, bovendien bevreesd dat zij in zijn gebied zouden doordringen, zond versterkingen naar de Zuidelijke Philippijnen en verhaastte de bouw en uitrusting eener vloot.

Ongeveer terzelfder tijd, 15 Februari 1605, nam de vloot van Steven van der Haghen bij Kaap Floris een Portugeesch schip, uit Makian onderweg naar Tidore, met den nieuw benoemden gouverneur der Molukken aan boord, veroverde Ambon en zond vijf schepen onder bevel van zijn vice-admiraal Cornelis Bastiaensz. naar de Molukken, met bevel het fort op Tidore in te nemen. Onderweg ontmoetten zij den Engelschen admiraal Henry Middleton, die Ternate had bezocht en op Tidore een kleine partij nagelen had geladen, welke met kruit was betaald. Op gestelde vragen antwoordde de Engelschman, dat men op Tidore „noch 16 tonnen kruyt (had) ende dat aldaer een goede lust hadden, met de Hollanderen te kampen, dat oock de Coninck van Tidor gheswooren hadt, den Portugesen bystant te doen” ¹⁹⁾.

Middleton, die op 2 Januari 1605 met vier schepen uit Engeland in Bantam was aangekomen, zeilde met twee schepen door naar Hitu, waar hij 20 Februari ankerde, ten tijde toen de vloot van Steven van der Haghen voor Ambon lag. Daar hij hier geen nagelen kreeg, zond hij een van zijn schepen naar de Banda-eilanden en zeilde zelf naar Tidore, waar hij 1 April aankwam en dicht bij de kust twee korakora's van Ternate zag, die door Tidoreezen werden bedreigd. Toen Middleton bijdraaide kwam een der scheepjes veilig langs, waarin zich sultan Sahid en drie Hollanders van de factorij op Ternate bevonden. Middleton gaf gevolg aan hun dringend verzoek, hen naar Ternate terug te brengen. „If we had not tarried as we did, the king of Ternatè, and those with him, had fallen into his enemies' hand, where no hope of mercy was to be expected” ²⁰⁾. Hier kreeg Middleton de beschikking over een huis om zijn goederen op te slaan en stak toen naar Tidore over, waar de sultan hem wel leeftocht verschaftte, maar nagelen weigerde op grond van zijn overeenkomst met de Portu-

19) Begin en Voortganch. II, 1e stuk, pag. 36.

20) Voyage of Middleton, pag. 34.

geezen. Het gerucht dat een Hollandsche vloot uit Ambon onderweg was, maakte den vorst toeschietelijker, want hij wenschte ook de Engelschen te vriend te houden, zoodat Middleton tenslotte een kleine partij nagelen kon bemachtigen. Van hier zeilde hij naar Makian, tijdens welke overtocht hij de Hollandsche vloot ontmoette. Bastiaensz. ankerde 2 Mei voor Tidore en liet drie dagen later het fort opeischen, waarop geantwoord werd dat men het tot den laatsten man zou verdedigen. Tijdens geschutvuur van beide zijden werden met sloepen twee galjoenen voor den wal aangevallen en veroverd, waarvan de bemanning zich zwemmend op het eiland in veiligheid bracht. De beide schepen werden in brand gestoken nadat zeven metalen stukken waren overgeladen. Op 14 Mei gingen soldaten aan land, die twee Portugeesche dorpen verbrandden en drie dagen later arriveerde sultan Sahid met 14 goed bemande korakora's. Hij ontscheept 500 man teneinde den sultan van Tidore in bedwang te houden, met wien hij in overleg met Bastiaensz. was overeengekomen de strijdende partijen niet te zullen steunen, teneinde noodeloos bloedvergieten te vermijden. Na voorbereidend geschutvuur ondernamen de Hollanders den 19-den tweemaal een stormloop, die werden afgeslagen. „At this very instant, when the Portingals and the Tidoreans had the victory in their hands, and very ready to charge upon their flying enemies, the fort took fire and blew up even with the ground; so that all the Portingals which were under the walls of the fort were there buried, and the most part within the fort were blown up into the air”²¹⁾, door een gelukkig schot in den kruittoren; 70 Portugeezen lieten daarbij het leven. Nu ondernamen de aanvallers voor de derde maal een stormloop, waarbij het fort in hun handen viel en den Portugeezen lijfsbehoud werd toegezegd. De plundering der Ternatenen, die den voorraad nagelen in brand staken, kon echter niet worden vrijdeld. De bezetting, mannen, vrouwen en kinderen, ten getale van ongeveer 500 zielen, werd toegestaan in jonken naar de Philipijnen te vertrekken.

Henry Middleton was op verzoek van den sultan van Tidore van Makian teruggekeerd, vanwaar hij de vijf Portugeezen uit de factorij in Tafasoha had meegenomen. Hij was getuige van de gevechten te land, stond met Bastiaensz. en de Portugeezen in verbinding en poogde nog tijdens de gevechten den handel met den sultan voort te zetten, die “bade the general assure himself of all

21) Middleton, pag 55.

the cloves that he and the Portingals had" ²²). Op verzoek van den sultan verleende Middleton, nadat het fort was ingenomen, zijn bemiddeling bij de vredesonderhandelingen, waarin hij volgens zijn journaal zichzelf een belangrijke rol toekende. Bastiaensz. wilde den vrede tusschen Ternate en Tidore herstellen, maar begreep dat deze niet van langen duur zou zijn en beloofde tenslotte geen partij te zullen kiezen in inlandsche geschillen. Toen Middleton Bastiaensz. mededeelde, dat hij den sultan van Ternate had verzocht in zijn land een factorij te mogen openen, waarvoor hij zich beriep op den handel die Francis Drake op Ternate had gedreven, lang "before the names of the Hollanders were known in those parts of the world", antwoordde Bastiaensz., dat de sultan den Hollanders had beloofd dat zijn onderdanen "would trade with no nation but with them" ²³); op zijn minst een eenzijdige voorstelling van zaken. Dit werd Middleton den volgenden dag door den vorst bevestigd.

Op Ternate herhaalde de Engelschman zijn verzoek en verscheiden dagen lang weifelde de sultan, tot hij tenslotte Middleton een brief voor den koning van Engeland overhandigde, waarin hij zijn leedwezen betuigde aan het verzoek geen gevolg te kunnen geven ²⁴). Het ligt voor de hand dat de sultan de gegeven belofte wilde houden, maar anderszijds bevreesd was, dat de Engelschen met Tidore tot overeenstemming zouden komen en een nieuwe bedreiging vormen. Middleton had reeds van den sultan van Tidore het verzoek ontvangen hem te steunen tegen de Hollanders en in zijn journaal leest men tusschen de regels door, dat hij dit zou hebben gedaan wanneer hij sterker was geweest.

²²) Middleton, pag. 52.

²³) Middleton, pag. 62.

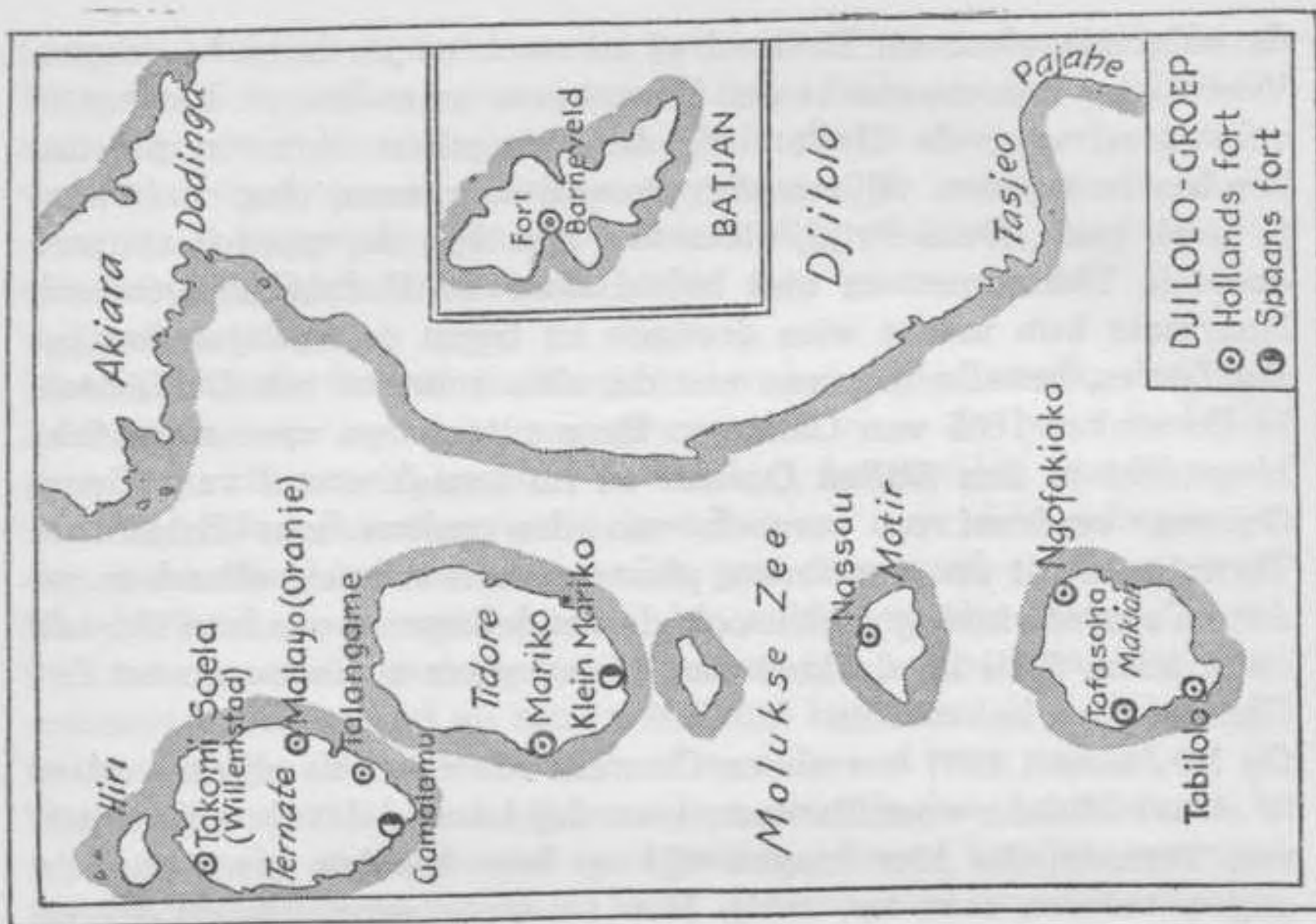
²⁴) So that we were inforst against our liking to yeeld vnto the Hollanders captaines request for this time: whereof we craue pardon of your Highnesse: and if any of your nation come hereafter, they shall be welcome". (Middleton. Voyage, pag. 80) Middleton heeft handig gespeculeerd op de macht, die de Engelschen in de toekomst zouden kunnen uitoefenen, en beide vorsten te vriend gehouden. Hij trad op als een toeschouwer die afzijdig stond, met alle partijen voeling hield, openlijk niet, heimelijk slechts ten deele partij koos, en zich derhalve met de hangende geschillen niet inliet. Zijn journaal klinkt tendentieus; zijn oordeel, in Bantam over de Hollanders gegeven, is eerlijker: My desire is that you endeavour yourselves to hold friendship with the Hollanders, and suffer no evil speeches to pass by them by any of our people; and although the meaner sort of them be rude, I find that their commanders be desirous to live in amity and love with us. (Voyage. Appendix, pag. 28).

Bastiaensz. liet op verzoek van sultan Sahid het veroverde fort op Tidore ontmantelen; anderzijds beging hij de ernstige misslag te verzuimen het fort op Ternate te versterken, hoewel de sultan hem dit uitdrukkelijk in overweging gaf. Men laadde nagelen op Ternate, liet daar den opperkoopman Jacob Jansz. Hans en enkele anderen achter en bezocht Ngofakiaha, Tahegoene en Tabilolo op Makian. Twee geladen schepen zeilden naar Bantam en Bastiaensz. vertrok 8 Juli 1605 met de drie andere naar Patani.

In dezen tijd waren eindelijk 800 man troepen uit Spanje en Mexico in Manila aangekomen, waar intusschen de vluchtelingen uit Tidore de tijding brachten, dat de Molukken zich nu in de macht van de Hollanders en Ternatanen bevonden. De gouverneur der Philippijnen verhaastte de uitreeding zijner vloot voor een expeditie, want na het vertrek van Bastiaensz. was de gelegenheid gunstig om het verloren gebied te heroveren. Op 15 Januari 1606 verliet een vloot Panay, bestaande uit 36 galeien, groote schepen en andere vaartuigen, waarbij zich ook de twee galjoenen uit Malaka hadden gevoegd, alsmede een derde Portugeesch schip. Zij stond onder bevel van Acuna zelf en had 1300 Spaansche en 400 inlandsche soldaten aan boord. Het admiraalschip strandde op de Oostkust van Mindanao, waar men water had ingenomen; de zeilschepen staken over naar Tidore; de galeien stevenden naar de rivier van Mindanao, dreven naar Celebes af en bereikten Ternate op 26 Maart, waar het schip *West-Vriesland* lag ²⁵⁾, dat geschutvuur loste. Op Tidore, waar de Spanjaarden met vreugde werden binnengehaald, nam men het personeel der Hollandsche factorij aldaar gevangen. Vanhier vertrok de geheele vloot 31 Maart naar Ternate; het schip *West-Vriesland* koos tijdig de ruimte, enkele Hollanders ontsnapten nog in een prauw naar het zeilschip en de anderen hielpen de Ternatanen bij het versterken van het fort en de stad. Men had, wellicht door het optimisme van Bastiaensz., geen voorzorgen genomen voor een aanval van een vloot uit Malaka of Manila en de inlanders vluchtten na een kort, hopeloos gevecht naar de bergen en lieten de hoofdplaats Gamulamu en de oude Portugeesche sterkte in handen van den vijand achter. Het fort kreeg nu een Spaansche bezetting en de Molukken werden ingelijfd bij het gouvernement der Philippijnen. Sultan Sahid vluchtte naar Takomi, aan de Noord-

25) Een der schepen van het eskader van Bastiaensz., die in Juli 1605 uit de Molukken naar Bantam terugkeerde.

kust van Ternate gelegen, vandaar naar Djilolo, waar zijn zoon en troonopvolger Modafar zich reeds bevond en tenslotte naar Sabugu, een versterkte plaats die hem toebehoorde. Andere Rijks-genooten bleven in Takomi achter, gaven zich aan de Spanjaarden over en ook Sutan Sahid keerde op aanraden van zijn moeder terug. Op 10 April 1606 erkende hij bij acte den koning van Spanje als zijn souverein en stond hij gedeelten van zijn gebied aan Tidore af. In Sabugu bleven de Ternataten verzet bieden onder aanvoering der sultane en Acuna besloot sultan Sahid, diens neef Hamdja en een aantal voorname Ternatanen in gijzeling mee te nemen naar Manila. Het fort op Tidore werd herbouwd en nabij Gamulamu een nieuwe vesting opgeworpen, ten deele met materiaal van het oude fort. Juan Esquivel bleef als bewindhebber der Molukken achter met 600 man bezetting op Ternate en 50 man op Tidore. Acuna vertrok naar Manila zonder een aanval op Ambon te ondernemen en de Portugeezen, die als medeoverwinnaars er niet beter aan toe waren dan de Hollanders als overwonnenen, werden met hun schepen naar Malaka teruggestuurd. Het gemakkelijk succes van deze lang van tevoren voorbereide onderneming, die een hoogst ernstige tegenslag voor de Hollanders beteekende, bewijst nog eens hoezeer de resultaten der mededingers afhankelijk waren van een parate scheepsmacht. Wilde men maatregelen kunnen nemen tegen vijandelijke expedities, dan was daarvoor een centraal gezag in Indië noodzakelijk, terwijl bovendien de handelsresultaten tijdelijk dienden te worden achtergesteld bij de bevestiging der verworven posities. Het is zonder twijfel een nalatigheid van Bastiaensz. geweest, het fort op Ternate niet duchtig te hebben versterkt, zooals de Spanjaarden dat in de komende jaren met hun forten op Ternate en Tidore zouden doen, al treft hem niet ten volle schuld, want hij zond liever schepen met lading naar Bantam dan ze bij Ternate te stationneeren; daarmee gehoorzaamde hij aan de instructie van de bewindhebbers. Bij dit verlies was het eenige gunstige punt voor de Hollanders, dat de Ternatanen nu in het bijzonder op hen waren aangewezen, wilden zij een zekere mate van zelfstandigheid heroveren. Velen vluchtten onder bescherming van Hollandsche schepen uit Ambon naar Sabugu en Djilolo, welke plaatsen meer en meer werden versterkt. Toen Matelieff voor Ternate verscheen was het eiland ontvolkt. De bewoners waren echter machteloos tegen de rooftochten van den sultan van Tidore op de NO-kust van Halmaheira en zonden afgezanten naar Bantam om

de volgende vloot uit Holland af te wachten en hulp te vragen. Vooralsnog was de macht der Ternatanen gebroken en het kostte vele jaren voor de Hollanders deze zorgeloos verloren posities konden heroveren; zij moesten daarbij langzaam, stap voor stap te werk gaan. Deze strijd, die zeven jaar duurde, werd verbitterd door de Tidoreezen en met beleid door de Hollanders gevoerd. Naarmate hun macht wies drongen zij tegen de Spanjaarden op. De Torres, bevelhebber van een der drie schepen van De Quiros, in December 1605 van Callao in Peru uitgevaren op een ontdekkingsstocht in den Stillen Oceaan en nu terugkeerend van Nieuw Guinea, verdreef op verzoek van den sultan van Batjan de Ternatanen uit een versterkte plaats op een naburig eiland en na Acuna's overwinning deden ook de zendelingen weer hun intrede op Ambon, Siau en de kust van Moró, waar zij tallozen tot het Christendom bekeerden.

Op 31 Januari 1607 verscheen Cornelis Matelieff na zijn operaties in straat Malaka voor Bantam, waar hij hoorde dat de afgezanten van Ternate, die hier langen tijd op hem hadden gewacht, drie dagen tevoren met het schip *Delft* weer naar Ambon waren vertrokken. Op 28 Maart kwam de admiraal voor Ambon aan. Hier ontmoette hij de gezanten, die hem verzochten, „dat hy haer doch in desen noot niet en wilde verlaten: waer op hy antwoorde, seer ghenegen te wesen om haer te helpen, maer moest eerst syn middelen oversien, ende weten wat macht syn Ternatanen soudon connen by brengen, als mede hoe sterck de vijandt daer te lande mocht wesen”²⁶⁾. Daar de hoofdmacht der Spanjaarden zich op Ternate bevond, besloot hij eerst naar Tidore te zeilen, waar hij 16 Mei 1607 met acht schepen en 531 opvarenden arriveerde, na bericht te hebben gezonden aan sultan Modafar in Djilolo om hem te hulp te komen; de sultan beloofde dit voor zoover het in zijn macht stond, want hij beschikte slechts over enkele prauwen. Enkele dagen later voegde Modafar zich met een paar honderd man bij Matelieff en gaf den admiraal in overweging liever een sterkte op Ternate te bouwen dan Tidore aan te vallen, dat hij immers met zijn klein getal getrouwen toch niet tegen de Spanjaarden zou kunnen verdedigen. Wanneer Matelieff twee schepen achterliet zou de sultan zijn verstrooid volk weer kunnen vereenigen. Na een vergeefsche landingspoging op Tidore koos Matelieff Malayo uit, aan de Oostzijde van Ternate gelegen, om een

26) Begin en Voortgangh. II, 13e stuk, pag. 54.

fort te bouwen, tijdens welke werkzaamheden langzamerhand Ternatanen met hun vrouwen en enkele Rijksgrooten uit Djilolo zich hier weer kwamen vestigen. Deze plaats was goed gekozen, want de nagelboomen stonden aan deze zijde van het eiland en daar de Portugeezen geen Ternataansche plukkers tot hun beschikking hadden zouden zij hier dus geen nagelen kunnen krijgen.

Matelieff onderdrukte mouterij onder het scheepsvolk, dat ook in Bantam zeer oproerig was geweest en daar de beest had uitgehangen. Hij bracht geschut in het fort, bezette het met 50 man, benoemde Jan Rossingeyn tot bevelhebber over drie schepen en een jacht, die hier zouden worden gestationneerd en sloot op 26 Mei 1607 een overeenkomst met den sultan en zijn Raden. Matelieff nam op zich maatregelen te nemen ter bescherming der Ternatanen op het eiland en zou in Holland bepleiten de Spanjaarden te verdrijven. De sultan zegde toe den eed van trouw op de Staten Generaal af te leggen en hen als zijn beschermheeren te erkennen; de oorlogskosten en garnizoenen te betalen wanneer hij daartoe in de gelegenheid was; de verspreid wonende Ternatanen te bewegen naar het eiland terug te keeren en aan niemand anders nagelen te verkoopen dan aan den facteur der heeren Staten ²⁷⁾. Het is duidelijk, dat hier wel degelijk sprake was van een monopoliecontract, door den vorst verleend als uitvloeisel van het bondgenootschap, waardoor hij wellicht een zekere mate van onafhankelijkheid zou kunnen terugwinnen; hij koos van twee kwaden het minste.

Nadat Matelieff 12 Juni 1607 onder zeil was gegaan, sloeg het nog onvoltooide fort tot tweemaal toe een aanval der Spanjaarden af, die met de Tidoreezen nog steeds de overhand in de Molukken behielden. Een der schepen strandde in de baai van Sabugu, een ander deserteerde uit gebrek aan voedsel naar Ambon, zoodat Jan Rossingeyn slechts weinig kon uitrichten. In de volgende maanden werd de Spaansche vesting van Manila uit versterkt en ontvingen de Hollanders leeftocht uit Bantam.

Bijna een jaar verliep voor de volgende sterke vloot in de Molukken aankwam en in den tusschentijd verscheen het Engelsche schip *Consent*, onder bevel van David Middleton, begin Januari voor Ternate ²⁸⁾. Hier brachten de Engelschen enkele maan-

27) Heeres, pag. 50.

28) Purchas. III, pag. 55. Third voyage to the East India, set out by the Company of the Merchants; in which Voyage were employed three Ships,

den zoek met vruchteloze onderhandelingen met de Spanjaarden, die hen vriendschappelijk ontvingen, maar slechts verlof wilden verleen en handel te drijven, wanneer Middleton zich bereid verklaarde de Spaansche schepen daadwerkelijk of voor den schijn te willen ondersteunen als zij Hollandsche schepen aanvielen, hetgeen Middleton van de hand wees daar dit in strijd was met zijn instructie. Inlanders verhandelden tersluiks een kleine partij nagelen en de vergunning, hun in begin Maart verleend, werd na enkele dagen ingetrokken, zoodat David Middleton op 14 Maart 1608 zijn ankers heesch en onder zeil ging.

Matelieff, in Bantam teruggekeerd, ontmoette daar den admiraal Paulus van Caerden, die met zijn vloot naar de Molukken zou vertrekken en besprak met hem den toestand in de Groote Oost. Matelieff zag er heil in, te probeeren de Spanjaarden van Ternate te verdrijven, want hij ging er ten onrechte van uit dat de Portugeezen na den zeeslag voor Malaka die stapelplaats hadden verloren, en het zou vrijwel ondoenlijk zijn Ternate van Goa uit te voorzien, terwijl men pogingen in dien zin uit Manila kon blokkeeren. Hij stelde bovendien in uitzicht een verbond te sluiten met den koning van Mindanao en tot Manila door te dringen. Een aanval op het duchtig versterkte fort op Ternate ontraadde hij, maar het zou niet veel moeite kosten den toevoer van voedsel te belemmeren en de bezetting uit te hongeren. Op 21 Januari 1608 vertrok Van Caerden uit Bantam, zeilde naar Ambon, waar hij Jan Rossingeyn aantrof, die het schip kwam terughalen dat was gedeserteerd, en zette 10 Mei zijn reis voort naar Ternate. Hier trof hij voor Malayo twee schepen en een jacht aan, alsmede een fregat dat bij Celebes was buit gemaakt, zoodat hij nu over acht schepen beschikte, terwijl ook een aantal korakora's met Ternatanen uit Djilolo zich bij hem voegde. Daar men het niet raadzaam achtte een aanval te wagen op het fort van Ternate, en evenmin volk wilde blootstellen aan het gevaar, de verschansingen te veroveren die de Tidoreezen op het strand hadden opgeworpen, werd in overleg met de Ternatanen besloten een fort op Makian te stichten en de versterkte kampong Tafasoha in te nemen, waar een Tidoreesche bezetting lag. Na de overwinning der Spanjaarden had de sultan van Tidore dit eiland geheel aan zijn gezag onderworpen.

the Dragon, the Hector and the Consent. The Consent held no concert with the Dragon and the Hector. De Consent vertrok van Tilburie Hope op 12 Maart 1607.

Van Caerden zeilde met een schip, de jachten en korakora's naar Makian, liet de andere schepen voor Tidore achter om te beletten dat de belegerden vandaar hulp zouden ontvangen, viel het op een klip gelegen fort langs de drie toegangswegen aan, die onder geschutvuur lagen en nam het in. „De plaetse wiert geplondert, den Admirael rantsoeneerden de Nagelen ende 't Geschut van de gemeene Maets voor duysent stucken van achten" ²⁹⁾. Hierna werd bericht gezonden aan den sultan en de hoofden van steden en dorpen, „soodat alle de oversten van tlant by ons in Taffaco gecomen syn, ende beloften van getrouwichheyt gedaen hebben aen den Coninck van Ternate en aen ons" ³⁰⁾. Nu werd besloten Tafasoha, Ngofokiaha en Tabilolo te versterken, terwijl op het eiland een garnizoen van 120 man werd achtergelaten onder bevel van den zeer bekwamen kapitein Apollonius Schotte.

Deze profijtelijke overwinning, waarbij slechts twee Hollanders waren gesneuveld, vijftien gekwetst en vijftig Tidoreezen het leven hadden verloren, werd slechts verduisterd door het verlies van twee schepen, die door een zeebeving op de klippen werden geworpen en verloren gingen. Evenals Matelieff had ook Van Caerden veel te stellen met het volk, „bequamer tot plonderen als te vechten" ³¹⁾, dat het met de krijgstucht zoo nauw niet nam en reeds tot schade van de Compagnie begon voor eigen rekening handel te drijven. Van Caerden zond nu drie schepen naar Bantam en wilde met de beide resteerende den Spanjaarden bij Manila zoo veel mogelijk afbreuk doen. Hij zeilde echter eerst met een goed bewapend jacht naar het eiland Morotai, waar hij de Spaansche sterkte Tjio veroverde. Op den terugweg door stroom en wind langs de kust van Moro afgedreven tot dicht bij Ternate, werd het scheepje 17 September 1608 door twee Spaansche galeien aangevallen en was Van Caerden gedwongen zich over te geven. De belofte van bona guerra werd niet gehouden, „want (zij hebben) ons volck op de galeyen aen den riem () geseth, gevende haer alleenelycken droge rys, sout en water te eeten" ³²⁾.

Inmiddels was de toestand voor de Spanjaarden op Ternate hachelijk geworden door tekort aan voedsel, want de Hollanders maakten jacht op de bevoorradingsscheepjes uit Manila, en veroverden

29) Begin en Voortgangh. II, 14e stuk, pag. 47.

30) Paulus van Caerden aan HH. XVII. 3.8.1608. De Jonge. III, 263.

31) Begin en Voortgangh. II, 14e stuk, pag. 47.

32) De Jonge. III, 266.

ook een jacht, geladen met rijst en arak. Spanjaarden deserteerden van Gamulamu naar Malayo, maar de Hollanders achtten zich niet sterk genoeg het fort aan te vallen. Onderhandelingen, gevoerd om Van Caerden los te koopen, mislukten; de Spanjaarden vroegen in ruil voor zijn persoon niet minder dan de forten op Ternate en Makian.

Niet lang daarna zond admiraal Pieter Willemsz. Verhoeff zijn vice-admiraal François Wittert met twee schepen en twee jachten uit Bantam naar de Molukken, met opdracht in Makassar rijst te laden voor de bezetting. Deze arriveerde 23 Juni 1609 voor Ternate en wist al spoedig 34 lotgenooten van Van Caerden, die met hun admiraal in het fort te Gamulamu gevangen werden gehouden, los te koopen tegen uitwisseling van de bemanning van de levensmiddelenscheepjes uit Manila.

Als gevolg van de onderhandelingen der Republiek met Spanje en de kans op een Bestand, hadden heeren XVII hun bevelhebbers instructie gegeven, zooveel mogelijk nieuwe overeenkomsten af te sluiten en de bestaande te bevestigen of te vernieuwen, zoodat ook Wittert in Juli 1609 met den sultan van Ternate een contract sloot dat het oude bevestigde. De bepaling werd toegevoegd, dat ingeval van een wapenstilstand tusschen de Republiek en Spanje de onderdanen van den sultan „met de Hollanders ende Zeelanders etca. int zelve contract begrepen syn en gelijk accoord genieten”. Bovendien werd de nadruk gelegd op het verdrijven der Spanjaarden uit de gebieden van Ternate ³³⁾. Van hier zeilde Wittert naar Motir, waarvan de bewoners voor de Spanjaarden naar Halmaheira waren gevlucht en wierp op verzoek der Ternatanen aan de Noordzijde een sterkte op, Nassau genaamd, waarin een bezetting werd gelegd van 40 man onder bevel van Adriaen Clemenssen Stolck. De eilandbewoners keerden toen terug, alsmede die van Gane op de ZW-kust van Halmaheira, die op Motir veiliger dachten te zijn.

Op 22 September vertrok Wittert naar de Philippijnen, zonder twijfel ingevolge het advies, door Matelieff in Bantam achtergelaten en de instructies, die Verhoeff hem daar moet hebben verstrekt. Anderzijds had hij juist vernomen dat Simon Jansz. Hoen, de opvolger van Verhoeff die op Banda was vermoord, met vier schepen voor Makian was aangekomen en het ondernemen van zijn avontuurlijke tocht was op zijn minst genomen voorbarig.

³³⁾ Heeres, pag. 61, ev.

Inmiddels was Acuna na zijn terugkeer uit de Molukken te Manila overleden en in April 1609 opgevolgd door Don Juan de Silva, die eenerzijds krachtige maatregelen nam tegen de zeeroovers en bovendien toebereidselen maakte voor een volgende expeditie naar de Molukken, waar de positie der Spanjaarden hachelijker werd naarmate de Hollanders terrein wonnen.

Wittert was 25 October 1609 voor Otong op het eiland Panay aangekomen, waar een Spaansch garnizoen lag, bestemd om naar de Molukken te vertrekken. Hij maakte enkele scheepjes met rijst buit en zeilde naar de baai van Manila, waar hij ligplaats koos voor het eilandje el Frayle, de scheepvaart blokkeerde, 17 Chineesche jonken met kostbare lading kaapte en het jaarlijksche schip uit Mexico opwachtte. De Silva rustte met koortsachtige haast een sterke vloot uit, bestaande uit twee galjoenen, twee galeien en vier andere schepen, bemand met duizend koppen. Wittert, die slechts over een groot schip en twee jachten beschikte, kreeg den vijand 25 April 1610 in het gezicht. Hij ontweek den overmachtigen vijand niet, maar de zeeslag eindigde in een volstrekte nederlaag. Wittert en vele anderen sneuvelden, een schip sprong in de lucht, de beide andere werden veroverd. Slechts het vierde scheepje van de vloot, een jacht dat zich elders bevond, ontkwam. De buit was zeer groot; zij bedroeg 200.000 dukaten aan goederen en hetzelfde bedrag aan contanten, vijftig stukken geschut en 125 gevangenen. Ernstiger was nog, dat den Spanjaarden „alle de secreten instructien, discoursen, missiven, mitsgaders eenige ontwerpels van aenslagen, nevens andere stucken”³⁴⁾ in handen vielen. Schotte adviseerde, een vloot uit te rusten en de Philippijnen te veroveren, teneinde dit verlies te compenseeren. Vice-admiraal Hoen was dus met drie schepen en een jacht voor Ngofakiaha op Makian verschenen, één dag voor Wittert van Mortir naar de Philippijnen vertrok. Hij achtte zich niet sterk genoeg om Gamulamu aan te vallen, of zelfs de kleinere sterkte, die de Spanjaarden op Ternate in Talangame hadden opgeworpen, teneinde de reede te beschermen. Hij besloot echter een fort te bouwen aan de NW.-kust van Ternate bij Takomi, waardoor de streek waar de meeste nagelboomen stonden door dit fort aan de eene zijde en dat in Malayo aan de andere zijde werd ingesloten en verdedigd. Dit werd ondanks verschillende aanvallen van de Span-

34) Discours van Apollonius Schotte. Begin en Voortgangh. II, 14e stuk, pag. 114.

jaarden ten uitvoer gebracht; het fort werd Willemstad genoemd en kreeg een bezetting van honderd man. Spoedig keerden talrijke Ternataansche families van andere eilanden terug om zich in de omgeving te vestigen.

Terzijde gestaan door ongeveer dertig Ternataansche korakora's blokkeerde Hoen tijdelijk Tidore, maar begaf zich al spoedig naar Batjan, waar hij het Portugeesche front opeischte, dat aan de baai van Amassing lag, op de ZW.zijde van het eiland. Toen op 30 November 1609 een landing werd ondernomen, bleek dat het fort was verlaten. Apollonius Schotte achtervolgde de gevluchte Spanjaarden en enkele Portugeezen tot in het binnenland, veroverde de versterkte plaats waar zij zich hadden genesteld en nam hen gevangen. Hoen versterkte nu het fort met vier bolwerken, gaf het den naam Barnevelt en liet er vijftig man bezetting achter onder bevel van Adriaen van der Dussen. Hoen „heeft geen moyte gespaert den Coninck van Batschan tonswaerts te trecken, denselven schynt oock onse natie seer toegedaen te weesen, hem verblydende van de Spaengjaerts ontlast te zyn” ³⁵⁾. Dit lukte Hoen, want hy sloot 10 December 1609 een „eewigh verbondt ende onvergancelijke vrientschap” met sultan Modafar van Ternate en den sultan van Batjan, waarbij de Compagnie ook het monopolie-recht van den nagelinkoop op Batjan verwierf, en Batjan de Ternataansche gebieden weer moest afstaan, die het door Acuna had toegewezen gekregen ³⁶⁾. Spaansche hulp uit Tidore kwam te laat en Hoen blokkeerde Tidore, voor welk eiland hij 12 Januari 1610 overleed, waarschijnlijk vergiftigd, hetgeen tot ergerlijke gevolgen leidde; „want den eenen den anderen qualyck wil verstaen ende een yegelyck soude wel den president in den raet willen wesen hebben, ofte sy daertoe bequaem waren off nyet, soodat voor die tyt nyet bysonders uytgerecht en is” ³⁷⁾.

Aan deze wantoestand werd tijdelijk een einde gemaakt door de verovering van een fregat met levensmiddelen uit Manila, bestemd voor Ternate; onder de gevangenen bevonden zich enkele officieren en paters, tegen wie Van Caerden tenslotte werd uitgewisseld; hij werd als opvolger van Hoen erkend. Zijn vrijheid was echter van korten duur, want 13 Juli dreef het jacht waarmee hij naar

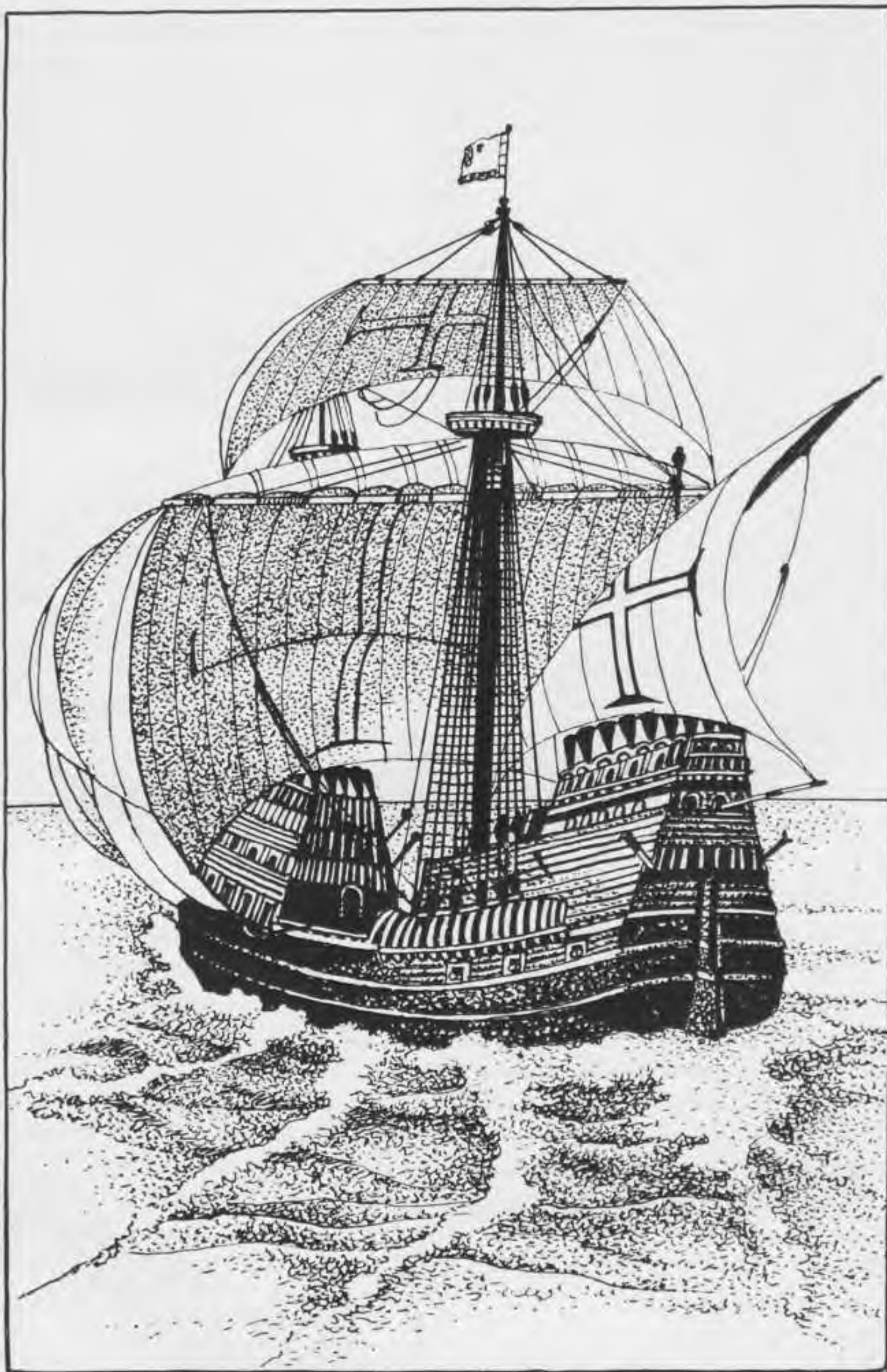
35) Apollonius Schotte aan Hendrick van Bergel. 3.1.1610. De Jonge. III, pag. 333.

36) Heeres, pag. 75, ev.

37) Adriaen Corssen. 27.12.1610. De Jonge. III, pag. 270.

*Sebalt de Weert op last van den
maharadja van Kandy aan het hof
in Batticalao vermoord. 1 Juni 1603*

Een Portugeesche kraak uit de 16e eeuw

Batjan wilde oversteken, naar Tidore af, waar het door de Spanjaarden werd veroverd. Van Ternate bracht men hem naar Manila over, nadat de Hollanders de gevraagde buitensporig hooge losprijs van 40.000 realen van achten hadden afgewezen; daar overleed hij in de gevangenis. Onder aanvoering van schipper Crackeel ontstond opnieuw ernstige oneenigheid tusschen de zeelui en kooplieden, die allen tot werkeloosheid doemde. Intusschen was ook de verstandhouding met de Ternatanen er niet op verbeterd, waartoe de inlanders wel alle redenen gehad, „want daer veel personen groote schuld in hebben, die nu hier noch in regeringe syn” en „wy nyet en behooren (noch met reden nyet en connen) eenige souverayniteyt over haer te pretenderen; maer als onse gealieerde vrinden met haer eendrachtigh te leven, waertoe sy haer in alle billickheyt wel laten vinden”³⁸⁾. Het voorbeeld der twistende gezaghebbers die bondgenooten beleedigden, deed de Compagnie oneer aan en Corssen waarschuwde, zich meer aan de Molukken gelegen te laten liggen, want de Spanjaarden zaten niet stil. Ook onder de Ternatanen zelf waren moeilijkheden gerezen door de wreedheden van sultan Modafar, die zijn vrouw met een kris had doorstoken en in zee geworpen. De Hollanders kozen geen partij in het geschil. Een raad der Rijksgrooten uit de Ternataansche gebieden zette Modafar uit de regeering, zolang tot gebleken zou zijn dat hij zijn leven had gebeterd, en koos zijn oudoom, den Rijksbestierder, als plaatsvervanger. De Hollandsche schepen vertrokken tenslotte naar Ambon, zonder nog iets te hebben uitgericht. Vermelding verdient nog slechts, dat Van der Dussen uit Batjan voor het eerst handelsbetrekkingen had aangeknoopt met de Papoea-eilanden, waar groote quanta sagu voor lagen prijs werden ingekocht.

Witter's nederlaag bij Manila was oorzaak dat de nieuwe gouverneur der Philippijnen zijn voorgenomen expeditie naar de Molukken bespoedigde. De tocht, begin 1611 ondernomen, leverde eerst weinig ander resultaat op dan dat hij het garnizoen op Ternate versterkte en van leeftocht voorzag. De Spanjaarden hadden sultan Sahid, diens zoons en de andere Rijksgrooten meegenomen, teneinde met hun hulp een breuk tusschen de Ternatanen en Hollanders teweeg te brengen, maar deze poging had geen gevolg. De Silva achtte zich niet sterk genoeg om de Hollandsche forten op Ternate aan te vallen. Wel veroverde hij de versterkte plaatsen

³⁸⁾ Adriaen Corssen, 27.12.1610. De Jonge. III, pag. 271.

Djilolo en Sabugu op Halmaheira, waar een kleine Hollandsche bezetting lag, en daarmee de contrôle op vrij groote hoeveelheden leeftocht, die nu de Spaansche bezetting op Ternate ten goede zouden komen. Hij liet er bezetting achter ter bescherming van de zendelingen, die het land introkken. Vanhier keerde hij naar Manila terug, van zins een grootere krijgsmacht uit te rusten. De Hollanders hadden hem op de hoogte gesteld van het Bestand, tusschen de Republiek en Spanje gesloten, maar De Silva had laten antwoorden, hiervan uit Spanje geen bevestiging te hebben ontvangen.

In September 1611 verscheen de eerste Gouverneur-Generaal Pieter Both uit Banda voor Ternate. In zijn instructie was het doel der Compagnie ten aanzien van de Moluksche eilanden, Ambon en de Banda-groep duidelijk geformuleerd. Heeren XVII oordeelden, dat de handel aldaar „t eenenmaal kunne blijven en vast gemaakt worden aan de Vereenigde Comp., zulks geene andere natiën van de wereld daarvan iets in handen valle als Ons, of dengeen die Ons goeddunkt; om 't welk te bekomen, alle Onze vaste plaatsen wel bezet, bewaard en gesterkt gehouden moeten worden" ³⁹⁾. Om te beginnen zond hij een afgezant naar den Spaanschen bevelhebber op Ternate, teneinde met de officiële stukken te staven, dat tusschen de Republiek en Spanje een Bestand was gesloten. De Spanjaard liet antwoorden, dat hij zonder lastgeving van zijn superieuren geen vrede kon sluiten, waarop Both hem waarschuwde, dat de gevolgen daarvan voor zijn rekening zouden komen. In December gaf hij Hendrick Brouwer, die met drie schepen van Java in de Molukken was aangekomen, opdracht jacht te maken op jonken met levensmiddelen uit de Philippijnen, bestemd voor Ternate. Inmiddels liet Both verschansingen opwerpen dichtbij het fort Malayo op Ternate en het fort op Batjan in steen herbouwen, terwijl de gouverneur der Philippijnen een vertrouwensman naar Goa stuurde om geld op te nemen en schepen aan te koopen voor een volgende expeditie naar de Molukken. Dit plan mislukte, want het schip waarop de afgezant reisde leed schipbreuk; bovendien waren ook in Goa geen schepen voor de onderneming beschikbaar. De nieuwe Spaansche bevelhebber op Ternate, De Silva, op 18 Maart 1612 in functie getreden, knoopte op eigen gelegenheid met Both besprekingen aan over vrede. Deze werden echter afgebro-

³⁹⁾ Instructie voor Pieter Both. Meyer. Art. 22, pag. 13, ev.

ken toen de Hollanders een aanval ondernamen op het jacht van den gouverneur, waarbij zij door de Spanjaarden gevangen werden genomen. Op 1 Juli 1612 dreef het schip *Gouda* naar Tidore af, waar het zonder slag of stoot door den vijand werd veroverd, over welke lafhartigheid van het eigen volk Both zich bitter bij heeren XVII beklagde. Hij berichtte, nog ongeveer 400 soldaten noodig te hebben voor hij iets kon uitrichten, terwijl terzelfder tijd De Silva aan den Spaanschen koning ongeveer tien schepen met 6000 man uit Malaka en nog evenveel schepen met 4000 man opvarenden uit Mexico ter assistentie vroeg.

Nu begonnen ook de kosten langzamerhand een rol te spelen. Verbeterden de Spanjaarden hun positie in de Molukken niet, dan bedroegen hun kosten vijftig maal meer dan de inkomsten en Coen schreef op 22 October 1615 aan heeren XVII: „Tegen dese wercken sal U.E. per medegaende pampieren sien, hoe dat in de Molucques in den tijt van 19 maenden ontrent *f* 400.000 gegasteert sijn. Daerentegen de Compagnie *f* 160.000 avance geniet. Op de goederen, die derwaerts gesonden hebben, compt *f* 240.000 in 19 maanden te quade”⁴⁰⁾. Ook andere factoren lieten een nadeeligen invloed gelden. L’Hermite schreef per 20 Augustus 1612 in zijn remonstrantie aan heeren XVII, hoe noodig het was, een gouverneur in de Molukken te benoemen, uit hoofde van „de groote picken, twisten ende tweedragten, die daer onder de onsen (overmits meest allen van eender qualiteyt zyn) regneren”⁴¹⁾, hetgeen een zeer slechten indruk op de bevolking maakte.

In dezen tijd werden tevens onderhandelingen gevoerd over de vrijlating van sultan Sahid, die nu in de Spaansche vesting op Ternate gevangen werd gehouden. De Ternatanen waren geneigd den onbekwamen sultan Modafar door zijn broeder Sidang te vervangen; de Portugeezen wilden den nu Spaansch gezinden Sahid in zijn waardigheid herstellen, waartoe echter de sultan van Tidore niet wenschte mee te werken. Deze verwachtte met reden dat een duurzame toestand van vrede tusschen Ternatanen en Tidoreezen niet mogelijk was, zoolang de Spanjaarden en Hollanders elkaar beoorloogden. Dit was voor Both aanleiding, den sultan van Tidore uitvoerig uiteen te zetten, dat het Bestand tusschen de Republiek en de Spanjaarden door de laatsten in de Molukken niet werd gehandhaafd. Onderhandelingen, die tenslotte

40) Bescheiden. I, pag. 127.

41) De Jonge. III, pag. 383.

tusschen Spanjaarden en Ternatanen werden gevoerd, bleven zonder resultaat, zoodat de toestand ongewijzigd bleef.

Nadat in Mei 1612 Laurens Reael met drie schepen in de Molukken was gearriveerd, de man die reeds enkele maanden later door Both als zijn opvolger werd bestempeld, zeilde de G.G. naar Batjan, waar de herbouw van het fort te langzaam vorderde, en vandaar naar Makian, waar hij op 6 Januari 1613 een verdrag sloot met de verschillende hoofden. Zij zwoeren trouw aan de heeren Staten, den Prins, de Compagnie en den sultan van Ternate en verleenden de Compagnie het monopolie van den nagelinkoop tegen een vastgestelden prijs van vijftig realen van achten per bahar. De Hollanders bezwoeren hunnerzijds de bewoners tegen hun vijanden, die van Ternate en van de Compagnie te beschermen. Bovendien zou men elkaar in het geloof vrij laten ⁴²⁾.

In deze maand kwam nogmaals versterking opdagen, toen Adriaen Blocq Martens met vier schepen voor Ternate verscheen. Both waagde nu op 8 Februari met vijf schepen een aanval op Tidore en beschoot de vesting te Mariko, die werd ingenomen. Hier werd nu een sterk kasteel opgeworpen. Op 12 Maart daaropvolgend vertrok Both naar Banda. Real was benoemd tot gouverneur van de Molukken en Hans de Hase tot directeur van den handel; beiden hadden zitting in den Raad van Indië. Makian kreeg Gijsbrecht van Vianen tot bevelhebber. Het langdurig verblijf van Both had dus eenig resultaat opgeleverd. Men verwachtte echter al sedert maanden een armada uit de Philippijnen en hoewel de Hollanders talrijke sterktes hadden waren deze over het geheel onvoldoende bemand en het was allerm minst zeker dat deze een grootsch opgezetten aanval zouden kunnen weerstaan.

Uiteraard leden de inlanders het meest onder den oorlog tusschen de Spanjaarden en Hollanders, ook al hadden zij daarin partij gekozen voor een van beide tegenstanders. John Saris, die op 5 Maart 1613 met de *Cloave* voor het fort Barnevelt op Batjan ankerde, bericht hierover. Hij was op 28 April 1611 met drie schepen uit Engeland vertrokken en had Bantam verlaten met bestemming Japan, dat hij via de Molukken wilde bereiken. "Bachian () yeeldeth great store of Cloves; but by reason of the Warres they are wasted. The people not suffered to make their benefit thereof, forbear to gather them, and let them fall and rot upon the ground" ⁴³⁾. Hij verzocht, een factorij te mogen stich-

⁴²⁾ Heeres, pag. 108, ev.

⁴³⁾ Purchas. III, pag. 416.

ten, hetgeen de Hollanders natuurlijk verhinderden. Naar een andere ankerplaats buiten het bereik van het fort gezeild, ontving hij bezoek van een familielid van sultan Sahid van Ternate, bestuurder van Makian, en vijand der Hollanders, die hem op Makian een partij nagelen aanbood, tien realen per bahar duurder dan de Hollanders betaalden, met welken prijs Saris zich accoord verklaarde. Hij zeilde naar Makian en had nog slechts een kleine lading opgedaan, toen twee Hollandsche schepen verschenen, door Reael uitgezonden, waarvan volk aan land ging om de wacht te houden en den handel te beletten. De Silva noodigde den Engelschman uit voor Ternate te ankeren en zegde hem een lading nagelen toe, maar beide partijen vertrouwden elkaar niet en Saris lichtte 23 April zijn ankers om zijn reis naar Japan te vervolgen. Tijdens een gevecht tusschen Ternatanen en Tidoreezen, enkele dagen tevoren, waren de sultan van Djilolo, twee broers van sultan Modafar en andere Rijksgrooten door een ontploffing om het leven gekomen. Als gevolg hiervan poogde de sultan van Tidore de Ternatanen tot een bondgenootschap over te halen, ten einde gezamenlijk de Spanjaarden te verjagen wanneer deze met de armada, die uit de Philippijnen op komst moest zijn, eerst de Hollanders hadden verdreven. Het kostte Reael niet veel moeite dit te verijdelen. De Ternatanen bleven den Hollanders trouw en hun vlootvoogd dwong den radja van Siau zijn overeenkomst met de Spanjaarden te verbreken en de Hollanders te steunen. Hunnerzijds wierpen de Spanjaarden op Tidore een nieuw fort in Tahoela op en legden weer bezetting in het oude fort Mariko.

Both, die van de Banda-eilanden naar Ambon was gezeild, vertrok vandaar op 22 Mei naar de Molukken, waar hij via Batjan Ternate bereikte. Ook Coen bevond zich op deze vloot. Het oude fort op Tidore werd na een vrij hevig gevecht van anderhalf uur ingenomen, aanvallen op Tahoela daarentegen mislukten deerlijk ⁴⁴⁾. De bedreiging van de Hollanders had echter tot gevolg, dat De Silva de Spaansche bezetting uit Sabugu en Djilolo lichtte om Tidore te versterken en de verdedigingswerken in die plaatsen liet ontmantelen, welke gelegenheid Both te baat riep om zijnerzijds Sabugu weer te versterken en er een garnizoen te leggen. Een aanval op Manila, waar de gouverneur met zware offers een groote vloot bouwde en daarvoor versterkte plaatsen opgaf, waar-

⁴⁴⁾ Both aan Bewindhebbers. 1.1.1614. Tiele. Bouwstoffen, pag. 28, ev. Coen aan Bewindhebbers. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 1, ev.

van de zeeroovers van Mindanao oogenblikkelijk gebruik maakten, werd afgestemd, daar men er de voorkeur aan gaf de Ternatanen niet zonder bescherming achter te laten en een aanval van de Spanjaarden wilde afwachten. Both vertrok in Augustus met Coen naar Boeton.

Toen Coen in het laatst van 1613 zijn functie in Bantam aanvaardde, hielden de Spanjaarden op Ternate het groote kasteel in Gamulamu bezet en een kleiner fort in Talangame, tusschen Gamulamu en Malayo gelegen; de Hollanders de forten Oranje, bij Malayo, en Willemstad in het Noordwesten. Op Tidore bezaten de Spanjaarden Klein-Mariko, ten Zuiden van Mariko, dat in Hollandsche handen was. Op Motir lag Hollandsch garnizoen in het fort Nassau; op Makian in Tafasoha, Tabilolo en Ngofakiaha; op Batjan in het fort Barnevelt en op de kust van Halmaheira in Sabugu. Hiermede waren de Moluksche eilanden, een half dozijn jaren nadat zij tot Spaansch bezit waren verklaard, langzamerhand weer aan de macht der vijanden ontfutseld, die het verloren gebied ook niet weer definitief zouden heroveren.

Gedurende het verblijf van Both in de Molukken was de bekwame Apollonius Schotte uitgezonden om den Portugeezen den handel in sandelhout op Timor afhandig te maken, door een aanval te ondernemen op het fort in Solor en de Portugeezen van Solor en Timor te verdrijven. Op 9 November 1612 vertrok Schotte met een vendel soldaten op het schip *de V e e r* en zeilde naar Boeton, waar hij een verbond met den radja sloot. Vanhier vertrok hij 9 Januari 1613, vergezeld van het jacht *de Halve Maan* en een korokora met Ternatanen, naar Solor, waar hij op 17 Januari voor het Portugeesche kasteel ankerde, dat aan de Noordzijde van het eiland lag, dichtbij de kampong Liwajong. Korakora's met volk van den radja van Boeton zouden nog nakomen, maar deze arriveerden eerst toen het fort goed en wel was veroverd.

Uit correspondentie van paters-Jezuïeten blijkt, dat de Portugeezen reeds in 1559 ieder jaar in Januari en September een schip uit Malaka naar Solor en Timor stuurden, vanwaar het zijn reis naar de Molukken en China vervolgde. Enkele Portugeezen hadden zich op Solor gevestigd, die zich bemoeiden dat de bewoners zich tot het Christendom bekeerden, maar zij konden niet verhinderen dat de Mohammedaansche invloed zich uitbreidde. In 1561 vestigden zich paters Dominikanen op het eiland, die in den loop der jaren voortdurend vijandelijkheden der Mohammedanen moesten verduren, zoodat zij in 1595 er toe overgingen op Solor

een steenen fort te bouwen, dat door de Portugeesche Regeering van geschut werd voorzien. Het bolwerk was in de eerste plaats opgeworpen om de inlandsche Christenen bescherming te kunnen bieden, maar het had natuurlijk eveneens zijn nut ter beveiliging van den Portugeeschen handel, die overigens niet werd bedreigd. Al spoedig werd het kasteel door de Portugeesche Regeering van de paters overgenomen en de bevelhebbers zetten den strijd tegen de geloofsvijanden voort. Daar zij zich uiteraard aan onderdrukking schuldig maakten en het Mohammedaansche deel der bevolking verre in de meerderheid was, was het te verwachten dat de inlanders zich op zijn minst afzijdig zouden houden wanneer anderen de Portugeezen aanvielen.

Toen Schotte voor het sterke fort ankerde, dat op een heuvel was gebouwd, aan twee zijden beschermd door diepe valleien, met zijn geschut een batterij tot zwijgen bracht die de reede bestreek en een gedeelte van de stad in brand schoot, bevond een aantal Portugeezen van de bezetting zich op Timor. Schotte liet verkennings-tochten naar het kasteel ondernemen, veroverde een Portugeesch galjoen dat op den wal lag, zond een jonk naar Ambon om hulp te ontbieden en liet door het vaarwater kruisen, om te verhinderen dat de Portugeezen van Timor naar het kasteel zouden oversteken; zij waren met drie handelsschepen naar Timor gevaren en door de bezetting van het fort gewaarschuwd. Uit Ambon arriveerden vijfentwintig soldaten met een hoeveelheid kruit en Willem Jacobsz., naar Timor gezonden om de Portugeezen daar aan te vallen, keerde met een veroverd scheepje en een achttal gevangenen terug, terwijl hij de overige Portugeezen naar her en der over het eiland had verjaagd, waar zij door de bewoners werden achtervolgd en uitgeschud. De Nederlanders werden daar welwillend door de inlandsche vorsten ontvangen. Op 3 April arriveerde het schip *Z e e l a n d* uit de Molukken en enkele dagen later brachten de Hollanders batterijen in stelling aan de Westzijde van het kasteel. De aanval begon met een beschieting die tot den 18-den werd voortgezet, toen ook het schip *P a t a n i a* uit Ambon verscheen. Dit was voor Schotte aanleiding het fort op te eischen, waarna onderhandelingen volgden, die tot resultaat hadden dat de bezetting op 20 April met behoud van wapens en bagage het fort ruimde, „ons laetende d'helft van alle haere coopmanschappen, met alle d'ammonitie van oorloge tot het fort horende, t' weeten noch 6 vaeten cruyt weegende over de 700 pond, een groot jsere stuck twelck van Goa hier gebracht was, een

metalen wijdtmondt, 8 groote metaelen falcoenen, met eenige baessen" ⁴⁵⁾). Meer dan duizend menschen verlieten het fort; de Portugeezen kregen toestemming naar Malaka te vertrekken. Op 26 Mei zeilde Schotte naar Timor, waar hij handelsovereenkomsten sloot met de radjas van Mena en Asson aan de Noordkust. Op Solor sloot hij overeenkomsten met verschillende hoofden aldaar, waarbij de Hollanders beloofden een ieder vrij te laten in zijn geloof. Schotte legde garnizoen in het fort onder bevel van Adriaan van de Velde en zond met de *Zeeland* bericht over de overwinning aan den Gouverneur-Generaal in Boeton, dien hij korten tijd later in Grisseë ontmoette. Hiermede was den Portugeezen een zeer belangrijken handel afhandig gemaakt waarvan zij al bijna driekwart eeuw ongehinderd het monopolie bezaten. Deze was in het bijzonder van belang voor den handel op China en Japan, want in het bezit van Sandelhout kon men de Chineezen dwingen tot den zijdehandel, wanneer men de Chineesche jonken verhinderde de kostbare waar ter plaatse te laden. De verhouding met de vorsten en bewoners was goed, men kon gunstige resultaten verwachten. De Hollanders onderschatten echter den invloed der Portugeesche geestelijken, door wier geïntrigeer al spoedig allerlei geschillen de verstandhouding zouden vertroebelen. Coen berichtte, „Het sandelhout () hebben wy nu alleene in handen. Connen wy 't maer behouden!" Hij gaf tevens het middel daartoe aan. Patrouilleschepen moesten de kooplustigen van andere naties naar het kasteel van Solor opbrengen. Daar moest een handelsstad worden gesticht, waar men eigen wetten kon voorschrijven en waar de ingezetenen behulpzaam zouden kunnen zijn om de duizenden bewoners van Timor en de omliggenden eilanden van alle behoeften te voorzien, „te weten, van veelderleye soorteringhe van cleeden, gewrochte sijde, porceleynnen pannen, goudt, sulver ende allesins" ⁴⁶⁾). Het bezit van het monopolie bracht immers met zich mee, dat men ook alles moest leveren wat de bevolking noodig had. Dat kon slechts geschieden met behulp van een groot aantal kleine jachten en van voldoende zeevarend en administratief personeel. Coen heeft hier tallooze malen op gewezen. Hij heeft gevlaid, gebedeld, gedreigd. Het bleef uit en ook Timor ging weer verloren.

⁴⁵⁾ Apollonius Schotte aan Coteels. 5.7.1613. Tiele. Bouwstoffen, pag. 17.

⁴⁶⁾ 1.1.1614. Bescheiden, I. pag. 22.

Wij hebben in het voorgaande gezien, dat Ambon vooral van belang was als tusschenstation op de vaart naar de Molukken en om voedsel te laden voor de bezettingen aldaar; daarentegen was de nagelcultuur in de streek tusschen Luhu en Erang op Hoamohel of bij Rumakai op Zuidwest Ceram van weinig beteekenis. De Portugeezen hadden voortdurend te kampen gehad met de vijandschap tusschen de Mohammedaansche bewoners van Hitu en de heidensche bewoners van Leitimor, en met de geschillen tusschen de Mohammedanen en de Christenbekeerden, welke laatste, verspreid wonende groepen zij ondersteunden en beschermden. Daarnevens woedden inlandsche twisten over het gezag van Ternate, tot welks gebied Ambon behoorde. Reeds lang voor de komst van de eerste Hollandsche schepen waren de Portugeezen gedwongen geweest Hitu te verlaten en vestigden zij zich op Leitimor, waar zij tenslotte bij Hative een sterkte opwierpen. Zij hebben met een voortdurend geringe macht door het bekeeringswerk partij getrokken van geschillen tusschen de inlandsche bevolkingsgroepen, en op deze wijze langzamerhand een aantal bondgenooten gevonden, wien zij bescherming beloofden, maar op wier hulp zij evenzeer waren aangewezen wilde zij zich kunnen handhaven. Het verbaast niet, dat weldenkende inlandsche hoofden den Portugeeschen bekeeringsijver verfoeiden en dat zij vertegenwoordigers van andere naties, die in zake religie geen dwang oplegden, gaarne boven de Portugeezen wilden bevoordeelen. Ruw genomen gingen de Portugeezen op drieërlei wijze te werk. Waren zij sterk genoeg, dan veroverden zij het betreffende gebied en verklaarden het tot Portugeesch bezit, zooals in Goa of Malaka. In streken, al te ver van hun machtscentra gelegen, brachten zij paters aan land en verwierven met behulp van het Kruis de goede gezindheid van een gedeelte der bevolking, terwijl zij zich handhaafden door bestaande geschillen in zake religie tusschen de inlandsche bevolkingsgroepen aan te wakkeren of in het leven te roepen, om dan in het verdeelde kamp met een geringe macht een beslissende factor te kunnen vormen, zooals op Solor of Ambon. Tenslotte creëerden zij nederzettingen als in Macao, waarheen zij tenslotte zonder machtsvertoon of prediking een zeer lucratieve scheepvaart onderhielden ten bate van gunstelingen van de kroon en de schatkist van den vorst. Maar steeds wanneer hun macht ontoereikend was trokken zij te velde achter het Kruis, zoowel in Japan, op Solor als in Ambon en men mag met reden zeggen, dat de paters als een vendel ijveraars voor weinig soldij optraden

wanneer het kostbare militaire machtsapparaat ontbrak of onvoldoende was. Een dergelijke taktiek kon uiteindelijk slechts worden gevolgd zoolang geen ernstige mededingers verschenen, die reeds door hun komst het moeizaam bewaarde evenwicht volstrekt verstoorden, en daar de Portugeezen grootendeels uit onmacht nalieten hun taktiek te wijzigen en het bekeeringswerk voort te zetten onder de bescherming van een sterk garnizoen op enkele plaatsen, stond hun lot reeds vast toen het eskader van Van Warwijck op 3 Maart 1599 voor Hila op Hitu ankerde. Het heeft den Hollanders ook heel wat minder inspanning gekost hun invloed op deze eilanden te laten gelden en de Portugeezen te verdrijven dan de strijd in de Molukken of op de Banda-eilanden te voeren. Ook hier was het aan de Portugeezen te danken, dat de komst hunner vijanden in goede aarde viel. Bovendien moet het dezen tot hun eer worden nagegeven, dat zij het belang van de bevoorradings-eilanden ter dege hebben beseft; het bezit hiervan was onontbeerlijk voor een overheerschende positie in de Groote Oost. De Portugeezen daarentegen, gewend aan het funeste systeem van voordeelige functies voor bevelhebbers of gunstelingen op plaatsen met kostbare grondstoffen of producten, hebben daardoor het voorbeeld van hun groote pioniers als d'Albuquerque uit het oog verloren en bekommerden zich steeds minder om de beveiliging en bevestiging van het particulier gewin. Het is een van de redenen waarom hun machtsmiddelen tekort schoten. Van Warwijck was 8 Januari 1599 met zijn vier schepen uit Bantam vertrokken, deed Djakarta en Arisbaja aan en zijn vice-admiraal Jacob van Heemskerck nam uit Djaratan een landsman uit de Molukken als loods mee, van wien Van Warwijck vernam, dat de Hitueezen op voet van oorlog stonden met de Portugeezen en dat de laatsten een vesting bezet hielden op Leitimor, niet ver van Hative gelegen. De admiraal ontving aan boord bezoek van twee zoons van den gouverneur, door den sultan van Ternate over Hitu aangesteld, en drie dagen later ging Van Heemskerck aan land, teneinde met de hoofden overleg te plegen over den aankoop van nagelen, die echter niet in voldoende hoeveelheid aanwezig waren. De vriendschappelijke onderhandelingen leidden er toe, dat den Hollanders een pakhuis werd aangewezen voor hun goederen. Daar hier geen lading was vertrok Van Heemskerck 11 Maart met twee schepen naar de Banda-eilanden. Enkele dagen later arriveerden twee oorlogsjonken met volk uit Java, die den Hitueezen steun moesten verleen bij een aanval op het Portu-

geesche fort en nadat de Hollanders op 10 April overeenstemming hadden bereikt „in den koop van de Naghelen, het Baer tot 35 stucken van achte, weghende yeder Baer alhier 550 pondt” ⁴⁷⁾, stond Van Warwijck vier man van zijn volk af om hulp te verleenen bij de herovering van een dorp, dat door de Portugeezen was genomen. Aan land werd nog een weinig ruilhandel gedreven, tot Van Warwijck op 8 Mei de ankers heesch en met een bloedverwant van den sultan van Ternate, die hem om hulp had gevraagd tegen het fort op Ambon, naar de Molukken koers zette, waar hij op 22 Mei voor Ternate aankwam. Jacob van Heemskerck keerde in Juli van de Banda-eilanden naar Ambon terug, in de verwachting daar Van Warwijck met de beide andere schepen nog te zullen aantreffen; hij vervolgde bijna zonder oponthoud zijn reis naar Bantam.

Ook Steven van der Haghen, die 2 Mei 1600 voor Hila ankerde, terwijl de beide andere schepen van zijn eskader naar de Banda-eilanden afdreven, bevond dat er geen lading aanwezig was en dat er nog wel een half jaar zou verloopen voor de nieuwe oogst kon worden geplukt. Hij besloot echter op verzoek van de hoofden hulp te verleenen tegen de Portugeezen, ontbood de sloepen der beide andere schepen uit Banda met gewapend volk en zond drie sloepen met de inlanders naar het fort, waar echter een landing werd verijdeld door het vijandelijk geschut. Ook het schip zeilde nu naar het kasteel, maar de belegering moest na twee maanden worden opgegeven door gebrek aan volk bij de inlanders, waarna Van der Haghen naar Hila terugkeerde. Hier sloot hij echter een overeenkomst, waarin werd bepaald dat de Hitueezen den Hollanders behulpzaam zouden zijn een kasteel te bouwen op den heuvel Kayetto bij Hila, dat vooral moest dienen om de bewoners tegen de Portugeezen te beschermen, terwijl de Hollanders bovendien het monopolierecht van den nagelinkoop verwierven. „Dies zouden de inwoonderen alle nagelen, die zij teellden, aen de Hollanders tot zeekeren gestelden prijs verbonden wesen te leveren zonder die aen eenige andere natien te mogen vercopen” ⁴⁸⁾. Nu werd het „kasteel van Verre” gebouwd en van geschut en ammunitie voorzien. Jan Dircksz. Sonnebergh kreeg het bevel over de bezetting, die uit 27 vrijwilligers bestond. Op 18 September waren de beide andere schepen met volle lading

47) Begin en Voortganh. I, 3e stuk, pag. 26.

48) Heeres, pag. 12, ev.

uit Banda teruggekeerd en 6 October zette het eskader koers naar Bantam.

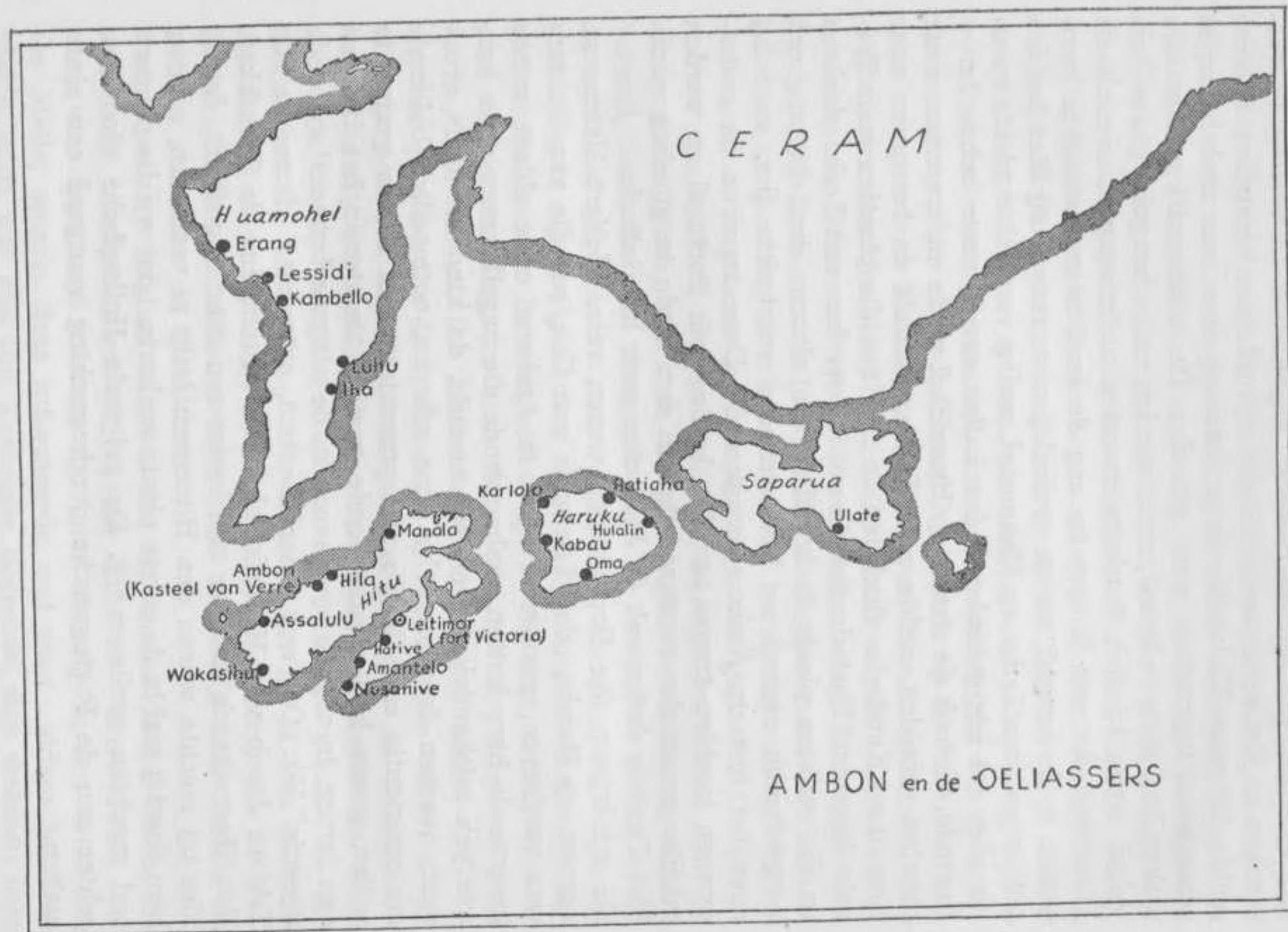
Hier ontmoette Van der Haghen Pieter Both en zijn vice-admiraal Jacob Wilckens; na gezamenlijk overleg zonden zij hun oppercommies Cornelis van Heemskerck met twee schepen naar Ambon. Deze kwam 2 Januari 1601 voor Hila ten anker en nam een goede landing nagelen in te Mamala, en Luhu op Huamohel. Het kasteel van Verre werd verlaten, want Sonnebergh achtte het met reden niet sterk genoeg om een beleg te kunnen doorstaan; de bezetting scheepte zich in. Wel kwamen de Hollanders de Hitueezen in Assalulu nog te hulp; toen de schepen daar ter reede verschenen ruimden de Ambonners en Portugeezen, die de plaats belegerden, het veld.

Cornelis van Heemskerck sloot op 6 Juni 1601 een nieuw contract met de Hitueezen, dat in de eerste plaats getuigenis aflegt van de goede verstandhouding tusschen Hollanders en Hitueezen en waarin Van Heemskerck uit waardeering, of als belooning voor zijn deugden, vrijdom van tollën en ankergelden werd verleend⁴⁹⁾. Met dat al lieten de Hollanders hun inlandsche vrienden, die nu openlijk voor hun partij hadden gekozen, zonder bescherming aan de wraak der Portugeezen over, die dan ook al spoedig zonder genade tegen deze „rebellen” zouden optreden. Van hier vertrok Van Heemskerck naar Patani.

Gerard le Roy, die in November 1601 uit Atjeh naar Bantam zeilde, ontweek daar de Portugeesche vloot onder bevel van Furtado, die weliswaar in de laatste dagen van December door Wolfert Harmensz. bij Bantam op de vlucht werd gejaagd, doch niet achtervolgd en dus niet de gelegenheid benomen de Hitueezen te tuchtigen. Le Roy, die door tegenwind de Molukken niet kon bereiken, deed Ambon aan, waar hij geen lading vond en de inwoners hem dringend om bijstand vroegen tegen de Portugeesche armada, die in aantocht was en waarvoor zij zeer bevreesd waren. De schepen verkeerden echter op de stormachtige ligplaats voortdurend in gevaar, een reden temeer voor Le Roy, die toch tegen de Portugeesche vloot niets kon uitrichten, Ambon te verlaten met bestemming Patani.

Nog voor Furtado verscheen deden de Ambonneezen en Portugeezen herhaaldelijk aanvallen op dorpen langs de kust van Hitu en veroverden Mamala. Furtado, die op 10 Februari 1602 voor

⁴⁹⁾ Heeres, pag. 13, ev.

het Portugeesche fort verscheen, begon met de vesting te versterken en liet voor zoover noodig zijn schepen herstellen. Daarna zeilde hij naar Wakasihu en onderwierp hier een aantal dorpen waar geen tegenstand werd geboden. De bewoners van Assalulu staken hun dorp in brand, maar werden tot in het gebergte achtervolgd, waar zij zich tenslotte moesten onderwerpen, evenals de Hitueezen die van hooger op aan de kust naar versterkte kampings in de bergen waren gevlucht, voor zoover zij niet konden ontkomen naar Luhu op Huamohel, welke versterkte plaats evenals Hitu tot het gebied van den sultan van Ternate behoorde.

Furtado, die ook de streek op Huamohel wilde onderwerpen waar nagelen groeiden, zeilde naar Luhu, waaruit de bewoners naar Lessidi en Kambello vluchtten en zich van die plaatsen naar Ternate begaven. Furtado liet de vestingswerken van Luhu slechten en de verlaten plaats in brand steken; daarna deed hij nog een vergeefschen aanval op het eveneens versterkte Iha, voor hij naar het fort op Ambon terugkeerde. Daar zwoeren de onderworpen hoofden trouw aan den koning van Portugal en werden talrijke zonen der voornaamsten in den lande in gijzeling gezet. Met Furtado deden ook de Jezuïeten weer hun intrede.

De misdrijven der Portugeezen waren vele. Wolfert Harmensz. vernam op Banda, „dat d'Armada van Goa, soo die van Bantam was verdreven, gearriveert was in Ambona, ende aldaer waren innemende hare hutten, omhouwende die nagelboomen ende jammerlyck mishandelende en schennende, de kinderen ende vrouwen; quamen daeromme by onse schepen, ootmoedich biddende om assistentie ende hulpe met presentatie aen d'onse geerne te willen geven hun steeden ende vesten, toelatende het bouwen van forten, in somma zy waeren in de uiterste benaetheyt ende myserie”⁵⁰⁾. Op weg naar Bantam ontmoette Harmensz. op Toeban Jacob van Heemskerck, met bestemming de Molukken. Van Heemskerck heeft er zijn leedwezen over uitgedrukt, dat zij niet bij machte waren den Hitueezen hulp te verleenen, al ging hem daarbij wel in de eerste plaats ter harte, „dat wy die plaetsen wel mochten verliesen”⁵¹⁾. De volgende Hollandsche vloot zou echter aan de Portugeesche overheersching voorgoed een einde maken.

50) Ongeteekende brief, geschreven op het jacht het Duyfken. De Jonge. II, pag. 534, ev.

51) Aan bewindhebbers. 13.7.1602. De Jonge. II, pag. 517.

Toen Steven van der Haghen op den laatsten dag van het jaar 1604 met zijn vloot uit Holland in Bantam arriveerde, ontmoette hij daar drie zoons van hoofden op Ambon, onder anderen dien van capitan Hitu. Zij wachtten reeds sinds 15 Juli op de volgende Hollandsche schepen, en zij stelden hem er van op de hoogte wat Furtado had aangericht. Zij keerden met Van der Haghen terug, toen hij 25 Jaunari 1605 met negen schepen Bantam verliet en via Djakatra, Soembawa en kaap Floris op 21 Februari des nachts aan de Noordzijde van de baai van Ambon voor anker ging, tegenover het Portugeesche kasteel, dat aan de Zuidzijde was gelegen. In denzelfden tijd was ook Henry Middleton op 20 Februari met twee schepen voor Mamala op de kust van Hitu aangekomen, drie dagen later dan Van der Haghen. Op grond van de overeenkomst tusschen de Hitueezen en de Portugeezen werd Middleton den handel geweigerd, zoodat hij een boodschapper naar het kasteel zond om vergunning te vragen; hiervoor beriep hij zich op het feit dat tusschen Engeland en Spanje vrede was gesloten. De bevelhebber van het fort, Gaspar de Mello, in angst en vreeze voor de Hollandsche vloot, gaf hem de gevraagde toestemming zonder verwijl, verzocht hem dringend naar de vesting te zeilen, waar de voorraad nagelen te zijner beschikking stond en riep zijn bemiddeling in bij de Hollanders; "but our general made the Portugal soldier believe he weighed to go to the fort, which was no part of his meaning, for that there was not any hope of good to be done for us, the Hollanders being there before us" ⁵²). Op het gerucht dat de Hollanders en Portugeezen waren slaags geraakt toonden de inlanders weinig lust met de Engelschen handel te drijven. Spoedig daarna verscheen een "messenger from the fort, which brought us certain news it was yielded to the Hollanders by composition" ⁵³), waarna het hoofd van Mamala den handel verbood, tenzij de Engelschen vergunning van de Hollanders hadden. Middleton zond toen een schip naar Banda en vertrok zelf naar de Molukken.

Toen Van der Haghen ankerde liet hij kanonschoten lossen om zijn oude bondgenooten en capitan Hitu te waarschuwen, dat hulp was opgedaagd. Korten tijd later ontving hij een brief van De Mello, waarin deze informeerde wat men „aldaer te doen hadde, ende wat aen sijn Vestinghe begeerde, den welcken hem

⁵²) Voyage of Middleton, pag. 26.

⁵³) Middleton, pag. 27.

van Konincklijke Majesteyt in Spanien toe betrouwt ware" ⁵⁴). Van der Haghen antwoordde hierop, dat zij in opdracht van graaf Maurits van Nassau het kasteel zouden innemen. Inmiddels was de vloot naar de Zuidzijde van de baai gezeild en deze maakte zoo'n indruk op de Portugeezen, dat De Mello onderhandelingen over overgave opende, hoewel het zeer versterkte front met ruim 30 stukken was bewapend en de paters en gekerstenden er op aandrongen het te verdedigen. Eenerzijds schijnt het dat De Mello zich niet op een aanval had voorbereid, anderzijds hadden de Portugeezen zich zoo gehaat gemaakt door de prediking en dwangmaatregelen, dat de gehuwde Portugeezen bij overgave wraak vreesden en derhalve een veiligen aftocht wilden bedingen. Het fort viel den Hollanders zonder slag of stoot in handen, op conditie dat de ongetrouwde Portugeezen ongehinderd naar Solor of Malaka mochten vertrekken; de gehuwden mochten blijven, mits zij den eed van trouw aan de Staten en graaf Maurits aflegden, waarvan 46 gezinnen gebruik maakten. De helft van de voorraad nagelen werd als buit beschouwd, de andere helft tegen den marktprijs overgenomen.

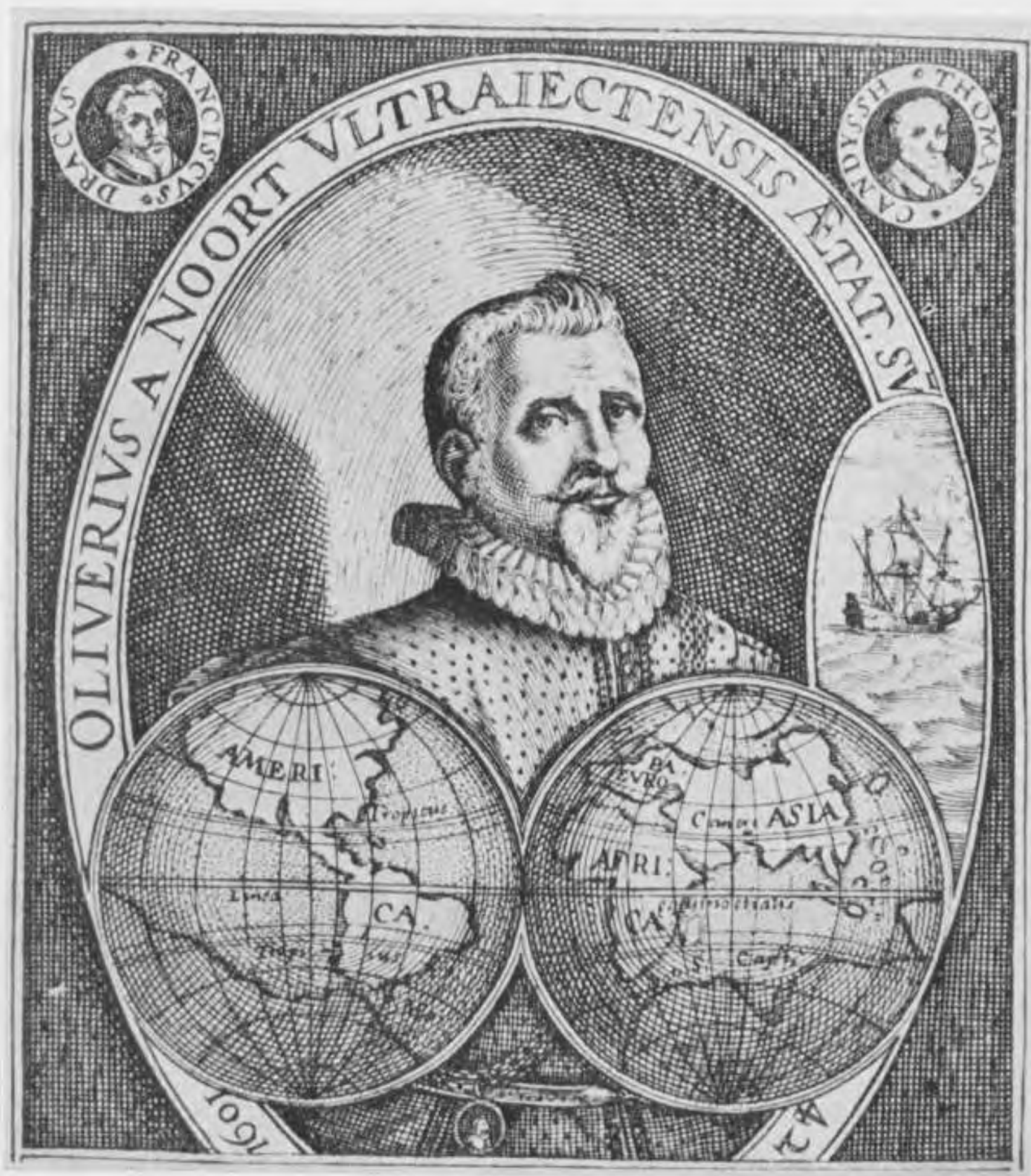
Na deze gemakkelijke, niettemin belangrijke overwinning, waardoor het voornaamste tusschenstation op den weg van Malaka of Bantam naar de Molukken en de grootste voedselschuur van deze eilanden in handen der Hollanders viel, was het zaak terwille van de bevestiging van het nieuwe gezag de geschillen tusschen de Hitueezen en de gekerstende inlanders te slechten. Van der Haghen heeft deze niet lichte taak met de hulp van enkele paters met de grootste moeite op loffelijke wijze vervuld. Hij zegde den gekerstenden bescherming toe, waarna vele hoofden van Christengemeenten, o.a. op Nusa Laut, Saparua en van Oma op Haruku, den eed van trouw aflegden, evenals vele hoofden van dorpen op Huamohel. Bovendien ging capitán Hitu namens de Hitueezen in Februari 1605 een accoord met hem aan, omdat de Hollanders hen hadden verlost van hun vijanden en hen in hun gebied hadden hersteld. Zij beloofden gezamenlijk de Hollanders tegen hun vijanden bij te staan en zonder voorkennis van den gouverneur geen nagelen aan derden te zullen verkoopen; anderzijds zou een ieder ongehinderd zijn geloof mogen belijden, „gelijk hem Godt int herte stiert offte meent zaligh te worden" ⁵⁵). Frederick de Houtman werd als gouverneur van Ambon

⁵⁴) Begin en Voortgangh. II, 12e stuk, pag. 35.

⁵⁵) Heeres, pag. 31, ev.

*Pieter Both, eerste Gouverneur-
Generaal der V.O.C.*

Olivier van Noort

benoemd, het fort kreeg een bezetting van honderd man en er werd een schip gestationneerd. Toen Van der Haghen bericht ontving dat Hollanders op Banda waren vermoord en de opperkoopman naar Luhu op Huamohel was gevlucht, teneinde daar de bescherming van den sultan van Ternate in te roepen, begaf hij zich 1 April naar de Banda-eilanden, terwijl Bastiaensz. met vijf schepen naar de Molukken werd gezonden.

Hiermede waren de moeilijkheden op Ambon echter geenszins overwonnen. De bezetting was grootendeels tegen haar wil op het fort achtergebleven, want het volk had niet als soldaten gemonsterd. Ontevreden over het gebrek aan mondkost sloegen de mannen aan het muiten, en molesteerden inlanders en Portugeezen, zoodat deze uit de omgeving van het kasteel wegtrokken en vrijwel geen leeftocht meer naar het kasteel werd gebracht. Bovendien werden de katholieke kerken geplunderd en vernield. De bemanning van het schip dat bij Ambon was gestationneerd en te Kambello op Huamohel nagelen had geladen, dwong haar bevelhebbers naar Bantam te zeilen. De Houtman wees hen uit, want met reden vreesde hij niet meer op zijn eigen volk staat te kunnen maken en hij moest rekening houden met den gevaarlijken invloed van de paters en achtergebleven Portugeezen, waaruit wellicht vijandelijkheden met de bevolking konden voortvloeien. De Portugeezen vertrokken naar Malaka, de paters naar Manila. Op al dit verontrustende nieuws keerde Van der Haghen begin Augustus met zijn geladen schip van Banda naar Ambon terug. Hij veroordeelde het optreden van de opstandige soldaten en de breuk der belofte aan de Portugeezen en paters. Later heeft men Van der Haghen in het vaderland ten onrechte beschuldigd van paapsche sympathieën en een al te clemente houding tegen de Portugeezen. In zijn verweerschrift, aan de heeren bewindhebbers gericht, vraagt hij dan ook of hij is uitgezonden als admiraal, „ofte als een zeerover ende moorder sonder trou, eer ofte gelove op vrybuyte te varen”. Ook al hebben de Portugeezen vaak hun belofte gebroken, „wat voordeel hebben sy daerover gewonnen, anders dan dat sy voor sulcke alse inderdaet waren, by allen anderen gescholden ende gehouden worden?” ⁵⁶⁾ En waarom moest men denzelfden blaam op zich laden?

Van der Haghen liet de belhamels van het muitende volk in de

⁵⁶⁾ Opgesteld door A. van Buchel. Utrechtsche Volksalmanak. 1867, pag. 170 ev.

boeien sluiten, kalmeerde de anderen en bewerkte dat weer leeftocht naar de vesting werd gebracht. Het bedreven kwaad kon hij echter niet ongedaan maken, hoewel zijn bemoeiingen tot resultaat hadden dat de inlanders hun woningen rondom het kasteel weer betrokken. Hierna zeilde hij met zijn schip naar Bantam.

In Februari van 1606 ondernamen de Spanjaarden en Portugeezen onder bevel van Acuna hun expeditie tegen de Hollanders in de Molukken en sultan Sahid, zooals wij hebben gezien, vluchtte met het schip *West-Vriesland* naar Ambon; tevens stuurde De Houtman schepen uit ter bescherming van de Ternatanen, die de wijk namen naar Sabugu en Djilolo. De tijdelijke onderwerping van de Ternatanen en de slechte reputatie van den jongen sultan Modafar had tot gevolg, dat de inwoners van de nagelplaatsen Luhu en Kambello diens gezag niet langer wilden erkennen en derhalve den Hollanders het nagelmonopolie bestreden. Met de hulp van den gezaghebber van Ternate, capitan Hitu, en vier korakora's met volk herstelde De Houtman het gezag en nam de oproerkraaiers gevangen.

Op 4 Maart 1607 verscheen Paulus van Soldt met het schip *Delft* uit Bantam, waarmee de afgezanten van Ternate terugkeerden; hij bracht de leeftocht voor de bezetting aan land en zette koers naar de Banda-eilanden.

In het laatst van deze maand arriveerde Matelieff met zijn vloot, pleegde overleg met de gezanten van Ternate inzake de voorgenomen expeditie naar de Molukken en nam in het kasteel kennis van „de ongheregeltheyt vande Hollantsche Soldaten aldaer in garnisoen liggende, soo in 't dronken drincken, als oock daer in dat elck byna een bysit heeft, 't welck den Inwoonders groote ergernisse geeft, ende maeckt datse geen treck oft affectie tot de Nederlantsche Natie connen krijgen" ⁵⁷). De Portugeezen trouwden en hadden zich hier gevestigd, de Hollanders keerden na verloop van tijd naar huis terug en verlieten de vrouw met wie zij hadden geleefd. Daar heeren bewindhebbers van plan waren de Hollandsche nederzettingen te peupleren, besloten Matelieff, zijn raad en De Houtman het volk toestemming te geven met inlandsche vrouwen in het huwelijk te treden. Op een vergadering der hoofden verklaarde Matelieff, dat wangedrag en misdrijven der bezetting streng zouden worden gestraft. Anderzijds hoorde hij van de hoofden, „dat de Hollantsche regeringe haer veel draechlijcker was, als de Portugesche, ende datse nu niet geforceert en wierden, maar elck meester was van syn goet" ⁵⁷). Zij beklagden zich

slechts, geen onderwijs te genieten. Matelieff liet de schade vergoeden die door de soldaten was aangericht en droeg Johannes Wogma, „*medicinae studiosus*” op, „twee uren voor ende twee nae middach school te houden, ende de kinderen te leeren bidden, lesen ende schrijven” ⁵⁷). Bovendien nam hij drie jongens mee, die in Holland zouden worden opgevoed; overigens geenszins pro deo, want capitan Hitu betaalde voor dit onderwijs van zijn zoon aan Matelieff twee bahar nagelen en 142 realen van achten. Matelieff had echter zijn tijd nuttig besteed, want toen hij op 3 Mei 1607 naar de Molukken vertrok was de toestand rustig.

Daar de nagelcultuur van weinig beteekenis was, daarentegen overvloedig sagu werd geoogst, bestemd voor de voedselvoorziening van andere eilanden, en deze gebieden niet te lijden hadden van den oorlog tusschen de Europeanen, kon de Hollandsche handel zich gelijdelijk ontwikkelen. Matelieff was van oordeel, dat men den handel op het fort moest concentreeren en den particulieren handel met beperkte rechten moest toestaan op de streken die om Ambon heen lagen, terwijl men de Javanen en Maleiers moest dwingen uitsluitend bij het fort handel te komen drijven. Er zou een beurtvaart op Huamohel en Ceram moeten worden onderhouden, ten dienste van het vracht- en passagiersvervoer; ja, men moest een goede verstandhouding tusschen de bevolking van Ambon en de Banda-eilanden in het leven roepen en den uitvoer van leeftocht onder toezicht ter hand nemen ⁵⁸). „Amboyn staet in goeden doene. () Doch euenwel men dient een goeden voet te nemen om 't selve eylant met goedicheyt te vercnoopen aen de Heeren Staten” ⁵⁹). Matelieff, die meermalen van juist oordeel en inzicht blijkt heeft gegeven, kondigde hiermee de controle op den inlandschen handel aan, die Coen zou verwezenlijken. Ten slotte oordeelde hij: „De staat van Amboino is voor ons versekert soo lange als er tegen de Portugesen ontrent Malaca wat gedaen wert ende voor de Spangaerts soe lange in Ternate wat te doen is” ⁶⁰).

Op 10 Maart 1608 arriveerde Paulus van Caerden met zijn vloot voor Ambon, op weg naar de Molukken, en ontmoette daar Jan

⁵⁷) Begin en Voortganch. II, 13e stuk, pag. 54, ev.

⁵⁸) Matelieff. Discours. 12.11.1608. Rott. Hist. bladen. 1871. I, 1e stuk.

⁵⁹) Claes Puyck. Relaes van den Staet van India. Rott. Hist. bladen. 1871. I, 1e stuk, pag. 337.

⁶⁰) Advies van Matelieff aan Van Caerden. 4.1.1608. De Jonge. III, pag. 235.

Rossingeyn, die een van zijn schepen terug kwam halen, dat was gedeserteerd. Dit jaar was er zoo'n groote nageloogst geweest, dat De Houtman door geldgebrek niet had kunnen verhinderen dat ruim 500 bahar door inlandsche kooplui werd opgekocht en uitgevoerd, tot schade der Compagnie. Na Van Caerden's vertrek ging De Houtman voort met het consolideeren van de binnenlandsche rust; zijn voornaamste doel was, den aanvoer van leeftocht naar het fort onder alle omstandigheden te verzekeren. Op 13 Maart 1609 sloot hij een accoord met de bewoners van Hatiaha, Kailolo, Kabau en Hulaliu op Haruku. Daarin werd o.m. bepaald, dat nagelen en leeftocht uitsluitend naar het kasteel zouden worden gebracht en daar verhandeld en dat men de Christenen in het Zuidelijk gedeelte van het eiland met vrede zou laten ⁶¹⁾. Een overeenkomst van dezelfde strekking ging hij aan met de bewoners van Rumakai, op ZW.Ceram ⁶²⁾, terwijl hij op 9 Augustus 1609 het verbond bevestigde, dat Van der Haghen in Februari 1605 met capitan Hitu en de hoofden van Hitu had gesloten ⁶³⁾. Toen Simon Jansz. Hoen, de opvolger van admiraal Verhoeff, 21 Augustus 1609 met drie schepen uit Banda voor Ambon aankwam, vernieuwde hij, zooals zijn instructie het hem gebod, op 26 Augustus het door De Houtman bevestigde verbond met capitan Hitu, den vertegenwoordiger van den sultan van Ternate en de hoofden van Luhu, Lessidi en Kambello, terwijl daarenboven de onderdanen van Ternate hun sultan verzekerden, getrouwelijk de overeenkomst te zullen nakomen die tusschen den sultan en den „prins van Holland” was aangegaan. De hoofden bedongen echter dat, behalve de reeds aan François Wittert verleende toestemming van sultan Modafar zoo noodig op Huamohel of Ceram een fort te bouwen, ook hun vergunning daarvoor noodig was ⁶⁴⁾. Waarschijnlijk werden zij door de gebeurtenissen op Ambon toch tot voorzichtigheid met de Hollanders aangemaand. Hierna vertrok Hoen weer naar de Molukken.

In 1611 werd een begin gemaakt met de peuplatie op Ambon, toen Pieter Both op 18 Februari met zijn eskader voor het kasteel verscheen en een aantal gehuwden aan land ging. Bij resolutie van 11 Februari en 11 Maart van den G.G. werd hun vergunning

⁶¹⁾ Heeres, pag. 58, ev.

⁶²⁾ Heeres, pag. 60, ev.

⁶³⁾ Heeres, pag. 31, ev. Pag. 65, ev.

⁶⁴⁾ Heeres, pag. 71, ev.

verleend voor eigen rekening met de bewoners der eilanden in de omgeving handel te drijven in eetwaren en katoenen kleedjes. Het zou spoedig blijken dat deze poging tot kolonisatie mislukte daar de vrouwen, die uit bordeelen afkomstig waren, een liederlijk leven leidden. Frederick de Houtman werd op zijn verzoek van zijn functie ontheven en opgevolgd door den opperkoopman Jasper Janssen. In het laatst van Maart zond Both een schip met leeftocht naar Ternate en zeilde zelf met zijn eskader naar de Banda-eilanden. Een jaar later keerde hij naar Ambon terug, want kort tevoren waren de Engelschen voor de kust van Ceram gesignaleerd en hadden aldaar handel gedreven.

Inmiddels was de opperkoopman Coen op 22 Februari 1613 met zijn schip uit Bantam vertrokken, via Jacatra op 19 Maart voor Ambon aangekomen, waar hij „Den staedt, casteel ende dese landen Amboyna () in tamelijk goeden doenne (vond)”, Hij moest echter ervaren hoezeer het prestige van de Hollanders door het gedrag der getrouwde lieden was geschaad, „ende d'Indianen zijn in haer zeer gheschandalyseert, wandt niet en doen dan beestelijk leven, croes ende cuss houden. Van alsulcke quade planten is weynnich hoop goede vruchten te cryghen. () Redelijcke vryheyt moet hier gegeven werden, ende dat aen deechelijcke lyeden, wandt andre sulckx niet waerd en zijn”. Daarnevens beval hij met klem aan goede leeraren uit te zenden, mannen „die cloeck, verstandigh, nederich ende vreedsaemich van geeste zijn, gelijk eenen dienaar Gods betaempt, ende niet alsulcke plompe onbesnedene idioten, gelijk hier veele voorlesers zijn; noch oock geleerde lyeden van opgheblasen ende onvreedtsamen quaden gemoet, gelijk men alhier eenighe siet ⁶⁵⁾. Coen liet ook duidelijk uitkomen, dat men van het kasteel uit geen oorlog zou kunnen voeren, omdat het daarvoor te zwak was; dat in de overeenkomst met de bewoners van Luhu, Kambello, Lessidi en de kustplaatsen op Hitu geen maximumprijs was vastgesteld, waardoor men hierover voortdurend verschil van meening had; zij verkochten bovendien tersluiks aan Javaansche en Maleische kooplui, die hogere prijzen betaalden en hun lading in Makassar en Grisse van de hand deden. Coen maakte zich evenmin illusies over de waarde van die overeenkomsten wanneer mededingers een hooger prijs boden. Dit werd al spoedig bewaarheid, toen op 1 April 1613 het Engelsche schip *Darling* uit Bantam voor Hitu verscheen. Het be-

⁶⁵⁾ Coen aan bewindhebbers. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 9, ev.

hoorde tot de vloot van Henry Middleton en deze had het scheepje naar Ambon, de Banda-eilanden en Borneo uitgezonden, want "at the Moluccas there was no hope of doing any trade" ⁶⁶). De bevelhebber John Jourdain deelde geschenken uit aan de hoofden, met het verzoek dat hem een huis zou worden aangewezen waar hij zijn goederen kon verhandelen. Hij overbood den prijs die de Hollanders betaalden met 10 realen van achten tot een maximum van 100 realen per bahar en dreigde met vijandelijkheden wanneer men weigerde. Coen bezocht Luhu, Lessidi en Kambello en riep de hoofden bijeen om hen op het hart te drukken de gesloten overeenkomsten na te komen. Zij antwoordden „alle op elcke besondere plaetse, dat sy geensins haer contract wilden vyoleren, maer by ons blyven ende den Engelschen gheen handell noch huysen soudon vergunnen, midts, seyden die van Loeho, dat ghy ons dan oock ghedachtich sijt ende u woort mede hout" ⁶⁷). Intuschen hadden de hoofden van Hitu geweigerd met den Engelschman handel te drijven, hoewel capitan Hitu het niet had versmaad geschenken aan te nemen. Jourdain vertrok toen naar Luhu, waar hij een dag voor Coen aankwam en ook daar zijn verzoek om handel te mogen drijven van dreigementen vergezeld liet gaan. Dit werd hem echter vooral door toedoen van den gouverneur van Ternate geweigerd, maar terwijl Coen naar Kambello en Lessidi voer, ten einde Jourdain daar den wind uit de zeilen te nemen, verkocht een der hoofden van Luhu, Ticos genaamd, den Engelschman een partij nagelen. De Hollanders, in Luhu teruggekeerd, eischten dat hun recht zou worden gedaan, daar zij het voorval anders als contractbreuk zouden beschouwen. „Eyndelijcken alsoo de stadt de misdaet op haer nam, () soo accordeerden naer vele disputen, dat zij tott eene boete 500 realen van achten soudon hebben ende geen doen meer met d'Engelschen soudon hebben, op pene, dat soo sy in 't perticulier wederomme met d'Engelschen handelden, soudonse met den dood straffen, ende soo de stadt wederom sulckx dede, mochten die ruwineeren, distruweeren ende daermede leven soo wy wilden, oock een casteell bouwen" ⁶⁷).

De Hollanders weigerden meer te betalen dan 50 realen van achten per bahar en Coen traineerde de onderhandelingen hierover omdat Jourdain meer bood. Toen de Engelschman aan Luhu aanbod haar boete te betalen, zonden de Hollanders hem een „schrif-

⁶⁶) Voyage of James Lancaster. Journal of the Sixth voyage, pag. 219.

telijcke insinuatie, dat hy van zijn onredelijcke proceduren soude afstaen" ⁶⁷⁾. Hierna zeilde Jourdain naar Kambello, waar hij eveneens nog een kleine hoeveelheid nagelen bemachtigde en vertrok toen van deze kusten. Zijn komst had ontevredenheid bij de inlanders gezaaid, wier hoofden dan ook tijdens de besprekingen op het kasteel, die nu volgden, de vraagprijs tot 80 realen verhoogden; hierover werd natuurlijk geen overeenstemming bereikt.

In dezen tijd arriveerden Pieter Both met zijn schepen en niet lang daarna nog drie vaartuigen uit Banda en Japan. Met deze macht zeilde men naar de Molukken en liet de onderhandelingen verder aan Jasper Janssen over. Tenslotte werden kooplieden op Luhu het eens over den prijs, voorloopig geldig gedurende een jaar, van 66 realen van achten per bahar; 16 realen meer dan de Compagnie tot nu toe had betaald, 34 realen minder dan Jourdain had geboden. Om dit poovere resultaat te bereiken had men den hoofden groote geschenken moeten geven en Coen concludeerde, indachtig de instructies aangaande het handelsmonopolie: „Men behoorde hierinne anders, te weten na recht ende natuerelijcke autoriteyt te procederen, off niet onderstaen den handel alleene te behouden" ⁶⁸⁾.

67) Coen. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 11, ev.

68) Bescheiden. I, pag. 14.

HOOFDSTUK X

Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. De Banda-eilanden.

P DE BANDA-EILANDEN TROFFEN DE EUROPE-
anen andere toestanden aan dan elders in den Archipel.
Het kostbare gewas vond gretigen aftrek bij de Javanen
en Maleiers, die een geregelde scheepvaart met jonken
onderhielden, en bij de Portugeezen. Deze hebben nimmer po-
gingen ondernomen vasten voet op deze eilanden te krijgen of ze
binnen hun machtssfeer te brengen. Zij zonder er slechts kooplui-
heen, die op enkele plaatsen handel dreven, en er soms ook lan-
geren tijd achtereen verblijf hielden. Deze eilandengroep bleef
evenals Java buiten het bereik van de Portugeezen, omdat zij aan
de peripherie van hun expansiemogelijkheid lag. Nu kochten zij
de producten van de inlandsche handelaars, in het bijzonder in
Grissee en Patani, later in Makassar en waagden zich bij den
toestand van voortdurenden onrust niet aan de verovering van
de Banda-groep. De bewoners waren ook een meer geduchte
tegenpartij dan waar elders ook, niet alleen omdat zij ondanks
den invloed van den Islam bij een deel van de bevolking, of het
drukke verkeer met vreemde handelaars nog weinig van hun
woestheid hadden verloren, zooals Tiele opmerkt,¹⁾ maar vooral
omdat zij ter verdediging van hun belangen onderlinge geschillen
opschortten wanneer hun onafhankelijkheid werd bedreigd. Dat
was in de Molukken, op Java, het Schiereiland of elders niet het
geval en daarom aldaar meer dan eens de reden waarom de
vreemdelingen zich met hun vaak geringe macht konden hand-
haven. Bovendien bestond er op de Banda-eilanden geen heer-
schappij van vorsten, en daarmee was ook de mogelijkheid ver-

1) Bijdragen. VI, pag. 149.

vallen, dat overeenkomsten werden aangegaan ten bate van een kleine groep machthebbers, die werden gesloten over de hoofden van de onderdanen heen. Hier kon in de volksvergadering ieder een zijn stem uitbrengen en de willekeur van dorpschouwen had men aan banden gelegd door hun macht en gezag te beperken. Alleen de sabanders, die den handel leidden en derhalve de belangrijkste functies voor die volkshuishouding bekleedden, waren gewoonlijk afstammelingen van de oude vorstelijke families. Natuurlijk dienden zij in die functies ook hun eigen belang, maar zij deden dit niet in den vorm van omkooprij, steekpenningen, begunstiging of door de producten te verkwanselen. Zij bedongen vasthoudend den hoogst mogelijken prijs, pleegden in hun landstreken overleg met elkaar en zochten het eigen profijt door de koopers te bedriegen met kwaliteit en gewicht.

Er bestond hier geen tegenstelling tusschen Ternataansche en Tidoreesche belangen, want Ternate heeft nimmer aanspraken op de eilanden kunnen laten gelden,²⁾ en ook al waren de bewoners die door de Portugeezen tot het Christendom waren bekeerd met mate Tidoreesch gezind, want juist zij onderhielden de betrekkingen met Portugeezen en Spanjaarden, de oude veeten tusschen Ternate en Tidore, waarvan de Portugeezen en Spanjaarden in de Molukken zooveel profijt hebben getrokken, hebben op de Banda-eilanden hun nadeeligen invloed niet uitgeoefend.

De beide partijen werden gevormd door de aanhangers van den Islam, de Oelilima's, woonachtig in het Oostelijk gedeelte van Groot-Banda, op Rosingein en in het Noorden van Banda-Neira; daarnaast door de Oelisiba's, aanhangers van voorvaderlijke instellingen of van het Christendom, in het Westen van Groot-Banda, voornamelijk in Lontor, op Neira, behalve in het Noorden, op Run en Ai³⁾. De Oelilima's dreven handel met de Javanen en Maleiers, de Oelisiba's bovendien met de Portugeezen, (deze kwamen ter reede aan de Noordkust van Groot-Banda, een weinig ten Oosten van Ortatan) en later met de Hollanders en Engelschen. Ook al stonden deze partijschappen vijandig tegenover

2) Brouwer laat in zijn „Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den Tachtigjarigen oorlog” (Zutphen 1933) voorkomen van wel, maar zoowel Van der Chijs in „Vestiging”, als Kiers in „Coen op Banda” beschouwen dit m.i. terecht als een fictie.

3) Hoe precies de Oelilima's en de Oelisiba's over de eilanden waren verdeeld valt niet met zekerheid te zeggen. Gysels geeft in zijn „Beschryvinghe van de eylanden Banda” ook voor de eerste groep Run en Ai op.

elkaar, zij hebben de eensgezindheid van de bewoners niet verbroken wanneer het handelszaken betrof, of wanneer het er om ging vreemdelingen te weren en te bestrijden, of om den tuin te leiden. De vijandschap was niet zoo groot of men was bereid tot overleg in zake den handel met de vreemdelingen.

Deze feiten mogen niet uit het oog worden verloren bij de beoordeeling van de gebeurtenissen op de Banda-eilanden na de komst van de Hollanders, die gevolgd werden door de Engelschen. Zij hadden te maken met een bevolking, onafhankelijk genoeg om het absolute vorstengezag te hebben kunnen afschudden, met een voor dien tijd ontwikkeld besef van wat het gemeenschappelijk belang eischte; bovendien onstuimig vrijheidslievend. De Portugeezen hadden hun het gebruik van vuurwapens geleerd, daarrevens was ook het koppensnellen nog een geliefkoosde bezigheid. Primitief, ruw volgens Westersche opvattingen uit dien tijd, wreed, vormden de Bandaneezen met dit al toch een in beginsel democratische volkshuishouding, welke in dien vorm uitdrukking gaf aan den wil tot gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid, aan eensgezind handelen uit naam en ten behoeve van allen, althans van zeer velen. Deze eensgezindheid kwam vooralsnog voornamelijk en uiteraard gebrekkig tot uitdrukking in den koophandel. Later, eveneens gebrekkig, in het verzet tegen het monopolistisch streven van de Hollanders en in de oorlogvoering ⁴⁾.

Het kwetsbaar punt van hun bestaan was, dat voedsel moest worden ingevoerd. Dit zou later een machtiger vijand blijken te zijn dan belegeraars. Deze bevolking bewoonde de eilandengroep in den Archipel, die voor de Europeanen de meest begeerde was, Groot-Banda, Banda-Neira, Goenoeg Api, Ai, Run en Rosingein. Zij was sedert oudsher gevormd door kooplieden, slaven of zeevaarders uit den geheelen Archipel of nog verder weg gelegen streken, die aldaar waren achtergebleven of zich er hadden gevestigd ⁵⁾. Den strijd van ruim twintig jaar die volgde hebben zij verloren, en de geschiedschrijving moest oordeelen over de oorzaken daarvan. Over het geheel keurt zij wel de verovering af, die zonder genade ten uitvoer is gebracht, maar zij aanvaardt haar, daarbij wijzend op de trouweloosheid van de Bandaneezen, op sluipmoorden en contractbreuk. Zij gaat in dat oordeel uit van

4) Mac Leod, dl. I, pag. 177, oordeelt ten onrechte, dat de Bandaneezen „maar een hoop volk van allerlei landaard zonder regeering waren”.

5) Gysels. Beschryvinghe.

de goede trouw van de Europeanen en het goed recht van overeenkomsten, door hen gesloten. Zij houdt geen rekening met de verschillen tusschen het geldende volkenrecht uit de 16e en 17e eeuw in West-Europa en het rechtsgevoel van de inlandsche bevolking van de eilanden. Haar conclusies zullen in dit hoofdstuk vanzelf aan de orde komen.

Hier moge voordien worden opgemerkt, dat zij m.i. te weinig beteekenis heeft geschonken aan de geestesgesteldheid van de Bandaneezen, want deze maakte hen tot een gelijkwaardige tegenpartij van de Hollanders. Ook al ontbeerden de bewoners de erfenis en waarden van de West-Europeesche beschaving, zij hadden ook zonder de drijfveer van de Gereformeerde leer de vrijheid van hun gemeenschap veroverd en vormden in een primitieve sociale orde een klein gemeenebest van handelaars in producten van eigen grond. Zij waren geen vrachtvaarders zooals de Hollanders, ook al waren de Lontoreezen zeevaarders, maar leveranciers, en hun belang, de hoogste prijs voor hun waren te bedingen en te krijgen, druischte lijnrecht in tegen dat van de zeevarende opkooopers, die de laagste prijs voor de waar wilden geven en dan nog in den vorm van een monopolistisch recht zonder concurrentie, bij verdrag verworven. De Bandaneezen streefden hun doel voor in feite hetzelfde resultaat evenals de Hollanders met alle middelen na; zij waren als het er op aan kwam niet minder onbuigzaam en evenzeer tot het uiterste bereid. Dit uiterste was voor hun bovendien een zaak van leven en dood, zooals ook de afloop heeft bewezen. Hun consequente houding, zoomin als het goed recht van hun gemeenschap mogen uit het oog worden verloren. Het stempelt de Bandaneezen tot tegenstanders wier geestelijke weerstand niet minder groot was dan die van de Hollanders. Zij waren slechts niet opgewassen tegen de militaire superioriteit, een van de vruchten van de Westersche beschaving. Wij hebben gezien dat de Portugeezen voor de eerste maal in het begin van 1512 met twee schepen, onder bevel van Antonio d'Abreu, voor Groot-Banda ankerden, waar zij kruidnagelen van de Molukken ruilden tegen katoenen kleedjes uit Cambaja en bovendien een jonk kochten voor den kapitein Serrao, wiens schip in een storm was verloren gegaan. In Januari 1522 zeilde het eskader van vijf schepen van Antonio de Brito en een schip en drie jonken onder bevel van Garcia Henriquez uit Grisse naar de Banda-eilanden waar zij, na door een storm te zijn uiteen gedreven, zich weer bij elkaar voegden. De Brito sloot daar het

eerste handelsverdrag, maar hij was ook de eerste Europeaan, die de tegenstand der bevolking ondervond toen hij het eiland symbolisch in bezit wilde nemen, althans er rechten op meende te kunnen laten gelden, door er een steenen pijler op te richten waarin het wapen van Portugal was gebeiteld. De Bandaneezen verhinderden dit en het duurde eenige maanden voor de vriendschap was hersteld. Van dit tweede bezoek af poogden de Portugeezen den handel der Bandaneezen met de Molukken te beperken of zelfs te verhinderen en toen de Portugeesche facteur De Mello Jusarte in 1523 op Groot-Banda een verschansing had opgeworpen, ontketende hij daarmee verzet, evenals De Brito het jaar tevoren. De Mello kon bij toeval tijdig worden ontzet door een paar Portugeesche schepen die Banda aanliepen om lading in te nemen. Twee jaar later daar teruggekeerd werd hij met begrijpelijk wantrouwen ontvangen, en met reden, want De Mello had opdracht op Groot-Banda een fort te bouwen. Toen Henriquez, met zijn schepen van de Molukken op weg naar Malaka, op de reede kwam wilden de Portugeezen op aanstichten van De Mello Jusarte de bewoners voor hun tegenstand tuchtigen, maar zij werden afgeslagen en op hun schepen teruggedreven. De Portugeezen zonden toen jaarlijks uit Malaka een schip naar de eilanden, tot zij na verloop van tijd den handel aan de Javanen overlieten, die de producten naar Atjeh en Malaka brachten. Men kan in het verloop van de geschiedenis der Hollanders op Banda tot 1614 twee perioden onderscheiden; en wel van 1599 tot 1609, toen Verhoeff met zijn vloot voor Banda verscheen en na den moord op de Hollanders de eerste oorlogstoestand optrad, en van 1609 tot 1614. Voor de Hollanders kwamen hebben de Bandaneezen getoond bereid te zijn in vrede ook met Europeanen handel te willen drijven, maar eveneens bewezen, er niet van gediend te zijn dat deze op andere wijze hun land binnendrongen en daar achter verschansingen of in forten vasten voet kregen. Door de drukke scheepvaart op Java, Atjeh, Malaka en de Molukken waren zij er zonder twijfel van op de hoogte welk doel de Europeanen nastreefden; d.w.z. van door Portugeezen op zijn minst opgedrongen handel, in afhankelijkheid. Zij mochten niet aannemen dat Hollanders of Engelschen in den aanvang vreedzamen ruilhandel wenschten op basis van overeenkomsten tusschen partijen met gelijke rechten en zij hadden dan bovendien nog met reden kunnen vreezen dat het daarbij wel niet zou blijven. De weten-

schap van wat elders geschiedde heeft er zonder twijfel toe bijgedragen, dat zij zich afzijdig hielden van de verwickelingen in de Molukken en dat zij in hun gebied eerste pogingen in dien zin met alle middelen poogden tegen te gaan; bijna een eeuw lang met succes.

Op 11 Maart 1599 vertrok Jacob van Heemskerck, vice-admiraal van Van Warwijck, met twee schepen van Ambon naar de Banda-eilanden, waar hij vier dagen later voor de Noordkust van Groot-Banda ankerde ⁶⁾. Reeds den volgenden dag kwam de sabander van Ortatan aan boord van Van Heemskerck's schip *Gelria* en den 18-den Maart werd een tijdelijke handelsovereenkomst gesloten ⁷⁾. Bovendien mochten de Hollanders "oock een huys hebben, daer sy hare koopmanschappen soudén moghen in doen, 't welcke 's daeghs daer nae by onse timmerluyden gherepareert ende versien is gheworden" ⁸⁾. Ook op Neira huurde Van Heemskerck een huis om er handel te kunnen drijven met de Javanen, die hier woonden. De Hollanders troffen op Neira hun oude vijanden en concurrenten aan, de Portugeezen, die het met leede oogen aanzagen dat de Bandaneezen liever met de nieuwelingen handel dreven dan met hen. Van Heemskerck ondervond eenige moeilijkheden met het vaststellen van de inkoopprijzen, veroorzaakt door de concurrentie met de Portugeezen en met de Javanen, die al eerder een groot kwantum van de producten hadden opgekocht. Zij wilden deze uiteraard slechts met winst van de hand doen, als het kon zelfs voor hooger prijs dan in Bantam gebruikelijk was. De vraag van drie kooplustigen dreef de prijzen omhoog, met als gevolg daarvan de ongevaarlijke strubbelingen en chicanes over het geld, de gewichten, de kwaliteit en de aflevering ⁹⁾. Zulke bijkomstigheden kenschetsten overigens den handel in dien tijd, en niet alleen dien tusschen Europeanen en inlanders; de goede trouw in de handelsovereenkomst was nog een nieuw begrip in opkomst. Met dat al, toen Van Heemskerck

6) Tiele, in *Bijdragen* VI, pag. 148 ev., beschrijft de bewoners als berucht door hun onrustigen en trouweloozen aard, verdeeld in twee vijandige partijen of bondgenootschappen. Van het eerste is mij niets gebleken en die onderlinge vijandschap werd het zwijgen opgelegd wanneer het om gezamenlijke belangen tegen derden ging.

7) Heeres, pag. 11, ev.

8) *Begin en Voortgangh*. I, 3e stuk, pag. 20.

9) *Journaal van Van Heemskerck*. De Jonge. II, pag. 427, ev.

op 3 Juli 1599 weer vertrok, liet hij twee facteurs ¹⁰⁾ en nog achttien man in Lontor en Neira, achter ¹¹⁾, met een belangrijk cargasoen ter waarde van ruim f 38000.— aan geld en goederen. Het moge als bewijs gelden van de goede verstandhouding die toen bestond. Ook sommige Portugeezen, die met hun aankopen wilden wachten tot Van Heemskerck weer was vertrokken, bleven om op de Banda-eilanden te „overwinteren”. De volgende maanden gebruikten de Hollanders, van wie een viertal in dien tijd overleed, om noten, nagelen en foeli te koopen of te ruilen voor messen en glaswerk, maliënkolders, stormhoeden, helmen, laken of bloedkoraal.

Van Veen en de zijnen bleven in goede vriendschap met de Bandaneezen, zooals blijkt uit de houding die de laatsten aannamen toen de Hollanders in de maand April 1600 ernstig gevaar dreigde. De Portugeezen beschouwden de nieuwe gegadigden voor de producten der Banda-eilanden als hun vijanden, de Javanen als ongewenschte mededingers en waar beiden dezelfde belangen hadden en door de inlandsche scheepvaart tusschen Banda en Malaka nauw contact met elkaar onderhielden, wekt het geen verbazing dat Fernao d'Albuquerque, kapitein van Malaka, den vorst van Toeban op Java kon overreden de Hollandsche kooplui op de Banda-eilanden te ontvoeren; de Portugeezen zelf beschikten niet over voldoende macht om dit te ondernemen. Een poging hunnerzijds om de belangen van de inlanders aan de hunne dienstbaar te maken, volgens de beproefde taktiek die zij sedert hun komst in de Molukken daar hadden gevolgd. Dertien jonken, met ongeveer 1500 Javanen bemand, verschenen voor Groot-Banda; onderhandelingen over de uitlevering van de Hollanders hadden echter geen resultaat.

Dit feit getuigt met meer nadruk van de goede verstandhouding tusschen de bewoners en de Hollandsche kooplui, dan men uit die passages der geschiedschrijving mag opmaken. Het bewijst niet alleen dat er met de Bandaneezen wel te handelen viel wanneer men hun geen overdreven eischen stelde, zooals V. d. Chijs

10) Adriaen van Veen en Augustijn Stalpaert van der Wiele. Van den laatste is een belangrijke memorie over den handel in O. Indië bewaard gebleven. De Jonge. III, pag. 149, ev.

11) Men mag aannemen, dat Van Heemskerck met de inwoners van Lontor en Neira overeenkomsten heeft aangegaan, al zijn de bewijzen daarvan niet bewaard gebleven. In 1602 wenschten Bandaneezen van andere plaatsen nl. ook zulk een overeenkomst aan te gaan.

terecht concludeert ¹²⁾, maar bovenal, dat de bewoners bereid waren zich ook te verzetten tegen huns inziens onredelijke eischen van de belangrijkste en op dat oogenblik machtigste afnemers van hun producten. Tot vijandelijkheden is het niet gekomen, want de Javanen trokken al spoedig af toen op 9 Mei twee Hollandsche schepen in het Gat van Lontor verschenen, de *Morgenster* en de *Maan*, die behoorden tot de vloot van Steven van der Haghen en door sterken stroom van Ambon naar de Banda-eilanden waren afgedreven. In correspondentie van talrijke bevelhebbers, kooplui of gezagvoerders van schepen leest men een oordeel over de Bandaneezen; velen, zoo niet de meesten van hen zijn beïnvloed door den loop der gebeurtenissen. Een ander, eerlijker geluid mag hier in dit verband niet ontbreken. „Het volk van dit land is redelyk van omgang en conditie, beter als de Javanen, principaal die van Tuban, overmits dat deze vrind met de Portugiesen zijn” ¹³⁾. Deze aangekomen schepen waren echter niet uitgereed door de kooplieden in wier dienst Van Veen en de zijnen op de Banda-eilanden inkochten, al hadden deze ook daarin een zeker aandeel. Na vruchteloze discussies tusschen Van Veen en den bevelhebber der schepen werd aan Van der Haghen in Ambon de beslissing overgelaten met hoeveel vracht voor ieders rekening de beide schepen moesten worden beladen. Hiervoor betaalden de Hollanders den Bandaneezen dezelfde rechten als het jaar tevoren Van Heemskerck had gedaan en zij vertrokken den 14-den September, zonder dat een onaangenaam incident was voorgevallen.

Er verliep langen tijd voor opnieuw Nederlandsche schepen zich ter reede vertoonden, maar ook in die ruim anderhalf jaar is er blijkbaar niets voorgevallen dat de verstandhouding heeft gewijzigd. Er zijn slechts schaarsche berichten uit dien tijd bewaard gebleven, want Van Veen was een zakelijk man van weinig woorden, die zijn ervaringen met de Bandaneezen niet heeft medege-deeld. Wel stuurde hij een geschenk naar den vorst van Makassar, met het verzoek in die plaats handel te mogen drijven. Dezen brief beantwoordde de vorst met een geschenk zijnerzijds en de toezegging, dat een tiental Hollanders zich als kooplui in Makassar mochten vestigen, waar zij op zijn bescherming aanspraak moch-

12) Vestiging, pag. 14.

13) Journaal, gehouden op het schip de *Morgenster*. 10.5.1600. De Jonge. II, pag. 463.

ten maken ¹⁴⁾. De Portugeezen, die immers de Banda-eilanden niet geregeld bezochten, legden zich er steeds meer op toe den inlandschen handel voor hun doel te gebruiken, nu de concurrentie met de Hollanders een factor van beteekenis dreigde te worden. Zoo kochten zij niet alleen van de Javanen, maar ook van den vorst van Tello, nabij Makassar, die voor die transacties reeds vrij belangrijke aankopen op de Banda-eilanden liet doen. Hij kon het zich dus allerm minst veroorloven de Hollanders boven de Portugeezen te begunstigen.

Na de zeeslag voor Bantam tusschen Wolfert Harmensz. met zijn scheepjes en de Portugeesche vloot onder bevel van De Mendoza, zond Harmensz. zijn vice-admiraal Hans Bouwer met twee schepen naar de Banda-eilanden en zeilde zelf met de drie resteerende naar Ternate. Den 7-den Maart volgde hij Bouwer naar Banda, waar een van diens schepen reeds volle lading had ingenomen. Teneinde in de proviandeering van schepelingen en bewoners te voorzien, stuurde hij een jacht naar Ceram om sago in te koopen, „'t welck is een specie van broot” ¹⁵⁾; men moest zich daar bovendien aangaande den handel oriënteeren. Daar ook in Banda niet voldoende lading voor al zijn schepen te krijgen was, stuurde Harmensz. begin Mei 1602 een schip en een jacht naar Ternate terug.

De Hollandsche facteurs woonden, gelijk vermeld, in Lontor en Neira, gebied van Oelisiba's. Na een verblijf van enkele weken ontving Harmensz. ook van bewoners, o.a. van Labetaka, Selamon en Rosingein, het verzoek ook in dit gebied der Oelilima's facteurs achter te laten. Als gevolg daarvan sloot Harmensz. op hun verzoek met hen een overeenkomst, waarin zij op zich namen „alle haer noten, folye ende andere waren nieuwers als tot Salama (Selamon) te verkopen ende an de Hollanders te vercoopen, () sonder aen eenighe vreemden daer van yet te verkopen, ten ware d'Hollanders de waren niet en hadden haer dienstich” ¹⁶⁾. Behalve de afspraak over wederzijdschen bijstand tegen wapengeweld van derden luidde een ander belangrijk punt, dat Hollanders, mits uit vrijen wil, straffeloos tot den Islam mochten overgaan, en Bandaneezen tot het Christendom. Een vrijwel gelijklopende overeenkomst sloot Harmensz. op 17 Juni 1602 met de bewoners

14) Zie hoofdstuk VIII.

15) Scheepstocht van Wolfert Harmensz. De Jonge. II, pag. 534, ev.

16) Heeres, pag. 23, ev.

van Poeloe Ai, op welk eiland zich dan eveneens enkele Hollanders metterwoon zouden vestigen¹⁷⁾. Het is buiten twijfel dat wij hier te maken hebben met een vrijwillig gesloten, ja aangeboden overeenkomst van de zijde der Bandaneezen en het valt moeilijk aan de hand van de schaarsche gegevens te beoordeelen hoe en op welke motieven zij is tot stand gekomen. Van der Chijs is van meening dat de bewoners waarschijnlijk niet wisten wat zij deden toen zij zich met de monopolie-bepaling in het contract aan banden legden, want voor zoover bekend was dit het eerste schriftelijke, meer of min staatsrechtelijke contract dat zij ooit sloten¹⁸⁾. Kiers betwijfelt dit, omdat zij toch eerder een overeenkomst met Van Heemskerck waren aangegaan en bovendien reeds lang met vreemde naties handel dreven¹⁹⁾. De Bandaneezen hebben ook later bewezen dat zij heel goed voor hun belang konden opkomen, en zakelijk wisten wat zij deden; zij wilden in ieder geval niet meer dan in het contract was vastgelegd. Deze contracten van Mei en Juni 1602 worden als bewijsstukken gebruikt in het oordeel over de contractbreuk der Bandaneezen en het goed recht der Hollanders, dat volk tot naleving te mogen dwingen, hetgeen bijna twintig jaar later tot zijn onderwerping en deportatie heeft geleid. Het is dienstig hier te vermelden, dat in een ongeteekenden brief, geschreven op het jacht 't Duyfken, behoorende tot Harmensz. vloot in Banda, met geen woord over deze contracten wordt gerept²⁰⁾. Het komt mij voor, dat van een monopoliebepaling bij beide partijen geen sprake is geweest. De Oelilima's wilden uiteraard den nieuwen afnemer naast de Portugeezen of inlandsche kooplui gerieven en zoowel in zijn als in hun belang werd bepaald dat de producten in Selamon zouden worden opgeslagen en afgeleverd. Deze voorraad zou alleen aan de Hollanders worden gegund, hetgeen nog niet behoeft in te houden dat men elders niet aan derden zou kunnen of mogen verkoopen. Beschikten de Hollanders niet over de gewenschte ruilartikelen, dat zou men dien voorraad natuurlijk wel aan derden moeten leveren. En wat kan Harmensz. anders hebben willen bereiken dan ten eerste, dat de Hollanders met welwillende verkoopers te doen zouden hebben, en ten tweede, dat zij zouden kunnen rekenen

17) Heeres, pag. 25 ev.

18) Vestiging, pag. 19.

19) Coen op Banda, pag. 31, ev.

20) De Jonge. II, pag. 530, ev.

op een vrij groot kwantum waren, in een centraal punt opgeslagen? Die befaamde clause beteekende voor Harmensz. ten hoogste een zekere voorkeur op derden, maar zeker niet een monopolierecht. Dat paste in dien tijd ook nog niet in de handelspolitiek van de Hollandsche kooplui. Reeds het kwantum was een niet te versmaden voordeel, want de waar werd anders voornamelijk in kleine partijtjes opgekocht. Tenslotte, ook al waren de Hollandsche facteurs op de eilanden gevestigd, de Bandaneezen kunnen niet hebben gedacht aan een monopolierecht, om de eenvoudige reden dat de scheepvaart der Hollanders toen nog bij lange na niet opwoog tegen die der inlanders; zij konden geen van de afnemers missen, zij hadden een te langdurige handelservaring om dat niet te hebben beseft, en die „monopolie-clause” kan voor hun niets anders hebben beteekend dan een bepaalde voorkeur, onder zekere omstandigheden, in een daarvoor gecreëerd centraal punt. De contracten zijn in de eerste plaats van belang omdat zij van de vriendschappelijke samenwerking getuigen en het behoeft geenszins te verbazen dat men elkaar wederzijds bijstand tegen derden beloofde; wellicht dachten beide partijen hierbij in het bijzonder aan de Javanen. Dit is natuurlijk ook aanleiding geweest dat men zakelijk nader tot elkaar kwam. Een ander punt is de geloofsvrijheid; het wijst er op dat de Hollanders waarschijnlijk wel eens met te grooten nadruk of pressie het Christendom hebben gepredikt.

Toen Harmensz. met zijn drie resteerende schepen op 24 Juni 1602 naar Bantam vertrok, zonder zijn geladen schepen te willen wagen aan een tweeden strijd met de Portugeesche vloot, die Ambon tuchtigde, werd hij vergezeld door Van Veen en zijn gezellen, die naar het vaderland terugkeerden. Ondanks het gevaar dat van Portugeesche zijde dreigde, bleven vijftien Nederlanders op Banda achter, hoewel de nuchtere Harmensz. er rekening mee hield dat die plaats verloren zou gaan wanneer niet spoedig andere schepen arriveerden. Misschien beschouwde hij dit ook wel als een verplichting, voortvloeiend uit het contract.

Inmiddels waren dertien Engelschen onder bevel van Thomas Keith op 6 Maart met een pinas uit Bantam vertrokken, met bestemming Banda. Na een zwerftocht van twee maanden werden zij door voortdurenden tegenwind gedwongen naar Bantam terug te keeren.

Van wat er tusschen Juni 1602 en het voorjaar 1605 op de Banda-eilanden voorviel is zoo goed als niets bekend. De opperkoopman

De Bitter en zijn gezellen geraakten in moeilijkheden, waarbij een vijftal Nederlanders het leven lieten. De reden daarvan kan niet zijn dat de Bandaneezen het contract ongedaan wilden maken, want toen in 1605 weer Hollandsche schepen arriveerden bleek niets van een vijandelijke houding of onwil hunnerzijds. In den zomer van 1602 waren de Hollanders echter gedwongen de eilanden te verlaten. De Bitter ging naar Luhu op Huamohel en stelde zich daar onder bescherming van den sultan van Ternate; over zijn gezellen wordt niet meer gerept ²¹⁾. Men mag aannemen dat een persoonlijk geschil de aanleiding is geweest en dat de Hollanders de godsdienstvrijheid niet hebben gerespecteerd. Wellicht komt het met de waarheid overeen dat zij enkele landgenooten, die Mohammedaan waren geworden, op Neira in het huis van een priester hebben gedood, waarna de Bandaneezen zich niet onbetuigd lieten ²²⁾. Het bewijst in ieder geval dat De Bitter niet was opgewassen tegen de overigens niet eenvoudige taak welke zijn voorganger Van Veen zoo goed had vervuld. Van Warwijck stuurde in de eerste dagen van December het jacht 't P a p e g a y k e n met een cargasoen van 31000 gld. naar Banda, om daar lading op te koopen voor het schip d e M a e n, dat het jacht zou volgen. Dit laatste houdt waarschijnlijk in dat hij wist, dat er op Banda geen facteurs meer verblijf hielden, die dan immers een zekeren voorraad zouden hebben opgekocht ²³⁾. Uit niets blijkt dat dit jacht of het schip de Banda-eilanden hebben bereikt. Toen Steven van der Haghen in 1605 voor Ambon bericht ontving dat De Bitter zich in Luhu bevond, (het feit dat er geen facteurs meer op Banda waren was voor hem blijkbaar nieuw) zond hij het jacht het D u y f k e n naar Banda met opdracht de handel met de Bandaneezen te herstellen; een andere opperkoopman en personeel maakten de reis mee. Betoonden de bewoners zich onwillig, „dat men haer daer thoe met geweld soude dwingen, also die Oost-Indische Compagnie grotelicx aen die negotie gelegen was ende geschapen die Engelschen daer geheel sacht in die ne-

21) Op 18 November 1602 bereikten 11 Hollanders Bantam, die, komend van Banda, bij Boeton schipbreuk hadden geleden met hun met noten en foelie geladen prauw. Van der Chijs veronderstelt, dat dit wellicht de overlevenden van Banda waren. (Vestiging, pag. 20). De Bitter kan echter niet onder hen zijn geweest.

22) Heeres, pag. 36.

23) Begin en Voortgangh. I, 11e stuk, pag. 69. Dit bevestigt de meening van Van der Chijs, vermeld in noot 21.

gotie te comen tot groot achterdeel van die Hollanders daer die Bandanesen doen niet veel om gauen al bleuen se wech" ²⁴). Hij volgde zelf met een schip op den 1-sten April en nam een aantal Bandaneezen mee die uit Portugeesche slavernij waren bevrijd, en houtwerk, afkomstig van een der Portugeesche kerken op Ambon, bestemd om op Banda een stevig huis te bouwen. Nog vóór hem of zijn jacht was voor het eerst een Engelsch schip voor Lontor verschenen. De *A s c e n s i o n* behoorde tot de vloot van Henry Middleton, stond onder bevel van Christophor Colthurst en was van Ambon naar de Banda-eilanden gezonden, waar het op 20 Februari 1605 ankerde. De komst van deze nog onbekende kooplustigen kan den Bandaneezen slechts aangenaam zijn geweest. Zij verschaften Colthurst lading en dit schijnt ook Van der Haghen niet als inbreuk op de contracten te hebben beschouwd, want de Hollandsche schepen en de *A s c e n s i o n* lagen wekenlang op de reede en Van der Haghen deed geen pogingen den concurrent te verjagen. L'Hermite berichtte dat de inwoners van Lontor „d'eerste (syn) geweest die den Engelsman Dmilton (Colthurst' admiraal Middleton) vrye handelinge hebben verleent" ²⁵). Ook hij beschouwde dit blijkbaar niet als in strijd met de overeenkomst. Uit niets blijkt dat de Bandaneezen een geheim verdrag met de Engelschen zouden hebben gesloten, zooals Tiele voor mogelijk houdt ²⁶). Zij hebben buiten de stapelplaats voor de Hollanders, Selamon, eenvoudig aan een nieuwen kooper verkocht en daarmee de Hollanders ook niet geschaad. Van der Haghen, die immers heel spoedig bereid was geweld te gebruiken, zou deze gelegenheid ook niet hebben laten voorbij gaan het den concurrent in te peperen.

Of Van der Haghen den moord op de Hollanders heeft opgehelderd is niet bekend; over zijn verblijf van begin April 1605 tot 5 Juli zijn geen aantekeningen bewaard gebleven. Nadien heeft hij vooral pogingen aangewend om de geschillen tusschen de Oelili-ma's en Oelisiba's bij te leggen en met dat doel enkele vergaderingen met de hoofden belegd, overigens zonder resultaat. De onderlinge vrede was natuurlijk in het belang van de kooplui die zouden achterblijven. De Bandaneezen bleven, hun gewoonte getrouw, solidair tegenover de vreemdelingen en hielden hen wijse-

²⁴) Journaal van Steven van der Haghen. 6.3.1605. Tiele. Documenten, pag. 298.

²⁵) 20.8.1612. De Jonge. III, pag. 389.

²⁶) Tiele. VI, pag. 230.

lijk op een afstand. Van der Haghen heeft inderdaad ernstige pogingen aangewend opdat de bewoners „in goede eenicheit mochten leuen ende met malcanderen omme gaen als broeders ende niet in continuelen crijch ende oorloch malcanderen in den gront bederuende, gelijk se te voren gedaen hadden” ²⁷⁾, maar de Bandaneezen gaven er de voorkeur aan hun boontjes zelf te doppen. Strubbelingen met de Hollanders kwamen niet voor en op 13 Juli 1605 sloot Van der Haghen een nieuw contract met de hoofden, uitgezonderd met die van Lontor. Dit laatste moet eerder geweten worden aan de inheemsche geschillen dan aan opzet, de Hollanders te willen dwarsboomen. Dat zou ook geen voordeel hebben opgeleverd, al was het reeds omdat men ook ongehinderd aan de Engelschen kon leveren.

De inhoud van dit contract kwam in hoofdzaak overeen met dat, door Wolfert Harmensz. gesloten. Ten onrechte wordt echter te weinig beteekenis gehecht aan een bepaling, waarmee de Hollanders verstrekkende verplichtingen op zich namen. „Mede sullen alle de overheijdt van 't landt Banda met die van de eijlanden gehouden wesen, alle haere nooten ende foeillie te verkoopen tot all zulcke prijse als men met den anderen zall accorderen, ende overeen komen, welcke Hollanders maken zullen, dat die van Banda van alderhande coopmanschappen ende victualie sullen voorsien werden, als ook mede van goudt en zilver, maer zullen well mogen handelen met andere natien die coopmanschappen brengen haer dienstigh ende die de Hollanders niet en hebben” ²⁸⁾. De Bandaneezen waren aangewezen op invoer van voedsel. Ten eerste verbond de geciteerde bepaling derhalve den verkoop van de producten aan den aanvoer van voedsel, ten tweede sloot zij het monopolierecht uit, want onder koopmansgoederen die de Hollanders nièt konden aanbieden kon men ook zonder kwaden wil alle artikelen verstaan. De Bandaneezen verplichtten zich de Hollandsche facteurs in vrede te laten en zoo noodig in bescherming te nemen; dit was Van der Haghen's positief resultaat. Andere voorkeursrechten kreeg hij niet. Men krijgt den indruk dat de Bandaneezen slimmer waren dan de Hollanders. In ieder geval geeft ook genoemd artikel te kennen dat zij hun belang begrepen en dat zij geen monopolierecht verleenden. In feite schiep ook dit contract slechts de mogelijkheid tot een wederzijdschen handel, die af-

27) Tiele. Documenten, pag. 300.

28) Heeres, pag. 38.

hankelijk was van den aanvoer van koopmansgoederen. Van der Haghen heeft geweten dat de aanvoer van voedsel een belangrijke kwestie voor de bewoners was, hij zou anders niet ongeveer tien ton rijst „aan de armen” ten geschenke hebben gegeven, alsmede drie schotels met opium.

Op 31 Juli vertrok Colthurst en den volgenden dag haastte Van der Haghen zich naar Ambon, waar de toestand zich ernstig liet aanzien. Hendrick van Bergel bleef als opperkoopman met een aantal landgenooten op Banda achter. Eenige dagen later volgde het jacht 't D u y f k e n, dat nog lading had ingenomen.

In het jaar 1606 liep alleen ditzelfde jacht Banda nog eens aan, op de terugreis van een ontdekkingsstocht naar Nieuw Guinea. Op het bericht dat een Engelsche vloot in aantocht was gaf Matelieff in November een geheime instructie aan den schipper van het jacht M a d a g a s c a r, zoo snel mogelijk met koopmansgoederen en geld naar de Banda-eilanden te zeilen en zooveel en zoovaak mogelijk lading naar Ambon te vervoeren. Het is niet bekend of dit is geschied.

Toen Paulus van Soldt in April 1607 met het jacht D e l f t voor Neira ankerde om hier goederen, geld en voedsel te brengen, trof hij er het schip M e d e m b l i k aan, dat reeds geladen was aangekomen. Op last van Matelieff vertrok Van Soldt reeds op 13 April tezamen met de M e d e m b l i k naar Bantam.

Toen in het laatst van November het Engelsche schip C o n s e n t in Bantam was aangekomen, dat spoedig door andere zou worden gevolgd, zond Matelieff een jacht met cargasoen naar de Banda-eilanden, waar de facteurs niet meer over goederen en geld beschikten ²⁹⁾; het bereikte in 't begin van 1608 zijn doel. In Mei van datzelfde jaar verschenen drie schepen van de vloot van Paulus van Caerden, T e r V e e r e, C e y l o n e n G r o o t e Z o n, onder bevel van den vice-admiraal Adriaan Maertsz, die volgeladen weer vertrokken en in Augustus zeilde het half geladen schip Z e e l a n d van Banda naar Bantam. Tijdens zijn verblijf hadden Hendrick van Bergel en zijn gezellen in goede verstandhouding met de Bandaneezen geleefd; ongeregeldheden kwamen niet voor.

Uit het voorgaande is gebleken dat de Bandaneezen zich gedurende het eerste decennium van hun contract met de Hollanders niet onredelijk of onbetrouwbaar hebben gedragen en dat er, met

²⁹⁾ Ook Matelieff nam dus aan dat het contract met de Bandaneezen leveranties aan andere Europeesche kooplui niet uitsloot.

uitzondering van den moord op de vijf Hollanders in 1602, waarvoor geen feiten ten nadeele van de bewoners bekend zijn, geen strubelingen zijn voorgevallen. Zij hebben handel gedreven en daarbij op vreedzame wijze verhinderd dat vreemdelingen zich in binnenlandsche geschillen zouden mengen. Zij hebben in de gesloten overeenkomsten blijk gegeven van goeden wil en deze bepalingen niet geschonden. Reeds in dien tijd werd de meening van talrijke Hollandsche gezaghebbers over de Bandaneezen niet door de feiten bevestigd. Zij heeft zonder twijfel mede post gevat uit wrevel, omdat de Bandaneezen met zooveel succes inmenging in hun privé-zaken hebben weten te vermijden. Zoo schreef Jacques L'Hermite in November 1608 aan HH. XVII: „Ick vrees sooder geen ordre in dit eylandt gestelt en wort eens qualick sal affloopen, want dagelycx in moetwille toenemen en daer en is nyet wel remedie toe, tensy dat men se met geweld dwinght, dwelck oock zyn zwarichheden heeft”³⁰⁾. En Matelieff, die overigens zelf niet op Banda is geweest, stelde in een discours uit den jare 1607 zijn superieuren voor, op zekere voorwaarden den vorst van Makassar behulpzaam te zijn de Banda-eilanden te veroveren, „mits bedingende, datter niemant en soude moghen comen laden als wy ende dat wy de foelie ende noten hem soudens afnemen tot een seeckeren prys, te weten, gelyck die nu tegenwoordich is geldende”³¹⁾. Het oordeel van Matelieff en l'Hermite over de Bandaneezen als geboefte is herhaaldelijk lichtvaardig nagepraat; eenerzijds in het belang van de Compagnie, anderzijds omdat ook kooplui, die toch aan de bona fide handelsovereenkomst een zedelijke waarde toekenden, er geen bezwaar in zagen middelen te gebruiken die zij van concurrenten veroordeelden. De concurrentie bedreigde den zekeren aankoop, de prijzen, de winst. De mogelijkheid tot verovering is althans door Matelieff aanbevolen, door l'Hermite in uitzicht gesteld. Het bezit der Bandaneezen werd de inzet van den concurrentiestrijd tusschen Europeanen. Voor zoover men aan de hand van de schaarsche gegevens over het leven der Hollandsche kooplui in die jaren op de Banda-eilanden kan nagaan, is het ongunstig oordeel over de bewoners ook gebaseerd op hun gewoonte, koopmansgoederen op te eischen tegen een door henzelf vastgestelden prijs en bovendien hun schulden eerst te betalen wanneer het hun paste. Er is reden om aan te nemen dat de

30) De Jonge. III, pag. 251.

31) Discours op den staet ende handel van Indiën. 1607. Vestiging, pag. 31.

bewoners in dit opzicht de artikelen van de overeenkomsten niet hebben geëerbiedigd en wellicht hebben zij daarbij ook pressie uitgeoefend of de facteurs gedreigd. Uit de goede verstandhouding tusschen Van Bergel en de bewoners mag echter eveneens worden geconcludeerd, dat het met die bedreiging zoo'n vaart niet liep; het kan bovendien in het belang van den handel zijn geweest credit te verleen. Het groote bedrag aan uitstaande vorderingen ³²⁾ heeft in ieder geval de bevelhebbers in Bantam met zorg vervuld; was er sprake van kwaadwilligheid dan liep men kans groote schade te zullen lijden.

De komst der Engelschen veranderde de situatie voor hun voorgangers. De Hollandsche scheepvaart op Banda was sedert 1599 wel niet van veel beteekenis geweest, maar men had toch steeds lading gekregen zonder gevaar te moeten duchten van de bevolking en de Portugeezen, of veel last te hebben van andere handelaars. Die positie was echter afhankelijk van de vriendschap der bewoners en men was machteloos wanneer met de komst van nieuwe gegadigden de prijzen zouden stijgen. De strijd om den handel met lage prijzen en hooge winsten begon.

In December 1608 zeilde een Engelsch pinas van Bantam naar Banda, waar de kooplui Browne en Sidall achterbleven om een lading voor een volgend schip op te koopen. Op 8 Februari van het volgende jaar verscheen reeds de *Hector*, onder bevel van William Keeling. Hij werd met saluutschoten door de Hollanders verwelkomd, waaruit men mag opmaken dat de kooplui ter plaatse hen niet als gevaarlijke concurrenten beschouwden en dat zij nog min of meer onkundig waren van de handelspolitiek hunner gezaghebbers. Keeling bood den Bandaneezen een brief van den koning van Engeland aan, overhandigde geschenken en verwierf verlof een factorij op Neira op te richten. Terwijl hij onderhandelingen aanknoopte met de bewoners van Lontor kwamen op den 16-den twee Hollandsche schepen uit de Molukken aan, behorend tot de vloot van Paulus van Caerden, die inmiddels met zeventien man in handen van de Spanjaarden was gevallen. Ook de bevelhebbers van deze schepen brachten Keeling een vriendschappelijk bezoek. Dat verhinderde niet dat de concurrentiestrijd onmiddellijk begon, want toen Keeling met veel moeite met de bewoners van Lontor overeenstemming had bereikt over den inkoopsprijs der producten, boden de Hollanders een hooger, zoo-

³²⁾ In 1609 bedroeg dit ongeveer 20000 realen van achten.

dat de Engelschman gedwongen was de producten van zijn concurrenten te koopen wilde hij lading krijgen³³). Den 23-sten Februari nam Keeling revanche door een geheime overeenkomst te sluiten met de hoofden van Poeloe Ai, waardoor alleen hij toestemming kreeg daar een factorij op te richten, hetgeen de Hollanders zonder succes poogden te verhinderen. Op 8 April ankerde een groote vloot voor Banda-Neira, bestaande uit zes schepen en twee jachten, onder bevel van admiraal Pieter Willemsz. Verhoeff. Na enkele dagen verschenen nog een schip en twee jachten van de vloot van Verhoeff, die eerst de kust van Koromandel hadden bezocht. De Hollanders beschikten toen derhalve over negen schepen en vier jachten.

Tot juist begrip van de gebeurtenissen die volgden moet worden vermeld dat reeds in 1607 onderhandelingen gaande waren over vrede of wapenstilstand tusschen den Spaanschen koning en de Nederlanders. Beide partijen gingen ervan uit te behouden wat zij bezaten, of nog tijdig te heroveren wat men had verloren, alvorens de vrede dit laatste onmogelijk maakte. Een snelzeilend jacht werd Verhoeff nagezonden, die met zijn vloot Texel reeds op 22 December 1607 had verlaten, bereikte 26 December 1608 Bantam en zeilde hem vandaar tegemoet in de richting van Malaka. Zoo ontving Verhoeff geheime lastbrieven; de inhoud had verstrekkende consequenties, omdat inderhaast de doelstelling van den handel werd gewijzigd van vreedzaam overleg op basis van bona fide overeenkomsten, in den handel met voorkeursrechten, die zoo noodig met geweld moesten worden verworven of gehandhaafd. Voor de onderhandelaars in Europa moge dit noodzakelijk zijn geweest, zoo men wil een dwangpositie, het doel was dan toch het grootst mogelijke profijt, en niet alleen op basis van de werkelijke toestand, maar op handelsbetrekkingen die nog inderhaast en met alle middelen moesten worden uitgebreid. Tegen deze gewinzucht was zelfs het beginsel van de goede trouw der Hollandsche kooplieden en hun verdragen niet bestand, waardoor zij zich dan toch wilden onderscheiden van de Portugeesche of Spaansche overaars. In een memorie van 11 April 1608 werden door bewindhebbers: „de eylanden van Banda op 't allerhoochste gerecommandeert, als sijnde dese landen der Compagnie daer aen op 't alderhoochste gelegen; daerom so moest men geen arbeyt, moeyte noch

33) We payed the Hollanders under-hand price, else we must have been idle. (Keeling. Voyage to Banda. Purchas. II, pag. 530).

onkosten daerinne sparen, ja alle dinghen verbij ghaen, om de Moluques en de eylanden van Banda boven alle in onze vriendschap en contract te vercrijgen" ³⁴⁾. In een memorie van den 4-den Mei 1609 omschreven zij hun zienswijze in den breedte. „In stilstandt van waepenen ofte treves sullen oock weesen alle onse geallieerde vrunden in Africa, Asia ende alle plaetsen in Oost-Indien, die vooralsnu geallyeert syn ofte noch met ons zullen in alliantie, vriendschap ende contract comen, geduerende den tyt van twee jaeren nae date van desen off dat wy daeraff de weete ofte advys alhier mogen hebben of half meerte 1611 toecomende. () de condityen sulcx syn, dat de eene partye nyet en sall mogen vaeren, daer de ander partye het gebiet off contract heeft, soo moet men nu sien, dat wy daer mede ons proffyt doen en het is nu den rechten tyt, dat ghylieden het vaderlant ende de Compagnie merckelycken dienst cont doen. Dat is, dat ghylieden terstont en sonder eenich uytstell bestelt dat op alle plaetsen van importancie daer de Comp. proffyt en goeden handell soude connen doen, worden gesonden bequaeme personen, die den Indianen aengenaem syn. () ende so () noch eenighe andere persoonen off plaetsen syn, daermede ghy acht, dat dienstelycken soude wezen contracten te hebben sult die oock sien te bevorderen, ende voornaementlyck so recommanderen wy ul. de plaetsen van de Moluques ende eylanden van Banda op 't allerhoochste, als synde dese landen en der Compagnie daeraen opt allerhoochste gheleegen"; ³⁵⁾.

Zij laat aan duidelijkheid niets te wenschen over en behelst niet minder dan dat het oorspronkelijke doel van de scheepvaart op Indië, de producten te laden aan de bron, de stapelplaats der vijanden in Portugal te mijden en de landsvijanden door concurreerenden handel afbreuk te doen, was achterhaald door de consequentie van monopolie, ten eerste om den vijand te treffen, daarnaast om zeker en meerder gewin. De stap van koopvaart naar verovering, van handel naar bezit, van facteurs onder bescherming van de bevolking naar kolonisators en heerschers.

In het bezit van deze instructie verscheen Verhoeff op Banda, met de opdracht een monopolieovereenkomst met de Bandaneezen te sluiten en zoo noodig met geweld een fort te bouwen. Het contract zou ook alleen zin hebben wanneer de bewoners door de macht van een fort gedwongen zouden kunnen worden hun verplichtingen

³⁴⁾ De Jonge. III, pag. 92.

³⁵⁾ De Jonge. III, pag. 309, ev.

na te komen. De aanwezigheid van het Engelsche schip of de steun van ongeveer 1500 Javanen, die op de eilanden vertoefden, zullen hen hebben aangemoedigd zich tegen de plannen der Hollanders te verzetten; het is buiten kijf dat deze niet strookten met hun handelstraditie. Dat wil zeggen, hun restte weinig anders dan de onderhandelingen te rekken, te saboteeren en een gunstig oogenblik af te wachten om zoo noodig toe te slaan, want zij waren niet van plan zich voetstoots te schikken en hun onafhankelijkheid prijs te geven. Men wist ook maar al te goed hoe het in de Molukken was toegegaan toen de vreemdelingen daar eenmaal vasten voet hadden gekregen. Op 19 April liet Verhoeff een brief van Prins Maurits in het Portugeesch en Maleisch aan meer dan 200 hoofden voorlezen, inhoudend, hoe de prins had vernomen, dat de Hollanders ongeveer zes jaar (?) in Banda handel hadden gedreven, hierbij aanvankelijk groote kosten makende, om te bewerken dat zij het monopolie (?) van de muskaat- en foelieinkoop zouden verkrijgen, hetgeen inderdaad in ruil voor groote geschenken aan de Hollanders was beloofd, maar niet nagekomen. Ieder jaar kwamen klachten binnen over verkoop aan andere volkeren; ook van geweld en overlast, den Hollanders aangedaan, was dikwijls sprake. De prins eischte nu, dat men hun zou toestaan een vesting op een van de eilanden te bouwen, waarin zij zelf bescherming konden vinden, en ook bij aanvallen van Portugeezen en andere volkeren de inlanders konden beschermen. De benodigde grond, de bouwsteen en alle verdere benodigdheden zouden naar genoegen worden betaald ³⁶). De Bandaneezen bleef de keuze tusschen vrijwillige onderwerping of oorlog; na de beslissing te hebben getraineerd gaven zij voor den vorm hun toestemming, maar terzelfder tijd trokken vrouwen en kinderen uit den Zuid-oostelijken hoek van Neira de bergen in, en wierpen de mannen versterkingen op. Toen de Hollanders daar op 25 April 700 man aan land zetten waren de woningen verlaten, „'t welcke haer seer wel te passe quam om te logieren”, maar dat toch op zijn minst een aanwijzing was dat de Bandaneezen geenszins van harte instemden met den gang van zaken ³⁷). Zij hadden uiteraard

³⁶) Terpstra. Buitenlandsche Getuigen, pag. 67, ev. Deze brief is op zijn minst niet overeenkomstig de waarheid; hij is nl. pasklaar gemaakt voor het beoogde doel, zooals uit het voorgaande blijkt.

³⁷) Tiele. III, pag. 96, merkt op, dat de Bandaneezen hun toevlucht namen tot verraad, omdat zij volstrekt niet van plan waren zich te laten dwingen. Men kan in dit geval bezwaarlijk van verraad spreken.

hulp gezocht bij de Engelschen en Keeling „propounded (as (he) had sundry times formerly done) the formall delivering of Banda, to the use, and in the Name of his Majestie of England, our Sovereigne, before the Hollanders did land, or begin their purposed Fort”³⁸⁾, waarop zij natuurlijk al evenmin ingingen; zij zouden dan in ieder geval het kind van de rekening zijn geworden. Het fort werd tenslotte opgebouwd op een oude Portugeesche versterkte loge, waaraan vier bolwerken werden toegevoegd, bewapend met 36 kanonnen; zij omringden een aantal gebouwen³⁹⁾. Wel gelukte het Keeling korten tijd later een overeenkomst te sluiten met de hoofden van Poeloe Ai en Poeloe Run, “for all their Spice, () and not to sell or part with the Hollanders one Cattee thereof”⁴⁰⁾. De inlanders lieten zich niet verleiden door het geld en de voordeelen die de Hollanders boden en het was ook slechts aan de tusschenkomst van Keeling te danken dat Hollanders, die op deze eilanden aan land gingen, het leven er af brachten. Dit schonk den Bandaneezen een gelegenheid opnieuw besprekingen voor te stellen over de prijzen der producten. In elk geval is het waarschijnlijk de reden dat Verhoeff geen wantrouwen koesterde toen de inlanders hem den 21-sten Mei verzochten den volgenden dag met zijn breeden raad aan land een vriendschappelijke bespreking te willen houden. Verhoeff gaf hieraan gevolg, begeleid door 150 soldaten. Nabij het stadje Rada liep hij echter met de leden van zijn breeden raad op kinderlijk eenvoudige wijze in een hinderlaag; het kostte dien dag hem en 41 anderen het leven en velen van hen het hoofd. Den volgenden dag werden de lijken van vijf gijzelaars gevonden, sneuvelde een Hollander en werden op Groot-Banda Hollandsche assistenten en kooplui vermoord. Op Poeloe Ai werden zij door Keeling in bescherming genomen. De indruk die deze geslaagde overrompeling in den Archipel maakte was zoo groot, dat nog jaren later de uitdrukking gebezigd werd „op syn Admirael's Verhoeven leeren bitcharen” (beraadslagen)⁴¹⁾.

38) Purchas. II, pag. 531.

39) Zie afbeelding in Begin en Voortgangh. II, 15e stuk, naast pag. 51.

40) Purchas. II, pag. 533.

41) Keeling vermeldt: Simon Hoen, Vice-admirall, came aboard me, giving me many thanks, for kindnesses shewed to the Dutch at Puloway. (Purchas. II, pag. 535). Er is ook geen reden om aan te nemen dat Keeling op de een of andere wijze een dubbelhartige rol zou hebben gespeeld, of voor de Bandaneezen partij hebben gekozen, zooals De Jonge. III, pag. 98, noot,

Van de zijde der Bandaneezen stond dit gelijk met een oorlogsverklaring, die dan ook den 24-sten Mei door de Nederlanders werd beantwoord. Vice-Admiraal Hoen droeg nu het commando. Direct na de overval betuigden de bewoners van Ortatan hun vredelievende gezindheid, maar reeds een dag later bracht een lid van het personeel van de Hollandsche loge in Ortatan de eisch over, dat zijn landgenooten het fort moesten verlaten en met hun schepen vertrekken; slechts enkele kooplieden mochten achterblijven, evenals vroeger. De Hollanders gingen hier niet op in; zij lieten de oorlogsverklaring op alle eilanden bekend maken en verwoestten de omgeving van het fort, dat den naam Nassau had gekregen, tot over een afstand van een uur gaans. Op 13 Juni was de sterkte zoover gereed dat er garnizoen in kon worden gelegd, onder bevel van Jacob de Bitter, en kort daarop kon zelfs een schip vertrekken, waarschijnlijk door Javanen en andere inlandsche handelaars van lading voorzien. Op 15 Juli ondernamen de Hollanders een aanval op Labetaka. Nadat de eerste aanval van zes compagnieën met geschut en steenworpen was afgeslagen, werden de inwoners in den rug aangevallen en op de vlucht gedreven, „da es dann an ein grosz würgen gangen, denn man keines Menschen verschonet, sondern alles mit Weib und Kindt, Jung und Alt zugleich erschossen vnd erstochen hat”⁴²⁾. Er werden echter geen ernstige pogingen ondernomen de versterkingen in het gebergte aan te vallen en een aanval op Selamon op Groot-Banda werd met verlies afgeslagen. Van 7 tot 10 Augustus gaven de Bandaneezen te kennen vrede te willen sluiten. Zij waren na de geslaagde verdediging van Selamon nog geenszins verslagen; waarschijnlijk is, dat dreigend tekort aan voedsel hen noopte, want ter bekrachtiging van den vrede schonken de Hollanders hun tegenstanders 20 last rijst. Na onderhandelingen, door Hendrick van Bergel gevoerd, kwam de vrede tot stand.

Dat de overwonnen partij niet werd gespaard blijkt uit de bepalingen van het eeuwig verbond, gedateerd 10 Augustus 1609, „en

veronderstelt. Hijzelf bevond zich op Ai toen de moord op Verhoeff en de zijnen plaats vond. Hij heeft eenerzijds met de inlanders handel gedreven, bleef anderzijds op goeden voet met de Hollanders en heeft bewezen in zeer moeilijke omstandigheden voor zijn taak berekend te zijn. Er is evenmin reden om aan te nemen dat Keeling door middel van geheime lichtsignalen de Bandaneezen op de hoogte zou hebben gesteld van militaire operaties der Hollanders.

42) Terpstra. Buitenlandsche Getuigen, pag. 72.

onveranderlijke broederlijke vriendschap, in vouten dat de orang-caijs ende ondersaten van haer respective van de selven staen ende resortteeren onder het fordt Nassou. Ten tweede belooften den voorschreven h^{ren} orangkaijs eenige (bij De Jonge. 111. pag. 315. ev. „alle”) specerijen in dese landen vallende sullen leveren offte verkopen offte verhandelen aen de gecom^{de} van de voorschreven H^{ren} Staten vant fordt Nassou, sonder aen eenige andere persoonen ofte natien als de voorschreven gecommiteerden eenige specerijen int minste offte meeste te moogen verkoopen, verhandelen offte verruijlen”. Bovendien was het eiland Banda-Neira als eeuwig en erfelijk bezit aan de V.O.C. vervallen verklaard ⁴³⁾. In den aanhef staat „de seer vermaerde orancaijen van alle de eijlanden, steden ende leden van gansch Banda”, terwijl de vrede slechts met de hoofden van Neira gesloten is. Voor wat de Hollanders verder op de Banda-eilanden bedreven, hebben zij zich beroepen op de contracten, die hierboven werden vermeld, in het bijzonder op het eeuwig verbond.

De Engelschen hadden zich door al deze gebeurtenissen niet van de wijs laten brengen. De Hollanders hadden hun sloepen laten controleeren om te voorkomen, dat Keeling de bewoners van rijst voorzag, waartegen hij op waardige wijze protesteerde in een brief, gedateerd 1 Juni 1609, die is bewaard gebleven. De Hollanders poogden hem tot vertrek te bewegen en boden aan, te voldoen wat hij van de Bandaneezen had te vorderen. In het laatst van Juli gelastten zij hem schriftelijk “to withdraw with his ship from forth our Road out of our Fleet, and without the command of the Artillery of the Foretresse of Nassau, within the time of five daies” ⁴⁴⁾. Keeling liet zich niet intimideeren en antwoordde “that unlesse I were otherwise commaunded then bij words, I would ride here till I were laden, which would be within five and twentie daies at the uttermost” ⁴⁵⁾. Eerst toen zijn schip geladen was accepteerde hij een credietbrief voor zijn vorderingen op de inlanders, te voldoen door het Hollandsche kantoor in Bantam, en verliet hij de reede.

Reeds vier dagen nadat de vrede was gesloten werden de producten bij het fort afgeleverd, zooals was voorgeschreven, en den 19-den Augustus vertrok Hoen naar Ambon en zond een schip

⁴³⁾ Heeres, pag. 66, ev.

⁴⁴⁾ Purchas. II, pag. 542.

⁴⁵⁾ Purchas. II, pag. 543.

naar Grisse en Bantam. Twee schepen bleven achter om nog lading in te nemen. Daar Jacob de Bitter was overleden aan de wonden, die hij bij Selamon had opgelopen, werd Hendrick van Bergel, die bij de inlanders vertrouwen genoot, tot gouverneur aangesteld.

De Bandaneezen, „een schoone dochter by veelen gevryt”⁴⁶⁾ hadden hun vrijheid van handelen verloren; de instructie van heeren XVII was uitgevoerd. „Zij moesten dit wel”, concludeert Kiers⁴⁷⁾. Men moet hier aan toevoegen: uit zucht naar gewin. Wie herinnerde zich nog de woorden van Hans Bouwer tot de Bandaneezen: „begheert gy niet dat wy ons goet vercoopen, soo sal ick weder scheep brengen, ende behoeft met ons niet te gecken”⁴⁸⁾.

De consequentie van het geweld ligt voor de hand. De veroveraars moesten de vruchten plukken van hun verworven, dat wil zeggen zichzelf toegekende voorrechten; de verslagenen wilden niet hoorig zijn. Beide partijen gebruikten de middelen waarover zij beschikten: geweld en sabotage. Het eeuwig verbond was derhalve niet van langen duur.

Sedert een half jaar hadden de Bandaneezen, uitgezonderd de bewoners van Ai en Run, groote hoeveelheden noten en foelie in het fort Nassau afgeleverd, toen op 15 Februari 1610 David Middleton met de Expedition voor Lontor ankerde, terwijl drie Hollandsche schepen en drie jachten voor Neira lagen. Nadat de Hollanders hem inzage van zijn commissiebrief hadden gevraagd, hetgeen Middleton natuurlijk weigerde, kwamen Lontoreezen aan boord. Zij gaven hem te kennen dat “the Country would be willing to deale with me, if I could procure leave of the Hollanders, for they are now friends, but Pulaway and Polatronu are at Warres with them”⁴⁹⁾. Middleton, van meening dat het in troebel water goed visschen is, sprak onder vier oogen met een bewoner van Ai, deed het aanbod hun gewas te koopen, dat hij op de een of andere wijze wel aan boord zou krijgen en gaf te kennen dat de Hollanders en hij “were like to be Enemies”. Even later verschenen weer twee Hollandsche sloepen en werd hem gelast naar de reede van Neira te verhalen. Schriftelijk gaf hij ten antwoord:

46) Hendrick Brouwer. Mei 1612. Tiele. Bouwstoffen, pag. 3.

47) Coen op Banda, pag. 45.

48) Jacob van Heemskerck. 4.7.1602. De Jonge. II, pag. 429.

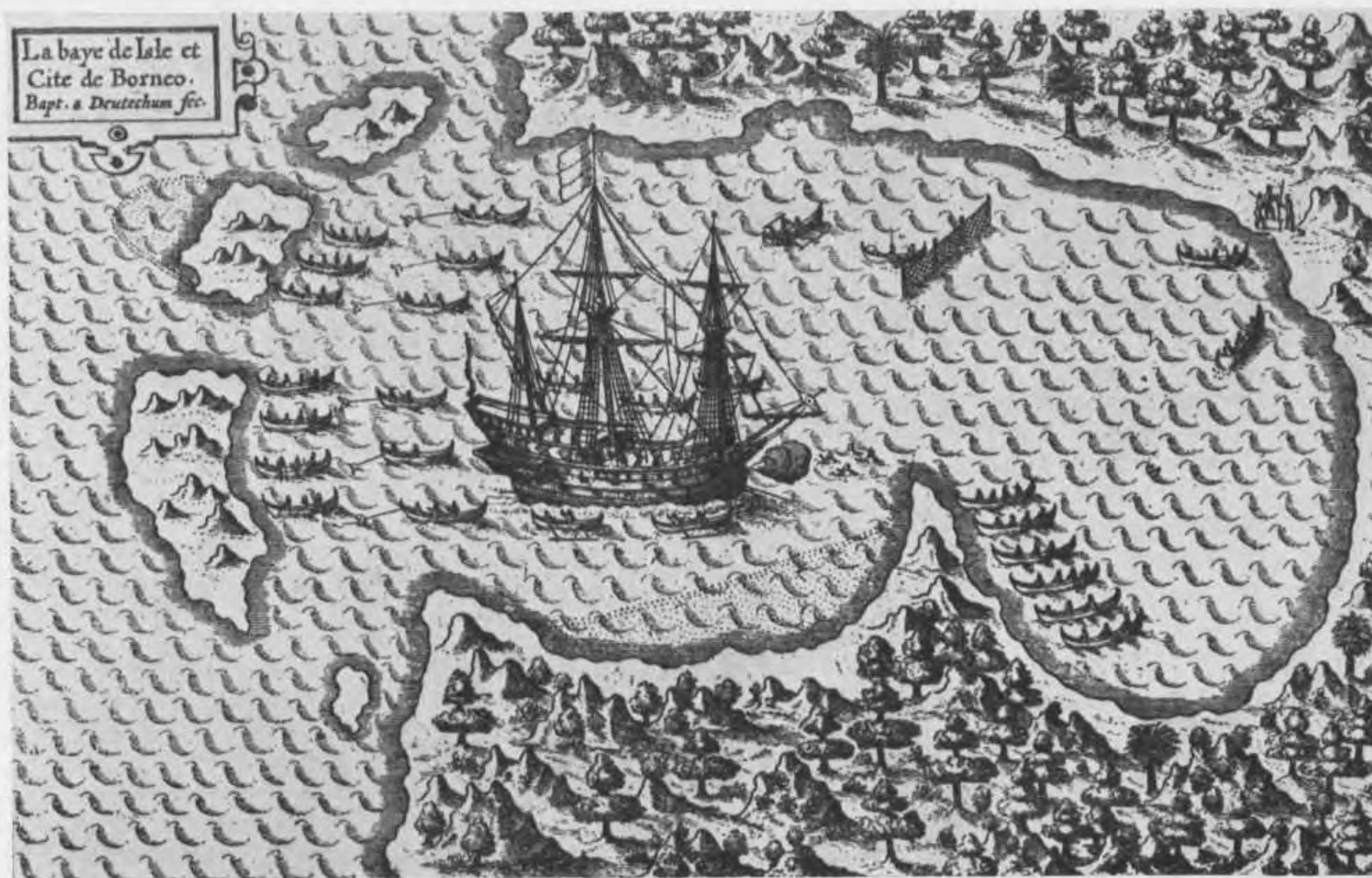
49) David Middleton. Purchas. III, pag. 95.

"there is amitie betweene our Princes at home. () I hope I have that Priviledge that both Princes allow their Subjects, to come and goe at their owne pleasures" ⁵⁰⁾. Hij gaf bovendien te verstaan met de inlanders van Ai en Run handel te mogen en zullen drijven, want zij waren met de Hollanders in oorlog, waarop de laatsten toebereidselen maakten tot een gevecht. Hierop besloot Middleton den gouverneur aan land een bezoek te brengen. Hij werd plechtig ontvangen en gooide het over een anderen boeg door een hooge belooning uit te loven (which often maketh Wise-men blinde) wanneer men hem aan lading hielp. Beleefdheden werden gewisseld, de Expedition werd naar de reede van Neira verhaald, de Hollandsche gezaghebbers kwamen bij Middleton aan boord te gast; hij kreeg echter noten noch foelie en bereikte niet meer dan dat hij onder toezicht drinkwater mocht halen. Daarna vertrok Middleton, na te hebben medegedeeld zich naar Ai te zullen begeven en dat hij zou schieten wanneer men zou pogen hem vandaar te verjagen. Hij zond Spalding met een boot naar Ai, met de boodschap dat hij handel wilde drijven en drong er bij Lontoreezen op aan hun producten naar Ai te brengen. Spalding huurde twee opslagplaatsen op Ai en toen Middleton zelf met een boot van Ceram kwam werd hij het met de inlanders eens over den prijs en de rechten, en nam lading in.

Van Ai werden de vijandelijkheden voortgezet; bewoners van Ai drongen op Neira door; de inlanders wierpen een sterkte in de heuvels op, vanwaar fort Nassau onder vuur kon worden genomen. Op Neira zelf werden vrijwel geen producten meer afgeleverd; men voer er heimelijk mee naar Ai of verkocht ze aan inlandsche handelaars. Middleton speelde het na vele tochten met de boot van Ai naar Ceram klaar zijn schip volgeladen te krijgen, bovendien nog een jonk die hij van de Bandaneezen had gekocht. Hij vertrok in September naar Bantam; enkele Engelsche kooplui bleven in alleszins gevaarlijke omstandigheden op Ai achter.

De Hollanders wilden het kwaad van den Engelschen wortel op Ai uitroeien, ondernamen een tocht daarheen, dreven door stil weer af, konden ook Neira niet weer bereiken en zetten toen koers naar Bantam om daar peper te laden. Slechts veertig man bezetting bleven in fort Nassau achter. In Juni 1610 droeg Van Bergel zijn ambt van gouverneur over aan Willem van der Voort. Daarna zeilde hij met twee schepen naar Bantam, waar l'Hermite zijn beleid ernstig afkeurde. Deze was van meening dat zijn landge-

⁵⁰⁾ Purchas. III, pag. 96.

Het laatst overgebleven schip van Olivier van Noort in de baai van Burnei, December 1600

Ambon in vogelblucht

nooten de Engelschen hadden moeten verjagen, dan zouden de Bandaneezen wel opnieuw vrede hebben moeten sluiten. Het schijnt niet tot l'Hermite te zijn doorgedrongen, dat zijn landgenooten machteloos waren tegen den sluikhandel en dat zij in den toestand van gewapenden vrede op Neira en openlijken oorlog op de andere eilanden vrijwel de gevangenen waren van hun eigen fort.

In Maart 1610 zeilde de eerste G. G. Pieter Both met vijf schepen en een jacht van Ambon naar de Banda-eilanden, waar hij den 28-sten aankwam, en nog drie Hollandsche schepen op de reede aantrof. Op het oog een geduchte macht, maar Both kon te weinig volk op de been brengen om te voldoen aan de opdracht van heeren XVII, zoo mogelijk ervoor te zorgen, „dat de handel van de Molukkos en de Moluksche Eilanden, Amboina en Banda daaronder begrepen, 't eenenmale kunne blijven en vast gemaakt worden aan de Vereenigde Comp"⁵¹⁾. Hij ondernam desondanks een strafexpeditie tegen de Bandaneezen en tegen de inlandsche handelaars uit Java in Selamon, maar vond de plaats verlaten en werd, nadat de plaats was verwoest, bij bergstellingen afgeslagen. Reden voor Both om het er bij te laten en liever op een hoger gelegen punt een tweede fort te bouwen met materiaal, afkomstig van muren en moskeeën uit Labetaka en Ratu op Neira; hierdoor werd het fort Nassau voor beschietingen van den bergwand gevrijwaard. Nicolaas Prins werd tot bevelhebber der beide forten benoemd.

De Bandaneezen wezen vrede hardnekkig van de hand; pogingen in die richting, ondernomen door gezanten van den vorst van Soerabaja, (misschien ook wel omdat die vorst ten behoeve van den inlandschen handel groot belang had bij den vrede) waren mislukt, en van Both eischten zij niet minder dan dat Neira volledig zou worden ontruimd.

Toch werd op 20 Augustus 1611 een overeenkomst gesloten met een aantal plaatsen op Neira, inhoudend, dat gedurende een periode van vijf jaar noten en foelie alleen aan de Hollanders zouden worden geleverd. Lontor, Ai en Run hielden zich afzijdig. Inmiddels waren enkele schepen met volle lading naar Bantam vertrokken; twee bleven achter toen Both met de drie andere naar de Molukken terugkeerde. Het geweld had niets uitgericht, het zooveelste contract de positie der Hollanders niet verbeterd of

⁵¹⁾ Instructie voor Pieter Both, Art. 22, Mijer, pag. 13.

bevestigd; de oorlogstoestand bleef bestaan en nu lagen twee forten vrijwel geïsoleerd in vijandelijk gebied inplaats van een. De inlandsche handel ging ongestoord door en langs den omweg Java en Makassar kwamen de begeerde producten in handen van Portugeezen en Engelschen.

Niet lang daarna stelde Hendrick Brouwer, die zich met twee schepen voor Banda bevond, op 4 April 1612 een „Secrete Instructie” op, waarin hij zich als een getrouw volgeling van heeren XVII liet kennen. Zijn lastgevers wenschten dat ook op Groot-Banda in Lontor een fort zou worden gebouwd, „om daer mede een toon te hebben, van meester te zijn ouer beyde partijen” ⁵²⁾. Brouwer beschouwde de Portugeesche concurrentie via den inlandschen handel als ernstiger dan die van de Engelschen, en raadde aan de eilanden te blokkeeren, hetgeen overigens slechts met jachten kon geschieden, die daarvoor niet beschikbaar waren. Bovendien adviseerde hij dat men de Bandaneezen „beoorloge met het geene daer mede sij luyden den nederlanderen verscheide reysen met goeden ernst gedreycht hebben, () te weeten de nooteboomen te vernielen, destrueren, ende omhouden, () datt lichtelijcker ende met minder peryckel sall connen geschieden dat hun vaste nesten te ouerweldighen, daer sij doch de vlucht wt nemen als men die vermeestert, waerdoor weynich voordeel op haer becomen” ⁵³⁾. Overigens schreef Brouwer zijn advies, „oock kennisse hebbende van de intentie der heeren Bewinthebberen”, en zijn rijp beraad kwam daarmee al bijzonder goed overeen. Het was hem en zijn landgenooten natuurlijk een doorn in het oog dat de bevolking van Neira langzamerhand verliep en de inlanders zich op een der andere eilanden gingen vestigen. De inlandsche handel en de bewoners bleven vooralsnog buiten het bereik van de binnengedrongen macht en het kon niet anders, of de Hollanders hebben in de omgeving van hun sterktes hun plaatselijke overmacht met willekeur en hardheid laten gelden. Wanneer eenmaal een bevolking genoodzaakt is haar woonplaatsen te verlaten, omdat zij overheersching niet verdraagt, is het wantrouwen voorgoed geworteld en het zaad gezaaid voor opstand tot het einde. Na de overval op Verhoeff was herstel van vreedzamen omgang en handel nog mo-

⁵²⁾ Bedoeld wordt de Oelilima's en de Oelisiba's. De Jonge. Bouwstoffen, pag. 2.

⁵³⁾ De Jonge. Bouwstoffen, pag. 5. Een onzalig plan, dat in later jaren na de onderwerping van Banda werd uitgevoerd, ter regeling van de oogst, zooals bij groote vraag opnieuw werd aangeplant.

gelijk geweest, wanneer men den strijd om voorrang in den handel tegen de concurrenten had uitgevochten en niet tegen de leveranciers, en op de Banda-eilanden deden de Portugeezen dit via den inlandschen tusschenhandel. Na de bouw van het tweede fort op Neira werd dan ook de laatste kans prijs gegeven en restte niets anders dan overheersching en verovering.

Begin Mei 1612 vertrok Brouwer van de Banda-eilanden. Hij had in zijn advies de gangbare meening der gezaghebbers uit dien tijd onder woorden gebracht, want ook Jacques l'Hermite schreef in zijn „Corte Remonstrantie” dat men op Banda „niet naer peys (had) behooren te luysteren”, en dat „eenige merckelycke macht gesonden werde, om haer geheel t'onder te brengen ende den bril te dege op den neuse te stellen”, en dat men niet „naer eenige vrede ofte handel en hoorde te trachten, voor ende alear dat men haer geheelick overwonnen ende met goede verseeckeringe tot redenen gebrocht ofte gansch wtgeroyt hadde” ⁵⁴).

In deze adviezen wordt met geen woord melding gemaakt van de contracten, waarop dan toch het recht van verovering moest worden gebaseerd. Eerder is vermeld, dat de gesloten overeenkomsten feitelijk geen monopoliecontracten waren, maar bedoelden en inhielden den Hollanders plaatselijk en onder zekere condities voorrang te verleen. In het betoog van Prof. Gerretson, of „monopolies in strijd zijn met het natuurrecht, althans met de vrijheid, die het wezen is van den koophandel”, en het derhalve te verwachten was dat de Bandaneezen deze immoreele contracten zouden verbreken, of dat dergelijke „exclusieve leverantiecontracten () in den handel aller tijden normaal (zijn)” ⁵⁵) worden de gesloten overeenkomsten als zulke exclusieve monopoliecontracten beschouwd. De redactie der artikelen en ook de intenties der Hollanders zelf rechtvaardigen dit m.i. niet. Tenslotte mag niet worden aangenomen dat de Bandaneezen ook maar een oogenblik hebben overwogen den geheelen inlandschen handel prijs te geven voor een onzekeren van kleineren omvang met de Hollanders. Niet in de „fatale” monopoliebepaling van deze contracten ligt de oorzaak van den lateren strijd met de Bandaneezen, maar in het feit, dat de concurrentie met de contracten niet was uitgeschakeld. Natuurlijk hebben de Bandaneezen tijdens wapenstilstand of gewapenden vrede de beschreven beperkte voorkeursrechten gesabo-

⁵⁴) De Jonge. III, 20.8.1612. pag. 389.

⁵⁵) Coen's Eerherstel. De Gids. 1943. No. 10, pag. 17, ev.

teerd en geschonden, nadat zij steeds een monopolierecht in vol-
len omvang hadden geweigerd, althans weten te vermijden.

Dit alles wijzigt het oordeel ten ongunste van den sterkste, en ge-
zaghebbende adviezen, hierboven geciteerd, bewijzen ten over-
vloede dat het doel met alle middelen werd nagejaagd, en ten-
slotte ook is bereikt. De verdediging daarvan op het verworven
monopolierecht is m.i. ongegrond. Vooral de angst voor Engelsche
concurrentie heeft de Hollanders dwars gezeten, de Portugeesche
hebben zij tijdelijk onderschat. De Engelschen volgden in die
streken een gelijksoortige politiek; d.w.z. ook zij kwamen met
schepen en wilden vreedzamen handel drijven in factorijen, zonder
geweld of verovering; zij moesten de vlag strijken! Een gelijk-
waardige concurrent, die het niet om het monopolie te doen was,
bedierf den prijs, want het was de Hollanders niet alleen om volle
lading te doen, vooral om volle lading tegen den laagst mogelijken
prijs. Geschenken aan inlandsche machthebbers werden dan ook
voornamelijk gegeven ten behoeve van dien lagen prijs. Uit alle
gegevens valt op te maken hoezeer dit den Hollanders ter harte
ging, waarbij zij zich gaarne herinnerden voor hoe verlokkelijk
weinig de Portugeezen een halve eeuw vroeger of nog langer
geleden de producten hadden kunnen inkoopen. Voor dit te weinig
hebben zij meer dan eens een te hoogen prijs betaald.

Bijna een jaar later, in Maart 1613, keerde Both naar Banda terug.
Hij was genoodzaakt de discipline onder de manschappen met dras-
tische vonnissen te herstellen. Daardoor nam de desertie eerder
nog toe, want talrijke Europeesche soldaten liepen naar de Ban-
daneezen over en bekeerden zich tot den Islam. Het bewijst op-
nieuw, dat de inlanders den enkeling ongemoeid lieten en zich
slechts verzetten tegen de machtspositie der vreemdelingen. De
blokkade had meer resultaat, maar aan land bleef het gezag van
de Hollanders beperkt tot de onmiddellijke omgeving van de beide
forten. Both benoemde Steven Doenssen tot bevelhebber en hoofd
van den handel, maar de toestand kan voor den G. G. slechts
hoogst teleurstellend zijn geweest: in feite een wapenstilstand
waarin zijn landgenooten het aflegden. Ook hij behoorde tot hen
die straffe maatregelen wenschten, en hij ontleende aan den
overval op Verhoeff en de zijnen het recht, op de eilanden forten
te bouwen en de bewoners op dezelfde wijze te behandelen ⁵⁶⁾.
Na Both's vertrek naar de Molukken groeide het verzet; inland-

56) Both aan HH. XVII. 1.1.1614.

sche hoofden verboden dat van andere eilanden noten op Neira werden afgeleverd. In dat jaar 1613 schijnt slechts een Engelsch schip de Banda-eilanden te hebben aangelopen. De inlanders zouden waarschijnlijk de hulp der Engelschen niet hebben afgeslagen, althans zoolang deze geen andere aspiraties hadden dan handel te drijven. Wanneer de Engelsche facteur in Makassar schreef dat de hoofden van Banda "have often demanded wherefore we have not people there, the Bandanese so much desiring the English, and plainly disannul and dislike the Hollanders" ⁵⁷⁾, of een landgenoot van hem, dat "the Bandanese do much marvel that in so long a time there have come no English shipping there, protesting if they come they will live and die with the English" ⁵⁸⁾, dan houdt dit nog niet in dat de Bandaneezen zoo bijzonder aan hen waren verknocht. De bewoners hebben in ieder geval niet op die verbeide hulp gewacht, want in 't begin van 1614 groeide uit het verzet een vrijwel openlijke oorlogstoestand.

Steven Doenssen werd in de maand Maart opgevolgd door Dirck Pietersz. van de Sande; deze versterkte de forten, maar de Hollanders liepen buiten de muren of op zee voortdurend gevaar. Alle adviezen wezen een vredelievende oplossing van de hand; men wilde voortgaan op den ingeslagen weg; de tijd rijpte voor het geweld, dat eerst nog aarzelend, maar langzamerhand zonder pardon is toegepast. Die erfenis viel ten deel aan den directeur-generaal in Bantam en hij aanvaardde haar zonder voorbehoud. In de laatste anderhalf jaar was in Banda geen handel gedreven. De Bandaneezen verkochten noten en foelie aan de handelaars uit Grisse en Makassar en de forten richtten niets uit. „Banda moet 't ondergebracht worden ende moeten aldaer in 't velt domineren" ⁵⁹⁾. Coen's conclusie lag voor de hand. „Van Banda connen ons meester maken, dezelve eylanden met macht aantasten; sulcx moeten nootelijcken doen ende de plaetse populieren, ofte het landt verlaten, want 't en sal anders met Banda nyet zijn" ⁶⁰⁾. Was de eertijds (voor 1609) beproefde gang van zaken bij voorbaat tot mislukking gedoemd? Heeft Coen geweten dat die weg voor eens en voor al was afgesneden? Die mogelijkheid is bij dezen doortastenden, maar dan toch nog jongen directeur-generaal niet opgekomen. Hij was getuige geweest van den moord op admiraal Verhoeff.

57) George Cokayne. 24.4.1614. Letters. II, pag. 33.

58) Richard Welden. 23.5.1614. Letters. II, pag. 36.

59) Coen. 10.11.1614. Bescheiden. I, pag. 79.

60) Coen. 10.11.1614. Bescheiden. I, pag. 85.

HOOFDSTUK XI

De boekhouding in Indië. Export en import. Indië onafhankelijk van Holland. Kolonisatie handelsbelang. Het monopolie. Verkoopspolitiek. Inlandsche handel. Personeel. Rendez-vous. Verovering en kolonisatie voorzien. Vrije handel. Politiek van bewindhebbers.

HOE BELANGRIJK DE FUNCTIE WAS, DIE COEN ALS directeur-generaal van de kantoren Bantam en Jacatra werd toevertrouwd, blijkt uit den stand van de boekhouding en administratie. Deze verkeerden door het wanbeheer van mannen als Coteels en Theunemans niet alleen in hopeloos verwarden toestand, zij werden ook volgens een onoverzichtelijk systeem gevoerd, waardoor heeren bewindhebbers elf jaar na de oprichting van de V.O.C. nog slechts een gebrekkig inzicht hadden in den gang van zaken.

Elke reis van patria werd door commiezen in de scheepsboeken geadministreerd, zooals dat ook op de vloten van de Voorcompagnieën gebruikelijk was geweest. Men stuurde weliswaar uit Indië van tijd tot tijd afrekeningen naar Holland, maar hierin werden allerlei activa van de kantoren of versterkte plaatsen niet verantwoord.

Ingevolge instructie van heeren XVII droegen Both en zijn Raad in 1613 aan Hans de Haese op, „omme den staet off inventaris van alle de comptoiren te lichten ende die te visiteeren, met autoriteyt ende commissie van disponeeren ende reformeeren over de comptoiren, omme dan dien staet tot Bantam te brengen”¹⁾, en wel uitsluitend goederen betreffende, die van diverse zendingen waren overgebleven en direct konden worden gerealiseerd.

Tengevolge van dezen maatregel kreeg dus elk kantoor een rekening-courant, terwijl daarnevens op het kantoor een algemeene Indische rekening-courant zou worden bijgehouden. Dit systeem is in de instructie aan Both als volgt omschreven: „Zult daarom

1) Coen. 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 37.

ordonneren, dat op alle kantoren en plaatsen van Indië, daar de Comp. eenige personen heeft, of goederen, actiën en crediten is hebbende, alle dezelve, zoo contante penningen, koopmansschappen, actiën en crediten, hoedanig dezelve ook zouden mogen wezen, bij form van inventaris gesteld worden, alles te gelde geëstimeerd naar waarde van de plaatsen, daar dezelve gevonden worden, en wat geene waarde heeft, 't zelve estimerende, zulks zij, naar goede informatie, in redelijkheid zullen vinden te behooren, om 't zelve hebbende, daaruit de generale boeken bij Uwen boekhouder te doen beginnen, makende alzoo een groote massa of kapitaal van alles, wat de Comp. in Indië is hebbende, makende de Generale Oost-Indische Comp. crediteur, en ieder kantoor van 't geen onder 't zelve berust debiteur, alles wat U bij deze en alle volgende vloten van geld en goed gezonden wordt, instellende tot zeven en veertig stuivers in de koopmansrek.; waaruit volgen zal, dat gij zult moeten houden twee distincte rekeningen van winst en verlies, de eene van de geëstimeerde goederen, die gij in Indië op de respectieve kantoren doet koopen, en eene andere hoe zijn; van welke rekeningen van winst of verlies op ieder kantoor particuliere rek. moet worden gehouden, met pertinente specificatie van de kosten van 't onderhouden van 't zelve kantoor &ca., waaruit gij zult vinden de rek. in 't generaal van winst en verlies in Indië, en zult alvorens den voors. eersten staat of inventaris gezonden hebbende, met alle vloten copijën uit Uw generale boeken verzenden, in goeden form, zoo van 't journaal als grootboek, ten einde uit dezelfde de geheele staat van de Comp. bespeurd en verstaan mag worden, met balans van hetzelfde boek" ²⁾).

Mansvelt ³⁾ wijst er terecht op, dat deze normale factoorsboekhouding, bestemd voor patria, tot onzuiverheden aanleiding gaf en moest geven, want ginds volgde men het systeem van factoorsboekhouding volgens de dubbele methode, waarin echter geen hulprekeningen voor kapitaal waren opgenomen en winst en verlies moesten worden afgelezen uit de exploitatierekening retourgeneraal. Bovendien werden door de Compagnie alle uitgaven op de algemeene onkostenrekening gebracht zonder specificatie van bijzondere lasten; bv. voor de vloot of het onderhoud daarvan, voor bijzondere ondernemingen of het instandhouden van de kan-

2) Mijer, art. 14. pag. 10.

3) Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de O.I.C.

toren, etc. Hierdoor kon op den duur natuurlijk niet worden vermeden, dat de handel in bepaalde artikelen op sommige plaatsen nog geruimen tijd werd voorgezet nadat hij daar reeds verlies opleverde.

Het grootboek en de rekeningen-courant van de kantoren vormden de Indische boekhouding, die slechts op het stuk van personeel en soldij bij die in patria aansloot. In de boekhouding in patria stonden de rekeningen retour-en-generaal en equipage-generaal tegenover elkaar; d.w.z. als het ware een algemeene exploitatie-rekening van alle inkomsten tegenover alle uitgaven. Nauwkeurige calculaties of afrekeningen voor ieder onderdeel met zijn bijzondere lasten en baten ontbraken. Het is duidelijk, dat dit hooge uitgaven in de hand werkte, de onkosten onnoodig verhoogde, alsmede dat verliesposten werden gehandhaafd of winstmogelijkheden niet of onvoldoende werden uitgebuit.

Over den gang van zaken en den waren toestand van de Compagnie werd de grootste geheimhouding in acht genomen, ook tegenover de Staten-Generaal. Dit was weliswaar noodzakelijk tegenover de concurrentie, maar het diende daarnaast evenzeer privé- of groeps-belangen. Men behoeft waarlijk niet aan te nemen dat dit alles zijn oorzaak vond in het feit, „dasz Oeffentlichkeit damals als öffentliches Unglück betrachtet wurde”, zooals Klerk de Reus veronderstelt.

De praktijk zou uitwijzen dat de inzichten van heeren XVII in Holland veelal niet vereenigbaar waren met de eischen die de werkelijkheid aan het bedrijf in Indië stelde; dat de Compagnie niet alleen de export naar Europa moest voorzien, maar bovendien contrôle uitoefenen op den inlandschen handel. Dit nevenbedrijf van den inlandschen handel, dat als het ware een handelslichaam in de Compagnie vormde, was feitelijk onafhankelijk van Holland, kon van daaruit onmogelijk worden geleid, was ten overvloede de onontbeerlijke voorwaarde voor winstgevendende export en scheidde den handel in Indië nog eens duidelijk af van dien in Europa en van de leiding en administratie van heeren XVII. Zulk een vrijwel onafhankelijk functionneerend apparaat stelt zeer hooge eischen aan bekwaamheid en trouw van de tewerkgestelden en het is tot het roemloos einde van de Compagnie de oorzaak geweest van misbruik van vertrouwen, onderduiking van voorschriften, persoonlijke verrijking of wangedrag. Het bestaan van de Compagnie hing waarlijk voor een belangrijk deel af van de bekwaamheid en betrouwbareheid der aanvoerders.

Coen heeft tijdens zijn bewind aan dit alles voortdurend aandacht besteed. Reeds in zijn Discours van 1 Januari 1614 wees hij er op, en daarbij maakte hij van de gelegenheid gebruik heeren bewindhebbers hun schrielheid te verwijten. „Maer wat de heeren in allen gevalle doen, soo bidde ten eeren Gods ende liefden van den welstandt, dattet U. E. gelieven andere (de goeden sullen haer dit niet belgen) overhooffden ende hooge officieren te seinden, dat eenige tot desen tijt toe wel sijn geweest. Het cost wat het coste, 't sal de heeren wel tienvoudich incommen, te weten, die deuchtsaem van leven, cloeckmoedich ende groot van verstande sijn, voornamentlijcken die tot raeden bij den E. heer generael verordent worden, want in dit collegie ervaerentheyte van coophandel, navigatie, justicie, den krijghshandel ende principalijck in saeken van staet moet wesen ofte 't en can niet wel gaen. () Daeromme is hoochnoodich, datter volck gesonden wart, want het meer dan tijt is, dat de ampten van consulteeren, delibereeren, ende resolveeren onderscheiden warden van de executeurs; item 't commandement van de obediencie, want den eenen is bequaem ende hooghgebooren omme te regieren ende commanderen, d'ander omme te executeren, ghehoorsaemen ende obedieeren, welcke ampten hier by ons onder een warden ghemenght, hoewel den anderen nochtans recht contrarie sijn. De schaede, die U.E. door d'onervaerenheyt ende cleinen verstanden van veele geleden heft, is uutermaeten groot, doch hoope, dat nu van de heeren daerinne versien sal warden, alsoo te met gewaer sullen warden, hoe importante saeke in Indien by der handt hebben ende datter geen voordeel en is, de bevelhebberen tot den uuterste penninck te bedingen" ⁴⁾. Deze klacht werd tallooze malen herhaald: „soo verlaet noch en vertrout u niet op degene die hier tegenwoordichlijck en sijn, want wy sijn alle swacke, sterffelijcke menschen, maar U. E. dienen telken reys cloecke, verstandige hoofden te senden, die hem in allen gevalle weten te behelpen" ⁵⁾. „Wij doen soo vele vermogen, maer soo lange ons met alsucke lieden moeten behelpen ende de heeren geen eerlijcke zenden, sullen weynich verrichten" ⁶⁾. „Eenige treffelijcke mannen sijn hier noch nodich omme de voorneemste last van des Compagnies staet te helpen dragen; ontsiet d'onkosten niet om die met den eersten te zen-

4) Bescheiden. VI. Colenbrander. Levensbeschrijving, pag. 473.

5) 18.12.1617. Bescheiden. I, pag. 300.

6) 16.11.1621. Bescheiden. I, pag. 644.

den" 7). „Zeer cleynen yver, weynich verstandt, discretie ende beleyt sijn wy in veel cooplieden vindende. () Elck maeckt het slechter dan ander. () 't Is hoochnodich dat U.E. verscheyde treffelijcke lieden herwarts senden, die van alle faculteyten ervaren ende bequaem sijn, omme de voorneemste ampten van uwen staet te bedienen, want daertoe weynich stoffe alhier is. () Veel assistenten comen hier, dat niet dan gedebausscheerde quanten sijn. () Onder de schippers is mede niet luttel gebreck. 't Is nodich, dat op d'aanneminghe beter toegesien worde" 8).

Hiervoor is er op gewezen, dat de zuiver zakelijke contrôle van patria uit ten eenenmale onvoldoende was en men ontkomt niet aan den indruk, dat het administratieve apparaat van de V.O.C. alle feilen vertoont van een machtsverhouding die op een monopoliepositie berust. Kortom, dat het bedrijf allesbehalve efficiënt werd beheerd. De funeste gevolgen hiervan komen bv. aan het licht wanneer men de exploitatie der scheepsruimte van de vloot der Compagnie vergelijkt met het systeem van huurschepen, dat in zwang was bij de Engelsche Oost-Indische Compagnie 9).

Zonder twijfel sijn er tallooze factoren die deze contrôle gedurende de eerste decennia hebben bemoeilijkt, en die de gescheiden administratie in Indië en Holland in de hand hebben gewerkt; de afstand die Indië van Holland scheidde, de oorlog tegen de landsvijanden en mededingers, de onzekerheid over de mogelijkheden, het risico van scheepsrampen of verlies van goederen door plundering, vernieling of een nederlaag in schermutselingen.

Heeren XVII beschouwden het bedrijf in Indië als een exportzaak van inlandsche producten, bekostigden den inkoop der retouren en suppleerden het verlies dat geleden werd in het nevenbedrijf van den handel in Indië, waaruit het bedrijf zich eenmaal zou moeten bedruipen. Een rationeel beheer was ook bezwaarlijk mogelijk zoolang de toestand ginds zich niet eenigermate had gestabiliseerd en het bedrijf nog een overwegend speculatief karakter droeg. Dat men in later jaren in dezen in gebreke is gebleven, verdient critiek. Met dat al hebben heeren bewindhebbers toch reeds tijdens het bewind van Coen kans gezien om den overzeeschen handel te fundeeren, den strijd tegen vijanden en mededingers met vrij groot succes te voeren, hooge dividenden uit te

7) 20.12.1621. Bescheiden. I, pag. 686.

8) 26.3.1622. Bescheiden. I, pag. 710, ev.

9) Auber. An analyses of the constitution of the East-India-Comp. (1826).

keeren en het handelskapitaal voor dien tijd snel om te zetten.¹⁰⁾ Zij hebben daarmede uit de winsten van de retouren een belangrijk bedrijfskapitaal gevormd voor den handel in Indië zelf. Klerk de Reus noemt terecht het feit, dat „niemals eine General-handelsrechnung aufgestellt (wurde), aus welcher man den Stand der Verhältnisse, sowohl in Asien als in Europa hätte überblicken können”. Daartegen moge ten gunste worden aangevoerd, dat het niet alleen wenschelijk was de resultaten geheim te houden, het was bovendien de eenige mogelijkheid om het reservefonds in Indië te vormen, dat anders door participanten in den vorm van uitkeeringen zou zijn getouchéerd. „Niemals (wurde) daran gedacht ein Reservefonds zu bilden”, zegt Klerk de Reus. Integendeel: het kapitaal voor het bedrijf en den handel in Indië, dat ginds na aftrek van de retouren achterbleef, vormde een zeer reëele reserve.

De gevaren, verbonden aan het geheim houden van de ware cijfers, lieten zich echter op den duur gelden, toen de credietwaardigheid van de Compagnie haar noodzaakte een groote vlottende schuld aan recepissen te vormen. Daardoor kon zij in de 18e eeuw welhaast vijftig jaar lang op crediet leven; het uitbreken van de Engelsche oorlog in 1781 maakte daar een eind aan en toen moest de Staat de leveranties van de Compagnie garandeeren. Maar in den tijd van Coen's bewind hebben heeren XVII met beleid de financiën gehanteerd en bouwden zij hun credietwaardigheid op door middel van de reserves van het bedrijf in den Archipel, waarop de Compagnie ruim een eeuw later nog zou kunnen teren.

Desondanks: de gescheiden administratie symboliseert de tegenstelling tusschen de inzichten in Holland en de consequenties daarvan in Indië. De splitsing was een organisatorische fout van

10) Van 1610 tot en met 1629 werd aan participanten uitgekeerd:

1610. April	75% in macis	} Hebben keur gehad, dit alsoo in speceryen of in gelt t'ontvangen.
November	50% in peper	
November (15)	7½% in gelde	
1612. Meert	30% in noten	} in gelde.
December	57½%	
1613. Augusti	42½%	
1618. Februari	62½%	} in gelde.
1620. April	37½%	
1623. November	25% in nagelen.	
1625. Augusto	20%	} in gelde.
1627. Meert	12½%	
1629. Januari	25%	

Van Dam. Beschrijvinghe. I, pag. 433, ev.

de eerste orde, die tenslotte ook de smadelijke ondergang van de Compagnie tot gevolg heeft gehad.

Dit alles moge onderstrepen, dat de taak van de Compagnie in Indië als militaire macht, die onder eigen beheer zoowel de export naar Europa als den handel in Indië wilde monopoliseeren, volstrekt verschilde van die in patria, waar met eigen administratie de geïmporteerde artikelen werden verkocht; dat het eerste bedrijf afhankelijk was van beslissingen in patria genomen, zoowel financieel ten aanzien van de kosten van onderhoud en den inkoop, als van de schepen, het personeel, de zeelui en soldaten die werden uitgezonden. Het is ook duidelijk, dat het eerste vele malen belangrijker was dan het tweede. Ja, wilde de Compagnie in Indië haar doel bereiken, dan moest zij kunnen handelen naar goeddunken, en zoowel het programma van Coen als de eischen, die hij talloze malen met klem aan heeren XVII heeft gesteld, bewijzen dat Indië onafhankelijk van Holland moest kunnen bestaan, wilde het bedrijf aan de verwachtingen beantwoorden.

De benoeming van een gouverneur-generaal was de eerste stap op den weg naar centraal beheer; de opdracht aan Hans de Haese de tweede. De functie van directeur-generaal van de kantoren Bantam en Jacatra was wezenlijk van meer beteekenis dan die van gouverneur-generaal, want voor het eerst liepen daar alle draden uit Indië en patria in diens handen samen en onder zijn toezicht werden alle gegevens in cijfers in het grootboek uitgedrukt. Coen was zich daarvan bewust toen hij den heeren schreef: „Ick ben doen by gebreck van anderen gedestineert geworden () omme 't gennerael comptoir als hoeft te becleeden, den handel te dirigeeren, ende de genneraele boecken te formeeren ende houden, ende daernaer alhier arriveerende van den heer genneraal daertoe gestelt ende geauthoryseert. Derhalven sal mijn uyterste vermogen ende beste doen, dat alles te rechten ende wel worde gedierigeert ende de genneraele boecken geformeert, gelijk lichtelijck te doen ende te continueeren is, als hier maer volck hebben” ¹¹⁾.

Maar ondanks meeningsverschillen tusschen bewindhebbers en Coen, die aan den dag traden zoodra de Indische belangen niet samenvielen met de Hollandsche, in één opzicht waren de heeren het tenminste roerend met elkaar eens: over het monopolie van den export en der handel in Indische producten.

11) 1.1.1614. Bescheiden. I, pag. 37.

Het is een merkwaardige coïncidentie dat de vrije handel, die in de Republiek bloeide en de basis legde voor nationale welvaart, en die bv. Amsterdam al in het begin van de 16e eeuw voor haar graanhandel opeischte, waarbij het stadsbestuur zich beriep op oude privilegiën, steeds naar voordeelen voor een kleine groep belanghebbenden streefde, geen beperkingen van overheidswege duldde en concurrentie hardnekkig weerde. De octrooien, die aan de V.O.C. en later aan de Groenlandsche- en West-Indische Compagnie werden verleend, beantwoordden dan ook aan de gangbare opvatting der kooplieden, dat het profijt van den handel door bijzondere bepalingen moest worden verzekerd, die rechtmatig voortvloeiden uit betoonde ondernemingslust, al was de publieke opinie gekant tegen een streng monopolie.

Genoemde octrooien vormden slechts een uitzondering voor zoover dit recht door den Staat werd bekrachtigd. Deze liet zich daarbij zonder twijfel leiden door wat het algemeen belang op zeker oogenblik voorschreef, want de vaart op Oost-Indië en later op de West moest, en zou den erfvijand afbreuk doen, zoowel militair als economisch. Aan de Groenlandsche Compagnie werd op 27 Januari 1614 octrooi verleend om te bereiken, dat in de walvischvangst de noodzakelijke samenwerking werd bereikt. Het diende tevens als protest tegen het octrooi van de Engelsche Russia Compagnie, waarin alleen zij bevoegd werd verklaard de walvischvangst uit te oefenen. Bovendien wilde men met kans op succes zich tegen de Engelschen verdedigen, die in 1613 hadden gepoogd de Hollanders van Spitsbergen te verdrijven en de vijandelijkheden waren begonnen door geladen schepen in beslag te nemen; en tenslotte had men nog altijd de hoop niet opgegeven de Noord-oostelijke doorvaart te ontdekken.

Het monopoliestelsel is het begeerde privilege van ieder handelslichaam en leidt vaak tot het systeem van beperkten verkoop tegen zoo hoog mogelijken prijs, waardoor het product voor groote bevolkingsgroepen onbereikbaar blijft. De moderne industrie is door de stijgende vraag naar goederen als gevolg van het verhoogde welvaartspeil van groote bevolkingsgroepen, gedwongen geweest haar beveiliging te zoeken in de kwantiteit. Zulk een ontwikkeling leidt er onvermijdelijk toe dat vele producten aan kwaliteit inboeten en in sommige gevallen voortijdig onbruikbaar worden of verouderen.

Eertijds waren in de handelswereld onderlinge overeenkomsten ter bevestiging van een monopolistische positie schering en in-

slag. Men kende deze in den vorm van reederijen, maatschappen of compagnieën. Hierbij werd het principe van vrijen handel nog geen geweld aangedaan, want men trof zoo mogelijk een vergelijk wanneer de concurrent niet met succes kon worden uitgesloten. Een monopolie dat door den Staat werd bekrachtigd druischte in wezen niet tegen de opvattingen in, maar wel tegen de praktijk en moest derhalve wel oppositie uitlokken. Deze kwam, voor zoo-ver het de V.O.C. betreft, in talloze pamfletten tot uitdrukking ¹²⁾, toen na verloop van een aantal jaren het bedrijf van de Compagnie zich dusdanig had ontwikkeld dat critiek op haar beleid mogelijk was, en de participanten van meening waren dat zij tekort werden gedaan. Anderzijds huldigde men ook de opvatting, dat de handel op ver weg gelegen gebieden het best kon worden gedreven door geprivilegieerde compagnieën. Dit geschiedde in Engeland met de scheepvaart op Rusland, de Oostzee en de Levant, en ten aanzien van den zouthandel op Spanje en Portugal. Daar heette het, „that trading in companies is most agreeable to the English nature” ¹³⁾, en Richelieu noteerde in zijn mémoires „Pour se rendre maître de la mer, il faut voir comme nos voisins s’y gouvernent, faire de grandes compagnies, obliger les marchands d’y entrer, leur donner de grands privilèges comme ils font; faute de ces companies, et pour ce que chaque petit marchand trafique à part de son bien, et partant, pour la plupart, en des petits vaisseaux et assez mal équipés, ils sont la proie des princes, nos alliés, parce qu’ils n’ont pas les reins assez forts, comme aurait une grande compagnie” ¹⁴⁾.

Zulke overwegingen klinken steekhoudend. Men kan er echter, ten aanzien van het monopolierecht, verleend aan de V.O.C., tegen te berde brengen, dat het speculatief karakter van handelsondernemingen op ver weg gelegen gebieden, waaraan uiteraard groote risico’s verbonden waren, zich in dit recht weerspiegelt; want zoowel de maritieme als militaire hulp aan den Staat ten bate van ’s lands welzijn, als het risico der particuliere onderneming moesten ruim worden beloond. Dit monopolie heeft eenerzijds tot vèrstrekkende, vruchtbare consequenties geleid, anderzijds tot even ernstige tekortkomingen en gevolgen aanleiding gegeven.

¹²⁾ Opgave bij Van Rees. Geschiedenis der Koloniale Politiek. II, pag. 494, ev.

¹³⁾ Roscher. Koloniën.

¹⁴⁾ Mémoires de Richelieu. XXII.

Opmerkelijk is echter dat de kooplieden van de Republiek, die hun opkomst dankten aan den vrijen handel, en dus het mare liberum tegenover het mare clausum stelden, van meening waren „dat noch een volk noch een persoon eenig eigen recht op de zee zelve kan laten gelden” ¹⁵⁾, en het monopoliestelsel in beginsel verwierpen, terwijl zij toch in de praktijk wel degelijk naar groepsbelangen streefden, die dan in de ten deele speculatieve ondernemingen op Oost-Indië door den Staat met monopolierecht werden bevoorrecht en gegarandeerd. Behalve met betrekking tot de Oost-Indische-, de Groenlandsche- en de West-Indische Compagnieën bleef ook de Staat trouw aan zijn beginsel van vrijen handel. Deste meer critiek verdient het dat hij de hardnekkige onderdrukking van zelfs een beperkten handel in Oost en West voor eigen onderdanen met zijn gezag heeft ondersteund, ten bate van een kleine groep, ten koste van de gemeenschap en 's lands belang, ja ten koste van het koloniaal bezit in de West.

De heeren kooplieden hebben met de oprichting van de V.O.C. hun belangen op voortreffelijke wijze behartigd, al bewezen zij in dat stadium ook hun land wel degelijk een grooten dienst. Coen, in Indië, deelde hun inzichten niet alleen omdat zij hem vertrouwd waren, want zij vertegenwoordigden voor hem alreeds een traditioneel geworden beginsel van den handel, die zich in de weinige jaren van zijn leven in zijn vaderland tot zoo hoogen bloei had ontwikkeld. Hij moest het hiermee wel eens zijn, omdat in den begintijd van de Compagnie de man aan het roer in Indië slechts gesteund door voorkeurscontracten in dit uitgestrekte gebied de vijanden en mededingers kon uitschakelen.

De nazaat heeft door het verworven overzicht het voorrecht critiek te kunnen uitoefenen, omdat hij over feiten beschikt. Niets is gemakkelijker dan ook voor de V.O.C. het monopoliestelsel af te keuren, omdat de historie de onbetwistbare nadeelen daarvan aan het licht heeft gebracht. Dat het systeem later faalde, bewijst echter nog niets tegen het systeem in dien begintijd, in den vorm van op vreedzame wijze verworven handelscontracten met bijzondere voorrechten boven derden, wanneer daarbij na zekeren tijd slechts de noodige soepelheid was betracht. Zeker is, dat Coen gedurende zijn bewind zonder zulke contracten heel weinig had kunnen uitrichten, want zij vormden de basis van een gezagspositie, die onontbeerlijk was om den winstgevenden handel in de

15) Huigh de Groot. Het recht op Buit. Hfdst. XII, pag. 215.

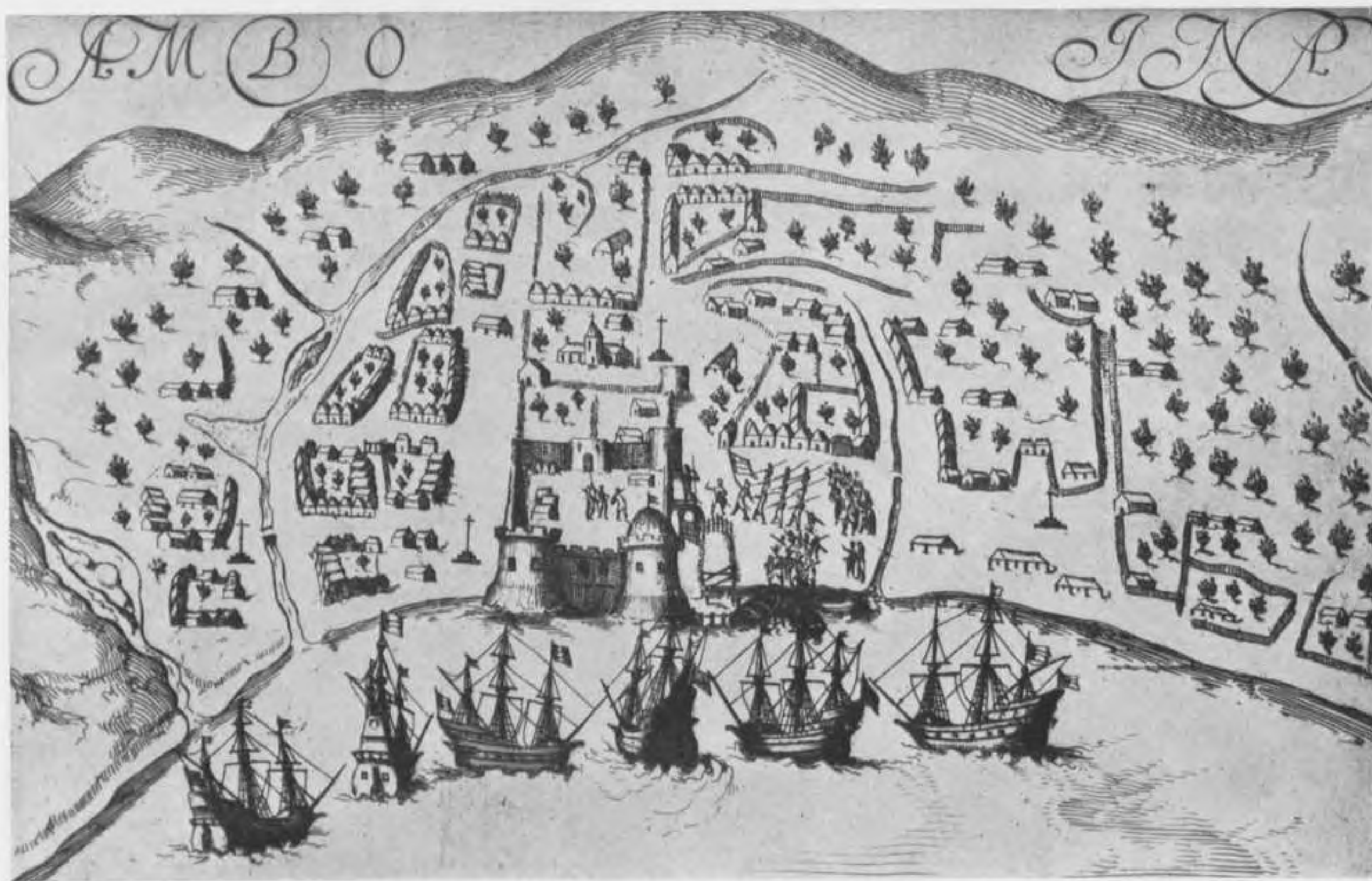
Indische producten door middel van vredelievende overeenkomsten met de bevolking en met wapengeweld op vijanden en mededingers te veroveren. Ja, men mag hieruit de conclusie trekken, dat het monopolie het onvermijdelijk gevolg was van het particulier karakter van de V.O.C., teneinde gezag te verwerven. Waren de expedities van staatswege uitgerust, en was het bedrijf door den Staat georganiseerd, zijn gezag zou den vrijen handel voor den landgenoot hebben mogelijk gemaakt en den inlandschen handel bevorderd.

Het monopolie hield geenszins in eerste instantie de verovering dier gebieden in. Aan peuplatie dacht men niet, uitgezonderd in ververschingsstations voor de vloot, kantoren en sterktes en teneinde den handel te beveiligen, zooals ook in art. 35 van het octrooi tot uitdrukking komt; voor agrarische kolonisatie bestond niet de minste belangstelling. Men wenschte de scheepvaart in Indië te ontwikkelen en wilde op basis van vreedzame overeenkomsten met de vorsten of bevolking handel drijven. Daarbij hebben zij en hun vertegenwoordigers in Indië steeds aan die contracten een te groote, en vooral te beslissende beteekenis toegekend. Want een voorkeurscontract met den machthebber van een dorp, of reeks van plaatsen, ergens in een kustgebied, hield immers geenszins in dat ook het achterland, het geheele eiland of de eilandengroep daarbij betrokken was. Een voorbeeld daarvan is bv. de interpretatie van de overeenkomsten met de Bandaneezen. De noodzakelijkheid van gewelddadig optreden werd maar al te vaak gefundeerd op de vermeende rechten, die men bij zulke contracten had verworven of zich toegeëigend.

De instructies aan de bevelhebbers van de vloten der Voorcompagnieën, de contracten door de Hollanders met inlandsche vorsten gesloten, bewijzen het en het wordt nog eens geformuleerd in de „Ordonnancie en Instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië” van 22 Augustus 1617, volgens welke Coen moest handelen. „Ook in alle discretie en voorzigtigheid met alle koningen, prinses, republikeinen en heeren zoodanige correspondentie, vriendschap en alliantie houden en maken, als zijlieden ten dienste van de Compagnie noodig zullen vinden, zonder iemand te verongelijken of ligtelijk met iemand om geringe zaken in oorlog en contentie van wapenen te komen”¹⁶⁾.

Professor Gerretson heeft gewezen op de tegenstelling tusschen

16) Mijer. Art. 45, pag. 37.

Zeeslag bij Tidore (inzet)

het Spaansche en het Hollandsche beginsel inzake het recht tot kolonisatie, want terwijl de Spaansche kolonisators geen niet-Katholiek gezag als legitiem erkenden, leerde de Bijbel den Holland-schen Calvinisten, dat alle gezag uit God is. Het Woord gebod hun de bestaande rechtspraak en rechtsorde te erkennen en in tegenstelling met de Spanjaarden was het voor hun vanzelfsprekend althans overeenkomsten aan te gaan. Reeds was met het Twaalfjarig Bestand de vrije vaart op Indië bedongen, tegen het koningsrecht in, dat zich op de Pauselijke bullen beriep. De Hollanders verschenen in Indië en sloten contracten af op den grondslag van het *jus mercatorum*, het verbintenissenrecht, volgens hetwelk elke partij vrij is om zijn wil te bepalen en eveneens in staat om zijn voordeel te begrijpen.

Dit alles onderscheidt de vertegenwoordigers van de jonge Republiek wezenlijk van hun Portugeesche of Spaansche voorgangers, die met het Kruis als banier ongeloovigen aan hun gezag onderwierpen. Zij erkenden de bestaande rechtsorde, maar ook de gelijkwaardigheid van den wederpartij-contractant en zij gingen met haar overeenkomsten aan op de basis van de (d.w.z. hun) goede trouw¹⁷⁾. Maar ook al onderscheidden zij zich daarin gunstig van de Portugeesche veroveraars, en importeerden zij dan hun verbintenissenrecht en goede trouw, ook zij kenden slechts hun waarheid en hun recht.

Men dient desondanks te erkennen dat de begintijd van de Compagnie wordt gekenmerkt door trouwhartigheid der Hollanders; zij hielden hun eens gegeven woord of handhaafden de ondertekening. Zij verwachtten datzelfde echter vanzelfsprekend, maar in vele gevallen ten onrechte, van de andere partij. Men hoort uit rapporten en missieven naast misnoegen over tegenspoed even dikwijls oprechte teleurstelling en verontwaardiging over schijnbare of werkelijke verdragschennis, terwijl men, om recht te krijgen, vaak eerst een beroep deed op den inheemschen rechter voor men door weigering of herhaling meende gedwongen te zijn zich recht te verschaffen. Men eischte niet meer dan bij verdrag was toegezegd en misdrijven van het personeel, wanbeheer of ontucht werden op den duur met gestrengheid gestraft.

Handel die het beginsel van goede trouw ontbeert, ontaardt in

17) Coen's Eerherstel. De Gids. X-XI-XII/1943. „Is de mensheid voor de Iberische conquistadores verdeeld in belijders en bestrijders van het Kruis, voor de Hollandsche kooplieden valt ze uiteen in betrachters en verkrachters van de *bona fides*”. Pag. 13.

dieverij, benadeelt den producent en de gemeenschap en tast zedelijke beginselen aan. Het moet den voorouders tot hun eer worden nagegeven, dat zij den handel in Indië op den grondslag van hun goede trouw hebben pogen te verwerven, omdat dit beginsel in hun zedelijk bewustzijn wortelde. Zoo kan men zeggen, dat de Compagnie als 't ware tegen wil en dank sommige gebieden heeft veroverd, als gevolg van den concurrentiestrijd en van geschillen met de bevolking. Dan moet die befaamde goede trouw toch ook weleens geducht geweld zijn aangedaan. Natuurlijk bracht het handelsbelang met zich mee dat men vijandelijk bezit, loges of sterktes aanviel, veroverde en bezette of slechtte. In de hierboven genoemde instructie heet het dan ook: „Alzoo verscheiden natiën met geweld, het zij met Onze vrienden en bondgenooten of met Onze vijanden, in praejudicie van Onze gemaakte contracten, Onzen handel zoeken te invaderen, zoo zullen de Gouverneur-Generaal, mitsgaders ook bij deszelfs absentie Onze Vice-Gouverneurs, Directeurs, Kapiteins, Kooplieden en andere Officieren, na gedaan vriendelijk verzoek en insinuatie van te vertrekken en van zoodanig voornemen te desisteren, alle vreemde natie, geen uitgezonderd, en derzelver schepen en goederen met geweld afweren en verdrijven”¹⁸⁾.

Dit alles behoefde de goede verstandhouding met de inlandsche vorsten en bevolking echter niet te wijzigen, al werden zij toch steeds op een of andere wijze daarvan de dupe. Hier moet aan worden toegevoegd, dat de strijd tegen de mededingers, waardoor bevolking en land schade moesten ondervinden, in sommige gevallen ook in het belang en ten gerieve van de inlanders is geweest, met name in de Molukken of op Ambon. Anderzijds houdt het beleid der Hollanders twee zwakke punten in, die bezwaarlijk kunnen worden weerlegd. Zij gingen er bij het sluiten van overeenkomsten van uit, dat ook de wederpartij de goede trouw als zedelijk beginsel erkende en grondvestten daarop hun recht; zij overwogen niet in hoeverre het rechtsgevoel van zoo anders gearde volkeren moest verschillen van dat der bewoners der Lage Landen. Zij hebben daarnevens na de verovering van het monopolie voor den export in specerijen terecht den inlandschen handel tot zich getrokken, want dat was ook in het belang der bevolking een onverbidde consequentie; zij hebben echter niet kunnen verhinderen dat in de overgangsjaren de inlandsche bevolking

18) Mijer. Art. 35, pag. 34.

hiervan nadeel van hoogst ernstigen aard heeft ondervonden. De kooplieden der Compagnie bezaten in Indië vrijwel onbeperkte volmacht om het monopolie op grond van verdragen en contracten te verwerven. Van hen werd geeischt, dat zij handelsinzicht en krijgsmansbeleid in zich vereenigden; eigenschappen die zelden samengaan. Zij moesten met een beperkt kapitaal een voldoende hoeveelheid producten tegen den laagst mogelijken prijs inkoopen; zij moesten beletten dat deze aan mededingers werden geleverd of hen zoo mogelijk weren of verdrijven. Deze opdracht, die aan duidelijkheid niets te wenschen overliet, hield natuurlijk in beginsel geen rekening met de belangen der bevolking, en deze belangen werden dubbel geschaad zoolang de Hollanders nog niet over de middelen beschikten om hun doel te verwezenlijken.

De militaire en maritieme macht was vooralsnog bij lange na niet sterk genoeg om de vijanden en mededingers te verslaan of te weren, of om ervoor te kunnen zorgen dat overeenkomsten werden nagekomen. Men bezat niet de geringste contrôle op den Chineeschen handel in specerijen of op het ruilverkeer in den Archipel, en de sluikhandel tierde. Het beschikbare kapitaal was niet toereikend om de producten op te koopen, zelfs ten eenenmale onvoldoende om de lasten van het bedrijf in Indië te bekostigen en tenslotte moest men nog een begin maken met de voedselvoorziening van eigen personeel en bezettingen, of van de bevolking in de Molukken of op de Banda-eilanden.

De doelstelling van het monopolie heeft de ontwikkeling van het bedrijf bepaald en leidde tot harde consequenties. In dit handelsdoel schuilt de tegenstrijdigheid waardoor de Compagnie wordt gekenmerkt, want zij kon dit doel slechts bereiken wanneer zij zich beriep op het gezag van den Staat, waarmee zij zich in den Archipel informeel bekleedde. Men moet betwijfelen of het monopolierecht tot gunstiger en duurzamer financieele resultaten leidt dan vrije handel met onderlinge concurrentie van enkele groepen; de vrije Hollandsche handel op Rusland bv., was heel wat omvangrijker dan die van de geoctroyeerde Engelsche Compagnie, en het verval van den Engelschen handel op de in het Noorden gelegen gebieden van Europa mag voor een belangrijk deel worden geweten aan de exclusieve rechten der Engelsche Compagnieën. De verhoudingen in dien tijd in aanmerking genomen bewijst dit anderzijds slechts iets tegen een onjuiste toepassing van het beginsel. Zeker is echter, dat het monopolie van de Compagnie de oorzaak was dat de omzet der producten werd beperkt,

want men liet liever groote voorraden in de pakhuizen verrotten dan deze voor lagere prijzen onder het bereik te brengen van een grooter publiek. Daarnevens werd de kolonisatie belemmerd en grootendeels onmogelijk gemaakt, want men liet den kolonisten te weinig mogelijkheden over om handel te drijven. Tenslotte heeft het de Compagnie tot een machtsapparaat ontwikkeld, dat niet alleen vijanden en mededingers te lijf moest gaan, dat tevens met alle middelen zijn al of niet vermeende rechten moest handhaven. Van de oprichting af is dit tweeslachtig karakter van een oorlogvoerend handelslichaam kenbaar. Het heeft tot verovering geleid omdat het voordeel dit gebod; tot verlies, wanneer het welzijn van de Republiek dit eischte. Het bestuur over Oost-Indië is ontstaan uit het handelsdoel, omdat dit doel zonder zulk een Staatsbestuur niet was te verwerkelijken, en het einde van de Compagnie kon niet anders zijn dan dat zij werd overgenomen door den Staat.

Dat dit op nadeelige wijze voor de participanten is geschied, doet weinig ter zake; het wekt slechts verbazing, dat deze overname eerst in het laatst van de 18e eeuw heeft plaats gevonden, want toen Indië eenmaal als handelsgebied werd beheerscht en het bedrijf der Compagnie was georganiseerd, verzonk de taak van den koopman in het niet bij die van den bestuurder.

Tallooze malen leest men, dat bekwame dienaars der Republiek uit den begintijd het belang van de Compagnie identificeerden met dat van den Staat en dat het handelsinzicht door staatsmanskunst zou zijn geleid of omgekeerd. Het klinkt velen al heel ongerijmd in de ooren, dat kooplieden een wereldrijk zouden hebben gesticht, want de geschiedenis van het ontstaan van koloniaal bezit is niet compleet zonder een statenbouwer. De publieke opinie in de Republiek in het begin van de 17e eeuw vereenzelvigde het welzijn van de Compagnie niet met dat van den Staat. Het welzijn, wel te verstaan, dat was haar positie tegenover de vijanden en mededingers, want de oorlog was van Europa naar de Oost verplaatst, en dit welzijn werd uitgedrukt in de retouren. Aan verovering van grondgebied dacht men niet; ook kolonisatie in onschuldigen vorm kwam eerst later aan de orde en was daarenboven in de eerste plaats handelsbelang. Het belang van de Republiek was aan dat van de Compagnie gekoppeld, voor zoover het de bestrijding van haar vijanden betrof; een ander staatsbelang werd in den begintijd in Indië niet beoogd of nagejaagd. Kenmerkend hiervoor blijft, dat gebieden die werden veroverd,

zooals bv. Banda-Neira, werden vervallen verklaard aan de Staten-Generaal, Zijne Prinselijke Excellentie en de Compagnie, maar bestuurd werden door Compagniesdienaars, die door heeren XVII of hun vertegenwoordigers werden benoemd.

Wij hebben gezien dat de Staten-Generaal eerst in het plakkaat van de benoeming van Pieter Both de macht der Compagnie in dezen beperkte en haar daarmee de *souvereiniteit* over die gebieden ontnam, want artikel 35 van het octrooi spreekt slechts over „verbintenissen en contracten”, die uit naam van de Staten-Generaal moesten worden gesloten; daarbij is het gebleven.

De Compagnie heeft in den eersten tijd niet alleen moeten steunen op het gezag van den Staat, zij is als zijn vertegenwoordigster opgetreden omdat haar doelstelling haar dat gebod. De Hollanders uit die dagen wilden de wereld ontdekken, leeren kennen en hun ruim deel van den wereldhandel tot zich trekken; zij wenschten geen gebied toe te voegen aan dat van de Republiek, die voor hun groot genoeg was. Altijd zijn eer voor het land of roem voor den enkeling achtergesteld bij het welzijn en den welstand van beide. De handel in een zeker gebied te beheerschen is geheel iets anders dan het land te bezitten, en alleen zoo is het te verklaren, dat de Compagnie tot 1798 meesteres bleef onder toezicht, voor de Bataafsche Republiek, op haar beurt onder toezicht, de gewesten overnam die in den loop der eeuwen van handelsgebied koloniën waren geworden.

Desondanks is daarginds reeds in het eerste kwart van de 17e eeuw het fundament van een Staat gelegd; van een Nevenstaat der Republiek, steunende op het koopmansrecht van het monopolie en de eenzijdig geponeerde goede trouw van contracten of het gegeven woord. Daarbij werd de *souvereiniteit* van die gebieden erkend zoolang de verworven rechten door de wederpartij niet tekort werden gedaan. De Compagnie zweefde als het ware als een loot van den stam der Republiek boven dat gebied, en zij schoot eerst tegen wil en dank wortel in de vreemde aarde toen dat voor haar leven noodzakelijk was.

Is er grooter verschil denkbaar dan tusschen de Spaansche overaars en de kooplui der Republiek? Zoo is het eveneens een bewijs van de overtuiging dier kooplieden, dat zij niet alleen als facteurs, maar ook als gouverneurs de Compagnie hebben grondvest en daarmee den Staat. Want de geschiedenis der Compagnie in Indië in haar begintijd is die der consequenties van het handelsmonopolie. Wanneer het Coen later voor den geest zweefde

om zijn landgenooten naar Indië te lokken, teneinde zich daar te vestigen en er kolonies te stichten naar het voorbeeld van de Spaansche in Amerika of op de Philippijnen en de Portugeesche in Indië, dan was dat niet in de eerste plaats om daarginds een tropisch Nederland op te richten; vooral echter, omdat het gewenscht was dat kolonisten den inlandschen handel van de Compagnie zouden overnemen en haar met belasting- en tolgelden van inkomsten zouden voorzien.

Die kolonisatie is mislukt en onmogelijk gemaakt door de strakheid waarmee het monopoliesysteem werd toegepast; daarmee is Coen's conceptie tijdens zijn leven en nog lang daarna niet in vervulling gegaan. Deze mislukking bewijst nog eens, hoezeer het Compagniesbelang wezenlijk in strijd was met dat van de inlandsche bevolking en van de Republiek. Het bewijst tevens dat de ontwikkeling van het bedrijf tijdens het bewind van Coen onvermijdelijk in de richting wees van een bestuur ten bate van het Nederlandsche gemeenebest, maar ten koste van het exclusieve voordeel van een kleine groep belanghebbenden, ook al zou dit haar nog redelijke en voortdurende baten hebben verzekerd. Daarbij speelden de belangen der inlanders heelemaal geen rol. De tegenstelling tusschen het belang van Compagnie en dat van de Republiek kan men vervangen door die tusschen monopolie en vrijen handel; tusschen hoge dividenden ten bate van enkelen en voorspoed voor talrijke bevolkingsgroepen; tusschen koopmansinzicht en staatsmansbeleid. Het is buiten kijf dat de bevolking alleen bij vrijen handel, ook voor den inlandschen handel gebaat kon zijn, en deze zou naast een Hollandsch monopolie van den export hebben kunnen floreeren. Coen heeft als een koopman ondanks belemmering het bedrijf in Indië georganiseerd, maar hij heeft ook als staatsman consequenties getrokken, die tot de ondergang van de Compagnie en de vestiging van den Nederlandsch-Indischen Staat hebben geleid. Hij heeft den moed gehad om zoowel van zijn opdracht, den handel te beheerschen, als van zijn macht, het monopolie, zonder erbarmen de consequenties te trekken in zijn Discours van Januari 1614 en dit alles definitief te formuleeren in zijn Vertoogh van October 1623.

Deze beide rapporten houden een veelomvattende conceptie in. Ten eerste het bemachtigen van het monopolie van den export der Indische producten; „'t es een andere saeke een simpele negotie te doen, dan het is voor de geunieerde landen d'aldertreffelijkste commercie van de werelt in alsulcker voegen te estabili-

eeren, dat sy die alleene moogen behouden, ende dat noch eensdeels met (versta: zonder ze te deelen hetzij met) potentaten, die haer eygen croone ende gherechticheyt niet connen verdedighen, maer haer eygen bescherminge ende proffijt met ons aliantie soeken ende daerby trouweloos sijn, ende ten anderen met (versta: dan wel met) potentaten ende rijcken die vry sijn ende haer vryheyt niet behoeven noch willen verplichten, ende dit alles met equipagien procedeerende uut de retouren van den selven handel, welcke d'estabilacie contrarie is, want soo men te vierich tot de groote proffyten ende retouren is ende te seer naer den handel loopt, staet te vreesen, dat het niet lange sal dueren, alsoo dan geen goet fondamment noch staet geleyt can werden; ende dit meede te seer benaerstigende, sal de negotie verkort, de proffyten klein ende de oncosten swaerder werden, daerdoor de couragie ende hoope ons soude moogen begeven" ¹⁹⁾.

Ten tweede: de contrôle op den inlandschen handel. „Maer voornemelijcken, segge ick daertegen, dewyle den geheelen inlandschen handel bestaet in 't vervoeren ende vertieren der cleeden van de custe van Choromandel ende Suratte off Gouseratten over de geheele oost-indische quartieren ende wederomme der speceryen, sandelhout ende Chinese waren van hier na voorsz. custe ende Gouseratta, als oock, dat de specerye met de cleeden tot een geringen pryse connen becomen, ende dat de Portugesen door de groote menichte van cleeden, die jaerlijcx door de strate Mallacca sijn brengende, ons desen handel sijn bedervende, ende de cladde overal in de cleeden brengen; wat connen wy meer uytrichten zonder neutrale landen minst te offenceren dan de occuperinge van desen geheelen handel te gelijk!" ²⁰⁾

Ten derde: bevestiging van de macht der Compagnie in een centraal rendez-vous voor handel en bestuur. „Aengaende de generale bestieringe, soo ten oorloge, negotie als politiecke regieringe, daer dient in alle manieren gemaect een sterckte als mede eenen nieuwe colonie van alle ambachten, ende gehouden geplant tot preservatie van 't hooftcapitaal eenen generalen rendez-vous ende residentie van den E. heer gouverneur-generael, opdat van daer alles ten rechten mach werden gedirigeert" ²¹⁾.

Ten vierde: finantieele onafhankelijkheid van patria, door middel

19) 1.1.1614. Levensbeschrijving. Bescheiden. VI, pag. 452, ev.

20) 10.11.1614. Bescheiden. I, pag. 87.

21) 10.11.1614. Bescheiden. I, pag. 89.

van peuplatie en slavenarbeid. „Voren is geseyt, hoe de Portugysen met de conqueste van Malacca seer goede gelegentheyte bequamen om met cleene oncosten haerselven te maintineeren ende d'Inlantschen handel soo te reguleren, dat in Indien sooveel speceryen overwonnen als Europa behoefte; 't is waer, dat de Portugysen niemant dan d'Indianen tegen hadden, ende nu moet de Compagnie soowel tegen Spagniaerden, Portugysen, Engelschen, Francen, Denen als Indianen uythouwen, doch evenwel heeft de Compagnie door Gods genade soo goede gelegentheyte, dat met d'aenplantinge van collonie ende goede menagie den Inlantschen handel, die nu besitten, soo gereguleert kan worden, dat jaerlycx veel overwinnen sullen; ende als den Chineeschen handel in Pehou vercrijgen (gelijck vertrouwen geschieden sal, zoo de saecke behoorlijck vervolcht wort), kan met de Chineesche waren op Japon ende elders sooveel gelt tot opcoop van Chineesche waren overwonnen worden dat deselvige mede niet min als het voorgaende renderen sal, in voegen dat de Compagnie alsdan, sonder gelt na Indien te senden, een goet retour van daer becomen soude. () Na den handel van particulieren aenwast, sal d'inlantsche handel van de Compagnie allencxens, na geraden wert bevonden, affnemen; daermede sullen de proffytten (gelijck eenige menen) niet verminderen, maer wel de groote oncosten, die de Compagnie nu aen veel schepen, volck ende comptoiren (welck al de winst van den inlantschen handel consumeren) doet; ende zy sullen van den inlantschen handel, sonder oncosten te doen, goede proffytten genieten; de particulieren sullen dan voor de participanten van de Compagnie varen, daer nu de participanten 't aventuыр staen ende de winste van de particulieren seker is. () Met goede benefitien dienen veel goede lieden, om haer op haer kost ende avontuыр, 't sy met haer eygen ofte met des Compagnies ende lants schepen, na Indien te transporteren, beweecht; 't benefitie, welck haer sonder nadeel ende met groot proffijt van de Compagnie gedaen can worden, is d'uytdeelinghe van landen, vruchtboomen ende slaven. Item dat d'inlantschen handel van Batavia op alle quartieren tot de Cape de Bone Esperance ende Japan incluys, lyber ende vry onder behoorlijck reglement ende redelijcke conditien toegelaten worde, ende dat men alle natie, niemant uytgesondert dan openbare vyanden, den handel in Battavia liber ende vry gelijck den ingesetenen toestae" 22).

22) 24.11.1623. Bescheiden. IV, pag. 594, ev.

Aldus: kolonisatie en particuliere handel met redelijke vrijheden. In 1614 schreef Coen: „Met dese schepen moesten voornemelijcken een groote mennichte van volck ghesonden warden, soo seevae-rende luiden ende soldaeten omme d'impresse te doen, als mannen, vrouwen ende kinderen, omme colonien te planten onder behoir-lijke vryheeden ende alsulcke borgerlijke politie, als reede-lijkcke verstanden, sonder preiuditie van U.E. handel ende octroy, als der gemeynen volckeren recht, soudén vinden te behooren. () Het soude Godt geclaeght moeten sijn, dat men geen expedient soude connen vinden, onsen eygen natie (sonder bederf van den handel der Compagnie) vryheyt te geven, daer wy 't voor over-loopende schelmen ende slaeven wel connen ende moeten doen, tot ons eygen dishonneur. Qui todo lo quiero, todo pierdo" ²³⁾.

In 1623 betoogde hij met nadruk: „Om alle swaericheden voor te comen, alle inconvenienten te weren ende den gemene welstant op 't beste te vorderen, is geen dingh beter, noch ter werelt can beter raedt gevonden werden, dan goede middel om 't volc ende gelt wel te employeren. Dit sal geschieden soo vercheyden col-lonien in Oost- ende West-Indien geplant worden, ende hiermede connen alle swaricheeden ende inconvenienten geremedieert wor-den" ²⁴⁾.

Vier handelswegen leidden naar Europa; de Hollanders voegden daar een vijfden zeeweg aan toe. Zij koersten van Bantam door Straat Soenda om de Kaap. Voor zij verschenen behoefden de Por-tugeezen geen mededingers uit Europa te duchten; zij hadden overvloed voor weinig geld en bemoeiden zich slechts met den inlandschen handel met het doel dezen te beperken. Ook zij koch-ten de begeerde producten voor een groot deel in tegen inland-sche, Chineesche, Japansche artikelen of voedsel, maar zij konden ruimschoots tevreden zijn met de leveranties uit de Molukken, waarvan de baten bovendien voor het grootste deel in handen van particulieren kwamen en voor het kleinste deel aan den koning, die de kosten droeg, of met den aanvoer in Malaka. Zoolang geen mededingers verschenen was dit ruilverkeer, dit laden volgens contract ten bate van plaatselijke machthebbers, en over het ge-heel genomen voor lage prijzen, de voordeeligste tactiek. Wij heb-

23) Die 't al begeert, verliest het al. Levensbeschrijving. Bescheiden. VI, pag. 466.

24) Bescheiden. IV, pag. 596, ev.

ben gezien dat de Portugeezen soms zonder noodzaak, veelal zonder juist inzicht, soms noodgedwongen, een rol speelden in de binnenlandsche geschillen en dat hun optreden deze aanwakkerde of de inlanders tot hun vijanden maakte. Hun politiek was er echter op gericht mogelijke concurrenten te weren, de inkoopsprijzen te drukken en hun versterkte kantoren te beschermen, en ook al poogden zij den inlandschen handel te beperken, zooals bv. die der Javanen en Ambonneezen, deze was geenszins een gevaarlijke mededinger; het optreden der Portugeezen vloeide eerder voort uit verkeerd inzicht en bestuur.

De Hollanders moesten geheel anders te werk gaan. De opdracht van bewindhebbers luidde onveranderlijk, het monopolie te verwerven. Dit hield in, dat men eveneens contrôle moest kunnen uitoefenen op den inlandschen handel; langs dezen weg werden niet alleen groote hoeveelheden door de Chineezzen uitgevoerd, door den gewonen- en sluikhandel van de inlanders geraakten eveneens groote partijen in handen van de Portugeezen, Spanjaarden of Engelschen.

Monopoliecontracten, zooals de Hollanders met de inlanders sloten, overigens in navolging van de Portugeesche overeenkomsten, veroorzaakten dat de prijzen stegen door overbieding van mededingers. Men diende derhalve alle wegen te bewaken en te beheerschen om uitvoer naar elders te verhinderen. Daartoe was een groote patrouillevloot noodig; „menichte van schepen, treffelijke oorloeschepen, om in 't landt te blyven ende alle vyanden 't hooft te mogen bieden; schepen, die heen en weder de retoeren nae 't patria voeren; middelmatige schepen tot den inlantsen handel van Indien; slechte schepen, fluyten (sonder off met weynich geschut) om volck ende alderley nootlijkheden in Indien te brengen ende dan in 't landt gebruyct te worden om rijs en andersints te laden ende voeren daer 't behoort; () ende dan menichte van cleene jachten ende fregatten”²⁵⁾.

Het begeerde doel van contrôle van het aanbod der specerijen op de Europeesche markt, kon slechts worden verwerkelijkt wanneer men in Indië het monopolierecht van den inkoop verwierf. Een middel daartoe was, de geheele productie op te koopen, en Coen ging ervan uit, dat men deze met een andere prijspolitiek in Europa ook kon verkoopen. Hiervoor was echter een veel grooter kapitaal noodig dan heeren bewindhebbers naar Indië zonden.

25) Coen. 5.8.1619. Bescheiden. I, pag. 485.

Reeds in 1614 vroeg Coen 700.000 realen van achten alleen voor den inlandschen handel en bovendien 1.200.000 realen van achten voor den export.²⁶⁾, waarop hij antwoord ontving dat de heeren er anders over dachten.

Dit druischte om twee redenen in tegen den koers die heeren bewindhebbers volgden. Ten eerste wenschten zij een zoo hoog mogelijken prijs voor een klein quantum te bedingen; later zagen zij er niet tegen op groote hoeveelheden in de pakhuizen op te slaan, in Indië boomen te laten kappen of aanplanten al naar gelang van de vraag, en zij deden zelfs uitkeeringen aan participanten in den vorm van producten wanneer de markt flauw was. Ten tweede vereischte dit een bedrijfskapitaal dat ver boven hun draagkracht ging. Zij antwoordden derhalve: „dat de meyninge van de Vereenichde Compagnie zulcx niet en is, dat men alsulcke groote quantiteyt jaerlijcx sal aanslaen, want men hier alsulcken groote partije jaerlijcx niet en soude connen vercoopen”²⁷⁾. Aan den anderen kant zouden de inlanders steeds pogen hun geheelen oogst tegen een zoo hoog mogelijken prijs aan een of meer gegaadigden te verkoopen en reeds om die reden waren monopoliecontracten met wien ook niet in hun belang.

Vooropgesteld dat de concurrenten werden verdreven of althans zooveel mogelijk tegengewerkt, deze tegenstelling tusschen het inzicht der heeren XVII en het belang van de inlanders kon slechts worden opgelost, wanneer men het benoodigde bedrijfskapitaal in Indië zelf zocht. Wanneer men dus poogde om de hooge kosten in Indië te verlagen en de overtollige producten, die anders door mededingers en den inlandschen handel werden opgenomen, zelf te verwerken door ook dien inlandschen handel tot zich te trekken. Dit was slechts mogelijk in een nevenbedrijf, dat de artikelen en het voedsel, die de bevolking niet kon ontberen, voor zoo laag mogelijken prijs moest inkoopen, en zoo voordeelig mogelijk tegen de begeerde producten moest ruilen.

Men kan derhalve in het bedrijf der Compagnie in Indië drie afdeelingen onderscheiden, en het gebied, dat zij daar bestreek, eveneens globaal in drie arbeidsterreinen verdeelen. Ten eerste: specerijen voor den export, van de Banda-eilanden en de Molukken, Java en Sumatra. Ten tweede: artikelen voor den inlandschen handel, van de kust van Koromandel, uit Goezeratte, uit

26) 10.11.1614. Bescheiden. I, pag. 88.

27) 30.4.1615. Bescheiden. IV, pag. 305.

Patani, Siam, Japan, China en Solor. Ten derde: leeftocht uit Jacatra, Makassar, Samboppo, Firando en Ambon en van Halmahera. Sommige artikelen voor den inlandschen handel werden eveneens geëxporteerd, zooals diamanten uit Borneo en zijde uit China, terwijl anderzijds ook inlandsche artikelen werden gekocht in ruil voor specerijen. Uit Japan betrok men bovendien oorlogsbehoeften en krijgsvolk; later slaven uit China.

Men diende dus zoowel den concurrent als den inlandschen handelaar te weren, met het dubbele oogmerk, bedrijfskapitaal voor den ruilhandel in Indië te vormen en hooge, geregelde inkomsten te scheppen. In feite was de arbeid van beide groepen gebaseerd op vrijen handel en zij konden om der wille van het monopolie in Holland niet worden geduld. Als onvermijdelijk gevolg daarvan steeg de prijs van de inlandsche ruilartikelen bij de Compagnie onrustbarend, verminderde het welvaartspeil der inlanders schrikbarend, in het bijzonder op de Banda-eilanden en in de Molukken, bloeide de sluikhandel en werd de verhouding tusschen de Hollanders en de inlandsche bevolking vertroebeld.

Gezien van het beginsel van monopolie uit, dat vooral een militair wapen tegen den vijand was en het al spoedig werd tegen de mededingers, is deze gang van zaken onvermijdelijk geweest. Daarom is het geoorloofd te zeggen, dat het monopolie de voorwaarden heeft geschapen voor het ontstaan van den Nederlandsch-Indischen Staat, want het isoleerde het handelsgebied van mededingers, dat is van volkeren met koloniale aspiraties.

Coen wilde niet minder dan dit geweldig groote gebied van binnen uit met een talrijke en snelle vloot scheepjes blokkeeren tegen derden. Hij wilde inderdaad den geheelen handel controleeren en moest daarvoor beschikken over een sterke zee- en landmacht, over veel kapitaal, over een menigte volk en bekwame aanvoerders, en tenslotte over kolonisten.

Naar gelang de centralisatie van het bedrijf in Indië zich voltrok, waarvan in het eerste stadium alle draden voorloopig samenkamen bij den directeur-generaal in Bantam, werd de behoefte aan een rendez-vous, hoofdkantoor en magazijn, een dwingende noodzakelijkheid. Het ligt in de rede dat dit steunpunt zoo mogelijk onneembaar moest zijn, het moest daarmede op eigen grondgebied worden gevestigd als kolonie van de Republiek, wilde men onafhankelijk zijn van de intriges van inlandsche vorsten of concurrenten, bovenal, wilde men de rechtsorde scheppen zonder welke de handel niet bloeit.

Dit versterkte hoofdkantoor is in de eerste plaats gesticht omdat de veiligheid van de Compagnie het gebod. Het feit kenschetst echter opnieuw de tegenstelling tusschen de handelspolitiek der Hollanders en Portugeezen. De laatsten, wier hoofdplaats in de Oost Goa was, hadden van Malaka een opslagplaaats en tusschenhaven gemaakt voor den handel op China, Japan, de Molukken, de Banda-eilanden en andere streken in het Oosten. Zij voeren naar versterkte handelskantoren in den Archipel om producten te laden waarvan levering hun bij contract was toegezegd, of welke zij afdwongen. De rest der oogsten werd door den inlandschen handel afgenomen en daarvan bereikte slechts een klein gedeelte West-Europa. Zij hadden vele jaren het rijk alleen, kochten de producten voor een prijs, weinig hooger dan die welke door inlandsche handelaars werd betaald en maakten veel grooteren winst dan concurrenten later. Gebrekkige organisatie, wanbeheer, particulier gewin als bestuurstelsel, afgunst en oneenigheid vormden echter evenveel oorzaken dat de kosten nauwelijks werden opgebracht. Zoodra andere Europeesche naties in Indië verschenen stegen de prijzen, daalde het hooge profijt en werd de aanvoer in Europa grooter. Goa was ver weg, (hoewel toch lang niet zoo ver weg als de Republiek) en Malaka was een dun bevolkte, ongezonde stad. Een centraal punt van de Europeesche handelsmacht ontbrak in den Archipel, want ook de Portugeesche forten in de Groote Oost waren feitelijk niet anders dan versterkte buitenkantoren van Goa.

De weg door Straat Soenda leidde naar het hart van den Archipel. Men heeft overwogen het rendez-vous ergens in straat Malaka, op Ambon of bij de kust van Cochin-China te vestigen. Daarnemens werd meer dan eens de aandacht op Java gevestigd en Djakarta genoemd; in patria neigde men tot deze laatste plaats. Coen en zijn raad hakten den knoop door en deze beslissing was van groote beteekenis. Door deze keuze werd de Archipel als operatiegebied als het ware afgerond tegen aanvallen van vijanden of concurrenten, terwijl men slechts weinig extra gevaar had te duchten op de zeewegen naar Koromandel, Siam, China of Japan. De Portugeezen konden eertijds de producten halen, vertrouwend op een klein getal sterktes; de Hollanders moesten hun macht bevestigen, wilden zij hetzelfde bereiken.

Daarvoor was een centraal gelegen rendez-vous een eerste vereischte. Een fort, met magazijnen voor het bedrijf; bemand met krijgsvolk, zeelui en personeel; een plaats van samenkomst, de

thuishaven in Indië; een stad in aanbouw, die moest worden bevolkt met mannen en vrouwen uit Nederland om de Compagnie te dienen en daarin hun bestaan te vinden. Daar moesten Nederlanders zich vestigen uit den gegoeden stand, waaruit de nieuwe heerschende élite in Indië kon worden gevormd. Het monopolie eischte het en Coen schreef het woord neer, dat heeren XVII terecht vreesden, omdat het sterker zou blijken te zijn dan hun belang: kolonisatie. Want hoe zou men de besten uit den lande kunnen overhalen zich in Indië te vestigen? Niet als daglooner der Compagnie! Dan moest men hun toch wel vrijheden toestaan in den handel. Coen noteerde welke op zijn minst deze vrijheden moesten zijn en zij bedreigden het monopolie, dat met ontzaglijke kosten werd nagestreefd. Wat wilde die man daarginds? Hooge inkomsten uit den inlandschen handel opdat de kosten van het bedrijf in Indië door den handel ginds werden gedekt? Kolonisatie? Dat moesten de landgenooten zelf weten, maar niet ten koste van tittel of jota van het monopolie.

Meer dan één biograaf heeft geen verstand kunnen bieden aan de verleiding, te zeggen dat Coen's bewind culmineert in de vestiging van het rendez-vous, in de verovering van Banda, in het proces van den Ambonschen moord of in zijn duel met de Engelschen. Maar de eene phase is niet belangrijker dan de andere in het proces der ontwikkeling van een handelslichaam met monopoliecontracten tot de kolonie van een Republiek met ongedwongen handelsverkeer. De nazaat wiens oordeel niet ontvankelijk is voor de actualiteit der gebeurtenissen uit dien tijd, moet deze ontwikkeling wel beschouwen als een reeks consequenties van het beginsel van monopolie. Uit Coen's discours van Januari 1614 blijkt echter ook, dat hij zoowel verovering van gebied als kolonisatie als eindphases heeft voorzien. „Laet ons nu tot het principaelste comen ende toucheeren wat over de gansche generaelen staedt (doch onder beter advysen ende correctie van onse E. heeren mayores) gedaen moet werden, ende hoe grootelijcx daarmede connen voorderen, jae meer dan alreede besitten, wandt de middelen, die men nootwendich moet gebruycken omme de staet te verseecken, sijn niet alleen dienende ende bastant genoeg om simpelijck te verseecken den handel ende staedt die de geunieerde landen sijn hebbende, maer oock om de conqueste te beginnen, die van geen minder importantie is dan de voorgaende” ²⁸⁾.

28) Levensbeschrijving. Bescheiden. VI, pag. 465.

In 1623 betoogde hij nadrukkelijk wat daaruit onvermijdelijk voortvloeide: de vrijhandel. Het doet weinig ter zake, dat dit proces vlak voor zijn dood en nog lang daarna door doleerende participanten is opgehouden, zoolang men slechts erkent, dat hij als jonge man reeds in het laatst van 1613 alle stadia heeft onderscheiden die een nationaal belang van de eerste orde moesten verwerkelijken. Zijn werk is een afgerond geheel, waarin de rekeningen-courant der kantoren niet minder belangrijk zijn dan de meeningsverschillen met den humanen Laurens Reael, dan de expeditie zonder genade naar Banda of het proces tegen de hoofden, dan de verovering van Jacatra, de jacht op slaven op de kust van China of de geeseling van Maartje Spex in Batavia. Dat dit mogelijk was onder geenszins gunstige omstandigheden en tegen den druk in van heeren XVII, is slechts verklaarbaar wanneer men bedenkt, dat Coen zijn macht zonder scrupules heeft gebruikt om een bedrijf te scheppen dat naar den geest onafhankelijk was van dien der heeren in patria. Hoe men over zijn beleid of methodes ook moge oordeelen, hij heeft, zooals ieder groot man dat doet, boven de bestaande wetten zijn eigen orde geschapen en deze vorm gegeven in een lichaam, dat weinig afweek van een autonomen Staat. Ware hij minder doordrongen geweest van de gehoorzaamheid, die de Heilige Schrift hem verplichtte aan zijn lastgevers verschuldigd te zijn, hij zou zijn eigen Staat hebben gesticht, als uitdrukking van zichzelf en ter meerdere glorie van den God van zijn geloof.

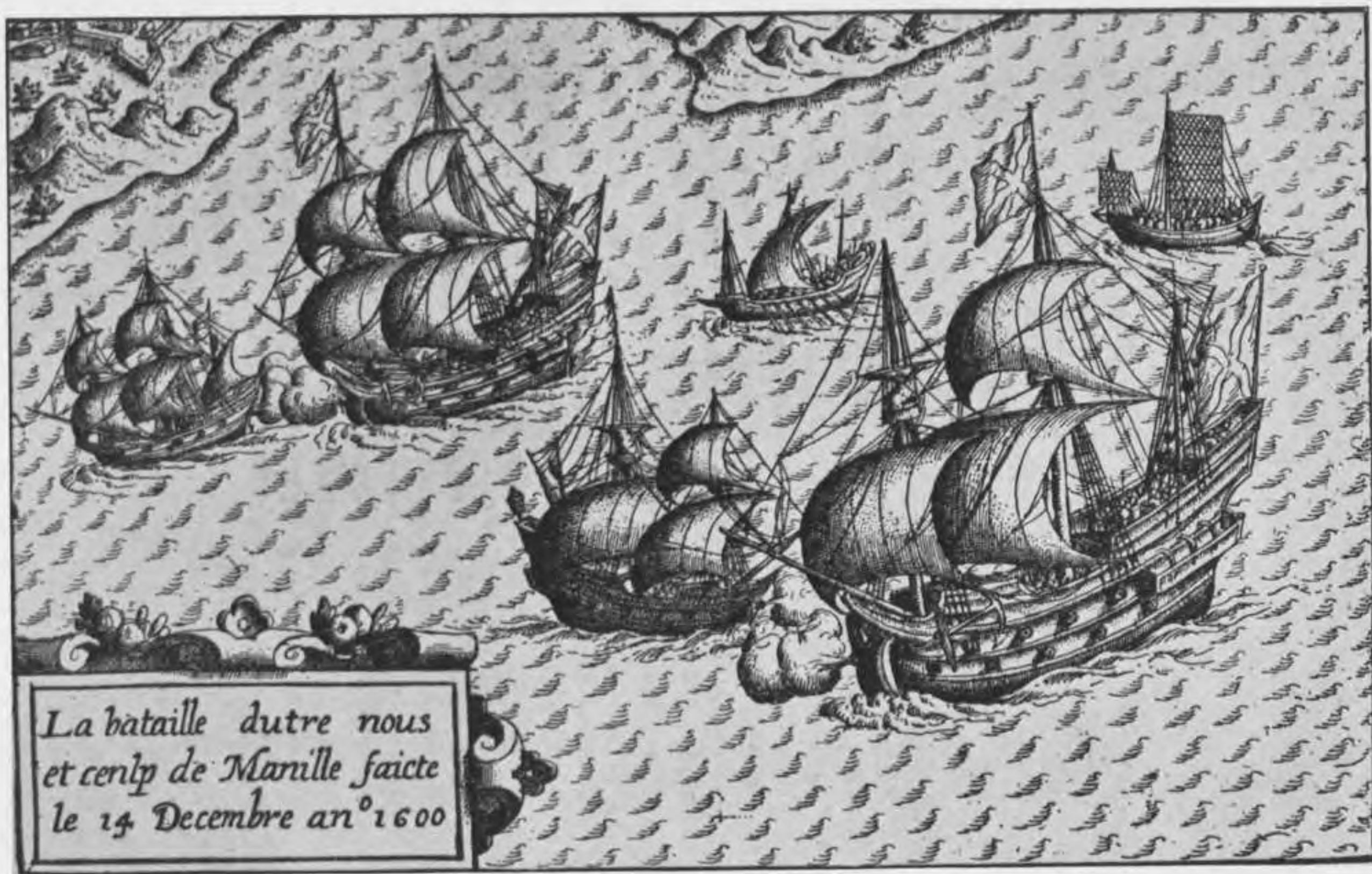
Zoo ziet men in den loop der jaren, door wat hij tot stand bracht heen, de bewindhebbers en hun groepsbelang wijken achter de gezagshoogheid der Staten-Generaal en het belang der Republiek. Het monopolie was te licht bevonden door de onverbiddelijke wijze waarop het werd gehandhaafd; de balans sloeg door ten gunste van den vrijen handel.

Met deze ontwikkeling van de V.O.C. is nog niet bewezen dat het beginsel van monopolie moet worden achtergesteld bij dat van vrijen handel. Ook ver doorgevoerde staatsbemoeienis in het economische leven kan gewenscht of noodzakelijk zijn, en heilzaam, maar dan moet het worden toegepast met het doel de grondstoffen rechtvaardig te verdeelen ten bate van de gemeenschap. Ook eertijds had het monopoliesysteem zich het best kunnen beschermen, wanneer het regelend in het ruilverkeer was opgetreden en andere bevolkingsgroepen mede had laten deelen in zijn voorrechten, waarvan het ook zelf weer de vruchten zou hebben geplukt.

Belanghebbenden zouden het hebben gesteund; teleurgestelden daarentegen bestalen of ontdoken het. Daar waren ook soldaten en een vloot niet tegen opgewassen. Op den duur had het alleen gehandhaafd kunnen blijven door den steun van belanghebbende buitenstaanders.

In Indië was het anders gesteld, want heeren XVII wenschten zelfs niet ten bate van de Compagnie wien ook te laten deelen in haar voorspoed of rechten. Zij honoreerde haar dienaren bedroevend en maakte vrijen en kolonisten den handel vrijwel onmogelijk. Voor zoover het monopoliesysteem faalde in dien tijd, is het te wijten aan deze kortzichtigheid der bewindhebbers, waarbij zij handelden tegen den dringenden raad in van bekwame gezaghebbers in de Oost. De benadeelden waren zoowel zijzelf, de inlandsche bevolking als hun landgenooten.

Gegeven is echter, dat dit systeem in dien begintijd onvermijdelijk was, teneinde de handelsbelangen te beveiligen door een macht, sterk genoeg om een rechtsorde te creëren waarin rust en vrede konden worden gehandhaafd, al was deze rechtsorde dan van West-Europeesche origine en stamde zij niet uit gindsche landen! Gegeven is ook, dat dit systeem in Coens conceptie hoewel schadelijk, maar dan toch niet catastrophaal behoeft te zijn voor de landen in den Archipel. Anders werd het, toen Coen door de consequenties der handelspolitiek gedwongen meende te zijn in alle gestrengheid van zijn macht gebruik maken. Zoolang de strijd om het monopolie en den inlandschen handel met den vijand en mededingers werd gevoerd, hebben de inlanders tijdelijk nadeel ondervonden door prijsstijging van noodzakelijke gebruiksartikelen en voedsel. Sedert oudsher was het economische leven voornamelijk geconcentreerd in de dorpshuishouding, in veel mindere mate in havenplaatsen waar handel werd gedreven met omringende gebieden; het dorp ruilde in natura de artikelen die men van buitenaf noodig had. Deze toestand bleef door de eeuwen heen onveranderd, daar geen steden ontstonden binnen wier veilige wallen de handel, industrie of burgerlijke vrijheden zich konden ontwikkelen. Men produceerde slechts voor den vorst en de dorpsbehoeften en het welvaartspeil van deze dorpsgemeenschappen bleef laag, zoolang zij verstoken waren van regelmatig handelsverkeer. Overal waar de vorstenmacht groot was, waren het de vorst en zijn Grooten die in de eerste plaats van deze leveranties, de tolgelden of gratificatiën profiteerden; daarmee was echter op den langen duur tevens de volkswelvaart gediend, omdat het ge-

La bataille d'entre nous
et centp de Manille faicte
le 14 Decembre an^o 1600

*Zeeslag voor Manila tusschen de schepen van Olivier van Noort en Spaansche oorlogsschepen,
op 14 December 1600*

De peperboom

bied langzamerhand werd opgenomen in het wereldruilverkeer. Als gevolg daarvan moest de dorpsgemeenschap niet alleen voor den vorst en eigen behoeften, maar bovendien in den vorm van gedwongen leveranties voor den export produceeren, waartoe de vorst zich had verplicht. Het monopolie van de Compagnie tastte het economische leven niet aan, wanneer dat op de behoeften van de kleine dorpsuishouding en den ruilhandel in natura was gegrondvest. Alleen in Atjeh, waar de sultan het monopolie van den peperhandel bezat, leidden de pepercultuur en de handel ertoe, dat het welvaartspeil der bevolking belangrijk steeg; het kantoor aldaar verloor echter al spoedig zijn beteekenis voor de Compagnie, zooals wij hebben gezien. Bovendien was de peper niet het meest begeerde artikel en dit was elders in grootere hoeveelheden tegen billijker prijs te krijgen; de Compagnie heeft nooit gepoogd in dat gebied haar monopolie te vestigen. In feite deed zij dit slechts in de Groote-Oost, waar evenmin als in Atjeh alleen sprake was van productie voor de dorpsuishouding. Deze eilanden van de Banda-groep en de Molukken produceerden al generaties lang voor den wereldhandel, via den inlandschen handel en dien der Portugeezen en Spanjaarden. Op Banda ontbrak bovendien een vorstengezag en deelde de gemeenschap in het profijt van den export. Evenals in Atjeh was ook daar het welvaartspeil hoog in verhouding tot de rest van den Archipel.

De verovering van de Banda-groep is het gevolg geweest van een heele reeks consequenties van de handelspolitiek der Compagnie, waarin de Hollanders hun optreden op zeer aanvechtbare gronden uit de overeenkomsten hebben uitgelegd, en den wil der Bandaneezen tot behoud van hun zelfstandigheid, die voor hun niet minder dan een bestaanskwestie was, zooals bovendien de feiten hebben uitgewezen. Dat met deze verovering ook het belang van de Compagnie was gediend, is voor sommige geschiedschrijvers aanleiding geweest tot een scherp afwijzend oordeel, hetwelk weer door anderen is weerlegd. Het feit blijft, dat het belang van de Bandaneezen ten eenenmale in strijd was met dat van de Compagnie, zoolang het monopolie niet tevens den hoogst mogelijken prijs voor den geheelen oogst waarborgde; deze was echter grooter dan de vraag en overtrof de beschikbare middelen van iederen concurrent. Tijdens de ontwikkeling van den handel der Europeesche gegadigden werd de prijs niet uitsluitend meer bepaald door de vraag, maar door de machtsverhoudingen tusschen de mededingers in Indië; hij steeg onrustbarend door de felle con-

currentie, die in feite over de producten heen om het voorkeursrecht streed. Coen en anderen na hem hebben erop aangedrongen, het starre monopolie te laten varen voor zoover het den inlandschen handel betrof, waarvan zoowel inlanders als landgenooten zouden profiteeren en waardoor de bewoners althans eenigszins kon worden vergoed wat zij in den export moesten prijsgeven. Het monopolie van de Compagnie op de Banda-eilanden zou alleen dan algemeenen welstand hebben kunnen waarborgen, en hooger dan elders in Indië, wanneer de Hollanders den oogst hadden kunnen afnemen. Natuurlijk hebben de bewoners willen profiteeren van de vraag naar hun producten van kapitaalkrachtige nieuwe gegadigden. Voorkeurscontracten verzekerden niet alleen hooge verkoopprijzen, bovendien geregelde afname van den oogst zonder risico van vraag en aanbod. Het monopolistisch streven der mededingers leidde immers tot onderlinge concurrentie en daarmee tot een prijs, veel hooger dan door Portugeezen of inlandsche handelaars was betaald vòòr hun mededingers verschenen. De Bandaneezen, vrijhandelaars met lange ervaring, hebben echter altijd vermeden gegadigden een volstrekt monopolierecht te verleen. Zoodra zij de ervaring opdeden, dat zelfs contracten met beperkte en plaatselijke bepaalde voorrechten hun geen zekerheid boden voor geregelde afname, waren zij, afhankelijk van export en import, wel gedwongen den sluikhandel toe te staan. Deze verzekerde natuurlijk ook hooger gewin, waarbij dan noodgedwongen het oorlogsgevaar op den koop toe moest worden genomen. Daaruit volgt ook dat het belang der inlanders was gestegen tot het profijt van fancy-prijzen, die niet door den wereldhandel konden worden opgebracht, en dat de elkaar vijandige concurrenten dien schijnwinst uit den vrijen handel stabiliseerden teneinde elkaar afbreuk te doen.

Een despoot op Java was eerder gebaat bij een monopolie-verdrag, dan bij onzekere inkomsten met kans op oorlog, waarbij zijn troon gevaar liep. De Bandaneezen hadden al generaties lang den vrijen handel bedreven; zij konden alleen dan gebaat zijn bij een monopoliecontract met de Hollanders, wanneer deze bovendien den inlandschen handel controleerden; wanneer zij op zijn minst verzekerd konden zijn van een export, voldoende voor den noodzakelijken import. Het monopolie, rigoureuus door Coen gehandhaafd, moest het welvaartspeil wel verlagen zoolang het ruilverkeer met de Compagnie gebrekkig functioneerde, hetgeen in de eerste jaren het geval was. Dit gaf weer nieuw voedsel voor

ontevredenheid en wrok. Theoretisch behoefde, na een zekeren overgangstijd, de welstand op de Banda-eilanden niet te lijden onder het monopoliesysteem der Compagnie; het behoeft onder zekere omstandigheden voor vrijen handel niet onder te doen. Wanneer men dus leest, dat „het dorp in de Molukken” (en dit geldt vooral voor het dorp op de Banda-eilanden) „produceerde voor de wereldmarkt, en door het monopoliestelsel onvermijdelijk in zijn welvaartsbron, den vrijen handel (werd) beperkt”²⁹⁾, dan kan daaraan worden toegevoegd, dat deze welvaart werd bepaald door de koopkracht en de mate van ruilverkeer. De Compagnie en de inlandsche handel bezaten deze koopkracht op den duur wel degelijk. Maar dit op den duur was voor de Bandaneezen lang genoeg om er bij om te komen. Wij hebben gezien dat het streven naar monopolie aanleiding is geweest tot de verovering van Banda. Desondanks vielen in vreedstijd de belangen der inlanders: duurzame, reële winst en afname van producten, samen met dat der Compagnie: het voorkeursrecht. Tijdens en na den oorlog gold alleen nog het recht van den sterkste.

De tragedie van Banda bewijst nog niets tegen het monopoliestelsel der Compagnie³⁰⁾, hoe vaak ook terecht door Gonggrijp en anderen de instructies van heeren XVII worden aangehaald, volgens welke die eilanden bij verdrag of met geweld moesten worden overmeesterd; wel tegen de nietsontziende wijze waarop deze zeer aanvechtbare monopolierechten werden uitgevoerd. De bevestiging van het monopolie na de verovering valt uiteraard niet te vergelijken met den toestand gedurende de eerste jaren van vreedzamen handel met de Hollanders. Men kan slechts gissen hoe deze verhouding zich zou hebben ontwikkeld; ook het stelsel van vrijen handel zou op den duur met waarschijnlijkheid tot overeenstemming of tot oorlog met de mededingers hebben geleid, dat is in feite tot monopolie of verovering. Het monopolie is nauw verbonden met de gebeurtenissen op Banda. Als gevolg van het streven naar exclusieve voorkeursrechten boven mededingers zijn de bewoners tot slavernij gebracht en uitgeroeid. Een afschrikwekkend voorbeeld waartoe het stelsel kan leiden, terwijl toch, op andere wijze en onder andere omstandigheden gehan-

29) Gonggrijp. Schets eener economische geschiedenis van Nederlandsch-Indië.

30) Gonggrijp. Wij zullen dan ook zien, dat geen deel van Indië door het monopoliestelsel van de Compagnie zoo heeft geleden als dit. Pag. 27.

teerd, daarmee de doelmatigheid van het stelsel in dien tijd nog niet wordt aangevochten.

De twintigste eeuw kent reeds de traditie van het vrije ruilverkeer, zooals zich dat over de wereld heeft ontwikkeld en de economie beheerscht. De voordeelen van het monopoliesysteem ten bate van kleine groepen worden op andere wijze nagestreefd dan vroeger; in kartels, trusts, concerns, die hetzelfde doel beoogen: contrôle op productie, aanbod en prijs. In Coen's tijd huldigde de Compagnie de verkoopspolitiek: een klein quantum tegen den hoogst mogelijken prijs. Zij controleerde en beperkte de Nederlandsche expansie naar de Oost en heeft daarmee de ontwikkeling van talrijke bedrijven, b.v. de scheepswerven, ernstig geremd. Te velen werden geweerd, met weinigen moest alles worden volbracht. Hiermee werd het belang der natie ernstig schade toegebracht.

De finantiëele resultaten van de V.O.C. zijn aan groote schommelingen onderhevig geweest; zij waren voor een belangrijk deel te wijten aan den invloed van de vraag op zulk een verkoopspolitiek, die tot zeer groote verliezen aanleiding kan geven, alsmede door den niet gecontroleerden aanvoer van concurrenten of onderbieding der Engelschen, nadat beide Compagnieën tot overeenstemming waren gekomen. Men kan bezwaarlijk ontkennen dat deze politiek van een bedrijf met een elastische vraag duidelijk een speculatief karakter droeg, omdat de variabele kosten zelfs in de verte niet konden worden becijferd. Men kon derhalve onmogelijk aan de hand van een schema van afnemende kosten, vraag en aanbod, het „monopoly net revenue” ³¹⁾ fixeeren. Be- windhebbers beperkten derhalve het aanbod. Zij hebben klaarblijkelijk niet overwogen dat een gematigd persproces, aangepast aan de technische middelen van dien tijd, de winstmarge zeer wel zou hebben kunnen verhoogen. Bij de moderne industrie constateert men, dat met behulp van technische middelen de hoogste nettowinst wordt behaald bij een belangrijk grooteren omzet dan eertijds mogelijk was, hetgeen uiteraard nauw verband houdt met het vrije ruilverkeer over de wereld en de capaciteit van het vervoer. Daarmee is ook het aantal wederverkooopers, employers en particulieren, wier belang parallel loopt met dat van den producent, vele malen grooter geworden. Het monopoliestelsel leidt tot maximale winst ten bate van den producent; het persproces

31) Marshal. The theory of Monopolies.

der moderne industrie voert in den vrijen handel tot onderlinge concurrentie van de producenten, ten bate van tusschenhandel en concurrent. Bij een rechtvaardige verdeeling van de wereldgrondstoffen kan het monopoliebezit, niet langer als particulier bezit maar als gemeenschappelijk eigendom, het ruilverkeer regelen ten bate der gemeenschap. In zijn tijd wilde Coen het belang van de particulieren, die in het genot moesten worden gesteld van zekere rechten binnen de grenzen van het monopolie, vereenzelvigen met de belangen der Compagnie.

In den modernen tijd kan slechts een monopolie in onontbeerlijke grondstoffen leiden tot een machtspositie in den wereldhandel, zooals de Compagnie verwierf met haar monopolie van producten voor de consumptie. Wanneer het monopolie in engen vorm kapitaalbezit voor kleine groepen creëert, de vrije handel, die steeds in oppositie is tegen privileges, tenzij hij daarvan mede profiteert, verhoogt het algemeen welvaartspeil.

De economische geschiedenis van Nederlandsch-Indië nadat de Bataafsche Republiek de afstandsch geworden Compagnie had overgenomen, bewijst dat de resultaten van den vrijen handel die van het monopoliestelsel verre hebben overtroffen; eerst het vrije ruilverkeer heeft Indië waarlijk voor den wereldhandel ontsloten. Maar dit was slechts mogelijk door de techniek en de ontwikkeling van de economische verhoudingen in de 19e en 20e eeuw. Tijdens de vestiging van het Nederlandsch gezag in den Archipel was vrij ruilverkeer een utopie. Naar deze toekomst heeft Coen echter den weg gewezen toen hij kolonisatie propageerde, al zag hij den particulieren handel wel degelijk ingeperkt door het monopolierecht, gecontroleerd door, en vooral ten bate van de Compagnie. Wat Coen voor den geest zweefde is eerst verwezenlijkt in den tijd die vlak achter ons ligt, toen een groote particuliere handel floreerde door, en nauw betrokken was bij industrieën met een monopolistische positie.

In Coen's Indische jaren was de opkomst van dien particulieren handel weinig minder dan een levenskwestie voor de Compagnie. Het getuigde van ongewoon scherpzinnig zakelijk inzicht, dat hij de particulieren als vrije luyden dienstbaar wilde maken aan het monopolie der Compagnie; het getuigde van een profetisch politiek inzicht, dat hij op kolonisatie aandrang door den vrijen handel te propageeren, waardoor in de toekomst het monopolie van de Compagnie zou worden gediend. Deze conceptie was haar tijd vooruit. Heeren XVII, die toch als kooplieden van allure blijk hebben

gegeven van veel inzicht, begrepen niet, gezien het beeld van den handel in hun tijd, dat men sommige rechten van het monopolie moest prijsgeven om daardoor des te zekerder te kunnen zijn van het profijt.

Als handelslichaam heeft de Compagnie geen andere geschiedenis dan het halsstarrig en rigoureuus handhaven van haar rechten, of vermeende rechten. Heeren XVII zijn echter herhaaldelijk tegemoet gekomen aan eischen, hun uit Indië gesteld, die hun op zijn minst absurd moeten zijn voorgekomen. Evenvaak gaven zij blijk van overdreven voorzichtigheid of besluiteloosheid en zij waren niet minder koppig dan hun gezagvoerder in Indië. Maar zij hebben welbewust de participanten afgescheept om het groote kapitaal voor den inlandschen handel van het bedrijf te kunnen fourneeren en zij hebben deze uitbreiding, die in den aanvang niet was voorzien, met geld, schepen en personeel gesteund. Wat het zakelijke betreft waren zij stug, maar voor rede vatbaar. De redenatie van Coen ging echter boven hun bevattingsvermogen uit en nergens demonstreert zich de kloof tusschen het beleid in Indië en in Holland zoo goed als op het stuk van kolonisatie. Vrijheid van arbeid en vrij verkeer waren levensvoorwaarden voor kolonisatie en de Compagnie was niet bereid deze te verwezenlijken. Zij maakte daarenboven kolonisatie door rigoureuze beperkingen weinig aantrekkelijk. Hier ziet men, dat het stelsel van monopolie wezenlijk nadeelig is geweest voor het gemeenebest der Republiek, want het ontbrak den landgenooten geenszins aan geschiktheid of lust om te koloniseeren, getuige de Kaapkolonie, die in 1652 door van Riebeeck werd gesticht. Het plan, daar een ververschingsstation te stichten voor de scheepvaart op Indië, dateerde reeds van 1619; men had becijferd dat de kosten zouden worden gedekt uit de inkomsten van de robben- en walvischvangst. Deze kolonisatie kwam het dichtst bij wat men zich tijdens de slotdebatten over het octrooi had voorgesteld; zij diende den handel. Daar had de Compagnie geen reden den particulieren handel te duchten; daar werd land uitgedeeld, vrijdom van belasting verleend voor een periode van twaalf jaar, en men moedigde vrijlieden aan zich ginds te vestigen. De kolonisten lieten al spoedig hun vrouwen overkomen; er bleven vrouwen achter van de uitzeilende- en retourvloten; er vestigden zich vrij geworden Compagniesdienaren, landbouwers en visschers, houtzagers en kalkbranders, steenbakkers, traanbranders, bakkers, metselaars, kleermakers enz.; kortom, de kolonie breidde zich uit omdat zij

redelijke bestaansmogelijkheden bood, waarmee de eenvoudige man ruimschoots tevreden was. Hiermee werd het belang van de Compagnie gediend zonder dat haar rechten in het gedrang kwamen. Met dat al heeft de V.O.C. ook daar van haar machtige positie misbruik gemaakt door de prijzen der landbouwproducten schrikbarend te drukken.

De eerste West-Indische Compagnie heeft op het stuk van kolonisatie dezelfde kortzichtige politiek gevolgd. In talloze pamfletten werd kolonisatie gepropageerd; men eischte vrije overtocht voor minvermogenden, hulp in den eersten moeilijken tijd, dezelfde burgerlijke en staatkundige rechten als in het vaderland. Maar uit Oost-Indië keerden ettelijke vrijen teleurgesteld terug; in de West werden de kolonisten door het Compagniebestuur tegengewerkt en de landverhuizers door de patroons niet beter dan als slaven behandeld, die wat hun rechtspositie betrof waren overgeleverd aan de willekeur van den Raad. Ook al bestaat er een wezenlijk onderscheid tusschen de eerste West-Indische Compagnie, voor wie de kaapvaart, de slavenhandel en de plundertochten op den landsvijand de belangrijkste bronnen van inkomsten beteeekenden, en de Oost-Indische Compagnie, die althans in den aanvang voornamelijk haar heil zag in duurzamen handel met de inlanders, voor beiden kon kolonisatie slechts gepaard gaan met het prijsgeven van haar voorrechten. In beide gevallen hebben de Staten-Generaal de bewindhebbers hierin de vrije hand gelaten.

Dit alles toont echter ook aan, dat zelfs in de jaren van de grootste macht der Republiek haar offensieve politiek gebiedsuitbreiding als doel niet heeft nagestreefd en dat zij haar overzeesche handel wenschte te consolideeren op de basis van te goeder trouw afgesloten overeenkomsten. De West-Indische Compagnie was een door den Staat geoctroyeerde kaperscompagnie met een militair doel en zij hield zich voor een belangrijk deel bezig met den piratenhandel bij uitnemendheid, den slavenhandel. Is er groter tegenstelling denkbaar dan tusschen piraten en bona fide kooplui? Men kan bezwaarlijk verlangen dat de eersten een rechtsorde scheppen, waarin een burgerlijke gemeenschap kan gedijen, en alleen verandering van doelstelling had de eerste W.I.C. kunnen redden van het lot dat haar beschoren was.

Maar voor de V.O.C. was kolonisatie niet alleen een zakelijke consequentie van het monopolie, het was niet minder dan een levenskwestie. Onverdraagzaamheid in de religie noopte duizen-

den Franschen en Engelschen hun vaderland te verlaten; in de Republiek ontbrak deze aandrift tot emigratie, want hier vonden immers talrijke uitgewekenen in vrede hun bestaan. Dat de Regeering niet ingreep, tot kolonisatie opwekte en bewindhebbers dwong daarvoor de noodzakelijke voorwaarden te scheppen, wijst er nog eens op, dat de rechtspositie van Compagnie en Staat in vreemde gebieden geenszins definitief was bepaald; het is reeds eerder ter sprake gebracht, dat zij nooit is geregeld. Het bewijst bovendien, dat de Staten-Generaal dit wespennest omzichtig meden.

Maar kolonisatie was een nationaal belang en zij had met terzijdestelling van bewindhebbers door de Staten-Generaal moeten zijn bevolen. De consequentie ligt echter voor de hand: de Staat zou de Compagnie hebben moeten overnemen, of haar militair hebben moeten beschermen, met als gevolg een Indische vloot, marine en leger, ten laste van den Staat. Men had immers deze kosten vermeden met het octrooi?

Voor dit alles dringt zich één verklaring op, dezelfde die het onderscheid tusschen het beleid in Indië en in Holland karakteriseert: handel en bestuur zijn aan elkaar tegengesteld. Een handelslichaam wil geen imperium veroveren, maar zijn productie controleren. En zooals een volk, dat zijn staatkundige eenheid zoojuist heeft verwerkelijkt, zich eerst bewust moet zijn van zijn eenheid, voor het deze in een staatshoofd kan symboliseeren, zoo is een handelslichaam niet bij machte in overzeesche gebieden te regeeren voor het een bestuurstraditie heeft gevormd. Vandaar, dat de codex van het bestuur in Indië in dien tijd het „*jus mercatorum*” was en de „*bona fides*”, de tradities van den Nederlandschen handelsstaat. Oldenbarneveldt was geen Prins, al was hij het hoofd van den Staat; Zijne Prinselijke Excellentie Maurits was nog geen staatshoofd en Coen geen onderkoning, al was diens macht niet vele kleiner dan die van koning over den Archipel. De twintigste eeuw kent de traditie van Oranje; de 17e eeuw kende de illustres Seigneurs les Etats; in die jaren was kolonisatie van staatswege een absurditeit.

Met dat al is het monopolie tegenover vrije burgers met de grootste stroefheid gehandhaafd. Dit leidde tot onderduiking en sluikhandel en op de Banda-eilanden tenslotte tot verovering en tot het beruchte stelsel van perkeniers: d.w.z. van gedwongen leveranties geheel in overeenstemming met en op basis van de eerste contracten met de inlanders, dat op deze wijze tot 1863 werd gehandhaafd en

daarna deel uitmaakte van het cultuurstelsel. De perkeniers zijn beschouwd als een kwaad, noodzakelijk om de oogsten te plukken en af te leveren, steeds onder streng toezicht der Compagnie. De halsstarrigheid waarmee heeren bewindhebbers aan dit bekrompen beginsel vasthielden moet worden veroordeeld.

Met het voorgaande moge zijn aangetoond, dat de ontwikkeling van het bedrijf in Indië kan worden beschouwd als een reeks consequenties van het streven naar het monopolie van den export; zij hebben zich in een menschenleeftijd voltrokken, leidden tot de consolidatie van den handel, en schiepen de voorwaarden voor het Nederlandsch-Indische bestuur.

De structuur leest men uit het Discours van 1 Januari 1614; haar ontwikkeling komt tot uiting in de correspondentie tusschen Coen en de bewindhebbers in patria; de duidelijke realiseering van dit alles in het Vertoogh van 21 September 1623.

Vele gebeurtenissen uit die jaren vragen onze bijzondere aandacht; deze, waarvan sommige gemeengoed zijn geworden, bevestigen echter zonder uitzondering Coen's inzichten. Gewoonlijk wordt dit alles ten onrechte beschouwd van de verhouding uit, die tusschen den bekwamen, maar toch ondergeschikten Compagniesdienaar in Indië en de gezaghebbers in patria bestond, aan wier bevelen hij moest gehoorzamen. Uit de correspondentie blijkt echter, dat de politiek der Compagnie in Indië is ontworpen, uitgaande van de rechten bij octrooi verleend en van de instructies, waarbij de Gouverneur-Generaal en zijn raad alle mogelijke vrijheid werd verleend met betrekking tot den handel in Indië³²). Coen heeft in bijna al zijn brieven heeren bewindhebbers onder den druk gezet van zijn inzichten en de onvermijdelijke consequenties daarvan. Hij was de ziel van de oorlogvoerende gemeenschap in Indië en heeren XVII kan men beschouwen als bankiers en grootcommissonnairs; als zoodanig waren zij en hun bedrijf in Europa afhankelijk van den gang van zaken in Indië. De gevolgen bleven dan ook niet uit wanneer zij belangrijke besluiten

32) Art. 20 van de instructie van 14.11.1609 aan Pieter Both luidt: „Wat aangaat den handel daar in 't land van de eene plaats op de andere, al 't zelve staat ter dispositie en directie van UE., waarin gij zult handelen met groote opmerkingen, zulks gij ten meesten dienste van de Comp. zult vinden te behooren; want Wij van hier, om diverse veranderlijkheid van de occurentiën, geene vaste ordre kunnen of behooren te geven, maar zult weten, dat in zulke met alle dexteriteit uit te voeren den Lande dienst, de Comp. profijt, en Uwer eere op 't hoogste gelegen is.” Mijer, pag. 13.

namen ten aanzien van het Indische beleid, zooals b.v. in de overeenkomst met de Engelsche Compagnie.

Coen heeft in deze uitvoerige correspondentie de gedragslijn gevolgd, kenmerkend voor den mensch die reeds op jeugdigen leeftijd het doel herkent en omlijnt en wiens creatief vermogen de nuchtere werkelijkheid tot een ideaal verheft, dat anderen beheerscht en hun daden bepaalt. Uit zijn stijl herkent men den man die zich de gelijke voelt van andere machthebbers op aarde, zonder bij alle vrijmoedigheid ooit te vergeten, dat hij den mayores gehoorzaamheid verschuldigd was. Want elk gezag is uit God: dat van de heeren in patria, dat van hem in Indië.

In het conflict van tegenstrijdige belangen waren Coen en de bewindhebbers zoowel gelijkwaardige partners als tegenstanders; beide partijen hebben hun gedragslijn met dezelfde hardnekkigheid tot het uiterste gevolgd. Anderzijds ging het inzicht der heeren, wien het toch waarlijk niet aan speculatieve durf ontbrak, niet uit boven dat van den machtigen koopmansstand uit hun tijd, voor wien macht reeds identiek was aan behoud van bezit; terwijl in dat van Coen de toekomstige tijd besloten lag.

De wezenlijke verschillen zijn hierboven aangeduid; zij bleven in de bescheiden op den achtergrond, tot zij door Coen in zijn Vertoogh werden omlijnd, maar beheerschten de eischen door Indië aan patria gesteld en omgekeerd. „Seint d'E. heer generaal (soo 't U.E. beliefft) bequaeme ende ervaeren personen, menichte van volck, ende alle behoerlijcke nootlijckheden, met soo grooten capitael in contant ende alsucken esquipagie van schepen, dat de negotie met de waepenen gemainteneert ende d'oorloge niet alleen door de negotie gevoet, maer oock rijcke retouren ingecocht mogen worden, soo sullen de heeren met Godes hulpe (verseeckere ick haer) in een goeden stant geraecken" ³³).

Uit patria: „Dat men aldaer soo groote capitalen van 700.000 realen tot den binnenlandtschen handel ende 1.200.000 realen tot den buytenhandel jaerlijcx soude connen verteeren, willen wy wel gelooven; kunen oock seer wel verstaen, dat de profyten van soodanich groot capitael veel beter de sware lasten van sooveel schepen, forten, conptoiren ende guarnisoenen soude kunnen dragen als de cleyne capitalen, die wy voor desen gesonden hebben ende nu noch jaerlijcx derwaerts seynden; maer behalven dat wy tot overvoeren van 't noodige volck, vivres ende behoeften veel

33) 27.10.1615. Bescheiden. I, pag. 148, ev.

schepen moeten seynden, daerinne een groot deel onser middelen geconsumeert werden ende ons oversulcx niet mogelijk en is jaerlijcx soo groote capitalen als ghylieden sijt vereyschende te seynden, dat oock onse capitalen (solange wy geen versekerde plaetse ende vast rendezvous en hebben) al te groot perykel soudē loopen, soo weten wy oock beter als ghylieden, wat ende hoeveel goederen dat men hier jaerlijcx vertieren kan, () ende oversulcx, al waer 't dat de gelegentheyte van de Compagnie soodanigh ware, dat men jaerlijcx soo groote capitalen van 1.900.000 realen konden seynden, als neen, soo soudē de goederen hier vele jaren ende tot grooten interest, perykel van brand, verderff ende afslach in de packhuysen blyven liggen ende een groot deel der profyten op de goederen, die men jaerlijcx vertieren soude, consumeren, soodat men veeleer den handel aldaer moet besnoeyen, eenige plaetsen ende comptoiren verlaten ende sich naer de gelegentheyte onser middelen ende van 't gene hier jaerlijcx met profijt kan vercocht werden, reguleren, altyts daerop lettende datter voor d'Engelse ende Françoisen soo weynich mach overschieten als doenlijck sal wesen" ³⁴⁾.

De eischen die Coen stelde: de kosten die voor de baten uitgingen, waren hoog; zij waren te hoog voor de Compagnie, maar niet voor de natie. In het Vertoogh deed hij de oplossing aan de hand. Den heeren bewindhebbers moet het tot hun eer worden nagegeven, dat hun eigenbelang niet het zwaarst heeft gewogen. Zij deden trouwhartig zooveel zij konden binnen de beperking der rechten, die hun waren verleend. Het komt tallooze malen in hun correspondentie tot uiting. „Wy en sullen onderwylen niet nalaten te continueren in U.E. te seconderen in 't senden van soo veel goede schepen, met soo veel volck van alle soorten na luyt van uwe brieven, oock met grote, goede sommen van contanten versien, als wy eenichsins na ons uutterste vermogen sullen cunnen bybrengen, ende onsen staet () eenichsins sal cunnen lyden ende verdragen" ³⁵⁾.

Heeren XVII waren halsstarrig waar het hun rechten betrof, want deze vertegenwoordigden het belang en het profijt van den bevoorrechtē handel, zooals men dit in hun tijd opvatte; zij waren krenkerig tegenover hun dienaars. Zij hebben echter wel degelijk vrijwel voortdurend blijk gegeven van hun goeden wil, de eischen van hun

34) 26.11.1616. Bescheiden. IV, pag. 357, ev.

35) 8.9.1622. Bescheiden. IV, pag. 555.

machthebber in Indië in te willigen voor zoover dat in hun vermogen lag; zij hebben hem de eer gegeven die hem toekwam. De gangbare kritiek op het beleid der bewindhebbers, zooals deze bv. in het werk van Klerk de Reus tot uiting komt, bepaalt zich wezenlijk slechts tot de nadeelen van het monopolie, zooals deze in den huidige tijd kunnen worden vastgesteld. Zij verwaarloost echter de maatstaven, volgens welke het octrooi en den begintijd der Compagnie moeten worden beoordeeld; zij leidde ertoe, dat bewindhebbers als bekrompen, kleine kooplui werden gedoodverfd, wier motieven werden bepaald door wat het eigenbelang voorschreef.

Dit eigenbelang was dan toch op zijn minst het belang van de Compagnie, dat nauw was verbonden met dat van den Staat. Het bestuur van het voor dien tijd enorme handelslichaam, waarvan de omvang in het negatieve oordeel steeds wordt onderschat, is in vele opzichten niet teruggeschrokken voor de consequenties die het bedrijf stelde. Ondanks omzichtigheid getuigt de correspondentie met Coen van een trouw aan de leiding in Indië, die bij alle nuchterheid welhaast aandoenlijk aandoet. Bewindhebbers hebben wel degelijk persoonlijk belang achtergesteld bij wat Indië gebod; voor zoover zij tekort zijn geschoten is het in de verbetering waarmee zij hun rechten handhaafden. De gangbare critiek op hun beleid maakt echter de historische fout, weliswaar het handelskarakter der Compagnie te erkennen, maar de bewindhebbers te vereenzelvigen met de Staten-Generaal. Zij hebben als kooplieden, waarlijk van groote allure, gehandeld volgens het statuut, hun door den Staat verleend. Hun stugheid vervalt in het niet bij wat Staten-Generaal nalieten: zelf den overzeeschen handel te beveiligen. Als kooplieden hebben zij blijk gegeven van inzicht, goeden wil en besef van verantwoordelijkheid. De Klerk'sche critiek, die meer dan eens het karakter draagt van smaad, wordt door de brieven uit patria weerlegd.

HET OCTROOI DER VEREENIGDE
O.I. COMPAGNIE. (1)

Die Staten Generaal der Vereenichde Nederlanden, Allen den ghenen die dese tegenwoordigen sullen wordden gethoont, Saluyt. Doen te weten. Aengesien den welstant vande vereenichde landen, principalyck is bestaende inde Navigatie, handeling, ende commercien, die vuyte selve Landen, van allen ouden tyden gedreven, ende van tyt tot tyt loffelyck vermeerderd zyn, niet alleen mette nagebuere Coninckrycken, ende Lantschappen, maer oock metten ghenen verder van dese Landen, in Europa, Asia, ende Africa gelegen, ende dat beneffens deselve, inde naeste thien jaren herwaerts by eenige principale Coopluiden der voorsz. Landen, Liefhebbers vande Navigatie, handelinge, ende commercien op vreempde Landen, in Compaignie binnen de Stadt Amstelredam opgericht, met groote costen, moeyten, ende periculen, bijde handt genomen is, de seer loffelycke Navigatie, handelinge, ende trafficque opte OostIndien, daervan de apparentie goet, ende groot bevonden zijnde, waren onlancx daerna by verscheyden andere Coopluiden, soo in Zeelandt, opte Maze, als inden Noorderquartier, ende WestVrieslandt, mede gelycke Compaignien opgericht, ende de voorsz. navigatie, handelinge, ende commercie, datelyck byde handt genomen, twelck by ons geconsidereert, ende rypelyck overwogen wesende hoe veele de vereenichde Landen, ende den goeden Ingesetenen derselver, daeraen gelegen was, dat deselve navigatie, handelinge, ende commercie onder een goede generale ordre, politie, correspondentie, ende gemeenschap, beleydt, onderhouden, ende vermeerderd mochte wordden, hadden goetgevonden

1) Oorspronkelijk stuk op het Indisch Archief, waarop vermeld: No. 1. 1e Octroy van dato 20 Maart 1602. Van der Chijs. Geschiedenis der Stichting van de Vereenigde O.I. Compagnie. Leyden, 1857.

daertoe de Bewinthebbers der voorscreven Compagnien, voor ons te beschryven, ende deselve te proponeren, dat eerlyck, dienstelyck ende profytelyck, (niet alleen voor de vereenichde Landen, maer oock voor allen denghenen die dese loffelycke handelinge byde handt genomen hadden, ende daerinne waren participerende) soude wesen. Dat deselve Compagnien vereenicht, ende de voorsc. handelinge, onder een vaste, ende sekere eenicheyt, ordre, ende politie soude mogen gemeen gehouden, gedreven, ende vermeerdert wordden, voor allen den Ingesetenen der vereenichde Landen, die daerinne soudén believen te participeren, twelck byden Gedeputeerden vuyte voorsc. Compagnien wel verstaan, ende oversulcx naer verscheyden communicatien, deliberatien, inductionen ende rapporten, tot vereenigingē gebrocht synde, hebben wy nae rype beraedtslaginge daerop gehouden, tot voorderinge van den dienst, ende Welstandt der vereenichde Landen, eensamentlyck het proffyt van allen den Ingesetenen derselver, de voorsc. vereenigingē geaggreert, ende bevesticht. Aggreeren ende bevestigen by desen, vuyt souvereine macht, ende autoriteit, oock met vaste wetenschap, onder die punten, vryheyden, ende voordeelen hiernaē verklaert. Als in den eersten.

(1) Dat inde equippage die tot dienste ende proffyt van dese Compagnie gedaen zal worden, die Camere vande Bewinthebbers binnen de stadt van Amstelredam, sal hebben te bevoederen, ende besorgen d'eene helft, de Camere van Zeelandt een vierdepaert, ende de Cameren opte Maze, ende in Noorthollandt, ende Westvrieslandt, elcx een achtstepart.

(2) Dat soo dickwils het van noode wesen sal, eene generale vergaderinge, ofte collegie vuyte voorsc. Cameren gehouden sal wordden van zeventhien persoonen, daerinne vuytte Camere van Amstelredamme sullen compareren acht, vuyte Zeelant viere, vuyte Maze twee, ende van gelycken vuyt Noort-Hollandt twee, welverstaende dat den zeventhienden persoon by gebuerte by die van Zeelandt, Maze ende Noort-Hollandt sal wordden inde vergaderinge gebrocht, byde meeste stemmen, van welcke persoonen alle sacken dese vereenichde Compagnien aangaende, sullen affgehandelt wordden.

(3) 'T voorsz. Collegie alst bescreven sal wordden, te samen komen sal, omme te resolveren, wanneer men sall equipperen, met hoe veele schepen, waermen die sal seynden, ende ander dingen den handel betreffende.

De resolutien van 't voorsz. Collegie, sullen byde respective Ca-

meren, van Amstelredam, Zeelant, de Maze, ende Noort-Hollant geffectueert, ende int werck ghestelt wordden.

(4) De convocatie ende vergaderinge van 't voorsz. Collegie sal gehouden wordden de eerste zessz jaren binnen der stede Amstelredam, ende twee jaren daeraen in Zeelandt, ende soo voorts gedurende dese vereeninge.

(5) Die Bewinthebberen die van wege dese vereenichde Compagnie van huys sullen reysen, daertoe gecommitteert synde, t zy omme in het voorsz. Collegie te vergaderen, ofte in eenige andere besoignen, sullen voor haer dachgelden hebben tot teercosten vier guldens, die schuyt ende wagenvrachten daerinne niet begrepen, welverstaende dat hierinne niet begrepen en syn, dieghene, die van d'eene stadt in d'andere reysen, omme de respective Cameren te frequenteren, als Regeerders der selver welcke geen dachgelden, nochte reysgelden sullen genieten.

(6) Of het ghebuerde dat int Collegie eenige wichtige swaere saecken voorvielen, daerinne die Collegianten niet wel en condon verdagen ofte accorderen, ofte daer sy haer selffs soudon mogen beswaert vinden, om malcanderen te overstemmen, dat het selffde gelaten sal wordden, tot onse verclaringe ende decisie, ende 't ghene dien aengaende goet gevonden sal wordden, sal achtervolght ende nagecomen wordden.

(7) Dese vereenichde Compagnie sal beginnen ende aenvanck nemen, met desen jaere XVI^c ende twee, ende sal geduren den tyt van eenentwintich jaren, achtereenvolgende, mits datmen t' elcken thien jaeren, een generale slot van rekeninghe sal maken, ende sal elck een, t'eynden de thien jaeren vry staen daervuyt te mogen scheyden, ende syn geldt naer hem nemen, welverstaende dat vande tegenwoordige equippage ende vuytreedinge vande schepen, die binnen desen jaere sullen vuytvaren, bysondere rekeninge gedaen sal wordden.

(8) Ende sullen die oncosten, die byde participanten van de eerste rekeninge, in OostIndien, ofte deur die enghte van Magallanes, daer dese Compagnie getraffiqueert sal hebben, sullen wesen gedaen, ende die den participanten vande volgende rekeninge, te bate sullen mogen commen, ofte tot voordeel strecken, die vande tweede rekeninge dragen, ende gelden die helft, ofte soo veel min, als het Collegie van zeventhien bevinden sal in redelicheyte behooren.

(9) Ingevalle eenige vande participanten, van dese aenstaende reyse, geen genougen hebbende aen dese vereeninge, haer gelt

naer hen begeren te nemen, ofte die belooffde somme opseggen, sullen t selve mogen doen, mits datmen, henluyden geven sal Interest ten advenante van zeven, ende een halff ten hondert, ofte meer, naer dat hen toegeseyt is.

(10) Alle Ingesetenen van dese geunieerde provincien sullen vermogen in dese Compagnie te participeren, met soo weynige ende veele penningen, als het henluyden sal gelieven. Dan off het gebeurde datter meer penningen werdden aangeboden ofte gepresenteert dan die navigatie wel soude vereyschen, sullen die ghene die inde Compagnie hebben meer als dertich-duysent guldens, moeten naer rate ende proportie hun capitael verminderen omme anderen plaetze te geven.

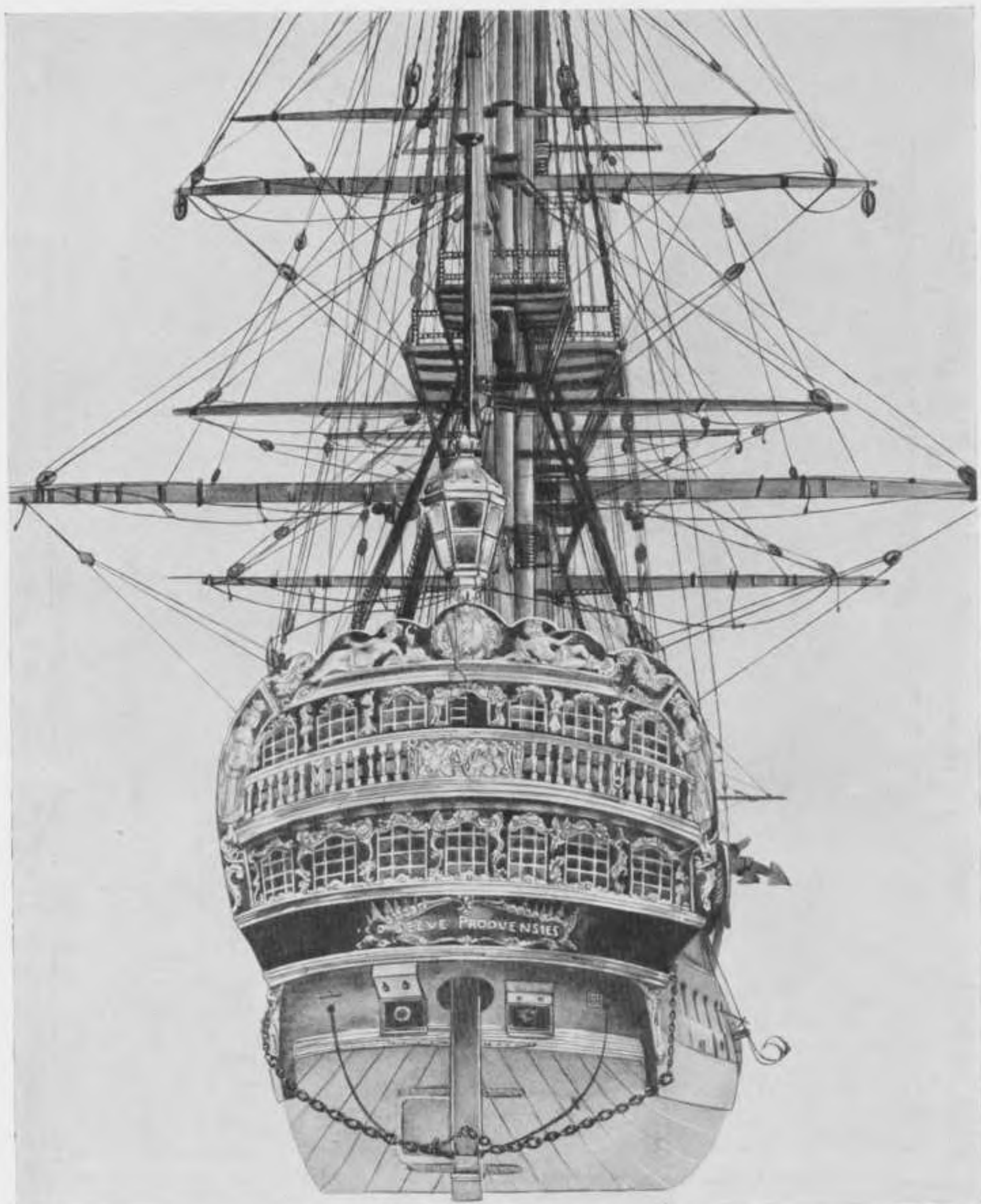
(11) Ende sullen die Ingesetenen by openbare affixie van biletten ter plaetsen daermen gewoonlyck is billetten te affigeren, binnen den tyt van een maendt naer date deses, gewaerschouwt wordden, dat sy binnen den tyt van vijff maenden, innegaende PRIMA APRILIS eerstcommende, in dese Compaignie sullen wordden geadmitteert, ende hunne penningen, die sy sullen willen inleggen, mogen opbrengen in drye termijnen, te weten ongeveerlyck, een derddepart tot die toerustinghe voor den jaere sestien hondert ende drye, noch een derddepart voor die equippagie, van den jaere XVI^c ende viere, ende het resterende derddepart voor die vuytreedinge vanden jaere seshien hondert ende vyve, een maendt naer dat sy daer van sullen byde Bewinthebbers wesen vermaent.

Gelycke waerschouwinghe sal wordden gedaen inde maendt van Meerte, voor die expiratie van die eerste elff jaren van desen Octroye, te weeten inden jaere seshien hondert ende twelffve.

(12) De schepen van die reyse wederkeerende, sullen wederomme incommen, ter plaetze daerdie affgeseylt syn, ende off door fortune van weder off windt, die schepen in het eene quartier vuytgaende aenquaemen in het ander, als die van Amstelredam, ofte van het Noorderquartier in Zeelant, ofte op die Maze, ofte die van Zeelant in Hollandt, dat niet te min elcke Camera het Bewindt, ende administratie van haere vuytgesonden schepen ende coopmanschappen sall behouden, mits dat vande Bewinthebbers vande selve Camer, gehouden sullen zyn haer selfs in persoone ter plaetsen te laten vinden, daer die schepen ende coopmanschappen aengecommen syn, ende egeene Facteurs daerover en sullen vermogen te stellen, maer ingevalle liever selfs niet gelegen en ware, te reysen, dat sy alsdan de Bewinthebberen vande Camer, daer die

Jan Pieterszoon Coen

Oostinjevaarder omstreeks 1750.

schepen gearriveert syn, tot die administratie sullen committeren.
(13) Als d'een ofte d'ander Camer specerijen, ofte andere coopmanschappen van Indien aengecregen heeft, ende andere Cameren egheene en hebben ingecregen, dat in sulcken gevallen die Camere, die geprovideert is, die andere Cameren op haer ver-soeck, naer ghelegentheyte van de zake sal provideren, ende t goet seynden, als sy wederomme vuytvercocht sullen hebben.

(14) Dat men de rekeninge van de equippage ende vuytrustinge vande schepen, mette dependentien van dien, sal doen drye maenden naer het vertreck vande schepen, ende een maendt daernaecopie aende respectieve Cameren seynden, ende vande retouren sullen die Cameren, soo dickwils als sy des versocht wordden, staet aen malcanderen overschicken, ende die Rekeningen daervan sal men soo haest sluyten, als doenelyck sal wesen, ende de generale rekeninge nae thien jaren, sal geschieden in topenbaer, mits datter alvooren billetten sullen wordden aengeslaegen om elcken een te waerschouwen, die over d' auditie derselver sal begeren te comen.

(15) Ende sullen die Cameren gehouden wesen, aende Provincien ofte Steden, derwelcker Ingesetenen in dese Compagnie ingeleyt sullen hebben vyftich duysent guldens, ofte daerboven, over te seynden, soo wanneer daer retouren sullen comen, staet van de ingecommen cargasoenen, als oock staet van de penningen gemaect van de vercochte coopmanschappen, by soo verre sy van de Provincien ofte Steden des te doen versocht wordden.

(16) Ende soo eenighe Provincien goetvinden, te stellen een Agent, die welcke de penningen vuyt die Inwoonders van de respectieve Provincien versamele, omme die in masse in te leggen, ende van de retouren ende incompsten betalinge te voorderen, sal die Camer, daer soodanich Agent die penningen inbrenght, denselven moeten toelaten acces in de voorsz. Camere, omme aldaer geïnformeert te moghen wordden van den staet van den vuytgeven ende incommen, mitsgaders de vuytschulden ende inschulden vanden Comptoire, behouden dat de penningen, by den voorsz. Agent ingebracht, sullen monteren ter somme van vyftich duysent guldens ofte daer boven.

(17) Alsser vande retouren vyff ten hondert in casse sal wesen, sal men aen die participanten vuytdeelinghe doen.

(18) Ende sullen de respective Cameren bedient wordden byde tegenwoordige Bewinthebbers. Als namentlyck de Camere van Amstelredam by Gerrit Bycker, Reynier Pauw, Pieter Dircxz.

Haselaer, Jacques de Velaer, Jehan Janssz. Carel, Bernert Berrewyns, Jehan Joppen, Hans Hunger, Heyndrick Buyck, Louys del Beque, Dirck van Os, Francois van Houve, Elbert Lucasz., Isaac le Maire, Syvert Pietersz. Sem, Gerrit Reynst, Marcus Vogelaer, Jehan Hermensen, Guert Dircxs, Huybrecht Wachtmans, Leonaert Ray, Albert Symonsz. Joncheyn ende Arent ten Grootenhuys.

(19) De Camere van Zeelandt by Adriaen Hendircxsz. ten Haeff, Jacob Boreel, Jehan Lambertsz. Coole, Jacob Pietersz. de Weert, Cornelis Meunicx, Adriaen Bommené, Laurens Bacx, Everhardt Becquer, Arnoult le Clerck, Arnoult Verhouve, Gherardt van Schoonhove, Nicolaes Pieterssz., Balthazar van Vlierden, ende Balthzar de Moucheron.

(20) De Camere van Delft by Jehan Jansz. Lodensteyn, Dirck Bruynssz. van der Dussen, Gerrit Dircxz. Meerman, Cornelis Adriaenssz. Bogaert, Michiel Janssz. Sasbout, Willem Joosten D'Edel, Dirck Gerritsz. Meerman, Jehan Praet, Jacob Sandersen Balbiaen, Hendrick Otte, ende Jasper Moerman.

(21) De Camere van Rotterdam by Fop Pietersz. van der Meyden, Willem Janssz. Frack, Gerryt Huygensen, Pieter Leonaertsz. Busch, Jehan van der Veecken, Willem Janssz. van Loon, Jehan Jacobsz. Mus, Adriaen Spyeryng ende Cornelis Matelief de Jonge.

(22) De Camere tot Hoorn by Claes Jacobsz. Syms, Cornelis Cornelisz. Veen, Willem Pietersz. Crap, Pieter Janssz. Liorn.

(23) Ende de Camere tot Enchuysen by Lucas Gerrytsz, Willem Cornelisz. de Jonge, Jehan Pieterssz. Schram, Hendrick Gruyter, Jehan Laurensz. van Loosen, Dirck Dircxsz. Pelser, Ghysbrecht van Berensteyn, Bartholt Janssz. Steenhuysen, Jacob Jacobsz. Hynloopen, Francois du Gardyn, ende Willem Brasser.

(24) Eenige der voorsz. Bewinthebberen commende afflyvich te wordden, ofte anderssints vuyt den dienst te scheyden, sal die plaetse onversien mogen blyven ende niemant in des affgestorven off affgescheyden plaetse gesurrogeert moeten wordden, ten ware die van de selffde Camere anders goet vonden, tot dat die Bewinthebberen der respective Cameren gecommen sullen wesen, op het navolgende getal.

(25) De Camere van Amstelredam op twintich persoonen, die van Zeelant op twelff persoonen, die van Delft op sevene, die van Rotterdam op sevene, die van Enchuysen mede op sevene, ende die van Hoorn op gelyck getal.

(26) Maer yemandt van het voorsz. getal commende te sterven,

ofte anderssints vuyt den dienste te geraken, sullen die andere Bewinthebbers, van de Camere daer sulcx gevalt, binnen den tyt van twee, off vuyterlyck drye maenden, nomineren drye bequame, gequalificeerde persoonen, ende deselve de Heeren Staten van de Provincie, daer het Collegie resideert, off den ghenen by henluyden daertoe te commiteren, voordragen, omme eenen daervuyt in plaetze van den overleden, off die vuyt den dienst anderssints is geraeckt, gecoren te wordden, naer die ordre daerop genomen.

(27) Die Bewinthebbers sullen op eere, eedt, ende vromicheyt, solempnelyck beloven, dat sy sich in hunne administratie, wel ende getrouwelyck sullen dragen, goede ende deugdelycke rekeninge houden ende doen, ende den meesten van de participanten, niet meer voordeels doen, in het opbeuren van de penningen, tot de vuytreedinge noodich, ende vuytdeeling van de retouren, dan den minsten.

(28) Ende die naer desen tot Bewinthebbers sullen wordden gecoren, sullen van hun eygen in dese Compaignie moeten risiqueren, elck ten minsten duysent ponden Vlaems, dan die Berwinthebbers tot Hoorn ende Enchuysen, sullen mogen volstaen, mits inleggende ten minsten vyffhondert gelycke ponden.

(29) Sullen voorts genieten voor provisie van de vuytreyse een ten hondert, ende oock soo veel van de retouren, welcke provisie sal verdeylt wordden, die Camere van Amstelredam de helft, de Camere van Zeelant een vierdepart, ende Camere van de Maze ende Noort-Hollandt elck een achtste-part, sonder regard, te nemen off d'een ofte andere meer penningen ofte min inbrenght ofte specerien, als syn contingent vercoopt.

(30) Met verstande dat de Bewinthebbers niet sullen mogen tot last van de Compaignie brengen, eenige provisie van penningen voor de Compaignie te lichten, ofte die waren te beneficiëren nochte yemant anders committeren, tot laste van de Compaignie, omme die vuytreedinge te voorderen, ende die waren daertoe noodich te coopen.

(31) Ende dat den Bouchouder, Cassier, ende Dienaer ofte Camerbode, sal gesalarieert wordden van de Bewinthebberen, van elcke respective Camere, sonder sulcx te mogen brengen tot laste van de participanten.

(32) Oft gebuerde, dat onder d'een, ofte d'ander Camer yemant van de Bewinthebberen, in sulcken staet geraecte, dat hy niet en conde voldoen, tghene hem syne administratie aengaende vertrouwt ware, ende daerdoor eenige schade mochte commen, sal

sulcx wesen tot laste van de penningen, onder deselve Camer sorterende, ende niet tot schade van de generale masse, dies sullen die penningen, d'welcke de Bewinthebbers in dese Compaignie hebben, specialyck verbonden syn voor hunne administratie.

(33) De Bewinthebbers van die respective Cameren sullen responderen voor hare Cassiers.

(34) Ende op dat het voornemen van dese vereenichde Compaignie met meerder vrucht vuytgevoert mach worden, tot welstandt deser Geunieerde Provinciën, conservatie, ende augmentatie vande neringe, mitsgaders tot proffyt van de Compaignie, Soo hebben wy die voorsz. Compaignie geocroyeert ende geaccordeert, Octroyeren, ende Accorderen mits desen, dat niemant van wat conditie off qualiteyt die sy, anders dan die vande voorsz. Compaignie, vuyt dese vereenichde provinciën sal mogen varen binnen den tyt van een, ende twintich jaren eerstcommende, beginnende metten desen jaere XVI^c ende twee incluys, beoosten de Cape bonne Esperance, ofte deur de Strate van Magellanes, op die verbeurte van die schepen, ende goederen, blyvende in heur geheel de concessien voor desen gegeven aen eenige Compaignien, omme te varen deur de voorsz. Strate van Magellanes, behoudelyck dat sy hunne schepen vuyt dese landen sullen affsenden binnen vier jaren naer dato deses, op pene van te verliesen t'effect vande voorscreven concessie.

(35) Item dat die vande voorsz. Compaignie sullen vermogen beoosten de Cape van bonne Esperance, mitsgaders in ende deur de enghte van Magellanes, mette Princen ende Potentaten verbintenissen ende Contracten te maken opten naem vande Staten gñael der vereenichde Nederlanden, ofte hooge Overicheyt derselver, Mitsgaders aldaer eenige forteressen, ende versekertheden te bouwen, Gouverneurs, volck van oorloge, ende Officiers van Justitie, ende tot andere nootelycke diensten, tot conservatie vande plaetsen, onderhoudinge van goede ordre, politie ende Justitie, eensamentlyck tot voordering vande neringe, te stellen. Behoudelyck dat de voorscreven Gouverneurs, Officiers van Justitie, ende volck van Oorloge sullen eedt van getrouwicheyt doen, aende Staten generael, ofte hooge Overicheyt voorsz., ende aenden Compaignie, soo veel die neringe ende traffique aengaet. Die voorsz. Gouverneurs ende Officiers van Justitie afftestellen, by soo verre sy bevinden dat deselve qualyck ende ontrouwelyck hen gedragen, met dien verstande, dat syluyden, de voorsz. Gouverneurs ofte

Officiers niet en sullen beletten herwaerts over te commen, om hare doleantien, ofte clachten, soo sy eenige meenen te hebben, aen ons te doen. Ende dat die van de Compaignie, t'elcker wedercompste vande Schepen gehouden sullen wesen, d'heeren Staten generael te informeren vande Gouverneurs, ende Officiers die syluyden inde voorsz. plaetssen, ende forteressen sullen hebben gestelt, omme hunne commissien alsdan geaggreert, ende geconfirmeert te wordden.

(36) Ende soo die vande voorsz. Compaignie op eenige plaetssen bedrogen, ende qualyck gehandelt wierden, ofte dat int vertrouwen van eenige penningen ofte coopmanschappen, deselve sonder restitutie, ofte betalinge daervan te genieten, gehouden wierden, dat sy die schade naer gelegentheydt der sake, ende naer sy best sullen vermogen, sullen doen repareren door alsulcke middelen als men gevoughlycxst sal kunnen. Behoudelyck dat die Schepen, hier te lande wedercommende, sy rapport sullen doen vande gelegentheydt vande zake aen 't Collegie van de Admiraliteyt inden quartiere daer die sullen aencommen, met verstande dat by soo verre die vande voorsz. Collegie ter Admiraliteyt eenige verclaringe doen, daerby die van dese Compaignie hen vinden beswaert, syluyden daervan sullen mogen aen ons provoceren. Ende sullen de goederen onder behoorlycken Inventaris gebeneficieert wordden, by die vande Compaignie, ten ware yemandt anders dan de Fiscael hem partie maeckte, ende de Ingebrachte goederen reclameerde, in welcken gevalle die voorsz. goederen geadministreert sullen wordden, gelyck by sententie van die van der Admiraliteyt sal wordden te behooren.

(37) Oft gebeurde, dat de Schepen van Spaignen, Portugael ofte andere vyanden die Schepen van dese Compaignie vyantlycken aantasten, ende int vechten eenige der vyanden Schepen verovert werdden, dat dieselve veroverde Schepen, ende goederen, sullen verdeelt werdden naer die ordre vanden lande, te weeten het landt ende den Admirael genietende daervan hunne gerechticheyt. Mits dat vooren affgetrocken sal wordden, de schade die de Compaignie in den selven rencontrte geleden sal hebben, ende sullen die vande respective Admiraliteyten, daer die Schepen sullen aencommen, die kennisse nemen vande deuchdelyckheyt van de prinse, blyvende pendente Lite die administratie vande goederen by die vande Compaignie onder behoorlycken Inventaris, soo vooren geseyt is, ende den gegraveerden by sententie vry behoudende aen ons te provoceren.

(38) Dat die Specerien, Chinesche syde, ende cattoene linwaten, die by dese Compaignie vuyt OostIndien sullen wordden gebracht, int innecommen nochte vuytgaen niet meer en sullen wordden belast, als die nu belast syn, volgende de lyst, ende de generale verclaringe, nopende de goederen inde selve niet gespecificeert, int eynde van dien gestelt.

(39) Datmen egheene schepen, geschut, nochte ammunitie van dese Compaignie sal mogen nemen, tot dienste vanden lande, dan met consente vande selve Compaignie.

(40) Item dat de specerien vande Compaignie sullen wordden verkocht op eenderleij gewichte, in swaerte als dat van Amstelredam.

(41) Dat die vande respective Cameren sullen vermogen hare specerien te overslaen, het sy binnen scheepsboort off in die pachuysen, ende dat sonder daarvan eenigen Axcys, Impost ofte waeghgelt te betalen. Mits dat die Specerien op het voorsz. gewichte niet sullen mogen wordden getransporteert, maer vercocht synde gewogen sullen wordden, ende t recht van de waghe betalen, gelyck andere goederen de wage subiect synde, soo dickmaels als die sullen wordden vercocht of veralieneert.

(42) Item datmen geene Bewinthebberen hare persoonen, ofte goederen sal mogen belasten ofte becommeren, om van deselve te hebben rekeninge van hare administratie in de voorscreven Compaignie, nochte ter cause vande gaigen van eenige Commisen, Schippers, Stierluyden, Bootsgesellen, ofte andere persoonen, ten dienste vande Compaignie aengenomen, maer die diesaengaende yet tegen henluyden sal willen pretenderen, sal gehouden wesen deselve te betrecken voor hare ordinrise Rechters.

(43) Dat die Provoosten vande Compaignie sullen mogen apprehenderen aen landt het Scheepsvolck dat hen in dienste heeft begeven, ende die geapprehendeerde t scheepe te mogen brengen, het sy in wat steden, plaetsen, ofte jurisdictien van dien deselve mochten bevonden wordden. Mits dat die voorsz. Provoosten daertoe te vooren sullen aanspreken den Officier, ende Burgemeesters vande Steden ende plaetzen.

(44) Ende tot erkentnisse ende recognitie van desen Octroye, ende t ghene voorsz. is, zullen die vande voorsz. Compaignie aen ons betalen, de somme van vyff ende twintich duysent ponden, tot veertich grooten Vlaems t stuck, die wy inleggen inde equippage vande eerste tien jarige Rekening, daarvan tot proffyte vande Generaliteyt genoten ende gedragen sal wordden winste, ende

risique, gelyck alle andere participanten in dese Compaignie sullen genieten, ende dragen.

(45) Ende soo wanneer eenige Schepen vande reyse sullen wederkeeren, sullen de Generaels ofte Commanderende over de vloote, schip ofte schepen, gehouden wesen aen ons te commen doen rapport van het succes van hunne reyse, ende daervan scriftelyck Relaes, soo sulcx vereischt wordt, over te leveren.

(46) Alle welke punten, ende voordeelen hier vooren verhaelt, Wy geordonneert hebben, ende ordonneren by desen dat onderhouden, ende achtervolght sullen wordden, by allen, ende eenyegelycken vande ondersaten ende Ingesetenen der vereenichde Landen, sonder daertegens, directelyck off indirectelyck, noch binnen de vereenichde Landen, noch daerbuyten, te doen, off doen doen, in eeniger manieren, op pene van daerover als beletteren van het gemeene beste der Landen, ende overtreders van onse Ordonnantien ende bevelen aen lyff, ende goet gestraft te wordden. Ontbieden daeromme, ende Bevelen wel expresselyck Allen Gouverneurs, Justicieren, Officieren, Magistraten, ende Inwoonders der voorsz. vereenichde Landen, dat sy de voorsz. Bewinthebbers rustelyck, ende vredelyck laten genieten, ende gebruycken t volcommen effect van desen onsen Octroye, Consent, en privilegie, cesserende allen contradictien, ende empeschementen ter contrarien, want wy t selve ten dienste vanden Lande bevonden hebben alsoo te behooren. Gegeven onder onsen Zegel, ende sognature van onsen Greffier in Sgraven-hage den XXen Meerte seshien hondert ende twee.

Alb. Joachimi^v.

Ter ordonnan vande voorn.
heeren Staten Generael,
Aerssen, 1602.

INSTRUCTIE

door Pieter Both, Gouverneur-Generaal, en die van den Raad van Indiën, over alle forten, plaatsen, kantoren, personen en negotie van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie; gearresteerd in de Vergadering van Gecommitteerden van de O.I.C., den 14-den November 1609; geapprobeerd door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, den 26sten November 1609.

De STATEN-GENERAAL der Vereenigde Nederlanden, allen dengenen, die deze zullen zien of hooren lezen, salut! doen te weten:

Alzoo wij dienstig bevonden hebben voor den welstand der voorsz. Vereenigde Nederlanden, verzekering en goede regering van de landen, forteressen en plaatsen, die Wij en de Onzen in de Oost-Indiën houden en bezitten, met de ingezetenen, zoo soldaten als andere, onder Ons gebied aldaar zijnde, of die namaals komen zullen, ook tot bevordering, behoud en vermeerdering van de Vriendschap, Alliantiën, Handeling en Commerce met verscheiden koningen, regenten en volken in de voorsz. Oost-Indiën, aldaar te stellen, te committeren en houden eenen Gouverneur-Generaal en eenige Raden nevens denzelven, Soo is 't dat wij op 't goed aanbrengen en de presentatie, aan Ons gedaan van wege de Bewindhebbers van de Generale Oost-Indische Comp., van den Persoon van onzen lieven en getrouwen Pieter Both, denzelven gesteld, gevommitteerd en onthouden hebben, stellen, committeren en onthouden hem bij dezen tot Gouverneur-Generaal in de Oost-Indiën, om, met de Raden nevens hem gesteld en nog te stellen, alles aldaar in goede orde, ten dienste der Vereenigde Nederlanden en de Generale Oost-Indische Comp., te stellen en te houden, orde te stellen en te onderhouden, Regt en Justitie, zoo in 't Crimineel als in 't Civiel, te administreren, en voorts alles te doen, volgens de Generale en Particuliere Industriën hem gegeven en nog te geven, op den eed bij den voorsz. Pieter Both Ons gedaan. Ontbieden en bevelen daarom allen en een iegelijk, dien deze aangaan mag, dat zijlieden den voorz. Pieter Both als Onzen Gouverneur-

Generaal in de Oost-Indiën erkennen, respecteren, gehoorzamen, en in het volbrengen van dezen alle hulp, bijstand en assistentie doen.

Gegeven onder Ons Contre-zegel en Paraphure, en Signature van Onzen Griffier, in 's Gravenhage den zeven-en-twintigsten November, in den jare zestien honderd en negen.

Was geparapheerd:

J. van Oldenbarneveld.

Onder stond:

Ter Ordonnantie van de voors. Hoog
Mog. Heeren Staten-Generaal,

(w.g.) G. Aerssen.

EERSTE OVEREENKOMST DOOR NEDERLANDERS IN
OOST-INDIË GESLOTEN.

*Handelsverdrag van Cornelis de Houtman met den Rijksbestuurder van
Bantam, gesloten op 1 Juli 1596¹⁾.*

MIJN HEERE,

Also het God Almachlich, ende haere E. gelieft heeft ons met vier schepen te besoecken: ende wij daer en boven gesien hebben de patenten diet den Doorluchtichsten Prince Mauritz van Nassau gelieft heeft dat sij ons souden verthonen; door de welcke wij bevinden dat sijn Ex^cie ons alle verbontenis ende vruntschap aenbiedt, ende dat die selve door U.E. Heere, die inde patente genoemt zijt, soude bevesticht worden: So ist dat wij te vreden zijn een gestadighe ligue van vruntschap ende verbontenis met den Doorluchtigen Prince voorschreven ende met U.E. te maecken, ende sweren die selve te sullen onderhouden ende sullen eenen yegelicken gebieden die te onderhouden. Ende dat meer is, wij sijn te vreden dat U.E. come (ofte yemant van haerentwegen) om alhier in onse haven ende stede te handelen, copen, verpangelen ende te vercopen so dick ende menichmaelen als U.E. sal gelieven, so vrij end vranck als sij in hun eijgen landt soude doen mogen: sonder dat men U.E. ofte yemant van hun volck eenich injurie ofte onrecht doen sal. Welck contract wij ende de onse gestaedelick sullen observeren sonder eenige faute. Ende was onderteyckent als int originael breder te sien is.

Ende nae de onderteeckeninghe stondt:

Ende bij so verre dit contract door ons mocht gebroocken werden, so sullen wij voor onedele ende trouloose menschen gehouden werden, waer voor ons God behoede.

1) Vertaling uit het Portugeesch; in het archief van de Staten van Holland.

Dit alles gedaen te goeder trouwe ende met onse eygene handt onderteeckent.

J. Bilius. (2)

1596: 3:Julij (3) is tusschen commijs Cornelis Houtman ende die van Bantam verdragen dat zij malcanderen over en weder vast en getrouw zullen blijven ende soo jmandt den eenen soillde overvallen dat zij dien als haren gemeijnen vijand gesamender handt zouden wederstaen en helpen verdrijven.

Welck accoordt naderhandt door eenige geresen misverstanden gebroocken zijnde, op den 12e derselver maendt weder vernieuwt, zoodat Houtman bij den Gouvern^r komende den eed vernieuwt heeft, beloovende van zijne zijde den Gouvern^r met alle zijne ondersaten nae vermogen bij te staen, oock eerlycken en vromelycken te handelen, gelijk de Gouvern^r van zijne zijde beloofft heeft haer tegen alle vijanden te helpen, als was het oock tegen den Keijzer zelve, indien hij wederquame.

11 October 1596. (4)

Wij gouverneur, welgeboorne, ende Heeren deser stede van Bantam sweeren voor de waerheijt van wegen onsen coninck aen den heer (wesende) conink van Holland, ende sijnen ambassadeur ende capitaen mayor, en den andere heeren van de Hollandsche schepen, dat wij een vrede ende eeuwighe vrundschap met henlieden maken: ende dat wij tevreden zijn, dat de voorseijde heeren ofte haer volck (soot hen gelieven sal) vrij en vranck hier in onse stadt mogen comen om waren te copen en te verhandelen so menichmael ende soo veel als hen gelieven sal. Ende wij sweeren dat wij henlieden nimmermeer beswaernisse ofte quaet doen sullen noch te water noch te lande, noch dat wyse hiertegens haren danck niet houden en sullen: maer hen ende haren volcke alle eer, gonst ende vruntschap bewijzen, begerende haer te tracteren, te laten gaen ende comen, gelijk het henlieden goetduncken sal. Swerende van gelijcken hen nimmermeer toe te senden quaet of oorloogh ofte verwerringe, gelyck daer tusschen de voorseyde

2) Justus Bilius was translateur in dienst van de Staten-Generaal van 1595 tot ongeveer 1607. Heeres. pag. 4. ev.

3) Extract van het verdrag van 1 Juli 1596 (dat abusievelijk 3 Juli is gedateerd) in het Contractboek.

4) Vertaling uit het Portugeesch; in het archief van de Staten van Holland.

heeren ende ons waer, twelck de voorschreven heeren of hun schepen oorloog ofte quaet aan doen wilde, dat wij den voorschreven capiteijn mayor ende heeren van de schepen begeren te helpen so veel als in onser macht mogelicken sal wesen. Alle twelcke hier voorscheven is wij sonde eenige fauten sweeren te vervullen: ende gelijk sulcks waerachtich is, also bidden wij den Almachtigen God onse sielen te willen helpen, ende dat het quaet dat wij henlieden begeren te doen, eerst op ons alte gaeder moet comen.

Gegeven binnen Bantam huyden den 11en Octobris 1596.

Ende was onderteeckent als int originael staet.

Ende nae de onderteeckeninge stondt:

Wy begeren op Ul. heer capitaen mayor ende op de andere heeren van de schepen, dat sy geen verhinderinge en doen den cooplieden die tot deze haven komen sullen, so te lande als te zee, te weten den Portugysen, Chinoysen, Jauvaanschen, ende andere cooplieden.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Begin ende Voortgangh van de Vereenighde Nederlantsche Ge-octroyeerde Oost-Indische Compagnie. Dl. I-II. 1646.
- Bergman, R. A. M. Jan Pieterszoon Coen. Een psychographie. Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. Dl. LXXIII. 1934.
- Blok, P. J. Geschiedenis van het Nederlandsche volk. Dl. II-IV. Groningen. 1893-1896.
- Böhm, A. H. Het recht van kolonisatie. Utrecht. 1936.
- Bokemeyer, dr. H. Die Molukken. Leipzig. 1888.
- Buchel, A. van. Verweerschrift, ten behoeve van Steven van der Haghe. Utrechtsche Volksalmanak. 1867.
- Brakel, S. van. De Hollandsche Handelscompagnieën der zeventiende eeuw. Amsterdam. 1908.
- Breedvelt van Veen, F. Louis de Geer. Amsterdam. 1935.
- Brink, A. J. ten. De ontdekkings-geschiedenis van de Straat van Magellaan. De Gids. 1879.
- Brouwer, dr. J. De Onoverwinnelijke Vloot. Amsterdam. 1938.
- Calvin, Jean. Le Catéchisme Français. 1537.
- Chys, mr. J. A. van der. De vestiging van het Nederlandsche gezag over de Banda-eilanden. Batavia-Den Haag. 1886.
- Geschiedenis der stichting van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie; tweede, vermeerderde druk. Leyden. 1857.
- De Nederlanders te Jakatra. Amsterdam. 1860.
- Colenbrander, dr. H. T. Jan Pieterszoon Coen. Bescheiden omtrent zijn verblijf in Indië. Dl. I-V bescheiden; dl. VI levensbeschrijving. 's Gravenhage 1919-1934.
- Koloniale geschiedenis. Dl. II, 's Gravenhage. 1925.
- Reisverhaal van Jacob van Neck. 1598-1599. Bijdragen Historisch Genootschap. Dl. XXI.
- Coolhaas, dr. W. Ph. Aanteekeningen en opmerkingen over den zoogenaamden Ambonschen moord. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië. Dl. 101. 1e aflevering. 1942.
- Corney, Bolton. The Voyage of Sir Henry Middleton. Hakluyt Society. London. 1855.
- Crone, C. C. E. Onze schepen in de gouden eeuw. Amsterdam. 1943.
- Dam, Pieter van. Zie Stapel, dr. F. W.
- Danvers, Fr. Ch. Letters received by the East India Company from its Servants in the East. Dl. I. London. 1896. Zie Foster, William.
- The Portuguese in India. Dl. I-II. London. 1894.
- Dassen, M. H. Jzn. De Nederlanders in de Molukken. Utrecht. 1948.
- Davenport, F. G. European Treaties bearing on the History of the United States and its Dependencies to 1648. Washington. D. C. 1917. Dl. I.
- Deventer, M. L. Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd. Dl. I. 's Gravenhage. 1860.
- Geschiedenis der Nederlanders op Java. Dl. I. Haarlem. 1887.
- Doren, J. B. J. van. De Moluksche Landvoogden van het Jaar 1605 tot 1818. Amsterdam. 1868.
- Dijk, mr. L. C. D. van. Zes jaren uit het leven van Wemmer van Berghem, gevolgd door iets over

- onze vroegste betrekkingen met Japan. Amsterdam. 1858.
- Neêrlands vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel, Cambodja, Siam en Cochinchina. Amsterdam. 1862.
- Edmundson, G. Anglo-Dutch Rivalry during the first half of the seventeenth century. Oxford. 1911.
- Elias, Johan E. Het voorspel van den eersten Engelschen oorlog. Dl. I-II. 's Gravenhage. 1920.
- Encyclopedie van Nederlandsch Indië. Editie 1917.
- Estancelin, L. Recherches sur les Voyages et Découvertes des Navigateurs Normands. Paris. 1832.
- Fletcher, Francis. The World encompassed by Sir Francis Drake. Hakluyt Society. London. 1854.
- Foster, William. Letters received by the East India Company from its Servants in the East. Dl. 2-6. 1897-1902. London. Zie Ch. Danvers, Fr.
- The English Factories in India. Dl. I-III. Oxford. 1906-1909.
- Frederiks, J. G. Cornelis Cornelisz. Matelieff de Jonge en zijn geslacht. Rotterdamsche Historiebladen. Dl. I. 1e stuk. Rotterdam. 1871.
- Fruin, R. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog. 1588-1598. Vijfde uitgave. 's Gravenhage. 1899.
- Geer, Willem van. De opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceilon. Leiden. 1895.
- Geerke, H. P. Jan Pieterszoon Coen, de baanbreker in ons Indië. Utrecht. 1929.
- Gelder, dr. H. Enno van. Nederland sinds de zestiende eeuw. Amsterdam. 1937.
- Gerretson, Prof. dr. T. C. Coens Eerherstel. De Gids. Oct., Nov., Dec. 1943.
- Gonggrijp, G. Schets eener economische geschiedenis van Nederlandsch Indië. Tweede druk. Haarlem. 1938.
- Groeneveldt, W. P. De Nederlanders in China. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië. Zesde volgrees. Dl. IV. Den Haag. 1898.
- Groot, Huigh de. Verhandeling over het recht op buit. Vertaald door dr. Onno Damsté. Leiden. 1934.
- Drie boeken nopen de recht des Oorlogs ende des Vredes. Haarlem. 1635.
- Haaxman, J. de Loos. De geschilderde portretten van Jan Pietersz. Coen en van Eva Ment. Tijdschrift Koninklijk Bataviaasch Genootschap. Dl. LXXIV. 1934.
- Hamel, mr. J. A. van. Nederland tusschen de Mogendheden. Amsterdam. 1918.
- Heeres, mr. J. E. Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum. Dl. I. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage. 1907.
- Hendrik Janssen, een zeventiende-eeuwsche Groninger in Indië. Indische Gids. Achttiende jaargang. I. 1896.
- Heeringa, K. Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen handel. 1e dl. 1590-1660. 's Gravenhage. 1910.
- Historie van Oost-Indië. Behalven de zeer nette beschrijving der vergelegene landen, een omstandig verhaal van het wedervaren der Franschen aldaar. Rotterdam. 1696.
- Historiesch Verhaal van het begin, voortgang en tegenwoordigen staat der Koophandel van de Gen. Ned. Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie. 2 dln. Arnhem. 1768-1772.
- Hoogenberk, mr. H. De rechtsvoorschriften voor de vaart op Oost-Indië. 1595-1620. Utrecht. 1940.

- Huet, C. Busken. Fantasiën en Critieken. Dl. V-VII. Haarlem. 1868.
Het Land van Rembrandt. Tweede druk. Haarlem. 1886.
- Huizinga, Prof. J. Nederland's Beschaving in de 17e eeuw. Haarlem. 1941.
- Huybers, H. F. M. Een kranig Hollander. Jan Pieterszoon Coen, de stichter van Batavia. Utrecht 1914.
- Huyzers, A. Beknopte beschrijving der Oostindische Etablissements. Tweede druk. Amsterdam. 1732.
- Jonge, Jhr. mr. J. C. de. Geschiedenis van het Nederlandsche Zee-wezen. 5 dln. Tweede druk. Haarlem. 1858-1865.
- Jonge, Jhr. mr. J. K. J. de. De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Dl. I-III. 's Gravenhage. 1862.
De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java. 's Gravenhage. 1869.
- Kalff, S. De „Loffelycke Compagnie“. Amsterdam. 1916.
- Kielstra, E. B. De Vestiging van het Nederlandsche Gezag in den Indischen Archipel. Haarlem. 1920.
- Kiers, mr. dr. Luc. Coen op Banda. Utrecht. 1943.
- Kleffens, E. N. De Internationaal-rechterlijke betrekkingen tusschen Nederland en Japan. 1605 tot heden. Leiden. 1919.
- Klerck, E. S. de. History of the Netherlands East Indies. Rotterdam. 1938. Dl. I.
- Klerk, Reinier de. Belangrijk verslag over den staat van Banda en omliggende eilanden aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië Jacob Mossel. Bewerkt door C. A. M. van Vliet. 's Gravenhage. 1894.
- Klerk de Reus, G. C. Gestichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch-Ost-indischen Compagnie. Verhandlungen van het Bataviaasch Genootschap. Dl. XLVII. Batavia. 1894.
- Kuyper, dr. A. Het Calvinisme. Zes Stone-lezingen. Amsterdam-Pretoria. z. j.
- Lauts, G. Geschiedenis van de Vestiging, Uitbreiding, Bloei en Verval van de Magt der Nederlanders in Indië. Dl. I. Groningen. 1852.
- Leupe, P. A. De Reizen der Nederlanders naar Nieuw Guinea en de Papoesche Eilanden. 's Gravenhage. 1875.
- Leur, J. C. van. Eenige Beschouwingen betreffende den ouden Aziatischen handel. Middelburg. 1934.
- Linschoten, Jan Huygen van. Itinerario. Voyage ofte Schipvaart naar Oost- ofte Portugaels Indien. 1579-1592. Dl. I-II. Uitgegeven door Prof. dr. H. Kern. Dl. III, door dr. C. P. Burger Jr. en dr. F. W. T. Hunger. Dl. IV-V door J. C. M. Warnsinck. Linschoten-Vereeniging. 's Gravenhage. 1910-1939.
- Linschoten-Vereeniging. Werken der, Nos. II, III, VII, VIII, IX, XXI, XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXVIII.
- Mac Leod, N. De Oost-Indische Compagnie als zeemogendheid in Azië. Rijswijk. 1927.
Atlas. Rijswijk, z. j.
- Mansvelt, W. M. F. Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de Oost-Indische Compagnie. Amsterdam. 1922.
- Margry, Pierre. Les Navigations Françaises. Paris. 1867.
- Markham, Clements R. The Voyage of Sir James Lancaster, Kt, to the East Indies. Hakluyt Society. London. 1877.
- Marshall, A. Principles of Economics. London. 1936.

- Mijer, mr. P. Verzameling van Instructien, Ordonnancien en Reglementen voor de Regeering van Nederlandsch Indië. Batavia. 1948.
- Mollema, J. C. De eerste Schipvaart der Hollanders naar Oost-Indië. Linschoten Vereeniging. 's Gravenhage. 1935.
- Molsbergen, dr. E. C. Godée. Geschiedenis van de Minahassa tot 1829. Weltevreden. 1929.
- Motley, J. L. De Opkomst van de Nederlandsche Republiek. Dl. III-IV. Vertaald onder toezicht van dr. R. C. Bakhuizen van den Brink. 's Gravenhage. 1862.
- Muller, dr. H. P. N. Onze Vaderen in China. De Gids. 1917.
- Murdoch, J. en J. Yamagata. History of Japan. 1542-1561. Koblenz. 1903.
- Murphy, Henry C. The Voyage of Verrazzano. New-York. 1875.
- Naber, mr. J. C. Calvinist of Libertijnsch. Utrecht. 1884.
- Nachod, Oskar. Die Beziehungen der Niederländischen Ostindischen Kompagnie zu Japan im siebzehnten Jahrhundert. Berlin. 1897.
- Netscher, E. De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602-1685. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia. 1870.
- Peschel, Oscar. Die Teilung der Erde unter Pabst Alexander VI und Julius II. Leipzig. 1871.
- Posewitz, dr. Th. Borneo. Berlin. 1889.
- Pretty, Fr. Beschryvinge vande zee-vaert van Thomas Candish. Amstelred. 1598.
- Purchas, Samuel. Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes. Dl. I-V, XX. Glasgow. 1905-1917.
- Raleigh, Remains of Sir Walter. Observations touching trade and Commerce. London. 1669.
- Rees, mr. O. van. Geschiedenis der Koloniale Politiek van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Dl. I-II. Utrecht. 1868.
- Rhede van der Kloot, M. A. van. De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal van Nederlandsch Indië. 1610-1888. 's Gravenhage. 1891.
- Roeffaer, G. P. en J. W. IJzerman. De eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman. Linschoten Vereeniging. 's Gravenhage. 1915-1929.
- Romein, Jan en Annie. Erflaters van onze beschaving. Dl. II. Amsterdam. 1941.
- Rumphius, G. E. De Ambonsche historie. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 7e Volgreeks. Dl. X. 's Gravenhage. 1910.
- Seeley, Sir J. R. The Expansion of England. London. 1895.
- Stapel, dr. F. W. Bijdragen tot de geschiedenis der Rechtspraak bij de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Dl. 89-90. 's Gravenhage. 1932.
- De Ambonsche „Moord”. 9 Maart 1623. Tijdschrift voor Indische Taal-, Land en Volkenkunde. Dl. LXII. 1923.
- Geschiedenis van Nederlandsch-Indië. Nederlandsch Historische Bibliotheek. Amsterdam. 1930.
- De Archipel en het Maleische Schiereiland in 1619. Geschiedkundige Atlas van Nederland. 's Gravenhage. 1928.
- Het Bongais Verdrag. Leiden. 1922.
- De Oostindische Compagnie en Australië. Amsterdam. 1937.
- Dam, Pieter van. Beschrijvinge van de Oost-Indische Compagnie, dl. I-II. 's Gravenhage. 1927-1939.
- Stoppelaar, J. H. de. Balthasar de Moucheron. 's Gravenhage. 1901.

- Terpstra, dr. H. Buitenlandsche getuigen van onze koloniale expansie. Amsterdam. 1940.
- De Vestiging van de Nederlanders aan de kust van Koromandel. Groningen. 1911.
- De Opkomst van de Westerkwartieren der Oost-Indische Compagnie. Suratte. Arabië. Perzië. 's Gravenhage. 1918.
- De Factorij der Oost-Indische Compagnie te Patani. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Dl. I. 's Gravenhage. 1938.
- Eenige opmerkingen over het bedrijf der Oost-Indische Compagnie. Tijdschrift voor Geschiedenis, Jaargang LVII. Afl. I. 1942.
- Tiele, P. A. Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel. 's Gravenhage. 1886.
- De Europeërs in den Maleischen Archipel. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage. Vierde volgrees. Dl. I. 1877. Dl. III. 1879. Dl. IV. 1880. Dl. V. 1881. Dl. VI. 1882. Dl. VIII. 1884. Vijfde volgrees. Dl. I. 1886. Dl. II. 1887.
- Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het Oosten. Steven van der Haghen's Avonturen van 1575-1597. Door hem zelven verteld. Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap. Utrecht. Dl. VI. 1883.
- De Vestiging der Portugeezen in Indië. 1498-1506. De Gids. III. 1875.
- De Scheepstocht naar Oost-Indië onder Wolfert Harmensz. 1601-1603. Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en Oudheidkunde. Nw. reeks. Dl. VI.
- Valentein, François. Oud en Nieuw Oost-Indië. Dl. I-III. 's Gravenhage. 1856.
- Beschrijving van Oost-Indië. Amsterdam. 1724.
- Verhael, Cort. vant' gene wederuaren is Frederick de Houtman tot Atchein. Gouda. 1880.
- Veth, P. J. Borneo's Wester-Afdeeling. Dl. I. Zaltbommel. 1854.
- Vliet, C. A. M. van. Zie Klerk, Reinier de.
- Vrijman, L. C. Kaapvaart en Zee-rooverij. Amsterdam. 1938.
- Wall, V. J. van de. Bijdrage tot de geschiedenis der Perkeniers. 1621-1671. Tijdschrift Koninklijk Bataviaasch Genootschap. Dl. LXXIV. 1934.
- Wap, dr. Het Gezantschap van den Sultan van Achin aan Prins Maurits van Nassau. 1602. Rotterdam. 1862.
- Warnsinck, J. C. M. De Wetenschappelijke voorbereiding van onze Eerste Schipvaart naar Oost-Indië. Leiden. 1936.
- Wichmann, Prof. dr. Arthur. Dirck Gerritsz. Ein Beitrag zur Entdeckungsgeschichte des 16ten und 17ten Jahrhunderts. Groningen. 1899.
- Wieder, dr. F. C. De Reis van Mahu en De Cordes door de Straat van Magelhaes. Dl. I-III. Linschoten Vereeniging. 's Gravenhage. 1923-1925.
- Willi of Gais, Johannes. The Early Relations of England with Borneo. tot 1805. Langensalza. 1922.
- Wittert van Hoogland, mr. E. B. F. F. Baron. Admiraal François Wittert. 1571-1610. 's Gravenhage. 1938.
- Woordenboek, Nieuw Nederlandsch Biografisch.
- IJzerman, dr. J. W. De Reis om de wereld door Olivier van Noort. 2 dln. Linschoten Vereeniging. 's Gravenhage. 1926.
- Dirck Gerritsz. Pomp. Linschoten Vereeniging. 's Gravenhage. 1915.

INHOUD

	Bldz.
HOOFDSTUK I	7
De Republiek in het laatst van de 16e eeuw. Staatkundige verhoudingen. Geloof en gewetensvrijheid. Handel en scheepvaart. De Voorcompagnieën. Oprichting van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. De V.O.C. van 1602-1607.	
HOOFDSTUK II	50
Standbeeld. Vijandelijkheden van mededingers voorzien. Coen onderkoopman. Instructies. Verhoeff's reis naar Indië. Centralisatie van het bestuur. Coen opperkoopman. Tweede reis in Indië. Boekhouder-generaal en president. Conclusies. Het handelsgebied.	
HOOFDSTUK III	71
Voorgangers. Engelschen en Franschen.	
HOOFDSTUK IV	80
Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Java. Bantam. Djakarta. Demak. Toeban. Sidajoe. Madura. Djaratan-Grissee. Soerabaja. Bawoean. Balamboeang. Bali.	
HOOFDSTUK V	108
Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Atjeh. Djohor. Malaka.	
HOOFDSTUK VI	141
Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Ceylon. Koromandel. Mazulipatnam. Petapoeli. Tegenapatnam. Tierepopulier. Palikat. Arrakan. St. Thomas. Negapatnam. Westerkwartieren. Suratte. Guzeratte. Kust van Malabar.	
HOOFDSTUK VII	179
Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Patani. Siam. Cambodja. China. Japan.	
HOOFDSTUK VIII	205
Borneo, Celebes. Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. Burnei. Soekadana. Landak en Sambas. Banjermassing. Tello, Goa, Makassar, Boeton.	
HOOFDSTUK IX	229
Voorgangers. Portugeezen en Spanjaarden. De Molukken. Ternate. Het Christendom. Tidore. Halmaheira. Batjan. Makian. Motir. Banda-eilanden. Ambon. De verdeeling der wereld. De Philipijnen. Hollanders van 1599-1614. De Molukken. Solor en Timor. Ambon.	

	Bldz.
HOOFDSTUK X	296
Voorgangers, Hollanders en mededingers tot 1614. De Banda-eilanden.	
HOOFDSTUK XI	326
De boekhouding in Indië. Export en import. Indië onafhankelijk van Holland. Kolonisatie handelsbelang. Het monopolie. Verkoopspolitiek. Inlandsche handel. Personeel. Rendez-vous. Verovering en kolonisatie voorzien. Vrije handel. Politiek van bewindhebbers.	
BIJLAGEN.	
1. Het Octrooi der Vereenigde O.I. Compagnie.	365
2. Instructie voor Pieter Both.	376
3. Eerste overeenkomst door Nederlanders in Oost-Indië gesloten.	378
KAARTEN	
Java	93
Sumatra en Malaka	123
Golf van Bengalen. Ceylon. Koromandel	155
Westerkwartieren. Suratte en omstreken	171
Patani en Siam	185
Chineesche sector en Kioe Sioe	195
Borneo en Celebes	211
Celebes	221
De Molukken. De Bandagroep	265
Ambon en de Oeliassers	285

Deze kaarten geven den toestand weer op 1 Januari 1614, met de kantoren, factorijen en sterktes van de Hollanders en hun mededingers.

ILLUSTRATIES

Oostinjevaarder omstreeks 1600.

„ „ 1700.

Embleem van de Oost-Indische Compagnie.

Philips II van Spanje.

Alexander Farnese, hertog van Parma.

Maurits, prins van Oranje.

Willem Lodewijk, graaf van Nassau.

Johan van Oldenbarneveldt.

Petrus Plancius.

Jan Huygen van Linschoten.

De eerste Hollandsche vloot naar Oost-Indië, onder bevel van Frederik de Houtman.

De aanval der branders op de onoverwinnelijke vloot voor Calais, op Zondag, 7 Augustus 1588.

Elizabeth van Engeland.

Drake wordt ontvangen door den sultan van Ternate.

Drake's schip loopt op een rif bij Celebes.

De groote markt van Bantam.

Zeegevecht voor Bantam tusschen vijf Hollandsche schepen onder bevel van Wolfert Harmensz. en de Portugeesche Armada. 27—29 December 1601.

Cornelis Matelieff de Jonge.

Don Alfonso d'Albuquerque.

Frederik de Houtman.

De vloot van Matelieff tijdens de belegering van Malaka slaags met Portugeesche schepen. Augustus 1606.

Stadsbeeld in de Portugeesche vestiging Goa.

Sebalt de Weert op last van den maharadja van Kandy aan het hof in Batticalao vermoord. 1 Juni 1603.

Een Portugeesche kraak uit de 16e eeuw.

Pieter Both, eerste Gouverneur-Generaal der V.O.C.

Olivier van Noort.

Het laatst overgebleven schip van Olivier van Noort in de baai van Burnei. December 1600.

Ambon in vogelvlucht.

Zeegevecht bij Tidore. 1606.

Zeeslag bij Tidore (inzet).

Zeeslag voor Manila tusschen de schepen van Olivier van Noort en Spaansche oorlogsschepen, op 14 December 1600.

De peperboom.

Jan Pieterszoon Coen.

Oostinjevaarder omstreeks 1750.

De illustraties zijn samengesteld in overleg met den directeur van het Scheepvaartmuseum, den heer W. Voorbeytel Cannenburg en het Rijksmuseum te Amsterdam. Verschillende illustraties zijn afkomstig uit de particuliere verzameling van den heer P. Schuhmacher. De conservator van het West-Fries Museum, de heer W. Janssen, was zo vriendelijk ons een zeer mooie foto af te staan van het schilderij van J. P. Coen dat in dit museum aanwezig is. Een viertal teekeningen van schepen zijn vervaardigd door den teekenaar Wim van de Walle; de kaarten door den heer A. Pleysier. Ik ben hun voor hun raad en hulp dank verschuldigd.

DRUK: DE MERCUUR - HILVERSUM

The first recorded flight of the White-throated Sparrow

was on 10th December 1881

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

at the White-throated Sparrow

